

21307
43736

CVMIDAVA

III

BRAȘOV 1969

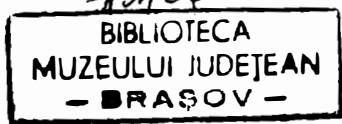
<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

CV MIDAVA

III

inv. 21307

13/36

1969

C V M I D A V A
CŪLEGERE DE STUDII ȘI CERCETĂRI
A MUZEULUI JUDEȚEAN BRAȘOV

COLEGIUL DE REDACȚIE

MIRCEA BĂLTESCU, *redactor responsabil*.

IOAN POP *secretar de redacție*.

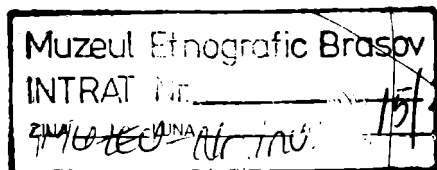
GÉZA BAKÓ, CAIUS TEODORESCU, ALEXANDRU OANCEA, *membri*.

15/2

Orice corespondență referitoare la publicația
CVMIDAVA se va adresa: Muzeul județean
Brașov, Piața 23 August, nr. 30.
Telefon: 21375

Anschrift der Redaktion CVMIDAVA:
Muzeul județean Brașov, Piața 23
August, nr. 30.

S. R. RUMĂNIEN

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Sibiu

C U P R I N S

A XXV-a ANIVERSARE A ELIBERĂRII PATRIEI DE SUB JUGUL FASCIST

ARON PETRIC, Ziua de 23 August — glorioasa aniversare a eliberării patriei de sub jugul fascist (Cuvînt introductiv).....	11
LADISLAU BÁNYAI și ARON PETRIC, Contribuția maselor populare din Transilvania la eliberarea țării de sub jugul fascist	15
MIRCEA BĂLTESCU, Lupta patriotică a oamenilor muncii brașoveni, sub conducerea P.C.R. între anii 1940—1944	23
CORNELIA ALBU, „Bateria albastră“. Contribuții brașovene la lupta anti-fascistă	63
MIHAI ROMANCA, Luptele trupelor române împotriva forțelor germane fasciste din Brașov și împrejurimi.....	67

I ST O R I E V E C H E Ș I A R H E O L O G I E

ZOLTÁN SZÉKELY, Contribuții la problema așezărilor și cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei.....	99
---	----

I ST O R I E M E D I E

PAVEL BINDER, Unele probleme referitoare la prima mențiune documentară a Brașovului	125
RICA POPESCU, Aspecte ale dezvoltării târgului și orașului Făgăraș în epoca feudală	133
FLOREA COSTEA, Date privind stringerea censului pe domeniul Branului între anii 1561—1575	143
VALERIA CĂLIMAN, Sindia în Țara Birsei.....	151
GEBHARD BLÜCHER Din istoria hirtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea	159
MAJA PHILIPPI, Un nou document despre răscoala brașovenilor din 1688	179
TITUS HAȘDEU, Satele din preajma cetății Bran în secolele XVIII—XIX	191
IULIU PINCFÉS, Rolul comerțului brașovean în prima jumătate a secolului al XIX-lea și reflectarea lui în gândirea economică.....	201

I ST O R I E M O D E R N Ă

VASILE NETEA, Contribuția lui A. T. Laurian la înființarea și editarea „Magazinului istoric pentru Dacia“	213
ALEXANDRU PORȚEANU, „Gazeta Transilvaniei“ și mișcarea socialistă a timpului	231

DAN BERINDEI, Legături culturale dintre Transilvania și Principate în perioada formării și organizării statului național român.....	259
EMIL MICU, Activitatea revoluționară a lui Alexandru Bujor desfășurată în Italia pentru înfăptuirea statului național unitar român (1848–1873) Planul organizării unei legiuni româno-spaniole.....	271
NICOLAE CORDOȘ, Congresul studențimii române din 1909.....	281

ISTORIE CONTEMPORANĂ

MIRCEA MUȘAT, Unele considerații privind activitatea Partidului Național Liberal între anii 1918 și 1921.....	293
ARON PETRIC, Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic (Partea a II-a).....	329
DORICA BUCUR, Cîteva aspecte privind activitatea P.C.R. și mișcarea muncitorească din județul Brașov între anii 1929–1933.....	347
MIRCEA BĂLTESCU, Radu Olteanu publicist democrat și antifascist.....	367

DIN ISTORIA CULTURII

VALERIA CĂLIMAN, Instituții și realități medievale românești atestate în lexicul <i>Apostolului de la Brașov</i>	399
ILIE MORUȘ, File din mișcarea teatrală românească din sud-estul Transilvaniei între anii 1850 și 1920.....	417
ILIE MORUȘ și CONSTANTIN CATRINA, Contribuții la cunoașterea programului de activitate a societății „Progresul” din Făgăraș.....	439
MARINA CRISTEA, Din Biblioteca Brukenthal: Cartea veche românească	463

ARTĂ POPULARĂ ȘI ETNOGRAFIE

IOAN DON, Construcția morilor de apă în Țara Românească în epoca medievală	485
NICOLAE DUNĂRE, Contribuții la studiul gospodăriei țărănești cu curte închisă și înălțită la români	497
CONSTANTIN POPESCU, Meșteșugurile în zona Branului în secolele XIV–XVIII	523
LELIA RĂDULESCU, Centre de olari în Țara Făgărașului.....	529
ERHARD ANDRÉE, Din istoricul olăritului în Valea Hirtibaciului.....	535
TIBERIU GRAUR, Considerații asupra vinătoarei de jderi în subzonele Bîrsa de Sus, Bran și Buzaie.....	555
CONSTANTIN CATRINA, Arta populară și folclorul	563
EMIL POENARU și ION PUMNEA, Semnificații posibile în dansul dăișorenilor	571

MUZEOLOGIE

ION ARDELEANU și MIRCEA MUȘAT, Muzeul de istorie din Brașov	583
ION ARDELEANU, Raportul dintre istoria națională și istoria locală.....	589

COLECȚII

ALEXANDRU OANCEA, Colecția de lucerne greco-romane din Muzeul județean Brașov	597
HEINZ HELTMANN, Un vechi herbar brașovean.....	611

C R O N I C Ă, R E C E N Z I I, Î N S E M N Ă R I

Sesiunea științifică a Muzeelor din județul Brașov, 6–7 dec. 1969.....	621
Săpături arheologice în castrul de la Râșnov (<i>Ioan Pop</i>).....	627
Sondajul arheologic de la Cristian (<i>Mariana Marcu</i>).....	629
Cetatea țărănească a Râșnovului (<i>E. Floareș</i>)	631
Este Vasile Popp primul bibliograf român? (<i>Dan Mihăilescu</i>).....	633

I N H A L T

25 JAHRE SEIT DER BEFREIUNG RUMÄNIENS VOM FASCHISTISCHEN JOCH

ARON PETRIC, Der 23. August, der Tag der Befreiung unseres Vaterlandes vom faschistischen Joch.....	11
LADISLAU BÁNYAI und ARON PETRIC, Der Beitrag der breiten Volksmassen aus Siebenbürgen zur Befreiung Rumäniens vom faschistischen Joch	15
MIRCEA BĂLTESCU, Der während der Jahre 1940—1944 von der Rumänischen Kommunistischen Partei geführte patriotische und antifaschistische Kampf der Kronstädter Werktätigen.....	23
CORNELIA ALBU, „Die blaue Batterie“. Kronstädter Beiträge zum antifaschistischen Kampf.....	63
MIHAI ROMANCA, Die Kämpfe der rumänischen Truppen gegen die deutschen faschistischen Kampfverbände in Braşov (Kronstadt) und Umgebung	67

FRÜHGESCHICHTE UND ARCHÄOLOGIE

ZOLTÁN SZÉKELY, Beiträge zu Fragen betreffend die dakischen Ansiedlungen und Burgen Südostsiebenbürgens.....	99
--	----

MITTELALTERLICHE GESCHICHTE

PAVEL BINDER, Einige Fragen betreffend die erste urkundliche Erwähnung von Braşov (Kronstadt).....	125
RICA POPESCU, Aus der Entwicklung des Marktfleckens und der Stadt Făgăraş (Fogarasch) im Mittelalter.....	133
FLOREA COSTEA, Daten betreffend die Steuereinhebung in den Dörfern des Törzburger Dominiums in den Jahren 1561—1575.....	143
VALERIA CĂLIMAN, „Sindia“, eine alte rumänische Institution im Burzenland	151
GEBHARD BLÜCHER Aus der Geschichte der Papierherstellung und des kyrillischen Buchdrucks in Kronstadt in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts	159
MAJA PHILIPPI, Ein neues Dokument über den Bürgeraufstand von Braşov (Kronstadt) von 1688.....	179
TITUS HAŞDEU, Die Dörfer aus der Umgebung der Burg Bran (Törzburg) im 18. und 19. Jahrhundert.....	191
IULIU PINCZÉS, Die Rolle des Kronstädter Handels in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts und seine Widerspiegelung im ökonomischen Denken	201

MODERNE GESCHICHTE

VASILE NETEA, Der Beitrag von A. T. Laurian zur Begründung und Herausgabe der Zeitschrift „Magazin istoric pentru Dacia“	213
ALEXANDRU PORȚEANU, Die „Gazeta Transilvaniei“ und die sozialistische Bewegung jener Zeit	231
DAN BERINDEI, Kulturelle Beziehungen zwischen Siebenbürgen und den Fürstentümern in der Zeit der Entstehung und Organisierung des rumänischen Nationalstaates	259
EMIL MICU, Die revolutionäre Tätigkeit von Alexandru Bujor in Italien. Ein Beitrag zur Verwirklichung des einheitlichen rumänischen Nationalstaates (1848–1873)	271
NICOLAE CORDOȘ, Der Kongress der rumänischen Studentenschaft im Jahre 1909	281

ZEITGENÖSSISCHE GESCHICHTE

MIRCEA MUȘAT, Einige Betrachtungen über die Tätigkeit der national-liberalen Partei zwischen den Jahren 1918–1921	293
ARON PETRIC, Die allgemeinen Kennzeichen der Entwicklung Rumäniens im ersten Jahrzehnt zwischen den beiden Weltkriegen. 2. Teil	329
DORICA BUCUR, Einige Aspekte aus der Tätigkeit der RKP und der Arbeiterbewegung in Brașov (Kronstadt) in den Jahren 1929–1933	347
MIRCEA BĂLTESCU, Radu Olteanu – ein demokratischer und antifaschistischer Publizist	367

AUS DER KULTURGESCHICHTE

VALERIA CĂLIMAN, Mittelalterliche rumänische Institutionen und Gegebenheiten in dem Wortschatz der Apostelgeschichte von Brașov (Kronstadt)	399
ILIE MORUȘ, Aus der rumänischen Theaterbewegung Südostsiebenbürgens zwischen den Jahren 1850–1920	417
ILIE MORUȘ und CONSTANTIN CATRINA, Beiträge zur Kenntnis der Tätigkeit der Gesellschaft „Progresul“ (Der Fortschritt) aus Făgăraș (Fogarasch)	439
MARINA CRISTEA, Alte rumänische Drucke in der Bibliothek des Bruckenthalmuseums	463

VOLKS KUNST UND ETHNOGRAPHIE

IOAN DON, Der Bau von Wassermühlen in der Walachei im Mittelalter	485
NICOLAE DUNĂRE, Beiträge zur Untersuchung des rumänischen Bauernhauses mit geschlossenem und befestigtem Hof	497
CONSTANTIN POPESCU, Das Gewerbe im Gebiet von Bran (Törzburg) im 14.–18. Jahrhundert	523
LELIA RĂDULESCU, Töpferzentren im Fogarascher Gebiet	529
ERIHARD ANDRÉE, Aus der Geschichte der Töpferei im Harbachtale	535
TIBERIU GRAUR, Beiträge betreffend die Marderjagd in den Teilzonen von Birsa de Sus (Obere Burzen), Bran (Törzburg) und der Buzău-Flüsse	555
CONSTANTIN CATRINA, Volkskunst und Volkskunde	563
EMIL POENARU und ION PUMNEA, Mögliche Sinnbedeutung des Tanzes von Dăișoara	571

MUSEOLOGIE

ION ARDELEANU und MIRCEA MUŞAT, Das Geschichtsmuseum von Braşov (Kronstadt)	583
ION ARDELEANU, Die Beziehungen zwischen nationaler und lokaler Geschichte	589

SAMMLUNGEN

ALEXANDRU OANCEA, Die Sammlung griechisch-römischer Lanipen im Kronstädter Geschichtsmuseum	597
HEINZ HELTMANN, Ein altes Kronstädter Herbarium	611

CHRONIK DESPRECHUNGEN, ANMERKUNGEN

Wissenschaftliche Tagung der Museen aus dem Kreis Braşov (Kronstadt), 6. — 7. Dezember 1969	621
Archäologische Ausgrabungen im Castrum bei Rîşnov-Rosenau (<i>Ioan Pop</i>)	627
Die archäologische Stichprobe von Cristian (Neustadt) (<i>Mariana Marcu</i>)	629
Die Bauernburg von Rîşnov (Rosenau) (<i>E. Floares</i>)	633
Ist Vasile Popp der erste rumänische Bibliograph? (<i>Dan Mihăilescu</i>)	631

**A XXV-a ANIVERSARE A ELIBERĂRII PATRIEI
DE SUB JUGUL FASCIST**

ZIUA DE 23 AUGUST — GLORIOASA ANIVERSARE A ELIBERĂRII PATRIEI DE SUB JUGUL FASCIST

— CUVÎNT INTRODUCTIV —

de ARON PETRIC

Anul acesta se împlinește un sfert de secol de la gloriosul eveniment al eliberării României de sub jugul fascist, act memorabil, care a trasat un adevărat hotăr în istoria frământată a poporului nostru. Continuînd șirul marilor bătălii duse secole de-a rîndul împotriva împilării și asupririi, bătălii pe care clasa muncitoare le-a ridicat pe o treaptă mai înaltă, insurecția armată din august 1944, a așezat temelia unor mărețe înfăptuiri pe care poporul român, condus de Partidul Comunist, le-a obținut în decurs de 25 de ani.

Dictatura fascistă-antonesciană a marcat perioada cea mai neagră din viața poporului român, în care drepturile și libertățile sale i-au fost călcate în picioare, țara a fost în mod practic ocupată de armatele hitleriste, bogățiile sale jefuite, iar închisorile și lagărele erau pline de comuniști și alți luptători antifasciști, supuși unei aspre terori. În primăvara anului 1944, comandamentul trupelor germane declara că „nu mai ia în considerare nici un fel de condiții politice din România, ci ordonă „tot“ ceea ce consideră ca necesar“.

Dar, pe măsură ce războiul hitlerist, urît de masele largi populare, se prelungea, făcînd să crească suferințele populației, se dezvoltă tot mai mult starea de spirit antifascistă, sporea în intensitate mișcarea de rezistență, care cuprindea noi straturi sociale și grupări politice; ea cîștiga, de asemenea tot mai mult teren în armată — inclusiv în rândurile a numeroși ofițeri superiori și generali — element important în desfășurarea insurecției, ținînd seama de prezența unui mare număr de militari hitleriști pe teritoriul țării noastre.

În acele condiții, Partidul Comunist Român, exprimînd aspirațiile uriașei majorități a populației țării, a reușit să realizeze o largă coaliție a tuturor forțelor social-politice, începînd cu clasa muncitoare, care a constituit factorul de bază în lupta antifascistă, și mergînd pînă la partidele „istorice“ și la cercurile palatului regal, forțe care, dintr-un motiv sau altul, se pronunțau pentru răsturnarea dictaturii antonesciene și pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Totodată, Partidul Comunist a folosit cu iscusință împrejurările favorabile create de strălucitele victorii repurtate de armata sovietică, care a purtat pe umerii săi povara cea mai grea a războiului, ca și de celelalte forțe din coaliția națiunilor unite, împotriva mașinii de război germane, victorii care au agravat criza regimului fascist și au redus posibilitățile de contraacțiune ale hitleriștilor împotriva forțelor insurecționale.

Potrivit planului elaborat de Partidul Comunist Român, în după-amiaza zilei de 23 August 1944 a fost arestat guvernul antonescian, ceea ce a marcat începutul insurecției antifasciste; întreaga armată română, dând glas simțămintelor și năzuințelor poporului, a întors armele împotriva trupelor hitleriste, luptând cu eroism pentru eliberarea teritoriului țării de sub ocupația germană. Angajînd în crîncene bătălii peste 460.000 de soldați și ofițeri, armata noastră și formațiunile patriotice de luptă au reușit să elibereze pînă la 28 august 1944, întreaga capitală și împrejurimile ei. La două zile după aceasta, primele coloane de mari unități ale armatei sovietice au trecut prin capitala țării, eliberată de forțele insurecționale, fiind primite cu flori și urale de populația orașului, în frunte cu comuniștii.

Pînă la 31 august 1944, armata română și formațiunile patriotice de luptă au eliberat teritoriul Munteniei, Olteniei, Dobrogei, Banatului și partea de sud a Transilvaniei și Crișanei, provocînd inamicului pierderi grele, care se cifrează la peste 56.000 de militari luați prizonieri, aproximativ 5.000 morți și numeroase capturi de război. Apoi, cot la cot cu glorioasa armată sovietică, armata română a luptat pentru eliberarea întregului teritoriu al țării de sub ocupația hitleristo-horthystă, operațiune care s-a încheiat la 25 octombrie 1944. Continuîndu-și înaintarea în urmărirea inamicului, ea și-a adus contribuția, pînă în ultima zi a operațiunilor militare, la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, la înfrîngerea mașinii de război germane.

Strălucite pilde de eroism și internaționalism proletar au dat patrioții români care au luptat în cadrul detașamentelor de partizani, în mișcarea de rezistență antihitleristă pe teritoriul Uniunii Sovietice, al Iugoslaviei, Cehoslovaciei, Franței și al altor țări.

Contribuția României la înfrîngerea forțelor naziste s-a bucurat de o binemeritată apreciere internațională, ceea ce se reflectă și în numeroasele ordine de zi ale Comandamentului Suprem Sovietic, în comunicatele derăzboi și în decorarea a peste 190.000 de ostași și ofițeri români cu ordine și medalii sovietice și a altor mii de militari, cu decorații ungare și cehoslovace.

Aprecieri în acest sens au fost făcute și de ministrul de externe al Uniunii Sovietice, cu prilejul desfășurării lucrărilor Conferinței de pace de la Paris. Referindu-se la însemnătatea și la consecințele insurecției armate din august 1944, acesta a arătat: „Știm cu toții că România a fost statul care printr-o acțiune hotărîtă s-a eliberat de regimul fascist al lui Antonescu, s-a alăturat aliaților... Împreună cu noi, împreună cu trupele aliate, noua Românie democratică a început lupta pentru înfrîngerea lui Hitler, a făcut sacrificii considerabile în această luptă și noi toți recunoaștem serviciile aduse de poporul român acestei cauze...”.

Subliniind importanța insurecției armate antifasciste și a participării țării noastre la războiul antihitlerist, postul de radio New-York declara la 17 septembrie 1944: „Dezastrul german în România a pecetluit soarta armatelor Reichului din Balcani. Prin trecerea României de partea aliaților, drumul de Sud-Est, care duce la Budapesta, Praga și Viena este deschis... Este, deci, legitim ca poporul român să aibă în momentul de față un sentiment de satis-

facție, căci România are o contribuție însemnată la grăbirea sfârșitului. Este o contribuție de care poporul român poate să se feliците“.

Evenimentele istorice din august 1944 au provocat o puternică îngrijorare în sinul comandamentului militar hitlerist, fapt oglindit în numeroase documente oficiale. Astfel, într-un raport adresat lui Hitler de generalii Keitel și Guderian se arată că ieșirea României din războiul antisovietic a produs „pe lângă consecințele imediate de ordin militar“ și o „răsturnare de fronturi extrem de periculoasă, ce va duce la pierderea teritoriului nu numai al României, ci și al Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, punind în pericol toată armata germană din Balcani. Deosebit de pierderea pozițiilor din Carpați, pierderea grăinarului și petrolului românesc constituie o altă mare și grea lovitură...“.

În focul marilor bătălii împotriva cotropitorilor hitleriști s-a cimentat prietenia dintre poporul român și popoarele sovietice, strins unite în zilele noastre prin țelul comun al luptei pentru socialism, pentru pace și progres.

Marcind începutul revoluției populare, insurecția armată din august 1944 a deschis un drum nou, de adânci prefaceri în viața economică, social-politică și spirituală. Vechile rânduiri bazate pe exploatare și asuprire au fost înlăturate pentru totdeauna; potențialul economic al țării crește an de an, noile relații de producție, socialiste, și exercitarea puterii de stat de către oamenii muncii creînd condiții favorabile desfășurării forțelor lor creatoare, progresului multilateral al patriei. În anii socialismului au fost lichidate orice forme de inegalitate și discriminare națională, ceea ce stimulează afirmarea liberă, nestîljenită, a tuturor oamenilor muncii, români, maghiari, germani și de alte naționalități înfrățiți în efortul pentru ridicarea pe noi trepte de civilizație a patriei comune — România socialistă.

După un sfert de veac de la eliberarea de sub jugul fascist, poporul român se poate mindri că își hotărăște singur soarta, că dispune în mod suveran de bogățiile țării sale. Construind socialismul în patria noastră, muncind cu abnegație pentru înflorirea economiei și culturii, poporul nostru își aduce în același timp contribuția la creșterea prestigiului și influenței socialismului în lume. Luptînd cu consecvență pentru înfăptuirea atît a sarcinilor naționale, cît și internaționale, care formează un tot inseparabil, poporul român, sub conducerea partidului său comunist, își îndeplinește o înaltă datorie internațională.

Temelia politicii externe a statului nostru o formează prietenia și alianța frățască cu toate țările socialiste, de care ne leagă strîns comunitatea orînduirii sociale, unitatea țărilor și aspirațiilor fundamentale, interesele luptei comune împotriva imperialismului. Partidul Comunist Român militează cu hotărîre pentru întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești internaționale, pe baza egalității în drepturi, independenței și neamestecului în treburile interene ale altor partide, pentru stringerea legăturilor cu toate forțele democratice și antiimperialiste.

În același timp, pornind de la realitățile vieții contemporane, statul român lărgește și intensifică legăturile cu toate țările, indiferent de orînduirea socială, în scopul dezvoltării cooperării, încrederii și prieteniei între

popoare, al îmbunătățirii climatului internațional. Muncind și luptînd pentru înflorirea patriei sale, poporul român contribuie la întărirea mării familii a țărilor socialiste, la triumful forțelor păcii și progresului în lumea întreagă.

Poporul român este pe deplin convins că, sub conducerea Partidului Comunist Român, valorificînd talentul și forțele sale creatoare, va urca noi trepte, pe calea făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și își va aduce contribuția la întărirea forțelor păcii și progresului în întreaga lume.

CONTRIBUȚIA MASELOR POPULARE DIN TRANSILVANIA LA ELIBERAREA ȚĂRII DE SUB JUGUL FASCIST

de IADISIAU BĂNYAI și ARON PETRIC

Împlinirea unui sfert de veac de la actul istoric al insurecției armate antifasciste oferă prilejul evocării celor mai de seamă acțiuni prin care poporul nostru și-a redobândit libertatea națională și și-a croit un drum nou în istorie.

În acest cadru se înscrie, cu o semnificație deosebită, contribuția masei populare din Transilvania la lupta antifascistă și de eliberare a întregului teritoriu al țării de sub ocupația hitleristo-horthystă.

Declanșarea insurecției armate a avut un adânc răsunet și a produs un puternic avânt de luptă în rândurile populației. Masele largi de oameni ai muncii s-au angajat să lupte alături de armatele române și sovietice susținând acțiunile lor pentru eliberarea teritoriului țării de sub jugul fascist. Un rol deosebit în mobilizarea maselor l-a avut Declarația C.C. al P.C.R., publicată la 24 august 1944, care chema „...muncitorimea, țărănimea, intelectualii și pe toți cetățenii României la luptă fără cruțare, cu toate armele, împotriva dușmanului de moarte al poporului român, pentru asigurarea viitorului său”¹.

Ca și în alte părți ale țării, organele regionale ale P.C.R. din Brașov și Timișoara, care conduceau organizațiile de partid în sudul Transilvaniei și în Banat, au trecut, încă în primele ore după declanșarea insurecției, la aplicarea măsurilor inițiate de conducerea partidului, mobilizând tot efectivul membrilor lor și formațiunile patriotice de luptă, veghind ca autoritățile locale civile și militare să respecte ordinele date pe plan central, prin care se urmărea înfringerea uneltirilor reacțiunii și a actelor teroriste ale fasciștilor.

Comitetul regional din Banat al P.C.R. a intervenit imediat în mod energic pentru eliberarea cadrelor comuniste și antifasciste deținute în închisorile din Caransebeș, Lugoj, Timișoara și Arad. Organele de partid, întărite acum cu militanții ieșiți din ilegalitate au acordat tot ajutorul unităților militare române dislocate în sudul Transilvaniei și în Banat, pentru a trece, împreună cu formațiunile patriotice de luptă, la acoperirea frontierelor și la lichidarea garnizoanelor germane.

În zona Brașov, pe care comandamentul hitlerist încerca să o transforme într-o citadelă a sa, trupele române, ajutate de masele muncitoare, fără deosebire de naționalitate, au trecut de urgență la nimicirea cuiburilor de rezis-

¹ „România Liberă” din 24 august 1944.

tență hitleriste din oraș și din împrejurimi. Muncitorii de la uzinele „Rogifer” din Tohanul Vechi au organizat o baterie de artilerie cu ajutorul tunurilor ce se foloseau la probele de recepție a muniției. La Teliu, grăniceri români ajutați de țărâtime au împiedicat trecerea coloanelor germane care urmăreau să se strecoare dinspre Întorsura Buzăului înspre nord-vest și au făcut numeroși prizonieri².

Acordind atenția principală organizării și mobilizării clasei muncitoare, organele de partid s-au preocupat totodată de munca în rândurile maselor țărănești. Frontul Plugarilor, de sub conducerea dr. Petru Groza, care s-a călăuzit în activitatea sa după indicațiile partidului comunist și care avea organizații compacte în județul Hunedoara și în Banat, și-a întins imediat activitatea și în celelalte județe. La fel, organizațiile MADOSZ-ului din Timișoara și Brașov au chemat oamenii muncii de naționalitate maghiară la „Lupta comună cu forțele democratice române, pentru lichidarea rămășițelor fascismului, realizarea unui larg regim democratic și a egalității în drepturi” a tuturor locuitorilor țării. La Timișoara și în alte localități din Banat, au fost create comitete antifasciste ale oamenilor muncii de naționalitate germană. În primele zile după declanșarea insurecției, au apărut ziare antifasciste de largă răspindire ca: „Luptătorul bănățean” și „Szabad Szó” (Cuvântul liber) la Timișoara.

În nordul Transilvaniei, aflat sub ocupația trupelor hitleristo-horthyste, vestea evenimentelor insurecționale a avut un puternic răsunet și s-a răspândit cu mare repeziune. Încercînd să limiteze efectele acestui proces, autoritățile hitleriste au suspendat imediat toate legăturile telefonice și telegrafice cu România și au procedat la arestarea, ca „ostatici”, a numeroase personalități³. Au fost interzise adunările și întrunirile și s-a emis ordin de arestare a acelor care nascocesc sau răspîndesc știri nereale, care pot să conturbe ordinea publică sau să pericliteze interesele politicii externe a țării⁴.

Nesocotind aceste măsuri represive, tot mai mulți oameni ai muncii, români și maghiari, au început să nu mai răspundă la ordinele de mobilizare ale armatei horthyste, iar soldații să dezerteze în masă.

Comuniștii din nordul Transilvaniei au trecut la organizarea rezistenței, formînd gărzi muncitorești și antrenînd tot mai mulți intelectuali la acțiuni concrete împotriva stăpînirii hitleristo-horthyste. La o astfel de stare de lucruri se referea deputatul maghiar Teleki Béla, președintele Partidului ardelen, afiliat partidului guvernamental horthyst, care, fiind invitat la o ședință a Consiliului de miniștri din Budapesta, în ziua de 8 septembrie 1941, în calitate de cunoscător al situației din nordul Transilvaniei, a declarat: „Toată lumea este convinsă că jocul este pierdut, că acest război a fost pierdut de nemți și împreună cu ei și de noi. . . Românii sînt convinși de reunirea

² Col. C. Nicolae, lt. col. A. Lupășteanu și V. Birză, *Episoadele eroice din timpul desfășurării insurecției armate și a luptei pentru eliberarea patriei*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.” 1962, nr. 4.

³ Dániel Csátári, Forgószélben. Magyar-román viszony 1940–1945, Budapesta, Edit. Academiei, 1968, p. 405.

⁴ „Ellenzék” (Cluj) din 26 august 1944.

nordului Transilvaniei; ei cred că e o chestiune de câteva zile. . . Stăm în fața alternativei: ori așteptăm cu arma în mână ciocnirea și prăbușirea, ori ne hotărîm încă de astăzi să facem pașii politici pentru a cere armistițiu”⁵.

Membrii guvernului horthyst au votat, însă, în majoritate, împotriva propunerii de a se cere armistițiu.

Încercînd să transforme teritoriul Transilvaniei într-o poziție de rezistență capabilă să acopere retragerea trupelor hitleriste dinspre Carpații răsăriteni și din Balcani, comandamentul german, în înțelegere cu conducătorii fasciști maghiari, a dezlănțuit, la 5 septembrie 1944, o ofensivă dinspre Cluj și Oradea, cu scopul de a-și croi drum și a ocupa Carpații Meridionali, înainte de sosirea armatelor sovietice. Ofensiva a fost însoțită de o deșănțată propagandă demagogică și șovină, destinată activizării elementelor maghiare fasciste și revizioniste. Oamenii muncii maghiari din nordul Transilvaniei, inclusiv majoritatea intelectualilor, au considerat, însă, această ofensivă ca un act provocator și aventurist, cu consecințe catastrofale.

În adevăr, atacul a fost respins de grănicerii români, sprijiniți de țărani înarmați, care au luptat eroic pînă la sosirea unor unități militare aflătoare în această zonă.

În același timp, trupele hitleriste au întreprins, la 6 septembrie 1944, un atac dinspre teritoriul iugoslav, urmărind ocuparea zonei industriale a Banatului. Ei au reușit să ocupe Oravița și Anina, dar înainte de a porni spre Reșița, au fost opriți de unitățile române, întărite de formațiunile de luptă patriotice ale muncitorilor. Sosirea unei divizii sovietice, la 13 septembrie 1944, a înlăturat definitiv pericolul care amenința acest important centru industrial.

O încercare similară au întreprins trupele inamice și în nordul Banatului, reușind să ajungă, cu tancuri și unități motorizate, pînă în suburbiile Timișoarei. Tentativele, repetate, de a pătrunde în centrul orașului au fost respinse de eroismul garnizoanei române, în timp ce formațiunile de luptă patriotice au organizat serviciul de pază și de patrulare, iar muncitorii au săpat șanțuri antitanc și au ridicat baricade. La aceste lupte au luat parte, ca voluntari, și mulți prizonieri sovietici.

La 12 septembrie 1944, muncitorii din Reșița au organizat apărarea uzinelor metalurgice și a orașului împotriva trupelor hitleriste care se apropiau, iar două zile după aceea muncitorii din Banloc au apărut, împreună cu grănicerii, această localitate. Ocupînd la 15 septembrie Jimbolia, hitleriștii au arestat și au omorît în mod bestial șapte muncitori antifasciști de naționalitate germană⁶.

Lupta pentru eliberarea sud-estul Transilvaniei de sub ocupația fascistă a intrat într-o nouă fază o dată cu sosirea armatei sovietice în această regiune.

⁵ Arhivele de stat din Ungaria. Actele Consiliului de miniștri. Procesul verbal din 8 septembrie 1944.

⁶ Gh. Tașui și E. Cimponeriu, *Aspecte ale activității formațiilor de luptă patriotice din Banat*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.”, 1958, nr. 2; Gheorghe Oancea, *Contribuția oamenilor muncii din Banat la susținerea frontului anti-hitlerist* în *Studii*, 1966, nr. 3.

O intensitate deosebită au avut luptele purtate de unitățile militare române și sovietice în sud-estul Transilvaniei, care au avut drept rezultat eliberarea orașului Sf. Gheorghe. În cursul grelelor bătălii purtate în această zonă, muncitorii și țărani români și maghiari au întreprins numeroase acțiuni de sprijin. Astfel, o companie a „Corpului secuiesc” a refuzat să execute ordinul de a ține sub foc o trecătoare importantă a Carpaților răsăriteni, lăsând, astfel, trupele sovietice să treacă nestingherite. De asemenea unii dintre membrii detașamentelor de muncă și soldații care au fost folosiți pentru minarea fortificațiilor din valea Ghimeșului, au furnizat informații importante trupelor sovietice. Astfel săteanul Florea Ion a fost omorât pe cînd transporta muniții pentru unitățile sovietice, iar Pora Imre, unul dintre conducătorii răscoalei din 1934 de pe Valea Ghimeșului a fost împușcat de fasciștii maghiari în timp ce încerca să treacă de partea trupelor eliberatoare.

În acele împrejurări, unitățile militare horthyste au cunoscut un proces rapid de dezagregare, fapt relevat și de un raport al comandamentului german, care arăta că într-o perioadă scurtă de timp 700 de soldații ai „Corpului secuiesc” au dezertat; în pădurile din Bicsad (județul Maramureș) se găseau ascunși vreo 500 de dezertori din armata horthystă, iar la Negrești vreo 2.000 de dezertori români și unguri⁷.

Ordonînd, la 12 septembrie 1944, o nouă ofensivă în direcțiile Aiud și Arad, comandamentul hitlerist a întărit unitățile horthyste cu trupe motorizate germane. Pentru a slăvi înaintarea inamicului, care reușise să ocupe Aradul, a fost organizat Detașamentul „Păuliș”, în componența căruia au intrat și elevii școlii de subofițeri de rezervă de la Radna. Lupta ostașilor din Detașamentul „Păuliș” a fost sprijinită cu căldură de către populație; astfel țărani din Lipova, înfruntînd gloanțele inamice, au cărat muniții pînă în linia întii, au săpat tranșee și au îngrijit răniții⁸.

Avînd sprijinul larg al populației, unităților armatei române au respins atacurile trupelor hitleriste și horthyste, asigurînd astfel concentrarea trupelor sovietice și a celorlalte trupe române la nordul Carpaților Meridionali. Acționînd în continuare într-o strînsă colaborare cu Armata Sovietică, unitățile militare române au contribuit la zdrobirea trupelor hitleriste și horthyste în Podișul Transilvaniei, în timp ce trupele inamice din Banat au fost respinse dincolo de frontiera de vest a României.

Însuflețiți de dorința eliberării de sub jugul fascist, muncitorii din nordul Transilvaniei, smuls vremelnice României prin odiosul dictat de la Viena, au organizat grupuri armate antifasciste și au intensificat acțiunile de sabotare a războiului hitlerist⁹.

În Maramureș acționau grupuri de partizani, interceptînd transporturile și comunicațiile trupelor fasciste. Ei s-au bucurat de un larg sprijin din partea locuitorilor, satelor care îi aprovizionau cu alimente și le furnizau infor-

⁷ Dániel Csatári, *op. cit.* p. 149.

⁸ „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1962, nr. 4, p. 73; 23 august 1944 — *culegere de articole*, București, Edit. politică, 1964, p. 114.

⁹ *România în războiul antihitlerist — 23 august 1944 — 9 mai 1945*, Edit. militară, 1966, p. 262.

mații, cu toate riscurile la care se expuneau din partea comandamentului unităților hitleriste și a autorităților maghiare fasciste. Astfel în satul Moisei au fost executați prin împușcare 29 de țărani din jurul orașului Vișeu de Sus, pentru că sprijiniseră pe partizani¹⁰.

Înaintarea rapidă a trupelor românești sovietice a determinat autoritățile horthyste să ordone evacuarea spre apus a instalațiilor industriale și a diferitelor instituții din nordul Transilvaniei, ca și a personalului specializat. De asemenea trupele fasciste în retragere au săvârșit numeroase crime, distrugeri de bunuri materiale, ordonând evacuarea forțată a locuitorilor și chiar înimicirea unor sate.

În acele condiții, comuniștii au desfășurat o intensă activitate, mobilizând pe muncitori și funcționari la apărarea întreprinderilor și instituțiilor și la împiedicarea evacuării lor. Astfel la 14 septembrie 1944, muncitorii de la Uzina electrică Someșul Rece, ajutați de țărani satelor din jur, au împiedicat pe hitleriști să distrugă uzina și, după o luptă eroică ce a durat 10 ore, i-au nimicit pe mulți dintre aceștia iar pe ceilalți i-au silit să se predea. Prin acțiuni similare a fost salvată de evacuare fabrica de încălțăminte „Dermata” din Cluj, care prezenta o importanță deosebită pentru aprovizionarea frontului, precum și Fabrica de articole de oțel și Atelierele de cale ferată. De asemenea la clinicele Universității din aceeași localitate, salariații au ascuns cea mai mare parte a aparatelor și medicamentelor, salvându-le de la evacuare sau distrugere¹¹.

Pentru a contracara aceste acțiuni, jandarmeria fascistă maghiară a arestat, la indicația Gestapoului, pe secretarul organizației comuniste din Cluj, scriitorul Kovács-Katona Jenő și pe colaboratorul său, ziaristul antifascist Nagy József, omorându-i în mod bestial la 10 octombrie 1944, cu numai o zi înainte de eliberarea orașului.

Dind dovadă de patriotism și curaj, muncitorii de la Uzina electrică din Aghireș au reușit, prin luptă cu arma în mână să zădărnicească planul hitlerist de a arunca în aer uzina, iar țăranii din Gura Riștei și din Cîmpeni au dezarmat pe soldații germani în retragere¹².

Aceste acțiuni ale maselor muncitoare au făcut posibil ca întreprinderile industriale și mijloacele de transport să poată fi puse în stare de funcționare, ușurând operațiile militare pe frontul antihitlerist.

În luptele pentru eliberarea ultimelor orașe ale nordului Transilvaniei, trupele sovietice și române au primit un puternic sprijin din partea muncitorilor și țăranilor. Astfel la Oradea, un pod pe care trupele hitleriste voiau să-l arunce în aer a fost apărat eroic de muncitorii români și maghiari, care au plătit cu viața curajul lor, fiind împușcați de fasciști¹³.

¹⁰ I. Iacoș și N. Condurachi, *Acțiuni ale patrioților maramureșeni împotriva ocupanților fasciști*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1962, nr. 4; Daniel Csatári, *op. cit.* p. 423.

¹¹ V. Pircălab și Gh. Timofi, *Din lupta muncitorilor din Cluj și împrejurimi, sub conducerea comuniștilor, pentru apărarea de distrugere și evacuare de către fasciști a întreprinderilor și instituțiilor, în perioada 23 august – 12 octombrie 1944*, în „Analele Institutului de istorie a partidului...” 1959, nr. 4.

¹² Daniel Csatári, *op. cit.*, p. 422.

¹³ Ladislau Fodor, *Unele acțiuni ale maselor din județul Bihor în sprijinul luptei de eliberare a părții de Nord-Vest a României de sub jugul fascist*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historia, fasciculus 1, 1969, p. 105.

Manifestînd sentimente patriotice și antifasciste, mulți oameni ai muncii s-au înrolat voluntari în divizia „Tudor Vladimirescu” și în alte unități ale armatei române; astfel au acționat sătenii din Cheresig (județul Bihor), Salva (județul Bistrița-Năsăud), Dobica (județul Cluj) și din alte comune. De asemenea numeroși locuitori din localitățile Poienile de sub Munte, Repedea, Ruscova (județul Maramureș) au luptat ca voluntari în cadrul unităților sovietice, care au trecut, în marșul lor victorios, prin această regiune¹⁴.

La 25 octombrie 1944, prin nimicirea și alungarea ultimelor trupe fasciste din nordul Transilvaniei, a fost desăvîrșită eliberarea întregului teritoriu al României. În grelele bătălii purtate alături de armatele eliberatoare, masele largi populare din Transilvania, însetate de libertate și însoțite de nădejdea împlinirii năzuințelor lor spre o viață bună, au dat dovadă ca și în alte părți ale țării, de eroism și spirit de sacrificiu care a mers uneori pînă la suprema jertfă, contribuind astfel la redobîndirea independenței și integrității teritoriale a patriei, la crearea premiselor pentru înfăptuirea unor adinci prefaceri în viața poporului nostru.

După eliberarea întregului teritoriu al țării de sub jugul fascist, în anii revoluției populare și ai construcției socialiste, dezbinarea națională și șovinismul cultivate în trecut de clasele exploatare au putut fi înlăturate, realizîndu-se frăția trainică dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare pe baza deplinei egalități în drepturi a tuturor locuitorilor țării. În același timp s-a dezvoltat o trainică prietenie între țara noastră și Republica Populară Ungară. Așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Istoria demonstrează că întotdeauna forțele înaintate ale popoarelor romîn și maghiar s-au ridicat împotriva politicii de învrăjbire cultivată de clasele dominante și de marile puteri - în special de imperiul habsburgic și Germania hitleristă - au militat pentru o strînsă prietenie româno-maghiară, au luptat împreună pentru eliberarea națională și socială”¹⁵.

Pentru aceste idealuri de libertate au luptat cele mai înaintate forțe ale poporului nostru, în frunte cu comuniștii atît în zilele eroice ale insurjecției armate din august 1944, cît și mai apoi, în anii construcției socialiste.

¹⁴ I. Iacoș și N. Condurachi, *op. cit.*; cf. și *România în războiul antihitlerist...*, p. 269.

¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste. Rapoarte, Cuvîntări, Articole*, II. București, Editura politică, 1968, p. 427.

DER BEITRAG DER BREITEN VOLKSMASSEN AUS SIEBENBÜRGEN ZUR BEFREIUNG RUMÄNIENS VOM FASCHISTISCHEN JOCH

(Zusammenfassung)

Der Ausbruch des bewaffneten Aufstands vom August 1944 fand einen grossen Widerhall in den Reihen des Volkes, das entschlossen für einen neuen historischen Werdegang zu kämpfen begann. In dieser Atmosphäre revolutionärer Gärung entwickelte sich der Kampf für die Befreiung des gesamten Landes vom faschistischen Joch, zu welchem nicht nur die militärischen Massnahmen der rumänischen Armee gezählt werden, die Seite an Seite mit der glorreichen Sowjetarmee kämpfte, sondern auch die entschlossene Beteiligung der breiten Volksmassen, die, dem Rufe der Rumänischen Kommunistischen Partei folgend, mit allen Mitteln den gerechten, antihitleristischen Krieg unterstützten. Ganz besonders aktiv war diese Beteiligung im Norden Siebenbürgens, einem Gebiet, das von den hitleristisch-horthystischen Truppen besetzt war und dessen Befreiung am 25. Oktober 1944 vollendet wurde — ein denkwürdiges Ereignis im Kampf des rumänischen Volkes für nationale Unabhängigkeit und sozialen Fortschritt.

LUPTA PATRIOTICĂ ȘI ANTIFASCISTĂ A OAMENILOR MUNCII BRAȘOVENI, SUB CONDUCEREA P.C.R. ÎNTRE ANII 1940—1944

de MIRCEA BĂLTESCU

I. Rolul manifestelor editate de organizația Brașov a P.C.R. în demascarea dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist

Aniversarea actului istoric de la 23 August 1944 s-a întâmpărit adînc în conștiința poporului român, ca un moment deosebit de însemnat în istoria sa, ca o dată memorabilă, cu adînci semnificații, punctul de plecare al unei noi ere, al unei perioade de transformări revoluționare.

Un rol deosebit de însemnat în mișcarea de rezistență antifascistă din România, dintre anii 1940—1944, l-a jucat orașul Brașov, puternic centru industrial, unde P.C.R. avea organizație regională puternică, care cuprindea militanți ai luptei patriotice și antihitleriste, pentru apărarea ființei naționale, a integrității teritoriale și a suveranității.

Traducînd în viață cuvîntul și indicațiile conducerii P.C.R., organizația regională a partidului din Țara Birsei, organizațiile locale din județul Brașov, au mobilizat mii de muncitori, țărani, intelectuali, pentru sabotarea mașinii de război hitleriste, pentru demascarea politicii nefaste a guvernului militarist antonescian, în vederea pregătirii și îndeplinirii insurecției armate.

În cursul anilor 1940—1944, mișcarea de rezistență antifascistă, pe teritoriul județului Brașov a îmbrăcat diverse forme: greve, demonstrații cu caracter economic și politic, conflicte de muncă, acțiuni de sabotaj în principalele întreprinderi și la sate, difuzarea de manifeste, broșuri, ziare, activitatea grupurilor de partizani, iar în preajma lui 23 August, formațiunile de luptă patriotice au luptat alături de armată, contra trupelor hitleriste pentru victoria insurecției.

Lupta muncitorilor, țăranilor și a intelectualilor din județul Brașov, sub conducerea P.C.R. contra dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist, reprezintă o pagină glorioasă, simbolizează eroismul patrioților și luptătorilor antifasciști, relevă spiritul revoluționar al comuniștilor și al militanților democrați, ea făcînd parte din lupta generală antifascistă a întregului popor.

În studiul de față, vom prezenta cîteva mărturii care reflectă lupta antifascistă a maselor din județul Brașov, între anii 1940—1944.

Este meritul istoric al Partidului Comunist Român, de a fi condus în anii grei ai dictaturii militaro-fasciste antonesciene, rezistența antihitleristă, organizînd lupta de eliberare a maselor de sub jugul fascist. P.C.R. a fost singura forță politică organizată, apărător al intereselor superioare ale poporului

și țării, care unind în jurul său toate forțele democratice și patriotice, a dat dovadă de un puternic patriotism, de răspundere față de destinele națiunii române, pregătind răsturnarea dictaturii militar-fasciste. Obiectivele, tactica de luptă și mijloacele de luptă ale P.C.R., pentru unirea tuturor forțelor naționale, în vederea eliberării țării de sub jugul fascist, au fost fixate în platforma - program a P.C.R. din 6 septembrie 1941 și-n alte documente ulterioare, Documentul programatic al P.C.R. „Lupta poporului român pentru libertate și independență națională”¹, a fost adresată tuturor partidelor, grupărilor și personalităților politice, patrioților, în vederea realizării Frontului Patriotic Antihitlerist. În platforma-program se preciza: „Răsturnarea dictaturii militar-fasciste, încetarea războiului antisovietic și participarea la luptă contra Germaniei hitleriste, formarea unui guvern al independenței naționale, alcătuit din reprezentanții tuturor forțelor patriotice, eliberarea Transilvaniei de nord și abolirea Dictatului de la Viena, înfăptuirea de reforme democratice”, prevederi care exprimau cerințele istorice și naționale ale poporului român și ale întregii țări.

Acest vibrant apel al P.C.R., platforma-program din septembrie 1941, a avut un puternic ecou în județul Brașov, stînd la baza mișcării antifasciste și a activității organizației regionale P.C.R., în tot cursul anilor 1940—1944.

Astfel, printr-un manifest, Comitetul local P.C.R. Brașov a demascat dictatura militar-fascistă, instaurată în septembrie 1940, politica sa antipopulară. Manifestul intitulat: „Muncitori români! La arme!”², arăta scopul urmărit de regimul politic fascist din România și chema pe muncitori să lupte împotriva înrăutățirii condițiilor lor de muncă și de viață, a măsurilor legislative represive.

Răspîndirea manifestului „Muncitori români! La arme!” în comunele județului Brașov, ne este semnalată de notele informative ale Legiunii de jandarmi Brașov³, care arătau difuzarea lui în comunele Vama Buzăului și Întorsura Buzăului. Aceste note arătau că populația română din județul Brașov, nu privea cu ochi buni instaurarea dictaturii militar-fasciste în România. Manifestele erau răspîndite în rîndul țăranilor muncitori, iar masele de locuitori își exprimau atitudinea protestatară împotriva politicii interne și externe a generalului Antonescu.

Comitetul local P.C.R. Brașov a desfășurat o intensă muncă de propagandă în cursul anilor 1940—1944, elaborînd și difuzînd manifeste mobilizatoare, adresate muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, soldaților și ofițerilor, în vederea participării lor la lupta antifascistă, pentru unirea forțelor patriotice, în vederea răsturnării regimului militar-fascist a generalului Antonescu, pentru a se obține din nou independența și suveranitatea țării.

¹ Documente din istoria P.C.R., E.S.P.I. P., 1953, ediția a II-a, p. 340—351 (platforma-program a C.C. al P.C.R., din 6 septembrie 1941).

² Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond istoric contemporană.

³ Într-o notă a Legiunii de jandarmi din Brașov, adresată Prefecturii Județului, se indica că s-au găsit manifeste comuniste pe teritoriul comunelor Vama Buzăului și Întorsura Buzăului, în octombrie 1940, îndemnînd pe muncitori să se ridice la luptă încă din primele zile ale dictaturii militar-fasciste.

Manifestele editate de organizația locală P.C.R. Brașov, și-au fixat ca obiective majore, pe baza documentelor de partid eliberarea țării de sub jugul fascist, anularea dictatului de la Viena, organizarea luptei poporului împotriva Germaniei hitleriste și a dictaturii militar-fasciste, dezvoltarea mișcării antifasciste⁴.

Ostilitatea față de prezența trupelor hitleriste în țară, sprijin al dictaturii antonesciene, s-a manifestat în județul Brașov în cursul anului 1941 și în anii următori, în întreprinderi, instituții, la sate, masele cerind înlăturarea acestor forțe militare de pe teritoriul patriei. În acest scop, Comitetul Regional al P.C.R. Brașov a lansat în rîndul populației rurale din județul Făgăraș, manifestul intitulat: „Cetățeni din județul Făgăraș“, prin care îndemna pe țăranii muncitori să lupte împotriva rechizițiilor, pentru păstrarea produselor lor agricole și animale, contra dictaturii fasciste și a ocupanților hitleriști. Referindu-se la păstrarea produselor de către țăranii, în manifest se scria: „Ascundeți-le, căci dacă le predați statului, care nu este decît o unealtă hitleristă, înseamnă că le dați ocupantului hitlerist, înseamnă că vă înfometați pe voi. Nu dați nimic dușmanului, decît moarte“⁵.

Pentru atragerea țăranimii muncitoare din județul Brașov alături de clasa muncitoare la lupta antifascistă și antihitleristă, comuniștii brașoveni, au intensificat munca de propagandă la sate, răspîndind manifeste între anii 1942—1943, prin care cereau rezistența maselor țărănești în fața rechizițiilor mereu sporite, a impozitelor apăsătoare, a împrumuturilor de stat, contra exproprierilor silite de pămînt, în scopuri militare, pentru a nu se supune la concentrări și a dezerta din armată⁶.

O atitudine potrivnică și hotărîtă împotriva ideologiei fasciste, a răspîndirii ei în țara noastră, au manifestat-o muncitorii din întreprinderile județului Brașov, care aveau bogate tradiții de luptă revoluționară și antifascistă și care au militat cu fermitate pentru răsturnarea dictaturii militar-fasciste și eliberarea patriei de sub jugul fascist. În anii dictaturii militar-fasciste și a războiului hitlerist, organizația regională P.C.R. Brașov, a militat intens pentru strîngerea forțelor patriotice și antifasciste în jurul clasei muncitoare, în vederea pregătirii și înfăptuirii insurecției armate. Pe această linie se situează manifestele editate în scopul mobilizării maselor muncitoare la luptă împotriva dictaturii militar-fasciste, pentru ieșirea României din război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

⁴ Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond istorie contemporană.

⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, dos. nr. 249, f. 590.

⁶ În Buletinul nr. 260 din 17 sept. 1942 a Ministerului Afacerilor Interne, se specifica difuzarea de manifeste, în rîndul populației rurale: „În dimineața de 7 septembrie a.c. cu ocazia tîrgului de vite ținut la Făgăraș, organele polițienești au găsit 12 manifeste comuniste aruncate pe marginea șoselei, probabil cu intenția de a fi găsite de țăranii ce veneau la tîrg...“ Este de relevant că Legiunea de Jandarmi Făgăraș, face cercetări în comuna Arpașul de Jos, unde s-au găsit deasemenea manifeste comuniste, ceea ce arată că propaganda comunistă își îndreaptă acțiunea în mediul rural“. Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond Istorie Contemporană; vezi și Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1. dos. 338, fila 45; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 26, dosar 4282, fila 230.

Astfel, într-un manifest editat în 1942, „Către populația română din Brașov”⁷, de către Comitetul local al P.C.R. Brașov, se arată că salvarea poporului român și a tuturor naționalităților conlocuitoare, poate veni numai prin colaborarea tuturor forțelor patriotice și organizarea unui larg front național antihitlerist, care să lupte pentru răsturnarea regimului fascist antonescian, izgonirea ocupanților hitleriști și pentru independența națională: „Drumul spre salvare este forța unită a poporului român, fără deosebire de convingere politică, adică toți acei care sînt pentru o Românie liberă și independentă. Un front unic patriotic cît mai larg și cît mai puternic care va fi în stare să ducă o luptă unică și hotărîtă. Pentru încetarea imediată a războiului împotriva U.S.! Pentru alungarea cotropitorilor fasciști germani! Pentru o Românie liberă și independentă!”⁸

În acest manifest se sublinia și rolul hotărîtor ce revenea muncitorilor brașoveni în organizarea mișcării de rezistență antifascistă: „Muncitori din I.A.R., Astra, Voina și toată populația brașoveană, fiți vigilenți! Patrioții români care se află în fața tribunalului militar în pericol, este numai un început al provocărilor care se întinde și mai mult dacă nu ne vom organiza lupta împotriva lor”⁹.

Mobilizînd la acțiunea de rezistență, populația muncitoare a Brașovului, Comitetul Regional P.C.R. — Brașov, cerea într-un manifest intitulat: „Brașoveni”, să se lupte pentru încetarea războiului antisovietic; muncitorii, țăranii să refuze a pleca pe front pentru a deveni carne de tun în serviciul hitleriștilor: „Muncitori! Sabotați fabricarea materialului de război; Bărbați! Nu plecați să muriți pentru Hitler, Nu vă prezentați la unități; Țărani! Nu lăsați să vi se răpească vitele și alimentele”¹⁰.

Manifestele editate de P.C.R. Brașov, au fost răspîndite printre soldați, în cazărmii, tinerilor care trebuiau să plece pe front, cerîndu-se organizarea rezistenței față de dictatura fascistă și de Germania hitleristă, determinînd o stare de spirit antihitleristă în cadrul armatei române¹¹.

Manifestele erau răspîndite și în cartierele muncitorești din Brașov și alte centre industriale, în întreprinderile „I.A.R.”, Astra, Metrom, Voina, „Atelierele CFR”, unde existau nuclee comuniste care acționau pe linia propagandei antihitleriste¹².

Între anii 1943—1944 s-a intensificat mișcarea de rezistență antifascistă și manifestările maselor populare împotriva războiului hitlerist, s-a intensificat munca de propagandă desfășurată de P.C.R. în rîndul poporului român, pentru realizarea platformei antihitleriste și a planului insurecțional. Mani-

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 26, dosar 4246, f. 730.

⁸ Ibidem

⁹ Ibidem

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 26, dos. 4243, f. 171.

¹¹ Arhiva M.F.A., M.St.M. dos. 215/76, 7.89 și 111. Legiunea de Jandarmi Brașov, într-o notă, semnală munca de propagandă desfășurată de comuniști în rîndul soldaților și ofițerilor pentru a-i atrage la lupta antifascistă: „Prin sistemul muncii de propagandă de la om la om, prin cazărmi, se urmărește a se crea simpatizanți printre ofițeri și ostași”. Arhiva C.C. al P.C.R., fond 26, dos. 4250, f. 56.

¹² Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond Istorie contemporană.

festul „Distrugeți mașina de război hitleristă“, chema muncitorii cefești să treacă la acțiune de sabotaj. să împiedice transportul de arme și trupe, să scurteze durata războiului. „Muncitori cefești, din porturi și industrie! Sabotați prin toate mijloacele fabricarea armamentului și transportul pentru războiul hitlerist! Viscurtați astfel războiul și salvați vieți românești!“¹³

Manifestul lansat de Frontul Patriotic Antihitlerist creat în 1943 „Frați români!“¹⁴, a fost răspândit în Brașov și Făgăraș, contribuind la creșterea adversității și urii față de războiul hitlerist, de regimul dictaturii antonesciene și mai ales față de prezența în țară a trupelor hitleriste, care lezau demnitatea națională.

Un aport deosebit de important la lupta antifascistă din județul Brașov l-a adus organizația județeană a Uniunii Patrioților¹⁵, care antrena pătri largi sociale la mișcarea de rezistență, a inițiat crearea Comitetelor și grupelor patriotice în întreprinderi, în vederea sabotării mașinii de război germane, pentru satisfacerea unor revendicări ale muncitorilor, desfășurând o bogată activitate propagandistică și organizatorică, pentru îndeplinirea obiectivelor stabilite de P.C.R.

În cursul anului 1944, s-a intensificat lupta poporului român pentru scoaterea României din războiul hitlerist, pentru alăturarea țării noastre la coaliția antihitleristă, pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, lărgindu-se influența partidului în rândul muncitorilor, țăranilor și a intelectualilor, a organizațiilor Uniunii Patrioților. Comitetul Patriotic de la întreprinderea „Metrom“ din Brașov, pentru a antrena la lupta antihitleristă muncitorii și funcționarii acestui important obiectiv industrial, a lansat un manifest în care a înscris revendicări politice și economice pe linia planului general de acțiune elaborat de P.C.R. în 1943, în vederea doborârii dictaturii militaro-fasciste, pentru victoria insurecției armate antifasciste.

Manifestul editat de Comitetul Patriotic al întreprinderii Metrom din Brașov se intitula: „Frați muncitori, funcționari, meșteri, ingineri din uzina „Metrom“, bărbați și femei, flăcăi și fete“, în care se spunea: „Toți oamenii cinstiți trebuie să intre în Frontul Patriotic Antihitlerist, trebuie să se organizeze în ateliere și birouri, în grupe patriotice și în comite patriotice . . . Salariați de la Metrom, la un loc sîntem o forță peste care nu se poate trece, să pășim neîncetat la organizarea tuturor în ateliere, birouri, indiferent de păreri politice din trecut, cînd din nou vom fi liberi, vom avea să ne vedem credințele și simpatiile, afară de trădătorii, de mișei care-și cuvin meritata răsplată“¹⁶.

¹³ „România liberă“ din 28 ianuarie 1943.

¹⁴ Manifest lansat de Frontul Patriotic Antihitlerist, creat în 1943, la care alături de PCR, au participat „Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, organizații locale ale PSD, Mădărușul și Partidul Social-Tărănesc; vezi Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond Istorie contemporană; „România liberă“ din 28 ianuarie 1943; Documente din istoria P.C.R. 1918–1944, Edit. politică. București 1953, p. 371–372.

¹⁵ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1. dos. 79, f. 1. Dr. Maria Covaci, Aspecte din activitatea antifascistă, antihitleristă a organizației Uniunea Patrioților (1942–1944), în Din lupta fasciștă pentru independență și suveranitatea României. Edit. militară, București, 1969, p. 193-196

¹⁶ Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond istorie contemporană.

Un moment de însemnătate istorică în dezvoltarea mișcării noastre muncitorești și în lupta de eliberare a poporului român de sub jugul fascist, l-a constituit crearea Frontului Unic Muncitoresc, for conducător în lupta antihitleristă și pentru realizarea unității de acțiune¹⁷.

Constituirea Frontului Unic Muncitoresc la 1 Mai 1944, a avut importante consecințe în direcția realizării unității de acțiune a muncitorilor în fabrici și uzine, pentru mobilizarea proletariatului în vederea pregătirii și înfăptuirii insurecției armate.

Cu toate condițiile grele de activitate, impuse de leroarea fascistă și de măsurile represive luate de autoritățile dictaturii militare fasciste, în Brașov, organizația regională P.C.R., care-și consolidase în această perioadă pozițiile, și-a îmbunătățit activitatea organizatorică și politică, rolul mobilizator a oamenilor muncii la lupta antifascistă, a desfășurat o vastă activitate pentru popularizarea manifestului programatic al Frontului Unic Muncitoresc și pentru constituirea în întreprinderile brașovene a unor comitete de Front Unic¹⁸.

În întreprinderile mari din Brașov s-au constituit comitete de front unic sau comitete patriotice, avînd la bază unitatea de acțiune a clasei muncitoare și obiectivele din manifestul „Apel de la 1 Mai 1944”, prin care se vestea că proletariatul, clasa cea mai înaintată a societății românești, se găsește în fruntea luptei pentru o Românie liberă, independentă și democratică¹⁹.

Comitetele de front unic sau patriotice, constituite în întreprinderile din Brașov, au editat manifeste prin care chemau pe muncitori la lupta pentru realizarea obiectelor majore înscrise în planul politic militar elaborat de P.C.R. pentru înfăptuirea insurecției armate antifasciste. Ne reține atenția în mod deosebit manifestul editat de comitetul de front unic sau de acțiune al uzinelor ASTRA Brașov, lansat la 24 iunie 1944 și intitulat: „Frați muncitori ai uzinelor ASTRA! Maiștri, ingineri și funcționari!” Manifestul sublinia că sarcina centrală a muncitorilor acestei uzine de armament este de a se organiza pentru a riposta hotărît împotriva regimului fascist, cerîndu-se intensificarea acțiunilor de sabotaj a mașinii de război hitleriste, popularizîndu-se și prevederile manifestului Frontului Unic Muncitoresc, urmărindu-se întărirea forței de luptă a clasei muncitoare în vederea coalizării tuturor forțelor patriotice și democratice pentru răsturnarea ligii fasciste antonesciene.

„Greutățile prin care trec și nevoia de acțiune imediată au apropiat pe toți salariații, chiar dacă există unele deosebiri de credință, nimic nu ne

¹⁷ Gheorghe Tuțui, Realizarea Frontului Unic Muncitoresc — moment de însemnătate istorică în lupta de eliberare a poporului român, în *Anale de istorie*, an XV, 2, 1969, p. 3—16.

¹⁸ „România liberă, an. II, nr. 3. din 2 mai 1944. La Brașov s-a difuzat manifestul C.C. al P.C.R. închinat zilei de 1 Mai 1944: „Către poporul român! Muncitori, muncitoare, țărani, intelectuali, soldați și ofițeri, Patrioți din România!” Vezi Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dos. 379, f. 152—154; Arh. C.C. al P.C.R., fond 47, dos. 4750, f. 634; Arhiva C.C. al P.C.R. fond. 1, dosar 400, f. 52.

¹⁹ Ibidem; C. Barbu și V. G. Ionescu, Constituiea și activitatea comitetelor de Front Unic Muncitoresc din întreprinderi în perioada aprilie-august 1944, în *Studii*, tom 17/1964, nr. 4, p. 780—783.

Constantin Pirvulescu, Unitatea de acțiune a clasei muncitoare — un factor esențial al victoriei insurecției din august 1944, în „*Scnteia*” nr. 6340, din 6 august 1964.

poate dezuni în fața nevoii de a porni la luptă. Trebuie să trecem la formarea de comitete pe muncitorii cei mai cinști și devotați luptei noastre și curajoși. Odată organizate aceste comitete de acțiune, vom putea trece la luptă mai hotărâtă”²⁰.

Obiectivul central al manifestului lansat de Comitetul de Front Unic de la Uzinele ASTRA Brașov, a fost „să ne organizăm”, urmărindu-se participarea la luptă alături de întreaga clasă muncitoare, pentru satisfacerea revendicărilor ei specifice pentru consolidarea frontului unic muncitoresc, a forței și combativității proletariatului; „lupta pentru cerințele noastre minimale trebuie să o legăm cu lupta întregului proletariat român și a întregului popor român pentru: ieșirea imediată din războiul hitlerist, sabotarea producției de armament pentru războiul hitlerist, alungarea cotropitorilor germani din țară, răsturnarea guvernului trădător...”²¹.

Primul rezultat obținut în urma constituirii Comitetului de Front Unic sau de acțiune de la uzinele ASTRA din Brașov pe linia obiectivelor cuprinse în manifestul editat de el în iunie 1944, precum și în cele cuprinse în manifestul-apel F.U.M. a fost intensificarea luptei pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață, pe baza unității proletare. Astfel, conducerea uzinelor Astra, Brașov, a plătit la 1 Mai 1944, salariile muncitorilor și funcționarilor, numai în proporție de 30%. Această stare de lucruri a creat o puternică stare de nemulțumire în rindurile salariaților uzinei, contra autorităților regimului fascist, a guvernului, a stimulat sabotarea producției de război în iunie 1944, nivelul producției a scăzut sub limita normală. Într-o

²⁰ Arhiva M.F.A. — M. St. major, dos. 230/85, f. 340. În manifestul intitulat „Frați muncitori ai uzinelor „ASTRA”, Muncitoare și frați mai mici, uceni, prieteni maiștri, ingineri și funcționari! „se arată”: Către sfârșitul celui de-al treilea an de război impus nouă de cotropitorii hitleriști și slugile lor trădătoare de țară de la cîrma țării, situația noastră din uzină a întrecut marginea oricărei răbdări. Unii dintre noi au putut fi înșelați în tot acest timp cu minciuni mereu înnoite că guvernul și conducerea uzinei se interesează îndeaproape de bunăstarea noastră dar nu poate să nu fie lămurit acum — pentru oricine — că s-au folosit de asemenea mijloace pentru a face din noi sclavi supuși într-un război care s-a dus și se duce împotriva propriilor noastre interese.

Acum, cînd ziua socotelilor se apropie, cînd marginile răbdării noastre au fost trecute și guvernul și conducerea uzinei și-au dat arama pe față, cînd:

1. orele suplimentare ni se supun prin teroare deschisă.
2. numai în ultima vreme 173 dintre noi au fost pedepsiți cu carceră și închisoare;
3. „muștrările” repetate ne dijmuesc salariul și așa prea neîndestulător.
4. o parte dintre ingineri și maiștri ne bruschează și ne amenință în tot felul;
5. peste toate astea, colonelul Strat și directorul Vineș, ca niște asasini de profesie, pun la cale — cu sînge rece — nimicirea noastră prin anunțarea tirzie a alarmelor aeriene ... Dar înfățișarea șicanelor și suferințele lor pe care le suportăm în uzină e fără sfîrșit. De unde oare atîta nesocotință față de nevoile noastre și atîta curaj în a ne lovi? E limpede că nesocotința față de nevoile noastre și curajul cu care ne lovește ... îl au din pricina lipsei de organizare a noastră.

E tot atît de limpede că trebuie să ne organizăm. Să ne organizăm ... Trebuie să trecem imediat la formarea de comitete de acțiune pe secții și ateliere, alegînd în aceste comitete pe muncitorii cei mai cinști, devotați luptei noastre și curajoși” (Arhiva M.F.A. — M. St. major, dos. 230/85, f. 340—343).

²¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 379, f. 412.

notă a Siguranței din Brașov, se aprecia că „muncitorii nu mai au nici o poftă de lucru, iar frecvența lor la uzină, credem că o fac numai datorită măsurilor drastice ce se iau împotriva celor ce părăsesc lucru”²².

Una din formele de luptă a muncitorilor de la uzinele ASTRA Brașov, sub îndrumarea și conducerea celor două celule P.C.R. existente, a constituit-o absentarea în masă de la lucru; astfel la sfârșitul lunii iunie într-o singură secție, din 253 de muncitori, 117 nu s-au prezentat la lucru²³, aceasta dovadă creșterea combativității salariaților uzinei, ca urmare a influenței exercitate de Comitetul de Front Unic, care acționa pe baza directivelor organizației locale P.C.R. Brașov și a liniei generale politice a Partidului Comunist Român.

O atenție specială o acordau comuniștii brașoveni și difuzării fluturașilor, lozincilor și a altor materiale de propagandă editate de P.C.R.

Fluturași, lozinci, manifeste, editate pe plan local sau central de către P.C.R., erau răspândite în întreprinderi, instituții, cartiere muncitorești, localuri publice, pe străzi, cu mult spirit de sacrificiu, curaj, abnegație, de către comuniștii și uteciștii brașoveni, în toată perioada anilor 1940–1944.

În general, în conținutul fluturașilor, a lozincilor editate de P.C.R., care aveau un sens agitatoric și mobilizator, se arată consecințele războiului hitlerist contra Uniunii Sovietice; se cerea pace și alungarea hitleriștilor din țară, organizarea unor puternice acțiuni de sabotaj a mașinii de război fasciste; salvarea ființei naționale a poporului român; făurirea unor largi coaliții de forțe patriotice și antihitleriste sub conducerea Partidului Comunist Român²⁴.

Răspîndirea materialului de propagandă scris, de către comuniștii brașoveni, în fabrici, uzine pe ogoare, a fost sesizată și de organele represive ale dictaturii antonesciene în o serie de note și rapoarte, subliniindu-se că poporul român este chemat să lupte contra fascismului și hitlerismului, să saboteze mașina de război hitleristă.

Pentru victoria insurecției din August 1944, o condiție de bază o reprezenta trecerea armatei române de partea forțelor patriotice și antihitleriste, pentru eliberarea Patriei de sub jugul fascist. În acest scop, Comitetul Regional P.C.R. al Țării Birsei, s-a adresat prin manifeste soldaților, subofițerilor și ofițerilor, îndemnîndu-i să treacă alături de popor, să întoarcă armele împotriva trupelor hitleriste, Manifeste au fost răspîndite în rîndul celor care urmau

²² Arhiva centrală a Uzinelor „Steagul Roșu” Brașov, fond Direcția generală „Astra” dos. 17/1944, nenumărat; Arhiva M.F.A., M. St. major, dos. 230/85, f. 412.

²³ Constantin Pirvulescu, op. cit. p. 24.

²⁴ Ion Popescu-Puțuri, Partidul Comunist Român — organizatorul și conducătorul mișcării de rezistență pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist, în Studii, tom. 22, nr. 1, 1969, p. 620–621; George Macovescu, Presa ilegală a partidului în anii războiului în „România liberă”, nr. 6171 din 20 august 1964; S. Cutișteanu, Rolul presei ilegale conduse de P.C.R. împotriva dictaturii militare-fasciste, pentru scoaterea României din războiul hitlerist și alăturarea ei coaliției antihitleriste (iunie 1941 — august 1944), în Revista arhivelor, 1, an VII, București, 1964, p. 111–133.

să plece pe front sau prin cazărmi, cerându-se soldaților să nu lupte contra armatei sovietice, să dezerteze, să refuze a se prezenta la unități, să se opună prezenței trupelor germane în România²⁵.

Legiunea de jandarmi din Brașov, a arătat intensificarea propagandei comuniste în rândul soldaților, subofițerilor și a ofițerilor, care a determinat o stare de spirit antifascistă și antihitleristă în cadrul unităților militare, precum și o ostilitate față de regimul fascist și politica lui împotriva dominației germane în țară și a războiului antisovietic.

Astfel într-o notă a acestei legiuni, se semnala că manifestele „răspîndite în ultimul timp denotă că această mișcare este în plină ascensiune“, iar „prin sistemul muncii de propagandă de la om la om prin căzărmi, se urmărește a se creia simpatizanți printre ofițeri și ostași²⁶.

O expresie a ostilității armatei față de dictatura fascistă și prezența în țară a trupelor hitleriste, ca urmare a muncii de propagandă și agitație desfășurată de P.C.R. în rândurile armatei române o constituie și faptul că între anii 1942—1944, un număr însemnat de tineri din județul Brașov, au refuzat să se prezinte la centrele de recrutare, au dezertat de pe front, sau au părăsit unitățile lor militare. Astfel, în iulie 1942, generalul Antonescu era informat că soldații din Batalionul III, Vinători de munte, care au fost imbarcați la Brașov, pentru a fi trimiși pe frontul antisovietic au vociferat spunând că ei nu vor lupta pe front și au cerut eliberarea nordului Transilvaniei²⁷.

O elecventă dovadă cu privire la opoziția soldaților față de continuarea războiului antisovietic, o constituie refuzul de a se prezenta la mobilizare și mai ales dezertarea din armată. Un ordin circular al comandantului legiunii de jandarmi din Brașov, din 23 iunie 1941, semnala urmărirea soldaților din regimentul 89 infanterie pentru că au dezertat și s-au sustras de a fi trimiși pe front²⁸.

Începînd cu anul 1943, Organizația locală P.C.R. Brașov, a difuzat în rândurile soldaților și ale ofițerilor, manifestele editate de P.C.R., în vederea

²⁵ Constantin Nicolae, Din activitatea P.C.R. pentru atragerea armatei române la lupta de restabilire a independenței și suveranității patriei (1940—1944), în Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României, Editura militară, 1969, p. 130—164; Arhiva M.F.A., M. St. M. dos. 215/76, f. 89 și 111. Arhiva C.C. al P.C.R. m fond 26 dosar 4283, f. 106 și dos. 4250, f. 56. Demontîndu-se o bombă descoperită înainte de a exploda, în localul poștei din Orăștie, s-a dovedit că pentru asamblarea ei au fost folosite piese care s-au lucrat și la uzinele „Malaxa“ — Tohan — Brașov, fapt relatat de M.St.M. — în august 1943, cînd a menționat acțiunile de sabotaj care aveau loc în întreprinderile de armament. Vezi Arhiva M.F.A., fond Corpul VII armată, St. major, dos. 88/1943, f. 336.

²⁶ Ibidem

²⁷ Arhiva Muzeului Județean Brașov, fond istorie contemporană. V. Zaharescu și M. Condurachi, Din activitatea P.C.R. pentru atragerea armatei alături de lupta forțelor patriotice, pentru înfăptuirea insurjecției armate și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, în Analele Institutului de istorie al partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R. nr. 4, 1961, p. 52.

²⁸ Ibidem.

organizării și pregătirii insurecției antifasciste, prin care armata română era chemată să lupte pentru eliberarea patriei, redobândirea independenței și suveranității țării.

O bogată activitate propagandistică, a desfășurat organizația regională a P.C.R. Brașov, cu prilejul aniversărilor zilei de 1 Mai, folosite pentru organizarea luptei maselor populare din județ împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist. Cu prilejul aniversărilor zilei de 1 Mai, s-au răspândit în centrele industriale din județul Brașov, manifeste, editate de P.C.R., prin care se cereau acțiuni energice ale muncitorilor împotriva mașinii de război hitleriste, organizarea mișcării de rezistență contra dictaturii antonesciene și a hitleriștilor, se demasca caracterul războiului hitlerist și urmările social-economice ale participării României la acest război. Astfel, la 1 Mai 1941, organizația regională a P.C.R. Brașov, a editat material propagandistic și a difuzat manifestul intitulat: „Muncitori, țărani, naționalități asuprite“, apărut sub egida Comitetului teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R. prin care se arăta situația grea a poporului român între anii 1941—1944, consecințele grele ale războiului, necesitatea solidarității de clasă pentru doborârea regimului fascist și eliberarea țării de sub dominația germană, participarea tuturor păturilor sociale, sub conducerea P.C.R. la lupta antifascistă²⁹.

În cursul anului 1942, la Brașov, organizația locală a P.C.R. a editat și răspândit cu ocazia zilei de 1 Mai, material de propagandă prin care se arăta evoluția situației de pe front, a operațiilor militare, înfringerile suferite de armatele hitleriste pe frontul de est, demascându-se mizeria, sărăcia și foametea poporului, cerind ca întregul popor să lupte pentru eliberarea României de sub jugul hitlerist. Un conținut similar, au avut și manifestele editate cu prilejul zilei de 1 Mai 1943, și răspândite în județul Brașov, prin care muncitorii erau chemați să lupte contra scumpetei, a îmbunătățirii condițiilor de muncă și de viață, pentru pace, pentru eliberarea țării și ieșirea ei din război. La 1 Mai 1944, s-a difuzat manifestul C.C. al P.C.R. închinat acestei zile: „Către poporul Român! Muncitori, muncitoare, țărani, intelectuali, soldați și ofițeri. Patrioti din România!“³⁰ (precum și manifestul F.U.M., despre care am amintit: „Către întreaga clasă muncitoare, Către poporul Român“).

Un element de mare însemnătate, rezultat din cuprinsul manifestelor editate de P.C.R., cu prilejul aniversării zilei de 1 Mai, l-a constituit faptul că în aceste materiale de propagandă se evidențiază poziția patriotică a P.C.R., forța conducătoare a insurecției antifasciste, se cerea unirea tuturor partidelor, organizațiilor, patrioților într-un Front Național și Patriotic Antihitlerist pentru doborârea dictaturii militaro-fasciste și ieșirea României din război. Aceste manifeste au contribuit și la activizarea politică a clasei muncitoare, la creșterea rolului ei de forță conducătoare a luptei antifasciste și antihitleriste a întregului popor, la crearea în jurul ei a unei largi coaliții de forțe, care a asigurat succesul în insurecția din August 1944.

²⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 1245, f. 72—74; Arhiva I.S.I.S.P., cota A XXV /1

³⁰ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 8, dos. 1697, f. 267.

Deși autoritățile regimului antonescian au dezlănțuit o cruntă teroare împotriva comuniștilor și uteciștilor brașoveni, care răspindeau manifeste, fluturași, lozinci și întregul material de propagandă în limba română, maghiară și germană, între anii 1941—1944, le-a intentat numeroase procese la Curtea Marțială, din Brașov³¹, activul de partid din Țara Birsei, a dus o eroică luptă în fruntea maselor muncitoare de la orașe și sate, pentru salvarea țării.

Sub directa îndrumare și conducere a organizației regionale și locale P.C.R. Brașov, s-a reușit între anii 1940—1944, prin intensa activitate de propagandă și agitație organizată să se demaște dictatura militaro-fascistă, prezentându-se situația internă și internațională, au fost atrase masele populare din județ la luptă împotriva regimului politic fascist, a exploatării și asupririi, pentru înfăptuirea actului istoric de la 23 August 1944.

Într-o notă a legiunii de jandarmi din Brașov³², se constata cu regret ascensiunea luptei comuniștilor brașoveni, dezvoltarea mișcării de rezistență și se menționa că cu toate măsurile represive luate împotriva comuniștilor și uteciștilor, a bătăilor și torturilor la care erau supuși, a prigoanei, a arestărilor și condamnărilor la moarte „S-au putut stabili că în întreprinderile industriale din Brașov, cu toate arestările făcute... comuniștii continuă activitatea lor. În prezent,... activitatea comunistă se desfășoară în mod intens în toate întreprinderile industriale“.

Pentru constituirea Frontului Unic Național, pentru îndeplinirea obiectivelor prevăzute în Platforma program din 1941 și în planul politic militar din 1943, în vederea realizării unei largi coaliții de forțe antihitleriste, putem arăta că P.C.R., prin organele și organizațiile de partid, prin organizațiile de masă ilegale, cu ajutorul presei ilegale s-a ocupat de dezvoltarea mișcării antifasciste a maselor și în condițiile grele ale prigoanei anti-comuniste a tipărit peste 20 de ziare centrale și regionale, a elaborat și difuzat peste 100 de titluri de materiale de propagandă și agitație, la care se adaugă și cele elaborate, tipărite și difuzate de Comitetul Regional al Țării Birsei.

În vara anului 1944, în condițiile interne și externe favorabile luptei antifasciste și antihitleriste, cînd a crescut ostilitatea maselor populare din județul Brașov față de dictatura fascistă și a hitleriștilor, s-a intensificat propaganda organizației regionale P.C.R. în mijlocul maselor pentru făurirea pe scară națională a unui Front Unic de luptă, pentru pregătirea și înfăptuirea insurecției armate, pentru doborîrea guvernului Antonescu și formarea unui guvern al reprezentanților tuturor forțelor antihitleriste, pentru ieșirea

³¹ Mirecea Băltescu și dr. Emil Pocraru, File din lupta ilegalistilor brașoveni, în *Astra*, an V, nr. 12 (55), decembrie 1970, p. 1—5; Arhiva Uzinelor „Tractorul” Brașov, dosar 110/1941, f. 435; Arhiva I.S.I.S.P., m fond 126—162, dosar 293, fila 310 și fond 164—172, dosar 292, f. 290; fond 16, dos. 290, f. 126—202.

³² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 338, p. 40.

din războiul hitlerist și trecerea de partea Națiunilor Unite. Din unele documente aflate în Arhiva Muzeului județean Brașov, fondul de istorie contemporană, rezultă că la sfârșitul lunii iulie, organele represive ale siguranței regimului fascist au descoperit în raza gării Suburbui, (30 iulie 1944), depozitate un stoc de 20 de manifeste (de format 1/8 dintr-o coală de hîrtie de culoare galbenă) intitulate pe o parte: „PACE, PÎINE, LIBERTATE, NOI ASTA VREM“ semnate de Grupul Patriotic Grivița iar pe cealaltă parte intitulat: „MOARTE CRIMINALILOR DE RĂZBOI ȘI COMPLICILOR LOR“³³.

Oamenii muncii din județul Brașov, își exprimau vădit ura față de hitleriști, de clica antonesciană, notele poliției din Brașov, sesizau creșterea stării de spirit antifasciste din centrul Brașov. Astfel, o notă informativă a poliției din Brașov, constata că în rindurile oamenilor muncii indiferent de naționalitate, se pronunță „Glasuri tot mai revoltate și curajoase împotriva Germaniei“. Forțele opoziționiste care ar încerca să acționeze pentru degajarea României din axă, ar găsi aici un teren foarte prielnic³⁴.

Referindu-se la acea stare de spirit a oamenilor muncii, din județul Brașov, împotriva prezenței în țară a trupelor hitleriste, tot o notă a organelor represive din Brașov, arăta că muncitorii din întreprinderile orașului și din alte centre se pronunțau tot mai categoric la începutul anului 1944, pentru un sprijin substanțial politicii P.C.R. și a programului său, „că la primul moment critic pentru stat vor da ajutor efectiv comuniștilor pentru răsturnarea actualei orînduiri sociale“³⁵.

În august 1944, organele și organizațiile de partid din județul Brașov au răspîndit manifestul Comitetului Central al Partidului Comunist din România: „La luptă cu hotărîre pentru salvarea patriei! Români!“. În acest manifest, adresat celor mai largi pături și categorii sociale se cerea: „Scoaterea României din război! Ruperea cîrdășiei cu Germania hitleristă! Încheierea unei păci imediate cu Uniunea Sovietică, Anglia și America! Alungarea nemților din țară“³⁶.

Apreciind starea de spirit antifascistă și antihitleristă a poporului și a armatei române, că situația politică și militară din România favoriza înfăptuirea insurecției antifasciste, în manifestul editat de C.C. al P.C.R., se cerea maselor din întreaga țară să participe la rezolvarea obiectivelor de luptă a partidului, care erau comune tuturor forțelor antihitleriste și patriotice, să militeze pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și ieșirea României din războiul antisovietic, pentru cucerirea libertății sociale și naționale: „Aderăți și sprijiniți, prin toate mijloacele cu toate forțele, lupta pentru

³³ Arhiva Muzeului județean Brașov, fond istorie contemporană; Arhiva C.C. al P.C.R. fond 26, dos. 4269, f. 423; Arhiva C.C. al P.C.R. fond 47, dos. 4750 și 4757 f. 921 și 102.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 26, dos. 4261, f. 137; Arhiva I.I.S.I.P., fond 16, dos. 293, f. 581.

³⁶ Arhiva Muzeului județean Brașov, fond istorie contemporană.

răsturnarea guvernului trădării naționale al Antoneștilor pentru înlocuirea lui cu un guvern de Salvare Națională, format din reprezentanții tuturor forțelor combative antihitleriste! Moarte cotorpitorilor germani! Moarte trădătorilor din slujba lor! Trăiască lupta de salvare a poporului român! Trăiască România liberă, democratică și independentă!”

Oamenii muncii din județul Brașov, sub conducerea P.C.R., s-au ridicat cu hotărâre pentru înlăturarea dominației hitleriste și a regimului antonescian. În momentul final al eliberării patriei de sub jugul fascist, masele din județul Brașov au găsit mari resurse, un potențial puternic de luptă, pentru victoria definitivă a insurecției armate. Atitudinea patriotică a maselor din județul Brașov se reflectă și în consemnările notelor Siguranței din Brașov, care arată că înfringerile suferite pe frontul de est de către trupele hitleriste din partea glorioasei armate sovietice și victoriile obținute de națiunile unite contra Germaniei hitleriste, fac ca răsturnarea regimului antonescian, să fie iminentă, iar: „Muncitorii așteaptă cu multă nerăbdare căderea actualului regim”³⁷.

Referindu-se la puternica influență exercitată de Partidul Comunist asupra voinței de luptă a poporului român a hotărârii sale de a răsturna jugul dictaturii, de a ieși din război, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea rostită la sesiunea jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de-a XXV-a aniversări a eliberării patriei de sub jugul fascist”³⁸, arăta: „Partidul Comunist Român, împreună cu alte forțe democratice ,antifasciste, s-a ridicat de la început cu hotărâre împotriva acestui război, a organizat lupta pentru sabotarea dispozitivului militar fascist, a producției de armament și a transporturilor militare. Încă în rezoluția din iulie și în platforma program din septembrie 1941, partidul comunist a adresat întregului popor chemarea de a lupta pentru încetarea războiului fascist al lui Antonescu, pentru alungarea din țară a hitleriștilor și recucerirea libertății și independenței României. Partidul comunist a luptat tot timpul războiului împotriva fascismului, înfruntînd fără înfricare prigoana și represiunile regimului dictatorial, ale hitleriștilor, dînd nenumărate jertfe în această mare înfruntare. O mare parte din cadrele partidului, mii și mii de militanți comuniști și luptători antifasciști au fost aruncați în închisori și lagăre, mulți au căzut în lupta necruțătoare cu dușmanul. Meritul nepieritor al partidului nostru comunist este că, în pofida greutăților, a terorii fasciste, dînd glas frămîntărilor și aspirațiilor uriașei majorități a populației țării, a știut să unească în jurul său cele mai largi forțe democratice și patriotice, afirmîndu-se ca un adevărat catalizator al voinței și intereselor poporului”.

³⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 16, dosar 294, f. 7—9 și dosar 293, fila 54, 690.

³⁸ Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la sesiunea jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de-a XXV-a aniversări a eliberării patriei de sub jugul fascist, în Anale de istorie anul XV 5/1969.

II. Aportul oamenilor muncii din județul Brașov la mișcarea de rezistență antifascistă. Acțiuni de sabotaj a mașinii de război hitleriste

În noile împrejurări create de instaurarea dictaturii militaro-fasciste în septembrie 1940, de intrare a trupelor hitleriste pe teritoriul patriei noastre și a participării României la războiul contra Uniunii Sovietice, alături de Germania nazistă, s-a dezvoltat mișcarea de rezistență în județul Brașov, care a cuprins mase largi de oameni ai muncii, însuflite de chemările comuniștilor.

În pofida terorii fasciste și a măsurilor represive luate de regimul fascist și legionar al generalului Ion Antonescu, încă din primele zile ale dictaturii militare-fasciste, forțele democratice și patriotice din județul Brașov, au desfășurat acțiuni energice, acte de sabotaj, demonstrații, greve, care au însemnat începutul luptei antifasciste și antihitleriste.

a) Starea de nemulțumire a oamenilor muncii față de regimul politic fascist și lupta clasei muncitoare sub conducerea P. C. R.

În tot cursul anului 1940, au avut loc la Brașov greve, datorate reducerii salariilor cu peste 30% și nerespectării contractului colectiv de către patroni. Asemenea greve au avut loc la uzinele „I.A.R.” Brașov, „ASTRA” Brașov, Textila, „Hess” Brașov, „Scherg” — Brașov, evidențiind creșterea combativității proletariatului brașovean pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă, încheierea unor contracte colective de muncă avantajoase și mărirea salariilor³⁹.

În septembrie 1940, au avut loc la Brașov puternice acțiuni ale muncitorilor din principalele întreprinderi, pentru mărirea salariilor, în raport cu scumpetea, pentru condiții umane de lucru, în general pentru satisfacerea revendicărilor economice. Muncitorii din industria grea: „I.A.R.” „ASTRA” precum și de la C.F.R., au organizat pe străzile orașului Brașov demonstrații antimonarhice și antihitleriste care au durat patru zile, arătând protestul lor față de noul regim politic instaurat.

Comentind această importantă acțiune, organul de presă central al P.C.R., „Scînteia”, arăta: „La fabrica de avioane I.A.R. muncitorii au impus direcțiunii mărirea salariului lor cu 7 lei pe oră. Muncitorii de la fabrica „ASTRA”, care au demonstrat cot la cot cu muncitorii de la I.A.R., au cucerit mărirea salariilor cu 3—7 lei pe oră. La fel și muncitorii de la fabrica „Voina”. Toate aceste succese au putut fi dobândite, fiindcă proletariatul din Brașov a impus, și-a însușit și a urmat directivele Partidului Comunist, că numai

³⁹ Ilie Ceașescu, Din istoria contractului colectiv în România, Ed. politică, București, 1970, p. 116.

prin luptă hotărîtă, fără nici un compromis, prin greve și demonstrații, se poate smulge de la clasa stăpînitoare îmbunătățirea situației clasei muncitoare. Numai prin luptă hotărîtă poate să scape poporul muncitor de dictatura militaro-gardistă a sistemului putred burghezo-moșieresc, care a luat locul dictaturii regale. Proletariatul eroic al Ardealului, în frunte cu proletarii Brașovului arată drumul pe care trebuie să pășească poporul muncitor din România⁴⁰.

Intensificarea exploataării muncitorilor, agravarea sărăciei și mizeriei lor, întreaga situație a economiei naționale românești aservită Germaniei hitleriste, teroarea fascistă, majorarea continuă a prețurilor la bunurile de larg consum, decalajul dintre prețurile produselor agro-alimentare și salarii, scăderea continuă a nivelului de trai și militarizarea întreprinderilor etc., au contribuit la creșterea luptei proletariatului între anii 1940—1944, la adîncirea contradicției dintre întregul popor și clica antonesciană. Muncitorii au folosit diverse forme de luptă pentru satisfacerea revendicărilor lor. Una din formele folosite și de muncitorii brașoveni, a fost trimiterea de delegați la conducerea întreprinderilor, pentru mărirea salariilor, ziua de muncă de opt ore, protecția muncii, îmbunătățirea condițiilor de muncă. La 24 și 31 octombrie 1942, muncitorii de la fabrica „Scherg“ din Brașov, au încetinit lucrul, au mers în fața direcțiunii cerînd mărirea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai⁴¹.

Înrăutățirea continuă a vieții materiale a muncitorilor din Brașov, lipsa de alimente și scumpetea, măsurile represive luate de guvernul fascist împotriva oamenilor muncii au dus la creșterea ostilității față de regimul dictaturii antonesciene și a Germaniei hitleriste. Analizînd rapoartele autorităților locale asupra stării de spirit a populației din Brașov, se confirmă aversiunea maselor față de fascism. Într-un raport al Inspectoratului general al jandarmeriei, se releva starea de nemulțumire a muncitorilor din Făgăraș care nu-și pot asigura existența lor și a familiilor lor: „Suntem informați că muncitorii fabricii de explosibile din Făgăraș, sunt foarte nemulțumiți din cauză că direcțiunea acestei fabrici — la cererea lucrătorilor de a li se mări salariile în raport cu scumpetea — lea acordat un spor de numai 10%, mărindu-le în schimb numărul orelor de lucru de la 8 la 10 pe zi. Lucrătorii de la secția „fierărie“ au amenințat chiar cu încetarea lucrului⁴².

Într-un alt raport asupra stării de spirit a populației din Brașov, se sublinia că muncitorii de la I.A.R. sînt nemulțumiți, pregătiți pentru greve, au cerut mărirea salariilor. Nemulțumirile lor se datorau mai ales salariilor mici și lipsei de pîine. „La brutării lumea stă la coadă de la orele 4—5 dimineața și nici odată nu este pîine suficientă, jumătatea celor care așteaptă se înapoiază fără a cumpăra, terminîndu-se provizia din acea zi. Același fapt se petrece la carne, zahăr, talpă etc.“⁴³.

⁴⁰ Scînteia din 17 septembrie 1940, p. 6.

⁴¹ Arhiva I.S.I.S.P. fond 2, dosar 36, fila 12, fond 16, dosar 292, f. 98, fond 2, dosar 292, f. 138—288.

⁴² Arhiva Muzeului județean Brașov, fond istorie contemporană.

⁴³ Ibidem.

Repulsia muncitorilor brașoveni față de regimul politic fascist și hitlerism, ne este cunoscută și din acțiunile care au avut loc la societatea „Gaz-Metan” Brașov (șantierul Ghimbav): „Muncitorii de la societatea „Gaz-Metan”, în număr de 120, care lucrează pe șantierul din comuna Ghimbav, sînt nemulțumiți pentru motivul că hrana care li se dă este insuficientă, iar salariul pe care-l primesc nu corespunde angajamentului, adică 17 lei pe oră, deși lucrează pe zi 12 ore. De asemenea mai sînt nemulțumiți și din cauza cazării cu totul neigienică, fiind nevoiți să doarmă prin grajduri și șuri de paie”⁴⁴.

În timpul dictaturii militaro-fasciste, o problemă deosebit de importantă au constituit-o condițiile grele de locuit ale muncitorilor brașoveni, din cîștigurile realizate neputîndu-se asigura locuințe confortabile. Chiar reprezentanții organelor de stat erau nevoiți să recunoască că muncitorii de la unele fabrici din Brașov, locuiesc în condiții grele la marginea orașului, fără respectarea normelor sanitare: „Muncitorii locuiesc și trăiesc mizerabil.... în camere care aproape îndeplinesc condiția de a fi dărimate”⁴⁵.

Protestele muncitorilor din Brașov împotriva administrației fasciste a întreprinderilor în acești ani, s-au datorat și intensificării muncii, a unor condiții de lucru necorespunzătoare, a creșterii numărului de accidente în toate ramurile industriale, datorită legislației antimuncitorești care nu cuprindea prevederi care să asigure protecția și securitatea muncii. De remarcă că la uzinele I.A.R. fabricile „Prerom” și „Forja Poldi”, unde lucrau aproape 4.000 salariați, a crescut numărul accidentelor de muncă la 376, în perioada 1–15 septembrie 1943, ceea ce însemna aproximativ 10% din totalul muncitorilor⁴⁶.

Într-o dare de seamă întocmită de organele sanitare din industria metalurgică se menționa că la uzinele „ASTRA” din Brașov, în anul 1942, s-au consemnat 466 accidente de muncă, iar în prima jumătate a anului 1943, 2 340 accidente⁴⁷.

Numeroasele documente atestă o stare generală de nemulțumire a muncitorilor de la C.F.R., „Prerom”, „Forja Poldi” (Brașov), Codlea, Rîșnov, Zărnești, Tohan, în cursul anilor 1942–1943, datorită efectelor nefaste ale guvernării antonesciene, a înfeudării României politicii Germaniei hitleriste, a insucceselor raportate de trupele germane pe diferite fronturi, a muncii de propagandă desfășurată de comuniști.⁴⁸

Răspunzînd chemărilor P.C.R., care a demascat caracterul de jaf și cîmpire al agresiunii hitleriste împotriva U.S., muncitorii de la I.A.R.-Brașov

⁴⁴ Arhiva Muzeului județean Brașov, fond istorie contemporană.

⁴⁵ Relatarea unui inspector despre condițiile de locuit ale muncitorilor de la Fabrica de cauciuc din Brașov, în Arhiva Ministerului Sănătății, fond Ministerul Muncii, Serviciul conflictelor și contractelor colective de muncă, dosar nr. 1059.

⁴⁶ Ibidem, dosar 9/1943.

⁴⁷ Exploatarea capitalistă a muncitorilor de la uzinele militarizate „Astra” Editura Militară, București 1957, p. 51.

⁴⁸ Arhiva I.S.I.S.P., fond 16, dosar 292, f. 138 și 289, dosar 294, f. 79; dosar 293, f. 398.

s-au ridicat împotriva războiului hitlerist, a consecințelor pentru masele populare a scăderii nivelului de trai. Lucrătorii de la această importantă uzină de armament declarau deschis că din cauza jefuirii bogățiilor țării de către Germania hitleristă, a intensificării exploatarei oamenilor muncii, a creșterii profitului societăților germane, a consecințelor războiului, a marilor cheltuieli militare, n-au ce minca și cu ce se îmbrăca. Ei relatau că „sînt plătiți prost, n-au nici îmbrăcăminte și mîncarea necesară, întrucît au fost lăsate lăcustele germane să ne sugă, dar în curînd va sosi vremea dreptății muncitorilor”⁴⁹

Încă din anul 1941, au avut loc la uzinele de avioane, armament și muniții I.A.R. și „ASTRA”, puternice acțiuni împotriva militarizării întreprinderilor, a abuzurilor comandanților militari, a intensificării muncii, pentru mărirea salariilor. Speriat de amploarea acestor acțiuni și pentru ca ele să nu se extindă, guvernul a hotărît acordarea unui spor la salarii de 20%, dar muncitorii îndrumați și conduși de celulele de partid de la aceste uzine, au refuzat sporul, susținînd mărirea salariilor cu 50%⁵⁰.

În toamna și iarna anului 1943, 2 000 de muncitori de la uzinele „ASTRA”, Brașov, au demonstrat în fața administrației uzinelor, cerînd sporirea salariilor, gratificații, aprovizionarea cu alimente. Starea de nemulțumire a muncitorilor de la „ASTRA” este relatată în notele autorităților represive ale regimului fascist, unde se menționa: „Principalul motiv al nemulțumirilor muncitorilor este dat de faptul că direcțiunea uzinelor „ASTRA” nu mai acordă acestora gratificația echivalentă cu salariul mediu lunar, adică plata a 208 ore de lucru, așa cum au acordat toate fabricile din Brașov muncitorilor lor. Cum standardul de viață în Brașov este unul din cele mai ridicate din țară și cum pentru sărbătorile Crăciunului cu această gratificație fiecare muncitor ar putea să-și echilibreze oarecum bugetul și să facă față nevoilor familiare, muncitorii cer acordarea acestor gratificații înainte de sărbători, sau la unele întreprinderi s-au produs deosebiri mai accentuate din cauza salariilor insuficiente (I.A.R.)”⁵¹.

Manifestarea deschisă a nemulțumirilor muncitorilor de la uzinele de armament „ASTRA”, din Brașov, prin adunări în curtea întreprinderii sau în fața direcțiunii, a reprezentat o formă de luptă des întîlnită mai ales pentru majorarea salariilor. Astfel, la 15 și 20 decembrie 1943, sute de muncitori ai „ASTREI” au încetat lucrul și au trimis o delegație la direcțiune spre a-i cere îmbunătățirea situației lor materiale, acțiune curajoasă, dar fără rezultate concrete.

În dimineața zilei de 24 decembrie 1943, 400 de muncitori de la această uzină au participat la o adunare de protest ținută în fața secțiilor „Mărășești și Jiul” unde, după ce au înfierat atitudinea conducerii uzinei față de muncitori, s-au îndreptat spre birourile direcțiunii și au trimis o nouă delegație for-

⁴⁹ Arhiva I.S.I.S.P., fond 216, dosar 289, f. 140.

⁵⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 837, f. 12—13.

⁵¹ Arhiva Muzeului Județean Brașov, Fond istoria contemporană.

mată din 10 persoane cu cererile lor. Dar aceste cereri juste, ale muncitorilor, au fost respinse cu nepăsare de către direcțiunea uzinei. În semn de protest, în după amiaza zilei de 24 decembrie 1943, muncitorii au confecționat un manechin pe care l-au încălțat cu saboți rupți, cu talpă de lemn, l-au acoperit cu zdrențe și i-au agățat de gît trei plancarde, unde erau scrise revendicările lor. Apoi au urcat manechinul pe un vagonet pe care l-au expediat în fața direcției uzinei⁵². Pentru această atitudine protestatară, pentru încălcarea legislației fasciste și a măsurilor luate de administrația uzinei, 12 muncitori au fost arestați, bătuți, schingiuiți, iar unul din cauza maltratărilor la care a fost supus a murit⁵³.

Nemulțumirile muncitorilor față de condițiile grele de muncă, au căpătat în cursul anului 1944, un caracter permanent. La greutatea de ordin economic datorată decalajului dintre salarii și scumpete, a creșterii excesive a impozitelor datorită marilor cheltuieli militare, s-au adăugat obligativitatea subscrierii la împrumutul de înzestrare a armatei⁵⁴. Muncitorii erau obligați să dea un salariu pe o lună din care cauză au manifestat și protestat energic în întreprinderile din Brașov, Făgăraș și Zărnești. Muncitorii de la uzinele Astra Brașov, în cadrul subscrierii pentru împrumutul necesar înzestrării armatei, au fost impuși la suma imensă de 100 de milioane de lei⁵⁵. În luna mai 1944, guvernul antonescian aflat în fața unor mari greutăți de ordin financiar, a introdus un nou impozit, cunoscut sub numele de impozitul statistic, în valoare de 1.000 lei, care trebuia plătit obligatoriu de toți salariații între 21 și 60 de ani⁵⁶. Aceste împrumuturi lansate de guvernul antonescian pentru continuarea războiului hitlerist, pentru înzestrarea armatei, au determinat un protest comun al muncitorilor din întreprinderile Brașovului, care în multe locuri au refuzat să subscrie la împrumut. Este semnificativ faptul că la uzinele „ASTRA” din Brașov, la 1 mai 1944, salariile muncitorilor și funcționarilor au fost plătite numai în proporție de 30%⁵⁷, ceea ce a accentuat situația grea a muncitorilor, a determinat protestul lor, a contribuit la intensificarea exploatării tuturor salariaților și la creșterea urii față de fascism.

Starea de nemulțumire manifestată în lunile mai-august 1944, de către muncitorii de la Uzinele „ASTRA” din Brașov, datorită nesatisfacerii revendicărilor lor, ne este consemnată și de Siguranța orașului Brașov, în darea de seamă pe luna iulie 1944: „insuficiența salariilor, care îi silește pe muncitori

⁵² Arhiva I.S.I.S.P., fond 16, dos. 289, f. 73, și dos. 293, f. 398, dos. 36, fond 2, f. 4; Maria Covaci — Florea Dragne, Unele aspecte ale luptei clasei muncitoare și țărănimii împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist (1911 — 1944), în *Din istoria contemporană a României*, Editura științifică, 1965, p. 150.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Arhiva M.F.A.-M.S.M., dos. 2/69, f. 123.

⁵⁵ Arhiva centrală a Uz. Steagul Roșu, — Brașov fond Direcția Generală Astra, dos. 17/1944, nenumărat.

⁵⁶ Arh. M.F.A., fond MPR, Direcția superioară tehnică dos. 120, vol. I. f. 325.

⁵⁷ Ibidem, Arhiva Generală a Uzinelor Steagul Roșu Brașov fond Direcția Generală Astra, dos. 17/1944, nenumărat.

să ducă o viață grea, plină de lipsuri și asprimea unor măsuri luate de conducerea întreprinderilor unde ei lucrează, produce o stare de permanentă nemulțumire. Muncitorii trăiesc într-o efervescență continuă⁵⁸.

Muncitorii de la întreprinderile orașului Brașov, au trecut la acțiuni hotărâte și curajoase pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață în cursul acestor luni, încetinind lucrul, reducând orele de muncă, protestând contra bătăii și a carcerii, cerind creșterea salariului real în raport cu creșterea vertiginoasă a prețurilor de strictă necesitate, contribuind la scăderea producției destinată războiului. La secția 391/580, de la uzinele ASTRA, încadrată cu 253 de muncitori, mai lucrau la 28 iunie 1944, numai 136, restul fiind declarați dezertori⁵⁹; la una din întreprinderile importante ale producției de război — Voina din Brașov — în iulie 1944, erau puși sub urmărire o serie de muncitori pentru lipsă nemotivată de la serviciu, cea ce a dus la scăderea producției⁶⁰.

Profitând de bombardamentele care s-au efectuat în orașul Brașov în perioada la care ne referim, de către aviația americană, de consecințele lor, de starea de confuzie creată în rîndul maselor, femeile muncitoare au părăsit uzinele „Metrom“, Voina, Astra, lipsind de la lucru nemotivat și contribuind astfel la scăderea producției⁶¹.

Acțiunile largi ale oamenilor muncii din Brașov, pentru scăderea producției de război, pentru reducerea randamentului în orele de lucru, pentru satisfacerea revendicărilor lor, starea de nemulțumire manifestată în toate întreprinderile din județ au fost surprinse și de organele de stat locale. Siguranța Brașov într-o notă a sa menționa că în iulie 1944, muncitorii „nu mai au nici o poftă de lucru, iar frecvența în uzină credem că o fac numai datorită măsurilor drastice ce se iau contra celor ce părăsesc lucrul“⁶².

Una din formele luptei antifasciste a oamenilor muncii din județul Brașov între anii 1941—1944, au constituit-o și conflictele de muncă, grevele mai ales la întreprinderile producătoare de armament care aveau din partea statului comenzi militare. Astfel, la șantierul de construcții al liniei ferate Brașov-Sibiu, a avut loc în anul 1942 un conflict de muncă care a influențat procesul de producție și a constituit o manifestare de luptă contra fascismului⁶³.

Deși organizarea grevelor implica greutatea enorme la întreprinderile care aveau comenzi militare din partea regimului politic fascist, în perioada care am amintit-o au avut loc conflicte și greve de muncă în cadrul cărora muncitorii cereau ridicarea salariilor, încetarea terorii, aplicarea contractului colec-

⁵⁸ Arh. M.F.A. — M.St.M. dos. 221/47, f. 235 și dos. 230/85, f. 405. C. Barbu și V. G. Ionescu, Constituirea și activitatea comitetelor de front unic muncitoresc din întreprinderi în perioada aprilie-august 1944, în *Studii*, Tom 17, 1964, Nr. 4, p. 784, 787.

⁵⁹ Ibidem. Arh. M.F.A., M.St.M. dos. 230/86, f. 307.

⁶⁰ Arh. M.F.A. M.St.M. dos. 230/85, f. 187, Arh. M.F.A. M.St.M. dos. 221/47, f. 336/337.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Arh. M.F.A. M.St.M. dos. 230/85, f. 442.

⁶³ Valter Roman, Vladimir Zaharescu, colonel Aurel Petri, *Cercetarea istoriei mișcării de rezistență antifascistă din România*, în „*Anale de istorie*“, anul XI, nr. 2, 1965, p. 29.

tiv de muncă, ele avînd un caracter antifascist și antirăzboinic. Pe această linie se situează conflictele de muncă din cursul anului 1941, chiar înainte de începerea războiului hitlerist, la fabrica de celuloză din Zărnești și fabrica de zahăr din Bod⁶⁴. La 11 august 1943, au făcut grevă un grup însemnat de muncitori de la fabrica „Socolub” din Brașov, care lucra pentru producția de război, iar la 2 august 1944, a avut loc o grevă la fabrica Malaxa-Tohanul Vechi, a lucrătorilor secției focoase, ea fiind determinată de neplata salariilor la timp și terminîndu-se prin victoria salariaților, conducerea întreprinderii achitînd în întregime sumele cuvenite lucrătorilor⁶⁵.

Deși numărul grevelor care au avut loc în această perioadă a fost redus, cele menționate atestă că această formă înaltă de luptă contra exploatării și asupririi s-a menținut și în această perioadă împiedicînd aprovizionarea frontului antisovietic, constituind un mijloc puternic de subminare a dictaturii fasciste, relevînd în același timp și patriotismul maselor populare din Brașov.

b) Acțiuni de sabotaj ale muncitorilor brașoveni în anii dictaturii militare-fasciste și ai războiului hitlerist (1940—1944)

Acțiunile de sabotaj ale oamenilor muncii din județul Brașov împotriva mașinii de război fasciste, reprezintă una din cele mai importante forme ale luptei antifasciste și antihitleriste din perioada anilor 1940—1944. Organizația regională P.C.R. Brașov, a indicat celulelor de partid, din uzinele producătoare de armament și muniții, să mobilizeze muncitorii pentru sabotarea producției de război: „să se lucreze încet, pentru a se întîrzia livrarea de avioane și armament; să se toarne nisip în forme pentru ca piesele produse să fie defecte. La avioane, să se perforeze radiatoarele de trecere a uleiului, fapt care, sesizat în timpul probei, să implice demontarea motorului. Operația de demontare, reparare și montare, avea să dureze aproximativ 5—6 ore, timp în care războiul și frontul vor fi lipsite de avionul respectiv⁶⁶.

Indicațiile organizației regionale P.C.R. Brașov, au stat la baza activității comunistilor din industria metalurgică și de armament pentru sabotarea războiului hitlerist. Fabricile: „Astra” Brașov, „Rogifer” — Tohanul Vechi, „Voina”, „Metrom” Brașov, Fabrica de explozivi Făgăraș, Societatea Nitrogen — Făgăraș⁶⁷ aveau un rol însemnat în asigurarea producției de război,

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R. fond 5, f. 94; f. 100. E. Cimponeriu, Din lupta maselor populare împotriva fascismului și a înfeudării de către Germania hitleristă, în Studii Tom 17, 1964, nr. 4, p. 771.

⁶⁵ Valter Roman, Vladimir Zaharescu, colonel Aurel Petri, Cercetarea istoriei mișcării de rezistență antifascistă din România, în Anale de istorie anul XI, 2, 1965, p. 29.

⁶⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 272, f. 387, M. Grosu, Gh. Găinușe, B. Iani, Acțiunile muncitorilor din industria metalurgică și de armament pentru sabotarea războiului hitlerist, în „Anale de istorie”, Anul X, 5, 1964, p. 20—21.

⁶⁷ M. Grosu, Gh. Găinușe, B. Iani, Acțiunile muncitorilor din industria metalurgică și de armament pentru sabotarea războiului hitlerist, în „Anale de istorie” Anul X, 5, 1964, p. 20—21.

aprovizionarea frontului hitlerist, fiind militarizate și supuse unui regim special de muncă.

Aceste fabrici care aparțineau industriei de armament și metalurgice, erau grupate în categoria: „Întreprinderi excepționale, categoria I-a și subordonate Ministerului înzestrării armatei și producției de război”; în cadrul lor nu se permitea nici o acțiune revoluționară a maselor, se înăbușea orice manifestare de luptă contra regimului. Muncitorii care lucrau la aceste întreprinderi erau supuși la o disciplină și jurisdicție militară, salariații erau considerați mobilizați permanenți la lucru, fabricile fiind conduse de comandanți militari care aveau largi prerogative, aceștia fiind sprijiniți de gărzi militare pentru păstrarea ordinii, de servicii de informații secrete ale guvernului antonescian și ale hitleriștilor germani⁶⁸. Cu toate acestea organizația locală P.C.R. Brașov, a reușit să creeze grupe de sabotaj la ASTRA, I.A.R., Metrom Brașov⁶⁹, care mobilizau muncitorii să saboteze producția de armament și muniții, să nu permită livrarea pieselor pentru front, să acționeze energic în direcția scăderii producției de război.

Un mijloc folosit în aceste întreprinderi pentru sabotarea războiului hitlerist, l-a constituit încetinirea ritmului producției, o muncă de slabă calitate, defectarea materialului de război, neexecutarea la timp a comenzilor militare, întârzierea transportului de muniții. Astfel, la întreprinderile metalurgice și de armament din Brașov, Metrom, Astra, Voina. I.A.R., absențele de la lucru au atins procente foarte ridicate în anii războiului.

Folosind asemenea metode de luptă indicate de organizația locală P.C.R. Brașov, muncitorii de la uzinele „ASTRA” Brașov, au făcut să deraieze un vagon încărcat cu tunuri ce ieșea din uzină⁷⁰. La această acțiune de sabotaj cu importante repercusiuni pentru livrarea armamentului necesar frontului au participat muncitorii de la Astra și de la transporturi C.F.R. Pe un tren a fost imbarcată în vagoane o baterie de artilerie de calibru 75 mm „Wickers”, pentru a fi expediată pe front la o unitate militară română (R. 2. A.A. Iași). Când trenul a părăsit curtea uzinei, jumătate din vagoane au fost puse de o parte a acului de cale ferată, iar a doua jumătate de partea cealaltă a acului. Prin schimbarea acului s-a produs deraierea trenului⁷¹. Ulterior, la uzinele „Astra” Brașov, s-au produs și alte acțiuni de sabotaj, livrarea unor piese necorespunzătoare, defectarea armamentului etc.

La uzinele Astra din Brașov, sub conducerea comuniștilor, muncitorii au dat multe rebuturi la proiectilele de tunuri mai ales la secția Proiectile. La tunurile antiaeriene trimise pe frontul de est proiectilele fac explozie la gura tunului, stricând țeava și scoțindu-l din funcție, iar uneori obuzele nu iau foc la tragere⁷².

⁶⁸ M. Grosu, Gh. Găinușe, B. Iani. Acțiunile muncitorilor din industria metalurgică și de armament pentru sabotarea războiului hitlerist. în „Anale de istorie”, Anul X, 5, 1964, p. 20-21.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Arhiva I.S.I.S.P. fond 2, dos. 36, f. 7.

⁷¹ Arhiva I.S.I.S.P. fond 2, dos 36. („Amintiri, relatări și documente din lupta anti-fascistă a maselor populare conduse de P.C.R., 1941-1945 Brașov).

⁷² Arh. Muzeului județean Brașov, fond istorie contemporană.

Referindu-se la sabotarea producției de război prin încetinirea lucrului, un raport al autorităților fasciste din anul 1941, ale orașului Brașov, consemna că „zonele în care se dezvoltă acțiunea comunistă, sînt uzinele de armament” „Astra”, „Metrom”, „Voina”, „I.A.R.”, ateliere C.F.R., și prin diverse mici ateliere. Acțiunile suversive comuniste, au vizat în special zonele cuprinzînd cele patru mari fabrici de armament menționate mai sus, remarcîndu-se o intensă străduință de a se organiza nuclee. Propaganda comunistă în acest sector are ca scop paralizarea producției de război⁷³. Într-un raport al Comisiei Militare de Recepție de la uzinele de armament Astra din Brașov, se relevau acțiunile de sabotaj pentru încetinirea ritmului producției, subliniind că muncitorii căutau să saboteze mașin ade război hitleristă. Astfel, la secția 570, numita comisie a respins un mare număr de piese pentru motivul că prezentau defecte de fabricație și nu puteau fi utilizate de către armată⁷⁴.

Recomandarea organizației regionale P.C.R. Brașov dată celulelor de partid din întreprinderile care produceau armament și muniții din zona Brașov, de a trece la un sabotaj activ, la acțiuni concrete prin care să se întîrzie livrarea comenzilor militare pentru front, să se reducă capacitatea de producție, să se deterioreze instalațiile a fost tradusă în viață mai ales la uzinele I.A.R. din Brașov.

Comuniștii de la uzinele I.A.R. Brașov au organizat permanent acte de sabotaj în cursul anilor 1941—1944, care loveau direct și sistematic în producția de război prin fabricarea defectuoasă a pieselor, prin deteriorarea utilajelor, prin întreruperea comunicațiilor, prin furnizarea unor materiale de calitate inferioară, prin neutralizarea comenzilor de război, prin scăderea simțitoare a volumului producției.

Acțiunea de sabotare a producției de avioane de la uzinele I.A.R. Brașov, desfășurată de celulele de partid, a dus la reducerea considerabilă a numărului de avioane de tip I.A.R. și de tip Savoia pentru bombardament, care ieșeau pe porțile uzinei; uneori trenuri întregi cu avioane erau înapoiate de pe front, datorită defecțiunilor de construcție, în lunile iunie-iulie 1944, se produceau întîrzieri în executarea pieselor de schimb, comandate pentru avioanele I.A.R. 39⁷⁵. O mare eficiență a avut-o sabotajul la această uzină, se produceau întîrzieri în executarea pieselor, se executau greșit anumite operații, care determinau rebutarea lucrărilor pentru construirea avioanelor fabrica fiind silită să amîne săptămîni întregi plecarea lor din uzină⁷⁶.

Cu deosebită intensitate s-au desfășurat acțiunile de sabotaj la fabricile care produceau muniții, fapt ce a făcut ca unitățile militare să nu poată folosi armamentul ce li se destina.

Astfel, într-un raport al Comisiei de Recepție de la uzinele Malaxa (12 august 1941), se menționa că uzinele „Concordia”, din Ploiești, — au livrat

⁷³ Arh. C.C. al P.C.R. fond nr. 1. dos. nr. 272, f. 387.

⁷⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dos. 837, f. 552.

⁷⁵ Arh. Muzeului județean Brașov, fond istoric contemporană.

⁷⁶ Ibidem.

uzinelor Rogifer — Tohanul Vechi, corpul de proiectile de 47 mm și 150 mm, ruginile în proporție de 80—90%, fapt ce a determinat consumarea unui mare volum de muncă pentru curățirea lor, determinând întârzierea aprovizionării cu acest armament a frontului, acțiune care se încadra în lupta muncitorilor pentru întârzierea executării comenzilor de proiectile⁷⁷.

În iulie 1944, acțiunile de sabotaj s-au extins în Brașov și asupra unor instalații militare, fiind distrusă legătura telefonică a unei baterii de artilerie antiaeriană și cablul unui proiector. Această acțiune arăta că muncitorii sub conducerea organizației P.C.R. Brașov, urmăresc să lovească obiective cu caracter militar, pe care să le distrugă parțial sau în întregime, contribuind astfel la pregătirea insurecției armate⁷⁸.

Un rol important în sabotarea producției de război l-au jucat muncitorii cefești, detașament important al clasei muncitoare din România, sub conducerea comuniștilor⁷⁹.

Muncitorii cefești s-au ridicat la luptă din cauza mizeriei, a măsurilor de teroare și exploatare, a zilei de muncă care a crescut la 10—12 ore, a statutului personalului C.F.R., adoptat în iunie 1941, care a lovit în condițiile de viață ale salariaților, datorită scăderii nivelului de trai al întregului personal⁸⁰. Au fost militarizate căile ferate, gărzile militare supravegheau pe lucrători, muncitorii erau supuși legilor militare și defecți curților marțiale, se reprima orice manifestare sau demonstrație de protest⁸¹.

La Brașov, organizația regională P.C.R., avea celule de partid la atelierelor C.F.R., care au adus o contribuție însemnată la mobilizarea muncitorilor cefești la mișcarea de rezistență antifascistă și antihitleristă, la sabotarea producției de război, la acțiunile întreprinse pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață. La atelierelor C.F.R. din Brașov, unde au existat puternice celule de partid, muncitorii cefești au sabotat eficient războiul hitlerist, cei de la revizie vagoane puneau nisip în lagărele cuzinețelor și ca urmare scoteau din circulație vagoanele și întârziu plecarea trenurilor, ceea ce aducea daune transporturilor de arme și muniții, de trupe, producea îngrijorare autorităților de stat fasciste. La secția turnătorie și strungărie, piesele executate prezentau defecte grave, care le făceau inutilizabile, producția menținându-se la un nivel scăzut și nu se folosea capacitatea de producție. Organele de stat recunoșteau amploarea luptei muncitorilor cefești din Brașov pentru sabotarea producției de război.

Răspunzând apelurilor și manifestelor, lansate de P.C.R. în 1943 — „Zădărniciți transporturile destinate Germaniei“, și a celui din martie 1944 — „Cefești! arătați-vă demni urmași ai luptătorilor de la Grivița, ajutați la scutirea războiului și la izgonirea fiarelor fasciste din țară“⁸², — muncitorii

⁷⁷ Arh. M.I.G. fondul M.I.A.P.R., dosarul nr. 15/1941, Comisii recepție, fila 110.

⁷⁸ Arh. M.F.A. — M. St. M., fond Curtea marțială Brașov, dos. 3333/1944, f. 3.

⁷⁹ M. Covaci, Gh. Moldoveanu, Acțiuni ale muncitorilor cefești împotriva exploataării, a dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist (1940—1944), în Revista Arhivelor, 1, Anul VII București, 1964, p. 85—110.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

ceferiști din Brașov, au intensificat lupta pentru sabotarea mașinii de război hitleriste.

Printre multiplele acțiuni desfășurate pentru împiedicarea transporturilor de arme, muniții sau trupe pe front sau în Germania, s-a folosit cu succes și metoda incendierii trenurilor care transportau produse petroliere.

Astfel, notele autorităților de stat reliefaștirile privind acțiunile de sabotaj ale muncitorilor ceferiști din Brașov, pentru incendierea trenurilor petroliere. Într-o notă se menționa: „La 25 iulie 1944, orele 21,56, trenul petrolier 2801, a intrat în stația Racoș pe linia Brașov—Sighișoara. O explozie s-a produs la vagoanele cisternă; 5 vagoane cisternă au explodat incendiate. Explozia s-a produs datorită unei mașini infernale fixată în dosul tablei de fier, de lângă robinetul vagonului”⁸³. În urma acestui puternic incendiu au ars toate butoaiele de benzină, iar pagubele provocate numai la vagoane au atins cifra de 2.452.560 lei, demonstrând rolul muncitorilor ceferiști mobilizați de comuniști pentru distrugerea transporturilor de produse petroliere destinate Germaniei, paralizând astfel aprovizionarea armatei hitleriste.

Împotriva nivelului scăzut de trai al muncitorimii ceferiste, a numeroaselor amenzi aplicate, a salariilor mici, a întârzierii plății salariilor, a legislației fasciste etc. au protestat în primul rând mecanicii de locomotivă din Brașov, în rândul cărora a existat o stare de nemulțumire⁸⁴. Această stare de nemulțumire a determinat ca în cursul anului 1942, muncitorii feroviari din Brașov, să trimită delegați la conducerea administrativă a atelierelor C.F.R., pentru a protesta împotriva intensificării terorii fasciste, pentru realizarea unor revendicări economice (ridicarea salariilor, aprovizionarea cu alimente și articole de primă necesitate, reducerea orelor de muncă la programul normal, îmbunătățirea condițiilor de muncă etc.)⁸⁵. Creșterea stării de spirit antifascistă și antihitleristă a muncitorilor ceferiști de la Brașov, s-a oglindit și prin atitudinea lor umanitară, față de prizonierii sovietici care lucrau la atelierelor C.F.R., sau treceau prin gara Brașov. Poliția din Brașov, arată în rapoartele sale că au fost multe cazuri când muncitorii ceferiști, au ajutat cu alimente, îmbrăcăminte, bani pe prizonierii sovietici⁸⁶.

Acțiunile de sabotaj ale oamenilor muncii din Brașov împotriva mașinii de război fasciste, ca urmare a indicațiilor date de P.C.R., reprezintă o contribuție importantă la lupta poporului român pentru răsturnarea dictaturii militare-fasciste și victoria insurecției armate, demonstrează eroismul și jertfele comuniștilor, precum și diversele forme de luptă folosite în întreprinderile din județul Brașov, pentru a se grăbi terminarea războiului hitlerist, ca România să participe alături de Națiunile Unite, la lupta pentru zdrobirea hitlerismului.

⁸³ Arhiva generală a Ministerului Transporturilor și Telecomunicațiilor, Direcția Măcare, Comisia Superioară pentru judecarea accidentelor, București, 1944; Arh. Muzeului județean Brașov, fond istorie contemporană.

⁸⁴ Arh. C.C. al P.C.R., dos. 286, f. 294—197.

⁸⁵ Arh. Muzeul județean Brașov, fond istorie contemporană.

⁸⁶ Arh. statului Brașov, Chestura Poliției Brașov, Biroul siguranței, nota nr. 2241/1944.

Lupta patriotică și antifascistă a oamenilor muncii din Brașov, sub conducerea P.C.R., între anii 1940—1944, demonstrează că partidul comunistilor a dus o luptă eroică și demnă, a inspirat, organizat și condus cu tenacitate, fermitate și combativitate, lupta întregului popor român împotriva hitlersmului, pentru apărarea ființei naționale, pentru ieșirea din războiul antisovietic, pentru înfăptuirea actului istoric de la 23 August 1944.

Muncitori români! La arme!

Regimul capitalist a lui Carol Careiman, care jupuia pe muncitori, a fost schimbat decătre o dictatură și mai josnică! Cine este nebunul care susține că soarta noastră s'a îmbunătățit?

Ne chinuesc maideparte!

Regimul nou a hotărît distrugerea noastră completă!

Se vor înșela! Pumnul de fier al muncitorilor
va răspunde acestor netrebnici în mod sângeros!

Miseria și prigonirea noastră e mai grozavă ca oricând!

Scumpetea este insuportabilă!

Uzura de chirie pregătește un nou atentat. Răspundeți în mod neîndoios!

In Noiembrie nimeni să nu mai plătească chirie!

Nu vă temeți! Nu ne mai așteaptă decât o luptă scurtă! Aparăți-vă
împotriva bandiților legionari și împotriva teroarei guvernului!

Proletarilor! La arme!

PROLETARI DIN TOATE ȚĂRILE UNITE!

CĂTRE POPULAȚIA ROMÂNĂ DIN BRAȘOV

Muncitori, Țărani, Soldați, Femei și Tineri!

Se pregătește un atentat împotriva muncitorilor patrioți români din I. A. R. Astra și Voina. Zeci de muncitori și muncitoare patrioți sunt torturați, schin giciți la siguranță și la instanțele militare mai mulți de 5 săptămâni.

CAREI CAUZA că guvernul Antonescu organizează provocări în contra a muncitorilor români Deaceia le organizează aici muncitori din I. A. R. Astra și Voina și din toată țara lucrează câte 11-14 ore cu friguri de pui ne pe zi, fără haine călduroase, fără pingele la ghițe, și acasă famia de ca re atât de mult se îngrijește mareșalul Antonescu, moare de frig și foamete durând lipsa de alimentele cele mai necesare și de lemne de foc.

DEACEIA organizează guvernul Antonescu provocări împotriva muncitorilor români patrioți ca să bage frica și tăcerea în poporul român. O clică de trădători de patrie în frunte cu Antonescu a adus armata înscălașă germană în țară, care puntește peste tot, le a vândut pâinea, carnea, peștele, talpa și hainele, le a vândut sângele poporului român împotriva mareșalului popor sovietic, din cauza lui Hitler.

CINE NU știe că România însuși este ocupată, jefuită, trădată și umilită de hoardele lui Hitler. Este deja știut că politica clicii lui Antonescu, dic tată de Hitler, a împins poporul român în suferință în foamete și distrugere completă.

MUNCITORI DIN I. A. R. Astra, Voina, și toată populația Brașoviană, fiți vigilenți! Patrioții români cari se află în fața tribunalului militar în pericol, este numai un început al provocărilor care se întinde și mai mult decât nu ne vom organiza luptă împotriva lor.

DRUMUL spre salvare este forța unită a poporului român, fără deosebire convingere politică, aici toți acei care sunt pentru o Românie liberă și independentă. Un front unic patriotic cât mai larg și cât mai puternic care va fi în stare să ducă o luptă unică și hotărâtă.

PENTRU ÎNCETAREA IMEDIATĂ A RĂZBOIULUI ÎMPOTRIVA U.S.I.

PENTRU ALUNGAREA COTROPITORILOR FASCIȘTI GERMANI!

PENTRU O ROMÂNIE LIBERĂ ȘI INDEPENDENTĂ!

PENTRU O VIAȚĂ MAI BUNĂ, LAPTE, PÂINE, CARNE PENTRU NOI ȘI NU PENTRU LĂCUSTELE GERMANE!

POȘT GUVERNUL ANTONESCU, SLUGA LA HITLER!

TRĂIASCĂ LUPTA ELIBERATOARE A UNUIHUI SOVIETICE ȘI A ALI AȚILOR EI ÎMPOTRIVA TIRANIEI FASCISMULUI GERMAN!

CIAL PCR

Fig. 1. Manifeste care demască politica regimului militar-fascist din România, răspândite în județul Brașov.

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

CAPITUL SUSECRAȘIULUI DE STAT

continuare curente

sociale

99

C. Comunism

B.S. 48.11.

În dimineața de 7 Septembrie a.c. cu ocazia târgului de vite ținut la Păgăreș, organele polițienesci au găsit 12 manifeste comuniste aruncate pe marginea șoselei, probabil cu intenția de a fi găsite de țărani ce veneau la târg.

Se anexează fotocopii de pe manifeste.

Poliția Păgăreș în colaborarea cu Legiunea de Jandarmi întreprinde cercetări pentru descoperirea autorilor și cooperatorilor.

Este de relevat că Legiunea de Jandarmi Păgăreș, face cercetări în comuna Arpașul de Jos, unde s'au găsit deasemenea manifeste comuniste, ceea ce arată că propaganda comunistă își îndreaptă acțiunea în mediul rural.

Sursă: Dir. Grală. Pol.

Fig. 2. Notă a comandamentului legiunii de jandarmi în care se arată că au fost răspindite de către comuniști numeroase manifeste în rîndurile țăranilor

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

Y

0-19

FRĂȚI ROMANI

NEMȚII ȘI SLUGILE LOR NE- PARIT INTRUN RĂSBOL UC- ZOR IN CARE NU SERVIM DECAI INTERESELE LOR MĂRȘ VE!

IMPIMPCE SOLDATII ROMANI! RINUȘI CU SILA PE FRONT SE BAT IN GHIARELE MORTII IN- JACUȚI DE RUȘI PE D. N. ACA- SA NEMȚII NE BRADĂ TARA ROMANI!

NU INGADUITI ACESTE FAPTE NU EUATI PARTE LA UCIDE- REA FRATILOR VOSTRI DE PE FRONT! FACETI VĂ DATORIA LUPTAND ALĂTURI DE NOI!

FRONTUL PATRIOTIC

0-19

FRĂȚI ROMANI!

NEMȚII ȘI SLUGILE LOR NE- PARIT INTRUN RĂSBOL UC- ZOR IN CARE NU SERVIM DECAI INTERESELE LOR MĂRȘ VE!

IMPIMPCE SOLDATII ROMANI! RINUȘI CU SILA PE FRONT SE BAT IN GHIARELE MORTII IN- JACUȚI DE RUȘI PE D. N. ACA- SA NEMȚII NE BRADĂ TARA ROMANI!

NU INGADUITI ACESTE FAPTE NU EUATI PARTE LA UCIDE- REA FRATILOR VOSTRI DE PE FRONT! FACETI VĂ DATORIA LUPTAND ALĂTURI DE NOI!

FRONTUL PATRIOTIC

0-19

FRĂȚI ROMANI!

NEMȚII ȘI SLUGILE LOR NE- PARIT INTRUN RĂSBOL UC- ZOR IN CARE NU SERVIM DECAI INTERESELE LOR MĂRȘ VE!

IMPIMPCE SOLDATII ROMANI! RINUȘI CU SILA PE FRONT SE BAT IN GHIARELE MORTII IN- JACUȚI DE RUȘI PE D. N. ACA- SA NEMȚII NE BRADĂ TARA ROMANI!

NU INGADUITI ACESTE FAPTE NU EUATI PARTE LA UCIDE- REA FRATILOR VOSTRI DE PE FRONT! FACETI VĂ DATORIA LUPTAND ALĂTURI DE NOI!

FRONTUL PATRIOTIC

Fig. 4. Manifeste antirăzboinic și patriotice. Front patriotic antifascist.

Ordin Circular No.5723

23 iunie 1941

În conformitate cu Ord. No. 6375 din 18 Iunie 1941 al Reg. 89 Infanterie, urmăriți prizați și înaintați acestui Regiment prin Legiune pe dezertorii de mai jos. Rezultatele urmărilor se va primi centralizat pe secția. La data de 15 Iulie 1941.

Comandantul legiunii Jandarmi Brașov

Maior, *[Signature]*

Măsculescu Ștefan

TABELA NOMINAL

de indivizii din Reg. 89 Infanterie ce urmează a fi urmăriți, prin prizați, și aduși la unitate fiind în poziția de dezertori.

No. (Ord.)	Numele și Prenumele	Gradul	Ctg.	Comuna	Județul.
1	Găvruta Ioan	Sold.	1937	Prejmer	Brașov
2	Hodrea Gheorghe	"	1938	Brașov	"
3	Dălea Petru	"	1928	Zărnești	"
4	Săcuiu Theodor	"	1932	"	"
5	Tătar Ioan	"	1939	Hărman	"
6	Măluț Ioan	"	1935	Șelimbăr	"
7	Grigora Nicolae	"	"	Codlea	"
8	Stăncă Vasile	"	1932	Brașov	"
9	Măsculescu Mihail	"	1931	Zărnești	"
10	Șelimbăr Ioan	"	1935	Brașov	"
11	Șelimbăr Ioan	"	1931	Brașov	"
12	Șelimbăr Ioan	"	1931	Brașov	"
13	Șelimbăr Ioan	"	1931	Brașov	"
14	Hodrea Gheorghe	Cap.	1936	Șelimbăr	"
15	Serbănuț Avram	Sold.	1928	Mărguș	"
16	Schoppel Ioan	"	1931	Rothbar	"
17	Șelimbăr Ioan	"	"	Satu-lung	"
18	Măsculescu Dumitru	Cap.	1934	Brașov	"
19	Găvruta Petru	Sold.	1932	Șelimbăr	"
20	Hodrea Ioan	"	1936	Vama Buzău.	"
21	Bucurcă B. Gheorghe	"	1939	"	"
22	Comșa Ioan	Cap. T. R. 333	1933	Zărnești	"
23	Hodrea Ioan	Cap. R. 333	1934	Hărman	"
24	Hedwig Mihail	Sold.	1929	"	"
25	Botea Gheorghe	"	"	Holbar	"
26	Măsculescu Arom	"	1934	Schodol	"
27	Bălaș Dumitru	"	1927	Ghimbar	"
28	Bota Ioan	"	1923	Araci	"
29	Killeas Ioan	"	1929	Șelimbăr	"
30	Hodrig Frantz	"	1935	Codlea	"
31	Tătar Ioan Gheorghe	"	1929	Araci	"
32	Lunga Gheorghe	Frt.	1928	Hălchia	"
33	Toma Nicolae	Sold.	1933	Sita Baz.	"
34	Bosch Ioan	Berg.	1929	Râșnov	"
35	Bălaș Ioan	Sci.	"	Brașov	"
36	Dina Traian	"	1933	Poiana	"
37	Hodrig Carol	"	1934	Hălchia	"
38	Tătar Oscar	"	1940	Râșnov	"
39	Șelimbăr Gheorghe	"	1934	Mărguș	"

pentru conformitate

S. Lt. Rez. /ss/Popa Virgil

Fig. 7. Ordin al comandamentului legiunii de jandarmi din Brașov, din 23 iunie 1941, cerind urmărirea soldaților care au refuzat să fie trimiși pe front sau au dezertat.

CĂTRE ÎNTREAGA CLASĂ MUNCITOARE! CĂTRE POPORUL ROMÂN!

1 Mai 1944 găsește muncitorimea din România, precum și masele largi ale poporului Român, la marginea **prăpastiei**.

Războiul provocat de către clasa hiteristă din România împotriva Uniunii Sovietice, Marii Britanii și Statelor Unite, seamănă **murten, jalea și distrugerea** pretutindeni pe cuprinsul țării.

Muncitorimea, țărănimea, meșteșugarimea, intelectualitatea, laolaltă cu întreaga națiune Română suferă urmările pusilității ale acestui război hiterist.

Trădătorii de țară, Antonescu, care au trimis la moarte sute de mii de Români, pentru interesele imperialiștilor hiteriști, au expus orașele, satele și populația civilă unor necruțătoare **bombardamente** aeriene, prin **continuarea** războiului alături de Hitler.

Muncitorimea din întreprinderile militarizate care lucrează pentru războiul hiterist, este condamnată **la moarte**. La C.F.R. Grivița, peste 1500 de muncitori au fost uciși și alți sute grav răniți. La Ploiești, Turburi-Severin, Brașov, etc. au fost deasemenea uciși **mii de muncitori**.

Populația civilă **lăsată fără salazii adăposturi** antiaeriene, e expusă pieirii. Sinistrită și evacuați forțati sunt lăsați în mizerie și amenințați cu înfometarea și decimarea de boi.

Părășiți fabricile și birourile în caz de bombardamente! Salvați-vă viața! Împotriva intereselor vitale și a **voluntății** poporului Român, guvernul trădător Antonescu, continuă războiul alături de Hitler, ce să-și servească stăpânii dela Berlin și interesele sale de clasă.

MUNCITORII ROMÂNI!

Din clipe când armatele sovietice au trecut hotarele Moldovei, urmărind armata gers-manovromână în retragere, guvernul marelui republici muncitorești și țărănești dela răsarit, prin glasul Comisarului la externe Molotov, a oțornat **pețitoria** față de **poporul Român**, asigurând **integritatea teritoriului și independența politică a României**, precum și **monoclocul** în ce privește structura socială și politica a țării. Aceste declarații au fost întărite de guvernele englez și american.

Armata roșie a trecut pe teritoriul nostru, ca armată eliberatoare. Trebuie deci sprindată de întregul popor!

Războiul împotriva Uniunii Sovietice și a Aliaților trebuie să înceteze!

Pacea cu Uniunea Sovietică și Aliații trebuie imediat încheiată!

MUNCITORI ȘI MUNCITOARE! TINERI MUNCITORI!

SALARIAȚI DE TOATE CATEGORIILE!

Frați, fii, soții voștri au fost **omorâți** pe front și prin bombardamente. Alții sunt trimiși la robie în Germania. Viața voastră este în **pericol** din cauza bombardării uzinelor și birourilor în care lucrați.

Toate **desfășurările**, pe care voi le-ați dobândit printr-o îndelungată luptă și pentru care voi ați manifestat în toate sărbătorile de 1 Mai, v-au fost **rupite** de regimul hiterist al lui Antonescu.

Organizațiile voastre profesionale au fost **desfășurate**; orele de lucru **măritate** până la epuizarea forțelor voastre, demnitatea omenească **injustă**. **Scurpotea și neînfrânata** speculă micșorează neîncetat puterea de cumpărare a salariilor voastre de mizerie.

Lipsa de alimentare din ce în ce mai resimțită, **voți o suportați** în primul rând. Puși sub regimul militarizării fabricilor, glasul vestru este înăbușit prin **teroare**, sunteți **încarceroși și bătuți**!

MUNCITĂRI ȘI FUNCIONARE!

Lipsite de sprindul bărbatilor, traților și copiilor voștri, trimiși să fie corne de tun pentru interesele lui Hitler, sunteți silite din cauza lipșurilor și foametei să luați locul lor în uzinele, fabricile și birourile expuse **bombardamentelor** aeriene. Voi munciti până la istovire cu salarii de **batjocură**!

Fig. 8. Material de propagandă editat în 1944, de către P.C.R., în care se arată evoluția situației de pe front, cerindu-se întregului popor să lupte pentru eliberarea țării de sub

MUNCITORI!

Faceți greve și demonstrații pentru PACE!

Refuzați să lucrați în fabricile de înarmare și în mine, pentru războiul nevrut!

Sabotați și distrugeți prin toate mijloacele materialele de război nemice!

Muncind pentru pace, va fiare noi, înșiși înarme înarmării noastre și a poporului român și prelungim războiul banditesc al înarmării.

Înlocuiți războiul armat, prin primul război, cerșitor. Cu plăcuțe și trimiteți pe front!

Luptați în FRONT UNEI MUNCITORESC pentru salvarea poporului român, pentru dreptul de liberă organizare sindicală și politică!

Tradatori! Ananșeni! nu măriți fabricile și pe voi — ananșii!

Împiedicați evacuarea fabricilor!

Refuzați să plasați la robie în Germania!

Întrați cu toții în **FRONTUL PATRIOTIC NAȚIONAL** de salvare a țării!

Întrați în grupe patriotice de partizană și luptați cu arma în mână contra dușmanilor!

TĂRANI!

Apărați recolta și pășunile pentru voi și poporul român!

Nici un bob de grâu nu dau nemicii!

Ascundeți recolta de înarmările hitleriste!

Alungați pe nemii din țările voastre, căci ei sfec morții. Străduiți-vă să apărați în câminul vostru!

Ascundeți pe fugarii din armată, care vin din sărăcie pentru armii țării care cu toții în **FRONTUL PATRIOTIC NAȚIONAL!**

Organizați grupe de partizană!

Alungați și luați-vă înapoi grănicii și bișnișarii din țară!

SOLDAȚI, SUBOFITERI ȘI OFITERI!

Traditori! de ară! Ananșeni, legând sură România de a Germaniei hitleriste, a aceluiași război în dăruire!

Acum aveți datoria să luptați pentru **salvarea** poporului și a statului român și pentru **eliberarea** fraților din Ardealul de Nord!

Salvați avuții și lăsați poporul de război nemicii!

Înarmați-vă arma cu omul și lăsați-l din mâinile lor!

Armata sovietică nu vine să cucerască și să oculte pășunile române!

Cu a intrat pe teritoriul României numai din **nevoiați militari**, ca să zdrobească rezistența armatelor germane și să le salveze și capituleze. (*Declarația Guvernului Sovietic*).

Dupădată impune demnitate, Armata Roșie eliberează pământul și poporul român de cotoșnițe și hitleristi. Deaceia nebușă să primim ca armată aliată și salvatoare!

Alungați-vă Armata Roșie eliberatoare și lăsați înarmat cu ea pentru ca să salveze România de război, pentru **pace și libertate** României!

...trăiesc de stăruie
popoarele cotoșnițe
ale Europei. Dar acum
ale războiului război...

A. R. P. A.

cu toate în țara noastră, cum și în țara...

POPOR ROMÂN!

Suntăm în fața catastrofei!

Situația deosebită de salvarea este noștră în **întregul popor fără nici un fel de excepție**, în **FRONTUL PATRIOTIC NAȚIONAL** de luptă pentru **salvarea țării!**

PARTIDUL COMUNIST a hotărât **FRONTUL UNEI MUNCITORESC** cu **PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT**, **Măscătorii** din România, sub, ca să se înțeleagă lupta de salvare a poporului român!

Toate forțele anti-hitleriste din România au găsit un singur front de luptă, cunoscut de **COMITUL NAȚIONAL DEMOCRATIC**, reprezentând al blocului celor patru partide: **PARTIDUL NAȚIONAL LIBERAL**, **PARTIDUL NAȚIONAL-TĂRÂNESC**, **PARTIDUL COMUNIST** și cel **SOCIAL-DEMOCRAT**, care luptă pentru:

Scutirea României din război!

Eliberarea războiului și Germaniei hitleriste!

Întărirea unei păzi înarmate cu **Uniunea Sovietică**, **Anglia** și **Armata!**

Alungarea nemilor din țară!

Adaptări și organizări prin toate mijloacele și cu toate forțele, **luptă** pentru **eliberarea** guvernului **trădător** al **Ananșenilor** — pentru **înarmarea** lui cu un **GUVERN DE SALVARE NAȚIONALĂ**, format din **reprezentanți** tuturor forțelor combinate **anti-hitleriste!**

MOARTE COTOȘNIȚORILOR GERMANI!

MOARTE TRĂDĂTORILOR DIN SLUJBA LOR!

TRĂIASCĂ LUPTA DE SALVARE A POPORULUI ROMÂN!

TRĂIASCĂ ROMÂNIA LIBERĂ, DEMOCRATICĂ ȘI INDEPENDENTĂ!

COMITETUL CENTRAL AL PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÂNIA

August 1944

LA LUPȚĂ CU HOTĂRĂRE PENTRU SALVAREA PATRIEI! ROMÂNII!

Într-o zi de luptă pe frontul de război cel mai mare din războiul mondial, date înarmate...

Nemii în război, de la începutul ofensivei sovietice, armatele germane și toate...

Pericolul este foarte mare. Într-o zi de luptă pe frontul de război cel mai mare din războiul mondial, date înarmate...

Armata Roșie se luptă acum pe teritoriul **POLONIEI** pentru **VARSOVIA**, **CRACOVIA** și **PRAGA ORIENTALĂ**.

România înarmată din **TĂRILE BALTICE** este înarmată și pe cale de înarmare, iar...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

Germania a pierdut războiul naval și aerian, iar arma de luptă, înarmată...

<http://cimec.ro> - <http://istorieby.ro>

26 Septembrie 1941

Starea de spirit a muncitorilor

Suntem informați că muncitorii fabricii de explozibile din Făgăraș, sunt foarte nemulțumiți din cauza că dirigenții acestei fabricii - în cererea lucrătorilor de a li se plăti salariile în raport cu scopurile, - le-a acordat un spor de muncă 10%, arătându-le în schimb muncii orelor de lucru dela 8 la 10 pe zi.

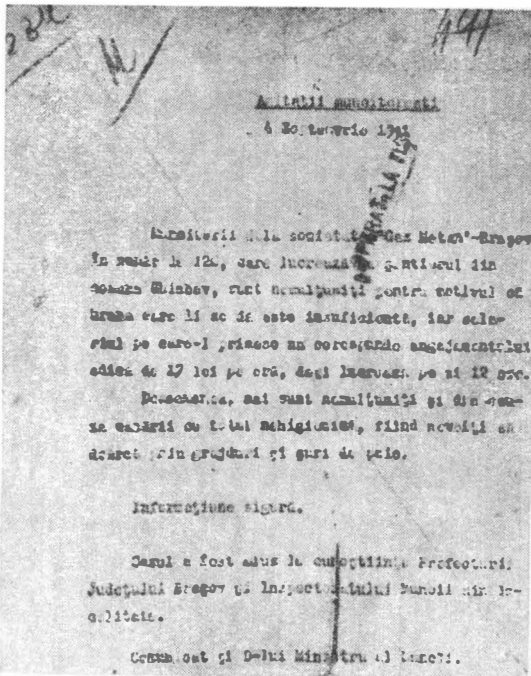
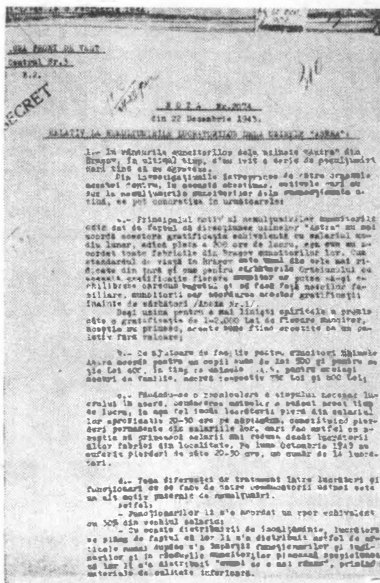
Lucrătorii dela secția 'fierării', au avut tot chibru în încetarea lucrului.

Opinie pentru o imediată soluționare a acestor nemulțumiri, spre a se evita o eventuală grevă la această fabrică.

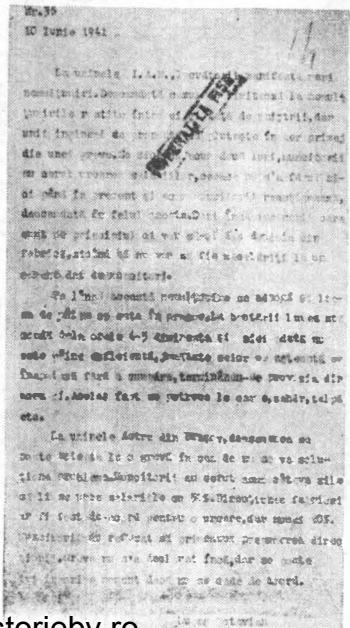
Informație sigură

Completat și trimisul Ministrului al Muncii.

Fig. 11. Rapoarte ale inspectoratului general al jandarmieriei privind situația grea a muncitorilor din Brașov și Făgăraș, care nu-și mai puteau asigura existența lor și a familiilor, fiind hotărâți să treacă la organizarea unor greve de protest.

- 2 -
- La întreprinderile menționate mai jos s'au produs nemulțumiri mai accentuate din cauza salariilor insuficiente:
- Fabrica de avioane I.C.A.R.
 - Uzinele Domanilor Regita.
 - Fabrica de unelte agricole Schrom - Toplet - Barab.
 - Ziarul Curentul din Capitală.
 - Întreprinderile din regiunea Brașov.

153

548

28 Ianuarie 1944

3029

pt. Ag. Frontului de West
Centru Nr. 3/B.2.

prin

GRUPA REZIDENTE

FISE

La nota Drs. Nr. 2214 din 22 Ianuarie
1944, referitoare la 16 lucrători comuniști
dela Uzinele de armament "Ietra" din Brașov,
Vă rugăm a urmări activitatea muni-
jilor și a ne comunica rezultatele obținute

Grupa 8-a C.

Fig. 12. Muncitorii din industria
metalurgică și de armament a
județului Brașov, la indicația
organizației regionale P.C.R.
Brașov au trecut la sabotarea
mașinii de război hitleriste.

26 Iulie 1941

Legătura Jandarm Jăgdeș reportare:

La ziua de 25 Iulie a.e. 8 (opt) lucrători con-
centrați la Batalionul de lucru pentru linia fe-
rate în construcție Brașov-Sibiu, aparținând Compa-
niei 4-a Surzant-Jăgdeș, au comis unele acte grave
de neobordonare față de ofițeri, dăruindu-se la acte
de rebeliune.

Lucrătorii rebeli au fost arestați de Legătura
Jandarm Jăgdeș dăruindu-li-se acte de trănietate
în judecată.

La prezent starea de spirit a lucrătorilor este
calmă, ordinea fiind asigurată complet.

Informație sigură.

22 20, Iulie 1944

552 28681

NOTA

561

Problema muncitorilor din Braşov.

Scutirea pe muncii industriali de primă necesitate, care se observă a lua proporţii exagerate în ultimul timp, de asemenea a alimentelor care pe piaţa Braşovului sunt mai scumpe decât oriunde în ţară, şi face efectul său provocator şi are o mare importanţă.

Rezultate din activitatea de organizare din Braşov arată mare nemulţumire din cauza celor expuse mai sus, nemulţumiri care sunt exploatate de organizaţiile subversive în general, atât a muncii de rând, cât şi de învăţământ.

În acest sens, prin propaganda lor, prin citirea cărţilor nemulţumirilor, potenţând nemulţumirile deja existente între muncitori. În plus, contribuie şi faptul că unii din ei se îngrădesc în deşeurile de aprovizionare cu alimente pentru lucrători, care se nu mai fie noaptea să facă oadă în magazinele din oraş, unde deseori se retrag fără a primi alimentele necesare şi să piardă şi ore întregi din timpul de muncă.

Astfel, în fabrica de armament Astra - Braşov, se constată al nemulţumirilor, ar fi şi înscris o serie de acte de sabotaj. La secţia 570 s-a fost respins multe zile, fabricarea, la recepţia fabricii

Fig. 13. Acţiuni de sabotaj la ASTRA şi C. F. R. Braşov, care relevă creşterea stării de spirit antifasciste şi antihitleriste în rândurile muncitorilor.

ORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI
pnaa Siguranței și Ord. Publice
Serviciul Siguranței

26 Iulie 1944

24
93

NOTA

În ultimul timp s'a produs un număr de 5 cazuri succesive şi similare de acte de sabotaj, vizând distrugerea trenurilor şi producător petroliferi, eventual în staţiile la reşpale de înărcare.

Astfel:

1.- La 25 Iunie 1944, orele 21,56, pe eled trenul petrolifer Nr. 2801, intras în staţia Basoag pe linia Braşov - Signişoara, o explozie s'a produs la unul din vagoanele cisterne.

Sa arare alte 5 vagoane cisterne au fost incendiate, precum şi alte 3 vagoane goale garate în aceeaşi staţie.

Circulaţia a fost întreruptă circa 2 ore.

Explozia s'a produs datorită unei maşini infernale fixată în dosul tablei de fier de lângă robinetul vagonului.

Sunt probabilităţi că maşina era calculată de faos explozie în tunelul Beia, dar din cauza întârzierii trenului a explodat cu 52 Km. înaintea.

2.- În ziua de 13 Iulie 1944, orele 4,55, trenul Nr. 2801, pe linia Braşov - Signişoara, a produs o explozie în vagoanele cisterne înscris în produse petrolifer.

DER WÄHREND DER JAHRE 1940—1944 VON DER RUMÄNISCHEN KOMMUNISTISCHEN PARTEI GEFÜHRTE PATRIOTISCHE UND ANTIFASCHISTISCHE KAMPF DER KRONSTÄDTER WERKTÄTIGEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

In dieser Arbeit weist der Verfasser auf die bedeutende Rolle hin, die Kronstadt während der Zeit der antifaschistischen Widerstandsbewegung in den Jahren 1940—1944 gespielt hat. Es werden die verschiedenen Formen gezeigt, deren sich die Widerstandsbewegung bediente, wie: Streiks, Demonstrationen wirtschaftlichen und politischen Charakters, Arbeitskonflikte, Sabotageakte in den Betrieben und auf dem Lande, die Verteilung von Flug-schriften, Broschüren und Zeitungen und die Tätigkeit der Partisanen.

Unter der Führung der Rumänischen Kommunistischen Partei mobilisierte die Parteiorganisation Bezirkes Kronstadt Tausende von Arbeitern, Bauern und Intellektuellen, um die hitleristische Kriegsmaschine zu sabotieren, die unglückselige Politik der militaristischen Regierung Antonescus zu entlarven und die Durchführung des bewaffneten Aufstands vorzubereiten.

Der von der Rumänischen Kommunistischen Partei geführte, gegen die militär-faschistische Diktatur und den hitleristischen Krieg gerichtete Kampf der Arbeiter, Bauern und Intellektuellen aus dem Bezirke Kronstadt, zeigt den glorreichen Heroismus der Patrioten und antifaschistischen Kämpfer, hebt den revolutionären Geist der Kommunisten und demokratischen Kämpfer hervor und ist somit ein Teil des allgemeinen antifaschistischen Kampfes des ganzen Volkes.

Die Arbeit gliedert sich in zwei grosse Kapitel: 1. Die antifaschistische Propaganda und die öffentliche Meinung der Bevölkerung und 2. Der Beitrag, den die Werktätigen des Bezirks Kronstadt zur Organisation der antifaschistischen Widerstandsbewegung geleistet haben.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Zwei im Bezirk Kronstadt verbreitete Manifeste, die die militaristisch-faschistische Regierungspolitik Rumäniens blossstelen wurden.
- Abb. 2.* Mitteilung des Kommandanten der Gendarmerie—Legion über die zahlreichen von den Kommunisten unter der Landbevölkerung verbreiteten Manifeste.

- Abb. 3. Manifeste über von den Kommunisten des Bezirks Kronstadt während der Jahre 1940—1944 gegen die Kriegsmaschine gerichtete Sabotageakte.
- Abb. 4. Gegen den Krieg gerichtete Manifeste, die die Bevölkerung aufrufen, sich zu einer antifaschistischen patriotischen Front zu organisieren.
- Abb. 5. Vom Ausschuss der Einheitsfront der Kronstädter Astra-Werke verbreitetes Manifest.
- Abb. 6. Im Bezirk Kronstadt verbreitete, gegen den Krieg gerichtete Manifeste agitatorisch-mobilisatorischen Inhalts.
- Abb. 7. Befehl des Oberkommandos der Kronstädter Gendarmerie — Legion vom 23. Juni 1941, durch welchen die Verfolgung der den Frontdienst verweigernden oder desertierten Soldaten angeordnet wurde.
- Abb. 8. Im Jahre 1944 von der Rumänischen Kommunistischen Partei herausgegebenes Manifest in welchem die Entwicklung der Frontlage gezeigt und das ganze Volk zum Kampf für die Befreiung des Landes vom faschistischen Joch aufgerufen wird.
- Abb. 9. Von der R.K.P. herausgegebene und in Kronstadt verbreitete Manifeste.
- Abb. 10. Die Sicherheitsorgane des faschistischen Regimes berichten im Jahre 1941 über die Entdeckung zahlreicher Kronstädter Manifeste mit den Losungen: „Frieden, Brot, Freiheit“ und auf der Rückseite „Tod den Kriegsverbrechern und deren Helfershelfern.“
- Abb. 11. Berichte des Oberinspektorats der Gendarmerie betreffend die schwere Lage der Arbeiter aus Kronstadt und Fogarasch, die, da sie sich und ihren Familien den Lebensunterhalt nicht sichern konnten, den Entschluss fassten, einen Proteststreik zu organisieren.
- Abb. 12. Die in der metallurgischen und Waffenindustrie des Bezirks Kronstadt beschäftigten Arbeiter folgten der Aufforderung der Bezirksorganisation der Rumänischen Kommunistischen Partei und sabotierten den hitleristischen Krieg.
- Abb. 13. Sabotageakte in den ASTRA-Werken und der Kronstädter Eisenbahnarbeiter zeigen die Verstärkung der antifaschistischen und antihitleristischen Haltung in den Reihen der Arbeiter.

„BATERIA ALBASTRĂ“. **CONTRIBUȚII BRAȘOVENE LA LUPTA ANTIFASCISTĂ**

de CORNELIA ALBU

Insurecția antifascistă a început la București și s-a desfășurat în toate regiunile țării, între 23 și 31 august 1944. Planul militar al insurecției elaborat de P.C.R. prevedea ca lovitura principală să fie dată în București, concomitent cu acțiuni în Dobrogea, în bazinul petrolifer al văii Prahovei și în alte centre ale țării. De asemenea s-au avut în vedere măsuri pentru acoperirea frontierei vremelnice din Transilvania și a celei din Banat, astfel încât pătrunderea din afară a noi trupe hitleriste și hortiste să fie împiedicată. Orașul Brașov forma un nod cheie, de unde hitleriștii ar fi putut, cu forțele existente, ajutate de unitățile hortiste din zona Sf. Gheorghe, dotate cu tancuri, să ocupe trecerile de la Predeal. Brașovul și regiunea înconjurătoare frebuiau însă păstrate cu orice preț de Comandamentul român deoarece tormau o importantă bază de plecare pentru operațiile ulterioare în vederea eliberării părții de nord a Transilvaniei.

La chemarea înflăcărată a organizației regionale Brașov a Partidului Comunist Român ostașii români și oamenii muncii din fabrici și de pe ogoare au dus acțiuni militare împotriva forțelor germane fasciste, pentru ocuparea principalelor instituții și închiderea defilecelor, pentru împiedicarea oricărei joncțiuni cu forțele hitleriste de la sud și est de Munții Carpați.

Însuflețiți de apelul partidului, un număr de 56 de muncitori ai fostelor Uzine „Rogifer“ din Tohan, sub comanda lt. Năstase Marin, s-au constituit într-o baterie de artilerie numită, „Bateria albastră“ — după culoarea salopetelor muncitorești.

La uzinele de armament „Rogifer“ din Tohan, în cadrul poligonului unde se făcea recepția proiectilelor, existau 4 tunuri. Locotenent inginerul Năstase Marin făcea parte din comisia militară de recepție. Comuniștii au avut cuvântul hotărâtor în constituirea bateriei. Prima acțiune la care au participat muncitorii de la uzinele „Rogifer“ din Tohan a fost închiderea drumului dinspre Rucăr și Bran în fața armatelor hitleriste, care se retrăgeau pentru a se grupa la Brașov. Sarcina nu era ușoară deoarece muncitorii erau echipați doar cu trei tunuri din poligon, uzate, aduse de pe front pentru reparații. Oamenii erau neinstruiți, tragerile de la poligon nefiind trageri de război. Nu aveau nici materialele necesare pentru deservirea și calculul de tragere și nici telefon. Dar muncitorii, împreună cu comandamentul lor nu s-au des-

curajat, ci dimpotrivă și-au luat toate măsurile. Astfel s-au aprovizionat cu muniții, au fixat linia de atac, urmînd ca tunul de pe șosea, din șanț să bată coloana nemților drept în față, iar celelalte două, dintr-o parte și alta, trebuiau să lovească în adîncime pe toată lungimea. La tunuri au fost fixați cei mai buni ochitori: Poalelungi Constantin, Octavian Ion, surdomutul Sasu Ion.

În 24 august către prînz, au apărut primele mașini germane. Coloana înainta încă nestîngherită, dar după fețele nemților se vedea că sînt obosiți. La semnalul „foc” cele trei proiectile au căzut pe primele camioane. S-a tras salvă după salvă, ținînd neînterupt coloana sub foc. Mașinile din față s-au aprins. Nemții au ripostat cu mitraliere și astfel s-a încins lupta. Bateria a ieșit victorioasă și cu o serioasă captură de război. Ea a rămas pe poziție, pînă în dimineața zilei de 26 august reușind să oprească mașinile singuraticice care mai scăpaseră de dincolo de munți și să-i dezarmeze pe nemți.

Hitleriștii au urmărit să pună stăpînire pe postul de radio-emisie Bod, a cărei pază era asigurată de o subunitate a regimentului 89 infanterie român. Hitleriștii urmărind să folosească acest post ca mijloc de propagandă au căutat să-l ocupe cu orice preț.

Un aport prețios la respingerea încercărilor hitleriștilor de a pune stăpînire pe postul de radio-emisie l-a dat un grup de tineri muncitori de la Fabrica de zahăr Bod, care în urmărirea hitleriștilor au capturat 3 fasciști, făcîndu-i prizonieri.

În acțiunile duse pentru nimicirea rezistențelor hitleriste trupele române sprijinite de muncitori și țărani au capturat pînă la 27 august în orașul Brașov și împrejurimi circa 500 de prizonieri germani, însemnate cantități de armament, 36 de autovehicule și remorci, un depozit de medicamente și instrumente sanitare, depozite de materiale auto, de alimente etc. Pînă la data de 27 august forțele române au curățit complet de inamic întreaga zonă Brașov.

Dar forțele inamice întărite cu elemente ce s-au retras din Brașov prin Prejmer au început să atace puternic din direcția Sf. Gheorghe cu scopul de a ocupa Brașovul și împrejurimile.

Unitățile de vînători din partea aceea erau puține, formate în majoritate din recruți și lipsite de artilerie. Cei 56 de membri ai Bateriei albastre s-au hotărît să pornească în ajutorul vînătorilor, de data aceasta cu 4 tunuri, luîndu-l și pe trăgaciul Baiculescu Dumitru. În seara zilei de 26 august, cei 56 de muncitori au ieșit încolonați pe porțile uzinei împreună cu tunurile și armamentul necesar, însoțiți de uralele tovarășilor de muncă.

La comandamentul Corpului 1 vînători de munte din Brașov, au primit informații despre noua misiune de luptă. Au fost repartizați să ocupe o poziție la nord de satul Prejmer, cu misiunea de a interveni de urgență prin trageri de artilerie pentru a bloca retragera trupelor hitleriste. Pentru a produce panică, în tot timpul zilei de 27 august au tras simultan cu toate tunurile.

Dar în dimineața zilei de 28 august bateria a primit ordinul să se deplaseze în sectorul Dobolii — Podul Olt unde în ziua de 27 august o companie germană, susținută de artilerie a atacat pichetul de grăniceri români și a reușit să ocupe satul Dobolii de Jos, obligînd forțele pichetului să se retragă prin luptă spre Lunca Calnicului.

Bateria a ocupat poziția în spatele pădurii de lângă Podul Olt, pentru a fi ferită de observatorii inamici. În acest timp a deschis foc asupra hitleriștilor din satul Dobolii și asupra altor obiective. Cadența de tragere era atât de mare încât țevile tunurilor se înroșiseră. La 31 august muncitorii uzinei Astra au trimis 4 tunuri noi minuite de Ion Secăreanu, Ion Sasu, Gavrilă Morea și Dumitru Baiculescu. Ajutorul de comandant Poalelungi Constantin stătea cu bateria, iar comandantul lt. Năstase Marin de la observator dirija tragerea și făcea legătura cu unitățile militare.

În cursul celor câteva zile de lupte crâncene, bateria muncitorilor de la Tohan a tras asupra pozițiilor hitleriste peste 2.600 lovituri de artilerie.

Prin acțiunea lor curajoasă au ușurat infanteriștilor români dezlănțuirea unui puternic atac asupra satului Dobolii. Două zile cât a durat bătălia pentru Dobolii de Jos, bateriștii nu s-au despărțit de dorobanți și vânători căci deveniseră adevărați artileriști.

După victoria de la Dobolii de Jos, muncitorii au mers mai departe cu tunurile până ce au trecut granița fixată prin Dictatul de la Viena, pe la Ilienii, sprijinindu-i când pe dorobanți când pe vânători. Spre sfârșitul primei decade a lunii septembrie, „Bateria albastră” a fost înlocuită cu unități ale armatei române care ajunseseră în această zonă.

În continuare a urmat glorioasa înaintare a trupelor române și sovietice, care au zdrobit împotrivirea dușmanului.

Pentru faptele de arme și eroismul de care au dat dovadă muncitorii, bateria a fost citată pe întreaga armată prin ordinul de zi nr. 14 din 3 oct. 1944 și toți membrii ei au fost decorați cu diferite ordine și medalii.

După 25 de ani de la aceste evenimente mulți dintre participanți mai trăiesc, amintindu-și cu emoție de faptele de vitejie ale Bateriei albastre. Printre aceștia se numără: Miță Nicolae, maestru la Uzinele 6 Martie din Tohan, care în zilele lui august 1944 avea doar 18 ani și era servanț la unul dintre tunuri, Micudă Ștefan, șofer la spitalul din cartierul Tohanul Nou; Drugă Iosif, azi salariat la Consiliul Popular al orașului Zărnești, în calitate de șofer, transporta muniții și alimente. Acești luptători vor rămâne înscrși în cronică vie a unor zile glorioase de început.

DIE BLAUE BATTERIE

KRONSTÄDTER BEITRÄGE ZUM ANTIFASCHISTISCHEN KAMPF

(ZUSAMMENFASSUNG)

Diese Arbeit befasst sich mit den von der Rumänischen Kommunistischen Partei angeführten Aktionen der breiten Volksmassen aus dem Kronstädter Distrikt, zwecks erfolgreicher Durchführung des antifaschistischen bewaffneten Aufstands, der in Bukarest am 23. August begann und im ganzen Lande bis zum 31. August 1944 anhielt. Die „blaue Batterie“ wurde von Arbeitern der Waffenfabrik Tohan gebildet und nahm an den Kämpfen gegen die Hitler- und Horthy-Truppen teil.

LUPTELE TRUPELOR ROMÂNE ÎMPOTRIVA FORTELOR GERMANE FASCISTE DIN BRAȘOV ȘI ÎMPREJURIMI

de Lt. col. MIHAI ROMANCA

I. Luptele trupelor române pentru curățirea Brașovului de trupele fasciste și pentru apărarea acestui important centru industrial și strategic al țării

Desfășurarea victorioasă a insurecției armate din August 1944, precum și a luptei duse de armata română, alături de armata sovietică pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei este confirmată și de aspectul pe care l-au îmbrăcat operațiunile în Brașov și împrejurimi. Concomitent cu acțiunile militare pentru zdrobirea rezistenței hitleriste din celelalte părți ale țării, ostașii români și oamenii muncii din fabrici și de pe ogoare, răspunzând chemării înflăcărâte a partidului comunist, au dus lupte grele în multe localități din Țara Birsei.

Situată la nordul Carpaților Meridionali, Țara Birsei are un teritoriu lat de cca 30 km. între Codlea și Teliu și lung de 20 km. între Baciul și Feldioara; e o depresiune ce formează un singur compartiment de teren.

În orașul Brașov și în localitățile apropiate se găseau la 23 august aproximativ 5000 de militari germani, fapt ce le asigura o superioritate numerică față de trupele române din acea zonă. Inamicul avea posibilitatea să întărească aceste forțe cu trupe ce se retrăgeau de pe frontul din Moldova, cu cele ce s-ar fi retras din Muntenia și cu trupe aduse din exterior. Existența în apropiere a frontierei vremelnice impusă prin dictatul de la Viena, de-a lungul căreia se găseau trupe hitleriste și horthyste, îngreua și mai mult situația trupelor noastre.

Brașovul, cel mai important centru industrial din această parte a țării, constituia pentru nemți un punct cheie, de unde trupele lor existente aici, ajutate de cele horthyste din zona Sf. Gheorghe, dotate cu tancuri, ar fi putut ocupa trecerile de la Predeal și ar fi asigurat retragerea nestinjenită a trupelor hitleriste din Valea Prahovei.

Trupele germane fasciste de pe Valea Prahovei și din celelalte regiuni de la sud de Carpați aveau cinci direcții de retragere pentru a face joncțiunea cu trupele fasciste din Brașov. Acestea erau dispuse între Întorsura Buzăului și Bran.

Prima pe Valea Buzăului, prin Întorsura Buzăului, favorabilă pentru deplasarea tuturor trupelor cu excepția artileriei grele.

A doua pe Valea Teleajenului prin Bratoccea, practicabilă pentru infanterie și trupele ușoare.

A treia pe Valea Doftanei prin Predeluș, bună pentru vânătorii de munte și trupe.

A patra pe Valea Prahovei prin Predeal. Aceasta era cea mai importantă deoarece existând șosea asfaltată și cale ferată dublă oferea condiții bune pentru orice trupe și vehicule, fie grele sau foarte grele.

A cincea prin culoarul Branului, favorabilă pentru trupe, exceptând artileria grea și vehiculele prea grele.

Înalta misiune de acțiune în zona Brașov împotriva trupelor inamice revenea Corpului de munte, comandat de iscusitul general de divizie Ion Dumitrache, care făcea parte din dispozitivul de acoperire al Armatei 1 române (fig. 1,2).

Corpul de munte avea în componență Divizia 1 munte, Divizia 3 infanterie-instrucție¹, părți din Divizia 13 infanterie-instrucție, subunități din Regimentul 6 călărași, din Centrul de instrucție al artileriei contra aeronavelor, Școala de ofițeri de infanterie — București, precum și alte unități și formațiuni militare.

În zona Brașov au acționat mari unități, unități și subunități de vânători, artileriști antiaerieni, infanteriști, centre de instrucție și școli militare, grăniceri, aviatori, populația civilă — toți cu scopul curățirii teritoriului de trupe fasciste și a eliberării pământului strămoșesc.

Trupele române din Țara Bîrsei aveau ca principală misiune împiedicarea joncțiunii forțelor hitleriste cu cele de la sud de Carpați prin închiderea defileelor, luarea unor măsuri urgente pentru zdrobirea oricărei încercări a trupelor fasciste din zona Sf. Gheorghe de a se uni cu cele din Brașov.

Deci, condițiile în care trebuia să acționeze Corpul de munte erau destul de dificile. El trebuia să facă față în toate direcțiile intrucit, paralel cu luptele pentru nimicirea trupelor hitleriste dislocate în zona Brașov și a celor care veneau de dincolo de munți, trebuia să aibă dispozitivul îndreptat și spre nord, pentru a zădărnici încercările de pătrundere a inamicului dinspre frontiera impusă prin Dictatul de la Viena, al cărei traseu era doar la circa 30 km nord-est de Brașov². Pentru îndeplinirea misiunilor încredințate, Corpul de munte nu dispunea decât de 4500 de oameni³. Brașovul și Țara Bîrsei trebuiau păstrate cu orice preț de comandamentul român, deoarece formau o importantă bază de plecare pentru operațiile ulterioare în vederea eliberării părții de nord a României. Cadrele de conducere ale trupelor române trebuiau să ia hotărâri pe baza unei analize profunde, multilaterale a situației create la momentul respectiv. Fără îndoială că ofițerii din comandamentul Corpului de munte, dintre care amintim în mod deosebit pe generalul Ion Dumitrache comandantul corpului — și pe colonelul Atanase Chiriță — șeful de stat major al Corpului de munte — au fost capabili de inițiative, de soluții ingenioase

¹ Dispusă inițial în zona Pitești-Cîmpulung, a fost deplasată la Brașov, unde unitățile ei au început să soscască la 25 august.

² *România în războiul antihitlerist*, București, Edit. militară, 1966, p. 118.

³ Arhiva M.F.A. — M.St.M., dosar 230/92, fila 1.

pentru dezarmarea trupelor germane din zonă și pentru a împiedica forțele horthyste de la Sf. Gheorghe și cele hitleriste de pe Valea Prahovei să se unească și să se grupeze la Brașov.

Trebuie menționat faptul că hotărîrea de a acționa cu toate forțele pentru îndeplinirea misiunii avea la bază entuziasmul creat în rîndul ostașilor, ca și a întregului popor, de către proclamația difuzată la radio în ziua de 23 august, orele 22,00, proclamație al cărei text a fost pregătit în prealabil de palat de comun acord cu conducerea Partidului Comunist Român.

Astfel, proclamația anunța lichidarea dictaturii militare fasciste, încetarea acțiunilor militare împotriva Națiunilor unite și prevedea începerea luptei comune a armatei române alături de forțele coaliției antihitleriste pentru apărarea independenței naționale a țării și eliberarea nordului Transilvaniei⁴.

În cursul nopții de 23–24 august, comandamentul Corpului de munte a luat o serie de măsuri ca:

- 1) Ocuparea și punerea sub pază a tuturor instituțiilor de stat
- 2) Evacuarea echipelor de telefoniști ale armatei germane de la S.A.R.T. de unde au fost luați 42 de prizonieri
- 3) Blocarea telefoanelor
- 4) Întărirea gărzilor la întreprinderile industriale, fabrici și armament și a posturilor de radioemisie de la Bod și Rotbav
- 5) Aducea în Brașov a unităților de recruți, dispersate prin comunele județului Brașov⁵.

S-au luat măsuri și „au fost organizate cuiburi de rezistență în diferite puncte de siguranță a/e orașului, în special la dispozitivul de muniții Brașov, depozitul de petrol, benzină, la fabrici, abator etc. Numărul patrulelor și posturilor fixe atît în oraș, cît și la intrările în oraș a fost dublat și s-a trecut la controlul vehiculelor de toate categoriile”⁶.

Tot în noaptea de 23–24 august a fost emis ordinul general de operații Nr. 1. Potrivit acestui ordin, din unitățile subordonate Corpul de munte au fost formate trei grupări:

1. *Gruparea tactică de est*, compusă din Regimentul 89 infanterie, subunități din Centrul de instrucție al artileriei contra aeronavelor, subunități din Regimentul 1 artilerie grăniceresc și grăniceri de pe frontiera vremelnică cu Ungaria.

2. *Gruparea de centru*, compusă din Regimentul 6 călărași, o baterie din Regimentul 1 artilerie grăniceri și grăniceri din sector.

3. *Gruparea de vest*, compusă din Batalionul 23 vînători de munte, subunități ale Regimentelor 19 și 41 și grăniceri din sectorul respectiv (pl. 1).

⁴ „România liberă” din 24 august 1944.

⁵ *Jurnal cu operațiile duse de Corpul de munte, contra germano-maghiarilor și eliberarea Transilvaniei de nord pe timpul de la 23 august–16 octombrie 1944*, Dosar nr. 35/1944, stat major, biroul 3, fila 1, 2 și 3; vezi în Muzeul Vînătorilor de munte din Brașov, perioada 1914–1945.

⁶ Colonel în rezervă Atanase Chiriță, *Luptele din zona Brașov*, în volumul *Armata română în războiul antihitlerist*, București, Edit. politică, 1965, p. 87.

Aceste grupări aveau misiuni precise, și anume: de a bara comunicațiile pe direcțiile de pătrundere ale trupelor germane-fasciste, în special la intrarea în localități; de a împiedica trupele hitleriste de orice fel să producă pagube întreprinderilor și instituțiilor din zonă; de a le dezarma; de a respinge atacurile trupelor horthyste ce ar fi încercat să ocupe orașul și să-și regreupeze forțele.

În cadrul misiunilor primite, *gruparea tactică de est* trebuia să bareze direcțiile: Prejmer—Tirlungeni—Cernalu—Turcheș—Brașov; *gruparea de centru*, direcția Doboli—Brașov; *gruparea de vest*, direcția Feldioara—Brașov⁷.

Subunitățile române aflate la sud de Brașov au mai primit misiunea să intercepteze comunicațiile între Brașov și Valca Prahovei, tăind astfel orice legătură între trupele germane din zona Brașov cu cele de la sud de Carpați, din regiunea petroliferă.

Desfășurarea cu succes a insurecției armate în București și provincie, a creat derută și panică în rindul comandamentului inamic. Acesta a căutat diferite soluții salvatoare. Astfel, în vederea sprijinirii trupelor sale din regiunea petroliferă și apoi a asigurării retragerii acestor trupe la nord de Carpați, comandamentul german a urmărit să transforme orașul Brașov și împrejurimile sale într-un bastion de apărare, una din misiunile imediate ale forțelor hitleriste fiind ocuparea orașului și a pasului de la Predeal, cu scopul de a organiza o poziție de rezistență⁸.

După primele măsuri luate de comandamentul garnizoanei române din Brașov, și anume, ocuparea clădirii telefoanelor și scoaterea din circuit a firelor telefonice speciale ce deserveau comandamentul german, acesta s-a alarmat de situația creată, trecând la acțiuni de luptă împotriva trupelor române cu scopul de a pune stăpânire pe oraș. Alacind cu arme automate și grenade pe străzi, hitleriștii au căutat să terorizeze populația și să ocupe instituțiile de stat, depozite militare, cazărmi, aerodromuri, gara și altele.

O subunitate de circa 50—60 de hitleriști a înconjurat Palatul Telefoanelor, iar alta Poșta, unde funcționa telegraful. Au fost organizate cuiburi de rezistență cu efective de 5—6 ostași inclusiv la încrucișări de drumuri. Au fost ridicate baricade pe străzi, păzile cu armament automat. Au ocupat Fabrica de ciocolată, baricadind strada cu încrucișările de drumuri ce duc spre gara centrală și gara Bartolomeu. La gara Bartolomeu, hitleriștii au tras cu mitralierele de-a lungul străzii. La stadionul de lângă Fabrica de cauciuc, în turnul bisericii Bartolomeu, la depozitul de benzină, la Fabrica de bere din Dirste, pe străzile Mureșianu, Prund, Gh. Dima, strada Barițiu, la depozitul de muniții, în fața Cercului militar au fost instalate posturi și patrulă fasciste de control, de instigație și teroare. Unele unități fasciste au ocupat înălțimile din jurul orașului Brașov și Dealul Warthe, unde au organizat săpături cu puncte de sprijin. Un divizion inamic de artilerie antiaeriană, cu circa 120 de soldați, s-a instalat în dispozitiv la liziera orașului dinspre Sînpetru, de unde au început să tragă focuri de arme automate asupra orașului. După aceasta au ocupat gara Brașov — unde au descărcat 23 camioane

⁷ *România în războiul antihitlerist*, București, Edit. militară, 1966, p. 120.

⁸ *Ibidem*.

cu remorci, material de război, precum și o serie de alte puncte din împrejurimile Brașovului, ca: aerodromul de la Ghimbav, gara Prejmer, gara Hărman, poalele muntelui Tîmpa etc.⁹.

În vederea întăririi trupelor germane aflate la Brașov au mai fost aduși de la Făgăraș alți soldați hitleriști.

Pe baza măsurilor hotărîte de comandamentul român, trupele noastre, sprijinite de oameni ai muncii din Brașov și împrejurimi, au trecut la nimicirea rezistenței fasciste și curățirea orașului de hitleriști. Acțiunea de zdrobire a inamicului a început de la marginea de nord a orașului¹⁰.

O companie din Batalionul 3 vînători de munte a ocupat în ziua de 25 august-prin lupte grele, aerodromurile I.A.R. Brașov și Ghimbav, capturînd 4 avioane sosite din misiune și personalul de aviație de pe teren. Tere-nurile de aviație au fost puse sub paza trupelor noastre și n-au mai fost folosite de fasciști.

O bună parte din ofițerii misiunii armatei de uscat hitleriste, care sosiseră cu un tren special din București la Brașov, au fost dezarmați și trimiși la Craiova, unde au fost internați într-un lagăr.

În aceeași zi, la 25 august, către orele 11, ultimele trupe răzlete au început să se retragă din oraș, îndreptîndu-se în direcția Prejmer. În felul acesta, la 25 august, orașul Brașov a fost curățat complet de trupele hitleriste. Prin aceasta, țelurile comandamentului german fascist de a pune stăpînire pe acest important centru industrial au suferit un eșec total¹¹.

II. Acțiunile militare ale trupelor române în împrejurimile Brașovului pentru împiedicarea joncțiunii forțelor hitleriste cu cele de la sud de Carpați și pentru zdrobirea încercării trupelor fasciste din zona Sf. Gheorge de a se uni cu cele din Brașov

Simultan cu nimicirea rezistenței hitleriste din orașul Brașov, trupele române au trecut și la zdrobirea celor din împrejurimile orașului. Printre acțiunile desfășurate de trupele române în împrejurimile Brașovului se numără și cele de la Bod. A luptat aici cu mult eroism o subunitate din Regimentul 89 infanterie, care avea misiunea să asigure paza postului național de radio-emisie, aflat în localitate¹². Hitleriștii hotărîseră să ocupe cu orice preț acest obiectiv. În acest scop în dimineața zilei de 24 august, către ora 5, cîteva

⁹ Col. Atanase Chiriță, *op. cit.*, p. 88.

¹⁰ În legătură cu lupta populației civile alături de trupele militare, vezi *România în războiul antihitlerist*, p. 120—125; Colonel M. Inoan, Lt. col. S. Asandei, *File din carlea marilor tradiții*, București. Edit. militară, 1966, p. 85—88; Florian Tucă, *În amintirea eroilor*, București, Edit. militară, 1965, p. 90—99; Comunicările prezentate de prof. C. Albu și prof. Mircea Băltescu la Sesiunea științifică consacrată celei de-a 25-a aniversări a eliberării patriei, organizată de Societatea de științe istorice, filiala Brașov.

¹¹ Arhiva M.F.A. — M.St.M., dosar nr. 230/4, filele 13—27.

¹² Col. A. Iupășteanu, Lt. col. L. Tarco, V. Birză, *Pentru patrie*, București, Edit. militară, capitoul: *Compania noastră de la Bod*, p. 68—72.

autocamioane germane încărcate cu trupe înarmate cu armament ușor, mitraliere și tunuri au atacat, prin surprindere, clădirea postului. Ostașii români au răspuns atacului fascist cu focurile armelor automate și al puștilor. Din prima rafală de mitralieră, soldatul Ion Panait a secerat trei hitleriști. Celelalte arme automate, minuite de alți ostași destoinici, au doborât și ele câțiva dușmani. După mai bine de o oră și jumătate de la declanșarea atacului, hitleriștii erau pe punctul de a pătrunde în incinta clădirii acestui post. Făcând ofensive santinelele române de la intrarea principală, nemții au reușit să sechestreze pe comandantul subunității, pe care l-au folosit apoi ca ostac pentru a obliga pe ostașii baricadați în clădire să se predea.

Dar ostașii români, care făceau paza postului sub conducerea sublocotenentului Sebastian Rădulescu, comandantul gărzii, le-au opus o rezistență dîră. Ei au apărut cu vitejie obiectivul încredințat, ținînd pe loc, sub focul armelor automate și al puștilor, pe hitleriștii care atacau. Apoi a fost salvat și comandantul lor, care a reintrat în dispozitivul trupelor române. În această înecășare, un glonț dușman a ucis pe soldatul Ion Panait. Alți militari au fost răniți.

Către ora prînzului, în sprijinul apărătorilor postului de radioemisie Bod au sosit militarii din Regimentul 5 călărași, staționat la Hălchiu. Aceștia, sub conducerea unor ofițeri și sergenți destoinici și curajoși, atacînd din spate grupul hitlerist, au reușit să-l respingă, luînd 6 prizonieri și capturînd o piesă de artilerie¹³.

A cîva zi, la 25 august, în jurul orei 10, hitleriștii au atacat din nou. Ei au încercat de cîteva ori să pătrundă în clădire, dar n-au reușit. Ostașii români au respins unul după altul toate atacurile inamicului. Înspre seară, hitleriștii au fost încercuiți și capturați cu ajutorul unor subunități de vînători de munte.

Ca urmare a hotărîrii de neclintit a apărătorilor postului de radio, care n-au cedat presiunii și șantajului și nici forței superioare a inamicului, acțiunea celor aproape 100 de hitleriști s-a încheiat printr-un eșec. Postul de radio Bod a rămas mai departe în stare de funcționare, transmițînd în continuare apeluri și comunicate mobilizațoare, care făceau cunoscut populației țării primele succese repurtate de forțele ce înfăptuiau însurecția armată¹⁴.

Un sprijin prețios la respingerea încercărilor hitleriștilor de a pune stăpînire pe postul de radioemisie l-a dat un grup de tineri muncitori de la fabrica de zahăr Bod. Astăzi, în fața postului de radioemisie Bod se află un monument. El a fost ridicat aici pentru cinstirea faptelor de vitejie ale celor care au apărut cu vrednicie obiectivul ce le-a fost încredințat. Pe o placă de marmură așezată pe monument, se poate citi inscripția „Glorie eternă eroilor căzuți pe acest cîmp de luptă între 24—28 august 1944, în luptele împotriva fascismului, pentru eliberarea patriei“.

¹³ I.L. col. Florian Tucă, *op. cit.*, p. 88.

¹⁴ Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R., fondul 2, dosarul nr. 36, filele 29—31 și 36—38; Arhiva M.F.A. — M.St.M., dosarul nr. 230/4, filele 4, 13, 25.

În luptele duse pentru nimicirea rezistenței hitleriste, trupele române, sprijinite de muncitori și țărani, au capturat pînă la 27 august, în orașul Brașov și împrejurimi, circa 500 de prizonieri germani, însemnate cantități de armament, 36 de avioane pe aeroporturile din Brașov și Ghimbav, 10 tunuri A.A., autovehicule și remorci, un depozit de medicamente și instrumente sanitare, depozite de materiale auto, de echipament, de alimente etc.¹⁵.

Luptele din împrejurimile Brașovului nu au luat sfîrșit. Trupele Corpului de munte român, puține la număr în comparație cu efectivele dușmanului, au dus lupte grele în zona Prejmer-Dobolii de Jos. Paralel cu lichidarea trupelor fasciste din zonă, ele trebuiau să facă față ofensivei dezlănțuite de unitățile hitleriste și horthyste, care atacau din direcția Sf. Gheorghe, cu scopul de a ocupa crașul Brașov și împrejurimile lui. O parte din efectivele școlii de ofițeri infanterie-Zărnești, subunități de art. A.A. din Centrul de instrucție al art. A.A., din reg. A.A., împreună cu vînătorii de munte au atacat cu toate mijloacele de luptă, dovedind mult curaj, dîrzenie și iscusință în încheștarea cu dușmanul. Cu toate că situația era destul de încordată, ostașii români au găsit resurse suficiente pentru a da lovituri ireparabile dușmanului. Atacurile trupelor hitleriste și horthyste au fost oprite la vreme de unitățile române, sprijinite de camenii muncii.

Mobilizați de cuvîntul înflăcărat al Partidului Comunist Român, care chema întregul popor la luptă împotriva fasciștilor, sute de muncitori din fabrici și țărani din satele și comunele de pe teritoriul județului Brașov, au pus mîna pe arme și au luptat alături de ostași pentru nimicirea forțelor fasciste.

Pentru a slăvi eroismul cu care au luptat muncitorii și ostașii în zona Prejmer-Dobolii de Jos și pentru cinstirea memoriei celor ce și-au jertfit viața în aceste încheștări, în comuna Prejmer, în fața Fabricii de postav, a fost înălțat un monument. Pe placa de marmură sînt săpate cuvintele: „În memoria eroilor căzuți pentru apărarea patriei“.

De subliniat este faptul că în marile bătălii ce au avut loc, militarii de diferite arme au acționat ca un tot unitar, într-o strînsă cooperare. De exemplu, unitățile de artilerie antiaeriană din zonă au fost folosite nu numai pentru acțiuni aeriene, ci și pentru acțiuni terestre.

Referitor la aceasta e demn de menționat locul și rolul jucat de Centrul de instrucție al artileriei contra aeronavelor, dizlocat în apropiere de Făgăraș. Efectivele C.I.A.A. au fost organizate chiar din ziua de 23 august 1944, pentru a participa la înfăptuirea insurecției armate.

În ziua de 25 august 1944 ora 17,30, C.I.A.A. care avea punctul de comandă în comuna Voila a transmis ordinul de operații nr. 1¹⁶. În ordin se arăta că e posibilă o încălcare a frontierei vremelnice cu Ungaria de forțele germane-maghiare cu scopul de a provoca tulburări sau de a pune stăpînire pe Munții Carpați. Trupele române aflate pe frontiera vremelnică, impusă României prin odiosul dictat de la Viena aveau să împiedice pătrunderea inamicului

¹⁵ Colonel în rezervă Atanase Chiriță, *op. cit.*, p. 90.

¹⁶ Arhiva M.St.M., dosar 28, fila 2.

în interior. C.I.A.A. avea misiunea de a opri orice pătrundere inamică, în special de blindate, dinspre nord și est pe direcțiile: Făgăraș, Voila, Cincu Mare-Voila, Voivodenii Mari-Simbăta de Sus, Netotu-Lisa. De asemenea, trebuia să doboare orice țintă aeriană care ar intra în zonă.

Pentru îndeplinirea acestei misiuni, C.I.A.A. a fost organizat în dispozitiv de luptă pe detașamente, fiecare detașament având la rîndul lui misiuni bine precizate. Astfel:

1. *Detașamentul „VOILA”* – comandat de Lt. col. Tarnoschi Petre, compus din St. 176 Bofors și Bt. 2-a subofițeri rezervă, avea misiunea de a împiedica pătrunderea motomecanizatorilor pe direcția:

- a) Dridif-Voila
- b) Cincu Mare-Voila.

2. *Detașamentul „SÎMBĂȚA DE JOS”* – comandat de Lt. col. Georgescu I. Marin, compus din Bateria depozit (tot personalul Bazei) și Bt. 179 Bofors, care avea misiunea de a supraveghea cursul Oltului între 2 km est și vest de Simbăta de Jos.

3. *Detașamentul „SÎMBĂȚA DE SUS”* – comandat de Lt. col. Milculescu Grigore din Bt. 1 Rhmt. (toți elevii Școlii de of. activi și de rezervă) Bt. 2-a Rhmt. (elevii de la Politehnică anul V), avea misiunea de a împiedica pătrunderea inamicului pe direcția Voivodenii Mari-Simbăta de Sus.

4. *Detașamentul „L I S A”* – comandat de Mr. Luculescu Gheorghe, compus dintr-o baterie formată la rîndul ei din bateria de specialități, o baterie formată din candidați la examen pentru școala de subofițeri activi și o baterie formată din elevii de la Politehnică, anii II-IV, avea misiunea de a împiedica pătrunderea inamicului pe direcția Netotu-Lisa.

În comuna Arpașul de Jos exista un atelier al uzinelor I.A.R. Brașov unde se găseau avioane românești în reparație. Atelierul dispunea de un aerodrom¹⁷. S-a organizat apărarea antiaeriană și terestră a aerodromului. Astfel s-a constituit un detașament sub comanda serg. maj. Bartaș Emilian care avea trei mitraliere „schwartzlose” fiecare deservită de cîte trei servanți. Detașamentul a împiedicat aterizarea aviației inamice pe acest aerodrom. De asemenea, a apărut cu foc orice încercare de ocupare a atelierului și aerodromului de către inamic și a prevenit acțiunile de sabotaj.

În această perioadă, C.I.A.A. era subordonat din punct de vedere operativ Centrului de instrucție al infanteriei cu P.C. la Făgăraș¹⁸. De menționat este faptul că C.I.A.A. a dat în sprijinul Centrului de instrucție al infanteriei un divizion a.a. comandat de cpt. Bărcănescu Marin, compus dintr-o secție Rhmt, cal. 37 mm, o secție Bofors și o baterie Vickers.

În toate punctele și localitățile unde au fost dislocate, cadrele, elevii și trupa au dovedit o înaltă măiestrie ostășească, iscusință, bărbăție și curaj în lupta cu inamicul. Amintim în această privință luptele duse de ostașii bt. Vickers la ieșirea din defileul Oltului care au respins un inamic superior numeric, pe cei din bt. Bofors și Theinmetall care au tras pînă s-au înroșit țe-

¹⁷ Arhiva M. St. M., dosar 28, fila 4.

¹⁸ *Ibidem*, fila 23.

vile tunurilor și cu toate că au avut pierderi în oameni, au rezistat eroic pînă la respingerea trupelor germano-horthyste; amintim de dirzenia cu care au fost dezarmați militarii hitleriști în trecere prin Voila sau cei de la depozitul din gara Voila, de bravii servanți ai bateriei Rhmt., încadrată cu elevi ofițeri de rezervă, care au luat parte activă la luptele de la Sf. Gheorghe, Hărman, Ilieni, Sînpetru și alte localități.

În jurnalul de operații al Comandamentului art. A.A. se spune printre altele: „În sectorul nord Brașov, toată speranța opririi atacului german este în art. A.A.”¹⁹. Desigur, aprecierea se referea și la celelalte unități de art. A.A., în primul rînd la R.A.A.A. care a avut un rol foarte important în luptele din zona Brașov.

Personalul subunităților Centrului de instrucție s-a orientat just în situații complexe, dovedind ălcusință. În această privință descriem două episoade. Primul se referă la Secția Rhm. din divizionul A.A. comandat de Cpt. Bărcăneascu Marin²⁰. Întrucit șoseaua spre Biborțeni era continuu amenințată de trei tancuri ascunse după cotiturile șoselei, secția noastră de Rhmt. s-a plasat într-un punct mascat pentru a executa trageri din vedere. Observatorul a fost urcat într-un pom. În felul acesta a fost incendiat un tanc german și a fost doborât un avion Fizeler, ceea ce a creat panică în rîndul fasciștilor și i-a pus pe fugă din sectorul respectiv.

Al doilea episod este acela al ocupării dispozitivului german din gara Voila²¹. Aici exista un depozit de aprovizionare a trupelor fasciste, păzît de o gardă formată din 10 hitleriști înarmați. Depozitul trebuia neapărat ocupat, iar garda dezarmată și arestată. Pentru îndeplinirea acestei misiuni de luptă, comandantul C.I.A.A. a numit un ofițer — pe lt. col. Tarnoschi Petre, care avea în subordine pe plut. Săpătoriu Alexandru, plut. Tăriță Constantin și 20 elevi. Întrucit depozitul era foarte bine păzît de garda fascistă, iar ziua circulau avioane germane la înălțimi mici, care mitraliau orice vehicule și persoane ce treceau pe șoseaua națională și în apropierea depozitului, misiunea încredințată nu putea fi îndeplinită decît noaptea. Ca urmare, în seara zilei de 25 august 1944, pe la orele 21,30, subunitatea noastră a atacat prin surprindere garda fascistă de la depozit. Zece elevi, conduși de plut. Săpătoriu (fig. 3) au atacat corpul de gardă care se afla la circa 50—60 m de depozit. Au reușit să intre în corpul de gardă unde au arestat pe subofițerul neamț care comanda garda și 7 soldați.

Fiind luați prin surprindere, aceștia nu au avut toți timpul necesar să-și ia armamentul. De aceea, s-a dus mai ales o luptă corp la corp timp de circa o jumătate de oră. În cele din urmă au reușit să-i învingă pe nemți cu toată împotrivirea lor.

În timpul acesta ceilalți militari păzeau exteriorul, fiind gata să facă față oricăror eventuale atacuri din partea santinelelor ce se aflau în post.

¹⁹ Arhiva M.F.A., dosar 235/10, p. 73.

²⁰ *Ibidem*, fila 130.

²¹ „Orizonturi ostășești”, revista Școlii de ofițeri activi de artilerie A.A. și radiolocație „Leontin Sălăjan”, Brașov, nr. 3, p. 190.

După arestarea și dezarmarea celor din corpul de gardă, s-a trecut la ocuparea posturilor de către ceilalți 10 elevi comandați de plut. Tăriță Coriștăntin. Acest lucru a fost ușurat de faptul că subofițerul neamț, comandantul gărzii, a fost silit să-i însoțească pe plut. Tăriță și să ordone santinelilor în limba germană să se predea fără a face uz de arme.

În felul acesta garda a fost arestată și dezarmată în întregime, iar depozitul a fost ocupat de ostașii noștri fără distrugerii sau pierderi materiale. În timpul misiunii de luptă, un elev a fost rănit ușor la cap, iar din partea nemților, una din santinele a fost grav rănită pentru că a opus rezistență, neexcutind ordinul subofițerului neamț de a se preda de bunăvoie.

Pe tot parcursul participării la operațiunile militare din zona Brașov, subunitățile C.I.A.A. au acționat terestru și aerian făcând față unor situații destul de grele. În luptele purtate, ele au capturat 168 de prizonieri și numeroase materiale de război ca: tunuri, aparate centrale, altitelemetre, aparate de ascultare, telemetre, proiectoare, autovehicule, căruțe cu cai și altele²².

Puternice acțiuni de luptă au avut loc și la sud-est de Brașov, în zona trecătorilor Întorsura Buzăului și Bratocea. Întrucât principala comunicație cea de la Predeal — era închisă de către gruparea de forțe române care acționa în Valea Prahovei, rămășițe ale unor divizii germane, scăpate din încercuirea de la Iași-Chișinău, au încercat să treacă în Transilvania prin Întorsura Buzăului și Bratocea. Urmărite îndeaproape de trupele sovietice, care la 28 august au atins orașul Buzău, coloanele germane au fost lovite la ieșirea în Transilvania de unitățile Corpului de munte român, care le-a zădărnicit încercările de a se îndrepta spre Brașov. Încă la 25 august, armata română a ordonat să se ia măsuri pentru a se interzice cu toată energia orice pătrundere a unităților germane din direcția Buzău-Nehoiășu-Brașov, care ar căuta eventual ca din regiunea Teliu-Satu Lung să pătrundă spre Sinaia, pe la sud de Brașov²³.

Pentru aceasta, subunități de grăniceri, infanteriști și genști au barat trecerea în zona respectivă. Diverse coloane inamice, care se retrăgeau spre orașul Sf. Georghe, au fost hărțuite de subunități române din Regimentul 10 grăniceri și din Batalionul 3 vânători de munte la Negoii și Întorsura Buzăului²⁴.

Asupra acestor coloane a acționat și aviația română prin atacuri la sol, precum și subunități de artilerie antiaeriană.

În jurnalul de operații al Marelui stat major se consemna la 28 august, că forțele germane „în retragere din zona Buzău prin Întorsura Buzăului, au fost dezarmate de către trupele noastre la Teliu. Podul de la Teliu a fost aruncat în aer de către trupele proprii. Alte fracțiuni germane sînt în înaintare dinspre Bratocea către Brașov, s-au luat măsuri pentru dezarmarea acestora”²⁵.

Atunci cînd au aflat că o coloană germană încearcă să se strecoare prin Teliu (această poartă de intrare în Transilvania) pentru a se uni cu forțele

²² Arhiva M.St.M., dosar 28, fila 203.

²³ Arhiva M.St.M., dosarul nr. 1/7, fila 26.

²⁴ *Ibidem*, dosarul nr. 228/2, filele 15—16.

²⁵ *Ibidem*, dosarul nr. 457/62, fila 52.

hitleriste de la nord de Carpații Meridionali, micul grup de grăniceri români aflat în comuna Teliu, cît și localnicii, au hotărît să bareze drumul coloanei inamice. În acest scop, ostașii și muncitorii au trecut imediat la acțiune.

În primul rînd, grănicerii au distribuit arme și muniție cetățenilor care s-au oferit să lupte alături de ostași. Voluntarii au fost apoi organizați de către grăniceri pe grupe, pe echipe și li s-au încredințat diferite misiuni de luptă. Unii au fost repartizați în posturi de pază la halta C.F.R. Teliu, la primărie, la telefoane; alții au fost trimiși pe dealurile din apropiere pentru a urmări deplasarea coloanei germane și a semnală apropierea ei de comună.

În zorii zilei de 27 august, grănicerii au fost informați despre apropierea coloanei germane. Împreună cu muncitorii de la cariera de piatră din Teliu, ei au ridicat în centrul comunei-acolo unde se găseau grămezi mari de pietre — o baricadă. La înălțimea acesteia au lucrat ceasuri în șir, tineri, bătrini, femei și chiar copii. Lingă baricadă s-au instalat, gata de luptă, cîțiva grăniceri și aproape 20 de tineri localnici. Ca armament ei aveau, în afară de puști, doar două puști mitraliere.

Nu trecuseră decît cîteva ore de la ivirea zorilor zilei de 27 august și în comuna Teliu a început să se audă uruiul autocamioanelor germane. Hitleriștii înaintau cu prudență. Pentru a-i înspăimînta pe localnici, trăgeau la întimplare rafale de mitraliere. În fața baricadei, coloana s-a oprit. Militarii fasciști au sărit din autocamioane și s-au desfășurat pentru luptă. În acest timp, grănicerii și muncitorii au deschis focul. Copleșiți de focul precis al luptătorilor români, hitleriștii au început să se retragă. Grupurile de patrioți români din Teliu și din împrejurimi, împreună cu ostașii români, i-au urmărit pe hitleriști, făcînd numeroși prizonieri²⁶. Aproape 500 de fasciști, între care 9 ofițeri și 58 de subofițeri, au fost făcuți prizonieri²⁷.

Una din localitățile care și-a legat numele de luptele aprige duse de trupele române împotriva hitleriștilor și horthyștilor în toamna anului 1944, este orașul Sf. Gheorghe.

O dată cu sosirea trupelor sovietice pe aliniamentele menținute de armata română și cu organizarea cooperării cu aceasta, luptele de pe teritoriul României au intrat într-o nouă etapă, cea a eliberării întregului teritoriu al țării. Ofensiva pentru lichidarea inamicului frontului inamic din sud-estul Transilvaniei face parte din această etapă.

După alăturarea României la coaliția antihitleristă, frontiera vremelnică din Transilvania a devenit o parte din noul aliniament de apărare al Grupului de armate hitlerist „Ucraina de sud“. De aceea frontul făcea un pronunțat intrind în sud-estul Transilvaniei, spre cotul Carpaților apropiindu-se mult de Brașov și de căile de comunicație ce duc spre Valea Prahovei. Mai trebuie menționat faptul că Ungaria horthystă făcuse în cei patru ani de ocupație asupra nordului României, puternice fortificații, mai ales la trecătorile Carpaților răsăriteni și la nord-est de Brașov.

²⁶ Arhiva I.S.I.S.P., dosarul nr. 1/15, filele 120—128.

²⁷ I.t. col. Florian Tucii, *op. cit.*, p. 95. În amintirea luptelor glorioase desfășurate atunci, a fost înălțat în comuna Teliu un obelisc de piatră.

În scopul zdrobirii dispozitivului inamic din sud-estul Transilvaniei a fost întreprinsă o ofensivă convergentă, executată dinspre sud de către Corpul de munte român, Divizia „Tudor Vladimirescu” și divizia 202 sovietică, ambele divizii încadrate în Corpul 33 sovietic, iar dinspre est, de către Armatele 44 și 7 de gardă sovietice, împreună cu care acționa Divizia 103 munte, precum și alte unități ale armatei noastre (pl. 2).

Potrivit ordinului de operații nr.4 din 30 august 1944, dat de comandantul Corpului de munte, trupele române trebuiau să treacă la ofensivă pentru a elibera orașul Sf. Gheorghe. Prin lupte grele bravii ostași ai Reg. 30 dorobanți din gruparea de vest au ocupat satul Vilcele, iar cei din gruparea de est satul Ilieni. O companie de recruți din regimentul 89 infanterie a reușit cu mari pierderi să depășească localitatea Micfalău, dar a doua zi a fost respinsă. O coloană de mașini germane intenționa să intre pe la Zizin pînă în apropiere de Brașov pentru a ataca pe la spate trupele române angajate în luptă. Planul acestei coloane a eșuat, fiind oprită prin lupta eroică a unui detașament român blindat.

În următoarele zile au avut loc de asemenea puternice încelestări. Comandantul Corpului de munte a dat la 31 august un nou ordin, în baza căruia detașamentele Dobolii și Vilcele au primit misiunea de a elibera orașul Sf. Gheorghe, celelalte trupe trebuind să înainteze spre est pentru a face liberă calea ferată Brașov-Sighișoara în zona Mărcuș-Augustin.

Ziua de 31 august 1944 a fost martora unor lupte crâncene urmate de succese și insuccese. Astfel în timp ce gruparea de vest a ajuns pînă la nord de localitatea Vilcele, gruparea de est, fiind atacată de trupe inamice superioare ca număr, dotate cu tancuri, a fost nevoită să cedeze localitatea Ilieni și să se retragă în Dobolii de Jos, producând inamicului numeroase pierderi. La sud de Chichiș, militarii români s-au dezlănțuit cu toate forțele asupra inamicului și dovedind priceperea în luptă, elan și hotărîre, rezistență la eforturi, spirit de sacrificiu au respins ofensiva trupelor hitleriste și horthyste, capturînd de la acestea 1315 prizonieri, 80 de căruțe și o serie de materiale de război, printre care tunuri și aparate de conducere a focului.

În ziua de 1 septembrie au avut loc doar unele schimburi de focuri de pe pozițiile ocupate. Corpul de munte a primit întăriri pe care le-a plasat în zona Augustin-Racoșul și care au constituit flancul drept al grupării de ofensivă. În același timp fasciștii s-au întărit cu noi unități de blindate și avioane aduse din spatele frontului.

În dimineața zilei de 2 septembrie la orele 4, trupele Corpului de munte dezlănțuie o ofensivă pe direcțiile încredințate. Gruparea de vest, ai cărei ostași au luptat cu mult curaj și bărbăție a reușit să înainteze pe toată fișia de la Vilcele și pînă la Racoșul de Sus. Detașamentul Vilcele a înaintat pînă la localitatea Andronic de lîngă Sf. Gheorghe, detașamentul Belin cucerește Aita Mijlocie, iar detașamentul Augustin a cucerit Racoșul de Sus, reușind să închidă șoseaua Baraolt-Odorhei—cale importantă de retragere a trupelor fasciste ²⁸. Operațiile întreprinse în ziua de 2 septembrie au urmărit să taie liniile de retragere a trupelor inamice din zona Sf. Gheorghe.

²⁸ General maior în rezervă Alexandru Tenescu, *În zona orașului Sft. Gheorghe*, în vol. *Armata română în războiul antihitlerist*, București, Edit. politică, 1956, p. 153.

În timpul acestor operații gruparea de est a suferit însă pierderi. Realizînd o puternică concentrare de forțe pe direcția Dobolii, hitleriștii, infiltrîndu-se prin vest, au contraatacat și au înfrînt un batalion al Regimentului 30 dorobanți, au ocupat localitatea Dobolii de Jos și au respins atacurile subunităților române de la sud de Chichiș și Micfalău. Neputînd face față atacului cu blindate, subunitățile române s-au retras pe alte poziții.

Trupele fasciste au continuat să atace cu tancuri, dar n-au putut trece Oltul, podurile fiind distruse sau dinamitate. De asemenea au atacat cu aviația o serie de localități, provocînd pierderi în rîndul populației civile.

Față de această situație, efectivele Corpului de munte au trecut la o apărare activă. Dînd dovadă de un înalt patriotism, ofițerii, subofițerii și soldații se angajau în mod voluntar să îndeplinească cele mai grele misiuni. E semnificativă fapta cpt. Hașdeu care s-a oferit ca împreună cu subunitatea sa să recucerească localitatea Dobolii de Jos. Angajamentul luat a fost îndeplinit. Deși forțele erau inegale, dovedind o înaltă măiestrie militară, curaj și bărbăție, ostașii, sub conducerea sa, au eliberat Dobolii. Alt exemplu îl constituie detașamentul Vilcele care s-a apărat cu succes pe marginea pădurii Andronic și pe Valea Nadeșului, capturînd 3 tancuri și 2 camioane; de asemenea, detașamentul Augustin a desfășurat lupte grele pentru a înainta pe direcția Baraolt.

În zilele de 4–5 septembrie, ostașii români au trebuit să facă din nou față unor atacuri furibunde ale trupelor fasciste, superioare ca număr și dotare tehnică.

La 6 septembrie, comandantul Corpului de munte a dat ordinul de operații nr.6, prin care fixa ca misiune trupelor din subordine să închidă defileul Oltului și să ocupe obiectivul Micfalău (pl. 3.)

În urma sosirii la 6 septembrie în această zonă a Diviziei „Tudor Vladimirescu” și a unor unități ale Diviziei 202 sovietice la est de Corpul de munte, s-a recurs la deplasarea unei părți a detașamentului Dobolii spre celelalte detașamente. În urma acestor manevre, Divizia „Tudor Vladimirescu” s-a instalat pe direcția Dobolii-Ilieni-Sf.Gheorghe; în dreapta ei era Divizia 202 sovietică, iar la stînga Regimentul 89 infanterie, rămas din detașamentul Dobolii. Dinspre Brașov sosise Divizia 1 munte română, care a înlocuit detașamentul Vilcele. Ea a mai fost întărită cu subunități ale Regimentului 2 art. grea și cu batalionul 202 vînători de munte. Detașamentul „Belin” a primit ca întărire Regimentul 30 Dorobanți. În felul acesta, la 7 septembrie unitățile Corpului de munte și Divizia „Tudor Vladimirescu” au putut trece la acțiuni ofensive de mare amploare în scopul eliberării orașului Sf.Gheorghe. Trebuie menționat faptul că s-a stabilit o strînsă cooperare între unitățile române și Divizia 202 sovietică, ostașii români și sovietici luptînd umăr la umăr împotriva fasciștilor. „În luptele purtate în comun de ostașii români și sovietici pentru nimicirea fascismului s-a pecetluit pe veci frăția de arme româno-sovietică, prietenia trainică dintre cele două popoare”²⁹ (fig.4 și 5).

²⁹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Sesiunea jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de-a XXV-a aniversări a eliberării patriei de sub jugul fascist*, „Scnteia”, XXXVIII, nr. 8165, din 23 august 1969.

În focul luptelor duse de vânătorii de munte, de artileriștii antiaerieni, au intrat și ostașii din Divizia „Tudor Vladimirescu“, constituită pe teritoriul U.R.S.S. din foștii prizonieri români. „Ca fost comandant al acestei mari unități—spunea generalul locotenent în rezervă Nicolae Cambrea (fig.6) îmi stăruie și astăzi în mine luptele desfășurate, faptele nemuritoare de arme săvârșite de ostașii diviziei, ca și de ostașii celorlalte unități române pentru eliberarea orașului Sf. Gheorghe“³⁰.

Încadrată la stînga Diviziei 1 munte și la dreapta Diviziei 202 sovietică, după o puternică pregătire de artilerie, Divizia „Tudor Vladimirescu“ a atacat spre satul Ilieni, interceptînd șoseaua care duce spre Sf. Gheorghe.

Printr-un asalt impetuos, Regimentul 2 infanterie a reușit să elibereze partea de nord a satului Ilieni și să o mențină prin lupte grele, respingînd toate contraatacurile dispersate ale inamicului executate cu tancuri și cu numeroase trupe de infanterie. Pînă în seara zilei de 7 septembrie, Divizia „Tudor Vladimirescu“ a eliberat complet satul Ilieni.

Mulți ostași români au săvîrșit fapte nepieritoare de vitejie, înscriindu-și numele în cartea de aur a eroilor patriei. În această luptă a căzut eroic maiorul Ion Cranța, comandant de batalion, în timp ce încerca să salveze un ofițer sovietic rănit, locotenentul Costea, sublocotenentul Turturică, sergentul Burticală și alți ofițeri și soldați. Sublocotenentul Turturică a săvîrșit o faptă de arme legendară. Ostașii de sub comanda sa înaintau cu elan spre pozițiile apărute de fasciști. Pe neașteptate, în fața lor apărură șapte tancuri hitleriste. Cu fiecare clipă situația subunității devenea tot mai critică. Atunci, fără a sta prea mult pe gînduri, curajosul ofițer s-a îndreptat spre tancul cel mai apropiat, a sărit pe el, i-a ridicat capacul turelei și a azvîrlit în interior o grenadă. Tancul a fost distrus, sublocotenentul Turturică căzînd eroic la datorie (fig.7).

Consemnînd episodul din ziua de 7 septembrie 1944, ziarul „Scînteia“ scria: „Tancurile taie orice legătură cu dreapta și cu stînga . . . Dar voința pandurilor este de neînvins. Au fost oameni care au depășit puterile omenești. . . Ostașii sînt cumpliți în elanul lor. . . Grenade ofensive, grenade anticar. . . se aruncă asupra carelor“.

Luptele care au urmat după eliberarea localității Ilieni au fost la fel de aprige.

La 8 septembrie, trupele române din Corpul de munte au cucerit prin lupte grele, înălțimea Fintina Roșie din cotul șoselei Vilcele-Sf.Gheorghe. După alte înceștări, în care inamicul se apăra cu disperare, militarii Batalionului 2 vînători de munte din Divizia 1 munte au pătruns în oraș prin marginea de vest, în timp ce unitățile Diviziei „Tudor Vladimirescu“ au intrat în localitate prin marginea de sud și sud-est (pl.4).

În aceeași zi de septembrie, ostașii români au fost martorii unui fapt emoționant: în toiul luptei, un tovarăș al lor, caporalul Gheorghe Arambașu, a înfipt tricolorul pe clădirea primăriei din Sf.Gheorghe. A fost un moment înălțător care a marcat primul succes în lupta întregului nostru popor pentru

³⁰ *File din cartea marilor tradiții*, București, Edit. militară, 1966, p. 96.

eliberarea părții de nord a României, ruptă din trupul țării prin Dictatul de la Viena (fig. 8).

În urma eliberării orașului Sf. Gheorghe, trupele române au continuat ofensiva pentru eliberarea pământului strămoșesc și pentru zdrobirea fascismului.

În luptele care au avut loc s-a distins, alături de soldații și ofițerii din subordinea sa comandantul secund al Diviziei 1 munte, general Grigore Bălan (fig. 9). În Brașov și împrejurimi, la Sf. Gheorghe, în zona Tg. Secuiesc-Odorhei, generalul Grigore Bălan a dat dovadă de pilde de înalt patriotism. Originar de pe meleagurile Transilvaniei, el nu și-a precupețit nici sîngele, nici viața pentru eliberarea ei. A căzut rănit mortal în timp ce-și îmbărbăta soldații în lupta cu dușmanii.

Pentru evocarea faptelor de vitejie ale militarilor care au luptat în zona Brașov și Sf. Gheorghe, comandantul Corpului de munte, generalul Ion Dumitrache, a dat în ziua de 12 septembrie 1944 un ordin de zi, care spunea printre altele: „Ostași, datorită vouă, mîndrul ținut al Brașovului și Făgărașului a fost păstrat curat de inamic. Prin această ispravă. . . ați înlesnit trecerea soldaților ruși peste pasurile frumoșilor noștri Carpați moldoveni . . . Să fim toți — ofițeri, subofițeri, ostași vechi și recruți — demni de misiune, să facem ca zborul nostru spre miazănoapte să minuneze pe aliați și să umple de mîndrie românească satele și orașele dezrobite”³¹.

Acțiunile eroice din aceste zile sînt de asemenea evocate de monumentul înălțat în centrul orașului Sf. Gheorghe. Pe o placă de marmură sînt scrise cuvintele: „Glorie veșnică eroilor căzuți în lupta pentru libertatea și fericirea poporului, pentru independența patriei, pentru socialism”.

Printr-un ordin al comandantului Armatei a 27-a sovietice, Divizia de voluntari, „Tudor Vladimirescu” a primit mulțumiri și felicitări. În ordin se spunea: „Felicit din tot sufletul pe ofițeri, subofițeri și soldați cu ocazia cuceririi orașului Sf. Gheorghe. Vă doresc succese pe cîmpul de luptă. Aduc mulțumiri întregului personal a diviziei”³².

În luptele trupelor române din zona Brașov, ca și în cele desfășurate în întregul război antihitlerist, a ieșit în evidență, pe lîngă eroismul de masă al ostașilor și populației civile, și înalta competență cu care cadrele din conducerea Corpului de munte, de la comanda unităților și subunităților au știut să rezolve situațiile complexe care s-au ivit. Ele au dovedit măiestrie în concepție, suplețe și fermitate în conducere. Comandantul și statul major al Corpului de munte a îmbinat just acțiunile forțelor aflate la — dispoziție-vînători de munte, infanteriști, artileriști terestri și antiaerieni, elevi de școală militară, grupuri de patrioți etc. — într-un efort unitar, în scopul îndeplinirii misiunilor încredințate de comandantul Armatei I³³.

³¹ General-maior în rezervă Alexandru Tenescu, *op. cit.*, p. 157; Lt. col. Florian Tucă, *op. cit.*, p. 100.

³² Arhiva M. F. A. — M. St. M., dosar nr. 3/11, fila 102.

³³ De la data de 5 septembrie Corpul de munte a intrat în subordinea Armatei a 4-a.

Au fost organizate și conduse lupte în situații variate, folosindu-se cu pricepere terenul și condițiile climatice. Aliniamentele au fost alese în funcție de teren, s-a amenajat rapid un sistem complex de lucrări genistice, s-a combinat rezistența tenace cu riposte ofensive viguroase, declanșate prin surprindere în flancurile dușmanului.

În toate înclăstările cu inamicul, trupelor române s-au bucurat de sprijinul activ al populației din orașe, din fabrici, uzine, din comune și sate. Operațiunile din această zonă, ca și în restul țării au îmbrăcat aspectul luptei întregului popor pentru redobândirea independenței naționale, pentru zdrobirea dușmanului și curățirea teritoriului național de fasciști.

A trecut un sfert de veac de la acel memorabil august 1944 care a marcat începutul unei noi cronici a neamului nostru. În anii care s-au scurs, în România s-a făurit mărețul edificiu al socialismului. Fiecare din acești ani a însemnat o nouă treaptă în ascensiunea României pe treptele înalte ale civilizației și progresului uman. În acest urcuș poporul român are o călăuză sigură și încercată — Partidul Comunist Român — a cărui politică exprimă în cel mai înalt grad aspirațiile maselor de oameni ai muncii, indiferent de naționalitate, de pe întreg cuprinsul țării. Așa se explică hotărîrea fermă cu care întreaga națiune română își consacră forțele și energia creatoare pentru îndeplinirea politicii interne și externe a partidului, pentru îndeplinirea grandiosului program elaborat de Congresul al X-lea al P.C.R. în vederea edificării societății socialiste multilateral dezvoltate.

Cinstind faptele de glorie ale înaintașilor noștri pentru apărarea ființei naționale, însuflețiți de înalte idealuri ale poporului și ale partidului nostru, militarii forțelor armate sînt hotărîți să depună toate eforturile în însușirea măiestriei militare astfel încît să-și poată îndeplini cu toată răspunderea, pricepera și bărbăția misiunea încredințată: apărarea pămîntului strămoșesc, a cuceririlor revoluționare ale poporului, a independenței și suveranității Republicii Socialiste România.

ANEXĂ

Comandamentele, marile unități și unitățile militare care au luat parte la luptele din zona Brașov

Nr. cri.	Denumirea	Sursa de documentare	Observații
0	1	2	3
1	Corpul de munte. Comandant: general de divizie Dumitrache Ion.	Dosarele 732/1 cap. 1, f. 26—27; 457/463, f. 16—17; 230/4, f. 11—12.	
2	Corpul de construcții. Comandant: general de brigadă: Ciurea Teodor.	Dosarele 242/2, f. 277—278; 457/464, f. 190—197.	A participat numai cu o parte din efective.

0	1	2	3
3	Brigada 1 artilerie antiaeriană. Comandant: colonel Roman Horia, cu: – Regimentul 4 artilerie antiaeriană, – Regimentul 5 artilerie antiaeriană.	Dos. 235/10, f. 5, 42, 77, 81, 84; 639/78, f. 1–4. Dos. 235/10, f. 5, 7, 42; 189/2 .f. 4–14.	
4	Brigada a 2-a artilerie antiaeriană. Comandant: colonel Barbieri Constantin cu: – Regimentul 2 artilerie antiaeriană, – Regimentul 6 artilerie antiaeriană.	Dos. 235/10, f. 4, 7, 43, 84–49. Dosarele 235/10, f. 43–44; 686/180, f. 6.	
5	Divizia 3 infanterie-instrucție. Comandant: general de brigadă Tănăsescu Ion.	Dosarele 732/1, f. 27, 29; 457/142, f. 567; 230/4, f. 29–30; 290/4 f. 1–44.	
6	Divizia 13 infanterie instrucție. Comandant: general de brigadă de rezervă Gheorghe Cristache.	Dosarele 1/7, f. 55; 230/4, f. 19; 230/13, f. 4; 221/26, f. 235–268.	
7	Divizia 1 munte. Comandant: general de brigadă Bălan Grigore.	Dosarele 230/4, f. 7. 8 și 13; 230/103, f. 95, 331/2, f. 1–4.	
8	Divizia 1 voluntari „Tudor Vladimirescu”. Comandant: colonel Cambrea Nicolae.	Dosarul 315/26, f. 8–9.	
9	Centrul de instrucție al infanteriei cu regimentul său și cu batalioanele de marș ale Diviziilor 5 și 11 infanterie.	Dosarele 267/2, f. 15–32, 290/4, f. 1–44.	
10	Centrul de instrucție al artileriei contra aeronavelor. Comandant: colonel Georgescu Ion.	Dosarele 80, f. 66, 28, f. 1, 2, 4, 19, 25.	A fost dislocat în com. Sîmbăta de Jos, Sîmbăta de Sus, Voila, Lisa și Drăguș. Participă cu o parte din subunități. E subordonat C.I.I. Făgăraș.
11	Școala de ofițeri de infanterie Zărnești.	Dosarele 230/4, f. 8, 31, 33, 35; 230/109, f. 13; 457/132, f. 334.	

0	1	2	3
12	Regimentul 1 artilerie grăniceresc.	Dosarele 1016/54, f. 345; 230/4, f. 7. 17, 29—30.	
13	Trei baze de informații, trei baze de vânătoare, trei baze de bombardament, o bază de aerostație și două baze acriene regionale.	Dosarele 886/82, f. 60, 686/64, f. 76—91; 686/183, f. 21, 43—45, 92, 120, 121, 292—301; 686/79, f. 89—90, 101—109; 686/180 f. 35, 43, 44.	

Fig. 1 Generalul de divizie Ion Dumitrache

Fig. 2. General-colonel în rezervă Ion Dumitrache.

Fig. 3. Plutonier-adjutant Săpătoriu Alexandru.

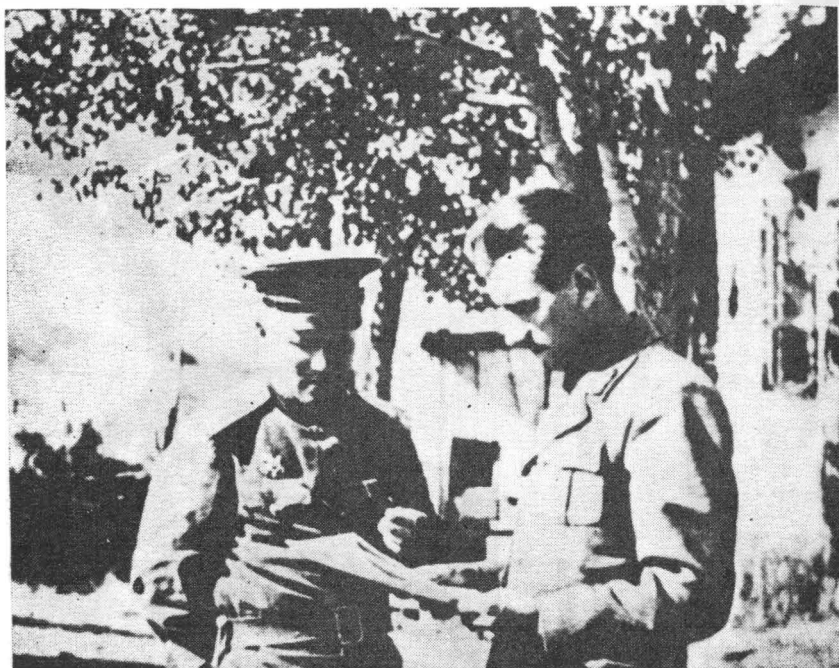

Fig. 4. În timpul acțiunilor militare pentru eliberarea părții de nord a țării: se stabilește modul de cooperare între o unitate română și unitatea sovietică vecină.

Fig. 5. Se pun la punct detaliile coordonării focului artileriei române și sovietice pentru acțiunea de-a doua zi.

Fig 6 General-locotenent în rezervă
Niçolae Cambrea,

Fig. 7. Sublocotenent Gheorghe Turturică.

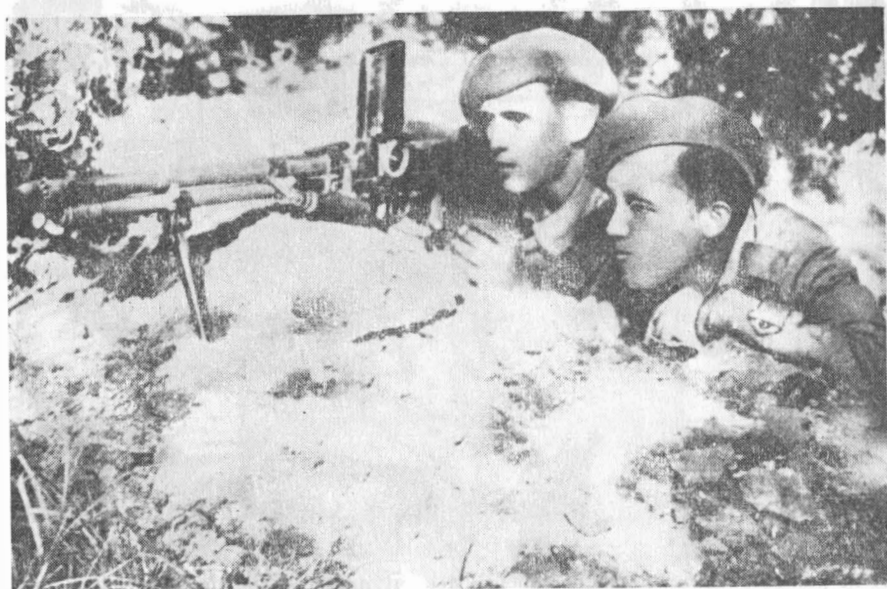
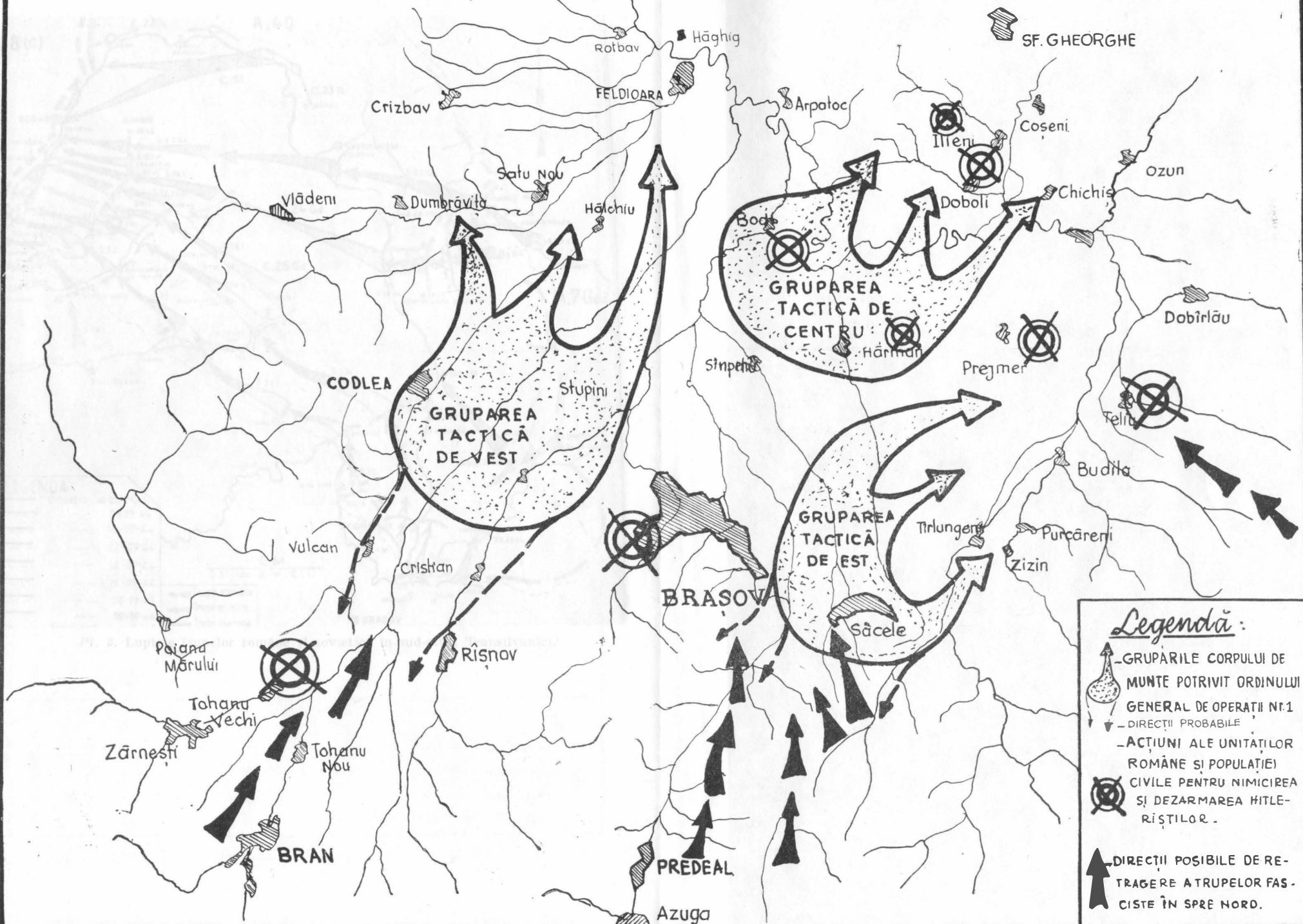

Fig. 8. Militari români în luptele din apropierea oraşului Sf. Gheorghe.

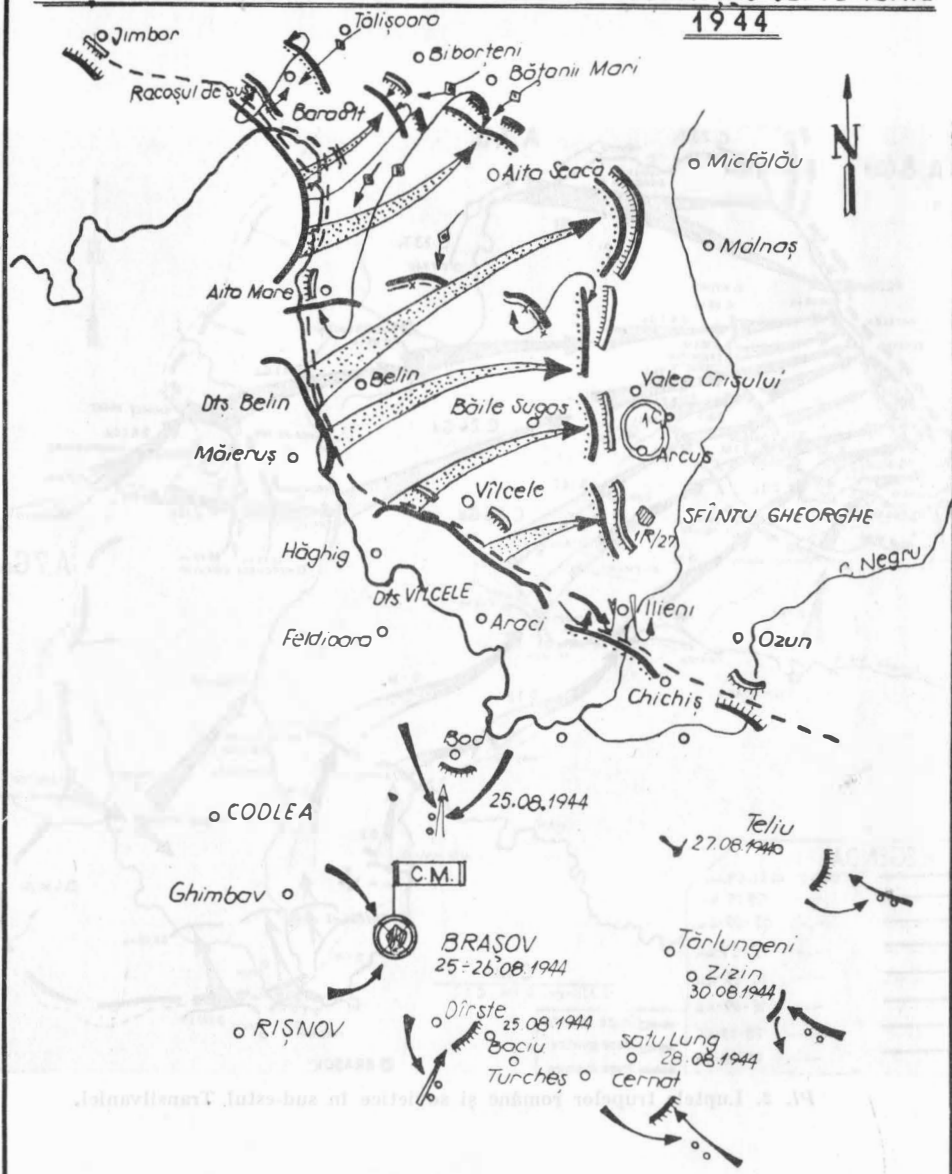
*Fig. 9. General de brigadă Grigore
Bălan,*

GRUPĂRILE FORMATE DIN UNITĂȚILE SUBORDONATE CORPULUI DE MUNTE POTRIVIT ORDINULUI DE OPERAȚII Nr. 1

Pl. 1. Grupările formate din unitățile subordonate Corpului de munte potrivit ordinului de operații nr. 1.

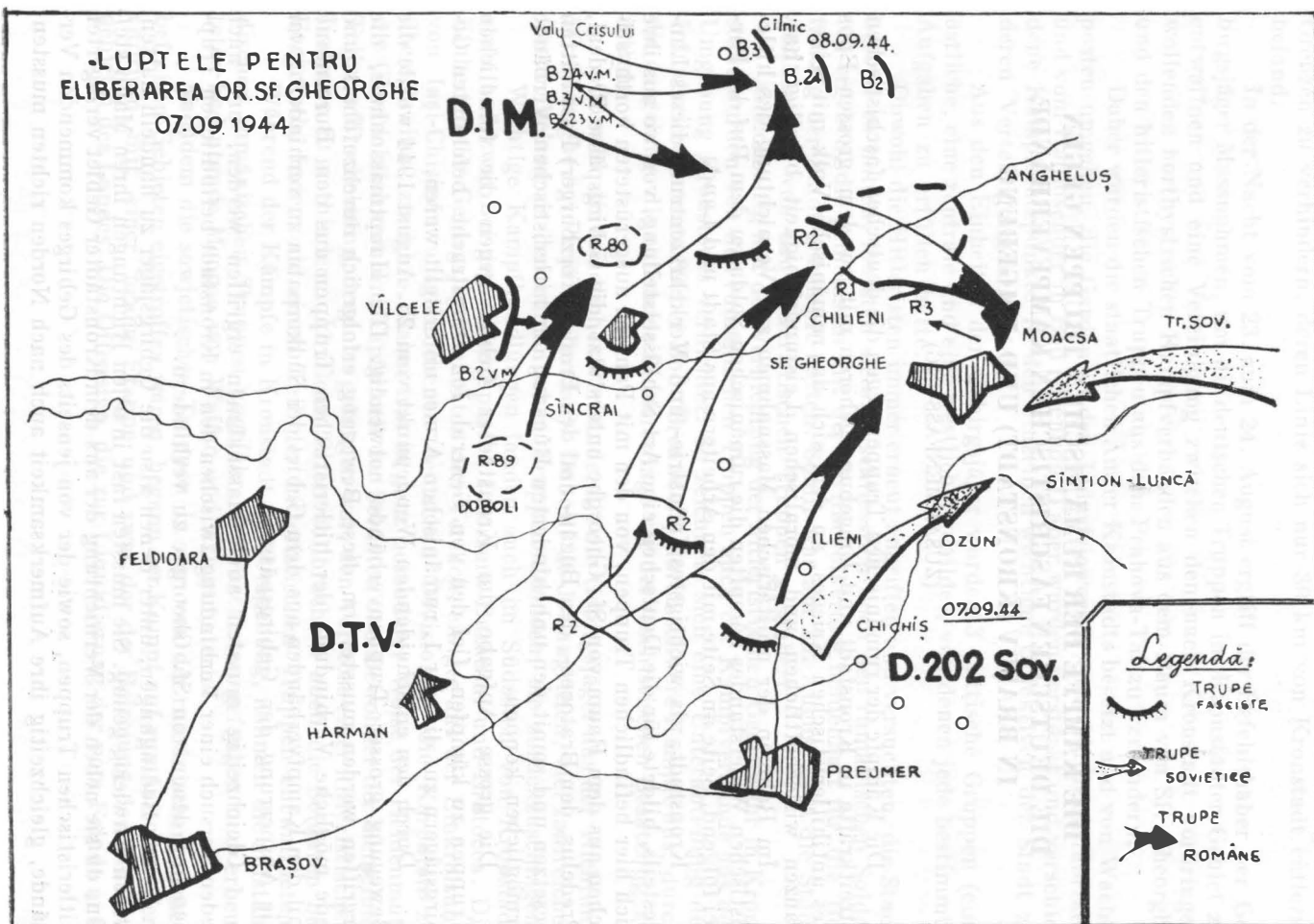
ACȚIUNILE CORPULUI DE MUNTRE ÎNTRE 23 AUGUST ȘI 6 SEPTEMBRIE 1944

Legenda

- frontiera vremelnică
- Actiuni în perioada 24 - 31.08.44
- Actiuni în perioada 01 - 03.09.44
- Actiuni în perioada 04 - 05.09.44
- Trupe inamice

**•LUPTLE PENTRU
ELIBERAREA OR.SF.GHEORGHE
07.09.1944**

DIE KÄMPFE DER RUMÄNISCHEN TRUPPEN GEGEN DIE DEUTSCHEN FASCHISTISCHEN KAMPFVERBÄNDE IN BRAȘOV (KRONSTADT) UND UMGEBUNG

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Kämpfe der rumänischen Truppen gegen die deutschen faschistischen Streitkräfte in Kronstadt und Umgebung gehören mit zu dem grossen Epos des antihitleristischen Krieges, an dem sich das rumänische Volk mit seiner ganzen wirtschaftlichen und moralischen Leistungsfähigkeit beteiligt hat.

Im Rahmen der militärischen Massnahmen zur Vernichtung des hitleristischen Widerstandes kämpften die rumänischen Soldaten dem Ruf der Partei folgend, Seite an Seite mit den Arbeitern aus Stadt und Land.

Kronstadt, als wichtigstes Industrie- und Verkehrszentrum dieses Landesteils, bildete für die Deutschen eine Art Schlüsselstellung, von wo aus ihre sich hier befindlichen Truppen, von den mit Panzern ausgerüsteten horthystischen aus dem Raum von Sf. Gheorghe unterstützt, die Gebirgspässe Predeal, Predeluș, den Bratocea-, den Buzău- und den Braner (Törzburger) Pass hätten besetzen und somit den unbehinderten Rückzug der hitleristischen Verbände ermöglichen können.

Die grosse Aufgabe, im Kronstädter Gebiet gegen die feindlichen Truppen zu kämpfen, fiel den von General Ion Dumitrache befehligten Gebirgsjägern zu, die der 1. rumänischen Armee unterstellt waren.

Durch den entscheidenden Wendepunkt vom 23. August 1944 wurde die Bewegung grosser Truppenverbände notwendig. Die Hauptmassnahme, die ergriffen werden musste, um diese Bewegung erfolgreich durchzuführen und jede mögliche Verbindung der hitleristischen Truppen aus dem Burzenland mit den Kampfverbänden aus dem Gebiet der Südkarpaten zu verhindern, war die Absperrung der Gebirgspässe.

Gleichzeitig mussten auch Massnahmen ergriffen werden, um auch jeden Versuch einer Verbindung zwischen den in Kronstadt befindlichen Truppen und denen von Sf. Gheorghe zu verhindern.

Die Bedingungen, unter denen also die Gebirgsjäger zu handeln hatten, waren schwierig genug. Sie mussten fast in allen Richtungen ihren Mann stellen, da sie neben der Vernichtung der aus dem Kronstädter Gebiet verlagerten hitleristischen Truppen, sowie der von jenseits des Gebirges kommenden Verbände, gleichzeitig ihre Aufmerksamkeit auch nach Norden richten mussten,

um des Eindringen des Feindes über die vom Wiener Diktat festgesetzten Grenzen zu verhindern, deren Linie sich nur 30 km von Kronstadt entfernt befand.

In der Nacht vom 23. zum 24. August ergriff der Befehlshaber der Gebirgsjäger Massnahmen, um die deutschen Truppen im Kronstädter Gebiet zu entwaffnen und eine Vereinigung zwischen den nach Kronstadt vordringen wollenden horthystischen Kampfverbänden aus dem Raum von Sf. Gheorghe und den hitleristischen Truppen aus dem Prahova-Tal zu verhindern.

Daher wurden die staatlichen Ämter Kronstadts besetzt und von Wachtposten umgeben, die Gärten in den Industrierwerken, den Munitionsfabriken und vom Radiosender in Bod (Brenndorf) aber wurden verstärkt und verschiedene Kampfstützpunkte in den einzelnen wichtigen Objektiven der Stadt zu deren Verteidigung errichtet.

Aus den Einheiten der Gebirgsjäger wurden 3 taktische Gruppen (eine östliche, eine zentrale und eine westliche) gebildet, von denen jede bestimmte Aufgaben zu erfüllen hatte.

Obwohl die Hitleristen immer erneut angriffen und versuchten, die Stadt besetzt zu halten, mussten sie sich schliesslich doch den rumänischen Soldaten ergeben, die gemeinsam mit der Zivilbevölkerung heldenhaft für die Befreiung der Stadt gekämpft hatten. Somit war am 25. August 1944 die Stadt vollkommen von den hitleristischen Truppen gesäubert.

Gleichzeitig mit der Vernichtung der hitleristischen Gegenwehr in Kronstadt wurden von den rumänischen Truppen auch die Kampfverbände aus der Umgebung Kronstadts vernichtet. So zeichnete sich eine Unterabteilung des Infanterieregiments 89 bei Bod (Brenndorf) durch schwere Kämpfe aus, durch die es gelang, die nationale Senderanlage vor der faschistischen Besatzung zu retten.

Obwohl die feindlichen Verbände, die die Gebirgsjäger aus der Richtung Sf. Gheorghe bei Prejmer (Tartlau)- Dobolii de Jos angriffen, viel zahlreicher waren, gelang es den rumänischen Truppen dennoch, sie zurückzuschlagen.

Wichtige Kampfhandlungen fanden auch im Südosten von Kronstadt statt und zwar bei den Gebirgspässen Intorsura Buzăului und Bratocea. Die Einheiten der Gebirgsjäger machten den Versuch, einiger aus der Einkreisung von Iași-Chișinău ausgebrochenen deutschen Divisionen, die Karpaten zu überschreiten, zunichte. Dabei trat in ganz besonderer Weise der Heldennut, die Geschicklichkeit und Tapferkeit der Soldaten und Bewohner der Gemeinde Teliu in Erscheinung, denen es gelungen war, den Vorstoss einer hitleristischen Kolonne zu verhindern. Ähnliche Taten vollbrachten auch die Soldaten bei Fogarasch, indem sie einen Teil der hitleristischen Truppen entwaffneten.

Während der Kämpfe in Kronstadt und Umgebung, nahmen die aufständischen rumänischen Truppen ungefähr 500 Faschisten gefangen und erbeuteten bedeutende Mengen von Waffen und Kriegsmaterial.

Nachdem die sowjetischen Truppen in den von der rumänischen Armee befreiten Gebieten eingetroffen waren, begann der Kampf auf rumänischem Territorium mit einer neuen Etappe und zwar der der Befreiung des Gesamtgebietes des Landes. Die Offensive, die zur Liquidierung der vom Feinde auf-

gezwungenen Grenze im Südosten Siebenbürgens führte, gehört mit zu jener neuen Etappe.

Um die feindliche Stellung im Südosten Siebenbürgens zu vernichten, wurde eine umfassende Offensive eingeleitet, die, vom Süden ausgehend, von rumänischen Gebirgsjägern, der Division „Tudor Vladimirescu“ und der 202. sowjetischen Division durchgeführt wurde. Die rumänischen Einheiten und die 202. sowjetische Division wirkten Hand in Hand zusammen; die rumänischen und sowjetischen Soldaten kämpften Seite an Seite gegen die Faschisten. Die rumänischen Truppen erwarben in den Kämpfen bei Sf. Gheorghe grossen Ruhm. Sie befreiten am 8. September diese Stadt und damit bot sich ihnen die Möglichkeit, nach Norden vorzustossen und das Gesamtterritorium des Landes zu befreien. Auf dem Wege eines Armeebefehls sprach das Oberkommando der 27. sowjetischen Armee der Division „Tudor Vladimirescu“ seiner Dank aus und beglückwünschte sie.

Während dieser Kämpfe im Kronstädter Raum und dessen Umgebung aber auch in anderen Teilen des Landes zeichneten sich sowohl die rumänischen Truppen, als auch die Zivilbevölkerung durch heldenmütige Taten aus. Die betreffenden Befehlshaber bewiesen ihre besondere Eignung und wussten die schwierigsten Situationen zu meistern. Der Kommandant und der Generalstab der Gebirgsjäger verstanden es, die Handlungen der ihnen zur Verfügung stehenden Kampfverbände- Gebirgsjäger, Infanteristen, Bodenartillerie und Flugabwehr, Schüler der Militärschule, patriotische Gruppen u.s.w. -gut aufeinander abzustimmen und mit vereinten Kräften die ihnen anvertrauten Aufgaben zu erfüllen.

Die rumänischen Truppen wurden von der Stadt- und Landbevölkerung wirksam unterstützt. Somit wurden diese Handlungen zum Kampf des gesamten Volkes für die Wiedererlangung der nationalen Unabhängigkeit und der Integrität des rumänischen Territoriums.

Im Anhang werden die Oberkommandos der grossen Verbände und die einzelnen Militäreinheiten, die sich an den Kämpfen im Kronstädter Raum beteiligt hatten, angeführt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Divisionsgeneral Ion Dumitrache.

Abb. 2. Generaloberst i. R. Ion Dumitrache.

Abb. 3. Feldwebel-Adjutant Săpătoriu Alexandru.

Abb. 4. Während der militärischen Operationen zur Befreiung des nördlichen Rumäniens: das Zusammenwirken zwischen einer rumänischen Einheit und dem ihr benachbarten sowjetischen Verband wird festgesetzt.

Abb. 5. Festsetzung einer detaillierten Koordination des rumänischen und sowjetischen Artilleriefeuers für eine gemeinsame am nächsten Tag zu erfolgende Kampfhandlung.

Abb. 6. Generalleutnant i. R. Nicolae Cambrea.

Abb. 7. Unterleutnant Gheorghe Turturică.

Abb. 8. Rumänische Soldaten während der Kämpfe um Sf. Gheorghe.

Abb. 9. Brigadegeneral Grigore Bălan.

Tafel 1. Die dem Gebirgskorps unterstellten Kampfverbände, die dem Operationsbefehl Nr. 1 entsprechend eingesetzt wurden.

Tafel 2. Die Kämpfe der rumänischen und sowjetischen Truppen im südöstlichen Teil Siebenbürgens.

Tafel 3. Die Kampfhandlungen des Gebirgskorps in der Zeit vom 23. August bis 6. September 1944.

Tafel 4. Die Kämpfe zur Befreiung der Stadt Sf. Gheorghe.

P R O G R A M U L

desfășurării sesiunii științifice consacrate celei de-a XXV-a aniversări a eliberării patriei

Sesiunea a avut loc în ziua de 20 iunie, 1970, ora 17,30, în sala festivă a Liceului nr. 1., organizată de Comitetul pentru cultură și artă al județului Brașov și Societatea de științe istorice, filiala Brașov.

Au prezentat comunicări:

Conf. univ. Aron Petric, prorector al Acad. de științe social-politice „Șt. Gheorghiu“.

— Însemnătatea insurecției antifasciste din august 1944

Prof. Cornelia Albu

— Contribuții brașovene la lupta antifascistă

Prof. Mircea Băltescu

— Brașovul și insurecția antifascistă

Lt. col. Mihai Romanca

— Luptele trupelor române împotriva forțelor germane fasciste din Brașov și împrejurimi

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA AȘEZĂRILOR ȘI CETĂȚILOR DACICE DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

de ZOLTÁN SZÉKELY

Cultura materială a populației autohtone dacice este cunoscută de multă vreme în sud-estul Transilvaniei, din numeroase așezări. Monumentele arheologice atribuite dacilor, provenite din descoperiri răzlețe mai vechi, nu au putut fi însă studiate în mediul în care au fost găsite și din această cauză nu s-au putut face observații complexe cu privire la unele probleme esențiale ridicate de acestea.

Astfel, în ce privește determinarea formei locuințelor dacice din aceste părți, vechile descoperiri nu ne-au furnizat date concludente. Așa de exemplu, la Sf. Gheorghe-Bedeháza au fost efectuate săpături în anii 1912—1914 de către F. László¹, iar în anii 1949—1950 de către K. Horedt². Cu acele ocazii s-au descoperit resturi de cultură materială din epoca a doua a fierului, Latène dacic, precum și câteva gropi tronconice. Din lipsă de date concrete, gropile tronconice observate în această așezare nu au fost considerate nici de László și nici de Horedt drept bordeie dacice.

Cercetările efectuate de Muzeul din Sf. Gheorghe, în colaborare cu Muzeul din Cristur, în anii 1960—1967 în așezările dacice de la Cristur, Simonești (jud. Harghita), Sălașuri (jud. Mureș), Cernatu și Poiana (jud. Covasna) permit o mai bună cunoaștere a tipului de așezare și a formei locuințelor dacice, ca și formularea unor concluzii de ordin cronologic.

În general, așezările dacice sînt situate pe terasele riurilor, sau în văile laterale ale acestora (Sf. Gheorghe-Bedeháza, Reci, Cernatu, Moacșa, Poian, Sălașuri, Filiaș, Simonești etc.), fiind de obicei neîntărite. Faptul că ele se află în majoritatea cazurilor pe teren deschis, indică ca ocupație de bază a populației, agricultura și creșterea vitelor. În afară de așezări neîntărite, dacii au avut și cetăți înconjurată de zid de piatră sau cu val de pământ și șanț (Covasna, Zetea, Porumbenii Mari, Racu, Jigodin I, II, III etc.). Acestea au servit în caz de pericol drept refugiu pentru populație. Pînă în prezent nu avem nici o indicație ca ele să fi fost sedii ale șefilor de trib, deși lucrul nu este exclus.

¹ V. Csutak, F. László, *A Székely Nemzeti Múzeum Igazgató-Választmányának Jelentése*, anul 1912, p. 8; idem, anul 1913, p. 13; idem, anul 1914, p. 14.

² K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 10.

O contribuție importantă la stabilirea felului de locuire al dacilor au adus noile cercetări. În așezările de la Cristur, Sălașuri, Cernatu și Simonești au fost săpate câteva bordeie, care după inventarul lor aparțin populației dacice. În cele ce urmează dăm descrierea formelor mai caracteristice de așezare și de locuință ale dacilor din diferitele etape de dezvoltare a culturii lor materiale.

Așezări

1. **Cristur** (jud. Harghita). În valea Tîrnavei Mari, la capătul sudic al orașului Cristur, între două piraie, se ridică în direcția est-vest un bot de deal numit „Poala bradului”. Pe acest loc a fost descoperită o așezare din cultura Bodrogkeresztúr, peste care s-au suprapus alte două așezări, una din Latène dacic iar cealaltă din perioada de trecere la feudalism (secolele VII—VIII e.n.).

Au fost dezvelite două bordeie săpate în pământ. Primul bordei, de formă pătrată, cu dimensiunile 4×4 m a fost descoperit la o adâncime de 0,80 m. Urmele vetrei nu au fost observate. Dimensiunile bordeiului celuiilalt nu s-au putut delimita deoarece, fiind așezat în pantă, pământul a fost spălat. S-a păstrat doar vatra luluiță, de formă dreptunghiulară, situată la adâncimea de 0,10—0,15 m, avînd dimensiunile $1 \times 1,20$ m. Vatra era înconjurată cu pietre, dintre care unele au rămas pe loc. Inventarul bordeiului constă din fragmente de vase lucrate cu mîna și la roată din pastă galbenă sau cenușie (fig. 7/5). Din a doua categorie relevăm un fragment de vas cu grafit, prevăzut sub margine cu două benzi decorate cu liniuțe imprimate și așezate în formă de V (fig. 7/4). Acest fragment este analog cu vasul descoperit la Morești în bordeiul H. 18³, aparținînd unui tip frecvent în ceramica celtică⁴. Această piesă indică încadrarea așezării în Latène II (300—100 î.e.n.).

2. **Sălașuri** (jud. Mureș). Așezarea dacică de aici este situată într-o vale laterală a Tîrnavei Mici. Peste așezarea din epoca Latène dacic s-a suprapus un strat de cultură din secolele VII—VIII e.n. Tipul de locuință dacică observat în această așezare este semibordeiul rectangular cu dimensiuni aproximative $3 \times 2,5$ m. Suprafața semibordeiilor a fost delimitată de bucățile de chirpic, arse la roșu, amestecate cu fragmente de vase și cu oase de animale (fig. 3). În unul din bordeie s-a găsit o vatră dreptunghiulară de gardină din lut, așezată în colț (fig. 6/1—2). În alte bordeie au fost găsite vetre rotunde cu suprafața luluiță (fig. 6/3). Inventarul bordeiilor constă din fragmente de vase lucrate la roată și cu mîna, reprezentînd tipurile cunoscute în așezările dacice din Latène III (fig. 7/1). În bordeie s-au mai descoperit trei monede de argint republicane romane (1, C. Centestius, Grüber, Roma, 589, 172—151 î.e.n.; 2, L. Marcius Censorinus, Grüber, Roma, 263/7, 83 î.e.n.; 3, L. Metellus, Aulus Albinus, Spurii Filius, Grüber, Italia, 724, a. 89 î.e.n.).

³ K. Horedt, *Mittelatènezeitliche Siedlungen aus Stebenbürgen*, în *Studien aus Alt-europa*, II, 1965, fig. 7/21.

⁴ *Ibidem*, p. 67, 69—70.

Pe baza materialului ceramic, precum și a monedelor descoperite în bordeie, ășezarea poate fi încadrată în Latène III.

3. Cernatu' (jud. Covasna)

A. La capătul nordic al comunei se ridică un bot de deal, pe vîrf cu un platou lat, cunoscut sub denumirea de „Vîrf ascuțit”. Pe platou a existat o ășezare întărită cu șanț din prima vîrstă a fierului, suprapusă de o altă din Latène dacic. În stratul dacic, la o adîncime de 0,25 m, au fost dezvelite pentru semibordeie de formă pătrată, cu dimensiuni aproximative 4×4 m și cu o vatră într-un colț. Vatra, de formă ovală, cu diametrul 1 m, a fost făcută din lut și înconjurată cu pietre (fig. 4). Inventarul bordeiilor constă din fragmente de vase lucrate cu mîna și la roată. Lîngă vetrele bordeiilor au fost găsite fibule de fier cu resort spiralic și două monede de argint — imitații locale după drahmele lui Alexandru Macedon (Forrer, 339, Dess. 534).

B. La vest de comună, pe locul numit „Pămîntul lui Robert”, situat pe panta unui deal, au fost descoperite resturile unei ășezări din epoca bronzului, peste care s-au suprapus alte două ășezări: una din Latène dacic iar alta din perioada de trecere la feudalism (secolele V—VI e.n.).

Ășezarea din Latène dacic a avut două nivele. În fiecare nivel a fost dezvelită cîte o locuință. Locuința din nivelul I în adîncime de 1,55 m are o formă pătrată, la colț cu gropi de pari, cu dimensiunile 3×3 m. Forma vetrei nu s-a putut stabili.

În nivelul II, la o adîncime de 0,97 m a fost descoperită o altă locuință de formă dreptunghiulară, delimitată tot prin gropi de pari și avînd dimensiunile 3×4 m. Vatra, făcută din lut și ășezată în colțul sud-estic al locuinței, era de formă dreptunghiulară, avînd dimensiunile 1,70×0,70 m (fig. 5).

Inventarul locuinței din nivelul I constă din fragmente de vase modelate cu mîna și la roată. Printre acestea s-au găsit și cîteva fragmente de vase de import, provenite din orașul grecesc Mirmeki. Tot nivelului I îi aparține și o mărgea din pastă, ornamentată cu ochiuri colorate în galben, alb și albastru.

În nivelul II, în afară de material ceramic lucrat cu mîna și la roată de factură dacică, au mai fost găsite cîteva fragmente de vase romane de culoare roșie, printre care și o buză dintr-un castron (fig. 7/2-3).

Monedele de argint, imitații locale, ar indica datarea ășezării de pe „Vîrf ascuțit” în Latène II. Fibulele pledează însă pentru o perioadă mai tîrzie, Latène III. Astfel începuturile ășezării dacice ar putea fi plasate în Latène II iar sfîrșitul în Latène tirziu. Nu dispunem însă de nici o indicație asupra datei la care ășezarea a fost abandonată.

În ășezarea de pe „Pămîntul lui Robert” nivelul I datează din Latène II. Dovadă, cele două fragmente de vase aparținînd grupei „ceramica din Pergamon” din raza de cultură grecească de pe litoralul Mării Negre⁶. Datarea este confirmată și de mărgeaua de pastă, care indică de asemenea o perioadă timpurie⁶.

⁶ F. Courby, *Les vases Grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 456, 482; K. Michalowski, *Mirmeki Wykopiska, odcinka polskiego* W.R. 1956, Varșovia, 1958, p. 74, fig. 88.

⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 70.

Pentru datarea nivelului II este importantă prezența fragmentelor de vase romane, mai ales a fragmentului de castron amintit. Astfel de castroane sînt date în Pannonia cu monede de la începutul secolului II e.n., din timpul lui Traian și Hadrian⁷. Prin urmare, deși vasele romane apar în număr redus, totuși nu este exclus ca așezarea, respectiv nivelul II să fi durat și la începutul secolului II e. n.

P o i a n (jud. Covasna). La capătul nordic al comunei, într-o vale mică numită „Köhát” pe terasa unui pîrîiaș au fost dezvelite în anii 1963–67 resturile unei așezări din epoca bronzului, suprapusă, de o așezare din Latène dacic și de o alta cu două nivele din secolele VI și VIII-IX. În stratul dacic, la o adîncime de 0,50 m au fost descoperite resturile unui semibordei dreptunghiular, săpat în pămînt, cu axul lung N-S. Avea dimensiunile 4x3,5 m. În colțul nord-estic al bordeiului era situată vatra dreptunghiulară, formată dintr-un strat de lut, gros de 0,20 m. Dimensiunile vetrei :1x0,60 m. În bordei a fost găsit mult material ceramic și o fibulă de bronz cu resort spiralic.

Fibula este analogă cu cea descoperită în așezarea dacică de la Poiana, care este datată cu monede romane.⁸ Pe baza acestui fapt, așezarea de la Poian poate fi încadrată în secolul I e.n.

5. S i m o n e ș t i (jud. Harghita). În hotarul comunei, pe terasa unui pîriu care se varsă în Nicău, a fost descoperită o așezare din epoca bronzului (cultura Wietenberg), peste care s-a suprapus o așezare Latène dacică și o alta din secolul VIII e.n. În cursul săpăturii, la adîncimea de 1 m, au fost dezvelite resturile unei vetre, aparținătoare probabil unei locuințe dacice, ale cărei dimensiuni nu s-au putut însă stabili. Din vatra, făcută din pietre, au rămas numai ultimele pietre din dosși cîte o piatră din laturi. În jurul vetrei s-au găsit fragmente de vase romane și dacice. Lîngă vatră se afla o monedă de bronz, foarte prost conservată, a lui Antoninus Pius sau Marcus Aurelius. Moneda indică datarea așezării în secolul II e.n. Faptul că din materialul ceramic două treimi îl constituie fragmentele de vase romane, indică de asemenea încadrarea așezării în epoca imperială romană.

C e t ă ț i

Dintre cetățile dacice din sud-estul Transilvaniei au fost cercetate de noi cele de la Zetea, Porumbenii Mari, Ghindari, Jigodin-Miercurea Ciuc, Racu și Covasna.

1. Z e t e a (jud. Harghita). Este o cetate cu 3 terase, întărită cu șanț și val. Pe marginea primei terase a existat un zid de piatră legat cu pămînt⁹.

⁷ E. Biró, *Győr-Nándorvárosi kora császárkori sírok*, în *AE*, 88, 1961, p. 240–247, fig. 3/7.

⁸ R. și E. Vulpe, *Les Fouilles de Poiana, în Dacia*, III–IV, 1927–1932, fig. 107/6.

⁹ Z. Székely, *Zelevára*, Sf. Gheorghe, 1946.

2. **P o r u m b e n i i M a r i** (jud. Harghita). Pe malul drept al Tîrnavei Mari, în hotarul comunei, există resturile unei cetăți dacice, construită în felul celei de la Zetea¹⁰.

3. **G h i n d a r i** (jud. Mureș). Între două pîraie se ridică un promontoriu pe al cărui vîrf se află un mic platou. În urma cercetărilor executate pe platou în anul 1960, s-a putut constata că pe locul numit „Ascuțișul Cetății” există o cetate dacică cu incintă din piatră legată cu pămînt. Această cetate era suprapusă de o fortificație din epoca feudală avînd o incintă ovală cu axul lung E-V, construită din piatră legată cu var. Dimensiunile: 38x20 m. Cetatea dacică a fost distrusă de un incendiu¹¹.

4. **R a c u** (jud. Harghita). La nord-vest de comună, în Munții Harghitei, între două pîraie se ridică un platou înalt, format din trahit, cunoscut sub denumirea de „Cetatea Păgînă”. Pe acest loc au fost descoperite, sub zidurile cetății feudale, resturile unei cetăți dacice. Zidul dacic, făcut din bolovani de piatră, legat cu pămînt, cu o grosime de 2,5—3 m, înconjură laturile de nord, de est și de sud ale platoului. Latura vestică fiind abruptă, nu era nevoie să fie întărită¹².

5. **C o v a s n a** (jud. Covasna). La est de oraș, între două pîraie, se ridică un bot de deal, pe vîrfurile cărui se află trei terase. La marginile teraselor se observă pietrele zidurilor, care le înconjoară. S-a constatat că pe acest loc a existat o cetate dacică¹³.

6. **J i g o d i n - M i e r c u r e a C i u c** (jud. Harghita)

La Jigodin, valea Oltului se îngustează și este înconjurată de dealuri. Pe vîrfurile acestor dealuri, pe malul drept al Oltului, sînt atestate trei cetăți dacice, denumite Jigodin I, II, III (fig. 1). În anul 1949, un colectiv al Academiei R.S.R., și Muzeul din Sf. Gheorghe a cercetat cetățile dacice de la Jigodin¹⁴. Materialul provenit din cetatea Jigodin II a ajuns în colecția Muzeului de istorie din Cluj, iar cel descoperit în cetățile Jigodin I și II se află la Muzeul din Sf. Gheorghe.

În cele ce urmează dăm descrierea materialului descoperit în cursul săpăturii executate la ultimele două cetăți.

Jigodin I. Pe vîrfurile dealului numit „Terenul Morii” (Malomföld), care se ridică deasupra băii Jigodin, se află un mic platou. Platoul a fost cercetat de I. Marțian, M. Hoernes și de A. Ferenczi¹⁵.

¹⁰ Z. Székely, *Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară*, în *Materiale VI*, 1959, p. 194. Cercetările întreprinse de noi au fost continuate de colectivul Muzeului din Odorhei.

¹¹ Rezultatul săpăturii va apare în *Materiale*, X.

¹² *Ibidem*.

¹³ C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, VII—VIII, 1939—1940, p. 320. În anul 1942 Muzeul din Sf. Gheorghe, a executat sonde pe acest loc sub conducerea lui A. Ferenczi. Rezultatele săpăturilor n-au fost publicate, deoarece, Ferenczi a murit în cursul războiului.

¹⁴ M. Macrea și colab., în *SCIV*, II, 1951, I, p. 307—310.

¹⁵ Indicațiile bibliografice se află la A. Ferenczi, în *ACMI*, IV, 1932—38, p. 240 și urm.

Platoul are forma dreptunghiulară neregulată, cu dimensiunile 75×60 m, cu axul lung N-S. Spre sud, acest platou se leagă cu o șa de munți unde există cetatea Jigodin II. La marginea sudică a platoului se află un val de pământ. Celelalte laturi ale platoului sînt abrupte. În aceste părți nu se observă nici o întăritură. Terenul platoului, o pășune, se înclină spre est. În cursul săpăturii au fost executate două șanțuri.

Șanțul I. În direcția N-S, perpendicular pe valul de pământ, a fost executat un șanț, lung de 25 m, lat de 2 m și adînc de 1,5–2 m. În această secțiune, sub stratul de humus vegetal, gros de 0,20–0,30 m s-a găsit un val din pietre nefățuite, legate între ele cu pământ. Înălțimea actuală a valului este de 1,5 m, iar lățimea de 6 m (fig. 2). În interiorul valului nu s-a găsit nici ceramică nici alte obiecte.

Șanțul II. Terenul a fost secționat în direcția E–V cu un șanț lung de 100 m, lat de 1 m și adînc de 1 m. Sub humusul vegetal, gros de 0,20–0,30 m, s-a descoperit un strat de cultură, gros de 0,40–0,60 m, care conținea fragmente ceramice și alte obiecte aparținînd culturii materiale a populației dacice. Stratul de cultură—pământ mazăros de culoare brună, a fost deranjat de mulțimea gropilor săpate de căutătorii de comori.

În materialul descoperit în cele două șanțuri predomină ceramica. Se pot deosebi două categorii de ceramică: a, ceramică de uz casnic, lucrată cu mîna, din pastă impură și bine arsă; b, ceramică modelată la roată, din pastă cenușie, de calitate superioară.

Primele categorii îi aparțin vase tip borcan și fragmente de cești cu toartă. Un mic vas de tip borcan, de culoare brun-închisă, are buza dreaptă, pîntecele puțin bombat, decorat pe umăr cu patru butoni mici. Un buton lipsește. Înălțimea vasului este de 7 cm, diametrul fundului 5,7 cm, iar grosimea peretelui 0,5 cm (fig. 10/2). Un alt vas, tot din pastă de culoare brună, are buza răsfrîntă în afară; pe pîntece este decorat cu o bordură incizată vertical și prevăzută cu patru butoni. Vasul e înalt de 9,5 cm, diametrul buzei 6 cm iar al fundului 4 cm (fig. 10/1). Au fost găsite 3 cești fragmentare dintre care una este fără decor (fig. 10/3). Ceașca a doua este decorată la buză cu împunsături de degete și cu o bordură cu inciziuni. Toarta, de asemenea decorată cu linii incizate, pornește de la fundul vasului și se leagă de marginea buzei. Înălțimea ceștii este de 9,5 cm (fig. 9/4). Pe al treilea fragment se găsește același decor: un brîu incizat (fig. 9/6). În afară de brîul incizat, au mai fost folosite ca motive decorative: brîu alveolat, șir de alveole, linii incizate în formă de arbore și în val (fig. 9/1–3,5).

În categoria a doua se înscriu fragmente de fructiere dacice, lucrate la roată, din pastă fină cenușie (fig. 9/8–9) și un fragment dintr-un vas cu buza îngroșată (fig. 9/12).

Categoriei uneltelor le aparțin un fragment dintr-un lustruitor de vas și două prîsnele, făcute din lut (fig. 9/7, 10, 11). Au mai fost descoperite: o verigă de bronz și un vîrf de lance din fier (fig. 10/4–5).

În apropierea cetății, sătenii au găsit două monede de argint: o monedă de la Filip III Arideu (cf. L. Müller, Num. d'Alex. le Grand, 1855, p. 387) și o tetradrahmă din Thasos (Head, H.N. 265–6; 146 î.e.n.; fig. 8/1–4).

Pentru cele două vase întregi analogia o găsim în materialul ceramic al ășezărilor de la Bicsadul Oltului¹⁶ și de la Poiana¹⁷. Ceștile aparțin tipului cunoscut de la Poiana¹⁸. Restul materialului ceramic e fragmentar și reprezintă tipurile întâlnite în ășezările dacice (urne, fructiere etc.).

Jigodin III. Tot pe malul drept al Oltului, la o distanță de aproximativ 1 km de cetatea Jigodin I, se ridică un bôt de deal (cota 726), numit de săteni „Piscul Cetățuia“ (Kisvártetô). În prima jumătate a secolului nostru terenul a fost cercetat de A. Ferenczi.

Pe vârful dealului se află un mic platou de formă ovală. Laturile platoului sînt piezișe și numai pe partea apuseană este întărit cu un val de pămînt. Platoul, în direcția E-V, e lung de 100 m și lat, în direcția N-S, de 40 m. În cursul săpăturii au fost executate trei șanțuri.

Șanțul I. Pe partea apuseană a terenului, perpendicular pe valul de pămînt, a fost executat un șanț, lung de 10 m, lat de 2 m și adînc de 2 m. Înălțimea valului actual este de 1,5 m, iar lățimea de 6 m. Valul a fost făcut din pietre de stîncă nefasonate și legate cu pămînt. În val nu s-a găsit nici un fragment de vas.

Șanțul II. În direcția N-S terenul a fost secționat cu un șanț lung de 35 m, lat de 2 m și adînc de 1 m. Sub humusul vegetal, gros de 0,30—0,40 m, există un strat brun-cafeniu, gros de 0,30—0,60 m, în care au fost găsite sporadic fragmente de vase și două obiecte de bronz. Acest strat este ășezat pe stîncă de andezit a dealului.

Șanțul III. În direcția E-V, perpendicular pe șanțul II, a fost executat un șanț lung de 38 m, lat de 2 m și adînc de 0,60—1 m. Acest șanț, din punct de vedere stratigrafic, corespunde șanțului II. În stratul de cultură au fost găsite fragmente de vase.

Materialul ceramic descoperit în șanțuri se poate împărți în următoarele grupe: 1, fragmente de vase lucrate cu mîna din pastă poroasă și 2, fragmente de vase modelate la roată din pastă fină de culoare cenușie-neagră.

Fragmentele de vase lucrate din pastă grosolană sînt fie lipsite de decor (fig. 12/2, 4, 5, 7, 9), fie decorate cu butoni mici sau mai mari (fig. 11/2—5), cu briu crestă sau alveolat sau cu linii ondulate incizate (fig. 11/1,7). Grosimea pereților acestor fragmente de vase variază între 0,5—1,5 cm.

Materialul ceramic din grupa a doua constă din fragmente de buze de vas-borcan, de fructiere și de strecurători (fig. 13/2, 4—5,6). Patru fragmente de vase au buza îngroșată; dintre acestea două au decor incizat cu linii în val și în formă de arbore (fig. 11/6; 12/3). Un fragment de vas de culoare cărămizie, lucrat din pastă foarte fină și bine arsă, este decorat cu linii paralele și în val, executate cu o vopsea roșie (fig. 11/8).

Două fragmente de vase fac parte din ceramica romană provincială; primul, dintr-un vas cu toartă, pe umăr cu cinci linii incizate, celălalt un fragment de buză (fig. 13/3; 12/1).

¹⁶ Z. Székely, *Săpăturile la Bicsadul Oltului*, București, 1951, fig. 19/4.

¹⁷ R. și E. Vulpe, *op. cit.*, fig. 43/78, 17.

¹⁸ *Ibidem*, fig. 41/10; R. Vulpe și colab., în *SCIV*, II, 1951, I, p. 196, fig. 18/8.

În șanțul II au fost găsite două obiecte de bronz: fundul cilindric al unui obiect și o cataramă (fig. 12/8). Catarama are o lungime de 8,4 cm. Acest tip este cunoscut la romani. Un exemplar a fost găsit în castrul de la Micia-Vețel și se află în colecția Muzeului din Deva (nr. inv. 3151).

În pământul de azvirlitură al șanțului II a fost găsită o monedă, iar în șanțul III alte două.

Descrierea monedelor.

I. Crispina, soția lui Commodus 177/182.

Av. CRISPINA AVG-IMPCO (MMODI AVG).

Bustul spre dr.

Rv. (SALVSSC) Sanitas șezînd spre st., hrănind un șarpe încolăcit în jurul unui altar.

Bronz marc. Cohen, 2. III. 385/32.

II. Geta 203—212.

Av. /P. SEP-GETA-CA/ESAPON/. Bustul tinăr spre dr.

Rv. /PRINCEP/S IVV-ENT-V/TIS/. Geta în picioare spre st., ținută militară ținînd o ramură și o lance; înapoia lui, un trofeu.

Fragment de denar argint-billon.

Cohen IV. 270—157.

III. Eliogabalus (218—222).

Av. IMPANTO-NINVS AVG. Bustul laureat și drapat spre dr.

Rv. SALVS-AVGVSTI, Sanitas în picioare spre st., hrănind un șarpe încolăcit în jurul unui altar și ținînd un gubernaculum.

Denar de potin. Cohen, 2. IV. 348/264.

Fragmentele de vase fac parte din ceramica de uz casnic a populației autohtone, cunoscută din așezările dacice de la Sf. Gheorghe — Bedeháza¹⁹, Zetea²⁰ și Poiana²¹.

Dintre fragmentele de vase lucrate cu mina, două nu fac parte din grupa ceramicii dacice. Primul e un fragment de margine dintr-un vas de culoare neagră, din pastă impură, cu multe pietricele, cu buza răsfrîntă în afară (fig. 12/1). Celălalt fragment provine dintr-un vas cu buza răsfrîntă drept în afară, avînd pasta impură, cu multe pietricele (fig. 12/4). Primul își găsește analogia în materialul ceramic al castrului roman de la Comălău²² și aparține culturii Sintana de Mureș din secolul IV e.n.

Fragmentele de vase modelate la roată, cu pastă fină, de culoare cenușie reprezintă tipurile obișnuite ale ceramicii dacice de acest gen. Fragmentul de vas decorat cu pictură de culoare brună este cunoscut în mai multe așezări dacice, ca de exemplu la Zetea²³ și în alte localități.

¹⁹ K. Horedt, în *Materiale*, II, 1956, p. 25, fig. 11/1—15; p. 26, 12/1; p. 28, 14/1—19.

²⁰ Z. Székely, *op. cit.*, Pl. III—IV.

²¹ R. și E. Vulpe, *op. cit.*, fig. 43—53, 74—78.

²² Z. Székely, *A komolói erődített római tábor*, Cluj, 1943, Pl. XIII 15, 16, fig. 4.

²³ Z. Székely, *op. cit.*, p. 10, fig. 4/14, 15.

În privința originii acestei ceramici au fost emise diferite păreri. V. Pirvan o considera marfă de import din Italia²⁴, iar alții o atribuiau celților²⁵. G. Behrens²⁶ și F. Maier²⁷ sînt de părere că în Europa mijlocie această ceramică s-a dezvoltat pe fond local celtic și a fost influențată de ceramica elenistică. Recent, cu problema acestei ceramici s-a ocupat și I. H. Crișan, care o consideră tot marfă de import, de origine celtică, de pe teritoriul Ungariei și al Cehoslovaciei²⁸. În privința cronologiei stabilită de cercetătorii amintiți, după care această ceramică a fost folosită numai în Latène III și în secolul I e.n., pînă în epoca Flaviilor, trebuie să aducem o modificare și anume că ceramica de acest tip persistă la dacii liberi și în secolele următoare. Faptul este confirmat de prezența fragmentului de vas pictat descoperit în cetatea Jigodin III.

Pentru datarea cetății Jigodin I putem folosi materialul ceramic, precum și cele două monede grecești din secolul II î.e.n. ca „terminus postquem”. Ceramica descoperită indică însă o perioadă posterioară Latène-ului II. Credem deci că nu greșim încadrînd-o în Latène III (sec. I î.e.n.).

În ceea ce privește cetatea Jigodin III avem elemente de datare mai concludente. Prezența vaselor romane și a cataramii de bronz, cunoscute în castele romane, indică durata cetății pînă în perioada imperială romană (sec. II—III e.n.). Această constatare este confirmată și de cele trei monede romane imperiale.

* * *

Pe baza materialului prezentat, se poate constata că populația dacică din sud-estul Transilvaniei a avut două tipuri de locuință: 1, semibordeiul, săpat în pămînt la o adîncime mică și 2, locuința de suprafață. Forma locuinței era de obicei dreptunghiulară, pătrată, sau ovală. Urmele de pari observate la unele locuințe arată că pereții au fost construiți din lemn, cu acoperișul, probabil, în două ape. Ambele tipuri au fost folosite începînd din Latène II.

Podeaua locuințelor era din pămînt bătătorit. În locuință exista o vatră sau un cuptor. Vatra, așezată într-un colț al locuinței, era de formă dreptunghiulară, cu sau fără gardină, ovală sau rotundă. Vetrele, de formă ovală sau rotundă, erau din lut, fiind făcute și de multe ori înconjurate cu pietre. Se pare că în perioada tîrzie, în epoca imperială, se folosea și vatra pătrată, din pietre mari: un fel de piatră. O astfel de vatră a fost descoperită la Simonești, fără să se fi putut însă stabili forma ei originală. Într-o locu-

²⁴ V. Pirvan, *Gelica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 384.

²⁵ Z. Székely, *Zelevára*, 1946, p. 18.

²⁶ G. Behrens, *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte*, în *Festschrift für Rudolf Egger*, I, Klagenufer, 1952, p. 53 și urm.

²⁷ F. Maier, *Zur bemalten Spätlatène Keramik an dem Oppidum von Manching*, în *Germania*, 39, 1961, 3—4, p. 360 și urm.; idem, *Zur bemalten Spätlatène Keramik in Mitteleuropa*, în *Germania*, 41, 1963, 2, p. 259 și urm.

²⁸ I. H. Crișan, *Mit geometrischen Mustern bemalte dakische Keramik aus Transilvanien, in Dacia*, N. S., X, 1966, p. 330—334.

ință din așezarea de la Cernatu s-a descoperit în afară de vatra circulară, și un cuptor de copt pîine, de formă rotundă, cu dimensiunile $1,20 \times 1,10$ m.

Tipurile de locuințe dacice — semibordeiul și locuința de suprafață — s-au dezvoltat pe fond local din prima vîrstă a fierului. Tot origine locală au și formele de vetre. Aceste tipuri de locuințe cu vetre făcute și înconjurate de cîteva pietre, sînt cunoscute în așezările din prima vîrstă a fierului de la Reci, Cernatu și Porumbenii Mari²⁹.

Așezările erau în general deschise, neîntărite și situate pe terasele apelor curgătoare. Așezarea de la Cernatu se află pe un platou ridicat, fiind fortificată pe două din laturi cu șanț și val. Acest sistem de întărire a așezărilor își are originea tot în prima vîrstă a fierului³⁰.

Cetățile erau construite pe dealuri și apărate cu val de piatră, care înconjura nu numai platoul, ci și terasele. Unele aveau în afara valului și șanț. După cum arată cetatea dacică Jigodin III, acest sistem de fortificare s-a păstrat la dacii liberi din afara provinciei pînă în epoca tîrzie.

În afară de val de pămînt sau de piatră, dacii au folosit și ziduri de piatră, ca de exemplu la cetatea de la Costești. Acest tip de construcție a fost aplicat la cetatea de la Covasna, una dintre cele mai mari cetăți dacice din sud-estul Transilvaniei. Aici zidurile care înconjoară terasele erau construite din pietre mai mult sau mai puțin regulate, legate cu lut. Rezultatele cercetărilor anterioare nu ne sînt cunoscute iar la suprafață nu se poate constata dacă cetatea a fost întărită și cu turnuri.

În încheiere putem conchide că săpăturile efectuate în sud-estul Transilvaniei au adus contribuții importante privitoare la cunoașterea formei locuințelor, a tipurilor așezărilor și cetăților dacice din Latène mijlociu și tîrziu.

²⁹ Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, 1966, p. 5—7, 19—21, 31.

³⁰ *Ibidem*, p. 21.

Fig. 1. Cetățile dacice Jigodin I, III. Vedere generală.

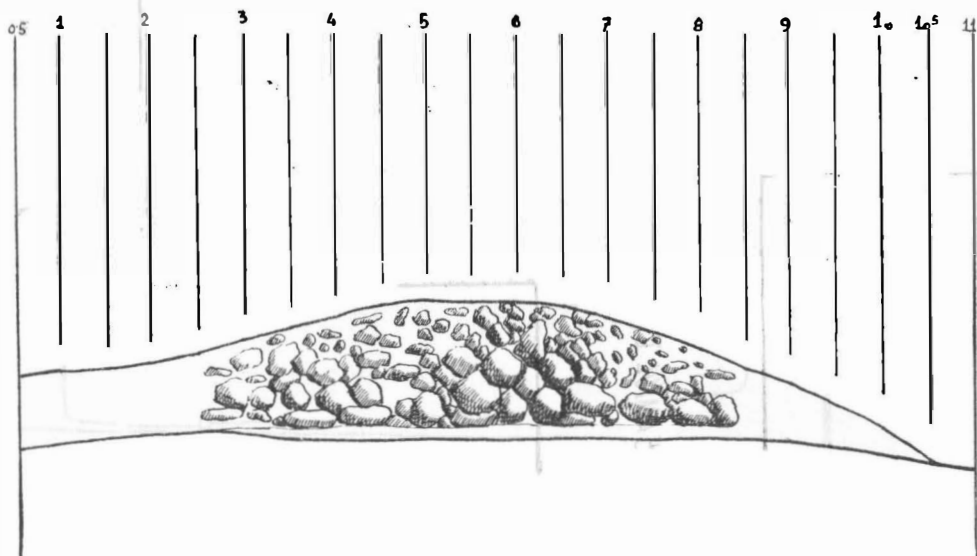
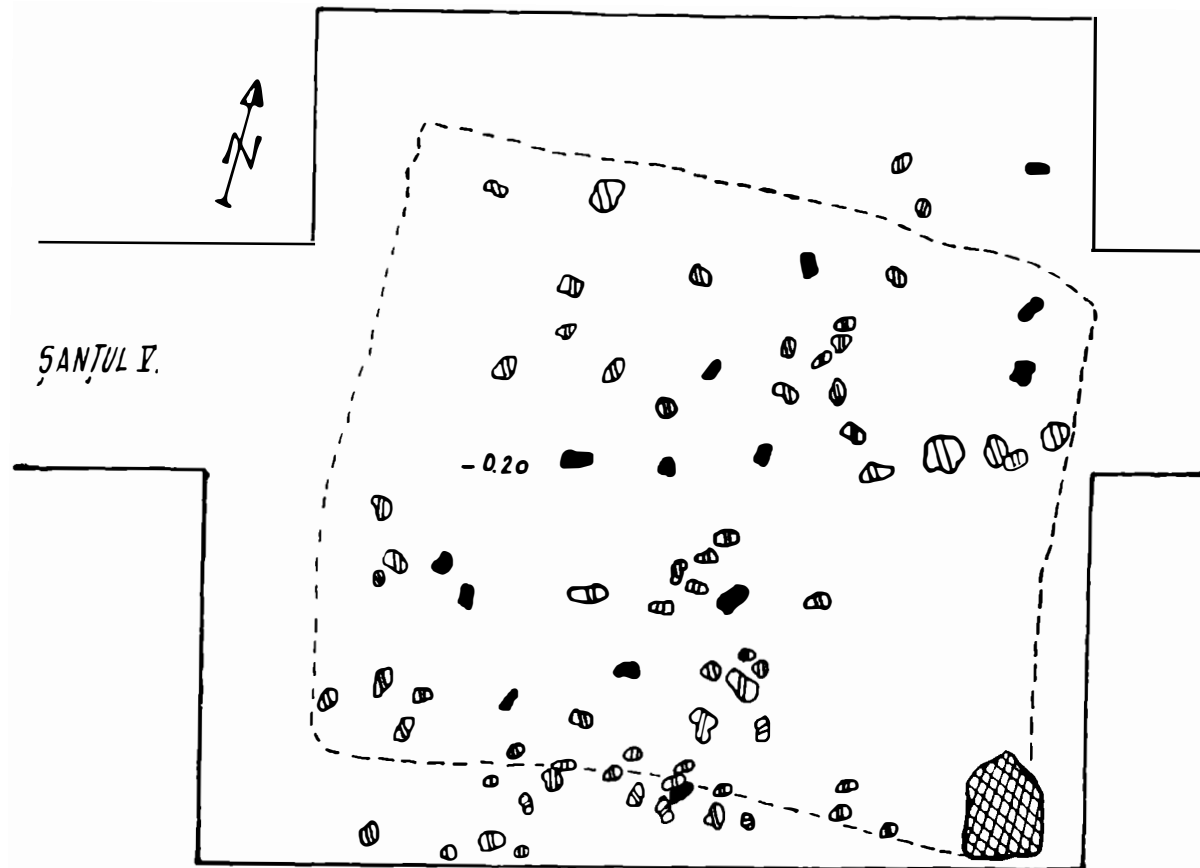
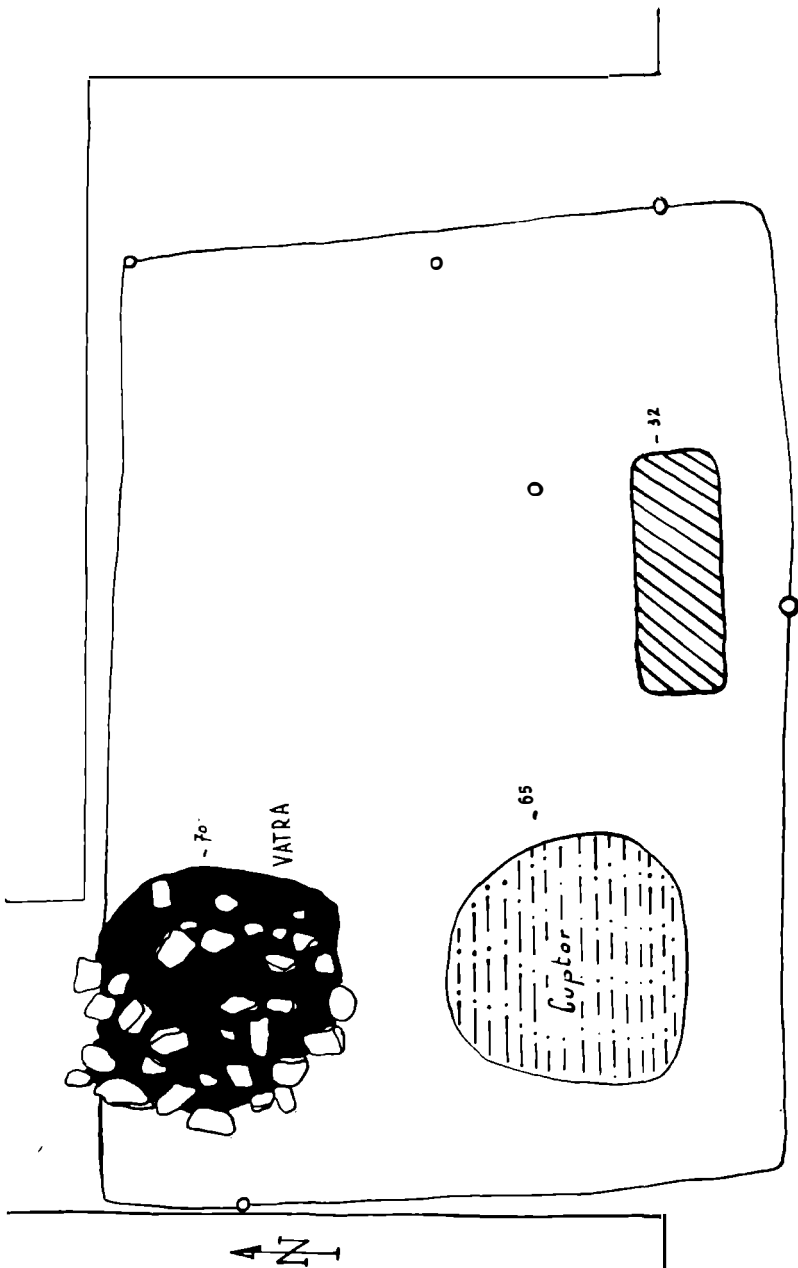

Fig. 2. Cetatea Jigodin III. Secțiunea valului.

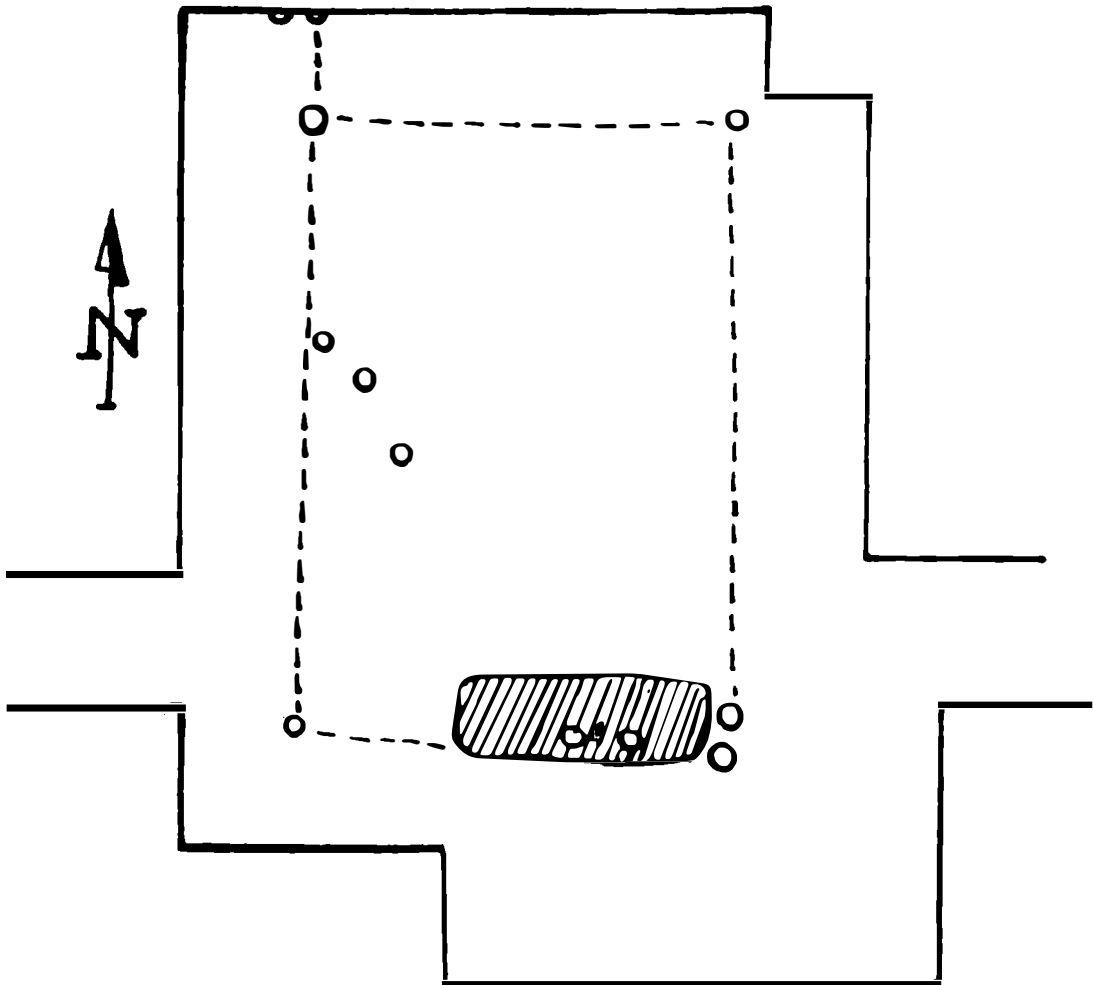
● piatră ◐ cioburi ▨ chirpic

Fig. 3. Planul locuinței neolitice din așezarea de la Sălașuri.

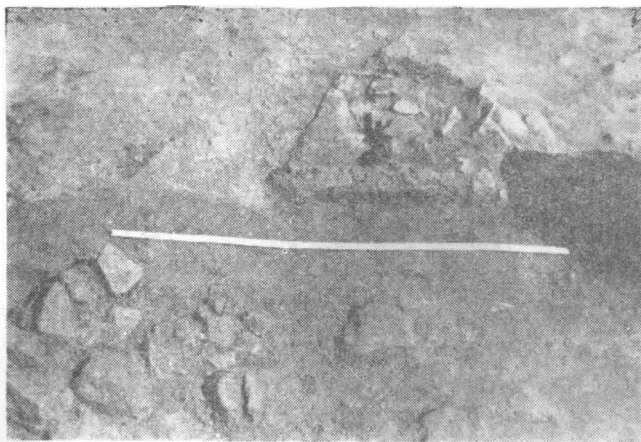
O URME DE PARI PIATRĂ CHIRPIC.

Fig. 4. Planul locuinței din așezarea de la Cernatu I.

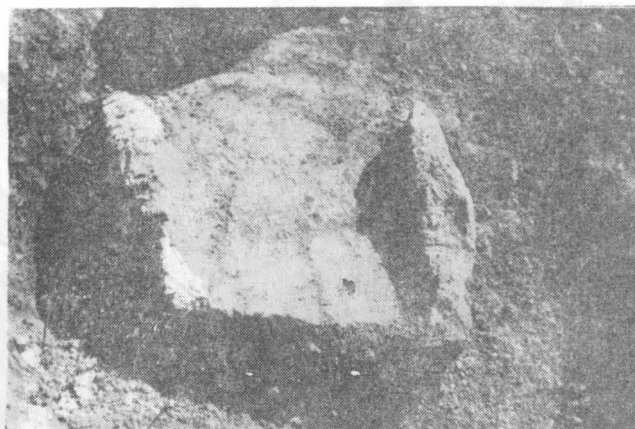

○ URME DE PARI CHIRPIC

Fig. 1 Planul locuinței din aşezarea de la Căminu II.

1

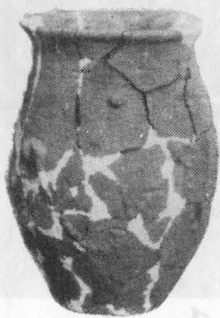

2

3

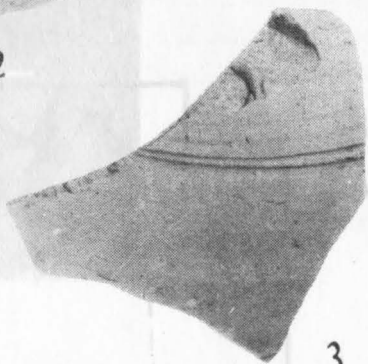
Fig. 6. Tipuri de vetre ale locuințelor dacice din așezarea de la Sălașuri.

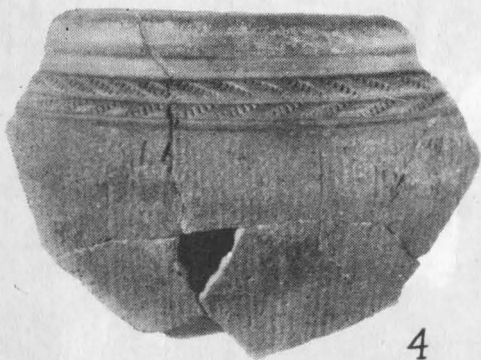
1

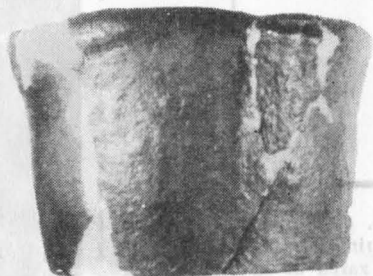
2

3

4

5

Fig. 7. Fragmente de vase dacice și romane. 1, Sălașuri; 2-3, Cernatu; 4-5 Cristur.

1

3

2

4

Fig. 8. Jigodin I. Monede grecești.

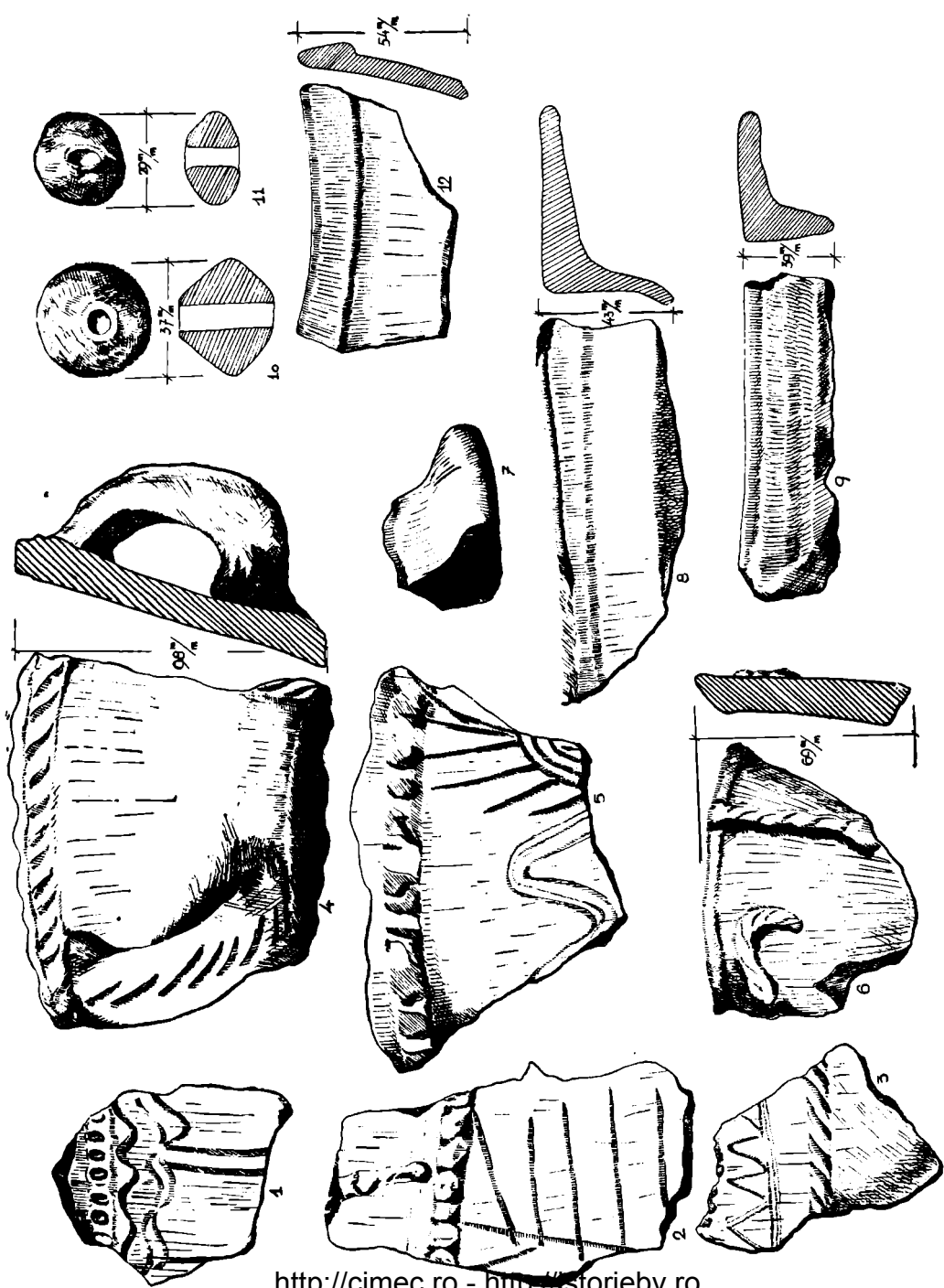

Fig. 9. Fragmente de vase și fusaiole de lut din cetatea dacică Jigodin I.

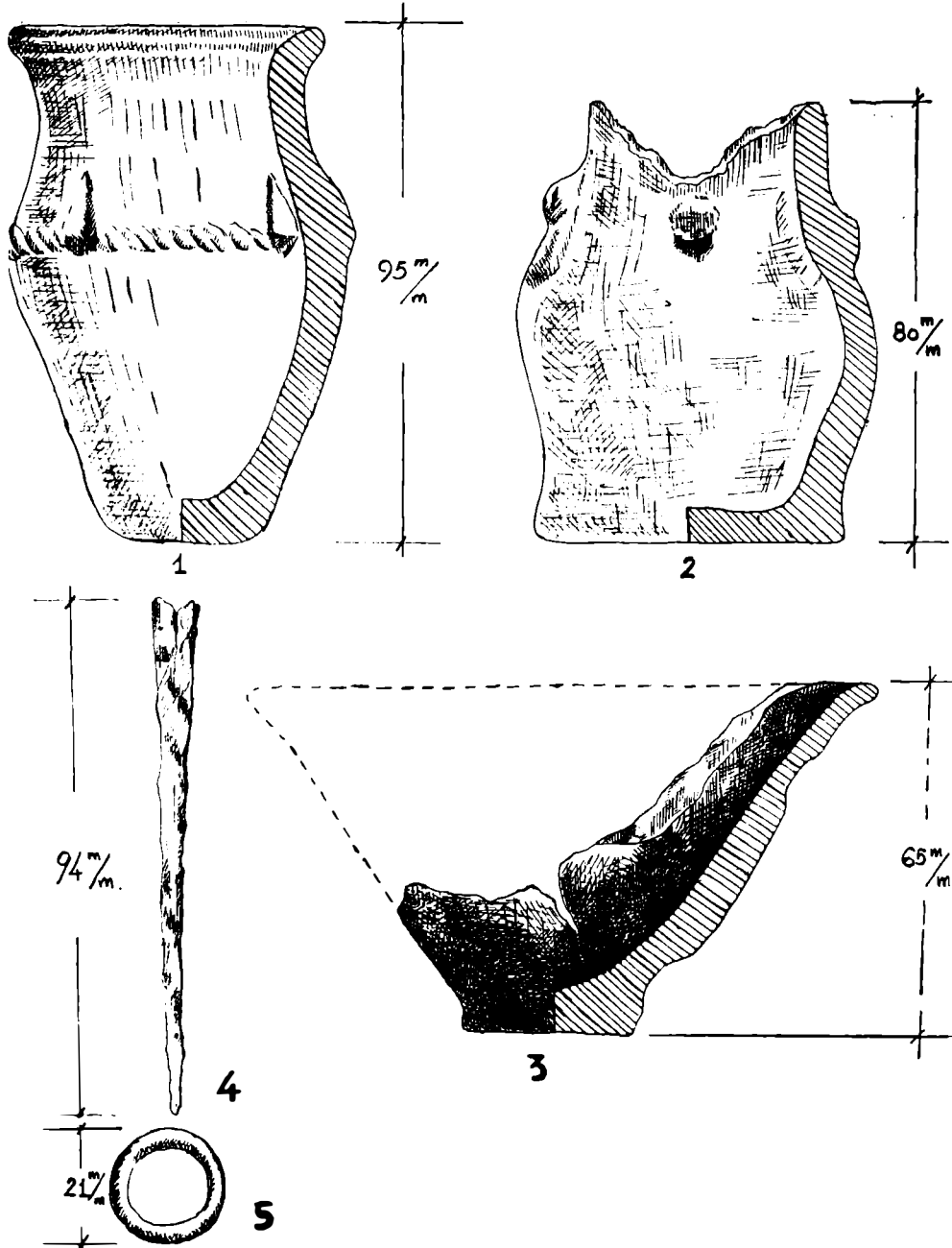

Fig. 10. Vase de lut și obiecte de fier din cetatea Tigodin I.

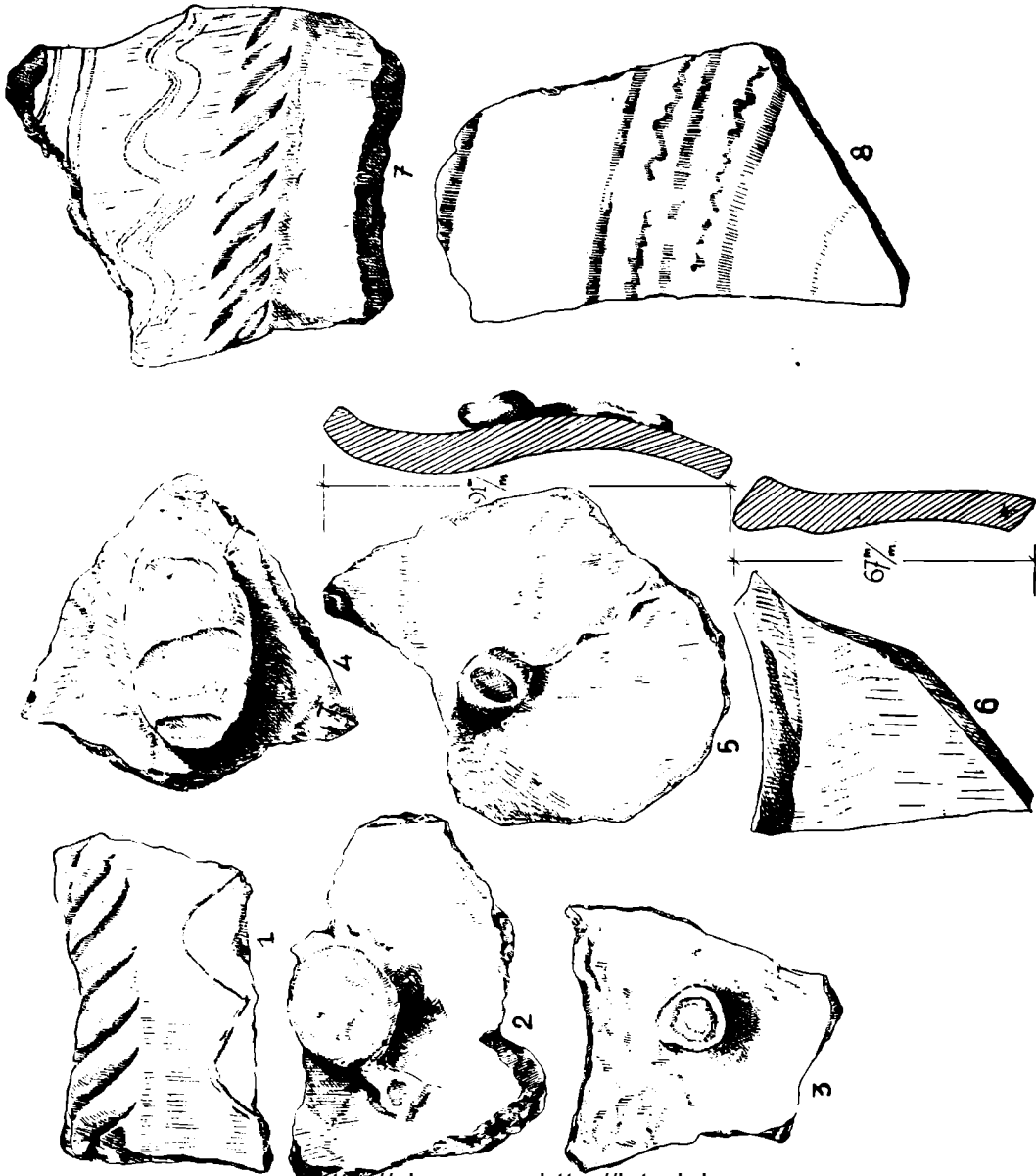

Fig. 11. Fragmente de vase din cetatea Jigodin III.

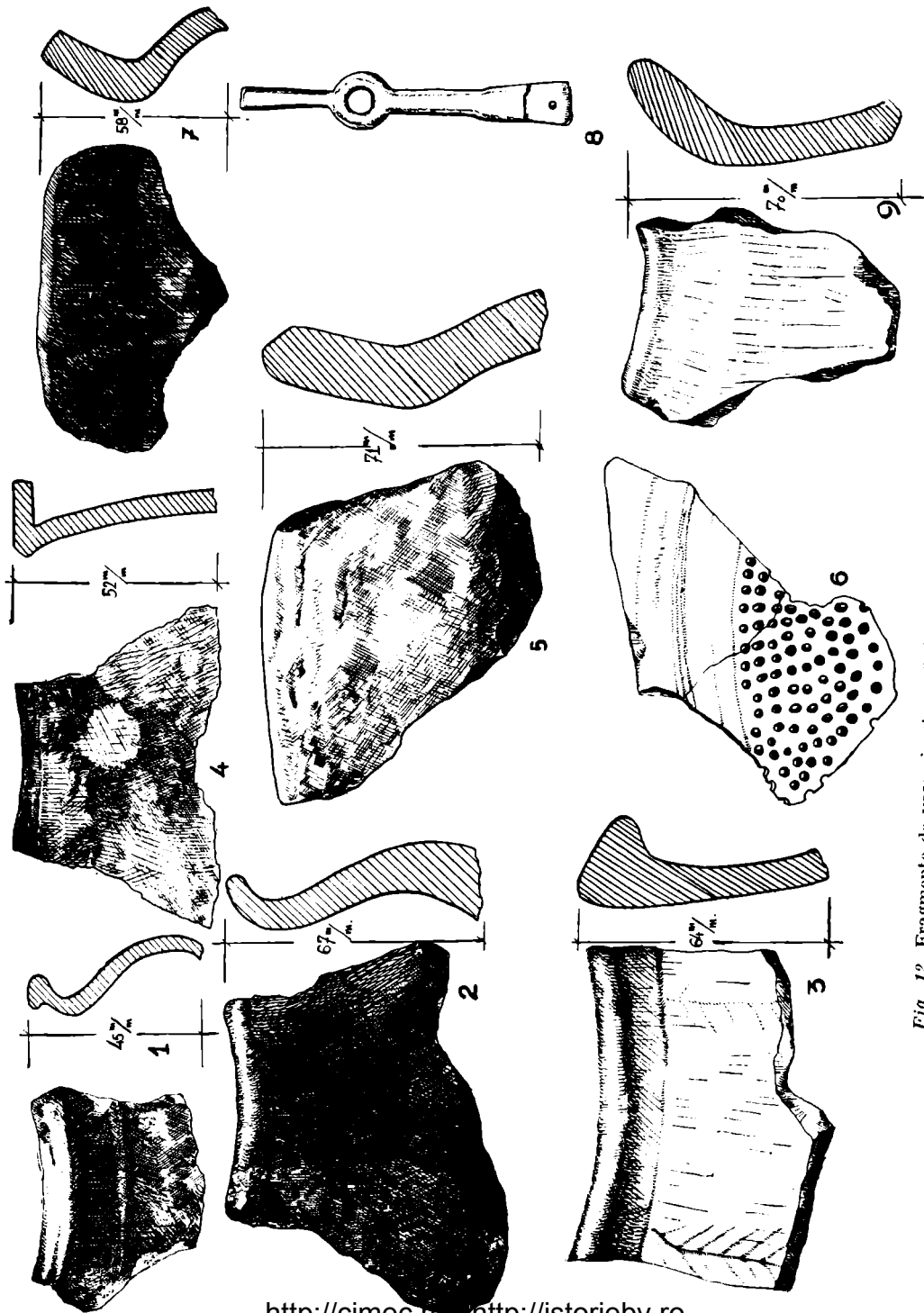

Fig. 12. Fragmente de vase și cataramă de fier din cetatea Jigodin III.

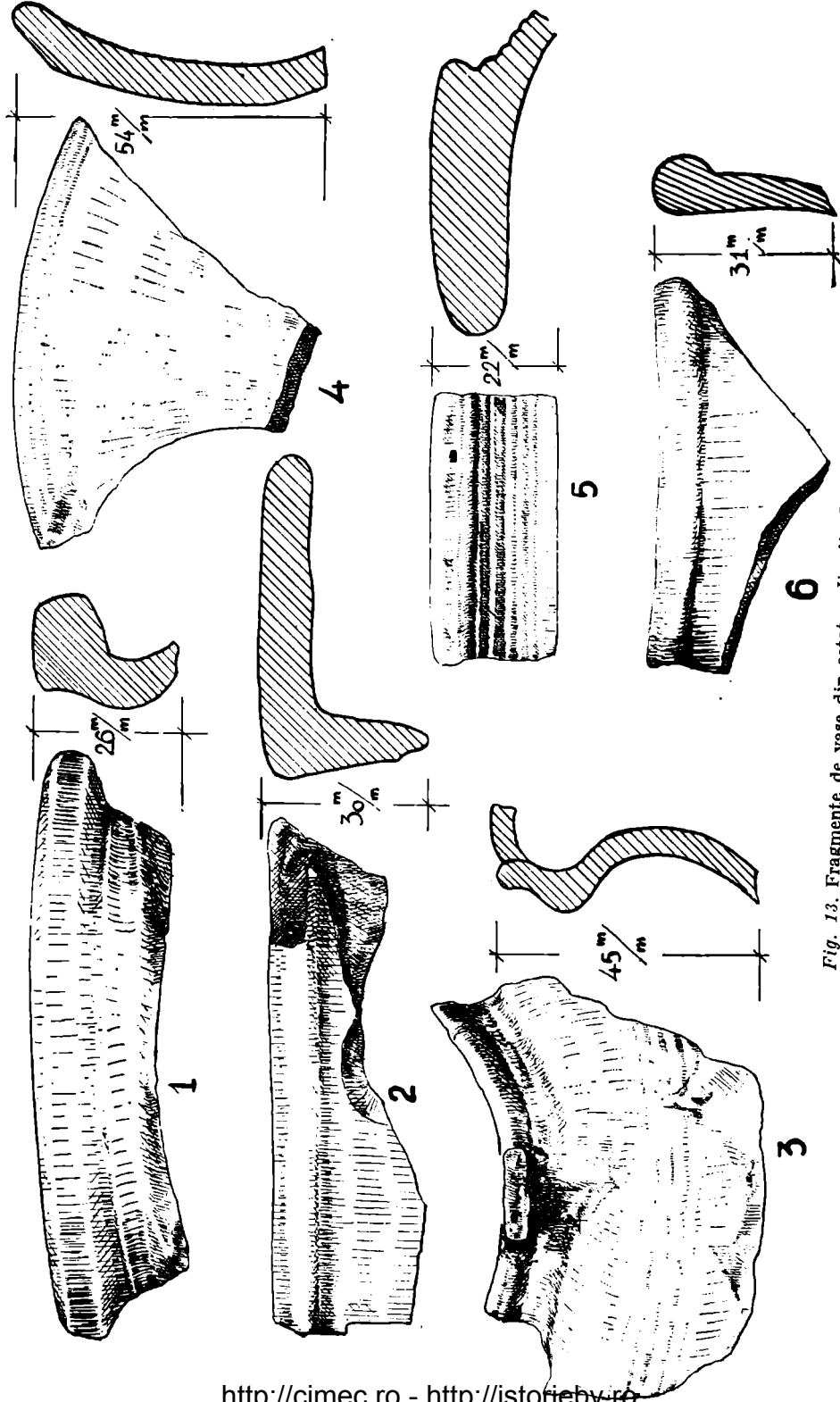

Fig. 13. Fragmente de vase din cetatea Jigodin III.

BEITRÄGE ZU FRAGEN BETREFFEND DIE DAKISCHEN ANSIEDLUNGEN UND BURGEN SÜDOST-SIEBENBÜRGENS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die zu Beginn und um die Mitte unseres Jahrhunderts unternommenen Forschungen im Südosten von Siebenbürgen haben viele Funde aus der dakischen Latène-Zeit zu Tage gefördert. Die Wohnformen der Daken konnten aber bisher nicht festgestellt werden.

In den letzten Jahren wurden die dakischen Ansiedlungen von Cristur und Simonești (Kreis Harghita), Sălașuri (Kreis Mureș), Cernatu und Poian (Kreis Covasna) und die Burgen von Zetea, Porumbenii Mari, Racu, Jigodin-Miercurea Ciuc (Kreis Harghita), Ghindari (Kreis Mureș) und Covasna (Kreis Covasna) untersucht.

Von den obenerwähnten Ansiedlungen gehören in die Latène-II-Zeit die von Cristur und das erste Niveau vom „Cîmpul lui Robert“ („Robertfeld“) genannten Ried bei Cernatu. In die Latène-III-Zeit können die Ansiedlungen von Sălașuri, die vom Ried „Vîrf ascuțit“ („Spitzer Gipfel“) bei Cernatu und die von Poian eingegliedert werden. Das zweite Niveau der Ansiedlung vom „Cîmpul lui Robert“ („Robertfeld“) bei Cernatu und die Ansiedlung von Simonești scheinen dem II. Jahrhundert n. u. Zr. anzugehören.

Die Burgen gehören der III. Latène-Zeit an, mit Ausnahme der Burg von Jigodin III., die auf Grund von Münzfunden in die römische Kaiserzeit, und zwar ins II. — III. Jahrhundert n. u. Zr. eingegliedert werden muss.

Die dakische Bevölkerung kannte zwei Wohnungstypen: 1. die Erdhütte, 2. das ganz oberhalb der Erde gebaute Wohnhaus. Die Feuerherde waren rechteckig, oval oder rund und verputzt.

Die Wohnbauformen und die Herdformen haben sich auf einheimischer Grundlage aus der Hallstattzeit (ersten Eisenzeit) entwickelt.

Die dakischen Burgen waren aus Erdwällen und Steinmauern errichtet, ohne dass dabei Mörtel als Bindemittel verwendet wurde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Gesamtansicht der dakischen Burgen von Jigodin I. und Jigodin III.
Abb. 2. Querschnitt des Erdwalles der Burg von Jigodin III.
Abb. 3. Grundriss der dakischen Wohnung aus der Siedlung von Sălaşuri.
Abb. 4. Grundriss der Wohnung aus der Ansiedlung von Cernatu I.
Abb. 5. Grundriss der Wohnung aus der Ansiedlung von Cernatu II.
Abb. 6. Feuerherdtypen aus dakischen Wohnungen der Ansiedlung Sălaşuri.
Abb. 7. Bruchstücke von dakischen und römischen Gefäßen.
1, Sălaşuri; 2—3, Cernatu; 4—5, Cristur.
Abb. 8. Griechische Münzen aus der Burg von Jigodin I.
Abb. 9. Bruchstücke von Gefäßen und Spinnwirteln aus Ton aus der dakischen Burg von Jigodin I.
Abb. 10. Tongefäße und Gegenstände aus Eisen aus der Burg von Jigodin I.
Abb. 11. Bruchstücke von Gefäßen aus der Burg von Jigodin III.
Abb. 12. Bruchstücke von Gefäßen und ein Zaum aus Eisen aus der Burg von Jigodin III.
Abb. 13. Bruchstücke von Gefäßen aus der Burg von Jigodin III.

ISTORIE MEDIE

UNELE PROBLEME REFERITOARE LA PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ A BRAȘOVULUI

de PAVEL BINDER

Pînă nu de mult s-a considerat că documentul din anul 1252 constituie prima mențiune a Brașovului medieval. Această părere a fost acceptată atît în lucrările de specialitate¹, cît și în cele de popularizare² referitoare la orașul de sub Timpa.

Într-una din copiile notiței din Echternach (Luxemburg), vorbindu-se despre invazia tătarilor în Țara Bîrsei, este amintită devastarea unei „civitas”³. În noua istoriografie românească se precizează că în anul 1241, pe lângă alte centre, a fost ocupat și Brașovul⁴.

Nici una din cele două mențiuni nu poate fi însă considerată ca prima consemnare a localității Brașov. În copia notiței din Echternach, în care sînt expuse evenimentele referitoare la anul 1241, se vorbește de „civitate que vocatur Burza”, iar documentul din 1252 nu se referă la localitatea Brașov ci la întreaga depresiune a Țării Bîrsei.

În 1252, cu ocazia hotărniciei moșiei „Terra-Zek”, situată între Olt și Munții Baraolt, pe lângă atestarea românilor din Cîrța-Belinului și a secuilor din Sebus (Sepsi), se vorbește și despre ținutul sașilor din „Brașov”⁵. Deși ne-a păstrat prima variantă a toponimului Brașov (Barasu), documentul nu se referă la așezarea de sub Timpa. După cum am încercat să dovedim într-o

¹ Erich Jekelius, *Kronstadts Gassen und Plätze*, în *Das Burzenland*, III, 1, Kronstadt, Brașov, 1928, p. 21; Gustav Treiber, *Das Rathaus in Kronstadt*, în *MBSM*, 6, 1944, 1-4, p. 16-18.

² „Brașovul ca cetate apare pentru prima oară menționat într-un document din 1251 (sic!), după alungarea a cavalerilor teutoni (1225)”: Mihai Murgu, *Brașov*, București, Edit. Meridiane, 1967, p. 12.

³ „In civitate que vocatur Burza occiderunt principes exercitus regis cum omnibus suis...”: Gustav Kisch, *Aus der Echternacher Klosterbibliothek*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 27, 1904, p. 18.

⁴ Ștefan Pascu, în *Istoria României*, II, 1962, p. 120.

⁵ „Terra Zek ... inter terras Olacorum de Kyrch, Saxonum de Barasu et terras Sieulorum de Sebus existentem...”: Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1892, nr. 86, p. 78-79 (mai jos. *Ub*) și *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, veac XIII, vol. II, doc. 5, p. 5-6 (mai jos *DIR*, C). Cf. și Pavel Binder, *Considerații istorice cu privire la primele așezări românești amintite în documentele medievale* (localizarea lui „Kerch Olachorum”), în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII, 1964, p. 317-320.

altă lucrare⁶, în secolele XIII–XIV Braşovul nu este numai un toponim, ci şi un choronim. Altfel nu pot fi interpretate documentele sau cronicile care localizează în Braşov cetatea Hălchiului (Crizbav)⁷ sau cetatea Bran⁸. În secolul al XIII-lea, când Feldioara juca un rol de frunte în viaţa politică a Țării Birsei, nu avem dovezi că Braşovul ar fi fost reşedinţa ţinutului birsan⁹.

Prin urmare, în 1252 „terra Barasu” nu însemna un ţinut aflat sub jurisdicţia Braşovului. Pe de altă parte, hotarul Braşovului nici în 1252 şi nici mai târziu nu s-a extins pînă la Olt, deci nu putea fi indicat megieş nemijlocit cu „Tera Zek”.

Încă în anul 1949 cercetătorul Norbert Backmund, a editat aşa-numitul „Catalogus Ninivensis”, o listă a tuturor mănăstirilor premonstratense din Ungaria şi Transilvania¹⁰. Acest catalog al aşezămintelor ordinului premonstratens din părţile amintite, este de fapt o copie din secolul al XV-lea al unui original, azi pierdut. Documentul original a fost întocmit, după părerea cercetătorilor, în perioada 1236–1241 şi se referă la anul 1235, când abatele Fredericus a vizitat mănăstirile menţionate. Data de mai sus, ca primă menţiune documentară a Braşovului a fost folosită de specialiştii în istoria artelor¹¹, cit şi de istorici¹². Începînd din 1964 această menţiune a fost semnalată şi în literatura de specialitate română¹³. Între timp, importanţa „Catalogului Ninivensis” a fost relevată şi în străinătate de Karl Reinert¹⁴.

„Catalogus Ninivensis” redă în felul următor cea mai veche referire cu privire la Braşov: „Claustra Sororum. . . in Hungaria assignata est paternitas. Dyocesis Cumanie Corona”. În acelaşi catalog este menţionat şi Sibiul: „Dyocesis Ultra silvane Villa Hermanni”. Pentru a putea aprecia la justa sa valoare acest document de o importanţă capitală privitor la istoria oraşului nostru, vom analiza câteva dintre aspectele sale.

⁶ Pavel Binder, *Etimologia, sensul iniţial şi evoluţia numelui topic „Braşov”*, în *Limbă şi literatură*, VIII, 1964, p. 411–420.

⁷ 1344: „Castro nostro Holtuen vocato in Brasso in confinibus regni nostri habito”: *Ub*, II, nr. 597, p. 16.

⁸ „Castrum in Brasso fortissimum, Terch vocatum”: I. G. Schwandner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1746, I, cap. VIII.

⁹ Francisc Killyen, *Formarea şi evoluţia comitatului Braşovului*, în *Studii şi articole de istorie*, VII, 1965, p. 11, arată că, „În anul 1252, Braşovul apare a doua oară în documente sub numele „Barasu”, indicînd denumirea unui ţinut întreg . . . , care era, desigur, format din comunele libere din împrejurimi, care s-au organizat sub conducerea Braşovului, pentru a-şi apăra interesele comune”.

¹⁰ Norbert Backmund, *Monasticon Premonstratense*, Straubing, 1949, p. 23–24.

¹¹ F. Oszvald, *Adatok a magyarországi premonstreiek Árpád-kori történetéhez*, în *Művészettörténeti Értesítő*, VI, 1957, 2–3, p. 231–254 şi mai ales p. 237.

¹² György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (Geographia Historica Hungariae Tempore Stirpis Arpadianae), Budapesta, 1963, p. 827–828.

¹³ P. Binder, *op. cit.*, p. 411–412 şi Fr. Killyen, *op. cit.*, p. 10.

¹⁴ Karl Reinert, *Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis des Klöster des Prämonstratenserordens in Ungarn und Siebenbürgen in der Zeit vor dem Mongolensturm*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, LXXVII, 1966, 3–4, p. 268–287. Această bibliografie ne-a fost comunicată de Paul Cernovodeanu, fapt pentru care-i mulţumim şi pe această cale. Cf. şi nota din *Studii*, XXI, 1968, 5, p. 1001.

O problemă importantă este, desigur, aceea de a clarifica care dintre mănăstirile brașovene, cunoscute mai tirziu, pot fi eventual identificate cu cea menționată în „Catalogus Ninivensis“.

În cursul evului mediu au existat la Brașov două așezăminte religioase pentru femei: mănăstirea călugărițelor dominicane de pe Ulița Călugărițelor (Nonnengasse, azi str. Armatei Roșii)¹⁵ și „Curtea Ecaterinei“ cu biserica dedicată Sf. Ecaterina. Mănăstirea călugărițelor dominicane fiind înființată cel mai devreme în secolul al XIV-lea, nu poate fi identificată cu cea studiată aici¹⁶. Rămîne deci să vedem care era situația așezămîntului din „Curtea Ecaterinei“.

Începînd din secolul al XIV-lea apare în actele referitoare la Brașov așezămîntul cisterciților denumit „Curtea Ecaterinei“, precum și capela aparținătoare, deservită de călugări cisterciți. Curtea Ecaterinei era situată lângă biserica parohială, azi Biserica Neagră, în zona actualei străzi Argeș¹⁷.

Intr-un act din anul 1388 se amintește de călugărul cistercic Ioan, ca rector al capelei Sf. Ecaterina din Brașov¹⁸. În anul 1406, în acest așezămînt locuiau mai multe surori laice (seculares mulieres) ca: Elisabeta din Rotbav, Elisabeta din Codlea, Gertrud și Ecaterina din Ghimbav, Margareta Creps și altele. Din procesul care a avut loc la începutul secolului al XV-lea, reiese că aceste surori erau obligate la diferite munci pentru călugării cisterciți, ele nefiind socotite de fapt călugărițe propriu-zise. La această dată capela Sf. Ecaterina era deservită de clericii mănăstirii cistercite Sf. Maria din Chița¹⁹. După desființarea abației Cîrța²⁰, regele Matia Corvin hotărăște, în anul 1477, ca rectorul capelei Sf. Ecaterina să fie subordonat din punct de vedere eclesiastic parohului din Brașov²¹.

¹⁵ Biserica Sf. Ioan era situată în curtea călugărițelor (1486: Der Nonnen hof): *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, III, Brașov, 1896, p. 746 (mai jos Q).

¹⁶ Béla Iványi, *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*, în *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 62, 1939, 1, p. 42—59.

¹⁷ Această curte (Katharinenhof) se afla pe locul fostei școli de fete în apropierea băii orășenești și a Porții de Sus sau Poarta Șchei, care, datorită faptului că era situată în apropierea curții Ecaterinei, se mai numea Poarta Ecaterinei. În mod indirect tot această curte este eponimul străzii Ecaterinei din Șchei (azi str. C. Brîncoveanu), care era orientată spre poarta amintită: F. W. Seraphin, *Kronstadt zur Zeit des Honterus*, în *Aus der Zeit der Reformation Brașov*, 1898, p. 348.

¹⁸ „Fratre Johanne ordinis cisterciensis rectore Capellae sanctae Katherinae in praedicta Corona“: *Ub*, II, nr. 1230, p. 627—628.

¹⁹ „Monasterion sanctae Mariae in Candelis“; Elemér Mályusz, *Zsigmondkori Oklevéltár*, I (1400—1406), Budapesta, 1962, p. 576—577 și Ludwig Reissenberger, *Die Kerzer Abtei*, Sibiu, 1894, p. 22.

²⁰ În 1474 din mai multe motive, printre care și răzvrătirea abatelui Raymund și ruina mănăstirii, regele Matia Corvin desființează acest așezămînt și donează bogatele sale posesii bisericii din Sibiu: L. Reissenberger, *op. cit.*, p. 30—31.

²¹ „Capella sive Sacellum sub honore beatae Katharinae virginis in eadem Civitate Brassoviensi“: L. I. Marienburg, *Kleine siebenbürgische Geschichte zur Unterhaltung und Belehrung*, Pesta, 1806, p. 185—187. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, rector al bisericii Sf. Ecaterina era călugărul Paul (1532: Fratris Paulo Monacho ad s. Catharinam): Q, II, p. 238, 638 și Elek Jakab, *Erdély egyháztörténelméhez*, în *Magyar Történelmi Tár*, XIII, 1867, p. 40.

Spre deosebire de călugărițele propriu-zise scutite de cens, surorile laice din Curtea Ecaterinei erau persoane care trăiau de pe urma muncii lor. În listele contribuabililor din Brașov, păstrate începînd cu anul 1475, sînt înscrise și locatarele din Curtea Ecaterina²². În anul 1480 locuiau aici 19 contribuabile, în majoritate văduve. Aceste femei se îndeletniceau cu țesutul, dante-latul, turnatul luminărilor etc.²³.

O dată cu reforma religioasă și acest așezămînt a fost desființat. În anul 1547, într-o casă de pe lîngă capela Sf. Ecaterina, domiciliu dascălul Martinus²⁴. În această vreme, în Curtea Ecaterina se construiesc locuințe noi²⁵, iar în 1559 este demolată și capela Sf. Ecaterina, în locul căreia s-au ridicat apoi mai multe case²⁶. După anul 1544 Curtea Ecaterinei și-a pierdut funcția inițială, denumirea ei fiind păstrată de o stradă din Celatea Brașovului²⁷. Deoarece pe aici trecea canalul care alimenta baia comunală²⁸ în secolul al XIX-lea această stradă primește denumirea de Valea Lată²⁹.

Din datele prezentate rezultă deci clar că așezămîntul Curtea Ecaterina din Brașov era de fapt un azil de femei, în bună parte văduve, un fel de surori laice, care trăiau din munca lor, fiind chiar contribuabile. De asemenea, aflăm că așezămîntul în vremurile cunoscute era sub tutela cisterciților.

Cercetînd istoria oridinelor religioase, aflăm că în orașele medievale apusene, pe lîngă mănăstiri de călugărițe, existau organizații de femei laice, numite begine. Cu scopul de a se feri de mizerie și de pericolul prostituției, văduvele și femeile necăsătorite s-au adăpostit în curți ale beginelor (domus seu curtis beginnerum)³⁰. De organizarea vieții religioase a acestora s-au ocupat cele două ordine călugărești înființate în Franța: cel cistercit în anul 1098 și cel premonstratsens în 1120. Cele mai puternice curți ale beginelor se dezvoltă tocmai în regiuni mai pronunțat urbanizate din Europa occidentală: în Flandra, Brabant, Renania și Vallonia³¹. În aceste ținuturi — care parțial

²² Este interesant de remarcat că această curte (Sent Katrinen hof, Send Kathrynen hoff, Send Katherenen hoff, In curia sanctae Katherinae) era înglobată în cartierul „Corporis Christi” și nu în „Quartale Catharinae”: Q, III, p. 691—727.

²³ „Oirten dy schriben, Dy strwssyn hanizen, Istwanen jergen, Dy kerczemachern, Pawel svertfegern, An dy vebren, Simon Fleschern” etc.: Q, III, p. 691—692.

²⁴ „Domus, quam Martinus puellarum magister inhabitat circa aedem divae Catarinae”: Q, III, p. 418.

²⁵ 1557/1558: „Das Nay haus auff Sanck Catrynen hoff pflypden dem schreiber”; 1561/1562: „Aus dem Hayskhen auff Sant Catrynen Hoff”: Q, III, p. 323—330.

²⁶ „Eodem anno (1559) Sanct Catharinen-Kirch abgebrochen worden und Häuser in der Stell gepaut worden”: Q, IV, p. 521.

²⁷ 1736: „Catharinen Hoff” în planul Brașovului de Johann Conrad von Weiss, publicat de Andor Borbély, *Erdélyi városok képekönyve 1736-ból*, în *Erdélyi Múzeum*, 48, 1943, 2, p. 212; „Katharinen Hoff”, în harta lui Zultner-Seethal 1735/1736, păstrată în Arh. Bis. Negre, 912/IV/51.

²⁸ 1547: „Fluvius auf S. Caltreinen Hof usque ad balnei stuffam”: Q, III, p. 416.

²⁹ 1890: Valea Lată, Breiter Bach, Széles patak; vezi în *Tablou despre numirea nouă a stradelor și despre numerarea nouă a caselor efectuate pe teritoriul Brașovului*, Brașov, 1890.

³⁰ Joseph Greven, *Die Anfänge der Beginen*, în *Vorreformationsgeschichtliche Forschungen*, Münster, VIII, 1912, p. 7; idem, *Der Ursprung des Beginnenwesens*, în *Historisches Jahrbuch*, 1911, p. 300.

³¹ A. Mens, *Oorsprong en bekeken van de Naderlandse Begijnen-Begarden-beueging*, Louvain-Bruxelles, 1947.

constituie locul de baștină a sașilor transilvăneni — la sfîrșitul secolului XII și începutul celui următor se constată o înflorire a mișcării beginelor³². Fetele și văduvele grupate în aceste curți se ocupau îndeosebi cu torsul și țesutul. Patroana beginelor, de sub oblăduirea ordinului premonstratens, era de obicei „fecioara și martira Sf. Ecaterina“ („Catherina Virgo et Martyr“)³³. După declinul premonstratensilor, conducerea curții beginelor a fost preluată în toată Europa de cisterciți³⁴. În acele cazuri însă în care hramul bisericilor din curțile beginelor era Sf. Ecaterina, ctitorii acestora au fost premonstratensi. Toate mănăstirile înființate de cisterciți au ca hram exclusiv pe Sf. Maria.

Făcînd deci o comparație între aceste așezăminte din Apus și caracterul Curții Ecaterina, rezultă clar că aceasta din urmă era o casă de begine, adică un azil pentru văduve și femei nemăritate. De asemenea, hramul acestei curți, care era Sf. Ecaterina, denotă că așezămîntul a trebuit să fie inițial sub tutela premonstratensilor și doar mai tîrziu, în vremea declinului acestui ordin, a ajuns sub oblăduirea cisterciților de la Cîrța.

Pe temeiul acestor date, putem admite că așezămîntul din Curtea Ecaterinei este identic cu mănăstirea premonstratensă, amintită în actul referitor la anul 1235. Identificarea așezămîntului din Curtea Ecaterinei cu „mănăstirea“ din 1235 este confirmată și de caracterul laic al acesteia din urmă, ceea ce rezultă clar din textul „Catalogului Ninivensis“. Pentru acest caracter laic pledează faptul că așezămîntul nu era subordonat nici unei mănăstiri, ci circariei („affiliatur circariae“)³⁵, bineînțeles, centrului acesteia.

Pe baza documentelor de care dispunem nu putem preciza data la care așezămîntul a fost preluat de cisterciți. Într-un catalog, numit „Scheftliariensis“, dintre anii 1280—1290, este pomenit din nou un așezămînt premonstratens de femei din „Drozza“ (Drozsa sororum)³⁶. Admițînd identitatea Drozsa — Brașov, ar rezulta că în acea vreme așezămîntul din Brașov era încă sub tutela premonstratensilor, fiind deci preluat mai tîrziu de cisterciți.

După cum se știe, în vestul Europei beginismul, ca mijloc de combatere a ereziei apare în orașe, mai ales în rîndul populației ocupată cu meșteșugul țesătoriei. Beginele orașelor din Flandra și Brabant își cîștigau existența din tors și țesut.

Prin comparație cu situația din vestul Europei, unde curtea beginelor era prezentă mai cu seamă în centrele orășenești³⁷, putem presupune că prin anii 1230—1240 în așezarea de la poalele Tîmpei existau deja germeii urbanizării. Este semnificativ în acest sens faptul că în „Catalogus Nini-

³² „Im Jahre zwischen 1230—1250 hat das rheinische Beginenwesen einen besonders raschen Aufschwung“: Hans Neumann, *Texte und Handschriften zur älteren deutschen Frauenmystik*, in *Forschungen und Fortschritte*, 41, 1967, 2, p. 47.

³³ László Mezey, *Irodalmi anyangelvűségünk kezdetei az Árpádkor végén*, Budapest, 1955, p. 23—24.

³⁴ Simone Rosisine, *L'efflorescence cistercienne et le courant féminin de piété au XIIIe siècle*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 39, 1947, p. 342—378.

³⁵ N. Backmund, *op. cit.*, p. 117 și K. Reinert, *op. cit.*, p. 268—287.

³⁶ Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 827.

³⁷ Curtea beginelor este menționată în aproape toate planurile marilor orașe europene; vezi *Alle Europäische Städtebilder*, Eingeleitet von Ruthart Oehme, Hamburg, 1965. 39—40.

vensis“ sînt menționate așezăminte de femei — curți de begine — ale ordinului premonstratens tocmai în Brașov și în Sibiu, care devin încă în secolul al XIV-lea cele mai dezvoltate centre urbane din Transilvania.

O altă problemă privind „Catalogus Ninivensis“ se referă la faptul că Brașovul făcea parte din episcopia cumană. Mențiunea este deosebit de prețioasă pentru cunoașterea istoriei românilor, dat fiind faptul că documentele referitoare la acest episcopat cuprind date despre românii dintre Dunăre și Carpați. Precum se știe, imediat după îndepărtarea cavalerilor teutoni din Țara Birsei (1225), regalitatea ungară încearcă o expansiune în regiunile de la sud-est și sud de Carpați. În acest scop, profitînd de convertirea unui principe cuman, se organizează, în anul 1228 episcopia amintită³⁸. Dintr-un act emis în anul 1235 aflăm că populația majoritară din teritoriul acestei dieceze o constituiau românii (praefati Walathi), care au avut organizația lor religioasă proprie, în frunte cu episcopi ortodocși, numiți în bula papală „pseudo-episcopi ce țin de ritul grecilor“³⁹.

În literatura istorică română pînă în prezent s-a crezut că limitele episcopiei cumane, stabilite în 1235 de către arhiepiscopul de Strigoni⁴⁰, cuprindeau numai spațiul dintre Carpați și Siret. Constantin C. Giurescu mai admite că această dieceză îngloba, pe lîngă ținuturile Putna și Bacău „se pare, și o parte a secuimii transilvane...“⁴¹. Menționînd Brașovul în episcopia cumană, „Catalogus Ninivensis“ dovedește că și Țara Birsei făcea parte din această unitate administrativă ecleziastică. Bula papei Grigore al IX-lea din 13 noiembrie 1235, care menționează printre altele parohiile catolice din Șercaia și Hoghiz⁴², admite eventual posibilitatea extinderii episcopiei cumane pînă la linia dintre Făgăraș și Racoș. Întrucît în listele de impozite papale din anii 1332–1337 nu este cuprinsă nici Țara Birsei și nici scaunul secuiesc Orbai⁴³ (zona orașului Covasna), se pare că aceste ținuturi făceau parte în continuare tot din teritoriul aflat sub jurisdicția episcopiei cumane.

Admițînd că organizația bisericească a episcopiei cumane s-a extins și la vest de Carpați, este de presupus că și organizațiile politice românești, care constituiau baza organizatorică și politică a episcopatelor ortodoxe, menționate în 1235, s-au extins pe ambele laturi ale arcului carpatic, inclusiv peste Țara Birsei.

Prin urmare, la prima lui mențiune documentară, Brașovul făcea parte dintr-un ținut românesc, extins pe ambele versante ale Carpaților.

³⁸ Constantin C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 39 — 40.

³⁹ „In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui walati vocantur.. a quibusdam pseudoeπισcopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt...“: *Ub*, I, p. 60, doc. 69 și *DIR*, C, vol. I, p. 275, 276, doc. 230 și Ștefan Pascu, în *Istoria României*, II, 1962, p. 114–115.

⁴⁰ „Arhiepiscopul de Strigoni^u, pe atunci legat al scaunului apostolic în provincia Cumanilor, însemnînd marginile diecezei tale ...“: *DIR*, C, vol. I, p. 274, doc. 228.

⁴¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 41.

⁴² *Ub*, I, p. 62–63, doc. 72.

⁴³ Ernst Wagner, *Die päpstlichen Steuerlisten 1332–37*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 11, 1968, 1, p. 41.

EINIGE FRAGEN BETREFFEND DIE ERSTE URKUNDLICHE ERWÄHNUNG VON BRAȘOV (KRONSTADT)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Bis vor kurzem wurde angenommen, dass die älteste urkundliche Erwähnung von Kronstadt aus dem Jahre 1252 stammt. Damals bezog sich der Ortsname „Barasu“ aber auf das ganze Burzenland, nicht nur auf die Ansiedlung unter der Zinne. In der Abschrift einer sich auf die Ereignisse des Jahres 1241 beziehenden Aufzeichnung aus dem Kloster von Echternach in Luxemburg ist die Rede von einer „civitate que vocatur Burza“, ohne dass jedoch deren Identität mit dem heutigen Kronstadt sicher ist.

Im Jahre 1949 wurde der sogenannte „Catalogus Ninivensis“ veröffentlicht, der nach der Meinung der Historiker in den Jahren 1236–1241 abgefasst wurde. In dieser Klösterliste, die sich auf den Stand von 1235 bezieht, wird in „Corona“, in der Diözese Kumanien, ein dem Prämonstratenserorden unterstehendes Nonnenkloster genannt.

Auf Grund der Analyse der verschiedenen Quellenangaben gelangt der Verfasser zu der Schlussfolgerung, dass das Kloster von 1235 mit dem späteren „Katharinenhof“ gleichzusetzen ist. Dieser „Katharinenhof“, dessen Existenz im XIV. — XVI. Jahrhundert urkundlich belegt ist, ist eine ähnliche Einrichtung wie die Beguinenhöfe in Westeuropa, nämlich ein Frauenasyl, das ursprünglich unter der Betreuung des Prämonstratenserordens stand und das später, nach dem Verfall dieses Ordens, von den Zisterziensern übernommen wurde. Dass der „Katharinenhof“ aus dem XIV. — XVI. Jahrhundert mit dem „Kloster“ von 1235 identisch ist, wird auch durch seinen Namen bekräftigt, da die hl. Katharina die Schutzheilige der Prämonstratenser war. Auch in Westeuropa wurden die gleichartigen von den Prämonstratensern gegründeten Stiftungen später von dem Zisterzienserorden übernommen, was einen indirekten Beweis für das gleiche Geschehen in Kronstadt darstellt.

Es wird besonders hervorgehoben, dass die Existenz eines Beguinenhofes einer für die westeuropäischen Städte typischen Einrichtung — im Kronstadt des Jahres 1235 beweist, dass in der Ansiedlung unter der Zinne die Anfänge einer städtischen Entwicklung schon damals bestanden.

Aus dem „Catalogus Ninivensis“ geht hervor, dass Kronstadt damals zur Diözese von Kumanien gehörte, die die im Innern und am Aussenrand des Karpatenbogens gelegenen rumänischen Staatsbildungen und Kirchen Sprengel umfasste.

ASPECTE ALE DEZVOLTĂRII TÎRGULUI ȘI ORAȘULUI FĂGĂRAȘ ÎN EPOCA FEUDALĂ

de RICA POPESCU

Așezarea deosebit de favorabilă a Transilvaniei de-a lungul marilor artere comerciale care legau principalele orașe ale Europei a avut ca urmare intensificarea schimbului de mărfuri pe piața internă și lărgirea sferei comerțului extern.

În acest context vom căuta să descifrăm rolul avut de târgul și orașul Făgăraș în dezvoltarea relațiilor cu centrele din jur și teritoriile învecinate.

Deși Țara Făgărașului este menționată documentar la începutul secolului al XIII-lea sub numele de „terra Blachorum”¹, unele mărturii atestă existența unor relații de schimb din perioade mai vechi celor la care se referă bogatul material de care dispunem pentru secolele următoare. Astfel tezaurele de monete și podoabe bizantine datînd din secolul al XII-lea, descoperite în 1892 la Streza-Cîrțișoara, Scorei și Făgăraș, indică relații culturale, de schimb și eventual politice ale acestui ținut cu regiunile țării noastre situate la sud de Carpații Meridionali².

Istoria Țării Făgărașului începînd cu secolul al XIV-lea se identifică cu istoria Țării Românești, „ducatul Făgărașului” intrînd în stăpînirea domnilor munteni, situație care „...n-ar putea să fie decît....perpetuarea unor stări de lucruri existente în secolul al XII-lea”³.

Dezvoltarea târgului și apoi a orașului Făgăraș, se poate pune și pe seama politicii duse de regii dinastiei angevine, care căutau aliați în negustorii și meseriașii orașelor contra politicii mării nobilimi⁴. Așezat pe drumul care făcea legătura între Sibiu și Brașov, Făgărașul a fost angrenat de timpuriu în comerțul celor două orașe. Din acest drum se desfășeau altele care brăzdau Țara Făgărașului, ducînd la târgurile foarte căutate de peste Olt: Agnita, Cincul

¹ Fr. Pall, în *Istoria României*, II, 1962, p. 264.

² K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în *SCIV*, V, 1954, 3—4. p. 509; G. Bakó, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 115—117.

³ K. Horedt, *op. cit.*, p. 509.

⁴ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 125—126.

Mare, Cohalm și Sighișoara. Alt drum, urmînd cursul Oltului spre Rimnicul Vilcea, ajungea la Craiova⁵.

Însă principalul drum de ieșire din Făgăraș spre Țara Românească⁶ trecea spre pasul Bran, prin Tohanul Vechi. La sfîrșitul secolului al XIV-lea cetatea Branului a intrat sub stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn, care va favoriza tranzitul de mărfuri prin vama Bran.

Stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn asupra Făgărașului datează din anul 1389⁷. La 4 septembrie al aceluiași an el se intitulează „domn al părților de peste munți”, iar în 1390 precizează în titlul său stăpînirea asupra Făgărașului și Almașului⁸, cu care ocazie are loc delimitarea precisă a graniței Țării Românești spre Ardeal⁹. Ca mărturie stă un document tîrziu, din 26 aprilie 1704, dat în legătură cu hotărnicia munților Căpăținenilor (Argeș), unde se menționează: „pre plaiul pripoarelor și pe coastele riului pe piscul Mircii Voevod în sus pînă la hotarul unguresc”¹⁰.

Dezvoltarea comerțului ducatelui cunoaște o deosebită amploare în urma privilegiului dat de Mircea cel Bătrîn în anul 1413, negustorilor brașoveni. În anul 1393 episcopul Gobelin numește Făgărașul „marele oraș românesc”¹¹. În acea vreme, la intrarea în tîrgul Făgărașului se plătea „vama de tîrg”¹² sau „vama de trecere” în cazul comerțului de tranzit. Aceleași obligații le aveau tîrgoveții și la Șercaia. Tîrgurile anuale, care aveau loc la rusalii, la 15 august și 6 decembrie, întîlnite în secolul al XVIII-lea, probabil își au obîrșia din această perioadă¹³. Intrarea în tîrgul Făgărașului se făcea pe drumul de țară”¹⁴, sau prin trecerea Oltului pe podul umblător (din grinzi de ștejar, podit

⁵ Între anii 1780—1790 sînt pomeniți pe acest drum cărăușii făgărășeni Radu Grancea, Simion Banciu, „care au dus marfă venețiană”. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 53—54, nr. 100.

⁶ Existau 10 trecători prin munți spre Țara Românească: prima pleca din Șercaia, a doua din Bucium, a treia din Sebeș, toate unindu-se într-una singură la fîntina de pe muntele Nămaia și care ducea la Rucăr și Cîmpulung; a patra pleca din Berivoi, a cincea din Dejan, a șasea din Breaza, toate unindu-se pe muntele Brătîla, ducînd apoi în Țara Românească prin vama Bratîa; a șaptea pleca din Netot, a opta din Recea, numită și Pleașa, ambele unindu-se în muntele Turczilla; a noua mergea pe hotarul Viștei de Sus, și Viștei de Jos spre vama Nucușoara, iar a zecea, numită și Ucișoara, pleca din Ucea de Sus spre vama Nucușoara. Pe drumul Porumbacului mai trecea din Arpașul de Sus o potecă de picior ce cobora din Țara Românească la Sălătruc și o a treia prin Porumbacul de Sus în satul Titești. Alta mergea prin satul Arefu, numită Cîrțișoreanul. Cf. D. Prodan, *Boierii și vecinii în Țara Făgărașului*, în *Analele Institutului de Istorie*, Cluj, VI, 1963, p. 247—248.

⁷ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 189.

⁸ *Ibidem*.

⁹ La sud, ducatul se întindea pînă în munți; spre apus, cel mai depărtat sat pomenit în documentele epocii e Scoreiul, cu toate că se pare că și Porumbacul era inclus; spre răsărit, după cum amintesc trei hrisoave de dănic, ducatul cuprindea satele Cuculata, Dopea și Fîntîna (Calida aqua), toate înșirate lîngă Olt. Granița urca în continuare culmile ce despart Țara Oltului de Țara Birsei, cuprinzînd în limitele ducatului și ieșindul spre Tîrnava Mare. Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 200.

¹⁰ *Ibidem*, p. 194.

¹¹ L. Szádeczky, *Fogaras város és uradalma történelmi emlékei*, Cluj, 1892, p. 2.

¹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 203.

¹³ Ștefan Metes, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935, p. LXXXVIII.

¹⁴ *Ibidem*, p. LIX.

și acoperit cu brad, lung de 58 stînjeni și lat de 2 stînjeni) unde se precepea în anul 1755 o vamă de 6 creițari pentru un car cu vite, pentru un pedestru creițar, pentru un călăreț $\frac{1}{2}$ creițar¹⁵, sume încasate de cei care luau în arendă podul. În aceeași perioadă se plătea la trecerea Oltului „dijma oilor“¹⁶, ca dare specifică pentru Țara Făgărașului, fără a întâlni aici „datul oilor“, dare cunoscută în toată Transilvania. Mircea cel Bătrîn introduce la Făgăraș legiuri identice cu cele ale Țării Românești. Se întâlnesc „globnici (pentru stringerea amenzilor), bircei, judecători ca boieri și slugi domnești“¹⁷. Ei circulau la anumite date după prestanțiile datorate de supușii făgărașeni domnului lor Mircea cel Bătrîn.

Tîrgul Făgăraș are în privința judecăților o situație deosebită. Ca urmare a angrenării sale în sfera circuitului comercial, are loc o diferențiere marcantă față de satele din jur, fapt care duce la crearea unor organe administrative deosebite. Tîrgul are jude, un scaun de judecată propriu, despre care aflăm că în anul 1413 judecă o crimă comisă la Merghindeal. „Județul de bătrîni“ din Făgăraș în același an era compus din Vlad Costea și Petru zis Stan; ca martori îi găsim pe Nicolae, cizmar din Făgăraș și Petru zis Cleyman¹⁸.

Atestările documentate cu privire la participarea tîrgului Făgăraș la comerțul Brașovului și Sibiului din această perioadă sînt foarte puține. Dar este mai mult ca sigur că Făgărașul devenise partener căutat, ținînd cont de știrile pe care le avem pentru secolul al XVI-lea.

Existența cetății Făgăraș, fortificație folosită adesea ca reședință a voievodului Transilvaniei, începînd cu anul 1310, apare de-a lungul secolelor ca un puternic paznic al drumului comercial spre celelalte tîrguri ale Transilvaniei. În 1539 Ștefan Mailath întărește privilegiile mai vechi ale tîrgului Făgăraș¹⁹. Astfel orașenii au dreptul să-și lucreze cinepa, le este îngăduit să crișmărească în timpul tîrgurilor cinci zile în șir, sînt scutiți de crișmăritul pentru stăpîn, „colonii“ tîrgul Făgăraș²⁰ pot fi judecați pentru diversele pricini de către castelani sau provizori. Dacă un cetățean comite un delict, el va fi închis la „jude“²¹ și nu în cetate. Orașenii se pot sustrage de la lucrul la cetate prin punerea unor meșteșugari în loc, caz în care aceștia „conform vechiului obicei să fie răsplătiți de cetate“²².

Între anii 1560–1567 orașului Făgăraș îi sînt reinnoite privilegiile de către Ioan Sigismund, cu care ocazie se precizează noile îndatoriri ale tîrgoveților. Crișmăritul devine un apanaj al principelui, însă cei care au „casă în oraș“²³ pot vinde și vinul lor la tîrg. Aceași lege se aplică și pentru castelan și provizor. Orașenii mai au o serie de îndatoriri față de cetate — stăpînul lor feudal

¹⁵ Ștefan Metes, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935, p. XCVII–XCVIII.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *loc cit.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*

¹⁹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 302.

²⁰ D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 5.

²¹ *Ibidem.*

²² D. Prodan, *op. cit.*, I, p. 302.

²³ *Ibidem*, II, p. 8.

Trebuiau să care piatră pentru cetate sau pentru zidul oraşului, numit palan²⁴, să semene, să secere, să întreţină ostaşii şi slujitorii principelui ce ţineau de cetate; în caz de sosire a unor soli, târgoveţii puteau cere un salvconduct pe baza căruia ofereau „căruţe, cai şi toate cele de trebuinţă”²⁵. Oraşenilor li se distribuia pădure cu ghindă pentru porci, în hotarul oraşului sau la Şinca. În 1674 plătesc „goştină” pentru ghindă, iar în timpul lui Gabriel Bethlen dau cetăţii cîte doi bani de porc²⁶. Din privilegiul sus-amintit se desprinde existenţa unui comerţ cu carne al oraşului, ca şi existenţa unor „măcelării....de unde carnea să nu lipsească”²⁷, târgoveţii avînd dreptul să taie vite şi să vîndă carne. În 1509 Paul Thomory, castelanul Făgăraşului pomeneste într-un document adresat negustorilor oraşului Braşov, de negustorul Stroia din Făgăraş, care are un proces cu Radea din Cîmpulung pentru nişte bani²⁸. În 1543 un negustor din Făgăraş efectuează un transport de marfă în valoare de 600 aspri²⁹; în 1545 au loc două transporturi în valoare de 2 570 aspri. În acelaşi an întîlnim şi Şercaia angrenată în sfera comercială cu un transport în valoare de 600 aspri³⁰, iar în 1546 cu un transport în valoare de 3 000 aspri³¹. În anul 1535 întîlnim negustori făgăraşeni cu fructe la Braşov³².

Măsurile luate de castelanii cetăţii de-a lungul secolelor pentru întărirea oraşului cu şanţuri şi palisade, precum şi existenţa curţilor de Comana şi Porumbacu, înşirate de-a lungul drumului comercial, erau tot atîtca indicii de garanţie şi siguranţă pentru negustorii ce intrau în Făgăraş.

În aceste condiţii oraşul începe să se extindă destul de mult. În 1574, călătorul Pierre Lescapier spunea: „ne-am culcat la Făgăraş unde este un castel puternic cu un larg şanţ, înconjurat cu apă, în mijlocul unui oraş bine populat”³³. Cetatea este descrisă în 1550 de G. Reichersdorffer ca „fiind foarte bine întărită....încît nu există nici o teamă ca ea să poată fi vreodată minată”³⁴. La fel, Nicolae Olahus în „Hungaria”, descrie Făgăraşul ca pe un „mic ducat... care are în ascultare pe boierii români”³⁵.

Populaţia oraşului era formată din târgoveţi şi boieri. Din rîndul acestora castelanii recrutau oameni pentru diverse servicii la cetate în cazul în care „au casă în oraş”³⁶, avînd şi obligaţia să dea darea împăratului (contribuţia la plata tributului). În 1637 Gheorghe Rákóczy menţine în stare de boierie cu

²⁴ D. Prodan, *op. cit.*, în *Anuarul Inst. de Istorie*, Cluj, VI, 1963, p. 272.

²⁵ Ibidem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, Bucureşti, 1967, II, p. 9.

²⁶ D. Prodan, *op. cit.*, în *Anuarul Inst. de istorie*, Cluj, VI, 1963, p. 272.

²⁷ D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 9.

²⁸ Ştefan Metes, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1921, p. 109.

²⁹ Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul*, Bucureşti, 1965, p. 272.

³⁰ Ibidem, p. 276.

³¹ Ibidem, p. 280.

³² Ştefan Metes, *Situaţia economică ...*, p. I.XXXVIII.

³³ P. Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescapier în Ţara Românească şi Transilvania*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 447.

³⁴ *Călători străini despre Ţările Române*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 217.

³⁵ Ibidem, p. 493.

³⁶ D. Prodan, *op. cit.*, în *Anuarul Inst. de Ist. Cluj*, VI, 1963, p. 272.

titluri nobiliare doar 18 boieri din târgul Făgăraș, iar 81 de boieri sînt „reduși“, adică coboriți din rîndul boierilor la starea de libertini, dintre care se angajau pentru diverse slujbe domeniiale. Astfel s-a întîmplat în timpul Susanei Lorántfi și Anei Bornemisza. Uneori, în urma îndeplinirii unor servicii cu totul excepționale, boierii „reduși“ sînt înnobilați, act care are un caracter ereditar³⁷. În 1632 boierul Stanciu din Copăcel este jude al măieristii din Făgăraș, Radu Neamțu din Ohaba scutar la oi Comșa din Sebeș, scutar al cetății³⁸. Înșiruirea ar mai putea continua cu Oprea Taflan din Mindra, scutar al porcilor principelui; în 1671 Ioan Talabă e cancelar la Tabla continuă a Țării Făgărașului, iar în 1678 Servatius Talabă din Săsciori e provizor al Făgărașului.

* * *

Dezvoltarea morăritului la Făgăraș în secolul al XVI-lea e atestată documentar și de statutul din 1560—1570, privitor la obligațiile ce revin morarilor din oraș și din împrejurimi. Astfel, veniturile morii din Făgăraș se atribuiau după cum urmează: jumătate principelui, o pătrime orașenilor, o pătrime morarului³⁹. Comerțul cu făină este în plină dezvoltare. În 1564 în dieta de la Turda, se stabilește transportarea făinii cu care din Făgăraș⁴⁰, pentru aprovizionarea orașelor Brașov și Sibiu. Produsele sînt desfăcute la târgurile anuale, sau la cele săptămînale⁴¹.

Tîrguri anuale mai întîlnim și în satele Șercaia, Simbăta de Sus, Beclean, (la Sf. Gheorghe și la 5 iunie în 1788)⁴². La aceste tîrguri participau și negustori străini, ca de exemplu din Rusia cu blănuri scumpe, de la care în 1685 „vistiernicul Atanasie și vătaful Cîrstea cumpără 20 piei de samur“⁴³.

Cu toate că prin statutele Țării Făgărașului din 1560—1570 se îngrădește crișmăritul, totuși negoțul cu vin devine o ocupație destul de apreciată. În februarie 1662 la Făgăraș, se vinde vin adus din Țara Românească⁴⁴; la fel se întîmplă și în 1766, cînd la Perșani se consumă vin adus de la Mediaș și de peste munți⁴⁵. În 1795 se încheie între Nicolaie Giorge și cumnatul său Dumitru Ciurcu „un zăpis de tovărășie în negustoria de vin la Brașov și Făgăraș“⁴⁶.

La tîrgurile anuale și săptămînale din Făgăraș se vindea lemnul în cantități destul de apreciable, sub diverse forme, ca urmare a prelucrării lui. Țăranii din Șercăița în 1721 vînd șindriliă, scinduri, grinzi⁴⁷, la 1820 cei din Herseni ciubere⁴⁸, cei din Breaza „duc trunchi pentru scinduri la târgul din

³⁷ În 1689 principele Apafi ridică la rangul de nobili pe fiii protopopului Iuon din Făgăraș, pe nume Iuon și Mathia. Aceștia aveau casă și loc de casă în oraș în valoare de 200 florini. Cf. D. Prodan, *op. cit.*, în *Anuarul Inst. de Ist. Cluj*, VI, 1963, p. 195.

³⁸ *Ibidem*, p. 263.

³⁹ D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 19.

⁴⁰ D. Prodan, *op. cit.*, I, p. 403.

⁴¹ Al. Bărbat, *Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului*, Cluj, 1938, p. 54.

⁴² Ștefan Meteș, *Situația economică ...*, p. LXXXVIII.

⁴³ *Ibidem*, p. XCVIII.

⁴⁴ Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ...*, p. 171.

⁴⁵ Ștefan Meteș, *Situația economică ...*, p. XCIX.

⁴⁶ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin, I, (1521—1799)*, București, 1955, p. 507, nr. 3172.

⁴⁷ Ștefan Meteș, *op. cit.*, I, p. CVII.

⁴⁸ *Ibidem*, p. CVI.

Făgăraș⁴⁹. În 1788 prețul lemnului varia de la un stinjen de lemn de foc 2 florini și 8 crețari, o scîndură 7 crețari, o grindă de 4 stinjeni numită boronasa 6 crețari⁵⁰.

Porcii, în număr foarte mare în toată Țara Făgărașului, erau comercializați tot cu ocazia târgurilor. Statutele date de Ioan Sigismund și Ștefan Mailath îngrădeau exportul de animale, însă nu și importul. În 1667 se aduc porci la Făgăraș din Țara Românească⁵¹, iar mai înainte, în 1623, Gavril Bethlen cumpără „din Țara Românească de lângă Dunăre și din Moldova, 200 porci de prăsilă și 10 vieri bătrîni, buni”⁵².

Oile formau una din principalele bogății ale întregii Țări a Făgărașului. În 1632, curtea din Porumbacul de Jos și cea din Comana de Jos aveau la păscut în Țara Românească 27 000 oi⁵³, iar cetatea 16984⁵⁴. În 1632 documentele vremii consemnează pe boierul Radul Neamțul din Ohaba, scutar la oi și pe Comșa, boier din Sebeș, de asemenea scutar, mai mare peste turmele cetății⁵⁵. Bogăția de animale îi determină în anul 1788 pe locuitorii din Breaza să facă comerț cu vite, cu cei din Țara Românească, la prețuri mici, cu toate interdicțiile existente, „nefiind departe de aici, decît 3 ore”⁵⁶. Chiar unii iobagi „fac cîștig bun și bine se hăznuiesc cu oile și caii pe care le țin în Țara Românească, aducîndu-le vara la păscut în munții Făgărașului”⁵⁷. Cele mai elocvente exemple sînt următoarele: în anul 1722 Comșa Porcul și Aldea Taflan din Beclean⁵⁸, iar în 1746 iobagul Manea Cerbul care este chiar judecat pentru „niște vite...duse în ținutul Bîrsei”⁵⁹.

Bresla tăbăcarilor din Făgăraș a luat ființă în anul 1643, la cererea celor 12 tăbăcari români din oraș⁶⁰. Aprobarea le este dată de principele Gh. Rákóczy. Statutul breslei tăbăcarilor cuprinde informații cu privire la această îndeletnicire. Astfel, cei care nu făceau parte din breslă nu puteau profesa în oraș, tăbăcarii străini putînd vinde produsele lor numai la târgurile săptămînale sau anuale. Timarii breslași aveau monopolul culorilor (rădăcina neagră, scumpia roșie, culoarea turcească), puteau cumpăra piei de la oricine (ceea ce va determina protestul lor în 1702 împotriva ordinului împăratului Leopold de oprire a importului de piei)⁶¹, pot da bani pentru a li se aduce piei din străinătate. Aveau datoria de a lucra pentru cetate 600 piei de miel,

⁴⁹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, I, p. XCIX.

⁵⁰ *Ibidem*, p. C.

⁵¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. XCVIII.

⁵² Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ...*, p. 156.

⁵³ Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁴ Ștefan Meteș, *Situația economică ...*, p. LXXXIII.

⁵⁵ D. Prodan, *op. cit.*, în *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj*, VI, 1963, p. 263.

⁵⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. XCIX.

⁵⁷ Ștefan Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1921, p. 260.

⁵⁸ Ștefan Meteș, *Situația economică ...*, p. LXVII.

⁵⁹ Arhiva Magistratului Orașului Brașov, Inventarul actelor nelnregistrate, I, București, 1959, p. 173, dosar nr. 853.

⁶⁰ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. CII.

⁶¹ *Ibidem*, p. XCVIII–XCIX.

din care a zecea parte era a lor. Ei își pot scoate pieile în piața orașului pentru a le vinde și curînd ajung la o situație deosebit de înfloritoare, „că un meșter bătrîn din cinstitul țeh era în stare să plătească în gocișănia lui o zugrăvitură de biserică”⁶². În 1834 gocișmanul Luca Mănișor, timar din Făgăraș „plătește legătura unui ohtoih”⁶³. Aici, vin să învețe meșteșugul tăbăcării oamenii din Tirgul Mureș, unde încă în secolul al XVII-lea existau tăbăcării.

La Făgăraș întîlnim „mori de hirtie”, una fiind așezată în afara orașului spre satul Hurez, pe locul numit „moara de hirtie”. În 1756 se fabrica din zdrențe „hirtie regală de trei calități, obișnuită în valoare de 4 florini, mijlocie un balot în valoare de 3 florini, mai inferioară un balot cu 2 florini și 30 creișari”⁶⁴. În 1758 se producea și „hirtie de cancelarie și de sugativă”⁶⁵.

În 1680 principele Apafi avea în comuna Porumbacu de Sus o sticlărie (cu caracter manufacturier), pe care o arenda polonezilor pentru 500 florini⁶⁶, unde lucrau meșteri iobagi, „glăjari de meserie” ca Luca Pîrvul, Man Glăjar și Coman Spătar. În Arpașul de Sus „Ioan Glăjar și Ianci Pîrvul” primea chiar o parte din veniturile glăjăriei. Se producea sticlă albă și verde cu care locuitorii făceau comerț la prețuri foarte mici⁶⁷.

În anii 1623–1624 se constată la Făgăraș o dezvoltare a producției de cărămizi, astfel că se ajunge la 3 000 cărămizi pe zi în perioada dintre 1 aprilie – 20 septembrie a anului 1623⁶⁸. Producția de var este de asemenea în creștere: în 1789 în Veneția de Sus se înregistrează cam 20–30 cuptoare var pe zi, plătindu-se pentru fiecare cuptor un florin domnului de pămînt. Varul se vindea la Brașov și Făgăraș⁶⁹.

La Făgăraș, în secolul al XVII-lea exista un atelier de turnat tunuri, care apoi este mutat la Alba Iulia. De altfel, în octombrie 1667 pîrcălabul și dregătorul curții din Făgăraș, Ștefan Boier cumpără „13 fonți de cositor de la negustorul Petru Marce din Brașov”⁷⁰.

Un capitol important al negoțului orașului Făgăraș îl formează comerțul companiei grecești, care ia naștere în secolul al XVII-lea în timpul principelui Mihail Apafi. Negustorii companiei aveau datoria de a da anual principelui un covor oriental, un călăreț cu cal în caz de război.

Pe negustorii greci îi întîlnim făcînd comerț în Transilvania încă din secolul al XVI-lea⁷¹; în anul 1690 îi găsim la Făgăraș într-un număr relativ mare, astfel că în 1721 erau 26 negustori în oraș⁷². Aceștia „aveau legături cu principatele...însă fără a avea o situație legală în Ardeal”⁷³. În 1758 compania

⁶² N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1915, p. 304.

⁶³ Ștefan Meteș, *op. cit.*, I, p. CIV.

⁶⁴ Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 50–51.

⁶⁵ Ștefan Meteș, *op. cit.*, I, p. CIX.

⁶⁶ *Ibidem*, p. CVII.

⁶⁷ Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 50; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. CVIII.

⁶⁸ Ștefan Pascu și I. Pataki, în *Istoria României*, III, 1964, p. 101.

⁶⁹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. CVII.

⁷⁰ Ștefan Meteș, *op. cit.*, I, p. XCVIII, nota 5.

⁷¹ N. Iorga, *Istoria comerțului ...*, p. 130.

⁷² Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 56.

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 309.

grecească a lui Mihail Țumbru își avea reprezentanți la Făgăraș în persoana lui Hagi Mihail și apoi a lui Dumitru Metaxade⁷⁴. Negustorii făgărășeni cu care compania grecească intră în legătură sînt: în 1776 Nicolae Costa, căruia M. Țumbru îi livrează „cinci bucăți camhale....și pentru bogasiuri înălbite... în valoare de 24,56 florini”⁷⁵, apoi în 1776 Nicolae Fotochi⁷⁶. În 1795 Elefterie Ioan⁷⁷ primește la Bran din Făgăraș, 550 găleți de grâu, tot prin intermediul companiei grecești.

Mihai Țumbru are legături frecvente și cu „tabacii” din Făgăraș, cărora le vinde „cordovane” — piei — în vedere prelucrării lor. În 1801 vinde căminarului Gheorghe „10 turale sahtiane”⁷⁸, iar tabacului Ion Munteanu „5 turale sahtiane pe bani gata”⁷⁹. În anul 1801 M. Țumbru încasează de la Ioniță Gălățeanu și căminarul Axente din Făgăraș 30 florini ungurești⁸⁰. Uneori, Țumbru, în vederea înlesnirii comerțului, vinde marfă pe datorie negustorilor făgărășeni, urmînd a-și încasa sumele ce reprezintă contravaloarea mărfurilor cu ocazia târgurilor anuale din Sibiu, Mediaș⁸¹, Brașov, Aiud⁸². Astfel în anul 1802 M. Țumbru încasează 53,50 florini ungurești de la „tabacul” Ioan Munteanu pentru „cordovanele vîndute”⁸³, căruia îi dă pe datorie piei în valoare de 37 florini⁸⁴, recuperînd ulterior suma care rămăsese în urma vînzării din 1802⁸⁵.

În afară de piei, M. Țumbru face la Făgăraș comerț cu lemne. Negustorul Antonie Nedelcu cumpără „11 lăturoaie...cu 20 florini”⁸⁶. În anul 1803 Niță Ghimbășanu „plătește 160 florini”⁸⁷ companiei grecești, probabil pentru o datorie. În 1804 întîlnim numele Salomie Ivănoaia, care avea un „fator” (reprezentant al ei în relațiile cu M. Țumbru) și care îi predă acestuia 1880 florini pentru turalele vîndute⁸⁸.

* * *

Urmărind în această lucrare o analiză suficientă a documentelor de care dispunem, apreciem că apariția târgului Făgăraș — inițial ca loc al schimbului de produse între țărani — poate fi plasată în secolul al XIII-lea, iar apoi o dată cu intensificarea schimburilor comerciale, capătă treptat și rolul de centru administrativ și juridic al Țării Oltului.

⁷⁴ *Catalogul documentelor grecești*, I, București, 1958, p. 496, doc. nr. 1558.

⁷⁵ *Ibidem*, II, p. 12, doc. nr. 39.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 26, doc. nr. 120.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 211, doc. nr. 779.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 229, doc. nr. 269.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 226, doc. nr. 851.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 232, doc. nr. 886.

⁸¹ *Ibidem*, p. 233, doc. nr. 887.

⁸² *Ibidem*, p. 288, doc. nr. 1154.

⁸³ *Ibidem*, p. 264, dos. nr. 1045.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 264, doc. nr. 1047.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 265, doc. nr. 1049.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 269—270, doc. nr. 1070.

⁸⁷ *Ibidem*, I, p. 607, doc. nr. 1949.

⁸⁸ *Ibidem*, II, p. 295, doc. nr. 1187.

AUS DER ENTWICKLUNG DES MARKTFLECKENS UND DER STADT FĂGĂRAȘ (FOGARASCH) IM MITTELALTER

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Anfänge des Marktfleckens Făgăraș (Fogarasch) können für das 13. Jahrhundert angesetzt werden. Der Umschlagplatz für die Bauern der Dörfer aus der Umgebung wurde mit der Zeit ein wichtiger Platz für den Transithandel zwischen Brașov (Kronstadt) und Sibiu (Hermannstadt).

Die Fogarascher Kaufleute, die sich aktiv am siebenbürgischen Handel beteiligten, sind allerdings erst später urkundlich bezeugt. Zu Beginn des 16. Jahrhunderts erfuhr die Entwicklung der Stadt einen grossen Aufschwung dank der von den Kastellanen des Fogarascher Schlosses und den Fürsten Siebenbürgens verliehenen Privilegien. In den Beschreibungen fremder Reisender wird Fogarasch als stark bevölkerte und gegen feindliche Angriffe gut befestigte Stadt geschildert.

Die Bevölkerung der Stadt bildeten Bojaren (die innerhalb des Dominiums bestimmte Ämter innehatten), die Häuser in der Stadt besaßen, in Zünften organisierte, Handwerker, Kaufleute und aus der Umgebung zugesiedelte Bauern.

Schon frühzeitig beginnen sich in Fogarasch und seiner Umgebung Manufakturen zu entwickeln, während in einigen Dörfern aus der Umgebung bestimmte Gewerbe auftauchen.

DATE PRIVIND STRÎNGEREA CENSULUI PE DOMENIUL BRANULUI ÎNTRE ANII 1561—1575

de FLOREA COSTEA

Continuînd cercetările privind situația demografică a domeniului Bran¹ obligațiile feudale ale iobagilor din satele acestui domeniu, vom prezenta unele date consemnate de registrele anuale de venituri și cheltuieli², căutînd totodată să surprindem eventualele clemente noi intervenite în modul de percepere a censului. În special vom urmări creșterea numărului locuitorilor și semnificația, sub aspect social și economic, a obligației censului.

Între anii 1561—1575 treburile gospodărești ale domeniului au fost asigurate de următorii castelani³: 1561—Mihail Roth și Stephan Greyssing; 1562—Johan Benkner și Simion Goldtschmidt; 1563—Johan Benkner și Mihail Roth; 1564—Hans Benkner și St. Greyssing; 1565—S. Goldtschmidt și St. Greyssing; 1566—Lukas Hirscher și St. Greyssing; 1567—1571—S. Goldtschmidt și St. Greyssing (în locul căruia inițial fusese numit Simion Czell); 1572—1575—S. Goldtschmidt și Simion Schneider.

Componența domeniului rămîne cea din trecut, respectiv cele 7 sate săcelene, Apața și Crizbav.

Principala sarcină iobăgească a locuitorilor a continuat să fie tot censul (census — czins). El s-a perceput numai în bani, la anumite termene calendaristice, suma ratelor constituind obligația pe un an întreg. În comparație cu deceniile precedente, modul de impunere a suferit unele schimbări. Astfel, repartizarea pe curți, devenită tradițională, a fost menținută în anii 1561—1562 pentru ca între 1563—1565 censul să fie perceput global. În anii 1566 și 1567 s-a revenit la impunerea individuală, procedeu abandonat între 1568—1575. Fenomenul nu este izolat. În aceeași vreme, pe o serie de domenii din Transilvania, censul se plătea fie global fie pe curți⁴. Satele domeniului Chioar

¹ Vezi în *Cumidava*, Anuarul Muzeului județean Brașov, II, 1968, p. 97—103.

² Datele sînt consemnate, alături de alte venituri și cheltuieli, în *Törzburger Castellannerrechnung 1556—1575*, Arh. Brașov, p. 211—633.

³ *Ibidem*.

⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, I. București, Editura Academiei 1967, p. 224 și urm.

(1566), Calu (1566), Ardud erau impuse global în timp ce în alte părți se plătea pe familie⁵. Trebuie specificat însă că situația de pe domeniul Branului, implicit și obligația censuală, ca una din componentele raportului de dependență feudală, prezintă unele particularități. Aici nu a luat naștere un pământ alodial⁶, ceea ce ar fi atras după sine obligații de lucru și, eventual, cel puțin în parte, convertirea lor în bani. În această situație censul ține și loc de dare⁷. Totodată importanța lui ca sursă de venit pentru Brașov este evidentă în condițiile în care pe domeniu, paralel cu agricultura se practica larg o economie bănească⁸. Lui i se adaugă, așa cum reiese din listele pe câțiva ani, stipendiile (stipendia), censul turcesc (census turcicus) sau alte sarcini fiscale⁹.

În ceea ce privește raportul dintre suma percepută și suprafața de pământ, nu se întâlnesc deosebiri nici față de anii precedenți nici comparativ cu alte domenii. 1 florin se cerea pentru o serie întreagă—respectiv pentru familia care dispunea de mijloacele necesare cultivării ei—subdivizarea lui fiind consecința subdivizării sesiei¹⁰.

Înscrierea nominală s-a făcut doar în 4 din cei 15 ani, o dată sau de două ori pe an. Sint anii în care se poate urmări cu destulă exactitate evoluția numărului familiilor impuse, un aspect deci al situației demografice:

Tabelul 1

	1561	1562	1566	1567
Apașa	76	75	86	89
Baciu	34	34	33	—
Cernatu ¹¹	48	47	46	42
Crizbav	56	56	54	55
Purcăreni	21	28	23	24
Satu Lung	108	117	123	120
Tîrlungeni ¹²	34	46	33	—
Turcheș	74	72	76	75
Zizin ¹³	14	15	16	—
Media	51,6	54,4	54,4	54,6

Deși incomplete în anul 1567, cifrele oferă posibilitatea unor constatări. În timp ce în unele localități numărul locuitorilor este în creștere, în altele stagnează sau chiar este în regres, aceste din urmă exemple (vezi tabelul 1)

⁵ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, I. București, Editura Academiei, 1967, p. 224 și urm.

⁶ *Ibidem*, p. 227–228.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 223.

¹¹ Michelsdörfer.

¹² Tatrang.

¹³ Zayzon.

nefiind însoțite de însemnări care să faciliteze explicarea fenomenului. Pe tot domeniul cifra este însă în progres, media anului 1567 fiind de 54,6 iar cea din 1560 numai 50,7¹⁴. De la 467 familii impuse în 1560 se ajunge la 490 în 1562 și 1566 și, probabil, la peste 500 în 1567, an în care unele sate (Baciu, Tirlungeni, Zizin) nu au liste nominale. Pe așezări, sporul cel mai însemnat se realizează în Satu Lung (de la 108 în 1561 la 123 în 1566), iar scăderea cea mai accentuată la Cernatu (de la 48 în 1561 la 42 în 1567).

Plata globală a censului în anii următori (vezi anexa 1) ne oferă posibilitatea stabilirii totalului familiilor în anii 1563—1564 și 1568—1575. Având însă în vedere sporul mediu anual anterior se poate presupune că numărul lor era la sfârșitul acestei perioade de circa 550. Admițând că o familie, în medie, era compusă din 5 membri rezultă un total de aproximativ 2750 persoane supuse. Cifra este apreciabilă în comparație cu alte domenii¹⁵ dar nu din cele mai mari. Lăsând la o parte satul Boghiș, care se pare că este cel mai populat de pe domeniile din Transilvania în veacul al XVI-lea¹⁶, chiar satele românești din Țara Bîrsei, Tohan și Zărnești totalizează în 1575 mai mult decît jumătate din domeniul Branului (356 familii¹⁷). Având în vedere că foarte puțini iobagi erau scutiți, se poate trage concluzia că deși nu-i cuprinde pe toți locuitorii satelor respective, cifra de 2750 se apropie de cea reală. Media pe sat, tot la sfârșitul perioadei de care ne ocupăm, este de aproape 79 familii (78,7). Cel mai populat continuă să rămînă Satu Lung unde și creșterea anuală atinge cota cea mai ridicată. La polul opus se situează Zizinul al cărui număr de familii este aproape constant. Cum nu se menționează cazuri de noi veniți, se poate afirma că înmulțirea locuitorilor are la bază numai sporul natural.

O categorie specială o formează scutiții. Aproape întotdeauna ei sînt menționați separat. Se întîmplă însă ca din cînd în cînd să apară și în liste. Exemplele sînt destul de rare și nu întotdeauna însoțite de explicații: în Cernatu (1561) sînt ascuțite 3 familii care trebuiau să achite între 3 și 5 aspri; în Satu Lung, în același an, 5 familii (la censul sf. Gheorghe) din care una pe motivul că reprezentantul ei, cel înscris, era villicul satului (Gabor Bartha vill.); în satul Baciu (1561) cite un scutit la fiecare din termene; în Satu Lung (1562) 2 scutiți; în Baciu (1562) un scutit de censul sf. Gheorghe și altul de censul sf. Martin (primul este înscris numai cu inițiala G și plătește 1 fl. la sf. Martin, putînd să fie un nou venit în sat). O mențiune din care se poate constata pe ce criterii se proceda la aceste absolviri se întîlnește în Tirlungeni în anul 1562: 2 familii sînt scutite din cauza sărăciei („paup“), una deoarece cel înscris este preot („pastor“), pentru celelalte neexistînd explicații.

După anul 1562 nu se mai înregistrează scutiți. Aceasta se petrece tocmai în anii în care censul se află într-o creștere accentuată.

¹⁴ F. Costea, *loc. cit.*

¹⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 178, 195, 222 etc.

¹⁶ *Ibidem*, p. 676.

¹⁷ *Ibidem*.

În privința datelor calendaristice la care se percepea censul există o inconsecvență aproape permanentă¹⁸. În anul 1561 termenele sînt cele obișnuite: 23 aprilie și 11 noiembrie, pentru ambele procedîndu-se la înscrierea nominală. Peste tot censul din iarnă este valoric dublu celui din primăvară. În anul următor situația este diferită în sensul că censul s-a perceput numai la sărbătoarea sf. Martin (11 noiembrie) cînd s-au întocmit și listele nominale. Pe lingă cele două date, la care censul se plătea și în alte ținuturi ale Transilvaniei¹⁹, a mai trebuit să se achite și un sold, fără a se cunoaște în ce zi. Fiind însă înscris între censuri este de presupus că și achitarea lui se făcea în acest interval. În anul 1564 s-au stabilit patru termene. Înaintea celui de la sf. Gheorghe se solicita „primul cens“, iar după cel din 11 noiembrie un sold, ambele la date neprecizate. În anul următor apar însă și precizările de rigoare: censul sf. Mihail (29 septembrie), censul sf. Martin, censul sf. Gheorghe și censul sf. Ioan. Tot acum censul sf. Gheorghe este numit cens turcesc (*census turcicus*) iar cel din 11 noiembrie cens ordinar (*census ordinarius*). La sf. Ioan și la sf. Mihail este vorba de solduri²⁰. În 1566 acestea din urmă au fost înlocuite cu „censul de la sărbătoarea sf. Margareta“ (13 iulie) și „censul de la sărbătoarea sf. Laurențiu“ (10 august), nu însă în toate satele; la Baci, Cernatu și Turches censul sf. Laurențiu este înlocuit cu „censul din simbăta Crăciunului“ sau cu cel de la sf. Mihail (Tîrlungeni, Satu Lung). Uneori censul sf. Ioan se percepea tocmai la sărbătoarea sf. Petru și Pavel (29 iunie). În 1567, tot la 4 termene, existau: censul sf. Gheorghe, censul sf. Martin și două solduri, înscrise fie înaintea fie în urma acestora. În 1568 se plătea întîi soldul din ziua sf. Filip și Iacob (1 mai) sau din prima simbăta de după 20 aprilie, termene care se pare că au fost păstrate și în 1569 cînd se specifică doar că se vor plăti: primul, al doilea și al treilea cens. În 1570 termenele diferă de la un sat la altul, uneori lipsind precizarea zilei. Singurul stabil este censul din 11 noiembrie, atît în acest an cît și în următorul. În 1572 precizări calendaristice se fac numai pentru censul de primăvară și toamnă, pentru „celălalt cens“ doar în Turches știind că s-a plătit în 22 noiembrie²¹. În ultimii 3 ani (1573–1575) censul s-a plătit în trei rate, dar nu la aceleași date pe întreg domeniul. În 1574 se preciza că banii au fost strînși „personal de Simon Goldtschmidt“²².

În afara censului, iobagii din satele domeniului trebuiau să plătească și stipendii. Acestea se plătesc global și se cer doar în anii 1561 și 1562. Valoarea lor este în genere egală cu censul din primăvară și cu jumătatea celui din iarnă. Subliniem că același raport există și între primul, al doilea cens, solduri și censul obișnuit din 11 noiembrie. De remarcat, ca o curio-

¹⁸ Sărbătorile diferă față de data la care s-a strîns censul.

¹⁹ D. Prodan, *op. cit.*, II, 1968, p. 227.

²⁰ *Törzburger ...*, p. 335.

²¹ *Törzburger ...*, p. 568.

²² *Törzburger ...*, p. 609.

zitate, situația din anul 1574 cînd, fără excepție, primele două rate au aceeași valoare iar suma lor o egalează pe aceea a censului din iarnă.

Atît censul cit și stipendiile cunosc o fluctuație permanentă. Deși sînt ani cînd cota lor este mai scăzută decît în cei precedenți (vezi anexa 1), în ansamblu ele înregistrează o creștere accentuată, creștere care, cu toată rezerva impusă de lipsa listelor nominale în cei mai mulți ani, trebuie considerată ca una reală. De la 600 fl și 34,5 aspri în 1561 se ajunge la 791 fl., 56 dinari în 1575. Între aceste extreme avem însă ani — unii chiar consecutivi — în care diferențele sînt considerabile (1563—1564; 1567—1568; 1574—1575). Aceasta vine să confirme că sporirea censului nu era legată exclusiv de numărul iobagilor. Faptul este evident mai ales dacă se are în vedere media plătită de o familie în anii 1560 și 1566: 93 dinari față de 1 fl. și 48 dinari²³ (este o sumă destul de ridicată în comparație cu domeniul Cehu (1569) unde se plăteau 70 dinari de persoană²⁴ sau cu altele în același timp²⁵). Diferența de 55 dinari, deși echivala cu o povară dintre cele mai mari nu face parte din categoria celor neobișnuite. În unele sate de pe domeniul Chioarului în 1566 majoritatea este mult mai mare — peste dublul valorii din anul precedent²⁶.

Pe sate, cifra cea mai redusă se cere în Zizin în anul 1571 (20 fl. 40 din.), iar cea mai ridicată în Satu Lung în 1575 (184 fl. 81 din.).

Individual, censul oscilează între 3 aspri (= 6 dinari) și 1 fl., sume întîlnite aproape în toate satele. Între ele se află o varietate de subdiviziuni ilustrative pentru stratificarea iobagilor. Foarte puține familii stăpînesc 4/5 sau 3/5 de sesie, aspect relevat și de următorul tabel întocmit pentru anul 1561 și aproape același și în anii următori:

Tabelul 2

Turcheș	Cernatu	Apața	Tîrlungeni	Zizin	Satu Lung	Baciu	Purcăreni	Crizbav
1 ses. 21	19	32	14	10	31	9	13	28
4/5 14	7	6	4	2	6	3	1	5
3/5 —	2	—	—	—	14	2	—	—
1/2 8	3	17	2	2	19	5	2	4
2/5 1	—	14	—	—	2	—	2	11
1/4 și 1/5 20	7	1	14	21	21	13	5	5

Raportați la numărul total al supușilor, cei cu o sesie dau următorul procentaj, în ordinea din tabel a localităților: 28,5; 39,5; 42,1; 41,1; 71,4; 28,1; 26,4; 61,9; 50. Majoritatea gospodăriilor sînt cuprinse în categoria celor ce posedă de la 2/5 la 4/5 de sesie, cei cu 1/4 de sesie sau mai puțin formînd

²³ 1 fl = 100 dinari; 1 fl = 50 aspri.

²⁴ D. Prodan, *op. cit.* I, p. 226—227.

²⁵ *Ibidem*, II, pentru diferite domenii.

²⁶ *Ibidem*, I, p. 225.

20% din total. Pe sate, cei mai „înstăriți” sînt locuitorii din Zizin (unde 71,4% au o sesie) urmați de cei din Purcăreni (61,9%), cei mai săraci fiind iobagii din Baci (26,4%). La Crizbav familiile cu o sesie echivalență cu 50% din cei înscrși, nivel sub care se situează celelalte sate.

În concluzie se poate afirma că în acești ani în satele domeniului Bran trăia o populație numeroasă asupra căreia grevau sarcini feudale grele²⁷, între acestea censul avînd o pondere și o importanță deosebită, cu atît mai mult cu cît aici se practica și o avansată economie bănească. De aceea, deși nu este dintre cele mai mari, domeniul a continuat să fie una din principalele surse de venituri pentru Brașov.

²⁷ Pentru a aprecia valoarea reală a censului vezi valoarea diferitelor mărfuri în această perioadă în D. Prodan, *op. cit.*, II, p. 668 și urm.

ANEXA 1

Satul	* Anul	1561*	1562*	1563*	1564	1565	1566*	1567*	1568	1569	1570	1571	1572	1573	1574	1575
Apața		105 fl. 28 asp.	52 fl. 86 asp.	109 fl. 19 d.	133 fl. 48 asp.	141 fl. 10,5 asp.	136 fl. 40 d.	138 fl. 46 d.	125 fl. 0,5 asp.	129 fl. 35,5 asp.	130 fl. 16 asp.	132 fl. 48 d.	133 fl. 10 d.	144 fl. 56 d.	142 fl. 8 d.	164 fl. 10 d.
Baciu		35 fl. 22 asp.	40 fl. 94 asp.	37 fl. 46 d.	46 fl. 43 asp.	48 fl. 1 asp.	44 fl. 15 d.	46 fl. 44 d.	36 fl. 18 asp.	38 fl. 20 asp.	39 fl. 32 asp.	39 fl. 94 d.	39 fl. 33 d.	38 fl. 40 d.	38 fl. 40 d.	46 fl. 7 d.
Cernatu		66 fl. 47 asp.	31 fl. 16 asp.	63 fl. 38 d.	77 fl. 13,5 asp.	79 fl. 16 asp.	74 fl. 41 d.	76 fl. 2 d.	56 fl. 49 asp.	56 fl. 21 asp.	56 fl. 11,5 asp.	56 fl. 47 d.	56 fl. 58 d.	59 fl. 76 d.	58 fl. 20 d.	63 fl. 32 d.
Crizbav		80 fl. 18 asp.	40 fl. 50 asp.	76 fl. 53 d.	96 fl. 23,5 asp.	99 fl. 37 asp.	95 fl. 43 d.	93 fl. 67 d.	93 fl. 35 asp.	93 fl.	95 fl. 45 asp.	96 fl.	96 fl. 105 d.	102 fl. 180 d.	101 fl. 68 d.	99 fl. 72 d.
Purcăreni		31 fl. 24 asp.	15 fl. 64 asp.	31 fl. 82 d.	40 fl. 5,5 asp.	41 fl. 15 asp.	36 fl. 10 d.	39 fl. 23 d.	30 fl. 23 asp.	29 fl. 43 asp.	29 fl. 35 asp.	29 fl. 95 d.	30 fl. 4 d.	30 fl. 8 d.	30 fl. 32 d.	32 fl. 68 d.
Satu Lung		125 fl. 8,5 asp.	63 fl. 80 asp.	127 fl. 8 d.	160 fl. 6,5 asp.	160 fl. 26 asp.	155 fl. 6 d.	157 fl. 83 d.	117 fl. 32 asp.	121 fl. 24 asp.	124 fl. 9 asp.	125 fl. 56 d.	126 fl. 80 d.	126 fl. 40 d.	129 fl. 60 d.	184 fl. 81 d.
Tîrlungeni		41 fl. 47,5 asp.	21 fl. 32 asp.	42 fl. 6 d.	51 fl. 39 asp.	51 fl. 25 asp.	45 fl. 27 d.	50 fl. 35 d.	43 fl. 34,5 asp.	42 fl. 43,5 asp.	44 fl. 46 asp.	29 fl. 95 d.	44 fl. 60 d.	45 fl. 36 d.	46 fl. 40 d.	58 fl. 54 d.
Turcheș		88 fl. 32,5 asp.	44 fl. 47 asp.	90 fl. 9 d.	113 fl. 34,5 asp.	113 fl. 4 asp.	105 fl. 33 d.	110 fl. 64 d.	83 fl. 46 asp.	89 fl. 39 asp.	90 fl.	90 fl. 96 d.	90 fl. 20 d.	98 fl. 53 d.	97 fl. 60 d.	113 fl. 6 d.
Zizin		25 fl. 7 asp.	12 fl. 58 asp.	25 fl. 70 d.	33 fl. 21,5 asp.	33 fl. 32 asp.	30 fl. 35 d.	30 fl. 74 d.	22 fl. 8 asp.	21 fl. 17,5 asp.	22 fl. 32,5 asp.	20 fl. 40 d.	22 fl. 22 d.	23 fl. 38 d.	23 fl. 42 d.	29 fl. 24 d.
Total		600 fl. 34,5 asp.	323 fl. 27 asp.	603 fl. 31 d.	753 fl. 35 asp.	768 fl. 16,5 asp.	722 fl. 18,5 d.	743 fl. 38 d.	609 fl. 46 asp.	622 fl. 43,5 asp.	633 fl. 27 asp.	601 fl. 71 d.	639 fl. 82 d.	669 fl. 27 d.	667 fl. 70 d.	791 fl. 56 d.

* ani în care censul s-a plătit individual.

DATEN BETREFFEND DIE STEUEREINHEBUNG IN DEN DÖRFEN DES TÖRZBURGER DOMINIUMS IN DEN JAHREN 1561 – 1575

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die schwerste Verpflichtung, die im XVI. Jahrhundert auf den Siebenbürger Leibeigenen lastete, war die Steuer („Census“). In dem er versucht den Wert der Steuer und sein Verhältnis zu den übrigen Fronleistungen festzustellen, gelangt der Verfasser zu den Schlussfolgerungen: jedes Jahr wurden zwei Kastellane mit der Verwaltung des Törzburger Dominiums beauftragt (ihre Namen siehe auf der ersten Seite der Arbeit); die Mittel und Wege der Steuereinhebung waren nicht gleichförmig: in manchen Jahren wurde nach Familien bezahlt, in anderen, in einem für jedes Dorf; die Zahl der Steuerträger wächst im allgemeinen (siehe Tabelle 1), obwohl sie in manchen Dörfern gleich bleibt; im Jahre 1575 lebten in den neun Dörfern ungefähr 2750 Leibeigene, die fast 800 Gulden Steuer zahlten (siehe Beilage 1); parallel mit dem natürlichen Zuwachs der Bevölkerung, wächst auf beträchtliche Weise auch das Steuerquantum als eine Folge der Verstärkung der feudalen Ausbeutung und der Entwicklung der Geldwirtschaft, welche auf dem Gebiet des Dominiums vorbereitet war. Ein Vergleich des Törzburger Dominiums mit anderen siebenbürgischen Feudalgütern im selben Zeitabschnitt, betreffend die Zahl der Einwohner, den jährlichen Zuwachs der Steuer und die anderen charakteristischen Aspekte der feudalen sozial-ökonomischen Verhältnisse zeigt uns, dass die Verhältnisse auf dem Gebiete des Törzburger Dominiums dem siebenbürgischen Durchschnitt entsprachen, wie dies auch in den folgenden Jahrhunderten der Fall war.

SÎNDIA ÎN ȚARA BÎRSEI

de VALERIA CĂLIMAN

Documentele din Arhivele Statului din Brașov atestă din secolul al XVI-lea pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea în două localități din Țara Bîrsei, în Zărnești și Tohan, existența sindiei — veche organizație obștească românească.

Alături de jupe, organizații teritoriale slavo-române, de ohabe și crăine¹, sindia este o organizație obștească, dezvoltată în mod organic și pe teritorii de formare al poporului român, încă în perioada de trecere la feudalism.

Unitatea geografico-politică „țara“, păstrînd denumirea ei latină, o găsim atestată în toate vechile districte ale Transilvaniei, așa cum este menționată și în Slavonia și Croația, unde populația trăia sub conducerea șefilor locali. Populația poseda țări — terrae — în jurul unei cetăți — grad. Jupele s-au alcătuit sub conducerea familiei celei mai bogate, alegîndu-se conducător, omul cel mai considerat. Jupa nu era ereditară. Judecata se făcea în temeiul obiceiului pămîntului și în toate pricinile erau ascultați capii de familie.

Cei care nu s-au ridicat în sînul nobilimii au devenit iobagi ai cetății. În districtul Vodita, iobagii cetății Dubita aveau moșii ale cetății, numite baștina². Din documente reiese că acele moșii cu drept de proprietate pe veci — örökjögű várbirtokok — erau despărțite de pămîntul cetății prin delimitări precise³. Cnezatele se întindeau pe o regiune întreagă, pe o craină, voievodat⁴.

Similitudinea termenilor din Croația și Slavonia cu denumirile organizațiilor obștești de pe teritoriul de formare a poporului român este o vie mărturie a unei epoci de conviețuire și organizare slavo-română din

¹ Vezi Silviu Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române, în Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 147—164: „Jupele slave au trebuit să facă loc și în Banat scaunelor și districtelor românești și în măsura în care progresa romanizarea slavilor, voievozii și cneji români au izbutit să înlăture pe jupanii străini“. Existența jupanilor o menționează și P. P. Panaitescu, în *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova — orînduirea feudală*, București, 1964, p. 65: „Obștea este anterioară formării proprietății boierești și a acelei feudale în genere. Așadar, stăpînirea boierească nu rezultă din vreun drept ci este rezultatul unei silnicii ...“ „Inscripție slavă găsită la Mircea Vodă în Dobrogea cu data de 943 cuprinde termenul jupani, deci stăpîni feudali. Așadar aveau un punct de sprijin din veacul al X-lea pentru începuturile feudalismului pe teritoriul patriei noastre“.

² György Bonis. *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, p. 333—335,

³ *Ibidem*, p. 339.

⁴ *Ibidem*, p. 394.

epoca feudalismului timpuriu. Organizații obștești au existat și în Țara Bîrsei, iar urmele toponimice și documentare ne dezvăluie o serie de instituții vechi prefeudale.

Formula din diploma andreiană care definește Țara Bîrsei de „deserta et inhabitata”, formulă exploatată și răstălmăcită pentru a susține că acest teritoriu era pustiu și nelocuit la venirea cavalerilor teutoni, își găsește explicația chiar într-un document al acelor vremi, care explică termenii utilizați în diploma andreiană. Papa Honoriu, adresîndu-se la 12 decembrie 1223 episcopului Transilvaniei Rainold, scrie următoarele: „Faptul că iubiții fii Hermann de Salza > magistrul și frații casei Teutonilor, închinată sfintei Marii au început să locuiască Țara Bîrsei și dincolo de munții Carpați, care din pricina năvălirilor păgînilor pînă acum în timpurile din urmă rămăsese pustie și deșartă, după ce năvălirile păgînilor au fost înfrînte nu cu puțină primejdie a fraților ...”⁵.

Deci *năvălirile* au pustiit Țara Bîrsei, punînd populația autohtonă pe fugă. Ea însă exista pe meleagurile amintite, constituind o „țară”. În cuprinsul „țării” întîlnim crăine⁶, după cum ne atestă părțile de hotar ale Branului: „la crăina”, „la valea crăii”, „la lunca crăinii”, alături de slavul grad, „la valea grădești”⁷. Aceste denumiri, păstrate în toponimie, sînt amintiri lipsite de înțeles pentru cei ce le consemnează în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, dar ele atestă urmele unor organizații slavo-române din epoca feudalismului timpuriu. Spre deosebire de aceste vechi denumiri slave, păstrate doar în toponimie, sindia este o organizație obștească vie, atestată în Țara Bîrsei timp de trei secole în satele Zărnești și Tohan. Este o formă de organizare administrativă a satului, avînd în frunte sindia sau sindele, mai marele satului, conducătorul obștii, care îndeplinește funcția de jude, care fixează contribuția colectivității pentru nevoile locale „aruncul” și îndeplinește aceste îndatoriri cu ajutorul sfatului bătrînilor. Spre deosebire de comunele de pe pămîntul crăiesc, conduse de legile și privilegiile acordate de regele Ungariei așezărilor săsești din Țara Bîrsei, spre deosebire de domeniul cetății Bran format din satele săcelene, Crizbavul și Apața, supuse legislației comitatense, spre deosebire de așezările brănene, „diviziile” colibașilor — care pentru straja cetății au devenit stăpîni „pe veci” ai terenurilor defrișate de ei, unde și-au așezat colibe, fiind datori față de cetate să-și *răscumpere* bunurile de cîte ori aceste bunuri își schimbau proprietarul, fie prin moștenire fie prin vînzare — Zărneștiul și Tohanul au trecut prin schimbări de organizare superficiale păstrîndu-și nealterat felul lor de organizare locală. Așa se explică supraviețuirea sindiei pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd administrația austriacă pune capăt în aceste două sate vechilor instituții locale. Termenul de sindie este atestat pentru prima dată într-un evangheliar rusesc din seco-

⁵ *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, veacul XI, XII și XIII, vol. I, București, 1951, p. 201; vezi și originalul latin la Zimmermann — Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 24—25.

⁶ Arh. st. Brașov, Fondul Primăria Brașov, Socoteli alodiale, III/31 (cota veche III. A. 23), p. 107—108.

⁷ *Ibidem*, Pachet acte nr. 154 (cota veche III. A. 20), p. 28.

lul al IX-lea⁸. În secolul al XIV-lea apare în socotelile capitlului din Alba Iulia și se menționează frecvent ca o instituție românească în scriptele Țării Făgărașului⁹. Mențiunea brașoveană a sindiei este anterioară atestărilor din Țara Făgărașului, în socotelile Brașovului din 1579 se notează că orașul a despăgubit pe sindele de la Zărnești, plătindu-i 5 florini, pentru un cal pe care i l-au împușcat trabanții¹⁰. Sindele apare în acest text sinonim cu Honn german — adică mai marele satului — redat cu denumirea românească localnică. Actele germane diferențiază în conducerile locale pe Richter de Honn. „Richter“, adică jude, este conducătorul târgurilor și al comunelor, iar „Honn“, tradus în actele românești, în diferite epoci, cu termenii funogiu (= magh. falnagy) sau birău, este denumirea conducătorilor satelor. Satele Zărnești și Tohan erau conduse, conform nomenclaturii germane, de un „Honn“, a cărui denumire este redată prin termenul românesc de sinde.

Un alt document — din secolul al XVII-lea de astă dată (1675) — ne vorbește despre preacinstitul român Vlad Chircă din Zărnești, în prezent sinde, care cere de la judele Brașovului o stină în Piscul Tascul. Sfatul din Brașov îi dă numita stină, care se întinde pînă la Curmătura Blidar și se mărginește cu stinele locuitorilor Coman Meliță, Bratul Pillipan și Nenciul Gață. Orașul dăruiește acest teren cu condiția ca proprietarul să dea orașului anual un florin și un caș pentru stăpînirea locului. După moartea lui Chircă să folosească moștenitorii lui acel loc, nu ca pe un bun moștenit de la părinți, ci ca o răsplată benevolă plătind anual taxa de răscumpărare (= „Die lösung darfon“). Această taxă de răscumpărare numită românește *năiem* este caracteristică unei instituții feudale, emphiteusa, în baza căreia stăpînul feudal închiria „pe veci“ proprietăți, obligîndu-l pe proprietar să-și răscumpere printr-o taxă acea proprietate¹¹. Formula din actul de improprietărire „Der Ehrbare Wallach Vlad Kirke von Zernest itziger Zeit auch Szinde“ ne demonstrează că orașul Brașov a recunoscut sindia ca o instituție locală românească și îi conferă sindelui titulatura de preacinstit (= Ehrbare), titlu conferit funcției pe care o îndeplinește¹².

De la sfîrșitul secolului al XVII-lea există un document relativ la comunele Zărnești și Tohan, în care nu numai că se atestă instituția sindiei, dar se și precizează atribuțiile sindeului¹³. Într-o cercetare întreprinsă de autorități în urma unui conflict iscat între plăieși și autoritățile locale are loc un interogatoriu, la care sînt martori bătrîni satului. Ancheta are loc în casa sindelui din satele respective și actul este redactat parțial în latină, parțial în limba maghiară. Punctul doi al anchetei se referă la faptul că plăieșii

⁸ Fr. Miklosich, *Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum*, Viena, 1862—1865, p. 979.

⁹ Vezi acad. D. Prodan, *Despre Sîndie*, în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, VII, nr. 1, 1962, p. 143—147.

¹⁰ „Es war dem Honnen, oder Zindille von Czernenn, ein ross vmbkommen, von erfahrung der drabantenn iren schiessen. Gab ich zu beistand fl. 5 asp. — „Arh. st. Brașov, Fondul Primăria Brașov, Socoteli alodiale, V/12 (cota veche III. C. 13), p. 17.

¹¹ Pentru sensul cuvîntului „emphiteusis“, vezi Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*, Lipsa, 1901, p. 240.

¹² Arh. st. Brașov, Fondul Primăria Brașov, Colecția Stenner, seria latino-germano-maghiară, vol. II, nr. 42 din 1675.

¹³ *Ibidem*, seria Actele Magistratului, anul 1698, nr. 20.

refuză să se mai supună judecății sindelui și recunosc ca singura instanță de judecată pe cea instituită de tricesimatori. Cum mărturiile evocă situația din timpurile trecute, unii martori fiind în vîrstă de 60–80 de ani, ei reconstitue din amintire perioada tricesimatorilor Apor István, Pávai Toma, Belényessi Francisc și Horváth András. Din aceste mărturii se desprind două lucruri. Denumirea de *sînde*, care revine mereu, deși actul nu este redactat în românește și faptul că plăieșii, care în trecut erau sub jurisdicția sindelui, refuză să se mai prezinte în fața lui și se judecă în fața instanțelor tricesimale. Citeva din amintirile mărturii sînt concludente. Iată ce zice martorul Stoica Pană, de 60 de ani, din Zărnești la punctul doi: Știu că sătenii cînd aveau proces cu plăieșii începeau acțiunea în fața judeului din sat — pe care noi îl numim sînde — („Kit mi szindének hivunk“). Radu Drăgoaie, de 45 de ani, tot din Zărnești: Știu că în vechime, dacă oamenii din sat aveau judecăți cu plăieșul, sau dimpotrivă plăieșii cu oamenii din sat, ei erau citați în fața judeului din sat — a sindelui — (= „az Falusbiro — szinde — elleiben citáltak“), iar dacă una din părți nu era mulțumită cu legea, se ducea în fața juzilor din Brașov, și acolo se hotăra, dar acum văd că au obținut privilegiu și nu vor să urmeze vechea cale. La punctul doi al aceleiași anchete, Stanciul Cerarul, de 60 de ani, din Zărnești, declară: Știu că în timpurile vechi pînă plăieșii erau mai puțini și nu s-au înstărit așa, cînd sătenii aveau o judecată cu plăieșii sau invers, cînd plăieșii aveau o judecată cu oamenii din sat, ei erau citați în fața judeului din satul nostru — a sindelui — iar dacă una din părți nu era mulțumită cu legea, făcea apel la juzii din Brașov și acolo se hotăra, dar acum plăieșii nu vor să meargă nici în fața sindelui nostru (= „a mi szindének“), nici în fața juzilor din Brașov, pentru a se judeca, ci se duc la vătăfii lor sau la domnii raționiști. Asemănătoare sînt declarațiile lui Badiul Bîrnă, de 70 de ani, din aceeași localitate: Știu că demult pînă plăieșii erau puțini și nu s-au înstărit așa, cea dintîi instanță de judecată era sîndeul nostru (= „a mi szindénk volt“). Apoi dacă unii nu erau mulțumiți de judecată mergeau în fața domnilor din Brașov. Dar acum văd că plăieșii, cînd au judecăți cu noi, ne duc sau la vătaful lor sau la raționist. Lupu Vîlsan, de 60 de ani, amintește că plăieșii erau obligați ca și ceilalți săteni să se înfățișeze la judecată *la casa sindelui* și trebuia să aștepte judecata acestuia.

În ziua de 1 ianuarie 1699 comisia de anchetă s-a prezentat în casa numitului jude jurat (= „ad praespecificatum domum praespecificati Judicis Jurati“) Radu Moș, care la punctul doi declară că în timpurile cînd sătenii aveau judecăți cu plăieșii sau plăieșii cu sătenii, ei începeau acțiunea în fața sindelui, iar dacă nu erau mulțumiți acolo, o duceau în fața domnilor din Brașov. Dacă însă era o cauză între doi plăieși aceștia se duceau în fața raționistului, anume dacă păcătuia unul față de celălalt sau rămînea dator. Dar dacă se judecau pentru avere, moșie, finețe, sau alte asemenea bunuri, cei doi plăieși trebuia să se judece în fața domnilor din Brașov. Mărturii similare mai fac Dușa Coste, plăieș, Vlădușcă Pitii, Chilotei, Șerb Ciure, Stan Ciurilă, plăieș. Ancheta s-a continuat la Tohan, unde au fost audiați o serie de martori citați în fața anchetatorilor, care se găseau în casa sindelui Alde Gilă, pe atunci jude jurat al posesiunii Tohan (= Judicis jurati Possessionis

Tohany"). Cel dintîi martor ascultat este Bucur Micul, de 80 de ani. Depozițiile lui se aseamănă la punctul doi cu ale martorilor din Zărnești.

În secolul al XVIII-lea se continuă atestarea sindelui din Zărnești și Tohan alături de noii dregători ai satelor. În socotelile Brașovului se specifică încasarea taxelor extraordinare pe anul 1719, încasate de la Radu Dumbravă, sinde în Tohan¹⁴. În anul 1754 sindele din Zărnești prezintă socoteala în legătură cu arenda morii pe care o ținea¹⁵. Dregătorii satelor din Țara Birsei formează obiectul unui studiu al lui C.A. Stoide, care îmbrățișază aspecte ale secolului al XVIII-lea, secol cînd sindia este pe cale de dispariție¹⁶.

Acele brașovene, pe lingă atestarea sindiei în amintitele două sate din Țara Birsei, ne dau informații relativ la atribuțiile sindelui. El este prima instanță de judecată locală a satului, organul cu care iau contact autoritățile superioare. Casa lui este locul unde se fac judecățile, iar în cazul anchetei anterior amintite, se prezintă forurile superioare pentru culegere de informații. Sindele încasează contribuțiile locale și le dă destinațiile cuvenite.

Un fapt interesant este legătura orașului Brașov — alodiu în baza privilegiilor sale regale — cu satele Zărnești și Tohan din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, al căror stăpîn feudal devine prin nesocotirea dreptului alodial. Transformarea Brașovului din alodiu în domeniu îi conferă anumite drepturi asupra celor două sate. Acestea, după ce au fost desmembrate la sfîrșitul secolului al XIV-lea din domeniul cetății Bran, după ce biserica Sfînta Maria, în a cărei posesiune ajunseră, își pierde domeniul ca rezultat al reformei religioase de la mijlocul secolului al XVI-lea, ajung să fie încorporate Brașovului, aparținînd însă administrativ comitatului Alba. Situația juridică arbitrară în care se găsea Brașovul a favorizat fără îndoială supraviețuirea sindiei în Zărnești și Tohan. Noul stăpîn feudal împarte favori noilor vasali, le dă diplome, titluri de împrîrietărire și le recunoaște datinile străbune.

Sindele, ales de sfatul bătrînilor, împarte legea, încasează contribuția locuitorilor, fixată de reprezentanții satului și este suprema autoritate locală.

Legea Seeberg, organizarea administrativă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, pune capăt instituțiilor străbune. Sindia dispăre și o dată cu dispariția acestei instituții care a existat fără îndoială pe un teritoriu mai întins¹⁷, îi dispăre și numele¹⁸. Dar limba română păstrează în fondul ei general de cuvinte doi termeni: substantivul *osîndă* și verbul a *osîndi*, termeni care vădesc o netăgăduită legătură cu vechea instituție a sindiei.

¹⁴ *Ibidem*, Socoteli alodiale, III/9 (cota veche III. A. 21), p. 513.

¹⁵ *Ibidem*, Pachet acte nr. 154 (cota veche III. A. 20), p. 548.

¹⁶ C. A. Stoide, *Dregătorii satelor românești din Țara Birsei*, în *Studii și articole de istoric*, II, București, 1957, p. 293—316.

¹⁷ Vezi și Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915, p. 44—45.

¹⁸ Grafia cuvîntului „sindie” nu trebuie să ne creeze dificultăți, fiind vorba în documente de transcrierea sunetului „s” în documente latine, germane, slave sau maghiare, scrise cu alfabet care nu aveau semn pentru acest sunet. Scribii erau străini de limba română, de aici variațiile de forme întîlnite: „Zondis”, în *Documenta historiam Valachorum in Hungariam illustrantia*, ed. de E. Lukinich, Budapesta, 1941, p. 71; „sindliam”, în Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 361, 363; „Szinda”, „szindl”, „szende”, „zindille”, forme atestate în documentele brașovene, citate în lucrare, pe lîngă forma „sindic”.

„SINDIA“, EINE ALTE RUMÄNISCHE INSTITUTION IM BURZENLAND

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasserin behandelt in der Arbeit die alte slawo-rumänische Institution der „Sindie“ in zwei Dörfern des Burzenlandes: Zărnești und Tohan.

Urkundlich wird diese Institution erstmalig in einem russische Evangelienbuch aus dem 11. Jahrhundert erwähnt. In den Rechnungen des Kapitels von Alba Iulia (Weissenburg) kommt sie im 14. Jahrhundert vor, während die Kronstädter Urkunden die „Sindia“ in Zărnești und Tohan vom 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts bezeugen.

Der „Sinde“ wurde als Dorfvorsteher von der Dorfgemeinschaft mit Verwaltungs- und Gerichtsbefugnissen ausgestattet. Aus einer von dem siebenbürgischen Gubernium im Zusammenhang mit einem Zwist zwischen den „Plajaschen“ (Gebirgsgrenzwächtern) und dem „Sinde“ (Ortsvorsteher) durchgeführten Untersuchung geht hervor, dass - am Ende des 17. Jahrhunderts sich die „Plajaschen“ nicht mehr der Gerichtsbarkeit des „Sinde“ unterwerfen wollen, der sie früher unterstanden hatten.

Die Urkunden des Kronstädter Archivs, obwohl sie in lateinischer, deutscher und ungarischer Sprache abgefasst sind, erwähnen immer wieder die rumänische Bezeichnung „Sinde“, und beweisen durch die Häufigkeit mit der dies Wort gebraucht wurde, das Bestehen und das Alter dieser Institution, sowie die Tatsache, dass sie von den vorgesetzten Behörden anerkannt war.

Die urkundlichen Belege betreffend die „Sindia“ in Zărnești und Tohan bringen neue Beiträge zur Geschichte dieser Institution, die auch in anderen Gebieten Rumäniens bezeugt ist.

ABBILDUNG

Verleihungsurkunde für den „Sinde“ Vlad Chircă aus Zărnești (1675).

DIN ISTORIA HÎRTIEI ȘI A TIPARULUI CHIRILIC DIN BRAȘOV ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA*

de **GEBHARD BLÜCHER**

În ultima vreme se acordă o atenție sporită cercetărilor privind istoria culturii românești, în cadrul cărora un loc de frunte îl ocupă cercetările privitoare la cărțile chirilice din secolul al XVI-lea, care, în majoritatea lor, sînt tipărite pe hîrtie fabricată de moara de hîrtie din Brașov. Majoritatea lucrărilor care se ocupă cu aceste tipărituri, remarcă menținerea tipului de filigran brașovean „scut oval cu coroană deasupra” în perioada 1562—1589, fără a studia evoluția acestui tip de filigran¹. În prezenta lucrare ne vom ocupa de rezultatele analizei amănunțite a filigranelor aparținînd unor documente date, comparînd aceste rezultate cu cele obținute la studiul tipăriturilor chirilice din această perioadă, completînd și dezvoltînd astfel primele rezultate publicate anterior².

Despre moara de hîrtie din Brașov, care este prima de pe teritoriul României și una dintre primele din sud-estul Europei, s-au scris pînă acum mai multe lucrări valoroase³. Printe acestea, cel mai amplu studiu din punct de vedere filigranologic este lucrarea cercetătoarei Livia Bacîru, care reproduce o serie întregă de variante de filigrane brașovene, în special din perioada 1562—1589, reproducînd obținute cu metoda clasică de copiere pe cale⁴. Neajunsurile acestei metode,

* Mulțumim pe această cale tuturor celor care au contribuit la această lucrare, în special arhivistului G. Nussbächer și dr. A. Huttman, precum și conducerii Arhivelor Statului Brașov și a Laboratorului de Radioizotopi din Brașov (nota autorului). Studiul a fost redactat, înainte de dispariția sa prematură, de chimistul Gebhard Blücher (15.I.1934—5.X.1968), cercetător în domeniul filigranologiei și al istoriei tipăriturilor vechi.

¹ Livia Bacîru, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea*, în *Studii și Cercetări de documentare și bibliologie*, nr. 3/1965, p. 273—298.

² G. Blücher, *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „*Revista bibliotecilor*”, XX, 7, iulie 1967, p. 421—426.

³ L. Bacîru, *op. cit.*; I. Bogdán, *A magyarországi papiripar története 1530—1900*, Budapest, 1963, p. 71—72, 166, 348 etc.; Zs., Jakó, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlatja (XVI—XVII. század)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, Fasciculus 2/1962, Cluj, p. 62—66; Joseph Kemény, *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens*, în *Magazin ... I*, 1844, p. 134—138.

⁴ L. Bacîru, *op. cit.*

legate de imposibilitatea reproducerii exacte a tuturor amănunțelor, explică și imposibilitatea descoperirii unei legități în evoluția filigranelor brașovene. Cea mai modernă metodă de reproducere a filigranelor, betagrafia cu ajutorul izotopilor radioactivi, pe lângă redarea fidelă, în toate amănunțele, a filigranului, mai are avantajul că în copile obținute nu mai apare imaginea scrisului sau a tiparului de pe hirtia analizată⁶.

Metoda se bazează pe diferența de grosime a straturilor de hirtie, filigranul reprezentând o subțiere a hirtiei în locul respectiv, permițând trecerea mai ușoară a radiației beta, emisă de izotopul respectiv. Scrisul și tiparul, ca straturi cu grosimi neglijabile, nu se reproduc.

Cu ajutorul metodei betagrafiei a fost posibilă decelarea unui mare număr de variante de filigran, pe care le-am încadrat într-un repertoriu cronologic. Acest repertoriu este alcătuit dintr-o colecție de reproduceri de filigrane și un grafic a frecvenței lor în timp, alcătuit pe baza studierii a peste 1 900 de documente originale, aflate la Arhivele Statului din Brașov, Cluj, Sibiu și la Arhiva Bisericii Negre din Brașov. Pe lângă documentele-file, am analizat și toate registrele aflate la Brașov. În total, repertoriul conține 8 tipuri principale de filigrane brașovene cu 165 de variante. În cursul prelucrării materialului arhivistic, s-a dovedit necesară includerea în cercetări a caracteristicilor hirtiei într-o măsură mai mare decât cum s-a obișnuit pînă acum⁶: densitatea sitei folosite și, în special, poziția filigranelor pe coala de hirtie. Prin *tipuri* de filigran înțelegem acele filigrane care redau aceeași tematică în aceeași concepție artistică și care se folosesc de obicei într-o perioadă mai lungă de timp. *Subtipurile* sînt acele filigrane, care aparțin aceluiași tip principal, dar care prezintă mici deosebiri între ele, reprezentînd diferite figurine de sîrmă, care se folosesc împreună. Subtipurile reprezintă „perechile de forme” (Formenpaare), noțiune preconizată de K. Th. Weiss pentru a caracteriza prezența lor concomitentă într-un lot mai mare de hirtie⁷. Aceste subtipuri rezultă din folosirea alternativă, în procesul de fabricare manuală a hirtiei, a două site pentru scoaterea pasteii de hirtie dintr-o cadă.

Tabelul 1 conține date cu privire la evoluția filigranelor brașovene.

Din punct de vedere grafic, toate tipurile de filigrane brașovene reprezintă stema orașului Brașov: rădăcinile unui arbore cu o coroană deasupra. Din punct de vedere stilistic se disting două concepții principale în executarea tărea lor:

1. Tipurile I - IV reproduc cu fidelitate stema orașului. Primele două tipuri de filigran introduse de meșterul Hans Früh (Frue) conțin în plus figura unei vulpi, simbolul coproprietarului Hans Fuchs, care împreună cu Johannes

⁶ D. P. Erastov, *Beta-radiografičeskij metod vosproizvedenija filigranei i dokumentov*, în volumul *Novije metodij restavratsii knig*, Moscova, 1960, p. 139—148; G. Blücher, *Artă albă și izotopii radioactivi*, în *Magazin istoric*, nr. 2/1967, p. 59—60; G. Blücher, *Isotopenphotographie in der Wasserzeichnung*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, X, Sibiu, 1967, 1, p. 140—141; o dare de seamă pe plan internațional vezi O. K. Nordstrand, *Beta-Radiographie von Wasserzeichen*, în *Papiergeschichte*, XVII, Mainz, nr. 3—4/1967, p. 25—28.

⁷ C. M. Briquet, *Les Filigranes*, Geneva, 1907; V. A. Mošin și S. M. Traljić, *Filigranes des XIIIe et XIVe siècles*, Zagreb, 1957.

⁸ K. Th. Weiss, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, 1962, p. 105—110.

Tabelul 1

EVOLUȚIA FILIGRANELOR BRAȘOVENE DIN SECOLUL AL XVI-lea

Tipul de filigran	Perioada de fabricare aproxim.	Nr. de variante decelate	Numărul documentelor studiate			Media anuală a documentelor cercetate
			Hirtie obișnuită	Hirtie fără filigran	Hirtie format mare	
I	1546–1551	7	7			1
II	1546–1551	26	56			9
III	1552–1555	13	43			11
IV	1556–1560	11	140			28
V	1562–1588	90	1322		37	49
VI	1586	2	7			
VII	1587	2	4			
VII	1589–1600	2			14	
VIII	1589–1600	22	259			23
	Total	165	1838	109	51	

Benckner au înființat această moară de hirtie. În documente, tipul I de filigran apare împreună cu vulpea, fixată dedesubtul stemei orașului, numai scurt timp, fiind înlocuit după câteva luni cu tipul II, unde vulpea figurează independent de stema orașului pe semicoala a doua a hirtiei, poziție neobișnuită în secolul al XVI-lea⁸. Explicarea acestui fapt ar putea rezulta din următoarele împrejurări istorice: ambii coproprietari au fost oameni de influență, patricieni bogați, care au urcat treptele ierarhiei orășenești pînă la funcția cea mai înaltă, de jude al orașului. În momentul întemeierii morii de hirtie (1546), Fuchs a cedat această funcție lui Benckner. Putem presupune că Fuchs a fost nemulțumit față de așezarea simbolului său în filigranul tip I „dedesubtul” stemei Brașovului—care se pare că reprezenta simbolul lui Benckner—, nemulțumire ce a dus la înlocuirea rapidă a acestui tip cu tipul II, unde ambele simboluri sînt plasate la același „nivel”, într-un mod neobișnuit în acest secol. Nemulțumirile lui Fuchs trebuie să fi persistat însă și mai tîrziu, deoarece vulpea ca filigran dispăre încă în 1547, indicînd retragerea lui Fuchs din această întreprindere.

2. În anul 1562, meșterul Hans Zipser, care de altfel în 1561 încheie un contract de cumpărare a morii de hirtie de la Johannes Benckner, introduce cu tipul V noua concepție de filigran „scut oval cu o coroană deasupra”, concepție care conține elementele stemei brașovene într-o formă stilizată, mult mai rezistentă față de solicitările procesului de fabricare a hirtiei. Tipurile de filigran VI, VII, VIII copiază această concepție, fiind însă executate mai neîndemînic și simplist.

Numărul total de 90 de variante ale tipului V le-am putut grupa în patru serii de subtipuri, folosite într-o perioadă destul de îndelungată (1562–1589),

⁸ K. Th. Weiss, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, 1962, p. 88.

cele patru figurine de sîrmă ale filigranelor fiind schimbate de la o sită la alta. După cum se știe, sitele pentru scoaterea pastei de hîrtie au devenit inutilizabile după 1—3 ani de folosire. Cărui fapt se datorează, deci, menținerea neobișnuit de lungă, timp de 28 de ani, a acelorași figurine de filigran? Confecționarea figurinelor, ca muncă specializată, se admite că revenea meșterului. Mai tirziu, această muncă va deveni chiar o meserie specială⁹. Se constată însă, că meșterul Hans Zipser, care introduce acest tip de filigran, moare în 1565. După această dată nu se mai cunosc decît calfe („Papirer“, „papyrer“). După ce și Johannes Benckner moare în 1565, în perioada 1567—primăvara 1584, moara de hîrtie este în posesia fiicei lui Benckner, Agnes Hutterin. După 1565 a lipsit, deci, mina specializată în stare să confecționeze figurine noi. Abia după moartea Agnetei Hutterin, care se pare că a condus personal moara de hîrtie, moștenitorii experimentează în 1586—1587 tipuri noi de filigrane, introducînd definitiv tipul VIII pentru hîrtia de scris și de tipar, începînd cu anul 1589.

Cu privire la hîrtia fără filigran, se pare că au existat două perioade mai importante de fabricare: între 1560—1562 și 1577—1578. În prima perioadă lipsa filigranului se explică prin schimbarea proprietarilor morii de hîrtie; în a doua perioadă lipsa pare explicabilă datorită altor motive, după cum vom arăta mai jos. Perioade, mai scurte, de cîteva zile, în care se fabrica hîrtie fără filigran, par să fi existat la fiecare schimbare a figurinelor de pe o sită pe alta. Din acest motiv credem că existența unor cantități mai mari de hîrtie fără filigran într-o carte, trebuie atribuită uneia dintre aceste perioade mai lungi de fabricare a hîrtiei fără filigran.

În ce măsură filigranele pot aduce precizări cu privire la datări de documente și tipărituri? Răspunsul se poate găsi prin studiul statistic al frecvenței fiecărei variante de filigran. Cel mai vast material de documente studiat pînă acum, referitor la evoluția filigranelor unei singure mori de hîrtie, a fost publicat pe baza analizei a 1 100 de documente de către Dr. Ing. Theo Gerardy, secretarul Asociației Internaționale a Istoricilor Hîrtiei¹⁰. Autorul, publicînd în această lucrare și „metoda Gerardy“ de diferențiere și recunoaștere a variantelor de filigran și folosind măsurători precise ale caracteristicilor hîrtiei, ajunge la concluzia că durata de folosire a unei site este în medie de numai un an, schimbarea acesteia fiind necesară datorită uzurii după fabricarea a 300.000—400.000 de coli de hîrtie. După încetarea producției, varianta respectivă de filigran mai persistă în documente timp de încă 1,5—2 ani după încetarea producției, în care interval 99% din această hîrtie va fi consumată. Gerardy ajunge la concluzia că datările cu ajutorul filigranelor se pot efectua pentru intervale de 2—3 ani, ceea ce constituie un interval de timp mai scurt în raport cu cei 4—5 ani indicați de alți autori. Explicația acestei diferențe constă în minuțiozitatea „metodei Gerardy“, care permite decelarea mai multor variante de filigran — foarte puțin diferite —, imposibile de recunoscut altfel.

Materialul nostru privitor la moara de hîrtie din Brașov constituie cel mai vast material folosit pînă în prezent pentru caracterizarea evoluției fili-

⁹ K. Th. Weiss, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, 1962, p. 3-4.

¹⁰ Theo Gerardy, *Dalieren mit Hilfe von Wasserzeichen*, Bückeburg, 1964, colecția Schaumburger Studien, 4.

granelor unei singure mori de hirtie într-un interval limitat la o jumătate de secol. Acest material, valorificat statistic, a permis elaborarea unui model matematic al repartiției cronologice a unei variante de filigran în documente și tipărituri. Acest model oferă concluzii noi asupra problemei datării cu ajutorul filigranelor¹¹. Pe baza materialului studiat am ajuns la concluzia că datarea filigranologică se poate efectua pentru intervale de timp și mai reduse decât cele admise de Gerardy. Deoarece o astfel de datare prezintă numai o anumită probabilitate de a exprima adevărul, am propus adoptarea a doi termeni, care să caracterizeze posibilitățile de datare, apreciate pentru fiecare caz în parte:

— *o datare sigură*, care cuprinde un interval de timp mai lung și în care varianta respectivă de filigran apare în documente. Acest interval preconizat și de alți autori¹², poate fi de 4–5 ani.

— *o datare probabilă*, care se referă la un interval de timp mai scurt de 1–2 ani și care trebuie să țină cont de:

1. perioada în care se găsesc 80–95% din hirtia respectivă în materialul arhivistic cercetat.

2. intervalul de timp în care varianta dată predomină în materialul arhivistic studiat, față de variantele anterioare și posterioare.

3. argumente suplimentare, în stare să restrângă perioada de datare.

La datarea unei tipărituri, exprimată de exemplu 1574 ± 1 an, datarea probabilă ar fi pentru anul 1574, cea sigură pentru perioada 1573–1575. În ceea ce privește moara de hirtie de la Brașov, am constatat că perioada de datare probabilă este de cca. 2 ani—în medie—în cazul documentelor. La tipărituri, în care se găsesc de obicei mai multe perechi de variante de filigran, datarea probabilă se poate reduce deseori la intervale mai mici, de cca 1 an, în cazuri favorabile chiar și mai scurte, deoarece locul filigranologic al unei tipărituri în cadrul seriei de tipărituri provenite din aceeași tipografie se poate stabili destul de precis.

Repertoriul filigranelor brașovene în starea sa actuală poate fi folosit pentru datări în perioada confecționării hirtiei cu filigranul de tip V, care este cel mai răspândit.

În acest scop am confruntat rezultatele obținute din studiul documentelor, cu cele obținute prin studiul hirtiei tipăriturilor date. Metoda cea mai riguroasă pentru o astfel de analiză ar fi compararea tuturor copiilor de filigrane întâlnite într-o carte cu variantele din repertoriu. După cum am arătat mai sus, copiile betagrafiate nu mai prezintă tiparul—care îngreuiază mult identificarea filigranelor. În momentul de față reproducerea filigranelor nefiind posibilă, în majoritatea cazurilor, la cărțile cercetate ne-am limitat la identificarea filigranelor acestora, la compararea vizuală cu repertoriul, ținând cont și de caracteristicile hirtiei.

Am cercetat fondurile de tipărituri chirilice de la Biblioteca Academiei R.S.R. din București și Cluj, de la Biblioteca Centrală de Stat din București,

¹¹ G. Blücher, *Datierungsmöglichkeiten mit Hilfe von Wasserzeichen, ein mathematisches Modell*, în *Papiergeschichte*, XVIII, Mainz, nr. 5–6/1968, p. 58–63; idem, *Posibilități de dotare cu ajutorul filigranelor. Un model matematic*, în „Revista bibliotecilor”, XXII, nr. 10/1969, p. 618–623.

¹² Vezi nota 6.

Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, Biblioteca Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului și de la Biblioteca Institutului Teologic din Sibiu. În cadrul seriei de tipărituri chirilice datate în toate cazurile, am găsit o concordanță perfectă a filigranelor cu indicațiile repertoriului de filigrane. Am constatat că tipografiile se aprovizionau de obicei cu hîrtie fabricată recent, probabil comandată anume, fiind vorba de un sortiment special de hîrtie. Deoarece tipăriturile chirilice executate în formatul folio necesitau cantități mari de hîrtie, aprovizionarea se făcea de multe ori treptat. Aceste constatări ne îndreptălesc să afirmăm că apariția unui anumit fel de hîrtie în alte perioade decît cele indicate de repertoriul de filigrane, pare absolut imposibilă.

În legătură cu tipăriturile nedatate am publicat primele rezultate de datări efectuate pe baza repertoriului de filigrane, aflat atunci într-un stadiu mai puțin avansat¹³. Continuarea cercetărilor a confirmat datările propuse înainte, așa că vom insista numai asupra unor aspecte mai interesante ale problematicii lor¹⁴.

Vom începe analiza rezultatelor cu prima perioadă de folosire a hîrtiei fără filigran: 1560—1562. Din punct de vedere al preciziei datării trebuie menționat că datările efectuate cu ajutorul caracteristicilor hîrtiei fără filigran nu pot fi considerate ca sigure în sensul arătat mai sus, hîrtia neavînd elemente absolut specifice pentru identificarea ei. Totuși, analiza multilaterală a materialului arhivistic și a tuturor tipăriturilor din această perioadă existente în țară și studiate de noi, arată că puținele tipuri de hîrtie fără filigran întîlnite se pot distinge destul de bine și se pot atribui fără dificultăți diferitelor mori de hîrtie. Astfel datările, deși numai probabile, prezintă totuși un grad ridicat de siguranță. Hîrtia fără filigran din anii 1560—1562, de origine brașoveană, se găsește în următoarele tipărituri datate¹⁵.

- RMK I,41 (Cluj, 1560, hîrtie filigran amestecată cu hîrtie cu filigran brașovean, anterioară)
- BRV I,10 (Brașov, 3.V.1560—30.I.1561), Tetraevangheliarul românesc tipărit de Coresi și Tudor
- BRV I,11 (Brașov, 24.III.1562—13.X.1562, Tetraevangheliarul slavonesc tipărit de Coresi și Tudor
- RMK I,51 (Cluj, 1562)
- RMK II,88 (Cluj, 1562)
- RMK II,89 (Brașov, 1563, conține la început hîrtie fără filigran, care este urmată de hîrtie cu noile filigrane).

A existat, deci, o perioadă de timp — 1560—1562 — în care s-a produs în moara de hîrtie de la Brașov exclusiv hîrtie (de tipar) fără filigran, hîrtie care apare și în două tipărituri chirilice nedatate:

- *Întrebarea creștinească* (BRV IV,4)
- *Pravila sfinților apostoli* (BRV IV,10).

¹³ Vezi nota 2.

¹⁴ O listă completă a tipăriturilor chirilice datate cu ajutorul filigranelor se află la sfîrșitul prezentei lucrări, în tabelul 3.

¹⁵ Károly Szabó, *Régi magyar könyvtár*, voi. I și II; Budapesta, 1885 (prescurtat: RMK); I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, *Bibliografia Românească Veche*, vol. I și IV, București, 1903—1944 (prescurtat: BRV).

Datarea lor probabilă pentru anii 1560–1562 prezintă un singur dubiu. În perioada anterioară, 1557–1559, hîrtia brașoveană conține tipul IV de filigran, de dimensiuni reduse, de obicei așezat în mijlocul colii de hîrtie, spre deosebire de celelalte tipuri care apar pe mijlocul uneia din semicolile hîrtiei respective. Astfel tipărițile executate pe hîrtie cu filigran de tip IV, datorită tăierii marginale, pot să fie lipsite de filigran, cu toate că hîrtia folosită conținea inițial acest filigran. În plus, sita de fabricare folosită pentru hîrtia fără filigran, pare a fi identică cu cea folosită anterior cu filigran. Cu toate acestea, în cazul tipăriților care conțin tipul IV se distinge cel puțin la o parte din pagini fragmente ale acestui filigran; ele lipsesc însă cu desăvîrșire la cele două tipăriți menționate mai sus. Revenim asupra ipotezei noastre anterioare după care *Pravila* ar proveni din anii 1577–1578¹⁶, întrucît în urma unei analize mai amănunțite am constatat că nu conține hîrtia fără filigran caracteristică anilor menționați.

Datarea filigranologică a *Catehismului* pentru perioada 1560–1562 corespunde cu cea pentru anul 1561, dată stabilită de P. P. Panaitescu¹⁷. În prefața *Catehismului* se arată că „scoasem sfînta Evanghelic și Zece cuvinte și Tatălu nostru și credința apostolilor”¹⁸.

La ce se referă pasajul despre „credința apostolilor”, tipărită mai înainte? Nu cunoaștem o tipăritură anterioară, românească, care să corespundă acestei mențiuni. Coresi începe activitatea sa tipografică cu *Octoihul slavonesc* (1556–1557) la Brașov, continuînd cu tipărirea *Triod-Penticostarului slavonesc* (8.VII.1557–30.VII. 1558) la Tîrgoviște. Pînă la reînceperea activității sale tipografice la Brașov, la 3 mai 1560, există o lacună de aproape doi ani, în care nu cunoaștem tipăriți coresiene. Coresi, în prefața *Catehismului* din 1560–1562 se referă evident la cărți tipărite în românește, scoase „din porunca” judeului Johannes Benckner. Toate tipărițile coresiene și în general chirilice – inclusiv *Evangheliarul slavon* din 1565, tipărit de Călin – pînă la moartea lui Benckner, în 1565, poartă această mențiune. Tendințele judeului Benckner în legătură cu convertirea românilor din Șcheii Brașovului la luteranism sînt consemnate în două cronici contemporane săsești, ambele menționînd și data acestei acțiuni: 11 respectiv 12 martie 1559, legată de introducerea *Catehismului* luteran¹⁹. Argumentele lui P. P. Panaitescu, precum și datele filigranologice pledează pentru anul 1561, ca perioadă de tipar a fragmentului cunoscut astăzi. Evoluția filigranologică din anii 1558–1560 prezintă frecvente schimbări de variante, caracteristice pentru perioade de activitate tipografică intensă. Pînă în prezent însă nu se cunosc suficiente tipăriți care să justifice aceste schimbări, iar o serie de variante de filigran nici nu apar în puținele tipăriți cunoscute (RMK I,37 – 1559 și RMK I,41 – 1560). Trebuie să admitem, deci, că în această perioadă au existat și alte tipăriți, încă necunoscute. Deoarece tiparul latino-german din Brașov după moartea lui Valentin Wagner (1557) decade simțitor, iar printre tipărițile clujene pe hîrtie brașoveană

¹⁶ G. Blücher, *Filigranele ...*, p. 424.

¹⁷ P. P. Panaitescu, *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 159.

¹⁸ *Ibidem*, p. 158.

¹⁹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 100 și 180.

nu par să existe lacune evidente, ajungem la concluzia că este posibilă tipărirea de cărți chirilice la Brașov de către Coresi în jurul anului 1559, necunoscute astăzi. Într-adevăr, există argumente pentru ipoteza existenței unui catehism coresian tipărit anterior celui de pe la 1561:

- data „reformei“ lui Benckner (11–12 martie 1559)
- menționarea faptului—în cronica lui Josef Teutsch—că planurile lui Benckner n-au avut efectul dorit („es half aber wenig“)²⁰
- existența în 1585 a încă 44 de exemplare nevândute ale unui catehism românesc în averea familiei Benckner²¹
- menționarea în catehismul din 1561 ca fiind tipărite deja cele „Zece cuvinte și Tatăl nostru“, care probabil trebuie interpretată ca referindu-se la o ediție anterioară celei din 1561
- catehismul din 1561 — după cum arată P. P. Panaintescu — este un compromis între tendințe luterane și concepții ortodoxe, așa că este foarte probabil să fi apărut înainte un catehism cu caracter vădit luteran, care nu a avut „succesul“ așteptat și a rămas parțial nevândut. Se pare deci, că a existat un catehism luteran românesc tipărit, din anul 1559, necunoscut astăzi.

Menționarea unei tipărituri conținând „credința Apostolilor“ în catehismul din 1561 este de asemenea inexplicabilă. Se referă oare acest pasaj la o altă tipăritură, sau este vorba despre *Pravila sfinților apostoli*, datată de noi pentru anii 1560–1562? Această tipăritură, tradusă din limba slavonă, a fost datată pe baza caracterului literelor ca aparținând tiparului coresian din perioada 1570–1580²². După Hervay, care face o analiză amănunțită a caracterelor literelor folosite în tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea, această *pravilă* conține tipurile de litere caracteristice *Octoihului slavonesc*, tipărit de către diacul Lorinț în 1567 și a unor tipărituri, ai cărori tipografi nu sînt identificați²³. Dar Lorinț folosește și tipul de litere caracteristice tiparului coresian, de pildă în BRV I, 24, apărut în 1579 la Alba Iulia. Argumentul cel mai convingător pentru originea coresiană a *Pravilei* este menționarea a 9 exemplare din această carte în averea familiei Benckner în anul 1585²⁴. În lista tipăriturilor din averea familiei Benckner nu am putut identifica vreo tipăritură necoresiană.

Pe lângă aspectele economice în legătură cu interpretarea pasajului „din porunca“ lui Benckner — care apare în tipăriturile chirilice brașovene din perioada 1556–1565, și care vor fi discutate mai târziu — trebuie luată în considerare și conduita probabilă a judeului în legătură cu tipăriturile românești protejate de el. Tendințele „referitoare“ din unele tipărituri nu se explică numai prin entuziasmul religios al lui Benckner, ci și prin faptul că populația românească din „suburbia“ Brașovului, dacă ar fi trecut la luteran-

²⁰ *Ibidem*, p. 100.

²¹ Cf. actul de partaj privitor la averea lui Peter Schirmer: Arh. st. Brașov, Fondul Magistratului Brașov, IV. F. 1, p. 289–297.

²² BRV IV, p. 12.

²³ F. Hervay, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle*, în *Magyar Könyvszemle*, Budapesta, 1965, nr. 3, p. 210.

²⁴ Vezi documentul citat la nota 21.

nism, ar fi fost mult mai puternic legată de această „minunată cetate“. P.P. Panaitescu dovedește originea comună a primelor trei pravile, cunoscute foarte înrudite, și anume ca fiind ca traduceri ale *Nomocanonului slavonesc*. El consideră că traducerea inițială trebuie să fi fost făcută în Moldova²⁵.

Bibliografia Românească Veche datează *Apostolul românesc* (BRV I, 12) și *Tilcul Evangheliilor* (BRV I, 13) pentru anii 1563, respectiv 1564. Recent, mai multe lucrări s-au ocupat de verificarea acestor datări cu ajutorul fili-granelor. După F. Hervay, *Tilcul Evangheliilor* datează din 1567²⁶, după P. Binder și A. Huttmann²⁷, precum și A. Mareș²⁸ din 1567—1568. Pe baza cercetării materialului arhivistic pe hirtie clujeană, putem confirma aceste rezultate, ajungând la datarea 1567±0,5 ani pentru *Tilcul Evangheliilor* și *Molitvenic. Apostolul românesc*, tipărit pe hirtie brașoveană, trebuie să provină din semestrul al doilea al anului 1566±0,5 ani. Ambele tipărituri nu se găsesc în averea familiei Benckner din anul 1585, un indiciu că n-au fost executate la comanda acesteia. În cazul *Tilcului Evangheliilor* se cunoaște finanțarea acestei tipărituri de către nobilul maghiar Forró Miclăuș, explicându-se astfel originea clujeană a hirtiei folosite, precum și caracterul calvin al cărții²⁹. În cazul *Apostolului*, persoana care l-a comandat este necunoscută; se pare însă că ambele tipărituri au fost executate la Brașov.

În urma acestor datări, perioada 1563—1565 din viața lui Coresi rămâne necunoscută. Tocmai acum apar filigranele noi ale lui Hans Zipser, folosite numai la fabricarea hirtiei de tipar. Într-adevăr, cunoaștem doar două tipărituri latine brașovene (RMK II, 89—1563 și RMK II, 87—1564), care nu justifică evoluția filigranelor, mai ales că tipografia din Cluj, consumatoare de hirtie brașoveană pînă în anul 1562, va folosi începînd cu acest an hirtia fabricată la moara de hirtie proprie a tipografului Gáspár Heltai³⁰. Concludem deci, că în anii 1563—1565 au mai existat tipărituri coresiene necunoscute astăzi, executate probabil tot la comanda lui Benckner³¹.

În lucrarea anterioară am remarcat apariția unor noi variante de filigran, în *Octoihul slavonesc* (BRV IV, 6, — Lorinț, 1567), care în documente apar abia în 1568³². Aceleași variante le-am găsit și într-o altă tipăritură din 1567 (RMK I, 106 — Alba Iulia); astfel datarea precisă a octoihului nu

i

²⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 175. Despre această tipăritură vezi mai nou Alexandru Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1969, p. 269—293.

²⁶ F. Hervay, *op. cit.*, p. 206.

²⁷ P. Binder și A. Huttmann, *Cu privire la datarea și geneza Cazaniei I, tipărită de diaconul Coresi*, în *Limba Română*, XVI, 1967, 2, p. 109—117.

²⁸ A. Mareș, *Cînd și unde s-au tipărit Tilcul Evangheliilor și Molitvenicul Românesc?*, în *Limba Română*, XVI, 1967, p. 2, 119—130.

²⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 152—155.

³⁰ Cercetările inedite ale autorului privitoare la tiparul clujean din secolul al XVI-lea.
³¹ În urma unor discuții purtate cu dr. L. Demény, s-a conturat existența unei ediții necunoscute ale *Evangheliarului slavon*, tipărit de Coresi în 1562, care conține filigrane brașovene, datînd probabil din perioada 1563—1565. *Evangheliarul slavon*, tipărit de Coresi și Tudor în 1562 și descris în *BRV* I, II, conține hirtie fără filigran, după cum am arătat mai sus.

³² G. Blücher, *Filigranele ...*, p. 424.

mai poate fi contestată. În schimb, apariția filigranelor respective în tipărituri cu un an înainte de apariția lor în documente, denotă că de obicei tipografiile se aprovizionau cu hârtie recentă, fabricată anume în acest scop, probabil la comandă directă. Astfel de decalaje în repartitia cronologică a filigranelor am înai decelat în unele cazuri, în special în perioade de activitate tipografică intensă. Între timp ne-am putut convinge că singura filă a unui *Ocťoih mic* (BRV I, 27—1580?), aflată în Biblioteca Academiei R.S.R. din București, este de fapt din *Ocťoihul slavonesc* al lui Lorinț din 1567. Această identitate a fost stabilită de F. Hervay³³ și, independent, de noi, pe baza filigranului existent în această filă.

La Biblioteca Academiei R.S.R. din București, sub cota CRV 31 se găsește un fragment al unui evangheliar slavonesc, înregistrat în evidențele bibliotecii ca fiind cel tipărit de Coresi și Mănăilă în 1583 (BRV I, 31). Descrierea evangheliarului din 1583 în BRV se bazează pe analiza sumară a unui exemplar aflat la Mănăstirea Hilandar. Fragmentul cercetat conține însă filigrane din perioada 1573—1575, neputînd fi deci identic cu evangheliarul din 1583. La data redactării articolului din „Revista Bibliotecilor” nu am analizat încă mai amănunțit *Evangheliarul slavon* (BRV IV, 11—1570?), tipărit de ieromonahul Lavrentie. Cercetarea acestei tipărituri a scos la iveală o compoziție filigranologică identică a ambelor cărți. Comparîndu-le și din punct de vedere al caracterului literelor folosite, precum și al repartitiei textului, ne-am convins de identitatea lor, adoptînd datarea pentru anul 1574±1 an. F. Hervay a stabilit identitatea *Evangheliarului slavon* al lui Lavrentie cu un alt fragment de evangheliar descris în BRV I, 34₁, p. 529, nedatat³⁴. Pagina din acest fragment, reproducă în BRV, ne-a permis identificarea lui cu fragmentul de sub cota CRV 31. În concluzie, fragmentul CRV 31 a fost greșit înregistrat, fiind în realitate cel descris de BRV I, 34, care la rîndul său este identic cu *Evangheliarul slavon* tipărit de ieromonahul Lavrentie (BRV IV, 11), datat de noi pentru 1574±1 an.

Socotelile orașului Brașov menționează pentru 12 decembrie 1575: „War kommen des Wladicka Diaconus Buchdrucker, selb fünfter, einer Press halbenn. Ist alhie gelegenn 5 Tag, . . .”³⁵; deci este vorba despre vizita în legătură cu o presă tipografică a „Diaconus”-tipografului vlădicăi, care împreună cu cinci oameni a poposit la Brașov cinci zile. Avînd în vedere că literole folosite de către Lavrentie sînt unice, nemaigăsindu-se în alte tipărituri³⁶, cît și datarea filigranologică întreprinsă de noi, ni se pare foarte probabil că „Diaconus Buchdrucker” menționat în socoteli a fost chiar ieromonahul Lavrentie, mai ales că termenul de „Diaconus” folosit în mențiunea germană nu este sinonimul cuvîntului „diacon” din limba română. Se pare

³³ F. Hervay, *op. cit.*, p. 211.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, București, 1900, p. 810. Pentru interpretarea acestei știri cf. Pavel Binder și Arnold Huttman, *România din Brașov în epoca Reformei*, în *Studii și articole de istorie*, XIII; București, 1969, p. 90 și A. I. Măreș, *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinț*, în *Limba Română*, XIX, 1970, nr. 2, p. 129—130.

³⁶ F. Hervay, *op. cit.*, p. 211.

deci că s-a înființat o tipografie nouă, avînd caracter ortodox-slavon, a „vlădicii“, tipografie care funcționa probabil sub conducerea noului episcop al Transilvaniei, Eftimie, sfințit la 3 august 1572³⁷. P.P. Panaitescu consideră că acest vlădică din mențiunea citată a fost Pavel Tordași, episcopul calvinizat al românilor, care a păstorit între anii 1569—1577, numit fiind de către principele Ioan Sigismund Zápolya, protector al calvinismului³⁸. După moartea lui Zápolya, în 1571, însă, noul principe Ștefan Báthory, de religie catolică, sprijină tendințele ortodoxe, puternic înrădăcinate la români, astfel că noul episcop Eftimie putea spera în succesul tipografiei înființată de el. Se pare totuși, că tradiția tipografică a lui Coresi a învins această concurență, deoarece *Evangheliarul slavon* al lui Lavrentie a rămas singura tipăritură cunoscută a acestuia, iar Coresi în perioada 1572—1583 va tipări aproape exclusiv cărți slavonești, cu excepția *Psaltirei slavo-române* (BRV I, 19—1577) și a *Evangheliei cu învățătură* (BRV I, 29—1581, comandată de judele Brașovului Lucas Hirscher).

În sprijinul celor de mai sus avem și argumente filigranologice. Anul 1574, în evoluția filigranelor brașovene, este caracterizat printr-o lipsă aproape totală de documente, iar filigranele mai vechi reapar în cantități mari în anul 1575. Ne putem imagina foarte bine că Lavrentie, cu ocazia vizitei din decembrie 1573, a contractat sau a cumpărat o cantitate mare de hîrtie, nefolosită în întregime pînă la urmă, care a fost apoi comercializată în 1575. Pe de altă parte, *Evangheliarul slavon* tipărit de Lavrentie conține trei perechi de filigrane brașovene, a căror repartiție în cadrul tipăriturii este destul de neuniformă, în comparație cu tipăriturile coresiene, indiciu că hîrtia folosită a fost achiziționată deodată, amestecîndu-se la executarea tiparului.

Credem că prin analiza filigranologică putem să aducem o precizare în ceea ce privește locul de tipărire a *Evangheliarului slavon* al lui Lavrentie. Mențiunea din socotelile Brașovului arată că cei cinci oameni împreună cu tipograful au poposit la Brașov numai cinci zile, așa că nouă tipografie nu a funcționat aici, ci într-un alt oraș, mai apropiat de sediul noului episcop al Transilvaniei. Prezența exclusiv a hîrtiei brașovene în *Evangheliarul slavon* al lui Lavrentie, poate fi explicată prin faptul că moara de hîrtie din Cluj tocmai în acest an trece printr-o criză legată de moartea lui Găspăr Heltai³⁹, iar hîrtia noii mori de hîrtie întemeiate în 1573 la Sibiu apare în documente abia începînd cu mijlocul anului 1574⁴⁰.

Psaltirea slavonă (BRV I, 20—1577), *Psaltirea slavo-română* (BRV I, 19—1577) și *Evangheliarul slavon* (BRV I, 23—1579) — toate trei — conțin anul de tipar fără a indica perioada efectivă de tipărire și locul de apariție. S-a pus întrebarea, de ce Coresi nu a indicat — așa cum obișnuia să facă — aceste date. Analiza filigranologică scoate în evidență fapte foarte interesante:

³⁷ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești ...*, Vălenii de Munte, 1908, p. 179.

³⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 149.

³⁹ Zs. Jakó, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 69. Cf. mai nou Gebhard Blücher, *Considerații filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Lavrentie*, în „Revista Bibliotecilor“, XXII, nr. 12, decembrie 1969, p. 741—742.

aceste cărți conțin mai multe perechi de variante de filigran, care în succesiunea lor cronologică nu conțin perechi de variante intermediare. Problema se complică și mai mult prin prezența în aceste tipărituri a hîrtiei fără filigran, amintită mai sus. Anii 1575—1579 constituie cea mai intensă perioadă de activitate tipografică a lui Coresi. Totodată, și cantitățile folosite ating un volum ridicat. Astfel nu este exclus ca moara de hîrtie din Brașov să fi întrebuințat temporar și o a doua pereche de site fără filigran, împreună cu cele obișnuite cu filigran. Pe de altă parte însă, și capacitatea de tipar a lui Coresi poate că a fost întrecută, acesta fiind foarte solicitat, probabil și de către episcopul Eftimie. Astfel se pare că tipărirea acestor cărți a avut loc în etape, fiind întreruptă de executarea unor comenzi considerate mai urgente, astfel făcîndu-se o excepție de la regula de a nu începe o nouă lucrare înaintea terminării celei precedente. Ordonînd cărțile coresiene din această perioadă după variantele de filigran înaltînite în diferitele părți ale fiecărei tipărituri — inclusiv hîrtia fără filigran — și ținînd cont de anul de apariție cunoscut — unde este cazul —, ajungem la următoarea eșalonare cronologică a lucrărilor lui Coresi din această perioadă:

1575: Începerea Psaltirii slavone (1577)

Începerea Psaltirii slavo-române (1577)

1576: Continuarea Psaltirii slavo-române (1577)

Începerea și terminarea Psaltirii slavone (1576?)

1577: Terminarea Psaltirii slavone (1577)

Terminarea Psaltirii slavo-române (1577)

Începerea Evangheliarului slavon (Coresi și Mănăilă, 1579)

Începerea Triodului slavon (24 august 1577)

1578: Terminarea Triodului slavon (26 martie 1578)

1579: Terminarea Evangheliarului slavon (Coresi și Mănăilă, 1579).

Ținînd cont de faptul că toate aceste tipărituri, dintr-o perioadă de maximă activitate a lui Coresi conțin numai filigrane brașovene în timp ce pe piață exista și hîrtie clujeană și sibiană, credem că locul apariției acestor tipărituri a fost Brașovul, perioada de tipar nefiind însă indicată din cauza întreruperilor în executarea acestor cărți. Menționarea începutului și sfîrșitului lucrărilor — cum obișnuia Coresi —, ar fi indicat perioade de tipar foarte lungi, socotite de acesta ca nefiînd favorabile reputației sale de tipograf.

Identitatea *Liturghierului slavonesc* (BRV I, 32—1588) cu cel descris de BRV IV, 8—1568—1570?, constatată mai întîi de F. Hervay⁴¹, a fost sesizată și de noi pe baza filigranelor⁴².

În legătură cu datarea *Psaltirii slavo-române* (BRV IV, 14—1578?), stabilită de noi pentru 1589—1590 sau 1594 astăzi putem aduce noi precizări. Într-adevăr, o analiză amănunțită a multiplelor variante de hîrtie brașoveană și sibiană existente în această tipăritură, conturează datarea ei pentru anul 1589. Această ultimă tipăritură chirilică cunoscută din secolul al XVI-lea trebuie atribuită tot lui Șerban, fiul diaconului Coresi. Cu ea se încheie totodată activitatea tipografică chirilică la Brașov pentru mult timp. Evoluția filigranelor brașovene indică și posibilitatea existenței unor tipărituri chirilice

⁴¹ F. Hervay, *op. cit.*, p. 211.

⁴² G. Blücher, *Filigranele ...*, p. 425.

necunoscute, din jurul anului 1595, deoarece în acest timp asistăm la o evoluție rapidă a filigranelor, fapt caracteristic pentru o intensă activitate tipografică. Cu toate acestea însă nu se cunoaște decît, o singură tipăritură în limba germană (RMK II, 247—1594).

În continuare vom analiza evoluția producției de hîrtie și a tiparului de la Brașov prin prisma relațiilor economice. Moara de hîrtie a fost întemeiată pentru a acoperi necesarul de hîrtie a tipografiei lui Johannes Honterus, care moare însă în 1549. În perioada 1550—1562 noua tipografie din Cluj a lui Gáspár Heltai va consuma și ea cu preponderență hîrtie brașoveană. La Brașov, tradiția tipografică va fi continuată de Valentin Wagner, însă și acest harnic tipograf moare curînd în 1557, dată după care tiparul latino-german de la Brașov dispare aproape complet. Sporirea numărului de documente pe hîrtie brașoveană începînd cu anul 1558 la triplul celor dinainte, indică cantități considerabile de hîrtie, acum rămase disponibile. Nu este deci de mirare că proprietarul, judele Johannes Bencker, își caută noi clienți pentru această hîrtie. Într-adevăr, toate tipărițile chirilice apărute la Brașov pînă la moartea lui Benckner — în 1565 — sînt executate „la porunca” lui, indiferent de conținutul lor ortodox sau luteran și indiferent de limba în care se tipăresc. Astfel participarea lui Benckner la tiparul chirilic, în general nu trebuie interpretată ca o acțiune a sa în calitate de jude al unui oraș cu administrație luterană, ci în primul rînd ca o acțiune particulară, dictată de interesele lui personale. Tabelul 2 prezintă o evaluare aproximativă a cheltuielilor necesare și a cîștigului posibil, rezultat din tipărirea „*Psaltirii românești*” din 1570, al cărei preț de vînzare era 1 florin⁴³, fiind editată în cca 400 exemplare, după cum am putut stabili pe cale filigranologică.

Tabelul 2

Evaluarea cheltuielilor necesare unei ediții a *Psaltirii românești* din 1570, tipărită de Coresi la Brașov

Contravaloarea hîrtiei, 400×50=20 000 coli = 4 baloturi a 10 fl =	40 fl.
Contravaloarea celorlalte cheltuieli de tipar și legatul cărților =	cca. 60 fl.
Necesarul de subsistență a lui Coresi pentru un an (calculînd 3 fl. lunar) =	36 fl.
Necesarul subsistenței a 5 „ucenici” pentru un an (2 fl. lunar)	120 fl.
Cheltuieli de comercializare	cca. 44 fl.
Costul total al ediției =	cca. 300 fl.
Venitul total realizabil — 400 exemplare a 1 florin =	400 fl.
Cîștigul net realizabil	100 fl.

Cu toate că valorile trecute în tabelul 2 sînt foarte relative, totuși corespund, cel puțin în linii mari, situației reale. Am căutat să trecem cheltuielile maxime posibile pentru a putea estima cîștigul minim realizabil. Am luat în considerare necesarul tipografilor pentru un an întreg, cu toate că în 1570 s-a mai tipărit cel puțin încă o carte. Se observă că cheltuielile ediției se ridică la suma impunătoare de 300 fl. față de un cîștig minim de 100 fl. Numai necesarul de hîrtie pentru această ediție se ridică la suma de 40 fl., sumă corespunzătoare salariului anual al unui rector de gimnaziu.

⁴³ F. Hervay, *op. cit.*, p. 207 și 211; cf. și BRV, I, p. 56.

Credem deci că este limpede că activitatea tipografică chirilică necesită un capital însemnat. Însă nici unul dintre tipografuli români de la Braşov nu apare ca fiind bogat sau influent; dinpotrivă, Coresi, în 1570, cu ocazia cumpărării unei prese tipografice rămâne dator cu o parte a valorii acesteia, asociat (?) fiind cu „Toma“, care trebuie să achite 12 florini vinzătorului Laurentius Fronius⁴⁴. Cu toate că perioada dinainte de 1570 este caracterizată printr-o susţinută activitate tipografică, Coresi n-a fost în stare să achiziţioneze singur presa tipografică, fără a contracta datorii, care probabil nu întreceau suma de câţiva zeci de florini. Coresi, deşi în 1570 apare ca tipograf de sine stătător, nu putea finanţa o activitate tipografică continuă. Regularitatea apariţiei ediţiilor chirilice la Braşov în perioada 1560—1583, în comparaţie cu tiparul chirilic din alte localităţi, este evidentă şi presupune, pe lângă finanţarea continuă a tiparului, şi o cunoaştere amănunţită a necesarului şi a posibilităţilor de plasare a tipăriturilor chirilice în toate regiunile locuite de români. Totodată, comerţul cu cărţi nu poate fi conceput ca rentabil, fără a fi combinat cu alte activităţi comerciale. Comerţul presupune, de asemenea, relaţii tradiţionale, dezvoltate cu voievozii ţărilor române, cu clerul ortodox şi calvin românesc precum şi cu alte pătri sociale. Un exemplu în privinţa acestor multiple legături îl constituie judele Braşovului, Johannes Benckner. Pomenirea „poruncii“ sale în tipăriturile chirilice credem că nu trebuie considerată numai ca un omagiu adus autorităţilor administrative luterane ale oraşului, ci în sensul real al finanţării acelor ediţii în care apare numele său, Benckner livrând hîrtia necesară tiparului şi preluînd difuzarea cărţilor chirilice prin mijloace proprii. Astfel trebuie concepută şi tipărirea cărţilor cu tendinţe luterane, fără a fi însă predominante, oricît de importante ar fi fost motivele religioase ale lui Benckner în calitatea sa de jude.

La chemarea lui Benckner trebuie să fi apărut iniţial tipograful Tudor împreună cu tînărul Coresi la Braşov, în anul 1556; ultimul stabilindu-se mai tîrziu definitiv în acest oraş. Lacunele în cunoaşterea activităţii lui Coresi în anii 1558—1559 şi 1563—1565, ţinînd cont de ritmicitatea activităţii sale tipografice de mai tîrziu, pot fi cauzate de necunoaşterea altor tipărituri, care nu s-au păstrat. Cu toată activitatea tipografică chirilică susţinută, consumul de hîrtie pentru tipărituri se pare că nu a atins nivelul anterior anului 1557. Vinzarea — în rate — a morii de hîrtie celui de-al doilea meşter Hans Zipser, în anul 1561, se poate explica prin prudenţa judeului Benckner. Consumul redus de hîrtie de tipar şi perspectiva sigură de pierdere ca client şi a tipografului Heltai de la Cluj, care tocmai acum îşi construieşte o moară de hîrtie proprie⁴⁵, ar fi putut determina această situaţie. Cu atît mai mult este de mirare faptul că Agneta Hutterin, în 1567 răscumpără partea achitată a morii de hîrtie din partea moştenitorilor lui Zipser — decedat

⁴⁴ Fr. Pall, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, III, 1960, p. 270—271.

⁴⁵ Zs. Jakó, *op. cit.*, p. 67 arată că magistratul din Cluj discută la 29 decembrie 1560 amplasarea noii mori de hîrtie şi cunoaşte hîrtie cu filigran clujean începînd cu anul 1564. Cercetările noastre arată că moara de hîrtie din Cluj, nou înfiinţată, a lucrat deja în 1562, producînd o anumită hîrtie caracteristică fără filigran, care apare în special în tipăriturile lui Heltai şi în unele tipărituri editate la Debreţin (R. P. Ungară) în anii 1562—1564.

1565 —, conducînd, se pare, personalul și cu succes — după cum arată evoluția filigranelor — afacerile morii de hîrtie.

Se poate presupune deci că Agneta Hutterin a prevăzut perspectivele afacerii cu tipăriurile chirilice, avînd aceleași mari posibilități materiale și organizatorice, ca și tatăl ei. Astfel este posibil ca Agneta Hutterin să fi fost persoana care a comandat și a vîndut tipăriurile chirilice brașovene din perioada 1567—1583, în afară de cele cunoscute a fi executate „din porunca” altor persoane. Într-adevăr, tiparul chirilic din această perioadă cunoaște o evoluție la fel de ritmică și precis conturată ca și aceea a morii de hîrtie. Încetarea activității coresiene după 1583 — Hutterin moare în primăvara 1584 — precum și numărul mare de exemplare de tipăriuri chirilice din averea ei, care apar în actul de partaj al lui Peter Schirmer din 1585⁴⁶ — Schirmer fiind înrudit cu Agneta Hutterin și decedat înaintea anului 1580⁴⁷ —, întăresc această presupunere. Deasemeni n-am putut identifica între tipăriurile enumerate în actul de partaj nici o tipăriură cunoscută, comandată de către altcineva. Lipsa menționării numelui celui care a comandat cărțile s-ar putea explica prin poziția Agnetai Hutterin, care nu-și putea permite să apară cu numele ei în aceste tipăriuri ortodoxe, neavînd poziția tatălui ei în cadrul orașului cu administrație luterană. P. P. Panaitescu presupune că tiparul coresian ar fi fost finanțat din inițiativa preoțimii de la Biserica „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului. Un argument-cheie pentru această presupunere ar fi acel „Toma”, menționat în procesul lui Coresi din 1570, pe care P. P. Panaitescu îl identifică cu prim-preotul acestei biserici. Mai probabil însă pare a fi faptul că este vorba nu despre popa Toma, ci de fiul său cu același nume⁴⁸, folosit de Municipalitatea Brașovului ca sol și curier în Țara Românească în perioada 1577—1589⁴⁹. Tatăl său a făcut deseori aceleași servicii, însă prin anii 1554—1557⁵⁰, apărînd sporadic în aceeași calitate și în 1571⁵¹. Considerăm posibil acest lucru, deoarece scribii socotelilor orășenești folosesc cu mare regularitate titlul persoanei în cauză; astfel lipsa cuvîntului „popa” ar fi o excepție cu totul neobișnuită în cazul lui Toma tatăl. Și un alt indiciu pledează pentru un rol neînsemnat al lui popa Toma în legătură cu tipăriurile chirilice: în comparație cu averea unui patrician bogat din cetate, cum a fost Peter Schirmer (averea împărțită în 1580 se cifra la 3143 fl.), sau „Jung Michael Benckner” (averea totală 2545 fl.⁵²) averea lui popa Toma era de numai 66 fl. plus casa echivalentă la 75 fl.⁵³. Această moștenire a lui popa Toma arată, credem, fără îndoială, lipsa participării lui la cîștigul rezultat din vînzarea tipăriurilor chirilice și, totodată, imposibilitatea finanțării cu mijloace proprii a unor ediții de cărți chirilice.

⁴⁶ Vezi nota 21.

⁴⁷ În afară de actul de partaj menționat la nota 21, mai există un altul din 13 decembrie 1580, referitor la averea lui Peter Schirmer (Arh. st. Brașov, Fondul Primăria Brașov, IV. F. 1, p. 135 și urm.), din care reiese că la acea dată Peter Schirmer era decedat.

⁴⁸ Cf. Fr. Pall, *op. cit.*, p. 271.

⁴⁹ Vezi nota 35.

⁵⁰ Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 143.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Arh. st. Brașov, Fondul Primăria Brașov, IV. F. 1, p. 106 și urm.

⁵³ *Ibidem*, p. 81 și urm.

Evoluția filigranelor arată că deși exista suficientă hirtie, edițiile chirilice erau destul de constante și relativ reduse față de cele honteriene, la care am găsit ediții de 500—1000 exemplare. Este interesant faptul că tipăriurile chirilice de format redus (4°) prezintă de obicei ediții de două ori mai mari (300—400 exemplare) față de cele în format mare (2°) (150—200 exemplare).

TABELUL 3

Lista tipăriurilor date cu ajutorul filigranelor

Nr. BRV	Denumirea tipăriurii	Limba	Data anterioară	Data filigranologică		Tirajul (nr. exemplare)	Observații
				sigură	probabilă		
I, 25	Evangh.	sl-r	1580	1552—1553	l. 1553		Confirmare
IV, 10	Pravila	r	1570—1580	1560—1562	1561		Confirmare
IV, 4	Întrebare	r	1559—1561	1560—1562	1561		
I, 12	Apostol	r	1563	1566—1567	sf. 1566	200—250	
I, 13	Tlnc. Ev.	r	1564	1567—1568	l. 1567		
I, 27	Octoh	sl	1580	1567—1568	1567	200	Confirmare
							Confirmarea ident. cu BRV, IV, 6
I, 33	Liturg.	sl	1588	1567—1569	sf. 1568—l. 1569		
IV, 9	Liturg.	r	1570	1570	1570		
I, 16 ₁	Psaltire	sl	1574	1572—1573	sf. 1572—l. 1573	330? 400?	
I, 17	Octoih I	sl	1573? 1574?	1572—1573	1573	170	Confirmare
IV, 11	Evangh.	sl	1570	1574—1575	1574	300—	Vezi nota*
I, 34 ₁	Evangh.	sl	1583	1574—1575	1574		Stabilirea identității greșite
I, 18 ₁	Psaltire	sl	1576	1575	1576		
IV, 8	Liturg.	sl	1568—1570	1587—1588		200? 300?	Confirmarea identității cu BRV, I, 32
IV, 14	Psaltire	sl-r	1578	1589—1590	1589	170	

Prescurtări: BRV = I. Bianu-N. Hodoș-D. Simonescu: Bibliografia Românească Veche, se indică volumul și nr. tipăriurii; sl = limba slavonă; r = limba română; l. = începutul anului, sf. = sfârșitul anului; sublinierile indică datele filigranologice diferite față de cele admise până acum; cuvântul „confirmare” se referă la încercări de date anterioare.

* Am stabilit identitatea tipăriurii (cota CRV, 31) în posesia Bibliotecii Academiei R.S.R., București (greșit înregistrată ca Evangheliar slavon tipărit de Coresi și Mănăilă, BRV, I, 31) cu fragmentul descris în BRV, I, 341, confirmând totodată identitatea acestuia cu BRV, IV, 11, datat filigranologic pentru anul 1574.

ceea ce corespunde unui necesar de hirtie egal pentru ambele formate. Se pare că hirtia de tipar a fost livrată anual lui Coresi în cantități aproximativ egale, preferându-se mai degrabă ediții mai reduse și repetate ale aceluiași text. Și acest fapt, pe lângă regularitatea și continuitatea tiparului chirilic la Brașov, pledează pentru o conducere financiară unitară și prudentă, care-și putea permite și în perioade de crize economice investirea de sume importante pentru editarea de tipărituri chirilice.

În concluzie, se pare că tiparul chirilic de la Brașov în secolul al XVI-lea s-a bazat pe nevoile de tipărituri ale societății românești, ca și pe existența în Șcheii Brașovului a unui centru cultural românesc dezvoltat, capabil să prelucraze în mod competent conținutul și forma tipăriturilor (traducerilor). Finanțarea tipăririi majorității cărților „scoase” la Brașov trebuie atribuită lui Johannes Benckner — la început — și — mai târziu — fiicei sale, Agneta Hutterin. Aceștia au organizat tipărirea de cărți chirilice din cauza intereselor lor materiale în legătură cu plasarea hirtiei fabricată în moara lor proprie și a câștigului rezultat din difuzarea cărților chirilice.

AUS DER GESCHICHTE DER PAPIERHERSTELLUNG UND DES KYRILLISCHEN BUCHDRUCKS IN KRONSTADT IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

(ZUSAMMENFASSUNG)

In dieser Arbeit des leider so jung verstorbenen Kronstädter Diplomchemikers Gebhard Blücher (15. Januar 1934 — 5. Oktober 1968) werden die Ergebnisse seiner Forschungen auf dem Gebiet der Papier- und Druckgeschichte von Braşov (Kronstadt) in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts zusammengefasst. Gebhard Blücher hat durch seine Forschungen nicht nur einen hervorragenden Platz innerhalb der rumänischen Fachwelt errungen, sondern seine bahnbrechenden Arbeiten haben internationalen Anklang gefunden.

Die Arbeit zeigt zuerst die Nachteile der Wasserzeichenreproduktionen nach klassischen Methoden und geht dann auf die Vorteile der Betagraphie — das Reproduzieren von Wasserzeichen mit Hilfe der Strahlung radioaktiver Isotope — ein, mit welcher Methode Blücher seit Sommer 1966 als Vierter im Weltmasstab gearbeitet hat.

Die Kronstädter Papiermühle, die von 1546 bis 1600 in Tätigkeit war, ist die älteste Papiermühle Rumäniens und Südosteuropas.

Mit Hilfe der Betagraphie konnte nach der Untersuchung von über 1900 Akten und Registern mit Kronstädter Wasserzeichen — dem im Weltmasstab bis jetzt grössten Unterlagenmaterial bei einer einzigen Papiermühle für ein halbes Jahrhundert — ein Repertorium zusammengestellt werden, das acht Wasserzeichentypen mit insgesamt 165 Varianten enthält. *Tabelle 1*, die Entwicklung der Kronstädter Wasserzeichen im 16. Jahrhundert, bringt eine Übersicht der acht Typen, ihrer Herstellungszeiten, der verschiedenen Varianten, dann die Anzahl der untersuchten Akten auf gewöhnlichem Papier, Papier ohne Wasserzeichen und grossformatigem Papier. In der letzten Rubrik ist das Jahresmittel der untersuchten Akten angegeben.

Die Wasserzeichentypen I—IV bringen das Stadtwappen, V—VIII eine stilisierte Form desselben. Papier ohne Wasserzeichen wurde 1560—1562 und 1577—1578 hergestellt.

Bezüglich der Datierungsmöglichkeiten mit Hilfe der Wasserzeichen wird die „Methode Gerady“ beschrieben. Blücher schlägt die Einführung von zwei Termini vor, *sichere* Datierung für eine Zeitspanne von 4—5 Jahren und *wahrscheinlichste* Datierung für eine geringere Zeitspanne, von 1—2 Jahren.

Mit Hilfe des Wasserzeichenrepertoriums hat Blücher die alten rumänischen Drucke aus den bedeutendsten Bibliotheken untersucht und dabei

wichtige Feststellungen bezüglich ihrer Datierung gemacht. Die Ergebnisse dieser Untersuchungen sind in Tabelle 3 — Liste der mit Hilfe der Wasserzeichen datierten Druckwerke — zusammengefasst. In der ersten Rubrik werden die Nummern der „Alten rumänischen Bibliographie“ (Bibliografia Românească Veche=BRV, 4 Bände, 1903–1944) angegeben. Es folgt der kurze Titel und die Sprache — kirchenslawisch, rumänisch oder zweisprachig —, die frühere Datierung, die Datierung mit Hilfe der Wasserzeichen und zwar sowohl die sichere als auch die wahrscheinlichste, dann die Auflagehöhe. Bei den „Anmerkungen“ wird die Bestätigung von Ergebnissen anderer Forscher verzeichnet. Blücher hat auch die Identität mehrerer Drucke, die bisher als verschieden angesehen wurden, festgestellt.

Wichtig sind die Feststellungen, dass die Drucker meist frisches Papier verwendeten, ferner, dass mit Hilfe der Wasserzeichen Unterbrechungen der Arbeit an einem Druckwerk feststellbar sind.

Die Arbeit untersucht die Entwicklung der Papierherstellung und des Buchdrucks in Kronstadt auch vom wirtschaftlichen Standpunkt aus. Die kyrillischen Drucker — besonders der Diakon Coresi — waren Hauptabnehmer des Papiers und wurden deshalb von den Besitzern der Papiermühle — dem Stadtrichter Johann Benckner (gestorben 1565) und seinen Erben — unterstützt.

In seinen Ausführungen bringt der Verfasser wertvolle und zum grossen Teil noch unbekannte Beiträge zur Kulturgeschichte Kronstadts in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts.

Auch die Methodik der Untersuchungen Blüchers bietet neue Anregungen zu ähnlichen Forschungen bei anderen Papiermühlen und Druckereien.

UN NOU DOCUMENT DESPRE RĂSCOALA BRAȘOVENILOR DIN 1688

de MAJA PHILIPPI

Unul dintre evenimentele cele mai marcante din istoria orașului Brașov îl constituie răscoala din 1688, care și-a găsit o largă rezonanță în istoriografia noastră¹. În lucrarea de față prezentăm un document descoperit recent, care aduce o contribuție nouă și interesantă la cunoașterea acestei răscoale². Este vorba de un act oficial, consemnat cu ocazia procesului intentat conducătorilor răscoalei. Acest proces s-a ținut la Brașov între 13–17 septembrie 1689, în fața judeului și magistratului orașului și în prezența comisarilor reprezentanți ai principelui Mihail Apafi, ai scaunelor secuiești și ai universității săsești. Documentul, redactat de doi nobili maghiari, Franciscus Miklos de Dálnak și Georgius Barátosi, trimiși speciali ai principelui, conține depozițiile a 21 martori invitați la proces. Documentul este cu atât mai important cu cât pînă acum, în afara sentințelor pronunțate, nu s-a cunoscut nici o mărturie în legătură cu acest proces.

În cele ce urmează vom prezenta aspectele necunoscute în legătură cu răscoala din 1688, care se desprind din analiza acestui document și vom trage unele concluzii pe marginea lor.

Documentul este scris pe hîrtie de format 31,5×20,5 cm; are 12 pagini, din care 9 pagini conțin textul, a 10-a pagină adresa către principele Mihail Apafi. Preambulul și încheierea sînt redactate în limba latină, depozițiile celor 21 de martori în limba maghiară. De la pecetile aplicate au rămas doar urmele. Pe ultima pagină a documentului se menționează că raportul a fost deschis de protonotarul principelui, Ioan Sárosi.

În preambul, cei doi nobili relatează că, la cererea urgentă a comisarilor țării, a judeului și a magistratului din Brașov, au fost delegați din partea principelui să asiste la acest proces. Interogatoriul martorilor citați și prezența de jude a început la 14 septembrie 1689, în Casa Sfatului. Interogatoriul s-a făcut după un chestionar care le-a fost indicat din partea comisarilor.

¹ Ultimele studii publicate: I. Crăciun, *Răzvrătirea sașilor din Brașov la 1688*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 199–220; M. Philippi, *Contribuția la cunoașterea răscoalei brașovenilor din 1688*, în *Studii și articole de istorie*, VII, 1965, p. 69–90.

² Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov. Colecția Stenner, seria lat.-germ.-magh. II, nr. 64. Mulțumim îndeosebi arhivistului principal, Gernot Nussbächer pentru ajutorul prețios dat la descifrarea și interpretarea acestui document.

Urmează declarațiile celor 21 de martori, dintre care 13 au fost audiați în ziua de 14 septembrie, continuându-se interogatoriul a 7 martori în ziua de 15 septembrie; audierea ultimului martor s-a terminat în ziua de 16 septembrie 1689³. Pentru fiecare martor se specifică la început numele, vârsta și dacă este sau nu cetățean al orașului Brașov. Dintre cei 21 de martori, 17 sînt cetățeni ai orașului-cetate, 2 locuitori din Șchei, unul din suburbiul Blumăna și unul din comuna învecinată, Ghimbav. La fel, prin atributul care se dă martorilor — *prudens ac circumspectus, circumspexlus, strenuus*, — se specifică situația lor socială.

Cu toate că chestionarul menționat nu s-a păstrat, din răspunsurile date se poate deduce că principalele întrebări au fost următoarele:

1. Cine au fost conducătorii răscoalei?
2. Cine au fost în special aceia care au arestat pe jude și pe unii dintre senatori și care au insistat la condamnarea și executarea lor?
3. Cine au fost aceia care s-au împotrivit ca orașul să fie predat armatei imperiale și ce măsuri s-au luat în acest sens?

În ceea ce privește răspunsurile la prima întrebare, documentul aduce unele noutăți față de cunoștințele noastre de pînă acum. Conducătorul suprem al răscoalei este declarat — după cum se știa — aurarul Kaspar Kreisch, care în cele 21 depoziții este menționat de 37 de ori. În al doilea rînd apare printre conducători Ștefan Beer⁴, menționat de 22 de ori; în sfîrșit Andreas Lang, Jacob Gaitzer și Ștefan Steiner⁵, deci cei 5 conducători cunoscuți, care au fost condamnați și executați la 19 septembrie 1689. Ne surprinde însă că numele lui Ștefan Steiner, care în toate cronicile apare în fruntea răsculaților este menționat doar de 6 ori, relatîndu-se mai ales faptul că în locuința sa au avut loc întruniri ale răsculaților. Știm că acest bătrîn de 80 de ani s-a bucurat de o simpatie deosebită în rîndul orașenilor; trebuie, deci, să presupunem că înșiși martorii au avut intenția de a-l menaja; cu toate acestea bătrînul a fost condamnat și executat chiar primul.

Printre conducătorii principali apare în declarațiile martorilor și numele lui Martin Rothenbächer⁶, despre care se știe că a reușit să se sustragă procesului și pedepsei, fiind ascuns de soția sa timp de un an în atelierul său de tăbăcărie. Cu ocazia marelui incendiu al orașului din aprilie 1689, sus-numita a reușit să fugă din oraș. Ajuns la Viena, a obținut grațierea din partea împăratului, astfel putînd să se întoarcă și să trăiască liber în Brașov⁷.

Tot printre conducătorii principali apare un nume pînă acum necunoscut, și anume, Etsetes Balint, menționat de 12 ori, pe care nu l-am întîlnit în nici o cronică și în nici un alt document.

³ Din socotelile orașului Brașov reiese că cei doi nobili au stat la Brașov între 14 și 23 septembrie 1689, unde au fost găzduiți pe seama orașului. Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Socoteli alodiale V/32 (cota veche III C 33), p. 283—308.

⁴ Numit în toate declarațiile Medve — traducerea în limba maghiară a numelui săsesc Bär (urs în limba română).

⁵ Ultimul apare în document sub numele Süveges István, după profesia sa de pălărier; în limba maghiară süveges.

⁶ Veresmarti Márton.

⁷ Vezi F. Philippi, *Der Bürger-Aufstand von 1688 und der grosse Brand von 1689 in Kronstadt*, Brașov, 1878, p. 37 și M. Philippi, *op. cit.*, p. 82.

Un interes mai mare printre conducătorii menționați îl prezintă Martin Schwartz. Deși recunoscut ca unul dintre cei mai îndrăgiiți răzvrătiți, acesta ulterior a fost condamnat numai la plățirea unei sume de bani⁸. Motivul pentru care n-a fost condamnat la moarte ca tovarășii săi, îl aflăm din relatarea unor martori. Aceștia mărturisesc că, atunci când ceilalți au hotărât executarea judeului Michael Filstich, Schwartz ar fi părăsit cetățuia cu cuvintele: „Nu-mi murdăresc mîinile cu sînge nevinovat“. Acest lucru confirmă teza exprimată în studiul nostru anterior⁹, că în ultima fază a răscoalei ar fi existat divergențe între conducătorii răscoalei, care, probabil, au contribuit la predarea grabnică a cetățuiei.

În afară de cei amintiți, martorii menționează și pe tinărul Johann Rothenbächer, care s-ar fi oferit să fie „călăul judeului“¹⁰, pe Martin Petersberger, Michael Himesch și Johann Girdo, „răzvrătiți mai mici“ al căror nume sînt cunoscute din sentințele celui de-al doilea proces (octombrie 1689)¹¹.

A doua întrebare — cine au fost aceia care au arestat și au condamnat pe jude și pe unii senatori — reflectă importanța acordată de tribunal tocmai frământărilor interne din sînul populației orașului. Răspunsurile la această întrebare dezvăluie tot dramatismul zbuciumărilor din Brașovul acelor zile.

Ordinul arestării a fost dat de Kreisch și Beer, dar a fost executat de Simon Gaitzer, care în fruntea a 100 de cetățeni înarmați intrase în locuința judeului, invitîndu-l să se pregătească pentru a fi arestat. După ce judele a făcut o ultimă încercare, implorînd chiar mulțimea să se liniștească, este arestat și dus într-o caleașcă în cetățuie. Cu această ocazie, Gaitzer și alții ar fi spus: „De ce să-l mai ducem cu caleașcă, hai să-l impușcăm pe loc pe trădătorul orașului“. La sosirea în cetățuie bătrînul Ștefan Steiner ar fi pornit înainte „ca un căpitan cu un buzdugan“. În timpul arestării, care a durat două zile, judele a fost interogată din partea răsculaților, fiind amenințat cu armă; despre tortură — de care vorbește mai tirziu fiul său¹² — martorii nu menționează nimic. În timpul acestui interogatoriu, judeului i s-a cerut în primul rînd să recunoască că ar fi vindut orașul și cetățuia generalului Caraffa pentru o sumă mare de bani. Aceasta a fost de fapt principala acuzație adusă judeului, ceea ce reiese și din faptul că slujbașii orașului, trimiși în prealabil cu scrisori din partea judeului spre Sibiu, au fost citați și interogați dacă nu cumva prin aceste scrisori judele s-ar fi oferit să predea orașul generalului austriac.

În timpul răscoalei, porțile orașului au rămas închise și nu s-a permis nimănui să plece fără vreun ordin special din partea lui Kreisch. Tuturor slujbașilor li s-a interzis, cu amenințarea tragerii în țeapă, de a expedia vreo scrisoare a judeului.

⁸ Sentința lui Martin Schwartz la Lukas Seyberger, *Diarium*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, VII, 1918, p. 437.

⁹ Vezi M. Philippi, *op. cit.*, p. 88.

¹⁰ Vezi stentinta lui Johann Rothenbächer, la Lukas Seyberger, *op. cit.*, p. 439.

¹¹ *Ibidem*, p. 436—441.

¹² Vezi Ștefan Filstichs *Beschreibung der Kronstädter Begebenheiten*, în *Quellen*, VI, 1915, p. 293—294.

La fel ca și în cronici, declarațiile martorilor atestă norocul pe care l-a avut în cele din urmă judele, a cărui executare se pregătise tocmai în momentul când primele bombe ale armatei imperiale căzuseră pe cetățuie, astfel că în panica produsă executarea nu a mai avut loc.

La a treia întrebare — cine au fost aceia care s-au opus ca orașul și cetățuia să fie predate armatei austriece — se răspunde la fel ca și la primele întrebări. Cel mai învinovățit este Kreisch, despre care se spune că la început n-ar fi voit să preia conducerea răscoalei, dar după ce o acceptase totuși, se arată cel mai energic și strașnic apărător al ei. Unul dintre martori povestește despre Kreisch că el însuși ar fi pus pe răsculați să jure pe noua conducere, repetind de atâtea ori jurământul pînă ce a răgușit. Altul declară că ar fi auzit pe Kreisch strigînd: chiar dacă se aduc căruțe întregi cu scrisori din partea principelui, cetățuia nu va fi predată pînă ce el însuși nu va fi „tras de picioare” din cetățuie. Kreisch personal a dat toate ordinele de apărare a orașului și împreună cu Ștefan Beer a deservit tunurile, trăgînd în ofițerii trupelor maghiare care atacau cetățuia din șanțul situat în Blumăna. Printre acești ofițeri se afla însuși generalul Veterani¹³.

Din declarațiile martorilor în legătură cu apărarea orașului se desprinde graba cu care s-au luat măsurile de apărare. Printre martori apar 5 „trabanți” (soldați) ai orașului care relatează asupra ordinelor primite direct din partea lui Kreisch. Printre aceste măsuri apare una, necunoscută pînă acum, și anume de a aprinde suburbiile orașului — Brașovul-Vechi și Blumăna — cu săgeți incendiare pentru a împiedica înaintarea trupelor inamice. Din declarațiile trabanților care încearcă să se dezvinovățească, nu se poate desprinde dacă această măsură a dat rezultate și dacă suburbiile au fost întradevăr incendiate sau nu.

În legătură cu măsurile luate de răsculați pentru apărarea orașului, un mare interes îl prezintă declarațiile celor doi castelani, Stephan Letz, comandant al Cetățuiei, și Johannes Literati, castelan al cetății Bran. Este clar că ocuparea acestor două cetăți a fost de cea mai mare importanță pentru reușita răscoalei și apărarea împotriva armatei imperiale. De fapt, ambele cetăți au fost cucerite de răsculați, pe de o parte prin surprindere, pe de altă parte din cauza lipsei de vigilență și rezistență a castelanilor. Se înțelege că la acest proces, castelanii interogați n-au avut „conștiința împăcată” și de aceea caută să se dezvinovățească. Stephan Letz, comandantul cetățuiei, declară că a avut ordin din partea judei să nu lase mulțimea răsculată să intre în cetățuie. Totuși n-a putut s-o oprească, fiindcă aproape 200 de răsculați au forțat intrarea, coborînd podul mobil împotriva voinței sale; astfel au putut să intre și ceilalți. Și mai puțin rezistau motivele pe care le invoca Johannes Literati. Acesta declară că Kreisch ar fi trimis 10—12 oameni cu ordinul de a preda cetatea Bran. La început a refuzat să le dea voie să intre, spunînd: „Mie-mi poruncește judele Brașovului și nu Kaspar Kreisch”. Dar după aceea, gîndindu-se că soția și copiii săi erau la Brașov și că li s-ar putea împlini ceva

¹³ Cronicarul Marcus Tartler menționează că „această lovitură ... aproape ar fi costat viața celor doi generali” (Marci Tartler Coronensis Diarium), în Arhiva Bisericii Negre Brașov, Tq 180, p. 409.

dacă se opune, le-a dat drumul în cetate. După predare, cetatea a fost pregătită repede pentru apărare împotriva armatei imperiale, cum relatează mai departe Literati. Din cele arătate, reiese că răsculații și-au dat foarte bine seama de importanța strategică a acestei cetăți, care asigura legătura cu Țara Românească.

Importanța pe care au acordat-o conducătorii răscoalei relațiilor cu Țara Românească, reiese din depozițiile a doi martori — locuitori din Șcheii Brașovului — pe care, dată fiind însemnătatea lor, le redăm integral în traducere.

„Al 11-lea martor. Strașnicul Logofăt Mihally, locuitor din Șchei, cca 38 de ani. Citat, el a depus jurământ și a mărturisit după ce a fost interogată: Din ordinul lui Kreisch, Beer, Lang, Steiner, Gaitzer, care a fost cel mai rău, Schwarz Martin, Girdo János, Rothenbacher Martin și Etsetes Balint m-au dus pe mine la cetățuie cu niște soldați înarmați; Kreisch ca cel mai mare mi-a cerut să depun jurământul, eu însă am refuzat spunând că întotdeauna am fost credincios orașului și judeului Brașovului; dar Kreisch a spus: S-a dus cu judele și senatorii, ei sînt acum cel mai mare, pe mine trebuie să mă ascultați; a vrut să scrie împreună cu mine o scrisoare voievodului Țării Românești; dar pentru că mi-a curs sînge din nas, au scris cu tovarășul meu; iar după ce mi s-a oprit sîngele, am scris către fratele mai mic al voievodului.

Al 12-lea martor. Strașnicul Logofăt Iuon, locuitor din susnumiții Șchei, cca 35 de ani. Citat, el a depus jurământ și a mărturisit, după ce a fost interogată, același lucru ca predecesorul său, adăugînd următoarele: Din cei care m-au dus sus la cetățuie unul a fost Duts János; după cum îmi amintesc, conținutul scrisorii adresate voievodului a fost următorul: Judele a vîndut cetățuia nemților, de aceea, avînd în vedere că și tatăl voievodului Țării Românești a fost bun vecin al orașului și dînsul să dea cîteva mii de oameni ca ajutor, ca ei să poată apăra orașul împotriva nemților“.

Din declarația altor trei martori aflăm că aceste scrisori au fost expediate în Țara Românească cu o delegație compusă dintr-un șcheian și 3 locuitori ai orașului: Simon Gutt, Iohann Messerschmied (Kécsináló) și Iohann Schnell (Seb), dintre care ultimul a murit pe drum¹⁴.

Aceste declarații, care vorbesc despre românii din Șchei și legăturile orașului cu Șerban Cantacuzino, aduc o contribuție cu totul nouă în istoria cercetării răscoalei din 1688, deoarece ridică probleme care pînă acum nici n-au fost puse: Care a fost atitudinea românilor din Șcheii Brașovului față de răscoala din 1688? Care a fost rolul lor tocmai ca mijlocitori în relațiile cu Țara Românească? Care au fost aceste relații ale răsculaților cu domnitorul Țării Românești?

¹⁴ Este interesant faptul că villicul orașului înregistrează în socotelile Brașovului pentru ziua de 22 mai o delegație condusă de „Dumitru Kretzul cu încă patru valahi care au fost trimiși cu scrisori la București“. Arh. st. Brașov, Socoteli alodiale, V/31, (cota veche III C 32), p. 1080. Această delegație nu poate fi însă cea menționată mai sus. Probabil Dumitru Kretzul, frecvent întîlnit între anii 1682—1688 în socotelile orașului ca sol oficial trimis în țările române, și de data aceasta a fost trimis din partea vechii conduceri care după cum rezultă din socotelile orașului, pînă în ziua de 22 mai încă funcționa. Se înțelege că delegația răsculaților, trimisă fără știrea sau chiar împotriva voinței vechii conduceri, nu este înregistrată în socotelile oficiale ale orașului,

După cum se știe, populația șcheiană, cu toate că trăia în afara zidurilor orașului, a avut legături strînse cu populația din „Cetate”. Din punct de vedere administrativ ea a fost supusă conducerii orașului¹⁵. În afară de aceasta au existat multiple relații de ordin economic și cultural între aceste două așezări medievale. Este de înțeles deci că noua conducere a orașului instaurată de răsculații a pretins să fie recunoscută și de populația șcheiană.

De fapt, un alt martor, Ștefan Bartoș, slujbaş al orașului, care a fost trimis de răsculați cu diferite misiuni chiar pînă la Sibiu, deci este unul dintre martorii cei mai bine informați, declară că și populația din Șchei „l-a ascultat pe Kreisch”. Același lucru îl atestă și atitudinea celor doi logofeți care la început au încercat — după cum declară — să refuze a-i da ascultare lui Kreisch, după aceia însă s-au supus ordinului lui, redactînd scrisorile cerute. Cine au fost acești doi logofeți?

Magistratul săsesc al orașului, pentru a redacta corespondența în limba slavonă sau în limba română cu țările române sau cu românii de sub jurisdicția sa, a avut nevoie de dieci și translatiori. La început s-a folosit de preoții și dascălii din Șchei. Cu timpul însă s-a impus necesitatea creerii unui post permanent de secretar cunoscător al limbii române. Acești „logofeți” — români din Șchei sau din localitățile dependente de oraș — „făceau parte din personalul administrativ al magistratului, alături de notari și de ceilalți funcționari permanenți ai cetății”¹⁶. Logofătul Mihai și logofătul Ion — amindoi români din Șchei — trebuie deci considerați ca funcționari oficiali ai orașului și în această calitate au fost chemați din partea noii conduceri pentru redactarea scrisorilor în limba română. Este interesant de știut că în Arhivele Statului din Brașov mai există 3 documente scrise de mina susnumitului logofăt Ion; într-unul care datează din 15 mai 1698 semnează: „Și am scris eu Ion, logofătul Cetății Brașov”¹⁷, titlu din care reiese clar postul oficial pe care l-a ocupat pe lângă magistratul orașului¹⁸.

Declarațiile sus-menționate vorbesc despre legăturile răsculaților cu Șerban Cantacuzino, domnitorul Țării Românești. Din documentele cunoscute pînă în momentul de față, s-a știut doar că răsculații ar fi cerut ajutorul lui Șerban Cantacuzino împotriva arimatei imperiale¹⁹. Declarațiile celor doi logofeți nu redau numai conținutul exact al scrisorii trimise, ci relevă și relațiile care au existat între orașul Brașov și familia Cantacuzinilor,

¹⁵ Candid E. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1943, I, p. 19.

¹⁶ Cf. *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, I, București, 1955, p. XIII—XIV; Valeria Căliman, *Scrisul românesc cu caractere latine în Brașov și Țara Birsei în secolul al XVIII-lea*, în *Limba și Literatura*, 15, 1967, p. 154.

¹⁷ *Catalogul documentelor românești ...*, p. 28, 30, 34; C. Stoide, *Noi documente brașovene*, în *Revista Arhivelor*, VII, 1946, 1, p. 104 (nr. 8), reproduce textual una dintre aceste scrisori.

¹⁸ Logofătul Ion nu poate fi identificat cu Ion Corbea — tatăl lui Toader Corbea — care la sfîrșitul secolului al XVII-lea a fost dascăl și gociman la biserica Sf. Nicolae din Șchei, deoarece acesta, cum relatează Radu Tempea, deja înainte de 1688 „s-au lăsat de gocimănie și mergînd în țara românească s-au călugărit”. Radu Tempea, *Istoria bisericii șcheilor Brașovului*, publicat de Sterie Stinghe, Brașov, 1899, p. 19—20; Vezi și N. Iorga, *Brașovul și Românii*, București, 1905, p. 317.

¹⁹ Vezi M. Philippi, *op. cit.*, p. 83.

Legăturile Brașovului cu Țara Românească, atât de ordin politic cât și economic și cultural, sînt cunoscute ca fiind foarte strînse. În timpurile zbuciumate mai ales, Brașovul, oraș situat la răscrucea trecătorilor dinspre Țara Românească, avea nevoie de știri amănunțite asupra evenimentelor care se petreceau dincolo de pasuri²⁰. În acest sens au fost angajați chiar soli permanenți în Țara Românească. La rîndul lor și domnitorii Țării Românești erau informați prin acești soli de toate mișcările armatelor turcești, tătare și austriece în Transilvania.

Deosebit de strînse au fost legăturile Brașovului cu familia Cantacuzinilor, cum reiese și din documentul nostru. De fapt, Constantin, tatăl domnitorului Șerban Cantacuzino, ajuns mare postelnic sub domnia lui Matei Basarab, a fost, cum menționează scrisoarea, „un bun vecin al orașului”. În anii zbuciumați de după moartea lui Matei Basarab, în 1655, fiind pribeag, găsește adăpost cu familia sa la Brașov. Aici a întreținut relații din cele mai cordiale cu Martin Albrich, rectorul vestitului gimnaziu din Brașov, căruia îi încredințează instruirea fiilor săi, Constantin și Mihai²¹. În renumita bibliotecă a stolnicului Constantin Cantacuzino s-au găsit și unele cărți, dăruite tatălui său din partea sus-numitului Albrich²². Acesta a dedicat chiar prietenului său, postelnicului Constantin Cantacuzino, una dintre cărțile teologice scrise de el²³.

Relațiile amicale au fost menținute de către fiii săi și după sugrumarea lui Constantin Cantacuzino în anul 1663. În Arhivele Statului din Brașov se păstrează o scrisoare a viitorului domnitor, Șerban Cantacuzino din anul 1664, către judele Brașovului Lucas Hirscher, în care logofătul de atunci informează pe jude asupra diferitelor știri politice, asigurîndu-l totodată de ajutorul său²⁴. Aceste legături se intensifică bineînțeles după venirea la domnie a lui Șerban Cantacuzino în 1678 și, mai ales, după ce războiul turco-austriac s-a extins pînă în Transilvania și s-a apropiat de granițele Țării Românești. Din socotelile Brașovului reies multiplele legături pe care le-a întreținut domnitorul cu Brașovul, trimițînd neconținut soli în oraș, cum de altfel a procedat la rîndul său și magistratul orașului²⁵. Cu toate că începuse tratativele cu împăratul, Șerban n-a privit cu indiferență mișcările trupelor austriace în Transilvania, mai ales din momentul în care a fost vorba de ocuparea Brașovului, posedarea căruia ar fi facilitat intrarea austrieșilor în Țara Românească, fapt care s-a și petrecut după cucerirea Brașovului de către trupele imperiale. Această îngrijorare este exprimată într-o scrisoare a domnitorului adresată principelui Apafi la 13 mai 1688. Necunoscînd încă izbuc-

²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 281.

²¹ C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, p. 2-4.

²² *Ibidem*, p. 230-231.

²³ Este vorba de cartea „Disruptio Theologica. De Invocatione Sanctorum”, editată la Brașov în 1655, care este dedicată „D. Constantino Cantacuzeno Walachiae magnati”. Cf. Károly Szabó, *Régi Magyar Könyvtár*, II, Budapesta, 1885, p. 227, nr. 823.

²⁴ *Catalogul documentelor românești ...*, p. 18, nr. 83, reproduc textual la Iorga, *op. cit.*, p. 295-296.

²⁵ Vezi N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfal în secolul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române*, București, 1889-1898, p. 221-236.

nirea răscoalei la Braşov (11 mai), dar informat fiind în schimb despre intenţia lui Caraffa de a ocupa oraşul, domnitorul roagă pe principe să-l încunoştiinţeze dacă această ştire corespunde adevărului sau nu, şi să-l „înştiinţeze ca pe un frate de toate celelalte atacuri cit şi de situaţia existentă acolo“, promiţând din partea sa acelaşi lucru²⁶. Îngrijorarea cu care domnitorul Ţării Româneşti urmăreşte soarta Braşovului, arată că speranţa răsculaţilor într-un ajutor din partea lui era întemeiată. Precipitarea evenimentelor şi grabnica predare a oraşului nu i-au dat însă probabil răgaz domnitorului să răspundă cererii braşovenilor.

În ceea ce priveşte pe fratele mai mic al lui Şerban Cantacuzino, căruia răsculaţii i-au adresat de asemenea o scrisoare, nu putem şti despre care dintre aceştia este vorba, fiindcă toţi au întreţinut legături strînse cu Braşovul. S-a arătat că doi dintre ei, Constantin – viitorul stolnic – şi Mihai au stat în tinereţea lor la Braşov pentru instruire. Arhivele Braşovului păstrează şi astăzi unele scrisori adresate oraşului de către Mihai²⁷. Legăturile cele mai prieteneşti se pare că le-a întreţinut Aga Matei, care între 1679–1685 a poposit de multe ori în oraş cu toată suita sa de 35–56 de persoane, pentru găzduirea cărora oraşul a cheltuit sume foarte mari²⁸. Acesta însă murise încă în 1685²⁹. Sotelile oraşului menţionează şi pe Iordache, un alt frate al lui Şerban, care şi el a stat la Braşov³⁰. Deşi nu dispunem de dovezi, este foarte probabil că scrisoarea menţionată a fost adresată lui Constantin Cantacuzino, care prin funcţiile îndeplinite trebuie să fie avut cea mai mare influenţă asupra fratelui său³¹.

* * *

Importanţa documentului prezentat constă în faptul că este primul act oficial cunoscut pînă acum cu privire la procesul intentat conducătorilor răscoalei din 1688. Că depozitiile consemnate au stat la baza pronunţării sentinţelor, ne-o dovedeşte faptul că în motivarea lor, judecătorii repetă uneori textual declaraţiile martorilor, cum este cazul cu sentinţa asupra lui Martin Schwarz şi Johann Rothenbacher în ceea ce priveşte atitudinea lor faţă de jude. Cu toate acestea, trebuie însă să presupunem că cei 21 de martori n-au fost singurele persoane audiate cu ocazia acestui proces. După cum am constatat, aceşti martori, în afară de cei doi castelani şi cei doi logofeţi, erau oameni de rînd, care n-au ocupat vreo funcţie în conducerea oraşului. Nu ni se pare însă verosimil că oamenii care au făcut parte din vechea conducere n-ar fi fost audiaţi şi ei. Vor fi existat probabil şi alte documente referitoare la acest proces. În orice caz, trebuie să se fi întocmit un proces-verbal şi asupra audierii acuzaţilor care – după cum relatează documentele – şi-au

²⁶ Sándor Szilágyi, *Erdélyi országggyűlési emlékek*, XIX, Budapesta, 1896, p. 473.

²⁷ *Catalogul documentelor româneşti ...*, p. 27, nr. 122 şi p. 29, nr. 131 şi 132.

²⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 221, 226, 228 etc.

²⁹ C. Dima-Drăgan, *op. cit.*, p. 8.

³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 223.

³¹ Legăturile Braşovului cu familia Cantacuzino sînt alte de interesante şi cu altelea aspecte diferite înclt ar merita un studiu separat.

recunoscut fapta în fața tribunalului³². Ar fi interesant să se găsească acest document care ne-ar întregi cunoștințele cu privire la cauzele răscoalei. Tocmai în această privință documentul nostru nu aduce multe noutăți. Totuși se pot sesiza unele aspecte care contribuie la elucidarea situației din oraș înainte și în timpul răscoalei. Convingerea fermă a răsculaților, menționată în multe declarații, că judele ar fi vîndut orașul generalului Caraffa, ne arată — chiar dacă n-a fost justificată — ce ruptură s-a produs în urma abuzurilor prea bine cunoscute între conducerea orașului și populația sa; ne explică nemulțumirea și chiar ura păturii meșteșugarilor — excluși în ultimul timp de la conducerea orașului — împotriva păturii conducătoare, a patriciatului.

La fel și tonul rezervat în care sînt date declarațiile arată oarecum opinia publică în oraș. Am menționat că martorii în general au fost oameni de rînd, ale căror răspunsuri sînt simple: se remarcă chiar că sînt date în așa fel ca cei chestionați să scape cît mai repede de interogatoriu; nu se găsesc insulte sau înjurii la adresa acuzaților; dar — în afară de un singur caz — nici simpatie sau compătimire față de jude și senatori. Faptul acesta ne permite să credem că o bună parte a populației brașovene — chiar și acești martori — a simpatizat cu conducătorii răscoalei. Cele arătate confirmă convingerea exprimată în studiul nostru anterior despre răscoală, și anume: cauzele ei trebuie căutate în situația internă a orașului, în contradicțiile profunde existente în sinul populației brașovene și nu atît în ordinul armatei imperiale de a preda orașul, ceea ce a constituit numai ocazia izbucnirii acestui conflict, în primul rînd de ordin social.

Mai bogate sînt — după cum am arătat — relațiile documentului cu privire la unele amănunte noi asupra desfășurării răscoalei și a pregătirii apărării orașului.

Importanța lui mai rezidă și în faptul că aduce contribuții cu privire la relațiile răsculaților cu populația din Șcheii Brașovului și cu domnitorul Țării Românești. În această privință, documentul clarifică unele probleme referitoare la legăturile românilor din Șchei cu orașul Brașov în general; astfel ne arată rolul important pe care l-au avut șcheienii ca mijlocitori între Brașov și Țara Românească. Documentul nostru adaugă deci încă o dovadă grăitoare asupra intensității și trăinicieii legăturilor dintre Brașov și Țara Românească.

³² Vezi sentințele la Seewaldt, în *Quellen*, VI, 1915, p. 575—576, și Tagbuch des Johannes Stamm, în *Quellen*, VI, 1915, p. 213.

EIN NEUES DOKUMENT ÜBER DEN BÜRGERAUFGSTAND VON BRAȘOV (KRONSTADT) VON 1688

(ZUSAMMENFASSUNG)

Auf Grund einer im Staatsarchiv von Brașov (Kronstadt) neu entdeckten Urkunde, bringt die vorliegende Arbeit einen Beitrag zur Erforschung des Kronstädter Bürgeraufstandes vom Mai 1688. Die Urkunde enthält die Aussagen von 21 Zeugen, die anlässlich des Prozesses gegen die Führer des Aufstandes verhört wurden. Sie ist deshalb von besonderem Interesse, da sie der erste bisher bekannte offizielle Akt dieses Prozesses ist, der vom 13. — 17. September 1689 abgehalten wurde. Aus den Aussagen der Zeugen geht hervor, dass das Verhör sich an folgende drei Fragen hielt:

- Wer waren die Anführer des Aufstandes?
- Wer waren diejenigen, die den Richter und die Senatoren verhafteten und zum Tode verurteilten?
- Wer waren diejenigen, die sich der Übergabe der Stadt an die kaiserliche Armee widersetzen?

In den Aussagen werden nicht nur die Namen der Anführer aufgezählt, sondern es werden eine Reihe von Einzelheiten über den Verlauf des Aufstandes berichtet und dadurch eine Charakterisierung der einzelnen Führerpersönlichkeiten, vor allem Kaspar Kreischs, des obersten Anführers, gegeben. In einigen Aussagen klingt in dramatischer Weise die grosse Spannung der Tage des Aufstandes nach. Ebenso erfahren wir einige bisher unbekannte militärische Massnahmen, die zur Verteidigung der Stadt und des Schlosses am Schlossberg gegen die kaiserliche Armee getroffen wurden.

Weniger aufschlussreich ist die Urkunde bezüglich der Ursachen des Aufstandes. Trotzdem kann man zwischen den Zeilen die Unzufriedenheit und das Misstrauen der Bevölkerung der Stadt gegen ihre alte Führung herauslesen. So betont z.B. fast jeder Zeuge, dass die Anführer des Aufstandes fest davon überzeugt waren, dass der Stadtrichter Michael Filstich die Stadt gegen eine grosse Summe Geldes an den General Caraffa verkauft hätte.

Die verhörten Zeugen entstammen grösstenteils den niederen Bevölkerungsschichten. Vier von ihnen jedoch waren Beamte der Stadt, ihre Aussagen haben daher grösseres Interesse. Es sind dies Stephan Letz, Kastellan des Schlosses am Schlossberg, Johannes Literati, Kastellan der Törzburg (Bran) und die beiden rumänischen „Logofeten“ (Schreiber) Mihai und Ion aus der rumänischen Vorstadt von Brașov (Kronstadt), Șchei. Die erwähnten Logofeten hat-

ten auf Befehl der aufständischen Führung der Stadt die beiden Briefe an den Fürsten der Walachei Șerban Cantacuzino und seinen Bruder verfasst, in denen die Hilfe von einigen Tausend Mann gegen die Kaiserlichen verlangt wurde. Diese beiden Zeugenaussagen werfen ein ganz neues Problem in der Erforschung des Aufstandes auf, nämlich das der Beziehungen der Aufständischen zu der rumänischen Bevölkerung des Șchei. Ebenso erweitern sie unsere Kenntnisse über die Beziehungen der Aufständischen zum Fürstentum der Walachei. Aus den Aussagen der beiden Logofeten, die in der städtischen Verwaltung von Kronstadt offizielle Stellen als Schreiber und Dolmetscher innehatten, wird ersichtlich, welche wichtige Rolle die Rumänen des Șchei in der Vergangenheit als Vermittler zwischen der Stadt Kronstadt und dem Fürstentum der Walachei spielten. Ausgehend von der Analyse dieser Briefe, untersucht die vorliegende Arbeit weiter die engen Beziehungen, die zwischen Kronstadt und dem Fürsten Șerban Cantacuzino, seinem Vater Constantin, „dem guten Nachbarn der Stadt“, und seinen Brüdern bestanden haben. Sie bringt dadurch einen neuen Beitrag zur Untersuchung der Beziehungen der Familie Cantacuzino zur Stadt Kronstadt.

SATELE DIN PREAJMA CETĂȚII BRAN ÎN SECOLELE XVIII—XIX

de TITUS HAȘDEU

Înglobarea Principatului Transilvaniei de către Imperiul habsburgic, atrage după sine și înrăutățirea situației țăranilor. Vechilor forme de exploatare li se adaugă altele noi. Pentru urmărirea obligațiilor, austrieii dispuneau de un aparat administrativ și fiscal bine organizat.

În secolul al XVIII-lea producția agricolă marfă crește, realizându-se prin sporirea obligațiilor iobăgești, pe de o parte și aservirea în masă a țăranimii libere, pe de altă parte.

Oameni, ce aveau o serie de libertăți pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, locuitorii satelor de hotar din zona Branului (Sohodol — Poarta — Predeluț — Șimon — Moeciu de Jos — Cheia — Moeciu de Sus — Măgura — Peștera — Șirnea — Fundata), colibașii (de la colibele lor de pe finețe) au fost aduși în stare de iobăgie, în interval de aproximativ 50 de ani, aservirea lor făcîndu-se în favoarea orașului Brașov¹. Aservirea colibașilor brăneni a fost însoțită de numeroase abuzuri și brutalități, la care aceștia răspund prin nenumărate jalbe (plîngeri)². Aduși în stare de aservire, locuitorii satelor din preajma cetății erau supuși la o serie de obligații, dintre care amintim:

- taxa colibei (1 florin colibașul și 50 denari văduva de colibaș),
- taxa de pămînt arabil,
- taxa de răscumpărarea finețelor,
- taxa de nuntă, pentru cei care se stabilesc în satele de hotar, după căsătorie,
- taxa de răscumpărare pentru dreptul de moștenire (plătită de urmași pentru a beneficia de bunurile rudelor decedate),
- taxa munților (se plătea 1 florin și cite două cașuri de fiecare munte),
- taxa pentru moară, dîrstă și joagăr (cînd sînt proprietatea unui țăran),
- taxa de la stîină,
- taxa cășăriilor (toți cei care aveau oi),
- taxa după viței,

¹ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Socoteli alodiale, III/9 (Cota veche III. A. 21), p. 445—446.

² *Ibidem*, Fondul Magistratul Brașov, Actele Magistratului, Anul 1778, nr. 335.

- taxa după băjenari (se plătea de către cei care găzduiau fugari din Țara Românească),
- birșaguri (amenzi pentru diferite pricini).
Acestor taxe li se adăugau:
- dijma mieilor (o plăteau cei care iernau cu oile în hotarul Branului și în Țara Românească),
- dijma de la stupi.
Iobagii brăneni erau obligați să mai presteze și:
- cosirea finului de pe pământul alodial,
- tăierea și transportarea lemnului pentru castelani: „bligăria”,
- tăierea și transportarea a 12,5 stinjeni vienezi de lemn, pentru tricesimator și subalternul său
(funcționari superiori vamali),
- transportarea alimentelor la cetate,
- transportarea lemnului și pietrei pentru reparațiile necesare cetății,
- obligația de a lucra cu ziua la cetate³,
- curățirea iazurilor și întreținerea drumurilor⁴.

Lista acestor obligații trebuie completată cu prestațiile față de Curtea Imperială⁵ și biserică.

Castelanii, conducătorii militari și administrativi ai cetății și oamenii acestora, care strungeau taxele și dijmele colibașilor, comiteau numeroase abuzuri. În acest sens, menționăm cazul castelanului Michael Leopold Draudt (1769–1791), care adesea încasa dările fără a le trece în registru, pretinzându-le din nou. Pentru a-i determina totuși pe iobagi să le plătească îndoit, îi ținea în închisorile cetății, pînă cînd aceștia acceptau majorarea⁶. Neștiind carte, colibași erau înșelați și cu ocazia recensămintelor sau plata obligațiilor. Pentru a fi absolviți de acestea, în 1754, ei cer oficialităților permisiunea de a avea un logofăt (scriitor de carte), care să le țină registrele cu dări⁷.

În documentele vremii întîlnim situații în care colibașii erau siliți să plătească dări pentru ce nu posedau. Așa de exemplu, din recensămîntul de la 1761⁸, rezultă că mulți dintre ei nu aveau colibe, fiind totuși obligați să plătească taxa colibei⁹.

Războaiele purtate de către Imperiul adaugă noi greutăți iobagilor. Într-un act din 1789, se menționează că la 1 noiembrie imperialii au început să patrundă în Țara Românească, prin pasurile Bran, Timiș și Buzău. Țăranii

³ *Urbarium seu Conscriptio Dominii Törösvár ... Anno 1761 confectum*, registru conținnd 858 de pagini scrise, la Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Colecția Urbariale, mapa 97, p. 107–115, capitolul „Emolumenta Civitatis in Territorio Törtsvariensi”.

⁴ *Ibidem*, Urbariu II/6, 1785; Acte în depozit II, an. 1 (după fișele păstrate la Muzeul Bran).

⁵ *Ibidem*, Fondul Magistratul Brașov, Socoteli alodiale, III/49 (Cota veche III. A. 24), p. 3–5, 15–20, 30–34, 37–42; Acte în Depozit II, nr. 3058/1750.

⁶ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin, București*, 1955, p. 158, doc. nr. 867; p. 303, doc. nr. 1820; p. 307, doc. nr. 1848; p. 308, doc. nr. 1850; p. 310, doc. nr. 1861.

⁷ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, IV. C. 4, p. 204.

⁸ *Ibidem*, Fondul Magistratul Brașov, Colecția Urbariale, mapa 97, passim.

⁹ *Ibidem*, mapa 99, fasc. 2, passim.

satelor de graniță au trebuit să transporte bagajele și furajele armatei în Țara Românească. „Gerul care, însă, s-a lăsat în munți la acea dată, a pricinuit moartea multor animale și oameni”¹⁰. Copii și tineri au fost robiți de turci, fără a se mai ști de soarta lor¹¹.

Pentru încartiruirea soldaților Imperiului, o parte din colibași au fost scoși cu forța din casele lor, iar altora le erau dărîmate colibele, sub motiv că se aflau prea aproape de graniță¹².

Aservirea colibașilor a făcut să crească fuga din sate, tot mai frecventă în secolul al XVIII-lea. Un raport referitor la situația colibașilor brăneni se încheie astfel: „ce i-ar putea reține să nu plece în Țara Românească, pentru a scăpa de iobăgie”. În registrul de venituri și cheltuieli din 1754, unul din capitole indică taxa colibelor de la cei fugiți, înșirînd 36 de nume¹³.

Foamea să alătură celorlalți factori, care determinau fuga din sate¹⁴.

Altă formă de protest a locuitorilor satelor de hotar a fost cea a jalbelor adresate autorităților¹⁵, numărul lor sporind între 1757—1784. Ca răspuns la aceste proteste, iobagii erau întemnițați¹⁶. În 1758 colibașii au refuzat să achite obligațiile ce le reveneau față de orașul Brașov. La întrebarea comisarului magistratului al orașului: „cine i-a răsculat pe iobagi în această cauză”, castelanul a fost nevoit să răspundă: „mizeria lor”, explicînd că țărani nu au de unde lua bani pentru a-și achita dările, întrucît „li se iau toate sursele de venit”¹⁷.

Colibașii se vor revolta însă din nou în 1784—1785, cînt sub influența răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan, refuzau să mai plătească dări orașului — stăpînul lor feudal, socotindu-se liberi. Revolta a luat forme ascuțite în momentul în care conscriptorii urbariali încercau să treacă pe colibași, într-un urbariu, drept iobagi, cu toate că, „din precauțiune numele de iobag nu fusese pomenit”, Conscriptorii s-au plîns că au fost „asaltați de locuitorii acestui teritoriu sub forma unei răscoale”¹⁸.

Din depozitiile colibașilor brăneni, la ancheta întreprinsă în 1785, ca urmare a înăbușirii răscoalei, rezultă voința lor de a fi liberi, refuzul lor de a se considera iobagi, ura împotriva orașului Brașov¹⁹.

Depozitiile acestora exprimă dorința colectivă de libertate, ele constituind totodată documente de limbă românească.

¹⁰ Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 402.

¹¹ *Catalogul documentelor românești ...*, p. 416, doc. nr. 2570; p. 418, doc. nr. 2582.

¹² Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, IV. C. 2, p. 217—220; idem, *Actele Magistratului*, anul 1771, nr. 398, anexa 26; *Actele Magistratului*, anul 1788, nr. 655.

¹³ Arh. St. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Colecția Urbariale, mapa 99, fasc. 1, p. 39—40.

¹⁴ Arhiva Magistratului Orașului Brașov, Inventarul Actelor neînregistrate, vol. I, București, 1959, p. 250, doc. nr. 1290.

¹⁵ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratului Brașov, *Actele Magistratului*, anul 1774, nr. 66 și 285.

¹⁶ *Ibidem*, Fondul Magistratul Brașov, *Actele Magistratului*, anul 1774, nr. 182.

¹⁷ Arhiva Magistratului Orașului Brașov ..., I, p. 290; doc. nr. 1487, 1488, 1491.

¹⁸ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, *Actele Magistratului*, anul 1785, nr. 1647 și 1648.

¹⁹ *Ibidem*, Fondul Magistratul Brașov, *Actele Magistratului*, anul 1785, nr. 1677, anexa 1.

Solovăstru Mălcoiu: „că florin și năem cum am dat pină acuș nu-i mai da, măcar am vâst și carte împărătească și mi-au și spus cît să dau darurile ce au fost obicinuite, tot nu oi da“.

Iuon Lalcu: „am auzit porunca împărătească, iar darea cătră domnii locului nu oi da nimic“.

Cîrslu Babiș: „cum a zis satu așa și ieu. Cît că Cetății Brașovului nu oi hi supus, nici cu darea ce am obicinuit, nu oi da“.

Ivan al Ivănoaiei: „că iou nu sînt supus cetățului Brașov, nici oi da lui nimic“.

Stanciu al Oncii Flange: „nu dau măcar că mi-au dat înainte că au poruncit împăratu, tot nu dau“²⁰.

Cu toate protestele hotărîte, dările colibașilor sporesc an de an. Spre exemplu: la 1 800, colibașii plăteau taxă regală 3688 florini renani; în 1803 această taxă se ridică la 4489,27 florini renani²¹. Același lucru s-a petrecut și cu contribuția pentru întreținerea armatei imperiale²².

Abuzurile castelanilor au continuat. Împotriva „silniciilor“ castelanului Andreas Bokross (1808—1848), colibașii au înaintat numeroase plîngerii autorităților din Brașov²³. Cazul a fost anchetat fără a se lua măsuri. În timpul revoluției din 1848, colibașii vor înlocui pe castelanul Bokross cu un om din popor.

Mișcarea din Țara Românească, de la 1821, condusă de către Tudor Vladimirescu, a avut ecou și în rîndul colibașilor brăneni.

În luna martie 1821 a fost trimis la Bran un inspector din partea guvernului, pentru a lua măsurile de rigoare în „aducerea în ascultare obligatorie“ a „colonilor nesupuși“²⁴.

Simpatizînd cu răsulații de la sud de Carpați, colibașii i-au aprovizionat cu arme și pulbere²⁵, deși la 29 martie, același an, prin ordin prezidențial guvernatorul G. Bánffy dă dispoziție magistratului din Brașov, să se interzică furnizarea de armament răsulaților²⁶. Cu același prilej se menționa „să nu se mai elibereze nimănui pașapoarte în învecinatele provincii Moldova și Țara Românească, din cauza tulburărilor de acolo . . . ca răul, care bîntuie . . . să nu-și facă drum și la noi prin amăgiri neîntemeiate“²⁷.

În baza deciziei imperiale, comandamentul grăniceresc înștiințează că „se interzice trimiteră, pe față sau pe furiș, a armamentului pentru răsulații din Țara Românească și vînzarea armelor și prafului de pușcă fără autorizație“²⁸.

De teamă că în rîndul locuitorilor satelor de hotar din preajma cetății să nu izbucnească revolta, oficialitățile „operează“ arestări asupra unor persoane suspecte, din punctul acestora de vedere, cum a fost Stoica Oprii Peticilă

²⁰ *Ibidem*, Fondul Magistratul Brașov, Actele Magistratului anul 1785, nr. 1677, anexa 1.

²¹ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Socoleli alodiale III/49, (Cota veche III. A. 24), p. 51—52. 73—74.

²² *Ibidem*, A, 4, p. 81—82, 91—100, 105—106, 109—110 (după fișele păstrate la Muzeul Bran).

²³ Arh. st. Brașov, Acte Bran, anul 1812, nr. 147.

²⁴ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Actele Magistratului, anul 1821, nr. 876.

²⁵ *Ibidem*, anul 1821, nr. 1039 și 1465.

²⁶ *Ibidem*, anul 1821, nr. 1415, anexa 1, nr. 1465.

²⁷ *Ibidem*, anul 1821, nr. 1705.

²⁸ *Ibidem*, anul 1821, nr. 1039.

din satul Predeluț denunțat de juratul Dumitru Boș, pe motiv că a participat alături de răsvrățiții grupului lui Ciontulac din Țara Românească²⁹.

După înăbușirea mișcării și uciderea lui Tudor Vladimirescu, o parte a răsculaților, credincioși ideilor de libertate socială și națională, s-au refugiat în satele Branului, găsindu-și adăpost în locuințele colibașilor³⁰, încît „puține case sînt fără acești străini”³¹, menționa un raport.

Deși castelanul cetății a cerut oficialităților „să fie alungați acești refugiați”, pentru a evita eventuale dezordini, totuși țărani brăneni au rămas alături de ei. Îi lega dorința de libertate. Brănenii vor lupta mai hotărâți în timpul revoluției burghezo-democratice de la 1848—1849.

„Revoluția din Transilvania e o parte a revoluției generale care a zguduit din temelii aproape întreaga Europă”³², la mijlocul secolului al XIX-lea.

Încadrîndu-se în frământările revoluționare ale anilor 1848—1849, colibașii vor urmări „evoluția lucrurilor” din Brașov, așteptînd „momentul prielnic” pentru a se ridica la luptă. Semnalul a fost dat de adunarea populară din satul Șimon, de la 9 octombrie 1848, care hotărâ:

1. Castelanul Andreas Bokross și adjunctul Andreas Deak să nu mai calce niciodată prin Bran, căci în caz contrar se expun la neplăceri;

2. Locuitorii satelor brănene se opun să mai presteze birul crăiesc și obligațiile feudale față de orașul Brașov;

3. Notarul Johann Honigberger să fie înlocuit cu Ioan Vartolomeu din Șimon³³.

Cu ocazia adunării din Șimon au fost „agitate” obligațiile brănenilor, pe care aceștia le refuză, mai ales că, în iunie, se anunțase desființarea iobăgiei. Prestarea „postăriei”, zaharaua (provizii pentru armată), birul crăiesc și naturaliile „nu vor să le mai asculte”. Nemulțumirea țăranilor a crescut o dată cu vestea că Branul va fi arendați lui Nicolae Ciurcu pentru perioada de la 1 noiembrie 1848—31 octombrie 1855³⁴.

Țăranii, trecînd la acțiune, au organizat sub comanda lui Aron Moșoiu din Șimon, „gardă națională”, formată din 1.000 de oameni „harnici de luptă”. Aceasta a reușit să controleze o parte a graniței din teritoriul Branului³⁵. Colibașii, intrînd în cetate, au alungat pe castelan, au dezarmat pe cei 12 trabanți

²⁹ *Ibidem*, anul 1821, nr. 1491, anexa II.

³⁰ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Actele Magistratului, anul 1821, nr. 218, 1063, 1083, 1338, 2150, 2544.

³¹ *Ibidem*, Acte Bran, anul 1822, nr. 138.

³² V. Chereșeșiu, în *Din istoria Transilvaniei*, II, 1961, p. 1.

³³ Ioan Vartolomeu (sau Bartolomeu) este fiul dascălului Nicolae din satul Șimon, care de fapt l-a învățat „buchiile”; a devenit apoi învățător în sat, înființînd și prima școală românească din satele învecinate cetății. Avînd talent de „zugrav”, a pictat iconostasul bisericii din Șimon. În timpul revoluției din 1848—49, a fost comandantul unei „gărzii naționale” care acționa în muntele Guțan (Bucegi). Pentru activitatea sa în timpul revoluției a fost urmărit de către oficialități, fapt ce l-a determinat să stea o perioadă de timp în Țara Românească. Cf. Ioan Moșoiu, *Branul și Cetatea Branului*, București 1930, p. 26 și Parohia Șimon, Biserica veche, inv. nr. 115, Penticostar din 1841, p. 1000.

³⁴ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Actele Magistratului, anul 1848, nr. 4330.

³⁵ *Ibidem*, anul 1848, nr. 4554; anul 1849, nr. 3709.

și i-au silit să fugă. Odată intrați în cetate, aruncară în curte „actele de partaj“, dându-le foc³⁶.

Alarmat de situație, magistratul Brașovului, trimise în luna noiembrie, pe inspectorul Fabricius, care îi comunica: „la Bran există totală anarhie“, întrucît colibașii „vor să anuleze contractul de poștărie, încheiat de 9 ani;

- nu mai admit pe cei 12 trabanți;
- locuitorii din „diviziile“ Poarta, Predeluț, Măgura și Peștera, cu de la sine putere, au îndepărtat pe jurați și au pus alții;
- au destituit pe notarul Iohann Honigberger, numindu-l în locul acestuia pe dascălul Ioan Vartolomeu, viconotar pe Nicolae Tătaru;
- cer numirea unui castelan din rîndul lor și anume a lui Ioan Pușcaș din Sohodol;
- au ales ca jude pe Aron Moșoiu, organizatorul gărzii naționale și ca ajutoare, asesori, pe căpitanii și vicecăpitanii de gloată³⁷.

Dispozițiile cu care venise Fabricius, nu fuseseră luate în seamă, încît acesta a fost nevoit să ceară magistratului permisiunea de a face cunoscută situația Branului, generalului comandant suprem al țării, deoarece brănenii au „concepții și păreri greșite despre libertate, egalitate și frățietate. Au dorința inadmisibilă — spune în continuare Fabricius — de a răsturna starea de lucruri actuală și instituțiile din Bran“³⁸.

Înspăimîntat, magistratul Brașovului trimite armată, restabilind vechea „ordine“, dar pentru puțină vreme, deoarece în anul următor (1849) locuitorii Branului se vor ridica din nou, cerînd în luna octombrie, printr-o jalbă adresată comandamentului militar districtual din Sibiu ca:

„—românii, în calitate de națiune de sine stătătoare să-și aibă juzii lor, 12 bătrîni și doi preoți de aceeași națiune și să fie sub conducerea districtului din Făgăraș;

- posesiunea Bran să fie proprietatea lor iar castelanul să fie îndepărtat întrucît îi asuprește și îi sărăcește;
- munții, circiumile și luncile, pe care Brașov le-a luat în mod ilegal, să le fie restituite; zaharua pentru trupele împărătești să fie anulată;
- pădurile de sub stăpînirea Brașovului să fie predate obștii din Bran, întrucît, acestea au fost îngrijite din moși strămoși de ei;
- contrașii (funcționari vamali) să fie îndepărtați;
- o comisie formată din militari și civili, să stabilească pagubele făcute de castelan;
- să se înființeze în ȋeritoriul Branului o școală cu trei clase, cu limba de predare română;
- să se stabilească două tîrguri mari de țară pe an și un tîrg săptămînal, pentru vînzarea produselor și cumpărarea celor necesare“³⁹.

³⁶ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Actele Magistratului, anul 1848, nr. 4821.

³⁷ *Ibidem*, anul 1848, nr. 4704.

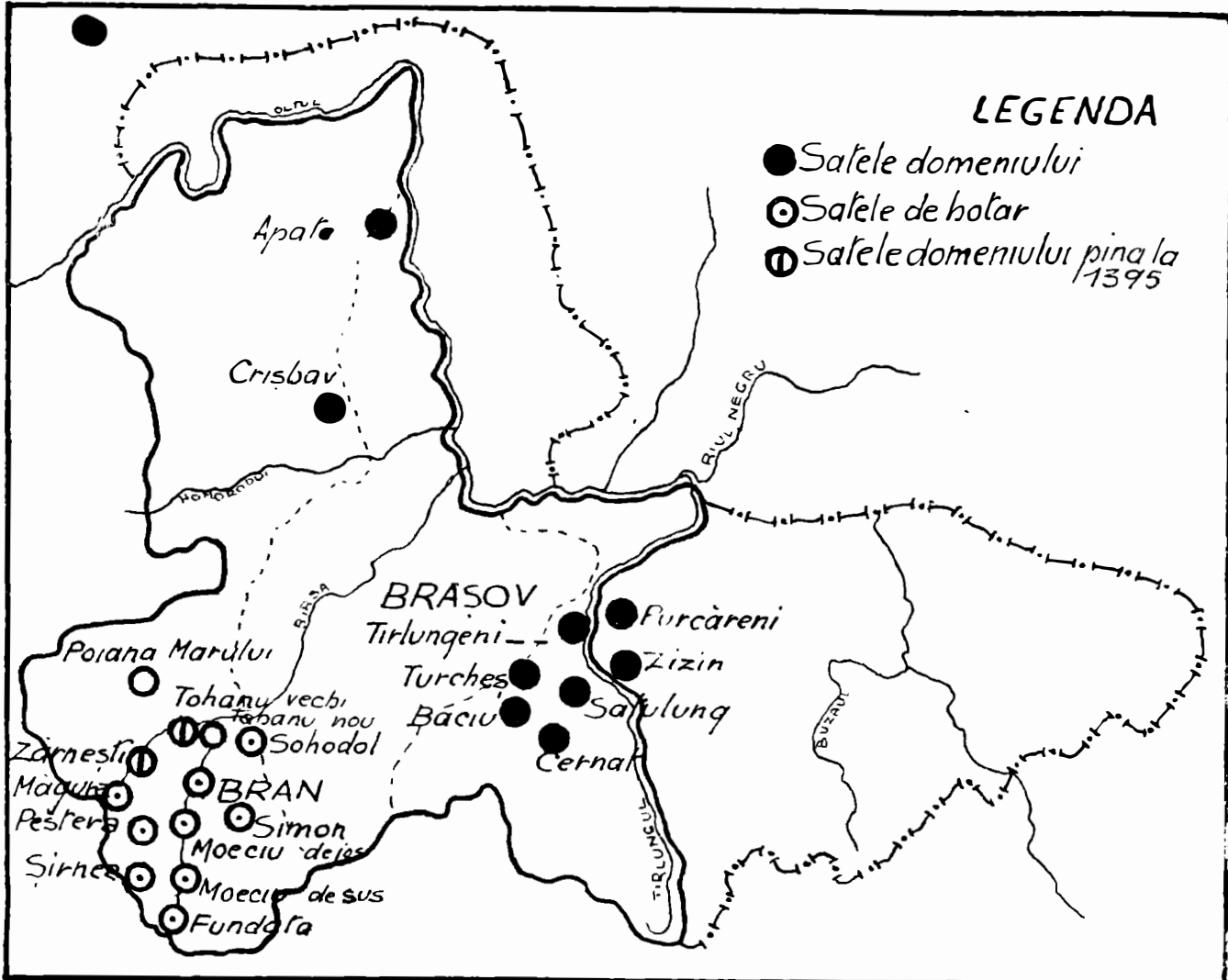
³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, anul 1849, nr. 3308.

Jalba poartă semnătura mai multor țărani din satele Branului.

Revolta colibașilor este înfrântă în anul 1849.

Desființarea iobăgiei a însemnat pierderea rolului de administrare pe care l-a îndeplinit Cetatea Bran asupra ținutului ce o învecinează.

Harta reprezentînd Târa Birsei. Sînt menționate satele domeniului Bran și satele de hotar din preajma Cetății Bran.

DIE DÖRFER AUS DER UMGEBUNG DER BURG BRAN (TÖRZBURG) IM 18. UND 19. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit handelt über die Lage der Bewohner der zur Törzburg gehörigen Dörfer nach der Einverleibung des Fürstentums Siebenbürgen in das Habsburgerreich.

Laut den erhaltenen Urbarialkonskriptionen waren die Törzburger „Kalibaschen“ — so genannt nach ihren ausserhalb des Weichbildes der Dörfer gelegenen Almhütten „colibe“ —, die Bewohner der zur Törzburg gehörigen Dörfer zu einer Reihe von Abgaben verpflichtet: für die Almhütten, für den Ackergrund, für Heuwiesen, Hochzeit, Loskauf des Erbrechtes, für die Benützung der Gebirge, Mühlen, Walkmühlen, Sägemühlen, für Zugewanderte, Strafen, Zehnten von Lämmern und Bienenstöcken. Ausserdem mussten sie Arbeitstage beim Mähen des Grases, beim Holzfällen und beim Transport des Holzes für den Kastellan, den militärischen und verwaltungsmässigen Führer der Burg, und den Dreissiger (Tricesimator), einen höheren Zollbeamten, leisten, ausserdem Lebensmittel, Bauholz, Steine für die Törzburg führen, bei der Reinigung der Mühlwehre und der Instandhaltung der Wege arbeiten.

Die durch diese Abgaben und Frondienste geschaffene Lage wurde durch die Kriege noch erschwert, besonders aber durch die Missbräuche der Kastellane, die höhere Abgaben als die vorgeschriebenen einhoben und die „Kalibaschen“ in die Gefängnisse der Burg einsperrten, um sie so zu höheren Abgaben zu zwingen.

Die Auflehnung der Kalibaschen — die bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts eine Reihe von Freiheiten genossen — gegen die Unterdrückung durch den Feudalherren — die Stadt Braşov (Kronstadt) —, zeigt sich in Bittschriften, Verweigerung der Leistung von Abgaben und Frondiensten, Flucht und Aufständen.

Unter dem Einfluss des Bauernaufstandes von 1784—1785, weigerten sich die Kalibaschen der Stadt Kronstadt Abgaben zu leisten, da sie sich für freie Menschen hielten.

Im Jahre 1821 zeigten die Törzburger ihre Sympathie mit den Aufständischen aus der Walachei indem sie sie mit Waffen und Schiesspulver versorgten. Nach der Niederwerfung des Aufstandes fand ein Teil der Aufständischen in den Dörfern um die Törzburg Unterschlupf.

Im Revolutionsjahre 1848 sind die Kalibaschen kampfbereit. Am 9. Oktober 1848 wurde auf der Volksversammlung im Dorfe Şimon der Kampf begon-

nen. Die Törzburger bildeten eine „Nationalgarde“, verjagten den Kastellan und den Notar, drangen in die Burg ein und zündeten die Akten an.

Der mit Militärgewalt befriedigte Aufstand flammte 1849 von neuem auf, als die Törzburger eine Klagschrift an das Militärdistriktskommando in Sibiu (Hermannstadt) richteten. Der Aufstand der Kalibaschen wurde im selben Jahre niedergeschlagen.

Die Aufhebung der Leibeigenschaft führte zum Verlust der Rolle eines Verwalters für das umliegende Gebiet, die die Törzburg bis dahin inne hatte.

Landkarte des Burzenlândes

Satele domeniului = Dörfer des Dominiums Bran (Törzburg).

Satele de hotar = Zur Törzburg gehörige Dörfer.

Satele domeniului pînă la 1395 = Bis 1395 zum Törzburger Dominium gehörige Dörfer.

ROLUL COMERȚULUI BRAȘOVEAN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI REFLECTAREA LUI ÎN GÎNDIREA ECONOMICĂ

de IULIU PINCZÉS

Dezvoltarea forțelor de producție din Transilvania, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, generează procesul de descompunere a feudalismului, caracterizat printr-o pronunțată decădere economică și înțepirea frământărilor sociale, ca expresie a antagonismului adînc între noile forțe de producție în creștere și relații de producție învechite, constituind piedica progresului economic și social.

În această epocă, situația social-economică din Transilvania reclama transformarea capitalistă a societății, punînd ca probleme majore abolirea organizării feudale a economiei, eliberarea iobăgiei, crearea industriei și comerțului liber de tip capitalist, eliberarea Transilvaniei de sub jugul habsburgic, dezvoltarea și consolidarea legăturilor economice între cele trei țări române.

* * *

Măsurile luate de Maria Tereza la mijlocul secolului al XVIII-lea, prin care comerțul transilvănean s-a rupt de Germania și s-a legat de Austria, au avut repercusiuni grave asupra economiei în general și în speță asupra comerțului din Transilvania.

Prin aplicarea taxelor vamale, Transilvania a fost silită să-și vîndă ieftin produsele agricole și materiile prime și să cumpere produsele industriale austriece de calitate inferioară la un preț ridicat. S-a hotărît „ca pentru orice marfă străină apuseană adusă, fie direct din străinătate, fie prin țările creditare se va plăti (în Transilvania n.n) o taxă de 30%; pentru mărfurile străine, dar cumpărate în Austria, tariful va fi de 4%, iar pentru mărfurile austriece numai 2%, la care urmează a se adăuga taxa de tranzit prin Ungaria de 1%”¹.

De teama că materia primă și forța de muncă ieftină să nu ducă la o dezvoltare mai esențială a industriei din Transilvania, care ar fi putut da naștere unei concurențe cu industria austriacă, autoritățile austriece au căutat să se opună oricărei inițiative menite să ducă la ridicarea industriei în această provincie.

¹ I. Moga, *Politica economică și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie națională Cluj*, VII, 1936–1938, p. 127.

În ciuda tuturor acestor piedici, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales la începutul secolului al XIX-lea, constatăm un progres în dezvoltarea forțelor de producție din Transilvania.

Pe lângă această creștere a forțelor de producție în largirea relațiilor capitaliste, un rol important l-a jucat intensificarea schimbului de mărfuri dinăuntrul și dinafara țării. La acestea se mai adaugă conjunctura favorabilă creată comerțului în urma blocadei continentale a lui Napoleon. Transportul mărfurilor ce formau schimbul dintre Orientul apropiat și colonii pe de o parte, și țările din Europa Occidentală pe de altă parte, se făcea pe drumuri terestre, prin Transilvania. Participarea Transilvaniei din nou la acest trafic internațional, a dus la înviorarea activității sale comerciale. „Centrul comerțului transilvănean—scria Kőváry—s-a mai înseninat odată, când s-a arătat ca într-o viziune strălucitoare de odinioară a comerțului levantin...Casele comerciale din Brașov s-au ridicat la un înalt nivel în decurs de câțiva ani. A căzut însă Napoleon și...Anglia pune din nou mina pe sceptrul regal al comerțului european și dintre casele comerciale care s-au ridicat, cele ce n-au sesizat din vreme că lumea basmelor se sfârșește în 1814, au falimentat aproape toate”².

În anii blocadei continentale în orașele mai mari din Transilvania, vechi centre ale schimbului de mărfuri, s-au înființat o serie de case comerciale, care participau activ la traficul internațional de mărfuri. Economia țării fiind slab dezvoltată, acumularea de capital realizându-se foarte lent, singura sursă de procurare a capitalului necesar pentru casele comerciale înființate a fost creditul cămătăresc. Chiar și în condițiile în care dobînda ce să plătea după acest credit se ridica uneori la 30%, comerțului transilvănean i se ofereau mari posibilități. După blocada continentală comerțul Transilvaniei decade.

În calea dezvoltării libere a comerțului Transilvania au stat privilegiile feudale, care au frînat înviorarea lui.

În aceste condiții, singurul oraș în care s-a dezvoltat totuși un comerț de tip capitalist a fost Brașovul. „Brașovul este primul, sau mai bine zis singurul oraș din Transilvania—se afirmă într-o revistă contemporană—care merită numele de comerciant”³.

În Brașov, activă, începînd din 1678 „Compania grecească”, care la începutul secolului al XIX-lea a decăzut. În 1845 societatea avea doar 20 de firme comerciale.

În locul acestor companii comerciale privilegiate se ridică o nouă grupare care cuprindea negustorii români și care se manifestă tot mai puternic. Această grupare cuprindea în 1836—96 de negustori, în 1840—101, iar în 1850—129 de case comerciale cu un total de 168 de membri⁴. Acești negustori români brașoveni în 1826 au creat o organizație negustorească separată, iar în 1838 obțin recunoașterea legală a acestei societăți, sub denumirea de „Gremiul român de comerț levantin”.

Gremiul românesc era purtătorul ideilor noi capitaliste, susținînd necesitatea libertății comerciale împotriva ideilor feudale și lupta pentru dezvoltarea

² L. Kőváry, *Erdélyorszáig statisztikája*, Cluj 1847, p. 236—237.

³ „Nemzeti Társalkodó”, I, 1839, nr. 12, p. 89.

⁴ G. V. Gologan, *Cercelări referitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1929, p. 52.

tarea legăturilor economice între cele trei țări române. „Negustoria trebuie a putea să se miște slobod; toată împiedicarea este chiar pentru folosul, da obșteea păgubitoare”⁵ — se scria în memoriul negustorilor români din Brașov în 1835. Acest comerț care avînd deja un caracter capitalist s-a extins în lupta împotriva politicii economice de asuprire a Curții din Viena, precum și împotriva privilegiilor feudale.

Datorită acestei societăți comerțul Transilvaniei cu țările vecine a cunoscut un drum ascendent. Din unele date statistice, publicate în diferite ziare rezultă următoarea dezvoltare a acestui comerț:

Creșterea valorică a importului și exportului Transilvaniei (în florini)

	1780 ⁶	1799 ⁷	1837 ⁸	1841 ⁹	1845 ¹⁰
Valoarea importului	1 631 940	2 840 057	3 186 835	3 427 730	4 0718-10
Valoarea exportului	79 689	730 956	2 977 169	2 131 068	2 973 993

Cea mai importantă piață pentru desfacerea produselor transilvănene a fost în Țara Românească și în Moldova. Aceste țări aveau legături economice seculare cu Transilvania.

Importanța pe care o prezenta pentru Transilvania comerțul cu țările române o putem vedea dacă comparăm volumul comerțului ce îl avea Transilvania cu celelalte provincii austriece. După unele date, balanța se prezenta astfel în anii 1837 și 1838 (în florini ¹¹):

	1837		1838	
	Valoarea importului	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea exportului
Înspre Turcia (în țările române) În provinciile Austriei	3 186 835 287 199	2 977 169 64 569	4 157 095 172 418	2 995 091 89 144

Rezultă deci, că spre țările române comerțul Transilvaniei atît la import cît și la export era cu mult mai ridicat decît spre provinciile austriece. În Țara Românească și Moldova se exporta: hîrtie, textile, articole de piele

⁵ D. Z. Furnică, *Din trecutul românesc al Brașovului. Documentele comerciale 1741—1860*, București, 1937. p. 32.

⁶ Benigni, *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1837, p. 95.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Nemzeti Társalkodó”, 1840, nr. 16, p. 121—122.

⁹ Beker, *Beiträge zur Österreichischen Handels und Zollstatistik*, I, p. 152.

¹⁰ „Budapesti Híradó”, 1845, nr. 533.

¹¹ I. Moga, *Influența Gremiului comercial levantin din Brașov*, în *Analele Academiei de înalte studii comerciale și industriale din Cluj—Brașov*, I, 1939—1940, Brașov, 1941, p. 625.

și alte mărfuri produse în manufacturile din Transilvania. În schimb se importau: vite, piei, porcine, cereale etc., care se foloseau în manufacturile din Transilvania, sau erau transportate în Austria.

Artera principală a comerțului cu străinătatea era Brașovul¹². Rolul hotărîtor în acest comerț al Brașovului l-au avut negustorii români. După statistica oficială, între anii 1839—1843 importul negustorilor sași era de 16.132 funți, acel al negustorilor greci 2.649.650 funți, iar al negustorilor români 19.278.303 funți, adică de 1 200 de ori mai mare decît al sașilor. Din totalul exportului celor cinci ani care însuma 14.246.199 funți, românilor le reveneau 13.504.911 funți, sașilor 515.144 funți și grecilor 228.144 funți, Numai un singur negustor român Rudolf Orghidan a plătit în acești cinci ani drept taxe vamale de import-export și de tranzit de patru ori mai mult decît toți negustorii sași din Brașov¹³. Calculat după datele anilor 1839—1843, negustorii români dețineau 88% din importul operat prin Brașov, iar din export 94,77%. Negustorii români aveau depozite de mărfuri, magazine în București, Galați, Brăila, Tulcea, orașe prin care ei țineau legăturile comerciale cu Constantinopol, Asia Mică și Egipt.

O parte a capitalului comercial era investit în industrie. Din memoriul negustorilor din 1827 rezultă că numai pentru toarcerea firelor de bumbac negustorii români plăteau anual „populației sărace” 743.000 florini. Negustorii țineau filaturi de lînă, de bumbac și diferite menufacturi. Astfel, întreprinderea de spălat lînă din Tohan trimetea la Pesta, Viena, în Germania, în Olanda 1.000.000 de funți de lînă spălată în valoare de 55.000 florini. Femeile din districtul Brașovului primeau anual pentru tors peste 500 de măji de bumbac, pentru care li se plătea 100.000 florini¹⁴.

* * *

Avînd în vedere rolul deosebit al comerțului și îndeosebi al comerțului brașovean, reprezentanții burghezi au acordat o atenție cuvenită acestei ramuri a economiei. În ziarele burgheze ale vremii, pe lîngă faptul că se publicau mereu informații despre tîrguri, tranzacții, prețul mărfurilor, în multiple articole găsim referiri despre importanța comerțului pentru economia țării, activitate, care după părerea burgheziei constituie un factor al progresului și culturii. În Transilvania, agricultura fiind ramura de bază a economiei, comerțul a influențat în primul rînd această ramură. „Comerțul este fundamentul vieții economice, căci agricultura nu se poate dezvolta bine numai unde există un comerț activ”¹⁵.

O preocupare deosebită a manifestat G. Barițiu față de comerț încă la începutul activității sale ziaristice. Reprezentînd tînăra burghezie română, avînd un contact permanent cu comercianții din Brașov, cunoscînd preocupările lor, el mărturisește fără rezerve, că elementele economice au un rol hotărî-

¹² I. Kőváry, *op. cit.*, p. 283—284.

¹³ G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 50—51.

¹⁴ *Ibidem*, p. 160—163, 183—188.

¹⁵ „Gazeta de Transilvania”, 1844, nr. 25.

lor în desfășurarea vieții omenești. „Bani, negoț, economie, câștig. Împrejurul acestora se întoarce ca pe lângă niște osii lumea fizică și morală în zilele noastre”¹⁶. De aceea, în articolele scrise în epoca reformelor, el se adresează burgheziei române — „capitaliștilor”, invitându-i și îndrumându-i la lărgirea activității lor economice, și anume, la înființarea de întreprinderi industriale și la dezvoltarea comerțului. El subliniază cu o convingere fermă că „nici un ram al vieții noastre sociale nu merită mai mare luare aminte în zilele noastre decât comerțul și industria”¹⁷.

Pentru a demonstra importanța pe care o are dezvoltarea industriei și comerțului transilvănean pentru economia europeană, Barițiu, pe baza unor constatări ale lui Széchenyi, arată: „Pentru o parte mare din încordatele acestor priviri care le aruncă astăzi numai toată Europa asupra răsăritului din pricină industriale, Ungaria și Transilvania sînt cu mult mai interesate, decît s-ar părea cuiva, socotind împrejurimile numai pe deasupra: ele sînt chemate tocmai acum, cu bogăția lor de produse naturale și cu puterile industriale a păși cu energie în negoțul cel mare și a nu privi numai la lenevie exportăția din alte țări”¹⁸.

Deoarece unii considerau comerțul în mod greșit ca o activitate de speculă, burghezia s-a ridicat pentru apărarea comerțului. După părerea lui Kőváry L. pentru ca comerțul să devină o sursă de ridicare materială și morală a națiunii, el trebuie să dispună de principii, de spirit, cum dispunea, de exemplu, în Anglia. Dar pentru aceasta este nevoie de dezvoltarea unui comerț productiv (și nu a comerțului speculativ), adică a unui comerț activ, care realizează un câștig mai mic, însă asigură o circulație mai mare a bunurilor, satisface necesitățile unei părți mai largi ale populației, oferindu-i diferite produse și, astfel, contribuind la lărgirea pieței interne și a comerțului în general.

George Barițiu, Brassai Sámuel, Kőváry László, Anton Kurz și alți gânditori se afirmă de la început ca dușmani de neîmpăcat ai privilegiilor feudale ce se mai practicau în domeniul industriei și comerțului. În acest sens ei au scos în evidență rolul negativ al breslelor „care-și înalță capul ca niște lipitori și sînt țepi din lanțul cătușelor comerțului”. Ei demonstrează că dezvoltarea comerțului din Transilvania este frînată nu numai de o serie de lipsuri cum sînt drumurile impracticabile, podurile rele, mijloace de transporturi necorespunzătoare și insuficiente unui trafic mai mare, ci și de diferitele privilegii feudale ale breslelor.

Reprezentanții burgheziei au insistat pentru dezvoltarea unui comerț liber, și pentru intensificarea schimbului comercial cu țările române.

Comerțul exterior practicat de brașoveni era în dependență de nivelul producției industriale și agricole. De aceea, gânditorii progresiști ai vremii au analizat comerțul exterior în strînsă legătură cu nivelul de dezvoltare a industriei. „Comerțul este balanța industriei unei țări; cu cît importă sau

¹⁶ „Gazeta de Transilvania 1839, nr. 42.

¹⁷ *Ibidem*, 1845, nr. 39—41.

¹⁸ *Ibidem*.

exportă mai mult o țară, cu atât se ridică sau scade balanța în favorul sau defavorul ei¹⁹.

Pătrunderea mărfurilor de calitate mai bună și la un preț mai scăzut din țările occidentale în țările române și eliminarea de pe piața acestor țări a unui număr însemnat de negustori brașoveni, a determinat ca problema prețurilor, a calității produselor, precum și a concurenței să constituie o preocupare permanentă a gînditorilor în deceniile premergătoare revoluției din 1848. „...Manufacturile Dv. nu se mai caută ca odinioară”²⁰ se adresa G. Barițiu negustorilor din Brașov.

Unii considerau că obiectul concurenței negustorești constă „nu atât în bunătatea, cît mai virtos în ieftinătatea mărfurilor”²¹. Barițiu combate această concepție unilaterală și arată că pe cumpărători îi interesează atât prețul cîl și calitatea produselor. Numai astfel se poate explica de ce produsele fabricate în alte țări, de o calitate mai bună și mai ieftine își găsesc cumpărători; în schimb produsele manufacturilor din Brașov nu pot fi desfăcute. Astfel dacă pănura din Brașov ar avea aceeași calitate ca și cea lucrată în Siberia, dacă ar fi mai ieftină, cumpărătorul ar alege pe cea confecționată la Brașov. Barițiu trage concluzia că „concurența nu stă într-u a îngrămădi brașovenii la Dunăre, ci într-u a duce brașovenii care să aibă toate calitățile ce are spre pildă marfa americană, engleză ș.a. de care nu te poți minuna în destul, cum se poate vinde atât de ieftin adusă fiind peste atîtea sute de mile”²².

Barițiu a făcut aceste observații critice producătorilor din Brașov nu din cosmopolitism, ci fiind un bun patriot, care dorea deșteptarea și perfecționarea industriei patriei, „spre mai bună lucrare”. El ajunge la concluzia că numai prin dezvoltarea industriei se poate ajunge la un comerț modern. Producătorii nu trebuie să aibă vederi înguste și să se mulțumească numai de produsele de care are nevoie funcția lor căci „vai de acel econom care este silit a produce numai atîta cu cît să-și mulțumească cu cele mai neapărate trebuințe familiare”²³.

Cu alte cuvinte, producătorii trebuie să ia în considerare nevoile consumatorilor, ale piețelor.

Reprezentanții burgheziei progresiste, fie ei români, maghiari sau germani, s-au pronunțat ferm pentru un trafic cît mai viu cu țările românești „fiind pare-se singurele pe care ni le-a hărăzit soarta ca piețe ale Transilvaniei”²⁴. — arăta Kőváry L. Ei susțineau că Transilvania trebuie să-și dezvolte legăturile în primul rînd cu aceste țări, deoarece aceste relații au deja un trecut de mai multe secole, dar mai ales pentru că prin aceste legături economia Transilvaniei va cunoaște o dezvoltare mai sigură, mai rapidă și mai armonioasă, decît în cazul unei orientări spre Apus.

¹⁹ L. Kőváry, *Erdélyország statisztikája*, 1847, p. 275.

²⁰ „Gazeta de Transilvania”, 1845, nr. 89.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, 1845, nr. 41.

²⁴ L. Kőváry, *op. cit.*, p. 278.

Această dezvoltare era însă îngrădită de sistemul vamal impus de către Curtea imperială. Acest sistem vamal interzicea, printre altele, să se importe din alte țări anumite produse industriale, mai ales acelea ce se fabricau și în provinciile ereditare ale imperiului habsburgic, provincii care au avut o industrie relativ mai dezvoltată.

Reprezentanții burgheziei au scos în evidență caracterul reacționar al sistemului vamal habsburgic ce se aplică în Transilvania sub forma plăților „trezecimilor”²⁵ și care constituia o frână în dezvoltarea economiei transilvănene. „Vama a existat una singură, iar ea a încurajat tot imperiul austriac, iar trezecima nu se aplică decât în Transilvania și Ungaria”²⁶.

Veniturile provenite din taxele respective, în realizarea cărora contribuțiile negustorilor brașoveni au fost cele mai însemnate, se ridicau de la an la an, în schimb taxele de export erau minime. Acest sistem, pe lângă pierderile materiale, a avut repercusiuni și asupra vieții economice și morale. „Acest sistem vamal, pe de o parte apăsa greu asupra comerțului nostru, pe de altă parte constituie un impozit indirect; dar a fost și mai mare pierderea morală provocată de vămile extremiste, stimulând comerțul clandestin și mărfurile de contrabandă”²⁷.

Reprezentanții burgheziei au considerat construirea căilor de comunicație, îndeosebi a căilor ferate ca unul dintre factorii principali ai dezvoltării economiei, ai răspîndirii civilizației și a colaborării între popoare. „S-ar face comerț, dar lipsesc mijloacele de exportare și de înconjurare a negoțului dinlăuntru”²⁸.

Planurile privind navigația cu aburi pe Dunăre, introducerea căilor ferate în Transilvania, folosirea râurilor interne ca Oltul și Mureșul pentru transport comercial erau acțiuni care i-au entuziasmat pe gânditori. Astfel navigația pe Dunăre a deschis noi perspective pe calea dezvoltării industriei și comerțului țărilor dunărene. „Moldovei, Țării Române și Serbiei, întâmplările vremurilor de atunci, iar mai virtos navigația cu vapori pe Dunăre li s-au dat și fără voie bolduri de industrie, cu folositele și prețioasele lor produse naturale, sînt trase în sfera comunicației cei mari”²⁹.

G. Barițiu — precum și alți gânditori — au subliniat în mai multe articole rolul deosebit pe care l-ar putea îndeplini din bazinul dunărean în traficul internațional, dacă s-ar dezvolta căile de comunicație. În acest scop el a propus acțiuni ample pentru dezvoltarea porțiunilor dunărene, pentru lărgirea producției la produse ce ar găsi cumpărători pe piețele externe.

²⁵ Sub pretextul că nemeșii nu plăteau import, taxa vamală obișnuită percepută după mărfurile importate, fie din Austria, fie din alte țări, a fost majorată cu așa-numita trezecime, cu scopul ca aceste țări (Transilvania și Ungaria) să contribuie și mai mult la formarea veniturilor statului.

²⁶ L. Kőváry, *Iparunk és kereskedelmünk*, Hetilap, 1854, nr. 80.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, 1838, nr. 22.

Încă în anii cînd în Transilvania nu este cunoscut drumul de fier, gînditorii progresişti au apreciat rolul deosebit de important pe care îl va juca acest mijloc de comunicație modernă. Barițiu, încadrîndu-se în discuțiile purtate la Viena în problema introducerii drumului de fier de la Szolnok la Timișoara sau Arad, a susținut punctul de vedere al orădenilor ca linia de la Szolnok să treacă mai întîi pe la Arad, conexînd astfel orașele comerciale importante (Brașovul și Sibiu) în circuitul economic european.

Planul lui Barițiu cuprindea o rețea întreagă de linii ferate pe tot cuprinsul românesc, urmărind prin acestea consolidarea legăturilor economice și culturale dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania. El propune ca pe lingă linia Bratislava—Arad să se construiască linia Galați—Brașov, cu ocol prin Brăila—Focșani și o altă linie: București—Brașov, pentru a face legătura cu căile ferate din Transilvania, Ungaria și Austria.

Prin acest plan el a urmărit două lucruri: prosperitatea economică a țărilor române, extinderea exploataării bogățiilor naturale, înviorarea comerțului exterior și afirmarea independenței politice a țării. „Dacă o patrie nu vrea a se usca pe picioare, ea nu trebuie să aștepte ca să o îmbie alții cu drumuri de fier, ci să alerge ca însăși după interesul său”³⁰.

După aprecierea reprezentanților burgheziei, singurul reprezentant al comerțului cu străinătatea era Brașovul. Kőváry L. considera că „comerțul interior promovează numai circulația, dar nu îmbogățește; balanța activă sau pasivă o hotărăște numai comerțul cu străinătatea și dacă ne gîdim că toate acestea le manipulează Brașovul, va trebui să se ajungă neapărat la convingerea că Brașovul merită mai multă atenție în domeniul legislației”.

Cu atît mai mult că Transilvania nu poate avea comerț decît spre Țara Românească și Moldova, iar acest comerț nu-l poate desfășura decît Brașovul, care singur e capabil să examineze mai bine gustul și nevoile din aceste țări. Pe drumurile cum sînt cele de pe Timiș, Oituz, Bran și Ghimeș, nu se poate dezvolta un comerț care să fie capabil să concureze cu englezi, francezi și ruși pe piața din Țările Românești. „Și totuși acești oameni energici pun în circulație anual mărfuri în valoare de 1.240.000 florini, în mai mult ca 100 prăvălii ce le au în Moldova și Țara Românească, iar tot cam atîta importă și pe lingă aceasta exportă și produse de la 49 de bresele din Brașov”³¹.

* * *

La mijlocul secolului al XIX-lea burghezia română, mai ales cea comercială, a început să constituie o forță socială care avea o influență apreciabilă asupra economiei din Transilvania. Dar pentru a se dezvolta și mai mult, ea avea nevoie de lichidarea restricțiilor feudale în viața economică și de dezvoltare liberă a industriei și comerțului. Avînd în vedere această putere economică a burgheziei române, era firesc ca printre revendicările Adunării Naționale de la Blaj din 1848 să figureze și cele ale burgheziei industriale și comerciale. „Națiunea română pofteste libertatea industrială și comercială, cu ridi-

³⁰ „Gazeta de Transilvania”, 1847, nr. 26.

³¹ L. Kőváry, *Erdélyország statisztikája*, 1847, p. 283—284.

carea țeherilor și a privilegiilor și stavilelor comerțului în țările vecine, de care se ține desființarea vămilor la graniță³².

Revoluția burghezo-democratică din Transilvania, alături de cea din Muntenia și Moldova a stimulat mersul înainte al societății românești, deschizând drumul unor puternice și profunde transformări economice, sociale și politice, care culminează cu făurirea României moderne ca stat independent și unitar.

Aceste condiții au deschis drumul dezvoltării și a comerțului deziderat ce a fost urmărit de către burghezie în lupta împotriva feudalismului.

³² Al. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, II, Viena, 1852, p. 245.

DIE ROLLE DES KRONSTÄDTER HANDELS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XIX. JAHRHUNDERTS UND SEINE WIDERSPIEGELUNG IM ÖKONOMISCHEN DENKEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Entwicklung der Produktionskräfte in Siebenbürgen zieht in der zweiten Hälfte des 18. Jh. den Auflösungsprozess des Feudalismus hinter sich, sowie das Aufkommen der kapitalistischen Produktionsverhältnisse. Bei diesem Prozess spielte die Intensivierung des Warenaustausches innerhalb und ausserhalb des Landes eine bedeutende Rolle.

Die Hauptader des Handels mit dem Ausland bildete Braşov (Kronstadt). Zu Beginn des 19. Jh. wurden übermässig schnell die rumänischen Handelshäuser errichtet, die im Jahre 1826 im „Rumänischen Gremium des levantinischen Handels“ organisiert wurden.

Der Aufschwung des siebenbürgischen Handels mit den rumänischen Ländern in obengenannter Zeitspanne wurde durch die rumänischen Handelsleute aus Kronstadt gesichert, die in ihrem Kampf gegen feudale Privilegien und die ökonomische Unterdrückungspolitik durch den Wiener Hof einen kapitalistischen Handel führten. In der Arbeit wird durch statistische Daten das ständige Anwachsen des Austausches zwischen den rumänischen Ländern belegt.

Auf die aussergewöhnliche Rolle des Handels im ökonomischen Leben, zumal desjenigen Handels der in Braşov betrieben wurde, wiesen die zeitgenössischen Denker des öfteren hin. George Bariţiu, Kövály László, Anton Kurz und andere betätigten sich als unversöhnliche Feinde der feudalen Privilegien, welche die freie, kapitalistische Entwicklung der Industrie und des Handels hemmten. Sie betrachteten den Aufschwung des Handels in engem Zusammenhang mit der Entwicklung der Industrie. Im Konkurrenzkampf mit fremden Erzeugnissen sowohl auf dem Innenmarkt, als auch auf den Märkten der Moldau und Munteniens verlangten sie Verbesserung der Qualität der Erzeugnisse und die Herabsetzung der Preise.

Die Vertreter der fortschrittlichen rumänischen, ungarischen und deutschen Bourgeoisie verlangten einen immer regeren Handelsverkehr mit den rumänischen Ländern, nachdem diese Beziehungen schon eine jahrhundertalte Vergangenheit hatten und andererseits eine rasche Entwicklung der siebenbürgischen Wirtschaft nur auf solchem Wege gesichert werden konnte. Deshalb erhoben sie sich gegen das von Habsburg auferlegte System und kämpften für den Bau moderner Verkehrswege, die diese Beziehungen erleichtern sollten.

Die Forderungen des Bürgertums widerspiegeln sich auch in den historischen Dokumenten der Nationalversammlung von Blaj aus dem Jahre 1848.

ISTORIE MODERNĂ

CONTRIBUȚIA LUI A. T. LAURIAN LA ÎNFIINȚAREA ȘI EDITAREA „MAGAZINULUI ISTORIC PENTRU DACIA”*

de VASILE NETEA

La începutul anului 1845 (12/24 ianuarie) Laurian îl anunța pe George Barițiu că s-a asociat cu N. Bălcescu pentru a înființa o revistă de istorie ce urma să se numească *Magazin istoric pentru Dacia*, trimițându-i totodată și textul unei „înștiințări” cu rugămintea de a o tipări la tipografia la care se lipăreau și foile sale. „Înștiințarea”, după recomandările lui Laurian, urma să se tipărească într-un număr de exemplare egal cu tirajul „Gazetei de Transilvania” — tiraj care la acea dată se ridica la aproape 800 exemplare — căruia dorea să i se mai dea un adaos de alte 300 exemplare pentru o cât mai largă popularizare a inițiativei luate. Pentru succesul acesteia, el îl ruga în același timp pe redactorul de la Brașov să publice „Înștiințarea” și în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” — așa cum procedase și Eliade în „Curierul românesc” — și totodată, pentru a-i da mai multă importanță, să o comenteze sub semnătura sa¹.

Textul trimis de Laurian — purtând atît semnătura acestuia cît și a lui N. Bălcescu — s-a publicat la 29 ianuarie 1845 în fruntea „Foi pentru minte, inimă și literatură”, deschizîndu-se astfel „Magazinului” o largă cale spre cititorii de peste Munți. În „Înștiințare”, după o entuziasă expunere asupra importanței istoriei naționale, în care se afirma că „istoria este cea dintîi carte a unei nații”, se arăta că „Magazinul istoric pentru Dacia” avea să se împartă în șase mari rubrici intitulate: 1. *Cronicul românesc*, în care urmau să publice cronici și anale scrise în limba română; 2. *Diplomaticul românesc*, destinat actelor oficiale, hrisoavelor, anaforalelor, tratatelor și convențiilor; 3. *Memoratorul dacian*, consacrat documentelor despre Dacia, culese din vechii autori greci, latini, bizantini traduse în limba română; 4. *Inscriptoriul dacian*, în care aveau să se reproducă inscripțiile antice și medievale aflate pe teritoriul Daciei, descrieri de monumente arhitectonice, morminte etc.; 5. *Disertatoriul istoric*, care trebuia să cuprindă cronologia domnilor români, studii critice, disertații, descrieri geografice și etnografice; 6. *Buletinul bibliografic* (lista scrierilor istorice noi referitoare la Dacia, recenzii și note critice).

Primul număr al „Magazinului” avea să apară la 1 iulie 1845.

Deși semnată de ambii redactori, totuși unii biografi și editori ai lui Bălcescu aveau să afirme mai tîrziu că „înștiințarea” (prospectul) a fost scris

* Fragment din monografia inedită: A. T. Laurian — *viața și activitatea sa*, scrisă în colaborare cu profesorul I. Popescu-Teiușan.

¹ Academia R.S.R., mss. 996, f. 136—137.

exclusiv de către acesta². Drept argument se invoca faptul că unele idei din „prospect“, în deosebi cele relative la concepția lui Bălcescu despre scopul și conținutul istoriei, au apărut cu un an mai înainte și în studiul acestuia despre „Puterea armată“, publicat în „Foaia“ lui Kogălniceanu de la Iași. Afirmatia e întemeiată numai cu privire la prima parte a prospectului, care într-adevăr și prin idei și prin expresii, poartă pecetea spiritului lui Bălcescu. Partea a doua, în care se vorbește de scrierile despre Dacia emenate de la autorii greci și latini și de la istoricii din țările „circumvecine“, unguri, poloni, nemți și turci, precum și apelul la românii din deosebitele părți ale Daciei, România (Țara Românească), Moldavia, Transilvania și Ungaria, a fost redactată însă, dacă nu în întregime de Laurian, în orice caz cu indiscutabila lui colaborare. Tot lui îi aparțin fără îndoială și titlurile unora din rubrici ca: „memoratoriul dacian“, „inscriptoriul dacian“ și „disertatoriul istoric“, care nu făceau parte din vocabularul lui Bălcescu și care anticipează expresiile ce aveau să constituie particularitatea stilului lui Laurian.

Problema coeficientului de contribuție personală în colaborarea lor de la „Magazinul istoric“ se va pune — așa cum se va vedea mai jos — și în legătură cu publicarea operelor cronicarilor precum și a unor studii apărute fără semnătură.

Legătura dintre Laurian și Bălcescu se înfiripase în decursul anului 1843, îndată după ieșirea acestuia din închisoarea de la Csorgani. Ea se va fi efectuat fără înfoială prin intermediul foștilor profesori transilvăneni ai lui Bălcescu, Florian Aron și Iosif Genilie, amândoi aceștia ca și A. T. Laurian, fiind din părțile Sibiului. Erudiția enciclopedică a noului profesor transilvănean, și în special vastele sale cunoștințe istorice îl vor fi impresionat pe N. Bălcescu chiar din primul moment, iar Laurian va fi fost cu totul captivat de entuziasmul, patriotismul și pasiunea pentru istorie a acestuia. Laurian avea atunci 33 de ani, iar Bălcescu 24. Apariția lui Bălcescu în paginile „Foi științifice și literare“ de la Iași cu studiul *Puterea și arta militară a românilor (de la întemeierea principatului Valahiei până acum (1844))*, va spori și mai mult admirația lui Laurian pentru tânărul istoric. Timp de cinci ani, până la convocarea Adunării de la Blaj de la 3/15 mai 1848, care îl va face pe Laurian să se reîntoarcă în Transilvania, numele lor vor figura mereu alături atât ca redactori ai „Magazinului istoric“, cât și ca membri de seamă ai „Asociațiunei Literare“ ce aveau să se întemeieze concomitent cu revista.

„Magazinul istoric pentru Dacia“ urmărea nu numai să cultive interesul și dragostea românilor pentru trecutul lor, ci totodată — așa cum se arătase în prospect — să inițieze o vastă acțiune pentru strângerea documentelor naționale, spre a lărgi astfel bazele științifice ale istoriografiei românești, obiectiv pe care — prin „Arhiva românească“ și prin publicarea „Letopisețelor Țării Moldovei“ — îl urmărea în Moldova și M. Kogălniceanu, iar în Transilvania, prin „Foaia pentru minte, inimă și literatură“, George Barițiu.

Trecutul Transilvaniei era studiat în același timp, prin aceleași metode, dar de pe alte poziții și cu alte obiective, și de către istoricii maghiari și sași,

² N. Bălcescu, *Opere*, I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, București, 1940 (ediția G. Zane), p. 186.

care editau în limbile respective publicațiile de documente *Erdély ország történeti tára* la Cluj (redactori contele Iosif Kemény și Ștefan Kovács), *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk — und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, la Brașov (redactor Anton Kurz) și *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* la Sibiu.

Concomitent cu publicarea documentelor naționale, „Magazinul“ de la București își propunea totodată să valorifice din punct de vedere critic — în această direcție urmînd să se releve îndeosebi marca erudiției a lui Laurian referințele privitoare la Dacia și la istoria poporului român, descoperite în scrierile unor autori străini ale căror opinii aveau să constituie argumente de cea mai mare importanță pentru străvechea civilizație dacică, și pentru originile și dezvoltarea istorică a poporului nostru. Prin acțiunea inițiată de noua publicație, se continuau astfel și se amplificau vechile eforturi de informație universală ale lui Dimitrie Cantemir, Stolnicul Cantacuzino, Samuil, Micu, George Șincai, Petru Maior, M. Kogălniceanu și se deschideau căi noi pentru cercetările viitoare ale lui Al. Papiu-Ilarian, B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, V. Părvan, Gh. Popa-Lisseanu.

Spiritul „Magazinului“ — din care între anii 1845—1848 aveau să apară cinci fascicule totalizînd 1945 pagini, urmate apoi în 1850—1851 de două noi fascicule publicate la Viena numai de Laurian³, a fost relevat cititorilor săi prin cele două ample studii publicate în primul volum de N. Bălcescu (*Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor*) și A. T. Laurian (*Discurs introductiv la istoria românilor*). Atît în acest volum cît și în cele următoare, pe lîngă contribuția lor directă semnată de fiecare în parte⁴, ei vor publica în comun, la rubrica „cronicarul românesc“, și un număr de șase cronici: *Istoriile domnilor Țării Românești scrise de Constantin Căpitanul Filipescu*⁵, *Istoria Țării Românești de la 1689—1700 de Radu Greceanu*⁶, *Cronica Țării Moldovei de la 1662—1730*⁷, *Cronica Țării Românești de Radu Popescu*⁸, *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat românii*⁹, *Istoria Țării Românești de la 1689 încoace*¹⁰. În anii 1846—1847 patru din aceste cronici — cele alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu, Radu Greceanu, Radu Popescu și Cronica Țării Moldovei atribuită lui Mustea Diacu — aveau să fie reproduse — ca extrase din „Magazinul“ — și în două volume separate intitulate *Cronicarii Țării Românești* semnate de ambii editori, întîietatea semnăturii — ca și pe coperta „Magazinului“ — avînd-o Laurian.

În unele din exemplarele volumului I din „Cronicarii“ sînt reproduse — după cum reiese din notele lui G. Zane la ediția „Operelor“ lui Bălcescu¹¹ — și

³ Vezi pentru detalii N. Bălcescu, *Opere*, I, partea a II-a, p. 187—189. (Note și materiale de G. Zane).

⁴ Vezi pentru N. Bălcescu volumul al doilea al ediției lui G. Zane.

⁵ *Magazinul istoric*, I (1845), p. 83—114, 147—186, 211—250, 279—326, 343—389; II (1846), p. 3—35.

⁶ *Idem*, II (1846), p. 129—176, 193—228, 325—352.

⁷ *Ibidem*, II (1846), p. 3—94, 331—372.

⁸ *Ibidem*, IV (1847), p. 21—62, 93—178.

⁹ *Ibidem*, IV (1847), p. 231—372; V, nr. 1—3 (1847), p. 3—32.

¹⁰ *Ibidem*, V, nr. 1—3 (1847), p. 93—184.

¹¹ Gh. Zane, *loc. cit.*, p. 205.

cele două studii ale lui Bălcescu și Laurian din primul număr al „Magazinului” în timp ce în altele, așa cum se constată din exemplarul aflat în biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”¹², nu sînt incluse decît cronicile menționate.

Deși semnăturile editorilor nu lipsesc de pe nici unul din cele două volume, totuși G. Zane, ridicînd problema „editorului efectiv” al cronicilor publicate în „Magazin”, a pregătirii manuscriselor, a notelor explicative și a supravegherii tiparului, afirmă că, „editarea efectivă a acestor șase cronicari nu poate fi considerată ca o operă comună” a acestora¹³. D-sa este de părere că cei doi editori au pregătit textele în vederea tipăririi lor în mod separat, N. Bălcescu îngrijindu-se de cronicile lui Constantin Căpitanul Filipescu, a lui Radu Greceanu și, „probabil”, de prima parte a cronicii Țării Moldovei, care au apărut pînă în vara anului 1846 cînd acesta a plecat la Paris. Argumentele lui Zane se sprijină, în ceea ce privește cronica lui Filipescu, pe însemnările autografe făcute de Bălcescu pe manuscrisul cronicii, iar cele aduse în legătură cu cronica moldovenească pe ortografia „întrebuințată la acea dată în mod curent de către dînsul”¹⁴. Editarea restului cronicilor — Istoria Țării Românești considerată ca aparținînd lui Stoica Ludescu, cronicile lui Radu Popescu precum și partea a doua a cronicii Moldovei — Zane le atribuie însă lui Laurian, motivîndu-și afirmațiile pe notele care însoțesc textele originale, pe ortografia editorului, care se deosebea de a lui Bălcescu, precum și pe faptul că în fruntea textului cronicii lui Ludescu, el a introdus o *Cronologie a Daciei și a românilor* semnată cu inițialele sale: A. T. L.

Observațiile și constatările lui Zane sînt fără îndoială exacte și îndreptățite, dar ele nu lămuresc decît contribuția de detaliu a celor doi editori, contactul personal al fiecăruia dintre ei cu manuscrisele menționate, dar nu și munca generată de coordonarea publicării și valorificării lor, orientarea unitară a acesteia, care, în pofida afirmațiilor sale, ne obligă să considerăm totuși editarea cronicilor publicate de „Magazinul” ca o „operă comună” a ambilor redactori. De altfel, publicarea în colaborare a tuturor acestor cronici era anunțată chiar în „înștiințarea” de apariție a „Magazinului”, în care se preciza că redactorii săi posedă „o colecție de vreo zece letopisețe”, fapt ce ne permite să credem că înainte de a fi publicate, toate aceste cronici au fost cunoscute și comentate de amîndoi semnatarii „înștiințării”. Cît despre supravegherea tiparului, nu e greu de admis că ea, de la apariția „Magazinului” și pînă la suspendarea sa, a fost efectuată în cea mai mare parte, chiar atunci cînd Bălcescu se afla în București, de către A. T. Laurian.

De altfel cererea de tipărire a „Magazinului” adresată la 19 aprilie 1845 tipografiei colegiului „Sf. Sava” e semnată de Laurian *singur*, el asumîndu-și totodată și plata tiparului¹⁵.

E de neînțeles însă faptul că editorii din ultimii ani ai unora din aceste cronici au trecut alît peste indicațiile din „Magazinul” cît și peste precizările lui Gh. Zane, lăsînd cu totul în umbră pe A. T. Laurian al cărui nume, copleșit

¹² Vezi cota I, 3998.

¹³ Gh. Zane, *loc. cit.*, p. 205.

¹⁴ *Ibidem*, p. 206.

¹⁵ Vezi pentru detalii Horia I. Nestorescu, *Știri inedite privind tipărirea și răsptindrea „Magazinului istoric pentru Dacia”*, în *Studii și articole de istorie*, XI, 1968, p. 49–50.

de faima postumă a lui Bălcescu — acestuia atribuindu-i-se întreg meritul publicării cronicilor — nu mai e menționat decât sub forma indirectă de „primii editori” sau „primii redactori”¹⁶.

O asemenea atitudine se observă la unii cercetători și publiciști și în legătură cu contribuția lui Laurian la redactarea generală a „Magazinului istoric”, deși, cu excepția primului număr, dominat de cele șase articole ale lui Bălcescu¹⁷, el a publicat cele mai lungi și mai bogate studii — unele din ele de proporții monografice — și totodată cele mai numeroase documente, majoritatea descoperite în arhivele de la Viena.

Prezent în toate rubricile, el a fost în același timp colaboratorul permanent și exclusiv al rubricii *Memoratoriul dacian*.

De altfel, în legătură cu redactarea „Magazinului”, trebuie să precizăm că la sfârșitul primului an de apariție al acestuia Bălcescu a plecat la Paris (iunie 1846), de unde nu avea să se întoarcă decât în primăvara anului 1848 (martie). Deși la început fusese vorba, după cum reiese dintr-o scrisoare adresată de Laurian lui George Barițiu la 21 iunie¹⁸, numai de o ședere de trei săptămâni, totuși, pînă la urmă, aceasta avea să se transforme într-o „zăbovire” — după expresia lui Laurian — de aproape doi ani¹⁹. În tot acest timp redacția și administrația „Magazinului istoric pentru Dacia” au fost conduse exclusiv de Laurian, consultațiile cu „coredactorul” său, destul de rare de altfel, făcându-se numai prin corespondență.

În volumele III-V Bălcescu, în afară de publicarea unor documente, are o singură colaborare consacrată portretelor principiilor Țării Românești și ai Moldovei, aflate în cabinetul de stampe al bibliotecii regale din Paris²⁰. Absența sa din paginile revistei e recunoscută de el însuși, la 29 noiembrie 1847, într-o scrisoare adresată lui V. Alecsandri spre a-i cere un articol pentru revista de la București, măsturisindu-i acestuia că „eu de mult nu putui să mai trimit articole”. Scopul solicitării lui Alecsandri era de a „mai ridica puțin «Magazinul» pe care, după aproape un an și jumătate de la plecarea sa din țară, îl considera „căzut”²¹. Vorbind despre această perioadă a existenței revistei, N. Iorga avea să afirme în anul 1903 că „sarcina publicării «Magazinului», această întie revistă pur istorică a românilor — și nu numai atita, preciza N. Iorga —, ci singura fiindcă de atunci și pînă în zilele noastre (afirmație făcută la 1903) nu s-a mai încercat o publicație periodică avînd de scop numai primirea studiilor despre istoria națională — a căzut exclusiv asupra lui A. T. Laurian”²².

¹⁶ A se vedea *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, București, 1959 (ediția C. Grecescu), p. XVIII, XXIII, XXIV; *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, București, 1960 (ediția C. Grecescu și Dan Simonescu), p. V, LVIII; *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu*, București, 1963 (ediția C. Grecescu), p. CV.

¹⁷ Vezi Cuvîntul preliminar ..., *Românii și fanarioșii*, Ioan Tău, marele logofăt al Moldovei, Logofătul Miron Costin, Spătarul Ioan Cantacuzino, Postelnicul Constantin Cantacuzino.

¹⁸ Academia R.S.R., mss. 996, f. 140.

¹⁹ Idem, f. 142.

²⁰ *Magazinul istoric*, IV (184), p. 212.

²¹ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență*, București, 1964, p. 83.

²² N. Iorga, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 39.

Lui Laurian îi aparținea, în calitate de filolog și lingvist, și ortografia „Magazinului“ care, chiar de la început a adoptat ortografia practică de periodicul de la Brașov, la care el colabora încă din anul 1840. „Una din vederea „Magazinului istoric“ — se preciza în primul număr al acestuia — fiind de a răspîndi cunoștința istoriei românilor în toate provinciile Daciei, pentru articolele originale redacția va întrebuința o limbă și o ortografie mai progresivă, dar moderată, și care să fie cît se va putea mai bine primită de către deosebitele dialecte românești, Luînd de la fiecare dialect, sau mai bine provincialism, aceea ce i se va părea bun și rațional. Spre acest sfîrșit (scop — n. n.) cît și pentru ortografie s-a primit în parte cea adoptată de „Gazeta Transilvaniei“.

Din nefericire această orientare, stabilită de acord cu Bălcescu, n-a fost respectată decît în primul an al revistei, fiindcă în anii următori, mai ales după plecarea lui Bălcescu la Paris, Laurian va aluneca tot mai mult pe povișul exagerărilor latiniste, impunînd chiar și materialele trimise de „coredactorul“ său, noile sale tendințe ortografice.

În timpul absenței lui Bălcescu se produce și adoptarea caracterelor grafice latine ale „Magazinului“, care în anii 1845 și 1846 — parțial pentru volumul al patrulea pînă la pagina 178 și în anul 1847 — se imprimase cu slove chirilice. Același îndemn îl dădea Laurian și pentru publicațiile de la Brașov de care el era strîns legat. „Vedeți — îi scria el lui Barițiu la 22 decembrie 1846 anunțîndu-i noile sale intenții — de mai latinizați și d-voastră literele că noi avem de gînd să introducem în anul viitor cu totul pe cele latinești. N-ar face cîinste transilvănenilor — adăuga el în concluzie — cînd ei au început (să scrie) mai întîi cu litere latine și acum să rămînă cei din urmă²³.

Primul studiu al lui Laurian apărut în „Magazin“ — *Discurs introductiv în istoria românilor* — reprezintă o succintă sinteză a istoriei poporului român din cele mai vechi timpuri și pînă la începutul secolului al XIX-lea. Punînd la o largă contribuție atît pe geografii și istoricii antici cît și pe cei ai epocilor următoare²⁴, el abordează în acest studiu problemele fundamentale ale istoriei poporului român și ale etapelor sale de dezvoltare: vechimea și întinderea teritoriului, originea, latinitatea limbii, întemeierea primelor voievodate, relațiile medievale cu bulgarii și ungurii, luptele împotriva expansiunii și dominației otomane, anexarea Transilvaniei de către Habsburgi, pentru a insista apoi asupra începutului de emancipare politică din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Lunga incursiune istorică a lui Laurian constituie, prin argumentele și mărturiile invocate, o puternică demonstrație a vechimii poporului român, a latinității limbii române și a unității teritoriului român.

La baza expunerii sale, Laurian așeza teritoriul vechii Dacii pe care, în vederea descrierii, pentru a-l înfățișa într-un mod cît mai captivant, el îl împărțea în șapte regiuni: *Dacia centrală sau intramontană* (Transilvania); *Dacia*

²³ Academia R.S.R., mss. 996, f. 156.

²⁴ Dio Cassius, Eutropius, Ptolemeu, Ulpianus, Strabo, Constantin Porphyrogenetul, Notarul Anonim, Anna Comnena, Nicetas Chaniataes, L. Chalcondylas, Aeneas Sylvius, Thurot, Martin Optz, I. Dlugosz, Felix Petancius, Bonfinius, N. Istvánfi, Benkő, George Pray, Gibbon etc. (Menționarea numelor s-a făcut în ordinea citării de către autor).

orientală, ultramontană (Moldavia); *Dacia Australă, inframontană* (Valahia) numită și Istriana (țara Istrului, a Dunării); *Dacia occidentală, citramontană* (Banatul și Crișana); *Dacia boreală, supramontană* (Maramureșul etc.).

Ca și N. Bălcescu, A. T. Laurian are o puternică admirație pentru Mihai Viteazul și o adâncă înțelegere asupra sensului politic al domniei acestuia. Eroul — după narațiunea istorică a lui Laurian — a apărut pe scenă într-un moment în care Dacia „suspendată de toate părțile sub jugul turcilor. În aceste împrejurări — subliniază Laurian — se scoală către sfârșitul veacului al XVI-lea Mihai Viteazul principele Daciei australe, un bărbat cu un suflet nespus de mare, care se apucă cu toată puterea românilor să o reclădească în libertatea sa. După mai multe lupte norocite în contra barbarilor ajunse ca să curețe de dînșii atît patria și principatul său, cît și Moldavia și Transilvania și să le unească sub sceptrul său. . . Apăsător însă de ura și de pisma rivalilor săi — arăta Laurian în încheierea comentariului — bărbatul care singur era atunci în stare să mintuiască Europa de jugul barbarilor, peri între turburările războinice“.

În încheierea studiului său, Laurian constata faptul că în ultimele decenii (el scria în 1845) „despotismul arbitrar“ se afla într-un iremediabil declin, în locul său urmînd să se instaureze „dreptul comun al genului omenesc“ și „libertatea universală“, viața umană urmînd să se consacre „numai virtuții și științelor“.

Îndată după apariția sa, studiul lui Laurian a fost reprodus în traducere sub titlu *Einleitung zur Geschichte der Rumänen* și de către ziarul german din București „Bukarester Deutsche Zeitung“, care i-a consacrat mai multe numere și apoi de către „Foaia pentru minte, inimă și literatură“ de la Brașov²⁵, care reproducuse și „Cuvîntul preliminar“ al lui Bălcescu.

Anunțînd apariția „Magazinului“ și intenția redacției de la Brașov de a reproduce articolele menționate, Barițiu scria cu vechiul său entuziasm: „Noi primim tocmai acum numărul 1 din această carte folositoare și ne grăbim a încunoștiința pe publicul nostru și a i-o recomanda. . . Socotind că nu este om în care bate o inimă cu simțămînt de român pe care să nu-l intereseze această operă națională, vom reproduce aici cu plăcere cele ce ni se par a merita să fie cunoscute de toți cei ce își iubesc nația“²⁶. În numărul în care avea să înceapă reproducerea studiului lui Laurian, Barițiu adăuga: „Dl. Laurian trage pe scurt linia istoriei românilor compusă tot din citate streine foarte interesante. Noi punem (reproducem) aici acest articol important cu acea încredințare, că nu numai românilor, ci chiar și streinilor prieteni ai adevărului istoric, citindu-l numai cu puțină luare aminte, luînd totodată în socoteală și vocabularul limbii noastre, va fi peste puțină a nu se convinge despre începutul nostru“²⁷.

Încurajat de primirea făcută sintezei sale, în anul următor, cu anumite modificări de text, Laurian o va republica în limbile latină, franceză și

²⁵ Vezi nr. 34—39, 20 august — 24 septembrie, 1845.

²⁶ „Foaia pentru minte“, 1845, 16 iulie, nr. 29, p. 236.

²⁷ *Ibidem*, 20 august, nr. 34, p. 272.

germană²⁸ pentru a putea intra astfel mai ușor în circuitul istoriografic european.

Scopul său a fost atins și în această direcție, fiindcă la scurtă vreme după apariția versiunii germane el avea satisfacția de a o vedea înregistrată și comentată de marea publicație de la Lipsa, *Europa, Cronica lumii civilizate*. „Un mic lucru — avea să scrie el după citirea notiței germane în «Magazinul» — face pe streini să-și mai aducă aminte de noi. Altul mai mare i-ar face să-și aducă aminte și mai de multe ori. Dacă ne uită lumea — preciza Laurian în încheiere — e numai culpa noastră”²⁹.

În vara anului apariției „Magazinului”, împreună cu Cezar Bolliac și cu D. Bolintineanu, Laurian a întreprins o călătorie de studii pe ambele maluri ale Dunării pentru a cerceta, din punct de vedere arheologic și epigrafic, ruinele, cetățile, monumentele și inscripțiile istorice dunărene. Timp de câteva săptămâni, începând de la 12 iunie, au fost cercetate localitățile Giurgiu, Zimnicea, Siștov, Turnu, Nicopole, Islaz, Celei, Caracal, Craiova, Bucovăț, Motru, Strehaia, Severin, Adakaleh, Băile Herculane etc. Recolta călătoriei a fost dintre cele mai bogate, descoperindu-se în numeroase locuri cărămizi romane, monete, pietre votive, statuete de bronz, lămpi de pământ, inscripții, dintre care una — în satul Petroșani — care confirma prezența în regiunea Giurgiului a Legiunii I Italica. Cercetarea unui atît de mare număr de localități avea să-i ofere lui Laurian posibilitatea unei largi confruntări cu harta Peutingeriană, și a unor importante rectificări asupra așezării exacte a unor sate și orașe determinîndu-se cu precizie — ca inginer — gradele de longitudine și latitudine. Drumul roman, bătut cu piciorul în lungul Oltului, i-a provocat adînci reflecții istorice și puternice simțăminte patriotice. „Noi călcăm — avea să mărturisască el în notele sale — pe mai sus pomenitul drum roman cu o superbie de noblețe antică și totodată cu un adînc sentiment de durere, născut prin comparația măririi străbunilor noștri și a mizeriei în care ne aflăm noi, strănepoții”.

Un raport asupra acestei călătorii a fost publicat mai întîi de Bolliac în „Curierul românesc”³⁰, prin care acesta își asuma paternitatea unor descoperiri, fiind reproduse și în ziarul „Bukarester deutsche Zeitung”. Indignat de afirmațiile lui Bolliac, Laurian trimise însă ziarului o desmințire, contestînd tovarășului său de călătorie dreptul de a afirma că el ar fi făcut descoperirile descrise. „Toate observațiile arheologice, istorice și geografice după monumentele romane, precizează Laurian, au fost făcute de mine. Bolliac nu a făcut decît să le înfățișeze”³¹. În anul următor, Laurian avea să publice apoi în „Magazinul” o relatare largă a călătoriei intitulată *Istriana* — însoțind-o de copia tuturor inscripțiilor romane de pe pietrele votive sau de pe ruinele monumentelor identificate în itinerarul străbătut³².

²⁸ *Brevi conspectus Historiae Romanorum in utraque Dacia dingentium*, București, 1846, p. 36; *Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains*, București, 1846, p. 76; *Schneller Ueberblick der Geschichte der Romänen*, București, 1846, p. 80.

²⁹ *Magazinul istoric*, V (1847, 1848), p. 386—387.

³⁰ „Curierul românesc”, XVII, 56 din 3 august 1845, p. 224; v. și Ovidiu Papadima, *Cezar Bolliac*, București, 1966, p. 135, passim.

³¹ „Bukarester Deutsche Zeitung”, I (1845), p. 352.

³² *Magazinul istoric pentru Dacia*, II (1846), p. 65—128.

Polemica iscată între Laurian și Bolliac, care a răspuns observațiilor acestuia³³, a răcit un timp raporturile dintre ei, dar nu i-a împiedicat de a-și continua fiecare activitatea începută. Cităm din încheierea studiului lui Laurian: „Părțile Daciei noastre sînt toate pline de monumente romane, străinii le caută cu cea mai mare diligență și-și adornează scrierile lor cu dinsele. Noi, locuitorii acestui pămînt clasic și strănepoții acelor oameni mari nu trebuie să fim indiferenți, noi ce am moștenit și țara și limba și numele de la dinșii” (p.128).

Ca și studiul precedent, „Istriana” a fost reprodusă și ea în „Bukarester Deutsche Zeitung” și apoi în „Foaia pentru minte inimă și literatură” (1846).

Pentru N. Iorga, „Istriana” avea să fie totodată și cel dintîi studiu „serios de arheologie românească” și în același timp punctul de plecare pentru dezvoltarea epigrafiei noastre, Laurian putînd fi considerat „întemeietorul” acesteia, cu toate protestările lui Bolliac care și-ar fi însușit bucuros el această calitate³⁴.

Volumul al treilea al „Magazinului” a fost, datorită contribuțiilor lui Laurian, consacrat aproape în întregime Transilvaniei. La rubrica „Diplomaticul românesc” el a publicat un număr de 44 documente emenate de la diferiți papi (sec.XIII-XIV), regi ai Ungariei (sec.XIII-XVI), principii ai Transilvaniei (sec.XVII) și împărați ai Germaniei (sec.XVII—XVIII)³⁵, iar la rubrica „Disertatorul istoric” un lung studiu scris pe baza acestora despre *Starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*.

În studiul său, Laurian înfățișează venirea românilor în Dacia, încreștinarea populației, perioada goșilor și hunilor, formațiunile voievodale românești anterioare venirii ungurilor, colonizarea sașilor, lupta bisericii catolice pentru convertirea românilor, răscoala țaranilor de la 1437, măsurile luate de Iancu de Hunedoara și Matei Corvinul pentru ocrotirea populației românești, răscoala lui Doja și urmările ei, domniile principilor batorești și ai lui Mihai Viteazul, pentru a încheia cu expunerea împrejurărilor în care s-a făcut la 1700, în urma intervenției habsburgilor, dezbinarea religioasă a românilor transilvăneni.

Firul roșu al studiului îl reprezintă constatarea existenței neîntrerupte a populației daco-romane pe teritoriul Transilvaniei, organizarea ei în forme politice și ecleziastice proprii înainte de invazia regilor maghiari, conștiința autohtonității sale, rezistența îndrîjită față de opresiunea religioasă, socială și națională exercitată împotriva ei, tendința de reconstituire a vechii Dacii.

În 1847, după studiile consacrate „Istrianei” (Dacia australă, Țara Românească) și Transilvaniei (Dacia centrală), a venit rîndul unei ample expuneri asupra Banatului (Dacia occidentală), intitulată *Temîșana sau scurtă istorie a Banatului*³⁶, care avea să fie difuzată și sub forma unui extras imprimat ca broșură separată. Modul de tratare, ca și cel întrebuintat în expunerea asupra Transilvaniei, se bazează pe o profundă investigație istorică. În intro-

³³ „Bukarester Deutsche Zeitung”, I (1845), p. 379—380.

³⁴ N. Iorga, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 38.

³⁵ Vezi titlurile acestor documente în *Magazinul istoric*, III (1846), p. 93—330; în Gh. Zane, N. Bălcescu, *Opere*, I, partea a II-a, p. 193—195 și în *Bibliografia analitică a periodicele românești*, întocmită de Ioan Lupu, N. Camariano și O. Papadima, București, 1967, vol. I, partea a III-a, p. 1141.

³⁶ *Magazinul istoric*, V (1847—1848), p. 185—330.

ducere se arată că această parte a Daciei a fost „punctul cel dintii care s-a ocupat de romani“, aici efectuându-se „cea dintii colonizare a străbunilor noștri“. În continuare se relevă incursiunile și dominația hunilor, gepizilor și avarilor. În secolul al IX-lea se produce constituirea „ducatelor“ (voievodatelor lui Glad și Menumorut). Perioada ce urmează reflectă, ca și în Transilvania, luptele dintre voievozii români și regii maghiari. În secolul al XV-lea urmărește războaiele regatului ungar cu turcii și scoate în relief marile figuri ale unor comandanți români ca Iancu de Hunedoara și Pavel Chinezu, precum și domnia lui Matei Corvinul. Un elocvent capitol e consacrat războaielor conduse de Gheorghe Doja, care în timpul bătăliei de sub zidurile Timișoarei „alerga de la un steag la altul, inima (însuflețea) pe cei curajoși și arăta celor fricoși că după ce s-au sculat în contra despoților n-au să aștepte după pierderea luptei decât moarte și tormente (torturări înfricoșătoare); că nu mai e alt mijloc în aceste împrejurări decât să se lupte până la cea din urmă suflare, nu mai e speranță afară de victorie“ (p. 87–92). Ultimele două capitole sînt dedicate dominației turcești în Banat (pașalicul Timișoarei) și apoi, după înfrîngerea turcilor, dominației habsburgice instaurată la 21 iulie 1718 prin pacea de la Passarović. Deși considerată ca lucrare de istorie regională³⁷, „scurta istorie“ a Temișanei oferă autorului său prilejul unei largi incursiuni în istoria generală a românilor și îndeosebi în domeniul legăturilor dintre unii regi ai Ungariei, principii ai Transilvaniei și împărați ai sacralului imperiu romano-german cu voievozii Țării Românești și ai Moldovei, privite prin prisma importanței strategice și politice a Banatului. Pe linia luptei pentru apărarea independenței principatelor române și a marii confruntări dintre turci și maghiari și apoi după căderea acestora, dintre turci și habsburgi, sînt aduși astfel în scenă bătrînul Basarab, învingătorul de la Posada, nepotul său Vlaicu Vodă (confundat de autor cu Radu II) apărător dirz al Severinului, Aron Vodă al Moldovei și Mihai Viteazul, aliați ai lui Rudolf II, Gheorghe Duca și Șerban Cantacuzino participanți la asediul Vienei (1683) și apoi Constantin Brîncoveanu care a avut o largă contribuție la înfrîngerea de la Zărnești a generalului austriac Heisler (1690).

Monografia Banatului se încheie cu o constatare și un îndemn optimist. „Noi încheiem aici — la 1718, adică — scria Laurian — această istorie atît de interesantă, și aducem aminte românilor că dacă ei n-au perit prin atîtea suferințe, într-un curs de secole așa de îndelungat, trecînd prin atît de multe probe (încercări) să nu piarză speranța pentru viitor“. „Tatăl cel ceresc — adăuga în încheiere invocînd argumentele obișnuite ale vremii — care a prevăzut (s-a îngrijit) de dînsii prin atîtea secole, își va întinde providența sa cea divină și de aici înainte asupra lor, numai și ei să crească în virtute, să-și cultiveze mintea, să-și nobileze (înalțe) inima și să-l facă demn de o soartă mai fericită“ (p. 145–146).

Nefiind semnat nici în „Magazinul“ și nici în extrasul difuzat după apariția în revistă, studiul consacrat Timișoarei a dat naștere — în ceea ce privește paternitatea sa — unor confuzii dăunătoare lui Laurian.

³⁷ *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, I, partea a III-a, p. 1142.

În Enciclopedia română de la Sibiu (tom. III, p. 65), publicată de dr. Cornel Diaconovich în 1904, în articolul consacrat lui A.T. Laurian, studiul este arătat astfel ca fiind alcătuit în colaborare cu N. Bălcescu, dându-se totodată și precizarea că sub ambele semnături ar fi apărut și într-o traducere franceză, fără a se arăta însă nici titlul și nici locul și data apariției traducerii. Eroarea lui Diaconovich și-a găsit loc și în *Bibliographie franco-roumaine* a lui A. Rally (1930, tom. I, p. 177), în care se menționează din nou colaborarea Laurian-Bălcescu.

Aceeași eroare o comite și istoricul maghiar A. Veress, care în *Bibliografia româno-ungară* (vol. III, p. 51), publicată în 1931, dă indicația că monografia Timișoarei aparține lui A.T. Laurian și N. Bălcescu.

În *Contribuțiune la bibliografia românească* (fascicola I, p. 77), alcătuită de Gh. Adamescu, indică paternitatea lucrării e atribuită însă exclusiv lui A.T. Laurian. Adamescu indicând totodată și titlul traducerii — *La Temisiana Noua histoire abrégée du Banat Timisien* — fără a putea preciza însă nici locul și nici data apariției. În 1940 chestiunea a fost reluată de Gh. Zane care, cercețind atît conținutul cit și izvoarele lucrării, avea să afirme în mod categoric că Bălcescu „nu poate fi considerat ca un coautor al ei”. Printre alte argumente Zane aduce și pe acela că în timpul elaborării și publicării acestei lucrări, Bălcescu nici nu se afla în țară³⁸.

Pentru noi soluția adoptată de Gh. Adamescu și Gh. Zane nu reprezintă nici un echivoc, fiindcă pe lângă constatarea a numeroase puncte de vedere comune întâlnite în expunerea asupra Transilvaniei, în decursul cercetărilor noastre am descoperit la biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga” un exemplar din această lucrare, provenit din biblioteca lui D. Sturdza, care poartă pe copertă însăși semnătura manuscrisă a adevăratului și singurului său autor: A.T. Laurian.

Cît despre chestiunea traducerii în limba franceză a „Temisianeii”, menționată ca atare în enciclopedia și bibliografiile lui C. Diaconovich, Gh. Adamescu și A. Rally, Gh. Zane avea să arate că nu este vorba de o traducere în broșură, ci de reproducerea succesivă în foiletonul unui ziar francez — „probabil” *l'Esperance* — a părților publicate care au fost decupate și lipite pe diferite foi de hîrtie albă și compactate apoi într-un exemplar unitar. Exemplarul respectiv, aflat astăzi în posesia bibliotecii Academiei R.S.R., cota I, 467.795 (cota veche menționată de Rally și Zane A. 2151) provine dintr-o donație a publicistului francez filo-român, J. A. Ubcini³⁹.

* * *

Alături de studiile menționate, Laurian a publicat în „Magazinul” și un considerabil număr de documente istorice și inscripții epigrafice, extrase fie din diferiți istorici străini, fie din arhivele românești sau străine cercetate. Sub titlul *Acte diplomatice* el publică astfel în primul număr al „Magazinului”, în originalul latin și în traducerea românească — precedate de o introducere — cele cinci acte de alianță încheiate în anii 1389—1411 între Mircea cel

³⁸ Gh. Zane, *loc. cit.*, p. 189.

³⁹ Gh. Zane, *loc. cit.*, p. 190.

Bătrîn și Vladislav regele Poloniei aflate în cronică poloneză a lui Dogiel⁴⁰. În numerele următoare, pe lângă documentele relative la Transilvania amintite în paginile anterioare, întâlnim însemnările epigrafice privitoare la pece-tea lui Mihail Radu voievod, la monetele lui Mihai Viteazul și ale lui Constantin Brîncoveanu, precum și inscripția aflată pe crucea așezată de Șerban Cantacuzino sub zidurile Vienei în 1883, împreună cu diploma acordată de împăratul Leopold I voievodul muntean în 1687⁴¹. Un alt număr de documente scoase din arhivele Vienei reflectă legăturile dintre împăratul Leopold I, Șerban Cantacuzino și urmașii acestuia, doamna Maria și fiul lor George⁴², precum și speranțele puse de unii boieri munteni în ocrotirea împăratului Carol VI⁴³.

Concomitent cu studiile și documentele amintite, Laurian e prezent în paginile „Magazinului” și cu un remarcabil număr de comentarii și notițe bibliografice consacrate publicațiilor și lucrărilor istoricilor maghiari și sași, din care dă și unele traduceri. Atenția sa e îndreptată îndeosebi către *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde* (organul societății cu același nume înființată la Sibiu în 1843) și *Magazin für Geschichte, Literatur und alte Denk — und Merkwürdigkeiten Siebenburgens* (Brașov)⁴⁴.

De aceeași atenție se bucură și culcerile de documente ale lui Iosif Kemény și Ștefan Kovács, *Erdély ország történeli tára*⁴⁵, precum și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ollardinum sive Annales Hungariae et Transilvaniae*, publicate de J. Trausch⁴⁶. Din Anton Kurz, istoricul sas de la Brașov, traduce, pentru obiectivitatea sa, „Portretul lui Mihai Viteazul, principe al Țării Românești și al Moldovei, locțiitor al Transilvaniei etc.”⁴⁷ și biografia doamnei Elena, soția lui Petru Șchiopul⁴⁸.

Laurian urmărește în același timp cu neobosită atenție tot ce se publică de către istoricii europeni despre poporul nostru, relevînd însemnătatea publicațiilor respective și subliniind obligațiile publiciștilor și istoricilor români de a lua atitudine față de ceea ce se scrie despre noi. În 1848 el semnalează scrierea lui Ernest Antonio Quitzmänn „*Deutsche Briefe über der Orient*” (Stuttgart), în care se află numeroase informații, unele, după aprecierea lui Laurian, elogioase altele critice, scrise însă cu obiectivitate și înțelegere. Nu se văd la acest autor, remarcă Laurian, acele atingeri malițioase „cătore țăară și o națiune apăsată, arătînd în toate împrejurările compasiune pentru noi, și un sentiment de revoltă împotriva opresorilor noștri”.

Generalizarea făcută de Laurian pe marginea acestor constatări este demnă, de reținut, fiindcă ea dezvăluie o înaltă concepție istorică și politică. „Descrierile fără scop la ajutorul umanității suferitoare sînt numai lucruri

⁴⁰ *Magazinul istoric*, I (1845), p. 327–342.

⁴¹ Idem, II (1846), p. 190–192; V (1847), p. 79–80, 80–93.

⁴² *Magazinul istoric*, V (1847), p. 72–92.

⁴³ Idem, IV (1847), p. 177–188.

⁴⁴ *Ibidem*, II (1846); III (1846).

⁴⁵ *Ibidem*, IV (1847).

⁴⁶ Idem, (1848).

⁴⁷ *Ibidem*, II (1846).

⁴⁸ *Ibidem*, V (1848).

deșarte; din contră un om cu cunoștințe și cu experiență poate prin luminile sale să fie un adevărat minutor pentru umanitate⁴⁹.

* * *

Lui Laurian nu-i revine numai meritul redactării și imprimării „Magazinului“, ci totodată și pe al difuzării lui pe întreg teritoriul românesc, și îndeosebi în Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș. Pentru această acțiune, sprijinit în mod permanent de George Barițiu, el s-a servit, pe lângă librării de profesie, de un mare număr de colecțanți care au asigurat revistei de la București nu numai o largă răspindire, ci totodată și sumele necesare susținerii sale. În această direcție un rol esențial l-au jucat relațiile personale ale lui Laurian, colegii și amici săi din toate Daciile.

O primă indicație a numelor acestora ni se oferă chiar în prima „înștiințare“ de apariție a „Magazinului“, la sfârșitul căreia se precizează că noua revistă avea să fie reprezentată la Craiova de Ioan Maiorescu, la Brașov de însuși George Barițiu, la Sibiu de Moise Fulea, directorul școlilor și de protopopul Nicolae Maniu, la Blaj de Timotei Cipariu, la Oradea de secretarul consistorial Grama, la Arad de profesorul Alexandru Gavra, la Timișoara de parohul Petrovici, la Lugoj de profesorul Ventilă, la Biserica Albă de directorul școlar Constantin Diaconovici-Loga, în Maramureș de protopopul Manu de la Iod. Dintre librari se citează, pentru București, numele lui Valbaum, al lui Romanov și al pitarului Ioanid; la Iași al lui Gh. Nica, iar la Brașov al lui Nemet. Alături de colecțanții și librării amintiți, erau mobilizate și redacțiile publicațiilor surori: „Cantora Foi Sătești“ și „Albina românească“ (Iași), „Gazeta de Transilvania“ (Brașov).

Correspondența lui Barițiu precum și alte surse de informare ne îngăduie să lărgim și mai mult lista colecțanților „Magazinului“ — și totodată să aducem unele precizări în legătură cu numărul exemplarelor abonate. Alexandru Gavra desfăcea astfel la Arad 20 de exemplare, iar colegul său Atanasie Șandor în primul an 24 iar în anul următor 29 exemplare. În același an, profesorul N. Tincu Velia de la Virșeț plasa în părțile Banatului de sud 46 de exemplare⁵⁰. Alte 20 de exemplare erau difuzate la Lugoj prin profesorul I. Miescu⁵¹, 30 în Bihor prin preotul Ioan Munteanu de la Deda, 30 la Blaj prin Timotei Cipariu, 19 la Sibiu prin Nicolae Maniu⁵².

Barițiu primea din numărul I (ediția întâi) 40 de exemplare iar din ediția a doua 64. Atât Barițiu cât și Cipariu sprijineau „Magazinul“ nu numai prin colectarea de abonamente, ci și prin reproducerile și comentariile făcute în publicațiile lor, primul în „Foaia“ și „Gazeta“ de la Brașov iar al doilea,

⁴⁹ *Magazinul istoric*, V (1848), p. 356.

⁵⁰ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1845, nr. 5, 29 ianuarie, p. 35.

⁵¹ Academia R.S.R., mss. 996, f. 142—143; V. Popcangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, *Pregarandia din Arad*, 1964, p. 63—64.

⁵² Academia R.S.R., mss. 996, f. 142—143.

începînd de la ianuarie 1847, în noul ziar transilvănean, *Organul luminării*, de la Blaj⁵³.

La apariția documentelor transilvănene publicate de Laurian în volumul al treilea al „Magazinului”, Barițiu se grăbea să-și informeze cititorii, spre a le stimula interesul pentru revista de la București, că acestea „cuprind în mare parte însăși istoria românilor din Transilvania. Numărul abonaților și a exemplarelor distribuite în Transilvania în ciuda obstacolelor ridicate de poșta și cenzura austriacă, va fi fost însă cu mult mai mare decît îl arăta aceste indicații. Cercetătorii mai noi asupra acestei chestiuni aveau să afirme că în eparhia unită a Oradiei erau abonați „majoritatea preoților”⁵⁴, iar altele să fixeze numărul abonaților permanenți la media de 200⁵⁵.

Cel mai mare număr de exemplare îl reținea însă, cum e și firesc, orașul București, capitala „României”, pe care cercetătorii recenți — dîndu-se și numele abonaților — îl fixează la 307⁵⁶. Un număr asemănător îl vor fi absorbit celelalte orașe și localități din Țara Românească, în care „Magazinul” se distribuia prin „profesorii de la județe”.

O mai redusă difuzare a cunoscut revista de la București în Moldova. Aceasta s-a datorat pe de o parte faptului surprinzător că, după prima „aprin-dere” a spiritelor, determinată de răspîndirea „prospectului” tipărit la Brașov și de anunțul făcut de „Albina” lui Asachi, care a avut ca rezultat înscrierea a peste 300 de abonați, numărul acestora, după primirea revistei, considerată mai mult ca o întreprindere „munteană”, a scăzut la 65⁵⁷, iar pe de alta „mișelului” Nica, librarul, care, deși încasase unele abonamente, refuzase să le trimită administrației „Magazinului”⁵⁸. Pentru remediere a situației a fost nevoie de o deplasare personală a lui Bălcescu la Iași (februarie 1845), în urma căreia „Albina” a dat un nou anunț arătînd că e de datoria tuturor românilor „de a îmbrățișa astă întreprindere chiar națională”, și apoi, după plecarea lui Bălcescu la Paris, de o nouă intervenție a lui Laurian pe lângă T. Codrescu și alți cunoscuți personali. În locul librăriei „mișelului” Nica, Laurian face totodată apel la o nouă librărie „Belle și comp.”, care avea să difuzeze apoi „Magazinul” pînă la dispariția sa. În urma stăruințelor lui Laurian, Codrescu a publicat în „Albina” chiar și un articol, rugînd pe moldoveni să-și țină „giuruirea” făcută o dată cu semnarea primelor liste⁵⁹.

⁵³ Vezi pentru acestea „Fo a i a p e n t r u m i n t e, i n i m ă ș i l i t e r a t u r ă”, 1845, nr. 29, p. 236; nr. 33, p. 261; nr. 44, p. 356; nr. 49, p. 396; 1846, nr. 35, p. 280; 1847, nr. 6, în „G a z e t a d e T r a n s i l v a n i a”, 1845, p. 268; 1846, p. 408; 1847, p. 388; 1848, p. 16; în „O r g a n u l l u m i n ă r i i”, 1847, p. 4.

⁵⁴ Vezi G. Baiculescu, *Magazinul istoric pentru Dacia în Ardeal*, în *Arhiva românească*, București, 1941, p. 381.

⁵⁵ Teodor Pompiliu, *Din nou despre „Magazinul istoric pentru Dacia”*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 511–519.

⁵⁶ Horia I. Nestorescu, *op. cit.*, în *Studii și articole de istorie*, XI, 1968, p. 61–73; vezi și Augustin Z. N. Pop, *Abonații la „Magazinul istoric pentru Dacia”*, în „L u c e a f ă r u l”, 1967 nr. 10, 18 mai.

⁵⁷ Horia I. Nestorescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁸ Academia R.S.R., mss. 996, f. 140 (Scrisoarea lui Laurian către Barițiu).

⁵⁹ Horia I. Nestorescu, *op. cit.*, p. 59.

Numărul abonaților, ținând seama și de unele documente publicate recent⁶⁰, ne permite să dăm precizări și asupra tirajului „Magazinului” care, cum vom vedea, a urmat un ritm ascendent, depășind toate celelalte periodice contemporane. În raportul pe care „corectorul” tipografiei colegiului Sf. Sava — Andrei Adamovici — îl făcea la 19 aprilie 1845 către Eforia școalelor, de care depindea tipografia, pentru a cere aprobarea de tipărire, se preciza astfel că „Magazinul” urmează să apară într-un număr de 1000 exemplare.

Îndată după apariția primului număr, pentru a „mulțumi pe toți”, redacția s-a văzut însă nevoită să scoată o nouă ediție cu un tiraj de 1500 exemplare, acesta avînd să fie tirajul și pentru unele numere din anii următori.

Tirajul „Magazinului”, raportat la celelalte perioade ale vremii, a fost un tiraj dintre cele mai ridicate. La începutul aceluiași deceniu, M. Kogălniceanu nu izbutise să tipărească „Arhiva românească” decît într-o „sută de exemplare” dintre care mai bine de jumătate au fost distribuite în mod gratuit⁶¹.

Barițiu, la Brașov, își începuse „foile” în 1838 cu un tiraj de numai 400 exemplare, trebuindu-i aproape un deceniu pentru a putea ajunge la 800. Ziarul săsesc de la Brașov, „Siebenbürger Wochenblatt” nu apărea nici el decît în 600 exemplare⁶².

„Magazinul românesc pentru Dacia” a cunoscut astfel un adevărat tiraj record, meritul său — mai ales că el a fost obținut după plecarea lui Bălcescu la Paris — revenind în întregime lui A.T. Laurian.

Pentru dobîndirea și menținerea lui, Laurian a purtat o vastă corespondență cu toți colectanții săi, și în același timp, pentru a-l obliga pe Barițiu, a fost el însuși unul din cei mai activi colectanți ai foilor acestuia în Țara Românească. Reproduserilor făcute de „Foaia pentru minte, inimă și literatură” din revista de la București, el le-a răspuns în „Magazinul” prin reproduceri din foaia de la Brașov⁶³, relevînd astfel și prin aceasta, colaborarea dintre publicațiile românești de pretutindeni.

Deși înființat, fără îndoială, din inițiativa lui N. Bălcescu, și propulsat neconținut de ideologia acestuia, „Magazinul istoric pentru Dacia” s-a impus totuși, s-a menținut, s-a dezvoltat și a fost difuzat datorită energiei și tenacității lui A.T. Laurian, spiritului său de organizare, vocației sale de erudit și totodată patriotismului său viguros și fecund.

Alături de N. Bălcescu, prin „Magazinul istoric pentru Dacia”, Laurian a pus una din cele mai masive și mai trainice pietre la temelia edificiului unității culturale și politice a poporului român.

⁶⁰ Horia I. Nestorescu, *op. cit.*, p. 50.

⁶¹ *Arhiva românească*, II, 1845, p. VIII.

⁶² Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București. Edit. Științifică, 1966, p. 105—106.

⁶³ *Vezi Magazinul*, II, 1846, p. 269—276 (*Act de la magistratul sas — Sebeșului dat unor români din Țara Românească emigrați în Transilvania, 1869*).

DER BEITRAG VON A.T. LAURIAN ZUR BEGRÜNDUNG UND HERAUSGABE DER ZEITSCHRIFT „MAGAZIN ISTORIC PENTRU DACIA“

(ZUSAMMENFASSUNG)

In dieser Arbeit macht uns der Verfasser, von einigen neuen Forschungen ausgehend, mit dem Beitrag bekannt, den der Professor für Geschichte August Treboniu Laurian zur Begründung und Leitung der Zeitschrift „Magazin Istorice pentru Dacia“ (Historisches Magazin für Dazien) geleistet hat.

Das „Magazin istoric pentru Dacia“ war die wichtigste rumänische Zeitschrift in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Sie wurde im Jahre 1845 ins Leben gerufen; ihre Schriftleiter waren A.T. Laurian und Nicolae Bălcescu. Sie erschien zwischen den Jahren 1845 und 1848 in Bukarest und wurde zwischen 1850–1851 in Wien herausgegeben.

Das „Magazin Istorice pentru Dacia“ wurde sowohl durch seine von N. Bălcescu und A.T. Laurian verfassten historisch-ideologischen Aufsätze, als auch durch die zahlreichen, bis dahin noch unveröffentlichten Dokumente und Chroniken der Geschichte des rumänischen Volkes, unentbehrlich.

In ihrer ersten Entwicklungsphase (1845–1848) wurde sie, wie es auch auf dem Titelblatt zu sehen ist, als eine Zeitschrift beider Schriftleiter betrachtet. Der Name A.T. Laurians stand an erster Stelle, da Laurian älter und Professor am Kollegium „Sf. Sava“ war. Nach seinem frühen Tode jedoch und vor allem in den letzten Jahrzehnten, dank des grossen Prestiges, dessen sich Bălcescu später erfreute, begannen einige Historiker und Verleger dennoch von dem „Magazin Istorice pentru Dacia“ zu sprechen, als ob es ausschliesslich seine Zeitschrift gewesen sei.

Um der Wahrheit gerecht zu werden, will der Verfasser des Artikels, ohne die Verdienste N. Bălcescus in Abrede zu stellen, auf Grund konkreter Daten, die Rolle und den überragenden Beitrag, den A.T. Laurian zur Begründung, Entwicklung und Verbreitung dieser wichtigen Zeitschrift geleistet hat, nachweisen.

Aus den Forschungen Vasile Neteas gehen somit folgende entscheidende Feststellungen hervor: das Gesuch für den Abdruck der Zeitschrift in der Druckerei des Kollegiums „Sf. Sava“ wurde nur von A.T. Laurian unterzeichnet und er war es auch, der die Verantwortung für die Bezahlung des Druckes auf sich nahm; Laurian ist auch zum Grossteil das Verdienst zuzuschreiben die Zeitschrift verbreitet zu haben, da eine grosse Zahl der Abonnenten aus Siebenbürgen, der Heimat Laurians, stammte; vom 6. Juni 1846 bis Anfang

März 1848 befand sich Bălcescu als Student in Paris und Laurian stand in dieser Zeit an der Spitze der Schriftleitung und der administrativen Führung des „Magazin Istoric“. Laurian veröffentlichte im „Magazin“ die meisten Dokumente, Auszüge und Aufzeichnungen; in allen Rubriken vertreten, war er gleichzeitig ein ständiger und ausschliesslicher Mitarbeiter der Rubrik „Dakische Denkwürdigkeiten“.

Obwohl das „Magazin Istoric pentru Dacia“ von Bălcescu ins Leben gerufen wurde und anhaltend von seinem Ideengut durchdrungen blieb, so war es doch vor allem A.T. Laurian und dessen Energie und Ausdauer zu verdanken, dass sich diese Zeitschrift durchsetzen, behaupten, entwickeln und verbreiten konnte, da er sein grosses Organisationstalent, seine innere Berufung zur Gelehrsamkeit und seinen lebenskräftigen, gewinnbringenden Patriotismus voll und ganz einsetzte.

So hat A. T. Laurian, zusammen mit N. Bălcescu, durch die Zeitschrift „Magazin Istoric pentru Dacia“ einen der massivsten und dauerndsten Grundsteine zur Schaffung der kulturellen und politischen Einheit des rumänischen Volkes gelegt.

„GAZETA TRANSILVANIEI“ ȘI MIȘCAREA SOCIALISTĂ A TIMPULUI*

de ALEXANDRU PORȚEANU

În istoria presei românești și în istoria poporului român numele „Gazetei Transilvaniei“ a rămas înscris cu litere de aur, ca organul cu cea mai îndelungată apariție, care — încă de la începuturile sale — s-a adresat întregului popor român, fiind un martor fidel și un participant deosebit de activ la lupta de eliberare națională și socială a maselor populare. Dacă în conștiința contemporanilor nu a putut fi întrezărită întotdeauna întreaga perspectivă istorică amplă, simbolizată de articolele, știrile și comentariile — uneori mai modeste ca înfățișare, și nu întotdeauna pe deplin avizate — consacrate mișcării muncitorești și socialiste a epocii, există o constantă pe linia generală, progresistă, a atitudinii presei românești democrat-burgheze din Transilvania, și această constantă poate fi cel mai bine urmărită în perioada ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea; explicațiile și rădăcinile ei rezidă în însăși condițiile obiective ale epocii. Luând atitudine critică față de exploatarea proletariatului, demascând dublul jug, social și național, ce apăsa asupra muncitorilor și țăranilor români din Transilvania, „Gazeta“ de la Brașov¹, *ajunge curînd să înțeleagă unele din resorturile mai profunde care afirmau în mod crescînd proletariatul — clasa socială cea mai revoluționară, denumită o clasă „pentru sine“, cu o conștiință proprie și un rol istoric fundamental în transformarea întregii societăți — precum și ideologia socialistă, în mișcarea de idei a timpului. Reflectarea acestui proces ascendent în paginile „Gazetei Transilvaniei“ și ale celorlalte organe de presă, constituie ea însăși o dovadă concludentă a afirmării crescînde a mișcării muncitorești și socialiste în viața societății românești din epoca amintită. La rîndul ei, mișcarea socialistă a acordat o prețuire directă unora dintre contribuțiile pozitive ale „Gazetei Transilvaniei“, mergînd pînă la republicarea unor articole apărute în paginile acesteia din urmă.*

În cercetările de istoria presei din țara noastră, care se intensifică simțitor în ultimii ani, trebuie surprinse tot mai mult nuanțele orientării diferitelor organe și publicații, să fie evitate — cu excepția oficioaselor de

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică festivă, consacrată aniversării a 130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania“ (Brașov, aprilie 1968).

¹ Alexandru Porțeanu, *Jubileul Gazetei Transilvaniei*, în *Studii*, 21, 1968, 4. p. 750 — 752 și în *Revue Roumaine d'Histoire*, 5, 1968, p. 817 — 819 (Manifestările de la Brașov, București ș. a., consacrate aniversării a 130 de ani de la întemeierea „Gazetei Transilvaniei“). Textul comunicării de față a fost revăzut și completat ulterior sesiunii științifice jubiliare,

partid sau grup — etichetele categorice, simplificatoare, care pot genera prejudecăți. Cazul „Gazetei Transilvaniei“ este edificator, căci adesea a fost considerată — fie mărturisit, fie disimulat — ca fiind un organ moderat, sau — dimpotrivă — aproape exclusiv național. Este de altfel destul de dificil dacă nu chiar imposibil, ca o perioadă atât de îndelungată de apariție cum a avut-o „Gazeta Transilvaniei“, să poată fi cuprinsă într-o singură formulă oricât de inspirată ar fi aceasta.

Prin datele pe care le punem aici în discuție referitor la atitudinea „Gazetei Transilvaniei“ față de mișcarea muncitorească și socialistă de la finele secolului trecut și de la debutul veacului nostru — nu intenționăm cîtuși de puțin a sugera că „Gazeta“ ar fi fost mai apropiată de această mișcare, decît a fost în realitate. Distincțiile se impun, dar ele nu-și pierd contururile nici atunci cînd apar interferențe, tangențe sau chiar secante, ci dimpotrivă. Se poate spune chiar că în lunga istorie a „Gazetei“, aceasta a manifestat și rezerve față de mișcarea socialistă, iar uneori chiar mai mult: asupra unora din aceste momente se poate discuta, argumenta, polemiza etc. Esențialul constă însă, după părerea noastră, în acea *constantă* a atitudinii presei democratice, despre care vorbeam mai sus. În această lumină, tema pe care o abordăm nu mai apare riscată, putînd în schimb oferi — sperăm — uneori chiar surpriza ineditului și, în orice caz, satisfacția pentru fondul său progresist, stimulînd eforturile de valorificare creatoare a moștenirii trecutului. Deși este vorba în majoritatea cazurilor de materiale din presă, acestea pot înnoi unele concluzii științifice, prin bogăția lor și, mai ales, prin faptul că nu au fost puse în evidență de studiile de specialitate.

După înfrîngerea revoluției de la 1848—1849 și proclamarea dualismului austro-ungar (1867), în Transilvania are loc o accentuare a contradicțiilor sociale și naționale, în condițiile specifice ale nedeșăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Tactica predominată a factorilor politici ai românilor, majoritatea covârșitoare a populației din Transilvania, a fost — în epoca de care ne ocupăm, pînă la 1905 — mult discutata tactică a „pasivismului“. Aceasta nu trebuie înțeleasă ca o pasivitate, ci ca o declarație de nonacceptare a dualismului, de protest contra anexării samavolnice a Transilvaniei la Ungaria, de obstrucție, prin neparticiparea la viața politică. Presa română din Transilvania a susținut prin prisma acestor orientări drepturile națiunii române; organe ca „Albina“ și „Federațiunea“, alături de vechea „Gazeta Transilvaniei“, de revista „Familia“, de „Orientul Latin“ ș. a. — au adus contribuții de seamă în cadrul mișcării de eliberare națională, militînd totodată pentru înțelegerea între popoare, reflectînd marile evenimente ale mișcării socialiste internaționale. Din punct de vedere istoric, eliberarea națională era o problemă a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, dar procesul s-a produs în același timp cu apariția, dezvoltarea și afirmarea mișcării muncitorești și socialiste, îmbinîndu-se strîns, organic, cu aceasta. Aproximarea firească dintre mișcarea socialistă și lupta de eliberare națională este exprimată și constituie un rezultat al faptului că ambele mișcări cunosc într-o măsură asemănătoare, o creștere însemnată în perioada de care ne ocupăm. Această apropiere se va dezvolta pînă la acțiuni de colaborare între Partidul Național Român și socialiștii români, cu toate deosebirile esențiale

de clasă dintre aceste forțe, cu toate că puncte de vedere greșite, separatiste, au fost exprimate de ambele părți. Împletirea acțiunilor sociale și naționale era impusă de faptul că eliberarea națională era o cauză a întregii națiuni, a tuturor claselor sociale. Colaborarea tuturor forțelor sociale și politice din rîndurile poporului român a fost un factor de seamă, care a contribuit la desăvîrșirea unității statului național român. O dezvoltare remarcabilă au luat-o legăturile mișcării muncitorești din Transilvania cu mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Românie, ceea ce a contribuit la înțelegerea mai profundă nu numai a problemelor de clasă ale proletariatului din toate provinciile românești, cît și a necesității rezolvării problemei naționale din Transilvania pe baze democratice. Legăturile reciproce ale mișcării muncitorești făceau parte din ansamblul legăturilor multilaterale dintre românii de pe cele două părți ale Carpaților. Embrionul semnificativ, simbolul viitoarei unități politice l-a constituit statornicirea din cele mai vechi timpuri și dezvoltarea neîncetată a legăturilor dintre toate provinciile românești. *În acest cadru*, legăturile reciproce ale mișcării muncitorești au jucat un rol de seamă nu numai pe planul social, al întăririi conștiinței de clasă, ci și pe planul luptei de eliberare națională. Aceste legături nu pot fi confundate cu legăturile internaționale ce se stabilesc între mișcarea muncitorească din diferite țări. Presa socialistă din vechea Românie a publicat numeroase articole despre frământările sociale și naționale din Transilvania, iar presa română din Transilvania a luat atitudine favorabilă față de mișcările muncitorești și țărănești din vechea Țară. Organe ca „Drepturile omului”, „Contemporanul”, „Revistă socială”, „Lumea Nouă” și altele — editate la București și la Iași — circulau intens în Transilvania într-o perioadă în care muncitorii români de aici nu aveau încă o gazetă proprie. Cu toată contribuția adusă la dezvoltarea mișcării muncitorești din Transilvania, activitatea Partidului Social — Democrat din Ungaria a neglijat problema agrară și îndeosebi problema națională, în care, unii conducători au adoptat chiar poziții greșite, înstrăinînd masele și susținînd în fond, menținerea asupririi naționale. La toate acestea se adăugau unele disensiuni interne din P.S.D.U. Este vorba, în esență, de aspecte care exprimau întărirea reformismului și oportunismului Internaționalei a II-a, proces ce s-a manifestat, în condițiile specifice ale imperiului austro-ungar, prin crearea unei aristocrații muncitorești pe seama naționalităților, prin ideologia austro-marxistă ș.a. Frământările amintite și-au găsit o reflectare plină de interes, originală, în paginile presei, între care și în „Gazeta Transilvaniei”. Presa democratică, progresistă, afirmă constant crezul social și valorile morale ale maselor populare; la ea colaborează tot ce avea mai de frunte viața publică și culturală românească. Prin tot ce a dat mai bun, presa românească a acestei epoci constituie o mărturie fidelă a conștiinței răspunderii pentru destinele poporului, a curajului civic, a gîndirii înaintate și a talentului adesea înaripat al gazetarilor care au slujit-o. Prin asemenea virtuți, presa românească și-a afirmat trăsături originale,

care au fost cultivate și dezvoltate neîncetat². Cazul „Gazetei Transilvaniei” este ilustrativ și în această privință.

Reflectarea mișcării socialiste în paginile „Gazetei Transilvaniei” poate fi mai bine urmărită în special o dată cu Comuna din Paris.

Din bogăția cu adevărat impresionată de date elocvente, referitoare la memorabilele evenimente ale Comunei din Paris, vom spiciu câteva aprecieri mai semnificative apărute în paginile „Gazetei”. Astfel se relatează că „demonstrațiile din Montmartre și Belleville s-au prefăcut în revolte”³. Informațiile obiective mai detaliate asupra începuturilor Comunei din Paris sînt publicate cu o promptitudine care constituie un indiciu prețios atît asupra posibilităților de informare operativă pentru acel timp, cît și asupra însăși poziției redacției, de simpatizare cu lupta eroică a poporului francez în frunte cu proletariatul parizian. „Se constituiră democrații, alegîndu-și un *comitet central de luptă contra reacțiunii*; acest comitet respinge învinuirea că insurgenții ar fi turburătorii ordinii. Ei ocupă Hôtel de Ville în numele *poporului francez*”. Sublinierile din original indică evident — dacă nu o opțiune tranșantă, cel puțin o anumită simpatie sau chiar înclinare: data apariției acestei știri este 13 martie. În ziua următoare „Gazeta” vorbea pe de o parte de „provocarea armatei la noua insurecțiune” și concomitent, despre fraternizarea ostașilor cu insurgenții. La 20 martie, ziarul preciza: „Cu alegerile noi din Paris, care au ieșit strîns republicane s-a domolit focul insurecțiunii... Se depuse puterea în mîna aleșilor Comunei, care în ședința ținută în 29 luă rădăciunea la protocol cum că comitetul central și garda națională, insurgenții au meritat de republică”. Subliniindu-se triumful revoluționarilor, se anticipa pe bună dreptate că „acum rămîne lupta între Parisul republican liberal și Adunarea lui Thiers de la Versailles, reacționară”⁴. După cum se poate așadar lesne constata, gazeta nu se mulțumea doar cu consemnarea evenimentelor, ci lua atitudine, apreciind, caracterizînd — de cele mai multe ori cu îndreptățire — participanții la încheștarea fără precedent în istorie, care se producea în capitala franceză. Acest lucru iese și mai mult în evidență atunci cînd „Gazeta” se ocupă de rădăcinile și cauzele Comunei. Spiritul revoluțiunii din 1789 se vede a plana peste Paris și peste alte orașe ale Franței. Poporul, adus în desperațiune, apucă arma pentru cel ce-i dă mai curînd ajutoare și speranțe de un viitor mai bun. Guvernului din Versailles îi lipsește energia, încît cu greu va restabili ordinea, precum vrea el în interes conservativ. Și dacă republica roșie, inspirată de spiritul adevăratei libertăți umanitare, va arăta cît de puțină energie, va repurta și victoria asupra deservăților și moleșitorilor”⁵ (sublinierile noastre — A. P.). Comuna din Paris, potrivit aprecierilor „Gazetei Transilvaniei” de la Brașov, „e organizată pe baza cea mai largă a republicei

² *Istoria României* (compendiu), sub redacția Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu; autori: Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache, București, Edit. Didactică și Pedagogică, ediția a II-a 1971.

³ „Gazeta Transilvaniei”, din 27 februarie 1871, p. 1.

⁴ Idem, din 13, 14, 20 martie 1871.

⁵ Idem, din 24 martie 1871, p. 1.

democratice“, iar guvernul Thiers, „poartă toată vina vărsării de sînge“⁶. Comentînd cu regret unele insuccese ale Uniunii Republicane, gazeta acuza „reacțiunea, care nici în Franța cea stoarsă și trînită la pămînt de dușmanul extern, nu vru a face nici o concesiune... spre a înconjura măcelul între frați. Lupta dară, e nu între republica cu demagogism sau comunism și dualism, ci între parizienii strîns republicani și între reacțiunea mascată“⁷. Subliniind cu tărie caracterul reacționar al burgheziei, redacția insista de cîte ori avea prilejul, arătînd cititorilor cu toată claritatea, că „Thiers, regimul lui și adunarea reacționară sunt cauza vărsării singelui frățesc“⁸. În numărul 32 din același an 1871, „Gazeta Transilvaniei“ trata un subiect oarecum inedit: „Românii din Franția în anul 1870—1871“, punînd accentul pe participarea unor români în special la războiul franco-prusac, de partea cauzei drepte a poporului francez⁹. „Gazeta“ reproduce apoi apelul Parisului comunard către orașele Franței¹⁰. Înfîngerea Comunei și singeroasa represiune ce a urmat, au fost îndeaproape urmărite de gazeta brașoveană. „Resbelul civil în Franția a ajuns la capăt, însă numai cu devastarea urbei — regină a libertății și civilizației europene“¹¹. Tragismul evenimentelor conduce pe redactorii „Gazetei“ la un oarecare pesimism asupra viitorului socialismului¹², dar indignarea în fața ororilor, a execuțiilor în masă, e spontană: „Cruzimea întrece închipuirea... între victime se află femei și copii...“¹³. „Gazeta“ publică sentințele unor condamnați, relatează asupra desfășurării unor execuții și nu ezită de-a-și exprima admirația față de curajul, demnitatea și fermitatea celor osîndiți: Rossel—de exemplu—„era un adevărat talent militar“¹⁴. Remarcabila publicație brașoveană a acordat o atenție semnificativă evenimentelor Comunei din Paris și după înăbușirea acesteia. Astfel, în toamna anului 1871, relatănd despre constituirea Ligi-pentru pace și libertate de la Lausanne, „Gazeta“ prezintă pe larg figura lui André Leo—luptătoare de frunte pe baricadele Comunei din Paris, soția lui Benoit Mâlon—care, la congresul amintit a reafirmat, cu un curaj deosebit, idealul comunarilor¹⁵. Organul de presă pe al cărui frontispiciu erau înscrise la loc de frunte obiectivele insufleteitoare și generoase ale luptei poporului român pentru libertate națională și dreptate socială, gazeta denumele căreia este atît de indisolubil legată activitatea publicistică și politică a unui G. Barițiu, A. Mureșianu și a atîtor alți luptători de frunte, nu putea decît să se manifeste pînă aproape de identificare ca lupta eroică a poporului francez, chiar dacă sfera complexă a evenimentelor nu a putut fi abordată cuprinzător, în întregimea ei, chiar dacă unele aprecieri sînt incomplete sau limitate. Peste mulți ani după evenimente, „Gazeta“ publica o privire istorică asupra acestora, însoțind-o de o

⁶ Gazeta Transilvaniei din 3 aprilie 1871, p. 2.

⁷ Idem, 10 aprilie 1871, p. 3.

⁸ Idem, 21 aprilie 1871, p. 2.

⁹ Idem, 24 aprilie/6 mai 1871, p. 1.

¹⁰ Idem, 8 mai 1871, p. 3.

¹¹ Idem, 19 mai 1871, p. 2.

¹² Idem, 26 mai 1871, p. 3.

¹³ Idem, 29 mai 1871, p. 2.

¹⁴ Idem, 28 noiembrie 1871, p. 3.

¹⁵ Idem, 2 octombrie 1874, p. 2.

statistică asupra pierderilor, morților și a celor arestați și condamnați¹⁶, iar în continuare, știri despre amnistierea unor comunarzi¹⁷.

Epoca primilor ani ai celui de-al optulea deceniu al secolului al XIX-lea este caracterizată în istoria presei democratice române din Transilvania și din România — între care un loc de seamă îl ocupă „Gazeta Transilvaniei”, organul cu cea mai îndelungată apariție din întreaga istorie a presei românești — prin reflexul pozitiv al evenimentelor mișcării revoluționare de pe planul mondial. Alături de cunoscuta revistă „Familia”, condusă de Iosif Vulcan, de gazete ca „Albina”, „Federațiunea” și altele, „Gazeta Transilvaniei” a făcut loc în paginile sale unor știri și comentarii referitoare nu numai strict la evenimentele Comunei din Paris — cel mai prețios vlăstar al Internaționalei I, cum au apreciat clasicii marxism-leninismului — ci însăși la activitatea Internaționalei și a întemeietorilor socialismului științific. „Carolul Marx, fondatorul și organizatorul «Societății internaționalei»... a dat și va mai da încă mult de lucru diplomaților și strategilor. Donat cu facultate organizatorie eminentă, voință fermă, energie admirabilă, pe contul ostenelelor sale necredibile a fondat o societate care numai până acum numără șapte milioane de membri. Și sufletul confederațiunii gigantice a fost omul acesta... Toată viața politică și civilă de azi și-a propus a o răsturna din fundament... Și opera comuniștilor din Paris a fost primul fenomen în care aceste principii au dobândit executarea practică. Dacă Comuna din Paris ar fi subsistat citva timp cu succes... fără îndoială mulți dintre democrați s-ar fi încercat a o introduce în viață, (iar principiile proclamate de Marx ar fi fost — n.n.) unica bază a politicii viitorului. Însă rezultatul nefavorabil și înfrântor a împiedicat pe un timp îndelungat (deci numai în mod provizoriu — n.n.) năzuințele lor. Internaționala a ținut în Geneva o adunare mare...”¹⁸. În primăvara anului 1872, „Gazeta Transilvaniei” făcea o mențiune de un interes deosebit, *care a trecut neobservată pînă acum*, vorbind despre „născuta filială internațională în România”¹⁹.

Atitudinea obiectivă, deseori favorabilă, a publicațiilor progresiste din țara noastră față de Comuna din Paris²⁰, este ea însăși o dovadă a creșterii influenței proletariatului în viața politică. Această atitudine se explică și prin simpatia opiniei publice din țara noastră față de tradițiile revoluționare ale Franței, care au avut înfrînere asupra țării noastre. Comuna din Paris — cu toate limitele sale burghezo-democratice, relevate de Marx și Engels încă în timpul desfășurării evenimentelor sau imediat după acestea — a însemnat de fapt ridicarea pe o treaptă superioară a tradițiilor revoluționare ale popo-

¹⁶ Gazeta Transilvaniei, 10 aprilie 1879, p. 1.

¹⁷ Gazeta Transilvaniei, numerele din 19 iunie/1 iulie (Gambeta despre amnistie) și 13/25 iulie 1880, p.2

¹⁸ Idem, 1872, XXXV, nr. 9 din 29 ianuarie/10 februarie, p. 4 (Reproducere după „Federațiunea”, 1872, V, nr. 7/607, din 16/28 ianuarie p. 3). Informația comportă unele rezerve.

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1872, XXXV, nr. 25, din 25 martie/6 aprilie, p. 9. Vezi și numerele din 7/19 aprilie, 26 aprilie/8 mai, 28 aprilie/10 mai 1872 și altele.

²⁰ Vezi acad. P. Constantinescu-Iași, *Despre Comuna din Paris și ecoul ei în presa contemporană din România (1871—1880)*, în *Studii*, nr. 1, 1951, p. 27—51; A. Porțeanu, A. Iordache, P. Cincea, *Ecoul Comunei din Paris în presa și publicațiile minorității și socialiste din România (1871—1900)*, în *Revista Arhivelor*, nr. 2, 1961, p. 43—76.

rului francez. Înțelegerea acestui adevăr istoric de către proletariatul din țara noastră, însușirea acelor metode de luptă, de proveniență comunardă, care corespundeau cel mai bine condițiilor concrete ale luptei de clasă și ale mișcării general democratice — al cărei obiectiv principal îl constituia în acel timp eliberarea națională — sînt dovezi ale maturizării forțelor sociale și politice înaintate ale societății românești în frunte cu proletariatul. Faptul că — așa cum arată nenumărate dovezi documentare incontestabile — materialele referitoare la Comuna din Paris, inclusiv cele publicate de „Gazeta Transilvaniei”, au circulat intens pe ambele versante ale Carpaților, vehiculînd ideile cele mai înaintate ale epocii, constituie una din numeroasele dovezi ale caracterului unitar al luptei poporului român pentru dreptate socială și libertate națională și ale legăturilor trainice ce s-au statornicit încă de la începuturi, între tînăra mișcare muncitorească și socialistă din vechea Românie și cea din Transilvania²¹. La toate acestea „Gazeta Transilvaniei” a adus o contribuție substanțială, remarcabilă, atît prin faptele concrete pe care a înțeles să le publice, cît și prin spiritul progresist care călăuzea redacția și care se propaga larg în mase, pînă în colțurile cele mai îndepărtate ale pămîntului românesc, sau chiar mai departe.

Continuînd a îndeplini un remarcabil rol în promovarea legăturilor multilaterale dintre românii din toate provinciile românești, pe deasupra nedreptelor frontiere ale timpului, „Gazeta Transilvaniei” publica în primul său număr din anul 1875, o lungă „Listă de diuarele ce au apărut în Dacia traiană în anul 1874”, titlurile expuse constituind de fapt tot atîtea recomandări făcute cititorilor; între aceste publicații figurează și „Lucrătorul român” și „Tipograful român”²².

Este cu totul excepțional ca valoare și semnificație faptul că apreciată revistă a socialiștilor români, simbolic intitulată „Dacia Viitoare” (1883), a cărei atitudine militantă în problema desăvîrșirii unității politice a avut efecte dintre cele mai remarcabile, a găsit de cuviință ca chiar în primul ei număr să reproducă articolul „Transilvania” după „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov. Acest fapt constituie și un indiciu în plus asupra intensei circulații a publicațiilor românești — socialiste sau democrat-burgheze — peste barierele politice artificiale ale epocii, precum și un indiciu asupra preluării poziției democratice, consecvente a „Gazetei Transilvaniei” de către mișcarea socialistă. „Numai Românii pot spune ce va să zică și ce este constituționalismul unguresc. . . Cine altul a făcut pe o grămadă de tineri români talentați de au părăsit patria (țara -n.n.) . . . și au luat lumea în cap pentru ca să poată trăi . . .”—arăta revista socialistă „Dacia Viitoare”, reluînd comentariul „Gazeta Transilvaniei”²³. După ce reproduce — tot după „Gazeta” de la Brașov protestul din 25 martie 1883 al tinerilor români din Cluj împotriva liniei politice moderate preconizate de mitropolitul Miron Romanul, organul tinerilor socialiști români de la Paris — bine informat, precum se vede — adăuga: „Internaționala a scris în fruntea statutelor ei: Libertatea muncitorilor prin muncitori ! Tot așa și ei (tinerii români -n.n.)

²¹ A. Porțeanu, A. Iordache, P. Cîncea, *op. cit.*, p. 48—49, 56.

²² „Gazeta Transilvaniei”, 1875, XXXVIII, nr. 1, din 5 ianuarie, p. 1.

²³ Vezi „Dacia Viitoare”, I, 1883, nr. 1, p. 12 („Transilvania”).

trebuie să zică: libertatea Românilor prin ei înșiși. Felicităm tinerețea din Cluj . . .”²⁴.

În afara unor reproduceri directe, integrale, după „Gazeta Transilvaniei”, ca acelea de mai sus, „Dacia Viitoare” a mai făcut referiri la „Gazeta” brașoveană în cuprinsul unor importante articole de atitudine purtând titluri ca: „România față cu Transilvania”²⁵ — semnat Ion Dacul — , „Situățiunea socială a Ardealului și ideea federațiunii”²⁶ de Gr. Munteanu și altele.

Redacția „Gazetei Transilvaniei” insera următoarea știre — și totodată precizare de poziție — cu prilejul apariției gazetei „Meseriașul Român” de la Brașov, care a adus o contribuție pozitivă la opera de luminare și de organizare socială nu numai a meseriașilor propriu-ziși, ci, în bună parte, și a muncitorilor români din Transilvania: „Salutăm cu bucurie aparițiunea ei, *dorindu-i izbândă în tendințele ce urmărește* și care sunt arătate în următorul program ce-l găsim în fruntea foi”. Urmează apoi programul expus integral²⁷ (sublinierea noastră — A.P.).

O serie întreagă de articole și materiale publicate în paginile „Gazetei” sînt consacrate fenomenului de masă cel mai acut al timpului — proletarizarea țărănimii, care avea drept consecință firească creșterea considerabilă a valului de emigrări ale țăranilor români din Transilvania în vechea Românie și în America, ale săcuilor în vechea Românie și ale țăranilor maghiari din nordul Ungariei. Vorbind despre această principală sursă de formare și de îngroșare a rîndurilor proletariatului, redacția gazetei arăta într-un articol de fond că „unde e sărăcia și mizeria, unde tobele executorilor de dare n-au odihnă, unde persecuțiunile și nedreptățile sunt nesfîrșite, acolo nu va putea fi împiedicată emigrarea. . . Sufere acum stăpînirea ungurească consecințele risipei, destrăbălării și pornirilor ei șovinistice”²⁸.

„Gazeta Transilvaniei” a publicat numeroase informații și date prețioase, însoțite adesea de comentarii, concentrate sau mai ample — după cum era cazul —, asupra condițiilor concrete de muncă din diferite întreprinderi capitaliste transilvănene sau bănățene. Astfel, o corespondență din Zărnești, relata asupra situației existente la fabrica de celuloză din această localitate, caracterizată prin înrăutățirea generală a stării lucrătorilor, concedieri, reduceri de salariu, colonizarea unor străni mai bine plătiți și frecvente accidente de muncă, foarte grave sau chiar mortale. Despre ecoul unor asemenea materiale stă mărturie faptul că ele au fost reproduse și în alte importante organe ale presei române transilvănene — în cazul de față fiind vorba de „Telegraful

²⁴ Vezi „Dacia Viitoare”, I, 1883 nr. 6, 15 aprilie, p. 90—92 („Din Transilvania”).

²⁵ Idem, nr. 4, 15 martie, p. 55—57.

²⁶ Idem, nr. 11, 1 iulie, p. 164—168.

²⁷ „Gazeta Transilvaniei”, 1886, nr. 39, din 18 februarie, p. 3. Asupra faptului că gazeta „Meseriașul Român” de la Brașov a manifestat preocupare nu numai pentru problemele economice ci, uneori, și pentru cele teoretice, vorbește un remarcabil articol consacrat zilei de lucru (publicat în nr. 6, din 1886) care prin orizontul informării și profunzimea observațiilor se situează printre primele manifestări de acest fel din întreaga noastră țară (cf. A. Porțeanu, *Lupta proletariatului din România pentru reducerea zilei de lucru și pentru ziua de lucru de opt ore, la sfîrșitul secolului trecut*, p. 115, 136; lucrare în curs de apariție).

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1887, nr. 39, din 20 februarie/4 martie, p. 1.

Român“ din Sibiu, care adăuga: „nemulțumirea (la Zărnești - n.n.) e generală, intențiile se văd de pe acum”²⁹. Aceași publicație se pronunță în favoarea întemeierii unei „Asociații generale a meseriașilor români din Transilvania“, menționând că în „anul trecut (1890 - n.n.) și «Gazeta Transilvaniei» a susținut această idee într-un articol de fond”³⁰.

Ideea s-a născut, probabil, în legătură strinsă cu intensificarea acțiunilor de organizare a muncitorimii. Într-adevăr, în aprilie 1890, „Gazeta Transilvaniei” relatează despre „adunarea lucrătorilor de la hotel Europa” (8/20 aprilie), la care, cei peste 700 de participanți - o cifră impresionantă pentru acel timp - au hotărât înființarea clubului muncitoresc din localitate și au desbătut în acest scop proiectul statutelor, alegând un comitet de conducere format din 12 persoane și o comisie de revizie de patru membri. Menționând faptul că „în club, între altele, lucrătorii își vor discuta și regula afacerilor și interesele lor“, gazeta sublinia că la adunarea amintită, referatul principal a fost ținut în trei limbi³¹.

Reluând analiza cauzelor emigrărilor, „Gazeta” găsea că acestea rezidă în *insuficiența dezvoltare a industriei din Transilvania, în politica greșită față de această provincie, în șomaj*; articolul, semnificativ intitulat „Cestiunea lucrătorilor din Transilvania și rezolvarea ei“, are o întindere mai mare și a apărut în două numere ale „Gazetei”³², cea ce, cu toate că manifestă unele limite, probează interesul mărturisit al redactorilor publicației brașovene față de acuta problemă a emigrărilor.

Relatînd asupra tristului tablou al emigrării spre România a unor numeroase grupuri de țărani venite tocmai din colțuri îndepărtate ale Ungariei, au asupra trecerii lor prin Transilvania și asupra semnificației modului cum au fost primiți de către românii ardeleni, „Gazeta” ținea să sublinieze într-un mod foarte elocvent, chiar emoționant, *ideea frăției dintre popoarele română și maghiară, ideea comunității de destine și interese a celor asuprași, a opoziției ireductibile dintre aceștia și exploatare. Articolul, purtînd titlul „Au luat lumea-n cap” preciza pe bună dreptate: „Nici în Ungaria și nici în America nu i-ar îmbrățișa nimeni pe asemeni emigranți cum i-am îmbrățișat noi în Carpați în minutul cel mai critic pentru ei, împărțînd în această cinste și omenie și pe ungurii din Seghedin și Csongrád fără să avem în vedere că numai legiunile aristocratice — șoviniste ungurești ne-au silit și pe noi să luăm lumea-n cap”*, (subl.ns. — A.P.). Gazeta făcea un călduros apel către „frații lucrători români” să nu plece în America ci, dacă se hotărăsc să emigreze, să plece în România³³. Este cît se poate de elocvent articolul „Noi oaspeți în România”³⁴, primit din București, care vedea în existența problemei lucrătorilor străini din România o dovadă certă a amploarei emigrărilor din Ungaria și Transilvania. Împotrivirea auto-rătărilor ungare nu poate împiedica aflulul emigrărilor. Industrializarea

²⁹ „Telegraful Român”, Sibiu, 1889, nr. 122, din 11/23 noiembrie, p. 494.

³⁰ Idem, 1891, nr. 34, din 4 aprilie, p. 1-2.

³¹ „Gazeta Transilvaniei”, 1890, LIII, nr. 82, din 12/24 aprilie, p. 2.

³² Idem, 1891, nr. 139, din 22 iunie/4 iulie, p. 1; nr. 141, din 26 iunie/8 iulie, p. 1-2.

³³ Idem, nr. 113, din 19/31 mai 1891, p. 1.

³⁴ Idem, nr. 132, din 14/24 iunie 1891, p. 1.

ținuturilor românești ar fi putut absorbi o parte din acest val. Cert este că nu „agitatorii daco-romani”, cum susțineau unele ziare maghiare, ci mizeria cumplită constituia cauza fenomenului. Numeroși emigranți au ajuns pînă în Dobrogea, Brăila, Vlașca s.a., iar o parte dintre ei s-au stabilit în ocupații agricole. „Gazeta Transilvaniei” ținea să precizeze faptul că „săcuii știu toți românește”, cea ce, evident, era de natură să faciliteze adaptarea noilor veniți. Descifrînd în această amplă mișcare demografică și un sens național, gazeta aprecia: „Nu e măsură, oricît de despotică ar fi ea, care să împiedice mișcarea popoarelor din Transilvania spre România și care să împiedice ca sașii, ungurii, săcuii și rutenii veniți în țară să nu contribuie înconștient la lățirea românismului”. Concluzia cea mai valoroasă a articolului, avînd rezonanța cea mai largă, încărcată de adînci semnificații, este însă cuprinsă în aprecierea potrivit căreia „*Cestiunea cea mai importantă ce frămîntă actualmente toate statele Europei, este cestiunea lucrătorilor*” (subl. ns. - A.P.). O asemenea afirmație, atît de răspicată și explicită, conține în sine — după părerea noastră — și un element programatic propriu, o înclinare, un efort deosebit, mărturisit, al redacției „Gazetei Transilvaniei” de a înțelege și analiza această „cea mai importantă cestiune a Europei”.

Pentru gradul de dezvoltare a mișcării muncitorești brașovene, a conștiinței de clasă, pentru situația în permanentă înrăutățire a maselor muncitoare și pentru înțelegerea de către acestea atît a rolului practic cît și a semnificației mai largi a legăturilor Transilvaniei cu România veche, cu multiple consecințe în ceea ce privește lupta pentru desăvîrșirea unității politice a poporului român, este deosebit de elocventă scrisoarea adresată de un muncitor din Brașov către redacția ziarului „Népszava”, organul Partidului Social-Democrat din Ungaria (1891) în care, referindu-se la consecințele războiului vamal, dintre Austro-Ungaria și România, correspondentul³⁵ arăta: „ceea ce înrăutățește și mai mult situația muncitorilor brașoveni și mai ales a celor din industria textilă, foarte dezvoltată în Brașov, și ceea ce duce la creșterea somajului — este pierderea pieței românești” (subl. ns. - A.P.).

În vara anului 1892, „Gazeta Transilvaniei” într-o corespondență din Budapesta asupra unui articol interesant despre „Proletariatul român din Transilvania”³⁶, publicat în numărul 549, din 9 iulie, al ziarului german „Kölnische Zeitung”, dezvoltă unele idei care — deși manifestau, pe alocuri, o înțelegere incompletă a fenomenelor — vedeau un interes larg, atrăgînd atenția tocmai asupra legăturii strînse, organice, ce exista între mișcarea socialistă și mișcarea națională din Transilvania, asupra formelor specifice, originale, în care se producea această simbioză. Mișcarea română din Transilvania are o cauză cu mult mai adîncă decît și-o închipuiesc cei din străinătate și stă în intimă legătură cu tendințele iredentiștilor și socialiștilor (subl. ns. - A.P.). Tinerii intelectuali agită poporul — după părerea correspondentului ziarului german amintit — deoarece nu au acces la ocupațiuni publice, se proletarizează, intră în legătură cu socialiștii. . . prin această mișcarea română primește un caracter internațional”. Din toate aceste motive, pasivismul — tactica oficială adop-

³⁵ „Népszava” (Budapesta), 1891, XIX, 5 februarie, p. 4.

³⁶ „Gazeta Transilvaniei”, 1892, nr. 150, din 8/20 iulie, p. 2—3.

tată de conducerea Partidului Național Român din Transilvania, abținerea de la viața politică a „statului plural”, care s-a dovedit inoperantă - a sporit clasa proletarilor intelectuali, adăuga autorul³⁷. Fără a putea accepta astăzi integral, fără rezerve, asemenea opinii, considerăm că trebuie relevat faptul ca atare. Prin sensul său fundamental și tonul adoptat, „Gazeta Transilvaniei” pare a fi de acord cu afirmațiile principale ale corespondentului german, referitoare la *legătura strânsă dintre mișcarea socialistă și cea de eliberare națională*.

În articolul intitulat „Socialismul în Ungaria”³⁸, gazeta brașoveană sublinia faptul că „poporul este entuziasmat pentru ideile socialiste”, care se „lătesc” tot mai mult. Mișcările socialiste caracterizează nemulțumirea poporului, iar „asuprirea națională nu duce nici ea la bun sfârșit”. Articolul făcea însă constatarea că mișcarea socialistă este îngrădită de către oficialitate într-o măsură mai mică decât mișcarea naționalităților asuprite.

În aceeași ordine de idei, a răspindirii tot mai mari a ideilor socialismului în rîndul maselor populare, „Telegraful Român” din Sibiu relua o informație după „Gazeta Transilvaniei”, intitulată „Socialismul în Brașov”, în care se arăta: „Miercuri dimineața s-au găsit în Brașovul vechi o mulțime de proclamațiuni socialiste ce au fost afișate în decursul nopții pe porțile și casele locuitorilor. . . ceea ce dovedește că socialismul ia mare avînt”. Textul acestor manifeste era identic cu cel al proclamațiilor lansate și răspindite în alte orașe din Transilvania³⁹, ceea ce constituie un indiciu atît asupra ariei de manifestare, cît și asupra gradului de organizare și a nivelului ideologic al mișcării socialiste transilvănene a timpului.

În iunie 1893, atenția presei române din Transilvania, inclusiv a „Gazetei Transilvaniei” de la Brașov era atrasă asupra situației apăsătoare în care se aflau „Ocnășii din Mureș—Uioara — lucrătorii de la minele de sare, ale căror acțiuni revendicative au sporit simțitor, atît în amploare cît și ca intensitate. „Ocnarii” au jurat, în galeriile subterane, să fie uniți în lupta lor dreaptă. „Gazeta” sublinia hotărîrea de luptă unită adoptată și de cei aproximativ un sfert de muncitori de naționalitate maghiară, deși „ocnarii unguri sunt mai favorizați ca românii, fiind aplicați la lucrări mai ușoare”⁴⁰. În aceeași perioadă presa democrată urmărea cu interes devoltarea mișcării socialiste din străinătate, îndeosebi cea din Germania, care se afirma crescînd pe plan internațional.

La sfîrșitul anului 1892, comentînd cu indignare „Concedierea ocnarilor români de la Anina”⁴¹, „Gazeta Transilvaniei” — intrată în a doua jumătate de secol de la apariție — găsea necesar să înfățișeze un caz tipic pentru ilustrarea mecanismului prin care funcționa dublul jug al exploataării sociale și al oprimării naționale, caracteristic dualismului austro-ungar. Era vorba de cîteva sute de mineri români din împrejurimile Aninei, care mai păstrau legături cu micile lor petice de pămînt de la țară. *Aceștia au rămas fideli programului național de pasivitate politică la alegerile pentru dietă din 1891, ceea ce ne*

³⁷ „Gazeta Transilvaniei”, 1892, nr. 150, din 8/20 iulie, 2—3.

³⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1894, nr. 77, din 6/18 aprilie, p. 1.

³⁹ „Telegraful Român”, Sibiu, 1895, nr. 22, din 25 februarie/9 martie, p. 2.

⁴⁰ „Gazeta Transilvaniei”, 1893, LVI, nr. 123, din 6/18 iunie, p. 2—3.

⁴¹ Idem, 1892, nr. 283, din 25 decembrie, p. 4.

oferă un indiciu prețios asupra faptului că și mișcarea muncitorească română din Transilvania a sprijinit acțiunile P.N.R. în lupta de eliberare națională, care era o cauză a întregului popor român, a tuturor claselor sociale. Explicația acestei apropieri trebuie căutată în programul celor două partide, în punctele comune ale platformelor respective, care impuneau o asemenea colaborare — în anumite limite și condiții — în vederea desăvârșirii revoluției burghezo-democratice⁴². Ca urmare a situației arătate mai sus, au început persecuțiile, urmărirea și denunțurile: conducerea societății austriace de căi ferate (S.T.E.G), proprietara minelor, aprecia drept răzvrătire faptul că minerii români nu au participat la alegeri. Rezultatul au fost concedierile masive la care s-a recurs, înlocuirea muncitorilor români cu germani, cehi și slovaci, care au cerut imediat salarii mai mari și au declarat grevă în acest scop. Diverșiunea stăpînirii era evidentă, iar lovitura primită de muncitori — dintre cele mai grele. „Acum, amintita societate austriacă are și ea ocaziunea să se convingă ce plătesc denunțările agenților care sînt adevărații turburători ai ordinii”⁴³ conchidea comentariul.

În tot acest răstimp, baza obiectivă a interesului „Gazetei Transilvaniei” pentru mișcarea muncitorească și socialistă — adică însăși existența și afirmarea mișcării la Brașov, se dezvoltă în mod continuu. Rădăcinile istorice ale acestei mișcări brașovene coboară în timp cu decenii în urmă, înaintea revoluției de la 1848—1849, putînd fi apreciate din multiple puncte de vedere ca remarcabile, pe planul întregii mișcări muncitorești și socialiste din țara noastră. Dacă sindicatul lucrătorilor tipografi exista la Brașov încă la 1846, pentru perioada de care ne ocupăm în lucrarea de față vom aminti faptul că la Brașov existau numeroase asociații muncitorești. Dintre ele menționăm: „Casa generală a muncitorilor pentru ajutor în caz de boală și invaliditate” (1878), syndicatele lucrătorilor croitori (1890), pantofari (1891), timplari și dogari (1892), brutari, lemnari, zidari (1897), metalurgiști (1894), o „asociație muncitorească pentru autoeducare” (1893) și, desigur altele, încă necercetate sau puțin cercetate⁴⁴. Unele dintre aceste asociații întrețineau legături cu

⁴² Pentru perioada primului deceniu și jumătate de la începutul secolului al XX-lea, în ceea ce privește acțiunile comune ale P.N.R. și ale socialiștilor români, în special în Banat, sprijinul reciproc ce și l-au acordat cele două principale forțe politice românești în momentele istorice cele mai importante, în chestiunile cele mai vitale pentru interesele maselor largi ale populației românești din Transilvania, ecourile puternice ale acestor acțiuni atît în presa socialistă cît și în paginile organelor Partidului Național Român („Tribuna” ș. a.), precum și în alte organe democratice — a se vedea: I. D. Suciu, *Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă*, în *Studii*, 21, 1968, 1, p. 89—102.

⁴³ „Gazeta Transilvaniei”, 1892, nr. 286, din 25 decembrie, p. 4.

⁴⁴ Datele amintite rezultă din cercetările efectuate cu prilejul elaborării *Bibliografiei mișcării muncitorești și socialiste din România, de la începuturi pînă la anul 1900*, de un colectiv de autori de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei, coordonat de autorul studiului de față. Lucrarea, cuprinzînd cca. 15 000 de titluri de izvoare, studii și referințe, culese din țară și din străinătate, se află în curs de apariție, în cadrul seriei de volume ale *Bibliografiei istorice a României, secolul al XIX-lea*; ea a fost prezentată detaliat în „Revista bibliotecilor”, nr. 6/1969, p. 352—356 și în alte publicații, precum și la manifestări internaționale de specialitate. Date ca acelea referitoare la organizațiile muncitorești din Brașov și din alte centre, constituie adesea adevărate revelații. Bibliografia acestei importante probleme va apare în „Cumidava” V, 1971.

organizații muncitorești similare din vechiul regat român, în special cu cele de la București, iar în unele cazuri erau sprijinite — chiar și materialicește — de acestea, îndeosebi în perioadele de organizare, de acțiuni greviste, șomaj etc. Reamintim că în anul 1886 a început să apară la Brașov gazeta „Meseriașul Român”. Muncitorii socialiști români brașoveni desfășurau o activitate susținută, în special de ordin educativ și propagandistic, în rîndurile reuniunilor sodalilor, ucenicilor, în cartiere și fabrici.

Rezultatele acestor acțiuni nu au întârziat să se facă simțite, *Brașovul devenind unul din puternicele centre ale mișcării muncitorești și socialiste din Transilvania*, cu importante manifestări pe planul nemijlocit politic. Astfel, în 1887 a luat ființă cercul muncitoresc social-democratic, iar în 1890 — un club politic și mai ales organizația locală a Partidului Social-Democrat din Ungaria.

Socialiștii din Brașov și Sibiu, persecutați și urmăriți de poliție, se refugiau în România, unde aveau prieteni și legături, adesea organizate pe un plan mai mare⁴⁵.

Astfel se explică faptul că în timpul grevei generale a lucrătorilor tipografi din București (1892) pentru ziua de lucru de 9 ore, încercarea patronilor de a aduce lucrători de la Brașov s-a lovit de refuzul acestora, care s-au declarat solidari cu tovarășii lor din București⁴⁶.

O amploare deosebită au luat-o la Brașov, ca și în celelalte orașe ale Transilvaniei, campaniile pentru cucerirea votului universal, inițiate de mișcarea muncitorească și socialistă, asupra cărora presa burgheză democrată română din Transilvania și cea din vechea Românie, relatau frecvent și pe larg, în mod obiectiv⁴⁷. Acțiunile revendicative și grevele ale muncitorilor brașoveni erau cunoscute în Transilvania, în vechea Românie, în Ungaria⁴⁸ și chiar mai departe. La ele au participat de pildă, lucrătorii hamali⁴⁹, lucrătorii tipografici „Alexi”⁵⁰, ceilalți tipografi⁵¹, brutarii — bine organizați într-o societate proprie⁵², muncitorii metalurgiști⁵³, angajații fabricii de zahăr de

⁴⁵ Arhiva Institutului de istorie al Filialei Cluj a Academiei, doc. nr. 647/1886; cf. *Din Istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, II, București, 1963, p. 252, nota 4.

⁴⁶ Alexandru Porțeanu, *Lupta proletariatului din România pentru reducerea zilei de lucru și pentru ziua de lucru de opt ore, la sfârșitul secolului trecut*, p. 63—64 (lucrare în curs de apariție).

⁴⁷ „Telegraful Român”, 1891, nr. 101, p. 1: „Votul universal la Brașov”. În aceeași perioadă, „Telegraful Român” publica articolul „Clasa uvrierilor din România” (nr. 35/1891), în care își informa publicul cititor asupra adoptării oficiale a unor măsuri de îmbunătățire a situației muncitorilor industriali din vechea țară.

⁴⁸ „Arbeiterpresse”, Budapesta, 1891, XIX, nr. 18, p. 6—7; nr. 35, p. 2—3.

⁴⁹ Vezi „Meseriașul Român”, Brașov, 1886, I, nr. 3, p. 2.

⁵⁰ „Munca”, București, 1892, III, nr. 31, p. 4. Vezi și „Românul” (București), din 3 octombrie 1892.

⁵¹ „Népszava”, 1900, XXVIII, nr. 3, 17, 22. „Könyv kötök Lapja”, 1900, nr. 4, p. 2.

⁵² Idem, 1898, XXVI, nr. 45, p. 4. „Volkswille”, Timișoara, 1898, V, nr. 30, p. 3—4. Obiectivul greviștilor era majorarea salariilor. „Lumea Nouă”, București, 1895, II, nr. 179, din 13 mai, p. 3. Acțiuni pentru reducerea zilei de muncă, cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai.

⁵³ „Népszava”, 1900, XXVIII, nr. 81, p. 4.

la Bod⁵⁴, timplarii⁵⁵ etc. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea lupta proletariatului brașovean, pentru impunerea votului universal⁵⁶, pentru obținerea zilei de lucru de opt ore⁵⁷ ia o amploare deosebită; au loc adunări comemorative Marx⁵⁸ mai frecvente etc. „Gazeta Transilvaniei” nu putea rămâne desigur indiferentă față de aceste manifestări ale creșterii rindurilor și însemnătății proletariatului în viața socială și politică. Dacă răsunetul unor evenimente ca acelea amintite mai sus, poate fi întâlnit și în coloanele altor organe ale presei democratice, române sau străine, credem că nu greșim afirmând că în cazul „Gazetei Transilvaniei” se poate vorbi despre ceva *mai mult decât despre un simplu ecou, de o reflectare pasivă, ci uneori chiar de luări semnificative de atitudine*.

„Gazeta Transilvaniei” a publicat relatări amănunțite asupra accidentelor de muncă, unele dintre ele catastrofale, în special în mine (la Anina, Lupeni ș.a.), asupra participării delegaților muncitorilor brașoveni la congresele partidelor socialiste din acel timp: Partidul celor fără drept de vot (1880), Partidul General Muncitoresc și Partidul Social-Democrat din Ungaria (1890). Sărbătorirea zilei de 1 Mai — la Brașov, în celelalte orașe și localități din Transilvania, de peste munți etc., înființarea Clubului muncitorilor din Brașov⁵⁹ ș.a. — s-au bucurat de asemeni de descrieri obiective în paginile „Gazetei”.

Marile ciocniri de clasă — greve, răscoale țărănești — au stat în centrul atenției „Gazetei Transilvaniei”. Descriind „Măcelul din Sintana”, soldat cu cinci morți și zeci de răniți, „Gazeta” sublinia faptul că „Bauernvereinul” din Sintana—Arad propaga idei socialiste, iar dizolvarea asociației, persecuțiile antisocialiste și abuzurile autorităților comise cu prilejul alegerii primarului, au provocat răscoala celor 4000 de țărani care au năvălit asupra primăriei, fiind întâmpinați de gloanțele jandarmilor⁶⁰. Marea grevă generală a muncitorilor de la Reșița, din anul 1900, a fost și ea îndeaproape urmărită de „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov⁶¹.

Intensificarea acțiunilor de luptă muncitorești și țărănești se producea concomitent cu marile frământări naționale ale epocii — cum ar fi mișcarea Memorandului⁶² pe care acestea le-au impulsionat și susținut.

La sărbătorirea semicentenarului Unirii Transilvaniei cu vechea Românie, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român arăta: „...datorită omogenității structurii economice, sociale și cultu-

⁵⁴ „Ellenzék”, numerele 101 și 107, din 1890. Vezi și „Kis Ujság” din 5 mai 1890.

⁵⁵ „Asztalosok Szaklapja”, 1900, nr. 19, p. 3.

⁵⁶ „Népszava”, 1894, XXII, nr. 51, p. 4; „Arbeiterpresse”, 1894, XXII, nr. 3, p. 5; „Telegraful Român”, Sibiu, 1896, XLIV, nr. 101, p. 402 (întrunire muncitorească: românii și sașii sprijină votul universal); „Volkswille”, Timișoara, 1898, V, nr. 28, p. 3—4 și nr. 38, p. 3 (correspondență din Brașov); „Népszava”, 1898, XXVI, nr. 35, p. 7 și 1899, XXVII, nr. 62, p. 6 etc.

⁵⁷ Alexandru Porțeanu, *op. cit.*, p. 116. Vezi și „Brassói Hiradó” din 8 aprilie 1891, p. 3.

⁵⁸ „Népszava”, 1899, XXVII, nr. 26, p. 7; 1900, XXVIII, nr. 31, p. 4.

⁵⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1890, nr. 82, p. 2.

⁶⁰ Idem, 1899, nr. 5, din 9/21 ianuarie, p. 3.

⁶¹ Idem, 1900, numerele: 21, 24 și 27.

⁶² Alexandru Porțeanu, *75 de ani de la Memorand*, în „Familia”, nr. 6/1967; idem, *Procesul Memorandului*, în „Scnteia” din 7 mai 1969.

rale a întregului teritoriu locuit de români, limbii unitare, precum și putericei conștiințe a originii comune a locuitorilor, între cele trei state s-au dezvoltat permanent contacte și legături multilaterale, intense. Neconținut au avut loc schimburi de bunuri materiale, o puternică circulație de idei, de opere de cultură și artă și, *mai presus de orice*, s-a încheșat conștiința necesității luptei unite împotriva coteropitorilor, a dușmanilor comuni... Dezvoltarea conștiinței naționale a căpătat un nou și puternic impuls după apariția pe scena socială a țării noastre a proletariatului, o dată cu încheșarea și afirmarea în viața politică a mișcării muncitorești, socialiste. Încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, clasa muncitoare din România se manifestă tot mai pregnant drept forța socială capabilă să preia în mîinile sale steagul marilor idealuri ale celor ce muncesc, ale luptei pentru eliberarea socială și națională, pentru formarea și consolidarea societății fără de exploatare. Mișcarea muncitorească, militanții socialiști din țara noastră, au pornit în această luptă însuflețiți de principiul marxist al dreptului popoarelor la autodeterminare, la constituirea lor în state naționale de sine stătătoare⁶³. Reflectarea în presa timpului de diferite nuanțe și orientări, a ecourilor celor mai semnificative ale dezvoltării în acest sens ascendent, a mișcării revoluționare muncitorești și socialiste din țara noastră, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea constituie în această ordine de idei, tot atîtea mărturii indirecte ale creșterii rolului proletariatului în viața publică a societății românești din perioada amintită.

Începînd cu aproximativ ultimele două decenii ale secolului trecut, redacția „Gazetei Transilvaniei” a acordat o însemnată atenție problemelor *legăturilor cu mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Țară*. Se poate afirma și în această privință — credem, fără a exagera — că „Gazeta Transilvaniei” *a avut chiar un anumit rol de îndeplinit*, nu numai datorită faptului că era citită și de muncitorii români — care nu aveau încă o gazetă socialistă în limba lor — ci prin însăși poziția pe care s-a plasat. În ianuarie 1899, „Gazeta” descria pe larg greva generală a lucrătorilor tipografi din București pentru reducerea orelor de lucru⁶⁴, după ce, în perioada anterioară, înfățișase publicului cititor transilvănean, unele dintre cele mai însemnate manifestări ale mișcării muncitorești și socialiste de peste Carpați, îndeosebi mișcarea grevistă, acțiu-

⁶³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România*, în „Scinteia” din 30 noiembrie 1968, p. 1—3 și *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, III.

⁶⁴ „Gazeta Transilvaniei”, 1899, nr. 3, din 5/17 ianuarie, p. 2—3. Și celelalte organe ale presei române democratice din Transilvania urmăreau cu atenție dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste din principalele centre ale României. Astfel, pentru a nu da decît un exemplu, „Telegraful Român” din Sibiu (1885, XXXIII, nr. 9, p. 35—36) relatează despre „Cercul studiilor sociale din București”. „Socialiștii din Sala Franzelaru” ș. a. Asemenea informații au mai apărut și în „Tribuna” de la Sibiu, principalul organ al P.N.R., în „Dreptatea”, Timișoara, apoi în „Drapelul”. Lugoj, în presa locală ș. a., unele informații de acest fel fiind reluate și în presa maghiară și germană din Transilvania și Banat. La rîndul ei, presa socialistă din vechea Românie s-a ocupat îndeaproape de mișcarea muncitorească și de lupta de eliberare națională din Transilvania, exprimîndu-și convingerea în apropiata descompunere a imperiului austro-ungar. Unele ecouri ale mișcării socialiste românești din Transilvania s-au produs și în coloanele presei burghize din vechea Țară.

nile organizate cu prilejul zilei de 1 Mai, activitatea P.S.D.M.R. etc. Presa socialistă din vechea Românie continuă să circule în Transilvania intens. Referindu-se la „Pénzügyi Közlöny” — buletinul Ministerului de finanțe ungar — „Gazeta Transilvaniei” făcea cunoscută în mai 1899, o lungă listă de cărți, reviste și ziare oprite în Transilvania⁶⁵, din cuprinsul căreia amintim, între altele: broșuri de Engels, Bebel, Nădejde, apoi reviste și gazete cum ar fi: „Contemporanul”, „Dacia Viitoare”, „Drepturile Omului”, „Dezrobirea”, „Solidaritatea”, „Lumea Nouă”, „Revoluția Socială” (Craiova) și altele. Unele dintre aceste materiale de propagandă socialistă erau aduse din țară de vestitul Badea Cîrțan — listele coincid⁶⁶ —, iar *Brașovul îndeplinea un însemnat rol și în privința tranzitului de literatură socialistă și revoluționară*, nu numai de pe o parte pe cealaltă a Carpaților, ci pînă în regiuni și țări îndepărtate⁶⁷. Faptul că „Gazeta Transilvaniei” revine în repetate rînduri (vezi mai sus) cu publicarea unor asemenea știri, atestă o preocupare vie pentru difuzarea literaturii socialiste românești destinată majorității populației din Transilvania.

O importanță greutate a propagandei socialiste în rîndurile muncitorilor români din Transilvania o constituia absența unui organ socialist propriu de presă, redactat în limba română, limba majorității covârșitoare a populației din această străveche provincie românească, care să răspundă problemelor specifice și concrete ale mișcării muncitorești din Transilvania. Cîteva organe de presă socialiste apăreau în limbile maghiară și germană, la Arad și Timișoara, dar unele elemente din conducerea de la centru a P.S.D.U. susțineau în mod cu totul greșit că un organ socialist pentru Transilvania, în limba maghiară chiar, ar putea contribui la scăderea interesului maselor pentru răspîndirea organului central al partidului; asemenea concepții au frînat dezvoltarea și afirmarea, nu numai a presei socialiste propriu-zise, ci și a însăși mișcării în ansamblul ei, inclusiv a muncitorimii maghiare și germane din Transilvania. Acestei necesități obiective îi răspund unele încercări de înființare a ziarului socialist român din Transilvania, care se înscriu în istoricul preludiilor presei socialiste române ardelenе, ce va debuta în 1903 cu „Adevărul” (Glasul Poporului). Ecourile încercărilor amintite au pătruns în presa maghiară și germană a timpului, în primul rînd în cea socialistă. Demn de relevat este faptul că dintre organele presei românești, „Gazeta Transilvaniei” a reflectat în măsura cea mai amplă și cea mai fidelă aceste acțiuni, atît din cauză că ele își aveau centrul de manifestare la Brașov, cît și din cauză că însăși „Gazeta” avea o atitudine pozitivă față de proiectele puse în dezbatere. Către sfîrșitul anului 1898, gazeta socialistă săptămînală în limba germană „Volkswille”⁶⁸, care apă-

⁶⁵ „Gazeta Transilvaniei”, 1899, nr. 104, din 12/24 mai, p. 3; nr. 105, din 13/25 mai, p. 3.

⁶⁶ Vezi Biblioteca Academiei R.S.R., manuscris 4709: lista cărților confiscate de poliția orașului Brașov de la Badea Cîrțan. Primul ziar cotidian al mișcării socialiste din vechea Românie, cunoscutul organ „Lumea Nouă”, își informa publicul cititor la 17 octombrie 1896 asupra faptului că autoritățile ungare au descoperit literatură socialistă în limba română și la un țaran din Făgăraș.

⁶⁷ De pildă, potrivit unor cercetări personale, recente, se pare că unul din drumurile literaturii ilegale ruse, trecea din Elveția peste Austro-Ungaria, prin punctul de graniță de la Brașov—Predeal, în România și mai departe — pe la Tulcea, în Basarabia și Rusia.

⁶⁸ „Volkswille”, Timișoara, 1898, V, nr. 44, p. 4; nr. 48, p. 4; nr. 49, p. 4.

rea la Timișoara, aducea informația că la Brașov, ca urmare a hotărârii organizației de partid din localitate, s-a constituit un „comitet pentru presă”, care a hotărât editarea gazetei „Erdélyi Néplap” (Foaia populară ardeleană), cu o ediție în limba germană — „Siebenbürgische Arbeiterzeitung”. Corespondența titlurilor în limbile maghiară și germană era adoptată din practica presei socialiste din Ungaria (Altalános Munkás Újság = Allgemeine Arbeiterzeitung, Népszava = Volksstimme, Munkás Héti Krónika = Arbeiter Wochen Kronik ș.a.). Autoritățile de stat ale timpului au intervenit cu brutalitate și au interzis tipărirea organelor de presă socialiste proiectate a fi editate la Brașov. Episodul a fost prezentat pe larg de „Gazeta Transilvaniei”⁶⁹. În articolul despre o „Adunare de muncitori dizolvată”⁷⁰, „Gazeta” arată că întrunirea din 16 ianuarie 1899 a muncitorilor brașoveni, a exprimat un energetic protest împotriva interzicerii editării organului socialist programat a apare la Brașov. Căpitanul poliției locale a dat ordin de dizolvare a adunării, sub pretextul că această problemă nu fusese aprobată a fi luată în discuție. Atitudinea poliției a fost vehement combătută de participanții la întrunire. Relatînd acest episod, redacția „Gazetei Transilvaniei” lăsa să se întrevadă, printre rînduri, de partea cui se situează. Protestul contra măsurilor de prigonire îndreptate de autoritățile putredului stat dualist austro-ungar împotriva socialiștilor români, maghiari sau germani din Transilvania, era o constantă, o adevărată coordonată a atitudinii politice a multor organe ale presei române transilvănene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pentru ilustrarea acestei afirmații cu exemple provenind de la alte organe, iată cum lua apărarea socialiștilor prigonîți „Telegraful Român”: comentînd un nou val de măsuri antisocialiste, acesta atrăgea atenția pe bună dreptate că „cu asemenea ordinațiuni se rezonează o *cauză mare ca aceea a socialiștilor*. Acitrebuește muncă intensivă care să ducă la ușurarea soției țaranului, și peste tot a muncitorilor”⁷¹ (subl. ns.-A.P.). Se constată așadar faptul că „Gazeta Transilvaniei” nu manifesta în mod izolat o poziție favorabilă față de ideile socialismului și față de materializarea acestora — mișcarea muncitorească; totodată, considerăm că se poate aprecia că în comparație cu alte publicații de profiluri și orientări variate, „Gazeta” se situează și în această privință pe unul dintre locurile de frunte.

*Momentul culminant și totodată cel mai caracteristic care demonstrează atitudinea înaintată a redacției „Gazetei Transilvaniei” de la Brașov față de mișcarea muncitorească și socialistă din întreaga perioadă pe care ne-am propus a o înfățișa aci — ni se pare a fi cel din anii 1899—1900, în legătură cu problema intensificării eforturilor pentru editarea unei gazete socialiste în limba română în Transilvania*⁷². Centrul acțiunii era din nou Brașovul, ceea ce, firește, a atras atenția de la început redactorilor „Gazetei Transilvaniei”. Cunoscînd acum antecedentele pozitive ale atitudinii „Gazetei” față de mișcarea socialistă

⁶⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1898, LXI, nr. 285, din 29 decembrie, p. 3. Vezi și „Népszava”, Budapesta, 1898, XXVI, nr. 95, p. 5; 1899, XXVII, nr. 2, p. 4.

⁷⁰ „Gazeta Transilvaniei”, 1899, LXII, nr. 4, din 6/18 ianuarie, p. 2.

⁷¹ „Telegraful Român”, Sibiu, 1898, nr. 52, din 12/21 mai, p. 2.

⁷² Vezi mai pe larg: Alexandru Porțeanu, *Încercări de editare a unei gazete socialiste în limba română, în Transilvania, la sfîrșitul secolului trecut, în Studii*, XVII, 1964, nr. 3, p. 58; 3-596.

a timpului, vom putea înțelege mai bine momentul amintit. Pentru schițarea cadrului în care se produce acțiunea și ecoul ei, vom reaminti, în cele ce urmează, câteva date mai importante.

Congresele din anii 1899–1900 ale Partidului Social-Democrat din Ungaria au apreciat ca necesară crearea unui comitet pentru Transilvania al acestui partid, care s-a constituit la Brașov, în ziua de 28 mai 1899⁷³. În prealabil însă, se propusese ca, în strinsă legătură cu comitetul amintit, să se înființeze și un comitet organizatoric român care, între altele, să aibă rolul principal în privința editării gazetei socialiste românești⁷⁴.

În aprilie 1900, Congresul de la Budapesta al P.S.D.U. a hotărât editarea unei publicații socialiste în limba română pentru muncitorii români din Transilvania și constituirea comitetului, avându-se în vedere unul dintre orașele din Transilvania în care numărul muncitorilor români era mai ridicat. În scopul definitivării și transpunerii în practică a acestor proiecte, congresul amintit a mai decis convocarea la Brașov a unei conferințe a socialiștilor transilvăneni, la care a fost invitată și o delegație a socialiștilor din vechea Românie⁷⁵. După Congresul de la Budapesta, conducerea P.S.D.U. a publicat o declarație în care este menționată și necesitatea înființării gazetei social – democratice în limba română⁷⁶. În zilele de 3 și 4 iunie 1900 s-au desfășurat la Brașov lucrările conferinței socialiștilor transilvăneni. Muncitorul Ioan Fotoșan a rostit un cuvânt în limba română la această conferință: din păcate, conținutul discursului nu ni s-a păstrat. Printr-o scrisoare adresată conferinței, socialiștii din vechea Românie se angajau să sprijine organul socialist român proiectat a apare în Transilvania. Reamintim că ne aflăm în perioada imediat următoare trădării „generoșilor” (a elementelor burghezo-liberale) din conducerea Partidului Social-Democrat al muncitorilor din vechea Românie, iar atitudinea exprimată în scrierea amintită este cu atât mai valoroasă, mai elocventă, pentru consecvența acțiunilor organizate de elementele revoluționare, în contextul împrejurărilor dificile prin care trecea mișcarea socialistă din vechea Țară. Este, în fond, o nouă afirmare a diviziei energice și mobilizatoare sintetizate prin cuvintele: „mișcare muncitorilor nu moare”. În Transilvania, propunerea editării gazetei socialiste românești, era susținută, așa cum e de așteptat, de numeroase organizații locale de partid – de exemplu cea de la Arad⁷⁷, fiind sprijinită totodată de largi mase muncitorești, de însăși opinia publică românească și de unii exponenți ai acesteia.

Raportul principal al conferinței, intitulată „Politica națională și socialismul”, prezentat de Fr. Németh, precum și rezoluția conferinței de la Brașov, au fost amplu prezentate și comentate în paginile „Gazetei Transilvaniei”,

⁷³ „Népszava”, 1899, XXVII, nr. 40, p. 4; nr. 46, p. 4; nr. 51, p. 6. Vezi și „Volksstimme”, 1899, XXVII, nr. 41, p. 4 și „Jelentés a Budapest fő-és-székvárosi állami rendőrség 1899” (Raport despre activitatea poliției de stat din Budapesta și din orașele reședință de comitat, pe anul 1899), Budapesta, 1900, p. 423–424.

⁷⁴ „Népszava”, 1900, XXVIII, nr. 39, p. 3.

⁷⁵ Asupra acestui congres au apărut ample relatări în ziarul socialist de la București, „Lumea Nouă”: vezi 1900, VI, seria a III-a, nr. 39, din 9 aprilie, p. 4; nr. 40, din 16 aprilie, p. 4; nr. 43, din 7 mai p. 4; nr. 44, din 14 mai, p. 2.

⁷⁶ „Népszava”, 1900, XXVIII, nr. 47, p. 3.

⁷⁷ Idem, nr. 43, p. 3.

care, în această privință, rămâne pentru cercetători și ca o sursă prețioasă de informație, comparativ cu alte izvoare. Faptele au atras atenția, deoarece atât raportul cit și rezoluția amintită, deși combăteau asupra națională, negau în termeni direcți însăși existența problemei naționale, pe care se mărgineau a o considera, în chip dogmatic, ca pe o simplă diversiune burgheză. Subliniind pe bună dreptate semnificația faptului incontestabil că proletariatul maghiar este și el exploatat de către capitaliști, raportul cerea ca socialiștii „să deslușească pe proletariatul români că nu de aceia le merge rău fiindcă îi stăpânește maghiarul”. Rezoluția conferinței de la Brașov, declara că aceasta „ține la ideea de stat ungurească și recunoaște rolul de conducător politic al poporului maghiar cum s-a dezvoltat în viața de stat milenară... Această hegemonie nu este atinsă în nici un mod prin articolul de lege 44 din 1868⁷⁸, care garantează egala îndreptățire a tuturor naționalităților reprezentate în Ungaria, în privința limbistică și culturală”. În continuare, rezoluția încerca să susțină că „Social-democrații condamnă năzuințele ațitate de ultraiștii naționali⁷⁹ ce trec peste cadrul citatei legi” — atât pe șovinistii maghiari cit și pe naționaliștii „care au de scop ruperea unor popoare de țara mamă și alăturarea lor la alte formațiuni de stat”. Ca o concluzie pe care singură o mărturisește, rezoluția făcea un apel ca naționalitățile să fie „solidari aderenți ai statului ungar”, prin aceasta „social-democrații dovedindu-se ca singurul partid politic care este pătruns de adevărata iubire de patrie”. Iată așadar, pînă la ultima sa consecință, ținta ideilor dăunătoare ale unor lideri social-democrați maghiari în problema națională: nu într-un mod întimplător, tocmai în acești ani se cristaliza ideologia austro-marxistă, de esență oportunistă, care, susținând acordarea unor drepturi parțiale, înțelegea pe plan cultural, naționalităților (teza „autonomiei național-culturale”), urmărea în fond, limitarea luptei acestora, evitarea punerii problemei pe planul politic, al autodeterminării popoarelor asupra — piatra de încercare a atitudinii în chestiunea națională. Este apoi cit se poate de semnificativ pasajul din rezoluție care avertizează asupra „ruperii unor popoare de țara mamă și alăturarea lor la alte formațiuni de stat”. Acest fragment constituie un indiciu cert asupra faptului că în rîndurile factorilor interesați în menținerea integrității teritoriale a vechiului stat ungar există, încă din acel timp, conștiința limpede asupra țelului final și suprem al luptei de eliberare națională — formarea sau desăvîrșirea statului național unitar independent —, asupra caracterului ireversibil al acestui proces. În același timp, constatarea de mai sus ne permite să apreciem la justa sa valoare însuși nivelul de dezvoltare a luptei naționale la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului al XX-lea, adică într-o perioadă în legătură cu care unii istorici nu au adoptat încă în mod consecvent o terminologie incluzînd obiectivul unității politice a națiunii. În legătură cu toate acestea, pentru tema care ne interesează, este vorba de două importante articole, publicate succesiv în „Gazeta Transilvaniei” și intitulate „Un nou partid în

⁷⁸ Aici este amintită faimoasa lege a naționalităților din 1868, sub paravanul căreia s-au desfășurat de fapt intensele acțiuni de deznaționalizare din perioada următoare (n.n.-A. P.).

⁷⁹ Este vorba în special despre conducătorii mișcării de eliberare națională a popoarelor oprite din imperiul habsburgic.

Ardeal“⁸⁰ (articol de fond) și — respectiv — „Conferința socialistă în Brașov“⁸¹, care au combătut poziția nihilistă, profund eronată, dăunătoare, a unor conducători social-democrați maghiari în problema națională.

Argumentația strinsă, logică, conștiința răspunderii proprii față de marile probleme puse în discuție, spiritul constructiv, punerea în evidență a unor soluții realiste și conturarea unor perspective optimiste — atât pentru lupta de eliberare națională, cât și pentru dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste din Transilvania, care se afirmau adesea nu numai în mod paralel, ci și în acțiuni comune — conferă articolelor citate o ținută, o valoare politică solidă și — cu toate că limbajul adoptat e pe alocuri oarecum mai ascuțit, iar unele puncte de vedere și afirmații fac o insuficientă diferențiere între factorii și diferitele laturi ale chestiunii — o semnificație mai largă, ce poate atinge uneori chiar *valoarea unei lecții pentru preopinenți*, nicidecum prin adoptarea unui ton „ex cathedra“, ci prin însuși fondul, modul de tratare și analizare a problemei; aceasta cu atât mai mult cu cât, în esență, expunerea face apel chiar la precizări și idei caracteristice ideologiei socialiste, ideilor și argumentelor socialismului din acel timp, potrivit modului concret în care s-au formulat scopurile finale și tactica mișcării, ceea ce atestă cunoașterea și utilizarea — în cazul de față justă — a acestor teze și idei. Pentru exemplificarea acestor aprecieri vom aminti că pe marginea raportului și-a rezoluției conferinței socialiste din iunie 1900 de la Brașov, „Gazeta Transilvaniei“ arată că programul politic schițat cu acel prilej, „vine numai în ajutorul șovinismului dominant, pe care, pe de altă parte, îl declară de stricăcios“. Considerînd năzuințele de libertate și unitate națională ale popoarelor oprite ca dușmane ale menținerii integrității teritoriale și ale hegemoniei elementului maghiar — pe care le susțin în mod explicit — acești lideri social-democrați maghiari, aprecia „Gazeta“, „nu vor putea face pe nimeni să creadă că ei voesc cinstita egală îndreptățire“⁸² a popoarelor din imperiul supranumit de contemporani „statul plural“, sau „monstrul cu două capete“. Pornind de la constatarea îndreptățită că mișcarea națională românească este interzisă⁸³, iar mișcarea socialistă, care e „cosmopolită“ (internaționalistă — n.n. — A.P.), se bucură de un statut legal — cu toate că prin obiectivele sale, ea vizează însăși distrugerea bazelor orînduirii sociale și politice capitaliste — redacția „Gazetei Transilvaniei“ făcea afirmația *inexaltă* potrivit căreia „năzuințele cosmopolite ale social-democrației combat din principiu naționalismul“⁸⁴, dar adăuga imediat o precizare și o considerație mai generală, de interes major: deosebit de important ni se pare faptul că în articolul citat, „Gazeta Transilvaniei“ înțelegea și afirma răspicat adevărul după care „năzuințele social democrației... se îndreaptă și contra exclusivismului național“ (subl. n.—A.P.).

⁸⁰ „Gazeta Transilvaniei“, 1900, LXIII, nr. 117, din 26 mai/8 iunie, p. 1.

⁸¹ Idem, nr. 118, din 27 mai/9 iunie, p. 2.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Aici se face aluzie la măsurile drastice, de scoatere în afara cadrului legal, a activității Partidului Național Român din Transilvania, după procesul Memorandumului (1894), în anii guvernării regimului Bánffy.

⁸⁴ „Gazeta Transilvaniei“, 1900, LXIII, nr. 117, din 26 mai/8 iunie, p. 1.

Punându-și întrebarea⁸⁵: „*cine știe dacă durînd mai departe asupra (națională n.n.) de azi, agitațiunea socialistă nu va reuși a străbate și între români?*” (subl. ns. — A.P.), autorul articolului trecea desigur cu vederea, fugitiv, asupra realităților contemporane, care ofereau numeroase indicii de pătrundere efectivă și de răspîndire largă a ideilor socialismului, sub diferitele forme ale epocii, în rîndurile populației românești, nu numai în mediul muncitorimii industriale ci și în acela al țărănimii, precum și în cercurile înaintate ale intelectualității. Totodată însă, trebuie subliniată *asociația directă, de condiționare nemijlocită*, făcută în rîndurile de mai sus, *între continuarea aspirării naționale și dezvoltarea mișcării socialiste*, într-o formulare pe care o putem considera de-a dreptul surprinzătoare, ca pe o relație *de la cauză la efect, întrevăzînd și sugerînd contururile ideii soluționării problemei naționale pe baza învățăturilor socialismului*, care propovăduiau înlăturarea tuturor formelor exploatării omului de către om, ale aspirării, inegalității condițiilor social-economice, politice, culturale etc. „Gazeta Transilvaniei” *nu numai că accepta (în anul 1900 !!) ideea perspectivelor reale, efective, ale socialismului, pentru românii din Transilvania — și indirect, pentru întregul popor român —, dar mai mult chiar, afirmă această posibilitate, o argumentează cu idei preluate chiar din tezaurul socialismului*, în controversa publică cu poziția eronată a unor lideri socialiști maghiari. Potrivit obiectivelor imediate pe care le urmărea în lupta politică de zi cu zi ce o ducea în cadrul și pe baza programului întregii mișcări naționale a românilor din Transilvania și din celelalte provincii istorice românești subjugate, „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov se adresa, în concluzie, cu un avertisment-bumerang guvernanților timpului: „și ce cred cei de la guvernul unguresc, că oare într-un asemenea caz (este vorba despre perspectiva dezvoltării socialismului -n.n.), șovinismul național maghiar ar putea să doarmă mai liniștit decît azi cînd persecută pe toate cîrările naționalismului⁸⁶ românesc?”⁸⁷. Reafirmînd prin aceasta încă o dată posibilitatea unor atari perspective, se constată că articolul, dezbătînd în esență probleme ideologice și de viitor, își îndreaptă atenția spre obiectivul politic cel mai acut, imediat, al etapei istorice. În ansamblu, valoarea acestor articole sporește considerabil dacă avem în vedere faptul că aprecierile citate au apărut într-un organ de presă care nu era socialist. Redacția „Gazetei Transilvaniei” și-a declarat ferm dezacordul, a combătut punctul de vedere greșite ale unor socialiști, ca acelea amintite mai sus — putem aprecia — *nu numai de pe poziții de clasă, burgheze, ci de pe pozițiile înaintate ale luptei de eliberare națională; mai mult chiar, asemenea dispute au contribuit la apropierea importantă a „Gazetei” de mișcarea socialistă a timpului*.

La începutul secolului al XX-lea, mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania a luat o dezvoltare remarcabilă, prin intensificarea luptelor greviste, crearea Secției Române a P.S.D.U. (1905), înființarea a numeroase

⁸⁵ „Gazeta Transilvaniei”, 1900, LXIII, nr. 117, din 26 mai/8 iunie, p. 1.

⁸⁶ În accepțiunea curentă a limbajului publicisticii din această epocă, termenele „naționalism”, „naționalism” etc. — se aplicau, nediferențiat, mișcării de eliberare națională — care era o acțiune, justă, progresistă, de masă — și conducătorilor acesteia.

⁸⁷ „Gazeta Transilvaniei”, 1900, LXIII, nr. 117, din 26 mai/8 iunie, p. 1 (articol de fond).

organe de presă, stringerea legăturilor cu mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Românie ș.a. După cum se știe, revoluția burghezo-democratică din Rusia, din anii 1905—1907, a avut un însemnat ecou și în Transilvania, grefat și favorizat de dezvoltarea specifică — social-economică, politică, culturală — a forțelor *interne* de aci. Valul luptelor greviste era în creștere continuă, atingând de mai multe ori nivelul grevei generale și al demonstrațiilor politice — la Brașov, Reșița, Oradea, Ferdinand (azi Oțelul Roșu), Timișoara, Arad, Cluj, Sibiu, Hunedoara, în Valea Jiului, Maramureș etc. Aceste manifestații au fost continuate prin lupta împotriva pericolului de război, apoi împotriva războiului, prin nenumărate acțiuni care întăreau caracterul politic al luptelor muncitorești ce se succedau zilnic.

În același timp se dezvolta și activitatea Partidului Național Român, care adoptă în 1905, *tactica „noului activism“*; în lupta pentru sprijinirea mișcărilor țărănești (de exemplu cea de la Aleșd, din 1904), dar mai ales în marile acțiuni pentru cucerirea votului universal, din anii 1903—1908—1910, mișcarea muncitorească și socialistă română din Transilvania a colaborat cu reprezentanții orientării celei mai apropiate de mase, din cadrul Partidului Național Român, potrivit sarcinii obiective ce se punea în fața tuturor forțelor sociale și politice avansate din Transilvania — lupta comună pentru desăvârșirea unității politice — cauză a democrației și a înțelegerii între popoare⁸⁸. Este deosebit de grăitor faptul *încă neobservat în literatura istorică românească actuală* — că la conferința națională de la Sibiu, din ianuarie 1905, care a hotărât trecerea la tactica „noului activism“, *s-au preconizat, între altele, și măsuri privind clasa muncitoare*. Astfel, la punctul 8 din program se prevedea: „... Interesele muncitorilor să fie scutite în mod echitabil în raport cu munca lor, făcându-se imposibilă exploatarea lor din partea întreprinzătorilor. Prin institut de stat să se introducă asigurarea obligatorie a muncitorilor pentru cazul de boală și bătrânețe, având să contribuie în acest scop statul, întreprinzătorii, precum și aceia cari aplică muncitori . . .“⁸⁹.

Deși manifestând evidente limite burgheze, interesul pentru problema muncitorească este cert și el atestă instituirea unei necesități din ce în ce mai stringente de către liderii care formau aripa democratică burgheză a mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Concomitent, trebuie avut în vedere tot mai mult faptul că diferențierea socială continuă — proces mai lent în Transilvania, comparativ cu vechiul regat, dar aflat totuși în plină desfășurare — era însoțită, fără a fi paralelă, de polarizarea corespunzătoare pe plan politic și ideologic, fenomene care se reflectă desigur și în presa timpului. „Adevărul“ — organul de presă al socialiștilor români transilvăneni, care apare începând din anul

⁸⁸ Vezi: *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, de un colectiv de autori sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu și a prof. univ. Ștefan Pascu. În aceeași monografie — capitolul privind mișcarea muncitorească și socialistă, de Al. Porteanu.

⁸⁹ „Telegraful Român“, 1905, nr. 2, p. 1. Publicată integral în: Teodor V. Păcășian, *Cartea de aur, sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară, VIII*, Sibiu, 1915, p. 165—175.

1903, își îndreaptă criticile — de multe ori în mod îndreptățit — și împotriva burgheziei române, iar atitudinea unor organe ale presei burgheze față de mișcarea socialistă devine mai rezervată. Fenomenul va continua să se dezvolte, ajungându-se în preajma și în timpul primului război mondial la o nouă etapă, la un nivel superior, de împletire strânsă a acțiunilor tuturor claselor sociale și forțelor politice românești din Transilvania, în vederea desăvârșirii unirii; fiecare dintre factorii componenți ai acestei ample mișcări de mase își va păstra fizionomia și scopurile proprii, iar Unirea din 1918, la rîndul ei, va contribui la o nouă impulsione a procesului de diferențiere, în formele sale cele mai cristalizate, confirmînd încă o dată dialectica înteroară, complexă, a unității dintre lupta de eliberare socială și națională. Este cu atît mai meritoriu faptul că „Gazeta Transilvaniei” a continuat să acorde atenție mișcării socialiste a timpului. La aceasta a contribuit desigur și dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste din Brașov, rolul îndeplinit de acest important centru industrial pe planul întregii mișcări din Transilvania. Astfel, noi conferințe socialiste importante au loc la Brașov, la 25 decembrie 1903⁹⁰, apoi în anul 1910 ș.a. Descriind modul în care s-a desfășurat la Brașov o „Adunare socialistă”⁹¹ din vara anului 1903, reporterul „Gazetei Transilvaniei” își nota impresiile dintre cele mai vii: „Duminică după amiazi pe la orele 3 a pornit un convoi socialist din Prund cu steaguri și pancarte, și făcînd o plimbare prin cîteva străzi ale orașului s-a oprit la hotelul «Orient», unde au ținut adunare. S-a votat o rezoluțiune cerînd votul universal”. Potrivit aprecierilor „Gazetei”, numărul socialiștilor brașoveni participanți la această manifestare, era de peste o sută, ceea ce reprezintă o cifră pentru acel timp: discursurile au fost rostite atît în limba română, cît și în limbile maghiară și germană⁹².

În același timp, la Tirgu-Mureș se desfășura greva lucrătorilor zidari și lemnari pentru reducerea zilei de lucru și pentru majorarea salariilor, acțiune cu rezonanță, despre care „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov și-a înștiințat deasemeni cititorii⁹³, ca și despre alte evenimente sau manifestări fie locale fie generale, ale mișcării.

În schimb, „Gazeta” brașoveană a întîmpinat însă cu oarecare răceală apariția organului socialist în limba română — „Adevărul”⁹⁴ — *fapt peste care nu se poate trece* desigur, cu toate eventualele explicații ce s-ar putea aduce, și pe care trebuie să-l consemnăm ca atare, oricît de surprinzător ar apărea el.

Cu prilejul grevei lucrătorilor tipografi din Brașov, din anul 1906 — o acțiune bine organizată, energică, susținută și avînd ecouri ample —, „Gazeta Transilvaniei” i-a consacrat largi spații și o „ediție separată”⁹⁵.

⁹⁰ Vezi „Adevărul”, din 31 decembrie 1903, p. 2.

⁹¹ „Gazeta Transilvaniei”, 1903, nr. 178, din 13/26 august, p. 2.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ „Gazeta Transilvaniei”, 1903, nr. 176, din 10/23 august, p. 4.

⁹⁴ Idem, nr. 178, din 13/25 august 1903, p. 2; nr. 180, din 15/28 august, p. 2. Două notițe sumare.

⁹⁵ Idem, 1906, LXIX, nr. 262, din 28 noiembrie/11 decembrie, p. 1 („ediție separată”); nr. 263, din 29 noiembrie/12 decembrie, p. 3.

Urmărirea mai atentă a informațiilor și materialelor consacrate mișcării muncitorești și socialiste din Transilvania, din vechea Românie și din străinătate, atestă interesul crescând al redacției „Gazetei Transilvaniei” pentru aceste probleme. Numai în cursul anului 1906 întâlnim zeci de asemenea articole și note⁹⁶. Relatînd de exemplu, despre „Adunarea partidului social-democrat din Dej”, consacrată votului universal, la care au participat și reprezentanți ai Partidului Național Român (T. Mihali și Al. Vaida), „Gazeta” se întreba în concluzie: „Ce va fi oare soarta ideii de stat maghiar și a imperiului maghiar dacă naționalitățile și muncitorii desmoșteniți vor da mină cu mină pentru dobîndirea sufragiului universal și pentru înfrîngerea oligarhiei nemeșești?”⁹⁷. Într-adevăr, mișcarea muncitorească și lupta de eliberare a naționalităților asuprite din putredul imperiu habsburgic, au fost — alături de răscoalele țărănești, revoltele din armată ș.a. — factorii principali care au determinat disoluția acestui imperiu, în condițiile complexe ale anilor 1917—1918.

Anii 1907—1910 sînt ani de avînt atît pentru mișcarea națională și „noul activism”, cît și pentru mișcările muncitorești și țărănești, pentru dezvoltarea mișcării socialiste. Votul universal a fost obiectivul care a întrunit adeziunea și participarea tuturor acestor forțe, iar „Gazeta Transilvaniei” — ca și celelalte organe ale presei române din Transilvania — a consemnat fidel și a susținut aceste acțiuni⁹⁸. Dealtfel, în acești ani se plasează și sărbătorirea

⁹⁶ „Gazeta Transilvaniei” 1906, LXXIX, nr. 9, din 13/26 ianuarie, p. 3 („Tulburări socialiste în Comitatul Caraș-Severin” — la Ferdinand — n.n.); nr. 19, din 25 ianuarie/7februarie, p. 3 și nr. 28, din 7/20 februarie, p. 3 (greva din portul Triest); nr. 29, din 8/21 februarie, p. 3 (calfele de zidari din Brașov); nr. 30, din 9/22 februarie, p. 3 (demonstrație socialistă în Budapesta); nr. 42, din 23 februarie/8 martie, p. 3 („Socialiștii contra războiului” — mitingul de la Bruxelles, discursurile lui Bebel și Jaurès); nr. 46, din 28 februarie/13 martie, p. 3 („Măcelul de la Aleșd”); nr. 49, din 3/16 martie, p. 3 („O catastrofă într-o sondă a societății „Steaua Română”); idem, p. 4 (greva din Bacău); nr. 54, din 9/22 martie, p. 1—2 (Partidul Socialist slovac); idem, p. 3, (greva din Lens; epilog la revolta de pe „Potemkin”); nr. 63, din 19 martie/1 aprilie, p. 3 și nr. 92, din 27 aprilie/10 mai, p. 3 (greva celor 300 de zidari din Brașov); nr. 78, din 9/22 aprilie, p. 2 (greva minerilor din Franța); nr. 92, din 27 aprilie/10 mai, p. 3 (mișcarea socialistă cehă); nr. 104, din 11/24 mai, p. 3 (greva tîmplarilor din Brașov); nr. 126, din 8/21 iunie, p. 3 (greva din Covasna, a lucrătorilor forestieri); nr. 129, din 11/24 iunie p. 3 (grevele secerătorilor din Timiș-Torontal și Sătmar); nr. 131, din 14/27 iunie, p. 2 și nr. 132, din 15/28 iunie, p. 3 (greve generale la Debrețin și Lugoj); nr. 134, din 17/30 iunie, p. 3 (greva din Lugoj); nr. 147, din 5/18 iulie, p. 2 (socialiștii din temnița de la Vác); nr. 150 din 8/21 iulie, p. 3 (greva minerilor din Deva); nr. 153, din 12/25 iulie, p. 3 (miting socialist în Budapesta) nr. 158, din 18/31 iulie p. 3 (catastrofa din Bușteni); nr. 159, din 19 iulie/1 august, p. 3 (greva factorilor poștali din București); nr. 162, din 23 iulie/5 august, p. 2 („Alegerea din Arad și socialiștii”); nr. 171, din 3/16 august, p. 2 (greva tipografilor din Arad); nr. 172, din 4/17 august, p. 2 (Întrunire socialistă la Budapesta); nr. 186, din 23 august/5 septembrie, p. 3 (greva din Petroșani și greva minerilor englezi); nr. 199, din 8/21 septembrie, p. 2 și nr. 203, din 14/27 septembrie, p. 2—3 („Adunarea partidului social-democrat din Dej”); nr. 205, din 16/29 septembrie, p. 6 („Ziua muncitorilor în America de Nord”); nr. 209 din 22 septembrie/5 octombrie, p. 3 (greva minerilor germani); nr. 212, din 26 septembrie/9 octombrie, p. 1 („Internaționala roșie” articol de fond); nr. 240, din 31 octombrie/13 noiembrie, p. 1 („Petiția social-democraților” în parlamentul din Budapesta, pentru votul universal) ș. a.

⁹⁷ Idem, nr. 199, din 8/21 septembrie, p. 2; nr. 203, din 14/27 septembrie, p. 2—3.
⁹⁸ Vezi de exemplu, „Alegerea de la Bocșa” (Lupta electorală pentru impunerea candidaturii român, dr. Valeriu Braniște), în nr. 26, din 4/17 februarie 1907, p. 1—2.

jubilului de șapte decenii al „Gazetei”, care a prilejuit noi manifestații grăitoare, ample, ale spiritului de solidaritate națională⁹⁹.

Un mare răsunet au avut în coloanele „Gazetei Transilvaniei” evenimentele tragice ale eroicei răscoale a țăranilor din România, din anul 1907. „Este vorba în aceste turburări de un mare rău, de care suferă prea de multă vreme țăranul român . . . Evenimentele ce le-a produs această răscoală sunt triste și dureroase, dar s-au ivit și au trebuit să se ivească ca să servească de puternic avertisment, întregii păture conducătoare din țară”¹⁰⁰. În articolul intitulat „Jale și durere în Țara Românească”¹⁰¹, „Gazeta Transilvaniei” scria: „Jalea ce a cuprins inimile fraților noștri din România în fața răscoalelor țăărănești care au căzut peste ea ca o grea nonorocire, nu poate fi întrecută decît de durerea ce o simte fiecare Român că țara singerează din cauza mizeriei și a adincei nemulțumiri a țăranului, mult năpăstuit, stors și nedreptățit . . . Toți recunosc că motivele principale ale răscoalelor țăărănești sunt a se căuta în traiul rău al țăranului, recunosc că toți, *dar toți*, din pătura conducătoare a țării, fără deosebire de avere, rang și inteligență, au păcatele lor pentru că nu s-au îngrijit cum trebuia și la timp de soarta țăranului și de îmbunătățirea ei”¹⁰² (subl. în original).

Desigur că analiza poziției „Gazetei Transilvaniei” față de mișcarea muncitorească și socialistă ar putea continua cu alte numeroase exemple. Ținem să precizăm că în lucrarea de față, rațiunile de spațiu nu ne-au permis decît o tratare selectivă a materialului documentar. Dealtfel, interesul crescînd al unui mare număr de cercetători din cele mai variate domenii ale științelor istorice, filologice, ale istoriei culturii și presei, față de studierea voluminoaselor colecții ale „Gazetei Transilvaniei”, *fac tot mai acut necesară trecerea la elaborarea unui instrument de lucru alt de indispensabil cum ar fi o bibliografie completă, analitică, a „Gazetei Transilvaniei”*; a asemenea lucrare va putea permite continuarea și aprofundarea numeroaselor aspecte și laturi ale istoricului prestigioasei publicații de la Brașov, între care și aceea pe care am încercat noi să o schițăm în rîndurile de față, *ca un început în această direcție*.

În concluzie, credem că se poate face afirmația că materialele referitoare la atitudinea „Gazetei Transilvaniei” față de mișcarea muncitorească și socialistă din epoca ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea și din primii ani ai celui de al XX-lea, atestă creșterea influenței clasei muncitoare în viața publică, în dezvoltarea societății românești, precum și situarea, în majoritatea cazurilor, a redacției, pe poziții progresiste, democratice. „Gazeta Transilvaniei” a adus o contribuție efectivă, importantă, la apropierea necesară între diferitele poziții, la unirea tuturor forțelor materiale și spirituale ale națiunii române în jurul obiectivelor majore, fundamentale, ale întregului popor român, al programelor democratice, înaintate, ale Unirii, Independenței și desăvîrșirii unității politice, la pregătirea spiritelor pentru Unirea din 1918.

Prin toate acestea, apare astăzi întru totul îndreptățită și actuală deviza: „GAZETA TRANSILVANIEI” — REDIVIVA!

⁹⁹ Numărul festiv a apărut la 1/14 martie 1908.

¹⁰⁰ „Gazeta Transilvaniei”, 1907, nr. 56, din 11/24 martie, p. 1 („Întîmplările din România”).

¹⁰¹ Idem, nr. 60, din 16/29 martie, p. 1.

¹⁰² *Ibidem*.

DIE „GAZETA TRANSILVANIEI“ UND DIE SOZIALISTISCHE BEWEGUNG JENER ZEIT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im allgemeine soziol-politischen und kulturellen Rahmen der Geschichte Siebenbürgens der letzten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts und zu Beginn des 20. Jahrhunderts ist die Einstellung der „Gazeta Transilvaniei“ zu der sozialistischen Bewegung jener Zeit nicht ohne Bedeutung. Dies erklärt sich aus der Tatsache, dass das Proletariat sich immer mehr und immer fester im sozialen Leben zu behaupten begann und die nationale Befreiungsbewegung der rumänischen Mehrheitsbevölkerung Siebenbürgens einen immer mehr fortschrittlich-demokratischeren Inhalt und Charakter annahm und immer breitere Volksmassen erfasste. Bei den siebenbürgischen Rumänen führte die natürliche Annäherung der beiden Bestrebungen zu einer ähnlich verlaufenden, für jene Zeit bemerkenswerten Entwicklung. Selbst wenn jene Artikel und Kommentare die Bedeutung der sozialistischen Bewegung jener Zeit nicht immer genügend hervorgehoben haben, da einige von ihnen auf ungenügenden Informationen beruhten oder manchmal nur einen zu bescheidenen Platz in jener Zeitung einnahmen, widerspiegeln sie selbstverständlich, mit einiger Reserve, die Annäherung jener beiden sozialen Bewegungen und schätzen dieses Faktum mit Genauigkeit ein. Obwohl das Tageblatt zuweilen eine zurückhaltende Einstellung zur sozialistischen Bewegung einnahm, nimmt dieses Organ doch einen festen Standpunkt in Bezug auf die allgemein-demokratische, fortschrittliche Linie ihres Verhaltens ein. Diese lässt sich nach der Meinung des Verfassers einwandfrei feststellen. Der Verfasser ist der Ansicht, dass die Rolle und Bedeutung der „Gazeta Transilvaniei“ — der rumänischen Zeitung in Siebenbürgen mit der längsten Lebensdauer — unter diesem Aspekt neu bewertet werden muss. Auf diese Weise wird es möglich gemacht, neue, bisher nicht bekannt gewordene Einzelheiten festzuhalten, die uns nicht berechtigen, allgemeine kategorische, negative Behauptungen über dies Organ aufzustellen, die es nur nach der unrichtigen Bewertung einiger bestimmter Zeitabschnitte oder einseitig beleuchteter Probleme (z.B. der nationalen Frage) kennzeichnen.

Ein Faktor, der positiv und bedeutend die positive Haltung der „Gazeta Transilvaniei“ gegenüber den brennenden Fragen und Forderungen des Proletariats — besonders des rumänischen Proletariats — beeinflusste, war der hohe Entwicklungsstand der Arbeiterschaft und der sozialistischen Bewegung besonders in Kronstadt und dessen Umgebung. Hier war das neue soziale Phänomen, die kennzeichnendste und wichtigste politische Triebkraft jener

Zeit, am entscheidendsten bemerkt und relativ früh und unmittelbar verfolgt worden. So war diese Bewegung für die Schriftleiter und Mitarbeiter dieses angesehenen Organs eine reiche geistige Quelle und ein Born für mancherlei Feststellungen und Erfahrungen.

Die konkreten Probleme der Arbeiterklasse jener Zeit, wie: Gehälter Arbeitszeit, Unfälle und ähnliche ökonomische Probleme, Streikbewegungen, Auswanderungen und Ansiedlungen, die Organisierung der Arbeiter, Arbeitslosigkeit, die objektive feste, natürliche Verbindung der sozialistischen und nationalen Bewegung die doppelte — soziale und nationale — Unterstützung, die Aktionen der Arbeiterbewegung in Kronstadt, Hermannstadt, Klausenburg und im Banat usw., die Verbreitung der sozialistischen Ideen in den Reihen der Bauern, die Entstehung einiger umfassender sozialer Kämpfe, die Entwicklung der sozialistischen und Arbeiterbewegung im Ausland, die Lebensgeschichte und Tätigkeit der Begründer des wissenschaftlichen Sozialismus, die Bekämpfung der von den reaktionären Machthabern des bürgerlich-gutsherrlichen habsburgischen Staates ergriffenen Massnahmen zur Verfolgung der sozialistischen Bewegung, alle diese Probleme standen im Blickfeld der „Gazeta Transilvaniei“ so dass man behaupten kann, dass es sozusagen kein Problem, keinen Aspekt und keine wichtigere Erscheinung gab, die sich in der sozialistischen Bewegung jener Zeit zugetragen hätte und die in den Seiten der „Gazeta“ nicht aufgegriffen worden wäre. So erklärt es sich auch, weshalb die Redaktion keinen Augenblick zögerte, „die wichtigste Frage, die heute alle Staaten Europas bewegt, die Arbeiterfrage“ einzuschätzen. Von ganz besonderer und bezeichnender Wichtigkeit sind die zahlreichen in der „Gazeta Transilvaniei“ veröffentlichten Materialien, die die Verbindungen mit der sozialistischen Bewegung Altrumäniens widerspiegeln oder geradezu fördern.

Zu den ersten auf die sozialistische Bewegung sich beziehenden Bekenntnissen gehören die zur Zeit der Kommune von Paris. Die Kronständter „Gazeta Transilvaniei“ schätzt die Ereignisse und wirkenden Kräfte richtig ein, erkennt ihre Ursachen und ihre Bedeutung und lässt den Leser verstehen, auf welcher Seite sie steht, da sie mit grosser Entrüstung die grausame Unterdrückung der Kommune von Paris verfolgte und schilderte.

Die „Gazeta Transilvaniei“ machte die sozialistischen Publikationen Altrumäniens ihren rumänischen Lesern in Siebenbürgen bekannt und trug zur Entwicklung einer beiderseitigen Verbindung bei. Die sozialistische Bewegung ihrerseits schätzte die „Gazeta Transilvaniei“, indem sie sich in der sozialistischen Presse über zahlreiche Artikel positiv äusserte oder sogar einige Seiten in ihren Spalten abdruckte (Z.B. in der Zeitschrift „Dacia Viitoare“). Als in Siebenbürgen einige neue rumänische Organe entstanden, wurden sie von der „Gazeta“ mit Genugtuung begrüsst. Massenerscheinungen von beeindruckendem Ausmass, wie die Auswanderung der rumänischen Bauern aus Siebenbürgen ins Altreich und nach Amerika, sowie der Szekler oder sogar der ungarischen Bauern aus Nordungarn nach Altrumänien, wurden von der „Gazeta“ ausführlich behandelt und in direkte kausale Beziehung zur damaligen Ausbeutungs- und Unterdrückungspolitik des ungarischen Staates, sowie zur schwachen industriellen Entwicklung Siebenbürgens gebracht. Ebenso wurden

auch die diversionistischen Aktionen der Kapitalisten aufgezeigt, die versuchten, die den verschiedenen Nationalitäten angehörenden Arbeiter gegeneinander aufzuhezen.

Ein für das Verständnis der Beziehungen und des Verhaltens der „Gazeta Transilvaniei“ der zeitgenössischen sozialistischen Bewegung gegenüber kennzeichnendes Moment stellten die Jahre 1899–1900 dar, als die Frage nach einem den rumänischen Bauern Siebenbürgens gewidmeten sozialistischen Presseorgan auf die Tagesordnung kam. Die falsche Orientierung der Leitung der Sozial-Demokratischen Partei Ungarns in der nationalen Frage veranlasste die „Gazeta Transilvaniei“ Stellung gegen derartige politische Verirrungen zu nehmen. Sie erinnerte daran, dass die Sozialdemokratie „grundsätzlich jede nationale Exklusivität — bekämpft.“

In den grossen sozialen, politischen und nationalen Kämpfen zu Beginn des 20. Jahrhunderts entstanden zahlreiche Aktionen zwecks Zusammenarbeit der sozialistischen Bewegung Siebenbürgens mit der Rumänischen Nationalen Partei, deren Orientierung sich der der Volksmassen am meisten näherte. Die „Gazeta Transilvaniei“ leistete somit einen bedeutenden Beitrag zur notwendigen Annäherung, zur Vereinigung aller Kräfte und zur geistigen Vorbereitung, der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien.

LEGĂTURI CULTURALE DINTRE TRANSILVANIA ȘI PRINCIPATE ÎN PERIOADA FORMĂRII ȘI ORGANIZĂRII STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

de DAN BERINDEI

Formarea statului național român prin îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a constituit un eveniment de însemnătate crucială în istoria *întregului* popor român. Realizarea într-o primă etapă a unității politice deschidea în mod implicit procesul istoric al desăvârșirii ei, după cum actul istoric de la 24 ianuarie mai însemna și o premisă hotărâtoare în procesul paralel al cuceririi independenței naționale. Adîncul răsunset pe care îndoita alegere l-a avut în teritoriile românești aflate sub dominația Austriei habsburgice apare în consecință cu totul firesc „Românii din Transilvania — scria Alexandru Papiu Ilarian în 1860, într-un memoriu adresat lui Cuza — în împregiurările de față, numai în Principate privesc, numai de aci așteaptă semnalul, numai de aci' și văd scăparea”. „Cînd s-a ales Cuza domn — adăuga el — entuziasmul la românii Transilvaniei era poate mai mare decît în Principate”. „Principatele-Unite — mai arăta Papiu Ilarian răs-picat — fără de Transilvania nu au viitor în Europa”¹.

Atenția deosebită pe care organele presei românești din Imperiul habsburgic au acordat-o evenimentelor hotărâtoare din Principate este, de asemenea, revelatoare în sublinierea însemnătății pe care românii transilvăneni o dădeau Unirii celei mici, etapă pe drumul Unirii celei mari². „Principatelor — se scrisese în „Gazeta Transilvaniei” încă la 7 mai 1855 — li se cuvine și le trebuie înlăuntru o neatințare cu totul suverană, proprie, națională a lor . . . și să se unească într-un singur stat românesc”³. Îndoita alegere s-a bucurat în aceste foi de relatări și de comentarii entuziaste. „Dumnezeule, ce popor este poporul român — exclama entuziasmat, relatînd evenimentul, corespondentul „Foi pentru minte, inimă și literatură”⁴. Ion Micu Moldovanu, viitorul

¹ Al. Papiu Ilarian, *Memoriu inedit*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I (1882), fasc. I, p. 145.

² Vezi: Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 451—467; Carol Göllner, *Ecoul Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania*, loc. cit., p. 467—477; A. Bunea, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în presa din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series IV, 1959 fasc. I, Cluj, p. 91—105.

³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 26, din 7 mai 1855.

⁴ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 7, din 25 februarie 1859, p. 51.

mitropolit și membru al Academiei Române, comenta și el un an mai târziu îndoita alegere a lui Cuza socotind-o „o faptă măreață care în istorie nu are pereche”⁵.

Unirea Principatelor a arătat că unitatea deplină a poporului român nu era un vis utopic, ci un țel ce putea fi realizat prin hotărîre și luptă. În 1857 Aaron Florian ceruse ca noțiunea de patrie să fie generalizată la întreg teritoriul locuit de poporul român⁶, iar într-un manual de clasa a doua primară tipărit la Iași în 1859 se punea întrebarea dacă românii din Transilvania au fost mai fericiți decît cei din Principate, la care se răspundea: „Ba de ei, sâraccii, mai sã se poată zice cã au avut și mai rã soartã decît noi, supt nemți și unguri care îi suprã pînã va da Dumnezeu, întãrindu-ne noi sã li tindem minã de ajutor”⁷. Dacă astfel de lucruri erau învățate de elevi ieșeni din școlile primare în anul îndoitei alegeri, cu atît mai mult apare firesc faptul cã Simion Bărnuțiu cerea în epocã, în cursul sãu de drept public ținut la Universitatea din Iași, ca „românii sã se uneascã între dinșii, pe tot teritoriul locuit de ei”⁸.

Strînsele și multilateralele legãturi dintre români s-au accentuat în perioada formãrii și organizãrii statului național român, pentru Transilvania Principatele avînd o deosebitã importanță în plasarea produselor mãrfurilor efectuate în atelierele, manufacturile și fabricile ei, iar acestea la rîndul lor avînd în Transilvania un debușeu apropiat pentru vînzarea vitelor și desfacerea cerealelor. Activitatea comercialã dintre cele trei țãri a crescut, economia lor completîndu-se și alcãtuind un tot strîns legat din punct de vedere economic. Numeroși negustori transilvãneni aveau prãvălii sau agenții în Principate și, la rîndul lor, negustorii din statul național român erau interesați într-o vie legãturã economicã cu Transilvania⁹. Sintetizînd o realitate, George Barițiu scrisese în 1855: „Tot pulsul pieții . . . (Brașovului) vibreazã drept la gurile Dunãrii. Libertatea Dunãrii și a Principatelor va aduce pe Brașov la adevãrata înflorire . . .”¹⁰.

Împotrivindu-se unui proces firesc, Imperiul habsburgic a încercat sã împiedice Unirea, pentru cã ea era premisa neatîrnãrii romãnești și a desãvîrșirii unitãții politice. „Dupã unire — spunea un diplomat austriac ambasadorului otoman la Paris exprimînd aceste temeri — se va cere separarea de Imperiul otoman și dupã separare vor veni agitațiile pentru un regat daco-romãn”¹¹. Ostilitãții cercurilor conducãtoare austriace, fruntașii mișcãrii naționale romãnești i-au rãspuns printr-o rezistență îndîrjitã. Austria n-a izbutit sã-și realizeze planurile de acaparare nici mãcar în perioada în care

⁵ Cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 465.

⁶ N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Aaron Florian*, în *Revista Istoricã*, XIII (1927), p. 257—258.

⁷ Idem, *Istoria românilor pentru școala primarã în anul Unirii*, în *Revista Istoricã*, XIX (1933), p. 30.

⁸ Simion Bărnuțiu, *Dreptul public al românilor*, Iași, 1867, p. 330.

⁹ C. Bodea și B. Surdu, *Regimul absolutist și regimul „liberal” (1849—1867)*, în *Din istoria Transilvaniei*, ediția a II-a, II, București, 1963, p. 159—161.

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 1, din 1855, p. 1—2.

¹¹ R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 166.

ca a ținut Principatele sub ocupație militară. „Programul nostru — scria Kogălniceanu lui C.A. Rosetti la 18/30 mai 1856, sintetizând această politică de rezistență — este să le refuzăm totul”¹². Imperiul habsburgic n-a putut să anexeze Principatele și nici cel puțin n-a izbutit să stăvilească lupta pentru Unire. Dubla alegere a fost un eșec zdrobitor pentru guvernul de la Viena, mai ales că în perioada imediat următoare el a fost constrins să se incline în fața faptului împlinit și să recunoască pe Cuza ca domnitor al celor două țări. Măsurile preventive și represive luate în provinciile românești supuse dominației Austriei s-au dovedit inutile în frinarea cursului spre desăvârșirea unității politice românești.

Deși — cum scria Iorga — „măsurile din vremea Mariei Terezei care tindeau să împiedice intrarea cărților din Țara Românească și din Moldova”¹³ au fost reintroduse tocmai în acești ani, autoritățile austriece încercând să oprească o circulație firească de bunuri intelectuale, dar și naționale, ele s-au dovedit ineficiente și inoperante. Interesul românilor din provinciile supuse dominației habsburgice era prea viu față de cele ce aveau loc dincoace de munți pentru a putea fi stăvilit. Scrisorile adresate de Ioan Maniu unchiului său Simion Bărnuțiu în numele colegilor săi români de la Universitatea din Pesta constituie în această privință o dovadă pertinentă. „Niciodată nu au simțit tinerii din Pesta așa mare trebuință de un ziar românesc ca acum — îi scria el la 2 octombrie 1859 — pentru aceea mă rog mijlocește-ne trimiterea unei foi, care, pe lângă cuprinsul ei științific, să mai aibe încă și o limbă curat românească — pentrucă, după cum am mai zis — mulți tineri de ai noștri, acum vreau a învăța a o cunoaște perfect. Io din parte-mi aș dori ca să pot căpăta «Steaua Dunării», cînd ar putea intra la noi”¹⁴. Cîteva luni mai tîrziu, același Ioan Maniu informa cu satisfacție pe Bărnuțiu că în acel moment — mai 1860 — era „iertată” intrarea „Naționalului” și a „Revistei Carpaților”. „Consoții mei — adăuga el — vă roagă prin mine să aveți bunătate a mi-o trimite, făcînd d-voastră prenumerație acolo. Ei sînt gata de a mă desdăuna pe mine, în caz cînd ne-ar părea că ne vine prea scump. Mă rog de răspuns pozitiv ori negativ, căci în cazul ultim facem o colectă și ne vom prenumăra”¹⁵. Două luni mai tîrziu, lui Bărnuțiu îi erau adresate mulțumiri în numele studenților români de la Pesta pentru „Revista Carpaților” pe care ei o primiseră¹⁶.

Nici circulara lui Șaguna de la 1 mai 1859, prin care el dezmințise că românii „ar avea un cuget rău asupra stăpînirii împărătești sau vreo înțelegere cu străini din alte țări” și nici silirea lui Barițiu la o manifestare de fidelitate față de Habsburgi nu putea să acopere o realitate vie, sintetizată în închinarea „să trăiască badea Ion”, adică Cuza, pe care românii transilvani

¹² Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, II, București, 1934, p. 97.

¹³ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (de la mișcarea lui Horea pînă astăzi)*, București, 1915, p. 211.

¹⁴ Coriolan Suciu, *Correspondența Ioan Maniu-Simion Bărnuțiu 1851-1864*, Blaj, 1929, p. 246.

¹⁵ *Ibidem*, p. 258.

¹⁶ *Ibidem*, p. 261.

o făceau cu entuziasm în cinstea domnitorului Unirii¹⁷. Regimul „liberal” instituit în luna octombrie 1860, ca rezultat al grelei situații economice cauzată îndeosebi de criza din 1857 și al înfringerii din 1859, „amestec hibrid de principii învechite feudale și reforme moderne burgheze”¹⁸ — cum bine a fost caracterizat — n-a rezolvat criza politică în care se găsea Imperiul habsburgic. „Nici unul din popoarele acelor țări — a scris mai târziu George Barițiu în «Părți alese din istoria Transilvaniei» — nu a primit acea eșire din sistema absolutistică cu nu știu ce bucurie mare și nici cu vreo încredere”¹⁹. Noul regim a confirmat — dar nici pentru un deceniu! — autonomia Transilvaniei, dar îndeosebi în perioada inițială, înaintea convocării dietei din Sibiu, el n-a acordat locul ce li se cuvenea celor mai de seamă conducători ai vieții publice românești din Transilvania. Iorga a subliniat faptul că în Senatul de la Viena n-au fost chemați fruntași de seamă ai poporului român și intelectuali de valoare ca Cipariu, Bărnăuțiu ori Barițiu²⁰. Cel dintîi s-a manifestat în epocă pe tărîm cultural, atît prin cuvintele curajoase rostite la întrunirile *Astrei* cît și prin activitatea sa științifică remarcabilă, cel de-al doilea — Bărnăuțiu — trăia în acea vreme la Iași, de unde urmărea evenimentele transilvane, iar cel din urmă, George Barițiu, deși înconjurat de suspiciuni ale autorităților, își continua multilaterală sa activitate, reluîndu-și susținut în acești ani de temporară destindere politică munca de ziarist și dînd și el întreaga atenție activității *Astrei*.

În situația concretă existentă, în condițiile pe care le crease Unirea — deschizînd procesul istoric al desăvîrșirii unității politice — și în Transilvania regimul „liberal” — care a îngăduit o ceva mai largă manifestare a vieții culturale naționale, deși a împiedicat totodată desfășurarea unor acțiuni directe pentru pregătirea desăvîrșirii unității politice a poporului român — domeniul culturii a devenit un cîmp de acțiune deosebit de prielnic în care și-a putut desfășura o rodnică acțiune mișcarea națională, cultura națională, lupta pentru înlăturarea relațiilor feudale, pentru asigurarea unei piețe interne cît mai largi, pentru unitatea și independența politică. Cadrele vieții culturale de pînă atunci se cereau lărgite, prin adoptarea unor forme noi și prin extinderea activităților culturale în pătri cît mai largi ale populației. Cursuri libere, muzee, premii literare, societăți științifico-culturale au fost în epocă doar unele dintre formele de manifestare ale culturii²¹. Reorganizarea și continua lărgire a învățămîntului, evidenta dezvoltare a literaturii, o înflorire a presei, caracterizează și ele perioada dată. Pentru cei ce se aflau în primele rînduri ale luptei poporului român pentru progres, cultura avea o deosebită însemnătate. Lucrul a fost subliniat energic în mesajul din 6 decembrie 1859 al domnitorului Cuza, dezvoltarea culturală fiind înfățișată în acesta ca unul din

¹⁷ C. Bodea și B. Surdu, *op. cit.*, p. 187.

¹⁸ *Ibidem*, p. 136.

¹⁹ Radu Pantazi, *Viața și ideile lui G. Barițiu. Studiu și antologie*, București, 1964, p. 384.

²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 204.

²¹ Vezi detalii la Dan Berindei, *Proiecte de înființare a unei societăți academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii și articole de istorie*, III (1961), p. 209 și urm.

țelurile principale ale organizării și constituirii noului stat²². „O națiune — scriau la rîndul lor redactorii «Revistei Române», în 1861 — se afirmă atît prin actele sale politice, cît și prin viața sa intelectuală. Cînd letargia o predomină, cînd scînteia de viață doarme încă în sînu-i... valul întunericului o șterge din istorie”²³.

Importantă în întreg procesul de dezvoltare al națiunii, cultura a reprezentat o punte între românii din diferitele provincii, calea cea mai nimerită pentru un strîns contact și un instrument de seamă în pregătirea înfăptuirii unității politice. „Cultura fiecărui popor — declarase, încă la 4/16 mai 1848 Simion Bărnuțiu subliniindu-i însemnătatea — astăzi e măsura fericirii și securității lui”²⁴. Pentru conducătorii mișcării naționale românești nu era vorba doar de cultură, ci de o cultură profund națională, pusă în slujba idealurilor și năzuințelor întregului popor român. „Toată cultura — observa Barițiu în 1864 — pentru ca să fie adevărată, să cuprindă, să pătrundă un popor, trebuie să pornească, să izvorască din însuși ființa lui, să fie amăsurată, potrivit caracterului, însușirilor deosebite, individualității sale”²⁵.

Dacă legăturile politice nu puteau fi fățișe între românii din Principate și cei de peste hotarele statului național, în schimb relațiile culturale se dezvoltau și atunci cînd autoritățile habsburgice căutau a pune piedici unui contact liber. Prin periodicele care pătrundeau dincolo și dincoace de munți, prin corespondențele din Principate în presa românească din monarhia habsburgică și prin cele transilvane apărute în periodicele din București și Iași, prin schimburi de scrisori și vizite era menținută o legătură neîntreruptă. Colaborarea reciprocă la periodice, circulația cărților, activitatea asociațiilor și societăților cultural-științifice au contribuit la menținerea și dezvoltarea relațiilor culturale între românii supuși diferitelor dominații străine. Între Andrei Șaguna și frații Scriban exista o legătură epistolară și un schimb de cărți. La 8 martie 1860, Filaret Scriban scria lui Șaguna. El îi dădea relații despre sinodul de la Iași din 1641, îi trimitea broșuri ale fratelui său Neofit, îi cere un exemplar din a sa *Istorie bisericească* și — fapt semnificativ — îi recomanda pentru istoria bisericească a Țării Românești, cea de-a treia țară, lucrarea întocmită în această privință de Al. Geanoglu Lesviodox...²⁶. Ioan Maniu solicita lui Bărnuțiu, cîteva luni mai tîrziu, în numele său și al colegilor săi de la Universitatea din Pesta, informații asupra dezvoltării învățămîntului superior din Principatele Unite²⁷. Tot el dădea în altă scrisoare relații despre „tinerii trecuți în România”: juriști, un student în teologie cu dorința de a se înrola în oștirea română și un medic²⁸.

Preocuparea față de situația românilor supuși dominației străine și care nu beneficiau de regimul de autonomie al Principatelor Unite era vie la noii con-

²² „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 148, din 8 decembrie 1859.

²³ *Revista Română*, 1861, p. 2.

²⁴ Simion Bărnuțiu, *România și ungurii*, ediția G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 31.

²⁵ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 29 din 11 aprilie 1864, p. 116.

²⁶ I. I. (upas), *Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, I (1921 - 1922), p. 337-343.

²⁷ Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 286.

²⁸ *Ibidem*, p. 267-269.

ducători al statului național. Ei au vădit acest lucru în tratativele pe care le-au purtat cu revoluționarii emigrați maghiari ²⁹ și în acțiunile de sprijin direct concretizat îndeosebi pe plan cultural. Bisericii sf. Nicolae și școlilor românești din Brașov, cele două Adunări le-au votat subvenții în 1860, iar în Oltenia s-au inițiat subscrieri pentru a ajuta pe „studenții” români din Sibiu ³⁰. O acțiune pe plan cultural, care merită subliniere, a fost și cea a neobositului propagator al unității românești George Sion, care a propus în 1860 înălțarea unei statui a lui Gh. Lazăr în fața Universității, ca și aducerea osemintelor sale la biserica sf. Sava ³¹; proiectul a fost realizat parțial în deceniile următoare prin ridicarea monumentului datorat silințelor sculptorului Ion Georgescu.

Prezența în Principate a unor personalități marcante ale vieții culturale transilvane — Simion Bărnuțiu ca profesor la Iași, Al. Papiu Ilarian în aceeași calitate și în același loc, iar apoi în magistratură la București, Ioan Maiorescu și A. Treboniu Laurian ca profesori și diriguitori ai învățămîntului, Aaron Florian ca profesor și director al așezămintelor brîncovenești — ca și a unei adevărate rețele de intelectuali, îndeosebi învățători, a avut ca urmare menținerea unui neîntrerupt contact spiritual între cele două versante ale Carpaților. Toți acești intelectuali erau purtători de cuvînt ai intereselor românilor din provinciile supuse dominației austriace, dar totodată zeloși susținători ai intereselor naționale ale *întregului* popor român. Rîndurile lor se împrăpătau prin tineri ce treceau hotarele în România liberă.

Unui fost elev, Ioan Maiorescu îi declara în 1864, cu puțin înaintea morții sale „Să lucrați! Am lucrat frate și noi, dar voi încă mai mult să lucrați” ³².

Silințele acestor intelectuali transilvani se îmbinau cu cele ale intelectualilor munteni și moldoveni dintre care unii apar în epocă ca zeloși propagandiști ai unității culturale și implicit, în perspectivă, ai celei politice. „Românul” lui C. A. Roseti se află în primele rînduri ale organelor de presă susținătoare ale cauzei românilor transilvani, dar mai semnificativ este faptul că acum apar periodice consacrate în mod dominant problemelor poporului român în ansamblul său: „Revista Carpaților” a lui George Sion și „Dacia” lui Vasile Alexandrescu-Urechilă. În *Introducerea* celei dintîi, Sion observă că „adînci rane și cumplite dureri au îndurat (și îndură poate) apostolii naționalității și ai libertății românești” ³³. Titlul periodicului dezvăluia limpede poziția națională a redactorului său. De altfel, o precizare a sa aduce în această privință o confirmare. „Sînt mai mulți ani de cînd meditez întreprinderea aceasta — arăta Sion în *Introducere*. Am propus-o adeseori la mai mulți români învă-

²⁹ Pentru Cuza și Transilvania vezi I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, tom. XXVIII (1945—1946).

³⁰ Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies: le problème de l'indépendance et de l'unité pléine et entière du peuple roumain (1859—1861)*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 397.

³¹ Ștefan Meș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. LXII.

³² N. Bănescu și I. Maiorescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă ...*, București, 1912, p. 412.

³³ G. Sion, *Introducere*, în „Revista Carpaților” I (1860), tom. I, p. 2.

țați, atît din Transilvania, Bucovina, Moldova cît și din Țara Românească; mulți mi-au promis concursul lor³⁴.

„Revista Carpaților” — definită de Sion „foculărie în care să se formeze un muzeu de depus produsele tuturor bărbaților de știință și de geniu, care pot servi spre luminarea minții și spre perfecționarea neamului românesc”³⁵ — a apărut în cursul anilor 1860–1861 și a avut colaboratori din toate trei țările. Dintre ardeleni, Alexandru Papiu Ilarian a publicat în „Revista Carpaților” *Gramatica lui Șincai*, *Ana Movilă* și *Independența constituțională a Transilvaniei*³⁶, ultima lucrare — de mare răsunet — tipărită și în broșură și tradusă în limbi străine, iar un corespondent semnînd sub pseudonimul „Castore Gemenul” a expus *Dorințele românilor din munții apuseni ai Transilvaniei*³⁷. La rîndul său, Sion a consacrat un articol datinilor de anul nou din Transilvania și altul ortografiei adoptate în Ardeal³⁸. El a dat apoi ample informații despre sinodul desfășurat la Sibiu în 1860, a criticat „Concordia” lui Sigismund Pop pentru atitudinea ei greșită în problema „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria — deși aceeași foaie numea Principatele, „Țara făgăduinței” —, a dat o amplă relatare despre înființarea *Astreii* și în sfîrșit în articolul *Noi contra noastră* a criticat pe Eliade pentru atacurile îndreptate de el din motive confessionale împotriva unor profesori transilvăni³⁹. „Dacia” cu o apariție mai scurtă — 9 martie–15 iunie 1861 — a avut un caracter dominant politic, arătîndu-se însă îndeosebi preocupată de problemele eliberării întregului popor român și ale unirii sale în cadrul unui stat național. „Noi nu ne vom crede fericiți — se scrisese în profesia de credință a foii — pînă cînd trimba Carpaților nu se va netezi din înaintea noastră...”⁴⁰.

Presa românească în ansamblul ei a militat — ca și mai înainte de altfel — pentru unitatea poporului român și a dezbătut problemele sale ca și cum el ar fi și aparținut *unei unice entități statale*. Interesul reciproc era viu și reproducerile ce se făceau dintr-un organ de presă în altul dovedesc rolul important jucat de presă în dezvoltarea unității culturale și în pregătirea celei politice. De altfel, foile lui Barițiu — care numărau în 1848 mai mulți abonați în Moldova și Țara Românească decît în Transilvania⁴¹ — continuau să stîrnească interesul în Principate după cum și publicațiile periodice moldovene și muntene se bucurau de toată atenția dincolo de munți, atenție accentuată tocmai atunci cînd autoritățile habsburgice încercau să le stăvilească pătrunderea. Intensificarea publicării de periodice și caracterul mai liberal al activității presei, în condițiile existenței statului național român și ale înființării regimului instaurat în octombrie 1860 în Austria, au contribuit neîndoiește la creșterea însemnătății acestei forme de manifestare culturală cu o deosebită eficiență în pătri largi. Evoluția situației politice era urmărită reciproc cu

³⁴ *Ibidem*, p. 5.

³⁵ *Ibidem*, p. 6.

³⁶ *Ibidem*, I (1860), tom. I, p. 48–61; II (1861), tom. I, p. 114–129; tom II, p. 65–122, 257–314.

³⁷ *Ibidem*, II (1861), tom. I, p. 87–100.

³⁸ *Ibidem*, I (1860), tom. I, p. 43–44, 59–61; II (1861), tom. I, p. 101–111.

³⁹ *Ibidem*, II (1861), tom. II, p. 60–62, 191–192, 321–326.

⁴⁰ „Dacia”, nr. 1, din 9 martie 1861, p. 8.

⁴¹ „Transilvania”, nr. 3, din 1 februarie 1869, p. 29.

întreaga atenție, articole de informații dar și de comentariu ținând la curent pe cititori și acordind o atenție neîndoios mai mare evenimentelor din Transilvania — ori respectiv din Principate — decît celor referitoare la teritorii nelocuite de români.

Semnificativă era și maniera de a scrie a acestor ziariști. Ei exprimau în mod evident convingerea că poporul român reprezenta un *tol*, indiferent de hotarele impuse de vicisitudinile istoriei. Se vorbea atît în Transilvania cît și în Principate de situațiile concrete de dincoace sau de dincolo de munți, subliniindu-se parcă neconștient absurditatea unei despărțiri ce se cerea înlăturată. Aplicarea concretă a regimului „liberal” în Transilvania ori reformele în fața căroră stăteau Principatele — și în primul rînd cea agrară, căreia Barițiu îndeosebi îi acorda întreaga însemnătate, scriind, de pildă, că împroprietărirea era „singurul mijloc de a se ridica națiunea română la stîmă cuvenită unei națiuni civilizate”⁴² — constituiau preocupări pentru organele de presă de pe ambele versante ale Carpaților, de valoare egală cu respectivele evenimente interne. De relevat este și apariția unor versuri — cale mai liberă de exprimare a simțămîntelor — prin care, uneori stingaci dar totdeauna sinceri, era reliefat un unic crez național. Iosif Vulcan a adresat prin intermediul „Concordiei” o urare statului român deplin unificat la începutul anului 1862 prin poezia *La Unirea Principatelor Române*⁴³, pe care „Reforma” bucureșteană a lui I. G. Valentineanu a reprodus-o, pentru ca, ceva mai tîrziu, să publice poezia lui Remu H. Opresan *La Transilvania*⁴⁴, iar în vara 1862 versurile inflăcărâte ale poetului George Tăutu intitulate *Mîndre române*, închinat de autor transilvănencilor⁴⁵.

Importantă, reprezentînd și o formă nouă de acțiune (în privința ultimelor) pe plan cultural și național, a fost întemeierea societăților de lectură, iar apoi a celor două mari asociații culturale: transilvană și bucovineană. La Satu Mare, la Sibiu, la Caransebeș, la Blaj, la Năsăud, la Turda etc.⁴⁶, au apărut societăți de lectură menite a fi factori activi în dezvoltarea culturii, dar și a sprijini acțiunile mișcării naționale, din care ele au făcut, de altfel, parte componentă. „Studenții” români din Satu Mare iau în mod semnificativ ca *molto* o strofă din poezia lui Sion *Limba românească*:

Mult e dulce și frumoasă /Limba ce vorbim/

Altă limbă armonioasă /Ca ea nu găsim/⁴⁷.

Constituită în toamna anului 1861, ca urmare a unui proiect mai vechi și a unui memoriu înaintat guvernului austriac în 1860, de peste 170 intelectuali transilvăni, *Astra* — Asociația pentru literatură română și cultura poporului român în Transilvania — a avut de la începutul ei o deosebită însemnătate⁴⁸, fiind, cum scria Iorga, „o instituție panromânească, localizată, în ceea

⁴² G. Bariț, *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 174.

⁴³ „Reforma”, nr. 10, din 8 februarie 1862, p. 40.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 17, din 4 martie 1862, p. 68.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 31, din 16 august 1862, p. 124.

⁴⁶ V. Curticăpeanu, *Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, București, 1966, p. 28–31.

⁴⁷ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. LXVI–LXVII.

⁴⁸ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 59 și urm.

ce privește sediul în Ardeal⁴⁹. Ea urmărea să cuprindă în acțiunile ei în primul rînd Transilvania, dar să țină seama, totodată, de întreaga dezvoltare culturală a poporului român. Sprijinirea învățămîntului, răspîndirea cunoștințelor, dezvoltarea multilaterală a culturii naționale, iată țelurile cele mai de seamă ale *Astrei*, care a fost într-adevăr, cum s-a exprimat Cipariu, „un stilp“ cufundat în pămînt „pentru viitorul românilor“⁵⁰. La cea de-a doua adunare a ei, desfășurată la Brașov, au participat și reprezentanți ai intelectualității din Principatele Unite, care s-au alăturat aci celor 800 de ardeleni veniți la reuniune. Au fost atunci, cum arăta Alexandru Odobescu, unul din participanți, „zile memorabile în care orașul Brașov adunase în sinu-i români din toate unghiurile întregii patrii române“. Dacă cuvintele președintelui Șaguna au fost rezervate, cărturarul patriot Timotei Cipariu a rostit o înflăcărată urare, impresionînd adînc auditoriul. „Dea cerul — supusese el — ca precum toți sîntem de un singe, toți ne-am îndulcit de la sinul mamei noastre cu aceleași cuvinte dulci, toți ne sîntem frați — oricît ne despart munții și văile și oricît ne împart stările politice și confesiunile religioase — tot numai una să fim, o națiune, o limbă, o literatură. Și dacă pe acel cîmp românul e tăiat în bucăți și purcede pe căi diferite, uneori cu totul contrarii, dar cel puțin în literatură, în pașii către cultură, numai un corp și numai un suflet să fie. Atunci, orice despărțiri politice, sociale și religioase ne vor tăia de laolaltă, dar spiritul națiunii și geniul roman va tinde aripile sale peste toți frații lui Traian și-i va ține legați întru legăturile păcii, frăției și unității naționale“⁵¹. La propunerea lui Barițiu, au fost aleși ca membri onorați ai *Astrei* un număr de români din Principate: C. A. Rosetti, George Sion, Nicolae Ionescu, Grigore Manu și Al. Odobescu și apoi, la propunerea lui Cipariu, și Mihail Kogălniceanu, „Demostene al românilor“⁵². Această adunare generală a mai oferit prilejul unei expoziții economice transilvane. Interesant este comentariul pe care Odobescu a ținut să-l facă în „Revista Română“ în legătură cu expoziția. „Toate aceste felurite obiecte adunate la un loc, ca o expresiune a industriei românilor de peste munți scria el — nu da însă cituși de puțin prilej vizitatorului venit din Principatele Române să simtă că trecuse granița; produsele erau cu totul aceleași ce ar fi putut să adune și țara noastră din sinul ei, fără a de împrumuta de la pe străini“⁵³.

Înființarea — ca urmare a dezvoltării „Reuniunii române de lectură din Cernăuți“ din 1860 — „Societății pentru cultură și literatură română din Bucovina“, în care au fost chemați ca membri onorari transilvăneni ca: A. Șaguna, G. Barițiu și T. Cipariu, băănățeanul Andrei Mocioni, dar și intelectuali munteni și moldoveni din Principatele Unite ca: V. Alecsandri, D. Bolintineanu ori C. Hurmuzachi, a avut în epocă o însemnătate demnă de subliniere⁵⁴. Organizarea culturală a românilor se cerea acum neapărat întregită prin între-

⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 214.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 213.

⁵¹ Cf. Al. Odobescu, *Asociațiunea transilvană pentru literatură română și cultura poporului român (Sesiunea din iulie 1862, în Brașov)*, în *Opere*, II, București, 1967, p. 247.

⁵² *Ibidem*, p. 252–253.

⁵³ *Ibidem*, p. 245.

⁵⁴ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 39–48.

meierea mult doritei societăți academice care, formată la București, capitala statului român liber să grupeze înăuntrul ei pe cei mai seamă cărturari din toate provinciile locuite de români. Pînă atunci — În 1866 — societățile de lectură și asociațiile culturale organizate de români în monarhia habsburgică au avut un rol important în dezvoltarea și organizarea unității culturale a națiunii și implicit în pregătirea celei politice. Contactul direct sau indirect cu Principatele Unite, cărțile primite în dar de aci, legăturile personale ale membrilor ei cu intelectuali de dincoace de Carpați, toate acestea au contribuit la o evidentă accentuare și stringerea legăturilor culturale dintre români.

Nu de mică însemnătate a mai fost și teatrul în procesul acesta de sudură culturală în plină desfășurare. Spectacole teatrale au organizat societățile și cercurile de lectură, dar mai importante decît aceste spectacole de amatori, au fost turneele pe care au izbutit să le întreprindă în epocă trupe de actori profesioniști din Principate, cea mai activă fiind în această privință cea condusă de Fany Tardini. „Înriurire mare și foarte binefăcătoare asupra întregii societăți române culte — scria mai tîrziu Ioan Slavici — au avut reprezentanțiile teatrale date de Pascaly, de Millo și de alți actori ambulanți prin orașele din Ardeal, din Banat și din Țara Ungurească”⁵⁵.

În perioada istorică pe care a deschis-o evenimentul de la 24 ianuarie 1859, cînd desăvîrșirea unității politice a apărut ca o imperioasă necesitate a viitorului apropiat, viața culturală, în variatele ei forme, care a cuprins întreaga națiune, indiferent de apartenența ei teritorială, a asigurat o apropiere mai strînsă între români și a pregătit în mod indirect dar eficient Unirea cea mare. Relații în domeniul învățămîntului (indeosebi prin transilvănenii veniți în Principate), activitatea presei, a cercurilor și asociațiilor culturale, activitatea teatrală, legături personale ale intelectualilor din diferite provincii, ca și alte forme de manifestare culturală, au marcat în epoca formării și organizării statului național în prima sa etapă, contactul cultural permanent pe întregul teritoriu locuit de poporul român, ca și stadiul mai înalt de dezvoltare pe care-l atinsese acum cultura națională a românilor. În ansamblu, ele arătau că națiunea română își făurise o cultură unitară, indiferent de hotarele impuse de vicisitudinile istorice și că această cultură, aflată într-o creștere accentuată, tindea să se ridice la nivelul culturii țărilor mai înaintate. Ele mai relevau că această cultură națională sluja ideile progresului, ale unității și independenței și că ea era o armă de luptă a mișcării naționale, un instrument prețios în desăvîrșirea procesului de formare a statului român modern.

⁵⁵ Cf. Ioan Masoff, *Teatrul românesc, privire istorică*, I, București, 1961, p. 481—483; II, București, 1966, p. 487 și urm.

KULTURELLE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN SIEBENBÜRGEN UND DEN FÜRSTENTÜMERN IN DER ZEIT DER ENTSTEHUNG UND ORGANISIERUNG DES RUMÄNISCHEN NATIONALSTAATES

(ZUSAMMENFASSUNG)

Während der historischen Zeitspanne, die durch die Ereignisse vom 24. Januar 1859 eingeleitet wurde, als die rasche Vollendung der politischen Einheit zur gebieterischen Notwendigkeit wurde, führte das vielfältige kulturelle Leben, das die ganze Nation, unabhängig von deren staatlicher Zugehörigkeit, erfasste, zu einer engeren Verbrüderung der Rumänen und bereitete somit indirekt, aber wirksam, die grosse Vereinigung vor. Die Beziehungen auf dem Gebiet des Schulwesens (vor allem durch die in die Fürstentümer gelangten Siebenbürger), die Tätigkeit der Presse, der kulturellen Kreise und Vereine, das Theater, persönliche Beziehungen zwischen den Intellektuellen der verschiedenen Provinzen, sowie andere kulturelle Formen beweisen, dass in der Zeit der Entstehung und Organisation des Nationalstaates, während seiner ersten Entwicklungsetappe, eine andauernde kulturelle Fühlungnahme auf dem vom rumänischen Volk bewohnten Gebiet bestand, und zeigen uns das höhere Entwicklungsstadium, das damals die nationale Kultur der Rumänen erreichte. Diese nationale Kultur stand im Dienste der fortschrittlichen Ideen, der Einheit und Unabhängigkeit und war eine Waffe im Kampf der nationalen Bewegung und ein wertvolles Instrument in der Entwicklung und Bildung des modernen rumänischen Staates.

**ACTIVITATEA REVOLUȚIONARĂ A LUI ALEXANDRU
BUJOR DESFĂȘURATĂ ÎN ITALIA PENTRU ÎNFĂPTUIREA
STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN
(1848—1873)
PLANUL ORGANIZĂRII UNEI LEGIUNI ROMÂNNO-SPANIOLE**

de EMIL MICU

**Creșterea spiritului revoluționar — după 1848 — pentru înfăptuirea
eliberării naționale, independenței și unității de stat**

Valul revoluțiilor europene din anul 1848, început de insurecția din Palermo și de revoluția din Paris, denumită de marele democrat român, Nicolae Bălcescu, „minunata revoluție . . . (care) . . . va schimba fața lumii”¹, deși nu a ieșit învingător, a zguduit puternic, din temelii, întregul edificiu retrograd al stăpînirilor feudale absolutiste, bazat încă pe principiile profund reacționare ale așa zisei „Sfinte Alianțe”.

Revoluțiile au fost înăbușite, pe rînd, cu forța armatelor, iar în unele țări, ca în Imperiul austriac și în Principatele române, prin intervenția brutală a puterilor străine.

Liniștea părea restabilită în statele absolutiste, dar această liniște era, așa cum se exprimă Karl Marx: „*liniștea sinistră, înspăimîntătoare care se produce între prima fulgerare a furtunii și puternicul bubui care urmează după aceea*”² căci, în ciuda înăbușirii revoluțiilor și a reinstaurării absolutismului, o dată cu dezvoltarea noilor relații capitaliste de producție, avîntul revoluționar al maselor, dornice de libertate socială și națională, crește pretutindeni, atît în sînul populațiilor asuprite, cît și în rîndul exilaților, care de pe meleagurile altor țări întrețin tot mai vie flacăra luptei pentru libertate, independență și unitate națională.

La Paris, Nicolae Bălcescu reușește în anul 1849 să polarizeze în jurul său majoritatea fruntașilor revoluționari exilați din Țările române și să le insuflă încrederea în triumful unei revoluții viitoare a românilor, care urma să izbucnească în cadrul revoluției generale europene, concretizînd țelurile și programul de luptă al noii revoluții în Proclamația adresată *Poporului român* la 8/20 septembrie 1850³.

¹ Apud, *Istoria României*, vol. IV, ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 10.

² Karl Marx și Fr. Engels: *Opere*, vol. 8, București, Editura Politică, 1960, p. 565.

³ Apud, *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 233.

A acționând „în numele libertății și al României întregi... liberă, una și nedespărțită”⁴, exilații români din capitala Franței, în vederea stabilirii unei mai strinse colaborări cu celelalte organizații revoluționare europene, în primăvara anului 1851 reînvie Comitetul revoluționar de la 1848 și prin intermediul acestuia aderă la Comitetul central democratic european, înființat la Londra în anul 1859 din inițiativa revoluționarului burghezo-democrat italian Giuseppe Mazzini, a radicalului francez Ledru-Rollin, a progresistului german Arnold Ruge și a revoluționarului polon emigrant Albert Darost.

Sarcina principală a Comitetului central democratic european era de a pregăti marea revoluție europeană, care trebuia să sfârșim monarhiile feudalo-absolutiste, să aducă libertatea și să acorde dreptul de autodeterminare popoarelor, organizând Europa într-o confederație de republici democratice.

Dacă această revoluție universală, „simfonă și sincronă” preconizată de mazziniști pentru anul 1852, nu s-a putut înfăptui la această dată — cum de altfel prevăzuseră încă din anul 1850 K. Marx și Fr. Engels —, ideea declanșării unei insurecții generale și simultane a tuturor popoarelor subjugate din Imperiul austriac și din Turcia, a rămas și pe mai departe principala preocupare mobilizatoare a revoluționarilor români și străini, care vor încerca să folosească orice conjunctură diplomatică, politică sau militară, în vederea realizării acestui obiectiv.

Spiritul revoluționar pătrunsese adânc în conștiința popoarelor subjugate și nu mai putea fi înăbușit cu ușurință.

Strinsa legătură între revoluționarii aparținând diferitelor naționalități creștea neconștient, așteptând momentul prielnic.

Între revoluționarii români și Mazzini, care lupta pentru pregătirea revoluției universale și a eliberarea Italiei, se creaseră puternice legături de colaborare. În cadrul acestor legături în anul 1858 vine la București, Marc Antonio Canini — exilat din Veneția — cu misiunea de a pregăti izbucnirea unei revoluții „simfoniice și sincrone” în sud-estul Europei⁵.

Condițiile istorice, social-economice și politice, în vederea izbucnirii revoluției universale, păreau prielnice în timpul pregătirii diplomatice a războiului sardo-francez împotriva Austriei, din anul 1859.

În această perioadă, revoluționarii din Italia și din Imperiul austriac, având și sprijinul împăratului francez Napoleon al III-lea și a lui Cavour, prim-ministru al Sardiniei și Piemontului, își intensifică activitatea, fără a-și da însă pe deplin seama că, în spatele acestui sprijin se ascundeau interesele camuflete ale burgheziei monarhice, care urmărea sfârșirea imperiului austriac și formarea statelor naționale, dar cu condiția ca „unificarea” să se facă „de sus”, nu „de jos”, de masele populare, a căror preponderență în viața social-economică, ar fi impus reforme democratice radicale, iar ca forme de guvernământ, republica.

În Italia dramatica luptă de eliberare de sub asuprirea străină și de formare a unui stat național, cunoscută în istorie sub denumirea de „Risorgimento” se desfășura în această vreme sub conducerea lui Giuseppe Garibaldi „*expo-*

⁴ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R. (București), 1961, p. 169.

⁵ Mircea Pădureleanu: *Garibaldi*, Colecția „Oameni de seamă”, Editura Tineretului, București, 1964, p. 152.

mentul direct al maselor populare pe care le-a slujit cu fidelitate, confundându-se cu însăși cauza lor”⁶.

Revoluționar consacrat, adept și colaborator până la un punct al lui Mazzini, dotat fiind în același timp cu reale calități de mare strateg și organizator, Giuseppe Garibaldi, în urma uluitoarelor succese obținute în vara anului 1860 de expediția celor „O MIE”, desfășurată sub conducerea sa — care a contribuit la alungarea Bourbonilor și la anexarea Regatului Napolului la regatul Sardiniei și Piemontului — deveni figura centrală a luptelor populare de eliberare, spre care se îndrepta atenția revoluționarilor din diferite țări.

Giuseppe Garibaldi, ca adept al dezlănțuirii insurecției generale europene preconizată de mazziniști, era în legătură cu revoluționarii din diferite țări și reflecta chiar să întreprindă o expediție militară în Europa orientală, fapt care ar fi ajutat lupta de eliberare a popoarelor asuprite din centrul și sud-estul Europei.

Aceste intenții ale lui Garibaldi sînt mărturisite de el însuși în „Memoriile” sale:

„Ce măreț orizont se înfățișa spre Răsărit pentru noi. Pe coastele Dalmației cu treizeci de mii de oameni — aveam cu ce răvăși de-al binele monarhia Austriacă — cîte elemente simpatice și prietene găseam noi în acea parte a Europei Răsăritene, din Grecia pînă'n Ungaria! Toate populații războinice, dușmane ale Austriei și Turciei — și de ce puțin îndemn au nevoie spre a le răscula împotriva stăpînitorilor lor”. . . Cît de ușor ar fi fost deci „să pătrundem în inima Austriei — și să aruncăm cărbunele aprins al renașterii în mijlocul celor zece naționalități, care alcătuiesc acel trup eterogen și monstruos...”⁷

În cadrul acestor lupte de eliberare, a căror reușită ar fi dus la sfărîmarea imperiilor austriac și turc și la formarea statelor naționale, se preconiza organizarea pe teritoriul Italiei a mai multor legiuni: poloneză, maghiară și română care, luptînd pentru eliberarea Italiei, ar fi ajutat totodată eliberarea propriilor lor popoare.

Despre proiectele de organizare a unor legiuni românești în Italia s-a mai scris.

O primă inițiativă în acest sens, aparține încă de la sfîrșitul anului 1848, lui Ioan Ghica, refugiat la Constantinopol, care în urma îndemnurilor venite de la Torino, unde se alcătuiseră de curînd o legiune poloneză și una maghiară, lansează ideea organizării unei legiuni române în Piemont, dar acest plan a fost socotit de N. Bălcescu ca irealizabil, din lipsă de aderenți suficienți printre emigranți⁸.

În anul 1860 luna noiembrie la asediul Gaetei, fortăreață bourbonică din sudul Italiei, impresurată de generalul Cialdini, a luat parte și o misiune mili-

⁶ Mircea Pădurescu: *op. cit.*, p. 16.

⁷ Alexandru Marcu: *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României (1848—1877)*, București 1930, p. 343.

⁸ Alexandru Marcu: *op. cit.*, p. 270.

tară de ofițeri români trimiși de Cuza în scopul de a-i completa instrucția și de a urmări evenimentele din Italia, dar „poate și în scopul — nemărturisit — de a colabora la formarea unei eventuale legiuni românești sub ordinele lui Garibaldi”⁹.

Al. I. Cuza, datorită patriotismului său recunoscut, avea tot interesul să fie adeptul ideii unei insurecții generale europene care să provoace prăbușirea celor două imperii: austriac și turc, deoarece Austria se arătase ostilă „Unirii” din 1859 și stăpînea pămîntul românesc al Transilvaniei, iar Turcia, nu-l recunoscuse încă oficial ca domn, și chiar recunoașterea nu era echivalentă cu independența țării, pe care domnitorul ar fi dorit-o realizată cît mai curînd.

Prin urmare, este vorba de a doua inițiativă de alcătuire a unei legiuni române pe teritoriul Italiei, care ar fi trebuit să lupte în cadrul revoluției generale.

O a treia inițiativă de organizare a unei legiuni române, pe teritoriul Italiei era preconizată în primăvara anului 1862 de Marc Antonio Canini, aflat în directă legătură cu Garibaldi, care în vederea pregătirii întregii revoluții din Balcani i-a dat acestuia textul unei proclamații către popoarele asuprite din Orient, pe care Canini l-a tradus în diferite limbi, printre care și în românește. Organizarea acestei legiuni era cunoscută de generalul Angelescu și de ofițerul Mălinescu (fratele lui V. Mălinescu, ministrul lui Cuza) care fusese trimis de domnitor la Torino pentru studii la „Școala de Bersalieri”. Dar așteptata debarcare a lui Garibaldi în Orient neproducîndu-se nici de data aceasta, organizarea acestei legiuni române nu s-a putut îndeplini.

Planul organizării unei legiuni româno-spaniole

Dacă despre proiectele de organizare ale legiunilor române pe teritoriul Italiei se cunosc destule amănunte, în schimb despre proiectul de organizare al unei legiuni româno-spaniole tot pe teritoriul Italiei, cu asentimentul și sprijinul lui Garibaldi și urmărind același obiectiv politico-militar, s-a scris mai puțin.

Este vorba de inițiativa comună a revoluționarului român Alexandru Bujor și a republicanului socialist spaniol Fernando Garrido, care la începutul lunii octombrie 1860 au fost primiți în audiență de Garibaldi în palatul de la Caserta din apropierea Napolului, unde acesta își avea comandamentul.

Legiunea româno-spaniolă proiectată de Alexandru Bujor și Fernando Garrido trebuia să acționeze în cadrul insurecției generale care urma să izbucnească simultan, în cuprinsul imperiilor austriac și turc.

În privința modului cum a decurs această audiență, a conținutului discuțiilor și a întregii atmosfere a timpului, Alexandru Bujor ne-a lăsat cîteva amănunte deosebit de interesante, publicate în anul 1873 în revista „Dacia Traiană” editată chiar de el la Roma. Articolul poartă titlul: *„O revelațiune oportună care constată cum că noi nu suntem nici primii nici unicii a propaga ideea de o insurecțiune generală și simultană a popoarelor oprese de Austria și*

• Revista „Dacia Traiană”, Roma, 1873, p. IV — VI.

*de Turcia și care arată cum că asupra unei atari revoluțiuni în Orient au meditat serios bărbăți de geniu și cu extinsă experiență*¹⁰.

Întrucît textul acestui articol scris de Alexandru Bujor este mai puțin cunoscut, îl redăm în întregime, pentru valoarea sa documentară.

„În mai 1862 eram și eu de acord cu Garibaldi. Acesta a fost totdeauna bun cu mine. Acest bărbat e adevărat mare și pentru a apare astfel nu trebuie să micșorezi sau să defăimezi pe alții.

Eu am cunoscut pe Garibaldi în 1860, în 6 sau 7 octombrie la Caserta lângă Neapolea. Eu l-am fost văzut de mai multe ori la Roma în 1849; dar nu-i vorbisem încă niciodată. Această întîlnire de la Caserta se lega de alte suveniri cari îmi sunt scumpe.

Cunoșteam atunci în Neapolea un excelent patriot spaniol, un republican socialist, d. Fernando Garrido. Ce nobile, ce mari caractere întîlnește omul în poporul spaniol! Acesta era un om de aceia de cari, — precum zice J. J. Rousseau vorbind de Ignacio de Altuna -, Spania singura poate produce. Spaniolii mai mult încă decît Italienii au înclinațiunea de a fi excesivi întru toate, în rău ca și în bine.

D. Garrido venise în Italia în 1860 pentru a propune lui Garibaldi formațiunea unui corp de spanioli spre a servi cauzei italiene. Se conta pe cel puțin 2 500 oameni care erau preparați și care s-ar fi imbarcat în Barcelona și Alicante. Aceștia ar fi fost să fie comandați de un colonel spaniol ce poartă un nume celebru în istoria țării sale.

În acel moment se aflau în sudul Italiei o mulțime de români dezertori de la Austria, care se înrolaseră în legiunea maghiară sau în alte corpuri. Aceștia ar fi putut, reuniți, forma o legiune română adăogînd cîțiva români din principate, în număr cît de mic, care venise în Italia spre a servi cauzei libertății. S-ar fi făcut și un apel către ceilalți spre a-i face să le urmeze nobilul exemplu. Aceste două corpuri reunite, cel spaniol și cel român, ar fi putut avea pe unul și același cap.

Eu am fost propus aceasta Dlui Garrido . . . Merserăm ambii la Caserta spre a prezenta aceste proiecte lui Garibaldi.

Mi-aduc aminte că generalul ne-a primit fiind în pat după o zi de alergături și osteneli ce avusese. S-a zis că tot omul presento ca aprossimitate cu unu animalu fora ratiune. Eu am observat că Garibaldi este:

„A guisa di lion quando si posa“ (Dante).

Ca leul cînd se repauzează.

Este cît de teribil acest leu, cînd se scoală, și mai ales cînd e mînios.

Garibaldi ne primi bine. Eu i-am prezentat biografia sa ce o publicasem în limba română. Este superflu a mai adăuga că el a făcut o recepție excelentă și bravului Garrido. Putea fi altmiterea?

După cuvintele lui Garibaldi eu am înțeles că el voia să părăsească puterea și să se retragă pe insula sa iubită.

„Ar voi, zice el, să mă împingă în război civil: eu nu vreau război civil“.

Dacă Garibaldi nu se retrăgea în Caprera, legiunea româno-spaniolă s-ar fi format; drapelul român (roșu-galben-azur) ar fi filfiit lângă cel spaniol

¹⁰ Revista „Dacia Traiană“, Roma, 1873, p. VI.

și cel italian. Românii ar fi avut o ocazie bună de a se arăta demni descendenți ai acelor Daco-Romani cari au apărat două secole imperiul Romei în contra barbarilor și care au susținut glorioase lupte cu Turcii pentru apărarea Creștinismului din Europa centrală și occidentală¹¹.

Momentul vizitei lui Alexandru Bujor la Garibaldi nu a fost bine ales deoarece *forțele monarhice italiene* conduse de Cavour, căutînd numai să profite de cuceririle revoluționare ale lui Garibaldi, încercau înlăturarea acestuia din fruntea maselor populare, iar Garibaldi, pentru a evita un război civil, se decisese să se retragă pentru cîtva timp la locuința sa de pe insula Caprera. Datorită acestor împrejurări, legiunea româno-spaniolă proiectată nu a mai luat ființă, dar inițiativa lui Alexandru Bujor rămîne demnă de a fi consemnată în istorie.

Alexandru Bujor nu dezarmează însă.

El este unul dintre traducătorii în mai multe limbi orientale a celebrei proclamații de la Brescia, lansată la 10 aprilie 1862 de Garibaldi către popoarele subjgate din sud-estul Europei, pe care le îndeamnă la solidaritate și la luptă comună împotriva asupritorilor.

„În aprilie 1862 — scrie mai departe Alexandru Bujor —, după înțelegerile ce avusesem cu Garibaldi, el mi-a remis următoarea proclamațiune pe care eu am publicat-o în grecește și în alte limbi:

Brescia 10 aprilie 1862.

Popoare din Europa orientală!

Cauza principală ce a împiedicat pînă acum uniunea care vă este necesară spre a vă conculsta (ciștiga) libertatea voastră este discordia ce domnește între voi relativ (asupra) organizațiunei politice de stabilit în țările voastre.

Voi, mai înainte de toate, trebuie să vă sculați toți ca un singur om uitînd trista ură care a consolidat de secole sclavagiul vostru.

Voi trebuie să vă bateți, unul pentru toți, și toți pentru unu.

După victorie o Adunare generală numită prin sufragiu universal va fixa frontierele noilor State și va crea un nou Drept internațional.

Este vorba de a fonda pe ruinele trecutului un edificiu solid, durabil. Toate naționalitățile trebuiesc respectate. Fiecare popor trebuie să aibă toată dezvoltarea de care este susceptibil și să ocupe în lume locul ce i se cuvine.

Chestiunile de frontiere, de organizațiune politică, sint de o importanță secundară relativă marelui scop ce va trebui să acceptați prin uniunea tuturor voințelor în o singură voință, a tuturor forțelor în o singură forță. Acest scop este eliberarea voastră: toate celelalte chestiuni se vor rezolva pe urmă.

În numele lui Dumnezeu pe care voi onorați în multe limbi eu vă angajez să fiți de acord. Prin această concordia cît și prin bravura voastră veți putea face să înflorească și să înavuțiți frumoasele țări ce locuiți.

Dați-vă mina. Proclamați în fața lumii fraternitatea voastră, alianța voastră... Cu aceste condiții triumful vostru este sigur în lupta ce angajați.

¹¹ Revista „Dacia Traiană”, Roma, 1873, p. VI.

Popoare din Europa orientală, eu vă trimit o salutare frățească în numele Italiei¹².

Am reprodus întregul text al acestei proclamații întrucît în unele părți diferă de traducerea făcută de Marc Antonio Canini.

În anul 1873, Alexandru Bujor redactează la Roma în limbile română, franceză și italiană, revista cu titlul semnificativ „Dacia Traiană”, în care își definește conținutul și țelul luptei sale în următorii termeni:

„*Idealul meu esse numai o Daco-Romania liberă și una, în viitor realizabilă, care realizare necesită eforturi prodigioase, persistență și sacrificii enorme*”.

Prin articole scrise în revistă în întregime de el, Alexandru Bujor urmărește să atragă atenția lumii civilizate din apusul Europei asupra drepturilor istorice ale românilor de a-și alcătui un stat unitar și independent.

Pentru a demonstra legitimitatea și temeinicia istorică a desăvîrșirii unității noastre naționale, Alexandru Bujor supune unei aspre critici bazele juridice false ale orînduirii existente în Europa din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

El consideră stăpînirea unor popoare, de către alte popoare, ca pe o uzurpare, ca pe cel mai „brutal furt”.

„Libertatea și independența națională — scrie A. Bujor — sînt drepturi imprescriptibile și admise în principiu: noi vom combate acea politică imorală care împiedică punerea lor în practică. Feudalismul și distincțiunea (diferențierea) socială sînt de mult condamnate și anulate: noi vom ataca cu energie barbarismele încă în vigoare în dreptul ginților și a căror consecințe funeste sînt:

Dreptul de suzeranitate ce sublima Poartă și-l arogă asupra României; dreptul de dominație pe care casa habsburgică pretinde a o avea asupra a trei milioane de români; dreptul de intervențiune de care potențații se servesc”.

Condamnînd această stare de lucruri A. Bujor subliniază în permanență că țelul suprem al luptei sale de a vedea Daco-Romania realizată „este completa independență și eliberare națională a tuturor provinciilor daco-romane, actualmente parte aservite, parte vasale străinului”.

Pentru realizarea acestui scop măreț, A. Bujor condamnă pasivitatea și metodele din trecut de „a cere drepturi” prin „reclamațiuni — ce — nu

¹² Despre viața și opera lui Alexandru Bujor se cunosc puține lucruri. În acest modest studiu — semnalînd cîteva aspecte privind activitatea sa revoluționară — deosebit de semnificativă, precum și faptul că este primul scriitor român, care a alcătuit, în limba sa maternă, biografia lui G. Garibaldi, am dorit doar să deschidem drumul unor cercetări mai ample. În cele ce urmează, redăm cîteva date biografice așa cum sînt ele consemnate în „*Enciclopedia Română*” (redactată de Dr. C. Diaconovici), Sibiu 1898. Tomul I. p. 626–627:

„Bujor Alexandru, publicist rom.; a publicat „Dacia traiană, considerațiuni politice”; anul I, Roma, 1873, o revistă, în care după „o prefață rezervată românilor” urmează mai multe articole scrise unele românește, altele în două limbi, românește și franțuzește sau românește și italienește, ca d. e.: una revelațiune oportună, care constată cum că noi nu sîntem nici primii nici ultimii a propaga ideea de o insurecțiune generală și simultană a popoarelor oprese de Austria și de Turcia, și care arată cum că asupra unei atari revoluțiuni în Orient au meditat serios bărbați de ingeniu și cu extinsă experiență, sau „Dacia traiană di diritto e quella di fatto”, „Italia liberă și una”. Tot B. a scris o „Istorie a războiului Franco-German”, a căror istorie o începe de pe timpurile lui Arminiu + 1879 în Orade de moarte silnică, în urma unui conflict cu poetul Is. Bosco”.

fură auzite de tiranii opresori“. El condamnă de asemenea supunerea resemnată față de puterile stăpînitoare (Turcia și Monarhia habsburgică) și cere cu hotărîre tinerimii române să acționeze „prin vocea revoluțiunei“, pentru înfăptuirea cît mai neîntîrziată a independenței naționale sub un singur tricolor — și aceasta încă în anul 1873.

DIE REVOLUTIONÄRE TÄTIGKEIT VON ALEXANDRU BUJOR IN ITALIEN. EIN BEITRAG ZUR VERWIRKLICHUNG DES EINHEITLICHEN RUMÄNISCHEN NATIONALSTAATES (1848–1873)

DER PLAN ZUR BILDUNG EINER RUMÄNISCH-SPANISCHEN LEGION

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im historischen Verlauf des Kampfes für die Bildung eines einheitlichen rumänischen Staates, eines Kampfes, in dessen Dynamik die fortschrittlichen Kräfte der drei rumänischen Länder eine entscheidende Rolle spielten, leisteten auch einige Rumänen, die sich in verschiedenen Ländern von Europa im Exil befanden, einen bedeutenden Beitrag.

Von diesen verdient vor allem Alexandru Bujor, der sich bald nach der Revolution von 1848 in Italien aufhielt, unsere besondere Aufmerksamkeit.

Alexandru Bujor ist der erste Rumäne, der in seiner Muttersprache die Biographie Garibaldis verfasste und drucken liess; er schenkte sie persönlich Garibaldi, als er diesem am 6. Oktober 1860 einen Besuch in Caserta machte.

Alexandru Bujor sah voraus, dass sich die unterdrückten Völker nur durch die Vernichtung der beiden grossen Reiche des ottomanischen und des österreichischen, befreien und zu Nationalstaaten entwickeln konnten. Um seinem Vaterland nützlich zu sein, trat er deshalb mit dem revolutionären spanischen Sozialisten Fernando Garrido in Verbindung, mit der Absicht, eine rumänisch-spanische Legion zu organisieren, die sich am allgemeinen Aufstand zur Befreiung der von fremden Herrschern unterdrückten Völker beteiligen sollte. Zu diesem Zweck wandte er sich zusammen mit seinem spanischen Freund an Garibaldi, bei dem er um Unterstützung seiner Pläne ansuchte.

Der Zeitpunkt, als Alexandru Bujor Garibaldi seinen Besuch abstattete, war jedoch kein günstiger, da die von Cavour angeführten monarchischen italienischen Kräfte, die durch die revolutionären Errungenschaften Garibaldis nur zu gewinnen trachteten, versuchten, diesen von seiner führenden Stellung im Kampfe der Volksmassen zu beseitigen. Da Garibaldi einen Bürgerkrieg vermeiden wollte, zog er sich für einige Zeit auf die Insel Caprera zurück. Infolge dieser Umstände konnte die geplante rumänisch-spanische Legion nicht mehr ins Leben gerufen werden. Die Initiative Alexandru Bujors jedoch bleibt es wert, von der Geschichte verzeichnet zu werden.

Alexandru Bujor liess sich jedoch nicht entmutigen.

Er war einer der Übersetzer, die die am 10. April 1862 von Garibaldi lancierte berühmte Proklamation von Brescia in mehrere orientalische Sprachen

übertragen hatte. Diese Proklamation wandte sich an die unterdrückten Völker im Südosten Europas, um sie zur Solidarität und zum einheitlichen Kampf gegen die Unterdrücker anzuspornen.

Im Jahre 1873 gab Alexandru Bujor in Rom in rumänischer, französischer, und italienischer Sprache die Zeitschrift mit dem bezeichnenden Titel „Dacia Traiana“ heraus, in welcher er den Inhalt und das Ziel seines Kampfes in folgenden Worten zum Ausdruck brachte:

„Mein Ideal ist nur ein freies Dako-Romanien, das nur in Zukunft verwirklicht werden kann und dessen Verwirklichung ungeheuer grosse Anstrengungen, Ausdauer und Opfer fordert.“

Durch die in der Zeitschrift ausschliesslich von ihm verfassten Artikel, beabsichtigte Alexandru Bujor, die Aufmerksamkeit der zivilisierten Welt Westeuropas auf das historische Recht des rumänischen Volkes zu richten, einen einheitlichen und unabhängigen Staat zu bilden.

Um dieses hohe Ziel zu verwirklichen, missbilligt Alexandru Bujor die teilnahmslose Untätigkeit von früher und die veralteten Methoden, mit Hilfe von „Beschwerden, die von den das Volk unterdrückenden Tyrannen nie gehört werden“, „Rechte zu verlangen“. Gleichzeitig verurteilt er auch die ergebene Unterwerfung des Volkes unter die Oberherrschaft der Türkei und der habsburgischen Monarchie, und fordert entschlossen die rumänische Jugend auf, durch die „Stimme der Revolution“ zu handeln, um sobald als möglich die nationale Unabhängigkeit, unter einer einzigen Trikolore, zu erringen — und das bereits im Jahre 1873.

CONGRESUL STUDENȚIMII ROMÂNE DIN 1909

de NICOLAE CORDOȘ

În cea de-a doua jumătate a sec. XIX și la începutul sec. XX, tinerețea română universitară și-a intensificat manifestările cultural-politice, în cadrul mișcării generale a poporului român pentru înfăptuirea unității sale politico-statale. Majoritatea acțiunilor și manifestărilor studențimii române din această perioadă, sensul politic al revendicărilor de unitate statală îmbracă o haină culturală, de năzuință spre unitatea limbii și literaturii naționale. Congreșele studențimii române fac parte din aceste manifestări.

Congresul național studențesc din 1871 de la Putna chiar dacă n-a avut rezultate concrete, a pus pentru prima dată în discuție în fața studențimii române problema unității culturale¹. Următoarele congrese studențești, organizate aproape în fiecare an de *Asociația generală a studenților universitari din România*², începînd cu anul 1880 și pînă la 1909, nu s-au ridicat însă deasupra nivelului celui dintîi congres³.

Programul congresului din 1871 de la Putna, care preconiza o activitate culturală mai largă, prin colaborarea frățească între studențimea din toate ținuturile românești⁴, a fost preluat abia de congresul studențesc din 1909 de la Iași. Acest prim „congres studențesc cultural-național“, cu scopurile și mijloacele de luptă ce le-a preconizat, va face obiectul paginilor ce urmează.

* * *

În 1905, cu ocazia inaugurării *Muzeului Asociațiunii* din Sibiu, ca și cu prilejul expoziției naționale din 1906 de la București, s-a pus din nou în circulație ideea colaborării tuturor studenților români⁵. Asemenea preocupări

¹ I. Slavici, *Amintiri*, București, 1924, p. 70–74.

² Asupra acestei asociații vezi D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași* (1860–1960), vol. I, București, 1960, p. 209–214 și C. N. Velichi, *Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei și pînă la primul război mondial (1864–1918)*, în *Studii*, XVII (1964), nr. 6, p. 1279–1280.

³ G. C. Ionescu-Șișești, *Congresul studențesc*, în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 200 din 18 septembrie/1 octombrie 1909, p. 1; O. Ghibu, *Cu privire la „Congresul studențesc al tuturor românilor“*, în „Neamul românesc“, nr. 96 din 13 august 1908, p. 1511; N. Iorga, *Congresul studenților români*, în „Neamul românesc“, nr. 97 din 15 august 1908, p. 1525; „Gazeta Transilvaniei“, nr. 195 din 10/23 septembrie 1909 (supliment), p. 2.

⁴ I. A. Rădulescu-Pogonceanu, *Cîteva pagini din tinerețea lui Eminescu*, în „Convorbiri literare“, nr. 4 din 1 aprilie 1903, p. 310–311.

⁵ O. Ghibu, *op. cit.*, p. 1511; I. Grămadă, *Congreșele studențești din 1871 și 1909*, în „Românul“, nr. 137 din 22 iunie/5 iulie 1912, p. 1–3; H. Petra-Petrescu, *Pentru încheierea rîndurilor studențești*, în „Românul“, nr. 147 din 5/18 iulie 1912, p. 5.

ale tinerimii universitare române de a lucra pentru unitatea organizatorică și cultural-națională se remarcă mai ales în cadrul Societății academice *România Jună* din Viena, al cărei raport anual publicat în ianuarie 1908 adresează un apel călduros societăților studentești de a participa la congresul proiectat pentru data de 23 august st. n. 1908 la Suceava⁶. Acest apel, intitulat *Colegilor!* și semnat de președintele societății academice *România Jună* Nicu Mintencu, are ca scop „a arăta motivele care reclamă imperios o unire a studențimii pentru activitatea comună... Unirea proiectată a tuturor societăților academice românești pe temeiul dreptății făcute în urma delăturării neînțelegerilor, va fi o unire care singură va pregăti o altă unire”⁷.

La 17 aprilie 1908 când membrii Societății academice *România Jună* au vizitat Iașul, Dimitrie Marmeliuc, secretarul acestei societăți, propune organizarea unui congres al studenților români⁸. Ca urmare, în iunie 1908 *România Jună*, prin persoana președintelui ei, Gavril Teleagă (student la științe juridice) și a secretarului acestuia, Dimitrie Marmeliuc (student în litere), adresează un apel către toți studenții români, din care desprindem că: „Societatea academică *România Jună*, însuflețită de dorul, să vadă întreaga studențime română organizată spre înlesnirea conlucrării ei solidare în anumite chestiuni de interes general, a decis să ia inițiativa pentru ținerea unei conferințe de delegați ai tuturor studenților și societăților academice române, care conferință va fi lipsită de orice caracter politic”⁹.

Scopul acestui congres, fixat pentru sfârșitul lunii iulie sau începutul lunii august la Iași, ar fi, în afară de cunoașterea reciprocă și stringerea legăturilor de frăție, organizarea de congrese permanente studentești, alegerea unui comitet central studentesc și eventual, apariția unui ziar care să reprezinte interesele tuturor studenților români¹⁰.

Fixat să aibă loc în zilele de 15–20 august st. n. 1908¹¹, congresul studentesc este aminat la cererea primăriei din Iași pentru data de 7/20 septembrie 1908¹². Președintele *României Jună*, Gavril Teleagă, care semnează acest din urmă comunicat cu privire la amânarea congresului, reamintează cu această ocazie că la congres se va discuta despre menirea și organizarea studențimii, despre raporturile ei cu presa și alte probleme de interes general, declarând „încă odată definitiv, că menționatul congres e lipsit de oricare substrat politic, avînd un scop pur cultural și că ideea congresului a purces din sinul societății noastre în urma unei necesități culturale, care am simțit-o cu toții”¹³.

⁶ *Raportul anual al Societății academice social-literare România Jună din Viena. Al XXXVII-lea an administrativ de la 1 nov. 1906 pînă la 31 oct. 1907*, Viena, 1908, p. 38.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Sfătuitorul”, din 3 mai 1909, p. 734; I. Grămadă, *Societatea academică socială literară „România Jună” din Viena (1871–1911)*. Monografie istorică, Arad, 1912, p. 68.

⁹ *Organizarea studențimei române*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 128 din 12/25 iunie 1908, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*. Vezi și „Neamul românesc”, nr. 72 din 18 iunie 1908, p. 1130.

¹¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 138 din 24 iunie/7 iulie 1908, p. 2.

¹² *Congresul cultural al studențimei române*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 164 din 26 iulie/8 august 1908, p. 2.

¹³ *Ibidem*.

În vederea acestui congres, *România Jună* va tipări pe cheltuiala sa proprie apeluri, informații, regulamente, pentru discuții, programul congresului etc.¹⁴. Apar însă în presa românească din această perioadă păreri ca cele ale lui Nicolae Iorga, și Onisifor Ghibu, care propun amânarea congresului studențesc, pentru a fi pregătit în înțelesul național-cultural¹⁵. De altfel, comitetul organizator al congresului studențesc de la Iași a decis din nou amânarea lui pe motivul neînțelegerilor din sinul studențimii bucureștene și al nesiguranței participării studenților din afara României la acest congres¹⁶. Pregătit în pripă și programat într-un timp nepotrivit (în perioada vacanței de vară), la această acțiune n-au putut să răspundă toate societățile studențești¹⁷.

Programul congresului nerăspunzând dezideratului național-cultural¹⁸, probabil și datorită evitării sensului politic în condițiile puternicei asuprii naționale și sociale la care erau supuși românii din Transilvania — ideea organizării lui pentru anul 1908 a fost abandonată de Societatea academică *România Jună*¹⁹. Locul acesteia în acțiunea de organizare a congresului studențesc îl va lua *Uniunea studenților români* din București împreună cu studențimea ieșeană, care la 18 martie st. v. 1909 hotărâsc în unanimitate organizarea congresului în cursul anului 1909 la Iași²⁰.

În acest scop societățile studențimii române din Austro-Ungaria, după cum ne informează „Tribuna” din Arad²¹, au primit din partea *Uniunii studenților români* din București o comunicare prin care li se arată rostul și intențiile congresului, modul de participare, cerindu-li-se totodată avizul cu privire la ținerea lui. Vicepreședintele *Uniunii studenților români* din București, Mircea Russu-Șirianu, care fusese autorizat să trateze cu studențimea din Austro-Ungaria în vederea organizării congresului²², va arăta, într-o corespondență publicată în paginile „Tribunei”, drumul nou ce se deschidea în fața studențimii²³. Trebuie să recunoaștem că nu ne putem îndoi de buna credință, de zelul, de calitățile unei măricele părți a studențimii noastre, cit privește lupta

¹⁴ I. Grămadă, *op. cit.*, p. 69.

¹⁵ O. Ghibu, *op. cit.*, p. 1512—1514. Autorul mai propune și înființarea unei reviste a studențimii române, la București, care să pregătească congresul în înțelesul național-cultural; N. Iorga, *op. cit.*, p. 1525—1528.

¹⁶ *Contramandarea congresului studențesc din Iași*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 194 din 4/17 septembrie 1908, p. 2.

¹⁷ *Organizarea studențimei române*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 128 din 12/25 iunie 1908, p. 2; O. Ghibu, *op. cit.*, p. 1512—1514; *Contramandarea congresului studențesc din Iași*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 194 din 4/17 septembrie 1908, p. 2.

¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1525—1528 arată că el n-a auzit de un program clar și definit al unui congres studențesc prin care studențimea să fie pătrunsă de necesitatea cunoașterii întregului pământ românesc și de răsplindirea culturii naționale.

¹⁹ *Contramandarea congresului studențesc din Iași*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 194 din 4/17 septembrie 1908, p. 2; „Tribuna”, nr. 197 din 5/18 septembrie 1908, p. 4—5; „Neamul românesc”, nr. 106 din 5 septembrie 1908, p. 1678—1679.

²⁰ „Tribuna”, nr. 82, din 16/29 aprilie 1909, p. 6.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Mircea Russu-Șirianu), *Mișcările studențești și cultura națională*, în „Tribuna”, nr. 90, din 20 aprilie/11 mai 1909, p. 4.

pentru drepturile noastre de neam. Ne lipsește, cu toate acestea, chiagul, ne lipsește emblema și puterea morală care să ne țină pururea strinși în aceeași tabără, în același front, ne lipsește: conștiința fermă a dreptului cari ni se cuvin, solidaritatea celor cari mărturisesc aceeași credință, și, mai ales, cultura sufletească *individuală*, elementul cel mai trebuincios când e vorba de a înfăptui o regenerare a multor suflete²⁴ — spune autorul.

În continuarea articolului, Mircea Russu-Șiriani arată că „ideea națională, ideea aceasta sublimă care a putut să stîrnească atîta însuflețire, atîta dezlănțuire de energii ascunse, ideea aceasta mintuitoare de țară, e o idee care poate îmbrăca mai mult ca oricare alta, straiul culturii²⁵. Congresul studențesc se va ține pentru a îndruma toată studențimea pe calea aceasta, pentru a cimenta legăturile de so'idaritate. „Nu încapă îndoială că tineretul adunat în congres va avea ca obiect al frămîntărilor și discuțiilor sale, două lucruri: străduințele de unitate a studențimii și străduințele de unitate culturală, unitate a unei culturi trăitoare... și congresul a chemat să spele o mulțime de pete, să creeze un drum nou în viața nouă, să dea o îmbărbătare tuturor românilor, îmbărbătare de care au atîta nevoie mai ales cei de dincolo [din Transilvania] ... e chemat să pună o piatră fundamentală în viața tinereții românești²⁶”.

În fața acestei acțiuni a studențimii române, ministerul instrucțiunii publice al Ungariei, Apponyi, interzice studenților transilvăneni participarea la congresul de la Iași, avizînd primăriile și prefecturile să nu elibereze pașapoarte tinerilor în acest scop, amenințîndu-i cei care intenționau să participe că îi va elimina din toate școlile²⁷. „Hotărîrea ministrului e un revoltător act de ilegalitate — arată „Tribuna“ din Arad — căci vrea să mărginească libertatea individuală a studenților. Ea e atît mai obraznică fiindcă se întinde și asupra școalelor noastre confesionale implicînd o călcare a autonomiei bisericești. Am fi niște lași și neghiobi dacă am mai tolera astfel de încercări de a ne izola cu desăvîrșire de viața fraților din Regatul liber. Studențimea noastră va trebui să participe deci în număr cît mai mare, deși poate nu va merge în calitate de delegați oficiali ai societăților noastre studențești, spre a nu le primejdui²⁸”.

Față de această hotărîre a cercurilor guvernamentale din Austro-Ungaria care împiedica studențimea română transilvăneană de a participa la congresul de la Iași, studențimea ieșeană a organizat la 28 iunie 1909, în sala *Pastia* din localitate, o întrunire de protest unde se votează în unanimitate o moțiune contra politicii de asuprire națională a guvernanților sistemului dualist față de populația românească din Transilvania²⁹. „Cetățenii și studențimea univer-

²⁴ Mircea R. (ussu-Șiriani) *Miscările studențești și cultura națională*, în „Tribuna“, nr. 90, din 20 aprilie / 11 mai 1909, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, p. 5.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Vezi pentru aceasta: „Tribuna“, nr. 116 din 31 mai/13 iunie 1909, p. 2; „Libertatea“, nr. 32 din 25 iulie/7 august 1909, p. 5; „Țara noastră“, nr. 33 din 16/29 august 1909, p. 262.

²⁸ „Tribuna“, nr. 116 din 31 mai/13 iunie 1909, p. 2.

²⁹ „Sfătuitorul“, din 2 iulie 1909, p. 1136—1140; „Tribuna“, nr. 141 din 2/15 iulie 1909, p. 3.

sitară din Iași — se spune în încheierea moțiunii — în numele dieptului sfânt pe care-l au popoarele de a se dezvolta libere, în interesul culturii umane, după însușirile cu care au fost înzestrate de Creator, protestează în contra acestor procedări... pornite dint-un spirit potrivnic civilizației și cer de la bărbații prevăzători ai ambelor țări să pună capăt unei situațiuni care periclitează interesele noastre comune³⁰.

Revista „Țara noastră“ a luat și ea poziție împotriva măsurilor de interdicere a participării studențimii transilvănene la congresul de la Iași, printr-un articol scris probabil de poetul Octavian Goga³¹. După ce reamintește măsurile ce se vor lua împotriva studenților care vor participa la congresul de la Iași, autorul articolului face o autentică caracterizare a sistemului de învățământ din școlile de stat ale Austro-Ungariei care urmărea deznaționalizarea popoarelor supuse habsburgilor. „Prin astea cred guvernânții noștri... să ne încercuiască cărturimea noastră de mine. Tot din acest ciudat fel de gândire răsar toate prigonirile tineretului, când acesta ar dori să se pună în contact cu spiritul național... Studenții de universitate din o țară vecină își invită la o petrecere de câteva zile colegii cari sint de același neam, de aceeași vîrstă și de aceleași porniri ale sufletului. Iată crima“ — spune autorul³².

După ce publică programul congresului studențesc de la Iași pe care-l apreciază ca fiind un prilej favorabil de îmbogățire a cunoștințelor pentru tineret, autorul încheie articolul arătînd „că în urma măsurilor ridicole ce s-au luat, tinerimea noastră va fi oprită de a participa... Dar domnul ministru Apponyi poate fi incredințat că... Sufletele tineretului nostru vor participa desigur și asta e mare mîngăiere pentru noi. Doar și noi în suflete ne punem nădejdi pentru ziua de mine!“³³

Și „Lupta“ din Budapesta, în articolul de fond intitulat *Studențimea română din Ungaria și Congresul de la Iași*³⁴, condamnă poziția virfurilor reacționare din Austro-Ungaria care vedeau o primejdie pentru existența lor în conștiința națională, în sentimentul solidarității și dragostei firești de frate ce cheamă studențimea română la Iași. „Să le spunem [studenților români transilvăneni], că Apponyi are dreptate, că ei sînt români dar nu sînt ca alți români, mai ales că n-au de a face nimic cu românii din România? Ori să le spunem, că da, sînt români, ca toți românii, ca românii de peste Carpați sînt frații lor de un singe, că în România este izvorul culturai neamului lor, că România este razimul întregului neam...“, se întreabă autorul articolului, recomandînd tineretului „să asculte de îndemnurile călăuzitoare ale sufletului lor“³⁵.

Conducerea celor două societăți studențești din Iași și București, unindu-se într-un „comitet organizator“, va alcătui și publica *Programul celui dintîi congres studențesc cultural-național*³⁶, anunțînd ținerea congresului pentru zi-

³⁰ „Sfătuitoarul“, din 2 iulie 1909, p. 1139.

³¹ „Țara noastră“, nr. 33 din 16/29 august 1909, p. 262–263.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 263.

³⁴ „Lupta“, nr. 132 din 26 iulie /8 august 1909, p. 1.

³⁵ *Ibidem*.

lele de 6—9 septembrie 1909 la Iași³⁷. Conform acestui program, tipărit și sub forma de foaie volantă³⁸, la congres urmau să fie discutate, sub forma unor „conferințe” trei probleme mari: „Starea românilor... sub raportul cultural, economic și social”, Chemarea studențimii față de idealul cultural-național și „Organizarea unitară a întregii studențimi românești”.

Lucrările congresului de la Iași, s-au desfășurat, conform programului publicat, între 6 și 9 septembrie 1909, avînd ca președinte de onoare pe Gh. Bogdan, rectorul Universității ieșene, iar ca președinte activ pe studentul în medicină N. Ionescu Govora³⁹. La congres au participat cca 1 000 de studenți din toate ținuturile românești dar numai trei transilvăneni, care, fiind absolvenți, au ieșit de sub autoritatea universitară⁴⁰.

Într-un articol din paginile „Tribunei” arădene apărut la 1/14 august 1909, ce semnala terminarea lucrărilor pregătitoare ale congresului studențesc rămînînd ca studențimea română să-și dea seama de însemnătatea acestuia, pentru a face din el „un eveniment național memorabil”, autorul ținea ca „supremă datorie națională a studențimei române din Ungaria, ca îndeosebi ea să dovedească cel mai viu interes pentru congres și cea mai caldă însuflețire pentru idealul cultural, în a cărui slujbă se va pune uniunea studenților români”⁴¹. Cu toate acestea, după cum am văzut, numărul studenților transilvăneni delegați la congresul de la Iași, chiar dacă au reprezentat întreaga masă de studenți⁴², a fost foarte mic, fapt explicabil prin amintitele măsuri ale guvernanților Ungariei. De aceea, încă din prima zi a congresului, reprezentanții Societății academice *România Jună* au propus și expediat în numele întregii studențimi române adunate la Iași, o telegramă prim-ministrului maghiar, prin care solicitau de a se „pune stavilă ținutei dușmănoase și politice de exterminare ale organelor de stat” față de românii transilvăneni. În încheierea telegramei, studențimea română se declară oricînd gata a lupta și a se jertfi de a obține pentru dezvoltarea culturală a populației românești din Transilvania, o contribuție „din tezaurul statului, adunat și din grea dare românească”, pentru înființarea unui „corespunzător număr de școli primare și medii române, precum și o universitate românească cu sediul în unul din centrele Transilvaniei”⁴³.

³⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 144 din 5/18 iulie 1909, p. 2; idem, nr. 172 din 11/24 august 1909, p. 2; „Neamul românesc” din 12 august 1909, p. 1423—1425; „Țara noastră”, nr. 33 din 16/29 august 1909, p. 263.

³⁷ Congresul studențesc fusese programat inițial pentru data de 15 august st. v. 1909, însă din cauza epidemiei de tifos ce blîntuia în Iași — în urma căreia se aduce în discuție chiar și mutarea lui la București („Libertatea”, nr. 33 din 1/14 august 1909, p. 5) — data ținerii congresului se fixează irevocabil pentru zilele de 6—9 septembrie 1909 la Iași („Țara noastră” nr. 33 din 16/29 august 1909, p. 268).

³⁸ Un exemplar al acestui program se află în colecțiile Muzeului de istorie Cluj, nr. inv. M. 2204.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 195 din 10/23 septembrie 1909 (supliment), p. 2.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Congresul studenților români*, în „Tribuna”, nr. 166 din 1/14 august 1909, p. 1—2.

⁴² *Congresul studențesc*, în „Lupta”, nr. 168 din 22 septembrie/5 octombrie 1909, p. 2.

⁴³ „Evenimentul”, nr. 170 din 8 septembrie 1909, p. 2; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 194 din 8/21 septembrie 1909; „Tribuna”, nr. 196 din 11/24 septembrie 1909, p. 3.

La dezbaterile pe marginea primei probleme din programul congresului de la Iași a participat și reprezentantul studențimii transilvănene, licențiatul în teologie de la Sibiu, Borzea⁴⁴, care a prezentat o situație asupra stării românilor din Transilvania, din punct de vedere social-economic și politic⁴⁵. După ce arată că legăturile de „glie și lege“ i-au ȏțelit pe românii transilvăneni în lupta lor de veacuri, vorbitorul atinge problema iobăgiei, marea răscoală a lui Horea, Cloșca și Crișan, izbucnită ca urmare a călcării în picioare a celor mai sfinte drepturi omenești. Trece apoi la deșteptarea cultural-națională inaugurată de corifeii Școlii ardelen, face o clară și concisă expunere a evenimentelor de la 1848, condamnând politica de asuprire națională prin care poporul român din Transilvania este stinjenit în înaintarea lui social-economică și cultural politică, prezentind necesitățile care au impus acestuia părăsirea pasivității și trecerea la activism⁴⁶.

Conferința studentului Al. C. Cusin a dat răspuns la problema „chemării studențimei față de idealul cultural-național“, ce îndeplinea funcția politică de unificare a culturii întregului popor român. „Luptind uniți, noi de aici, cu studenții români de peste hotare, răspindind învățături de aceeași carte românească... vom da neamului românesc mai curind decît se crede *unitatea culturală*, unitatea sufletului lui, prin însușirea aceleiași culturi, care va face să domnească peste tot aceeași conștiință națională. Acesta este idealul cultural-național pe care studențimea are chemarea de a-l desăvîrși“⁴⁷ — ideal comun, peste granițele vremii, prevestind pe plan cultural desăvîrșirea unității statale a poporului român.

Pentru „organizarea unitară a întregii studențimi românești“, congresul a hotărît organizarea acesteia pe centre universitare, în frunte cu cîte un comitet de 12 studenți care să conducă întreaga activitate. Congresul a aprobat apoi înființarea de cămine, societăți filarmonice, societăți de excursie, sport și gimnastică pentru studenți. El a reconfirmat obligativitatea studenților de a fi membri ai *Ligiilor culturale* și a discutat despre apariția organelor studențești de presă, ca și despre alte probleme⁴⁸.

În încheierea lucrărilor, după ce participanții la congresul studențesc de la Iași hotărăsc ca viitorul congres să aibă loc la Craiova în 1912, se dă citire moțiunii prin care tinerimea universitară română, adoptînd în totalitate „statutele elaborate de comitet pentru înfăptuirea unei serioase organizații studențești pe baze cultural-naționale... își ia angajamentul solemn de a sluji cu orice jertfe crezul său de izbăvire a neamului prin muncă neîntreruptă,

⁴⁴ În „Gazeta Transilvaniei“, nr. 195 din 10/23 septembrie 1909 (supliment), p. 3 numele acestuia este inversat: Azrob, poate dintr-o greșeală de tipar sau pentru a-l feri de persecuțiile autorităților dualiste.

⁴⁵ *Congresul studențesc din Iași*, în „Neamul românesc“ din 23 septembrie 1909, p. 1712; „Gazeta Transilvaniei“, nr. 195, din 10/23 decembrie 1909 (supliment), p. 3.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Congresul studențesc din Iași*, în „Neamul românesc“ din 23 septembrie 1909, p. 1721—1722.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 1724—1728. Vezi și I. Grămadă, *op. cit.*, p. 69; G. C. Ionescu-Șișești, *op. cit.*, p. 1.

pentru interesele lui superioare⁴⁹. Congresul ia astfel sfârșit, participanții plecând a doua zi într-o excursie pe ruta Iași — Brăila — Galați — Tulcea — Constanța — București⁵⁰.

Importanța acestui congres studențesc constă mai ales în aceea că a strâns pentru prima dată, în numele aceluiași ideal, studențimea ținuturilor românești. Asemenea acțiuni — arată „Lupta“ din Budapesta⁵¹ — ar fi de dorit să aibă loc și în Transilvania, pentru că „într-adevăr, nimic nu poate fi mai edificator pentru frații, cari vor să ne cunoască, decît să vină și să ne viziteze cu prilejul puținelor, dar importantelor noastre serbări culturale, ori manifestațiuni de caracter politic“ și apreciind că „în stăruințele tinerimii universitare române de a lucra pentru unitatea culturală, congresul de la Iași se poate considera a doua etapă“ după cel de la Putna din 1871.

Seriozitatea programului, temeinicia cu care studențimea română a tratat despre stările social-economice și cultural-naționale⁵², precum și hotărârile congresului de la Iași arătau că studențimea română era pătrunsă de „conștiința datoriei față de ea și față de neam“⁵³ pentru îndeplinirea năzuinței de veacuri a poporului român, tradusă în fapt cu puțină vreme mai târziu, în acel sfârșit de an 1918.

⁴⁹ *Congresul studențesc din Iași*, în „Neamul românesc“ din 23 septembrie 1909, p. 17 28; „Gazeta Transilvaniei“, nr. 196 din 12/25 septembrie 1909, p. 3—4.

⁵⁰ „Neamul românesc“ din 23 septembrie 1909, p. 1729—1730.

⁵¹ *Congresul studenților*, în „Lupta“, nr. 168 din 22 septembrie/5 octombrie 1909, p. 1—2.

⁵² I. Grămadă, *Congresele studențești din 1871 și 1909*, în „Românul“, nr. 137 din 22 iunie/5 iulie 1912, p. 3—4.

⁵³ G. C. Ionescu-Șișești, *op. cit.*, p. 1.

DER KONGRESS DER RUMÄNISCHEN STUDENTENSCHAFT IM JAHRE 1909

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der zweiten Hälfte des XIX-ten und am Anfang des XX-ten Jh. verstärkte die rumänische Hochschljugend ihre kulturell-politischen Manifestationen im Rahmen der allgemeinen Bewegung des rumänischen Volkes für die Verwirklichung seiner politisch-staatlichen Einheit.

Die Mehrheit der Aktionen und Kundgebungen der rumänischen Studentenschaft in dieser Periode und der politische Inhalt der staatlichen Einheitsbestrebungen tragen die kulturelle Hülle der Bestrebungen für Einheit der Sprache und nationalen Literatur. Die Kongresse der rumänischen Hochschuljugend gehören in die Reihe dieser Kundgebungen.

Zu diesen Manifestationen zählt der Kongress der rumänischen Studentenschaft in Iași im Jahre 1909, „erster kulturell-nationaler Studentenkongress“ genannt, der den Gegenstand des vorliegenden Artikels bildet.

Dieser Kongress, der die Lage der Rumänen von kulturellem, wirtschaftlichem und sozialem Standpunkte aus analysierte, beschäftigte sich mit der Frage der Organisation der rumänischen Hochschuljugend und besonders mit der Rolle der Studentenschaft bei der Verwirklichung des kulturell-nationalen Ideals, der Vereinigung des rumänischen Volkes.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ACTIVITATEA PARTIDULUI NAȚIONAL-LIBERAL ÎNTRE ANII 1918 și 1921

de MIRCEA MUȘAT

Profunde transformări ce au avut loc în baza economică și social-politică a României în primii ani postbelici, au influențat radical și situația Partidului național-liberal, reprezentant tradițional al intereselor burgheziei din vechiul regat.

Creșterea potențialului economic al țării, ca urmare a desăvîrșirii unității naționale a statului român, folosirea bogățiilor solului și subsolului la nivelul întregii țări, au accelerat procesul de dezvoltare a relațiilor capitaliste, au accentuat rolul industriei și al finanțelor în viața economică a statului, fapt ce a dus la întărirea considerabilă în această etapă a pozițiilor economice și politice ale burgheziei în cadrul coaliției regimului politic.

Favorizați de procesul obiectiv de dezvoltare capitalistă a țării, folosind în scopurile lor unele schimbări intervenite în structura economică a statului, ajutați de experiența guvernărilor anterioare, precum și de influența exercitată asupra palatului, liberalii se prezentau ca un partid politic încheiat, capabil să depășească prin aceste resurse fenomenele de criză politică ce zdruncină regimul burghezo-moșieresc în această perioadă.

Bazindu-se pe puternicele lor poziții economice, speculând rolul pe care l-au avut în inițierea unor reforme, ca cea agrară și electorală și prezentându-se drept „singurii” realizatori ai victoriei și ai „unității naționale”, frunțașii burgheziei liberale au câpătat în anii postbelici o influență tot mai mare în viața economică și politică a țării, avînd acum posibilități mult mai mari de a impune măsuri în favoarea dezvoltării relațiilor capitaliste de producție. Tocmai acest fapt, demonstra că în această etapă burghezia reprezenta o forță socială al cărei rol era menit în mod obiectiv să crească, dispunînd încă de unele rezerve pe linia înfăptuirii unor reforme care să ducă la dezvoltarea general-capitalistă a țării.

Paralel cu procesul de lărgire a rîndurilor și de întărire a poziției economice a elementelor care formau baza de clasă a Partidului liberal, cu fenomenul de detașare a fracțiunii marii burghezii, îndeosebi a grupărilor financiare, asistăm la procesul de îngustare a bazei sociale și de clasă, la scăderea influenței politice și electorale a Partidului liberal, mai ales în rîndurile micii burghezii orășenești și ale țărănimii, îndeosebi în prima etapă a perioadei de care ne ocupăm.

Tocmai această contradicție, dintre întărirea pe de o parte a poziției economice și de clasă a partidului liberal și îngustarea pe de alta a bazei lui sociale și electorale, era principala problemă ce trebuia rezolvată de frunțașii

liberali, printr-o readaptare a întregii lor activități la condițiile specifice de dezvoltare ale României postbelice. Încercările lor de a se menține pe primul plan al vieții politice prin folosirea vechilor metode de guvernare „autoritare” de „mină forte” etc., folosite în timpul anilor de război¹, situa Partidul liberal în flancul drept al forțelor de clasă din România postbelică. „Mentalitatea dictaturii economice și politice, al unei guvernări prin violență și arbitrariul din timpul războiului — scria V. Madgearu — s-a transformat la conducătorii liberali în convingerea că poți să ai o guvernare fără aprobarea poporului și împotriva voinței lui și să socotești aceasta ca o metodă legitimă și oportună de guvernare și în timp de pace”².

Și într-adevăr, politica de „mină forte” bazată pe starea de asediu și cenzură, dusă de liberali în timpul unei guvernări care începe în ianuarie 1914 și sfârșește cu mici întreruperi în septembrie 1919, anii de cumplită mizerie și ruină economică a maselor, în paralel cu creșterea fabuloasă a puterii economice a oligarhiei liberale, amintirea înfringerilor din 1916 în care liberalii purtau o mare parte a răspunderilor, tergiversarea înfăptuirii reformei agrare și electorale, politica represivă față de mișcarea muncitorească, etc. au redus simțitor între anii 1918—1920, baza electorală a Partidului liberal.

Această situație, va obliga liderii Partidului liberal să pornească — în perioade de care ne ocupăm — o serie de acțiuni pentru reorganizarea și readaptarea programului și doctrinei lor politice la condițiile specifice de dezvoltare ale României postbelice, să inițieze o serie de combinații și imperecheri politice, să pună în funcție forța lor economică și financiară, fapt ce-i va ajuta ca după anul 1920 să depășească treptat impasul în care se găseau și să reapară din nou pe primul plan al vieții politice românești.

Baza socială și de clasă a Partidului național liberal

Analizând baza socială și de clasă a Partidului liberal, ajungem la concluzia că în această perioadă el se prezenta ca un partid burghezo-moșieresc³. Totuși, prin comparația nucleului său conducător, prin programul, doctrina și scopurile sale, el era exponentul tradițional al majorității burgheziei din vechea Românie, rolul conducător revenind marii burghezii financiare grupată în această perioadă în jurul Băncii Naționale și a unor bănci comerciale ca: Banca Românească Banca Generală, Banca Comerțului din Craiova și a unor întreprinderi legate de interesele lor⁴.

¹ „Nepuțin să întreprindă alte mijloace — scria Șt. Zeletin — partidul liberal se vede nevoit să guverneze numai cu ajutorul forței. Dar asemenea metodă de guvernare în era votului obștesc, devenea cu atât mai grea cu cât se luminează masele populare” (Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 99).

² V. Madgearu, *Regimul dictaturii țără*, București, 1926, p. 16.

³ Vezi D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1923, p. 35—45.

⁴ Vezi V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării P.C.R. Sistemul partidelor politice*, în *Studii*, 1956, 2—3, p. 18—21. Referindu-se la acest aspect C. Argetoianu nota: „Din România veche, nu mai rămăsese în picioare decât *partidul liberal*, reprezentantul permanent al burgheziei și al intereselor bancare, având în frunte conducătorii Băncii Naționale și ai principalelor instituții de credit și întreprinderi industriale” (Arhiva C.C. al P.C.R.; C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, Memorii inedite, p. 754 și 857).

Profiturile realizate de aceste citadele ale capitalului românesc în conjunctura anilor de neutralitate și război, ca și a perioadei postbelice, operațiile speculative, afacerile „revitaliere”, preluarea unei părți a capitalului străin investit înainte de război în România, extinderea controlului asupra Creditului Financiar Rural la care era ipotecată o mare parte a proprietății moșierești⁵, a permis burgheziei financiare să-si consolideze pozițiile economice și să-și extindă controlul asupra pieței naționale unice. Semnalind creșterea vertiginoasă în această vreme a capitalurilor, iarul „Socialismul” scria: „Numai în anul de teribilă mizerie și lipsuri — 1919 — capitaliștii au acumulat mai mulți bani decât în 40 de ani de când este capitalism în țara românească, căci pe când înainte subscriu câte două milioane pe an, în 1919 au scris pe zi câte 2 milioane”⁶.

Întărirea pozițiilor marii finanțe — așa-zisă „națională”, dar care în acest timp era identică cu „finanța național-liberală” — asigurase Partidului liberal, și în special grupării brătieniste, prin pirghiile economice de care dispunea, o influență hotărâtoare în conducerea statului. Evidențiind acest fapt, Ștefan Zeletin, teoreticianul oligarhiei liberale scria: „Nu mai e azi nimenea, care să nu-și dea seama, că stăpînitorii de fapt ai țării noastre sînt deținătorii Marii Finanțe. În realitate marii noștri financiari, care dispun de destinele țării, alcătuiesc un mănunchi restrîns care a și fost botezat cu numele de «oligarhie»”⁷. Pentru a ilustra aspectul concentrării capitalului bancar este suficient să relatăm că din 556 bănci existente în 1921, un număr de 21 mari bănci (3 % din total) dețineau singure 44,6 % din capitalul băncilor⁸. În același timp, paralel cu fenomenul creșterii și centralizării capitalului bancar, se accentuează și procesul pătrunderii și împletirii acestuia cu capitalul industrial, proces care va aduce modificări importante în structura socială a burgheziei și în raporturile de forțe din sinul ei. Așa de exemplu, dacă înainte de război acest fenomen era sporadic, băncile orientîndu-se mai ales spre finanțarea comerțului și agriculturii, după război el cunoaște o mare febrilitate, făcînd „să nu mai existe bancă mare sau mică care să nu aibă întreprinderile ei industriale proprii”⁹. Tocmai această schimbare de structură a capitalului, a cărei rezultată a fost formarea oligarhiei financiare, la care trebuie să adăugăm și interesele pe care o parte a liderilor liberali le aveau în păstrarea marii proprietăți financiare, mulți fiind mari moșieri și arendași, dădeau bazei de

⁵ Vezi M. Plătăreanu, *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București, 1937, p. 1208.

⁶ „Socialismul”, anul XIV, nr. 86 din 22 aprilie 1920, articolul *Unde ne sînt banii*. Vezi și „Patria”, anul III, nr. 238 din 22 octombrie 1921, articolul *Rolul marilor bănci*.

⁷ Ștefan Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 153 și C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale*, București, 1939, II, partea a II-a, p. 686.

⁸ Calculat după *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, Edit. Academiei, 1962, p. 55.

⁹ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 158. Așa de exemplu Banca Românească de sub conducerea lui V. Brătianu, controla în mod direct în 1919, 28 de bănci și întreprinderi industriale care la rîndul lor aveau alte sucursale. Vezi V. Slăvescu, *Marea finanță din România în vreme de război 1914—1916*, București, 1920, p. 137—149.

clasă a Partidului liberal un caracter eterogen¹⁰, iar programului și doctrinei lui — așa după cum vom vedea — un caracter, pe alocuri, destul de contradictoriu.

Pentru a ilustra acest aspect trebuie să arătăm că chiar gruparea brătienistă, legată în primul rînd de principalele citadele ale finanței românești, controla prin ele sau direct numeroase întreprinderi din cele mai variate ramuri¹¹, fiind în același timp și posesoarea a numeroase proprietăți funciare¹². Prințul Barbu Știrbey — cumnatul lui I.C. Brătianu —, care în această perioadă juca un rol destul de însemnat în conducerea Partidului liberal, dar mai ales în legătura acestuia cu palatul¹³, era unul dintre cei mai mari bancheri, industriași și moșieri ai țării¹⁴.

Proprietari de mari întreprinderi, membri în consiliile de administrație și în același timp mari moșieri, erau și alți fruntași ai partidului ca I. Niculescu-Dorobanțu, familia Constantinescu, J. Th. Florescu, Mihai Pherekyde, C. Angelescu, I.G. Duca, Constantin Nacu, Emil Culoglu, Alecu Constantinescu (Porcu) ș.a.¹⁵.

Preocupați în primul rînd de afacerile bancare, industriale și comerciale contînd pe ajutorul unei despăgubiri echitabile în schimbul pămîntului expropriat, cu care să-și poată lărgi și mai mult capitalurile, fruntașii Partidului liberal, acceptaseră mai ușor ideea unei reforme agrare, decît moșierimea conservatoare legată efectiv de marea proprietate funciară. Aceste reforme care urmau să ducă la reducerea substanțială a rolului politic și economic al moșierimii conservatoare și la adaptarea mai rapidă a regimului agrar

¹⁰ Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944, p. 214–216 și D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 78.

¹¹ Așa de exemplu, V. Brătianu făcea personal parte din consiliile de administrație ale diferitelor întreprinderi ca: Întreprinderea de navigație maritimă „România”, în *Anuarul României* ... , 1915, p. 232. Casa Rurală și Societatea Ipoteccară Română (Compass, Rumänien 1914–1915, p. 50–62) etc. C. I. C. Brătianu făcea parte din consiliile de administrație ale întreprinderilor Letea, Lignitul, Schitul Golești (*ibidem*, p. 290).

¹² Ionel Brătianu era proprietarul moșiei Deleanca-Vîlcea, precum și al moșiei „Florica” de 332 ha (*Anuarul României și al Capitalei*, București 1915; „Provincia”, p. 530, 871). A doua soție a lui Ionel Brătianu — Eliza născută Știrbey —, i-a adus ca zestre două moșii de 2 221 ha (Documentele Bibliotecii Academiei R. S. România, dosar 2718, act. 42). Aceeași situație o aveau și ceilalți frați ai familiei Brătianu (vezi „Îndreptare” din 15 iunie 1919, „Țara nouă” din 27 aprilie 1921, „Socialismul” din 22 aprilie 1920).

¹³ Vezi Biblioteca Academiei R. S. România, Fondul fostului palat regal, mapa 45 (General Masselov, *Ma mission en Roumanie*, p. 42–43).

¹⁴ Barbu Știrbey era membru în consiliul de administrație al întreprinderii „Steaua Română”, continuînd să conducă această întreprindere și după naționalizarea capitalului germano-austriac (Compass, Rumänien 1914–1915, p. 240; A. Constantinescu, *Contribuția capitalului străin în industria petrolieră românească*, București, 1937, p. 116), în consiliul de administrație al societății Goetz (*ibidem*, p. 287), în consiliul de administrație al Băncii Generale Române etc. (*ibidem*, p. 171). În ceea ce privește moșiile, B. Știrbey stăpînea moșia de la Buftea de 3.500 ha și moșia Onești-Urziceni-Boroșoia de 5.030 ha (doc. Biblioteca Academiei R. S. România, fond Creditul funciar rural, dosar 370 și 1715.)

¹⁵ În legătură cu poziția economică a acestor fruntași liberali, vezi doc. Biblioteca Academiei R. S. România, fond Creditul funciar rural, dosar 381–386, *Anuarul României 1915*, „Lupta” din 5, 6 și 15 decembrie 1916, V. Liveanu, *op. cit.*, p. 449 și D. D. Pătrășcanu, *Vinovații*, București, 1918, p. 50–51.

la necesitățile dezvoltării capitalismului, lărgeau în același timp baza socială a Partidului liberal. Pentru atingerea acestor interese economice, ca și pentru asigurarea precumpănirii intereselor politice ale burgheziei asupra moșierimii, liberalii s-au declarat încă de la începutul anului 1914 în favoarea reformei electorale și agrare, reforme cerute în mod imperios de procesul obiectiv de dezvoltare capitalistă a țării. Șovăielile din propriile sale rinduri, ca și puternica opoziție a moșierimii, au împiedicat atunci ca problema aceasta să depășească stadiul unor promisiuni programatice sau discuții interne de partid.

Afișînd încă înainte de război, un program de reforme mai avansat decît al celorlalte partide și grupări burghezo-moșierești, Partidul liberal reușise să-și lărgescă baza socială, strîngînd în jurul său pături ale intelectualității, ale burgheziei mici și mijlocii de la orașe și ale țărănimii, în special înstărite, care doreau să obțină votul universal și îngustarea sau lichidarea proprietății moșierești¹⁶. Lipsite, în condițiile sistemului electoral cenșitar, de posibilitatea unei reprezentări reale în Parlamentul României antebelice, aceste forțe sociale au urmat Partidul liberal formînd în cadrul său, un nucleu de stînga, reprezentat prin gruparea poporanistă condusă de C. Stere¹⁷, unii din foștii socialiști „generoși“, fruntașii băncilor populare și ai cooperativelor satești și a.-care sperau ca prin intermediul Partidului liberal să-și poată asigura satisfacerea unor revendicări. De fapt includerea exproprierii parțiale a moșiilor în programul Partidului liberal se datora și acestui curent de stînga, care acționa în interiorul Partidului liberal.

În condițiile de după război, aceste forțe social-politice, împinse de contradicțiile cu nucleul de bază al Partidului liberal, și manifestînd dorința unor transformări mult mai adînci decît cele anunțate de programul liberal, profitînd de conjunctura de regenerare și regroupare politică s-au orientat spre partidele noi, apărute din frămîntările acestei perioade ca: Partidul poporului și Partidul țărănesc. „La începutul anului 1917—nota N. Iorga — aceste elemente făcuse în partidul liberal „un front de frondă“, pe care Brătianu în situația în care-l adusese înfrîngerea nu se simțea în stare nici să-l înfrunte fățiș și cu atît mai puțin să-l zdrobească“¹⁸.

Concomitent cu acțiunea acestor elemente, fruntașii băncilor populare și ai cooperativelor satești, în majoritatea lor învățători și preoți de țară, s-au îndepărtat de Partidul liberal punînd la sfîrșitul anului 1918 bazele Partidului țărănesc, fapt ce a scos de sub influența liberalilor, pături însemnate ale țărănimii.

¹⁶ Vezi D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 82—91.

¹⁷ În legătură cu influența pe care grupul lui C. Stere a avut-o asupra fruntașilor liberali de a inscrie reforma agrară și electorală și poziția lui C. Stere față de aceste reforme, vezi: „Viața românească“, anul VIII, nr. 1/1913, p. 106—107. După relatările lui C. Stere, el a fost cel care l-a convins pe Brătianu aflat la Statul Major al armatei din Bulgaria să promită în 1913 reformele agrară și electorală (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 151).

¹⁸ N. Iorga, *O viață de om*, II, București, 1934, p. 248; vezi și Arh. st. București, Arhiva Istorică Centrală, Fond Poliția și Siguranța Generală, dos. nr. 2/1917, fila 27 și „Neamul Românesc“, an XIII, nr. 206, din 28.VII.1918.

Situația de efervescență politică a fost folosită chiar și de unele grupuri ale mării burghezii — exemplu grupul Băncii Blank — legate în primul rând de interesele capitalului străin, care, încercînd să scape de sub „dinastia” brătienilor s-au apropiat de noile partide unde-și puteau asigura și aranja mai bine interesele¹⁹. Pînă și unii fruntași ai Partidului conservator, a cărui bază economică și politică fusese serios zdruncinată în urma aplicării reformei agrare și electorale, nu s-au încadrat politic în Partidul liberal, și acesta destul de compromis, ci în dorința revenirii pe scena vieții politice s-au infiltrat în învelișul „democratic” al unor partide apărute din frământările acestor ani. Lipsa de „unitate și de concentrare a diferitelor fracțiuni burgheze” era socotită de un fruntaș al Partidului liberal „ca o cauză esențială a crizei politice” în care „s-a zbatut partidul liberal în acești ani”²⁰.

Cît privește adeziunea personalităților marcante ale culturii noastre la Partidul liberal, putem afirma — fără a îmbrățișa în întregime punctul de vedere exprimat de Mihail Manoilescu care susținea că „... toate marile personalități ale culturii noastre de la Eminescu și pînă la Goga au fost în afara și împotriva partidului liberal”²¹ — că, numărul acestora era destul de redus, mai ales după retragerea în aprilie 1917 și a grupului de intelectuali care au pus bazele Partidului Muncii. Într-un fel, acest fapt se explică prin tonul pe care „Junimea” conservatoare l-a dat în orientarea literaturii noastre²² și prin contrastul ce exista între preocupările vîrfurilor oligarhiei liberale de a-și spori continuu capitalurile și nivelul preocupărilor culturale ale acestor personalități, care se confundau în linii mari cu aspirațiile masei largi populare, în special ale țărănimii.

Totuși trebuie arătat că, chiar și în aceste condiții, în jurul Partidului liberal mai gravitau unele păături ale micii burghezii cu vederi politice burghezo-liberale, exprimate de exemplu de ziarele „Izbînda” și „Dacia”, conduse, primul de fostul socialist I. Nădejde iar al doilea de Al. Vlahuță, precum și unele elemente ale băncilor populare pe care liberalii „încearcă să le organizeze pentru a răspunde nevoilor actuale”²³. Dar aceste elemente nu le puteau asigura popularitatea și baza electorală necesară menținerii lor la guvern, în condițiile reînnoirii generale a vieții noastre politice. Din analiza acestor factori rezultă în ansamblu, o îngustare a bazei sociale și de clasă de Partidului liberal, la care s-a adăugat, pe plan electoral, mai ales la începutul perioadei de care ne ocupăm, ospitalitatea maselor de alegători, fapt ce a determinat înfrîngerea lui în alegerile parlamentare din anii 1919 și 1920.

¹⁹ Cf. *Banca Marmoroch Blank cu prilejul jubileului de 75 ani*, București 1923, p. 10—11

²⁰ Vezi Al. Papacoste, *România politică*, Iași, 1934, p. 214.

²¹ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinele burgheziei românești*, București (fără an), p. 202.

²² „Lupta împotriva burgheziei române — seria cu destulă amărăciune Șt. Zeletin — a fost descrisă de societatea ieșeană „Junimea”, întii pe cale culturală în urmă pe cale politică. Opoziția acestor oameni față de organizarea burgheziei, a avut darul de a convinge întreaga noastră lume cultă și a da tonul în mișcarea noastră culturală” (Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 222).

²³ Vezi „Viitorul”, anul XI, nr. 3221 din 4/17 ianuarie 1919 (Raportul lui I. G. Duca către rege privind reorganizarea Casei Centrale a băncilor populare).

Doctrina și programul politic al Partidului național-liberal

Avînd o doctrină și o ideologie bine conturată încă de la începutul secolului nostru, teoreticienii Partidului liberal încercau după realizarea unității naționale, să găsească unele posibilități de adaptare a tezelor doctrinare și programatice la noile condiții de dezvoltare ale țării. Justificînd aceste căutări, oficiosul Partidului liberal scria la sfîrșitul anului 1918: „Programul unui partid, în limitele principiilor ce-l constituiesc, poate fi modificat după tendințele zilei, pentru că lumea merge veșnic înainte, nevoi noi se ivesc, interese noi trebuie să satisfacă”²⁴. Tocmai acestor „interese și nevoi noi” încercau liberalii să le adapteze programul și doctrina lor politică, găsind că după realizarea unității naționale, „singurul” ideal de unire al tuturor aspirațiilor poporului este lupta împotriva capitalului străin și dezvoltarea propriilor noastre forțe de producție”²⁵; doctrinariii liberali legau de acestea nu numai progresul economic ci și soluționarea tuturor problemelor fundamentale, în primul rînd cele de ordin social.

Esența doctrinei și programelor Partidului liberal elaborate în acest timp încercau să justifice că „liberalismul reprezenta singura idee de progres, care nu însemna salturi și nici violențe, ci o mișcare organizată în cadrul proprietății individuale, realizabilă prin „democrație, naționalism și armonie socială”²⁶. Cu alte cuvinte, întrucît considerau că: „lupta de clasă amenință progresul social”, fruntașii liberali, încercau să promoveze ideea unui program de partid care să aibă în vedere „toate clasele care compun societatea, toate interesele, pe care trebuie să le armonizeze și să le satisfacă — cum declara I.C. Brătianu — cu mulțumirea tuturor și fără paguba nimănui”²⁷. În realitate era vorba de o „armonizare” care trebuie să satisfacă în primul rînd interesele oligarhiei liberale.

Încercînd să demonstreze „inutilitatea și pericolul” pe care-l reprezintă înființarea partidelor de clasă, liderii liberali „apărători ai intereselor naționale” se străduiau să le prezinte ca pe niște „anomalii sociale” străine structurii sociale și spiritului românesc. „Este o greșeală și o lipsă de cunoaștere adîncă a nevoilor sociale — scria I.C. Brătianu — construirea partidelor de clasă”²⁸. Tocmai pentru acest fapt — arăta el — „existența unui partid politic țărănesc în România este o greșeală de logică politică, o creație artificială și un mijloc de sădire a discordiei înlăuntrul țării”²⁹.

Urmărind să-și refacă baza socială și de clasă, încît să se poată menține la guvern și în noile condiții, și să lovească în curentele politice apărute acum, liberalii s-au grăbit să înscrie în programele lor o serie de reforme

²⁴ „Viitorul”, anul XI, nr. 3200 din 12/24 decembrie 1918

²⁵ Vezi L. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 211, și Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, p. 149—153.

²⁶ Vezi *Doctrinile partidelor politice*, Institutul social român, București, 1923 (I. G. Duca, „Doctrina liberală”); vezi și C. Zotta și N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul și programele lor*, București, 1954, p. 54.

²⁷ „Viitorul”, anul XI, nr. 3200 din 12/24 decembrie 1918.

²⁸ Idem, anul XI, nr. 3255 din 18/21 februarie 1919.

²⁹ *Ibidem*, articolul *Partidele de clasă în slujba tendințelor de discordie internă*.

prin care încercau să apară din nou ca „inițiatorii lor“. „Nevoia de a-și asigura puterea — scria ziarul „Socialismul“ — de a atrage în orbitele lor masele populare, face ca partidul liberal — de altfel ca toate partidele oligarhice — să caute să se adapteze noii situații, elaborînd o serie de „noi“ programe democratice“³⁰.

Alțișind, așadar, un program de reforme „democratice“ de coloratură „națională“ cu pretenția de a satisface interesele tuturor claselor și categoriilor sociale, conducerea Partidului liberal nu se sfia să declare că va reuși să „omoare în găoace partidele noi“ care „nu pot vroi mai mult decît este înscris în programul liberal“³¹. Pe aceeași linie, încercînd să-și revendice exclusiv dreptul de autori ai reformei agrare și electorale, liberalii încercau să demonstreze că un partid de clasă țărănesc „azi cînd chestia agrară a fost rezolvată, este de la început sortit eșecului, fiind construit pe nisip“³².

Toate aceste încercări ale Partidului liberal, de a se prezenta ca un partid cu idealuri naționale, care se confundă cu ale statului, cu un program politic care satisfăcea interesele tuturor claselor sociale etc., nu constituiau decît geneza noului liberalism, care se străduia să adapteze politica liberală la noile condiții de dezvoltare a României postbelice. „Neoliberalismul — spunea Ștefan Zeletin — este urmarea firească a dezvoltării sociale, luînd naștere din legile de evoluție ale acesteia. Baza sa economică este supremația mării finanțe“³³.

Concepția neoliberală recunoștea realitatea claselor sociale și considera chiar că reprezentarea lor exactă în alcătuirea puterii de stat este necesară pentru a se ajunge la formarea „unui echilibru sincer și sănătos“³⁴ dar, fără luptă de clasă care duce la dezmembrarea organismului și echilibrului social. Rezumînd esența neoliberalismului, Ștefan Zeletin o reduce la posibilitatea intervenției puterii de stat în economia națională, iar concepția libertății individuale ca o „funcție socială“³⁵. Cu alte cuvinte, era vorba de a contopi interesele instituțiilor bancare și industriale ale Partidului liberal, cu interesele statului în cadrul „libertăților“ statului capitalist. „Nimeni nu mai crede azi, cum credea liberalismul clasic — spunea M. Manoiilescu — că în materie social-economică, statul trebuie numai să „țină ringul“ adică să păzească arena în care luptătorii boxează între dinșii“³⁶.

Așadar, curentul neoliberalismului ale cărui elemente se cristalizează încă din această vreme, era o încercare de readaptare a doctrinei liberale la noile condiții de dezvoltare a țării, un mijloc de a depăși criza în care se găsea Partidul liberal, prin prezentarea ideologiei și programelor sale la nivelul intereselor tuturor claselor, la nivelul întregii națiuni. „Criza partidului liberal — scria Șt. Zeletin referindu-se la această perioadă — nu s-a

³⁰ „Socialismul“, anul IX, nr. 85 din 15 mai 1919.

³¹ Vezi „Viitorul“, anul XI, nr. 3200 din 12/21 decembrie 1918 și anul XIII, nr. 3911 din 31 martie 1921.

³² *Ibidem*.

³³ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 81.

³⁴ Mihail Manoilescu, *Neoliberalismul*, București, 1923, p. 6.

³⁵ Ștefan Zeletin, *op. cit.*

³⁶ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 8.

datorat lipsei de conducători sau programe, ci ea a făcut parte din criza liberalismului însuși³⁷.

Șirul încercărilor de a găsi o soluție pentru a scoate Partidul liberal din situația în care se află, ca urmare a procesului de reînnoire și democratizare a vieții politice, a determinat și pe alți ideologi și teoreticieni ai Partidului liberal să caute noi soluții. Astfel, D. Drăghicescu, îngrijorat de faptul că Partidul liberal s-a transformat și mai mult după război într-un instrument de apărare și garantare a averilor marilor îmbogățiți, pierzându-și caracterul „național” scria: „... partidul nu mai poate rămâne pur și simplu liberal. Regimul burghez este în curs de evoluție către un regim democrat-social”. Tocmai de aceea conchidea el „un zid chinezesc între liberali și socialiști este o mare greșală și o imposibilitate”³⁸.

Fără îndoială că aceste soluții erau încercări și frământări ale liderilor acestei grupări de a găsi o ieșire în fața puternicelor mișcări populare și mai ales a creșterii forței politice și organizatorice a Partidului Socialist. Aceasta explică în același timp de ce programele Partidului liberal elaborate în această etapă sînt îmbrăcate într-un înveliș de fraze „democratice și naționale”. Faptul că Partidul liberal se simțea obligat să se declare apropiat de Partidul Socialist și să anunțe un larg program de reforme, oglindea, așa cum arătam, forța și influența crescîndă a partidului clasei muncitoare, presiunea exercitată de masele populare, dornice de înnoire a vieții social-politice și o satisfacere a dezideratelor și nevoilor lor majore.

Aceste cauze au și determinat conducerea Partidului liberal să anunțe printr-un comunicat, încă de la începutul lui noiembrie 1918, „îndeplinirea imediată a reformelor cu convingerea că ele sînt o consecință morală a războiului și o condiție de puternică unire pe baze democratice a tuturor fiilor României Mari”³⁹. Ajunși la guvern, în atmosfera revoluționară de la sfîrșitul anului 1918, liberalii publică un „Manifest”⁴⁰ prin care anunțau o serie de „reforme democratice” care urmăreau chipurile să „întemeieze în țară o democrație” puternică dar „națională” și de „ordine”. Manifestul „vestea” printre altele: „sincera” aplicare a reformei agrare și a votului universal, o largă descentralizare administrativă, impozit progresiv pe venit, reforma învățămîntului, îmbunătățirea soartei funcționarilor și, bineînțeles ca o recunoaștere a influenței mișcării muncitorești în viața politică a țării, Partidul liberal, anunță „noul regim al muncitorimii”⁴¹ în care se prevedea: ziua de muncă de 8 ore, garantarea minimului de salariu, contract social, ocrotirea muncii

³⁷ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 92.

³⁸ Precizînd că în Partidul liberal se disting trei orientări, curentul pur burghez, curentul democratic al intelectualilor și curentul marii finanțe și industrii, el arăta: „Viitorul partidului va depinde de triumful unora sau altora din cele trei curente. Dacă va reuși al marelui finanțe acesta va însemna eșecul partidului liberal. Dacă va triumfa curentul democrat, partidul liberal va deveni un partid liberal-socialist, ceea ce este în Franța partidul radical socialist care guvernează de 30 de ani” (D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 82, 115—116).

³⁹ „Viitorul”, anul I, nr. 3170, din 11/24 noiembrie 1918, „Comunicatul Partidului Liberal”.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 3178 din 19/2 decembrie 1918. „Manifestul Partidului Național Liberal”.

⁴¹ Vezi P.N.L. către muncitorime. *Prin democratism la desrobirea neamului*, București, 1919.

femeilor și copiilor, credit muncitoresc, reorganizarea și îmbunătățirea sistemului de asigurări, libertatea sindicatelor profesionale, reprezentarea lor în toate organele privilegiate la muncă etc.

Scopul acestor promisiuni făcute de liberali, țintea în primul rând la abaterea maselor populare de pe făgașul luptelor revoluționare și scoaterea lor de sub influența Partidului Socialist, paralel cu încercarea de a se arăta dispuși să accepte în întregime prevederile capitolului XII al Tratatului de la Versailles privind unele drepturi și obligații pentru muncitori — impusă — pe scară internațională⁴². Căci, în fond, caracterul demagogic și formal al acestor promisiuni, care vor fi reluate și în alte programe electorale ale Partidului liberal, a fost dezvăluit și demascât destul de repede de guvernarea liberală din acest timp prin represiunile neîncetate împotriva mișcărilor populare, ajungându-se pînă la masacre ca cel comis la 13 decembrie 1918, menținerea stării de asediu și a cenzurii etc.

Guvernarea Partidului național-liberal (20 noiembrie 1918—12 septembrie 1919)

La sfîrșitul anului 1918, sub presiunea luptelor revoluționare ale maselor populare, a căror amploare crescuse o dată cu retragerea trupelor germane și cu evenimentele internaționale ce se desfășurau acum, la ordinea zilei pentru statul român se punea deschis problema reformelor, a căror înfăptuire fusese înscrisă de clasele dominante în Constituție și în declarația de la Alba Iulia și promisă a fi realizată în perioada de sfîrșit a războiului.

Dată fiind importanța problemelor postbelice și îndeosebi a reformelor și reorganizării statului, toate partidele și grupările politice căutau prin orice mijloace să ocupe un loc important în guvern, pentru a-și putea impune mai bine interesele lor specifice acum cînd se cereau rezolvate o serie de probleme interne și externe. În fața acestei situații, din punct de vedere al intereselor partidelor politice burghezo-moșierești cel mai potrivit ar fi fost un guvern așa-zis „național” în care să aibă posibilitatea de a participa pe baza unor alegeri libere, toate partidele politice. Dar încercările inițiate de liberali la începutul lui noiembrie 1918⁴³, de a forma un guvern în care să participe și gruparea conservatoare a lui Take Ionescu și implicit Liga poporului, a g-ului Averescu au eșuat.

Așa stînd lucrurile, liberalii, bazîndu-se pe puternicele lor poziții economice, pe influențe de care se bucură în sinul camarilei regale și în conducerea armatei, atribuindu-și rolul de singuri inițiatori ai reformelor și realizatori ai unității naționale, au hotărît să formeze guvernul. „Obişnuit — așa cum spunea N. Iorga — să vină la putere cînd dorește și să plece numai cînd îi convine, impunător în zile mari și dispărînd cu totul, în folosul auxiliarilor, în zile obișnuite”⁴⁴, Partidul liberal găsea necesar să preia acum conducerea guvernului, pentru a asigura burgheziei rolul hotărîtor în viața economică și politică, a statului unitar. De fapt acest lucru convenea și cercurilor

⁴² Vezi George Strat, *Economia socială și legislația muncii*, București, 1929, p. 258.

⁴³ Gh. Brătianu, *Acțiunea diplomatică și militară a României*, București, 1939, p. 21.

⁴⁴ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 307—308.

palatului, care-și dădeau seama că Partidul liberal reprezenta în acel moment, cea mai influentă și mai stabilă forță politică din cadrul coaliției burghezo-moșierești, capabilă să stăvilească valul luptelor revoluționare ale maselor populare. Prin intermediul prințului Știrbey, cumnat al brătienilor, al lui N. Mișu ș.a., liberalii își asiguraseră la palat o influență în măsură să le permită impunerea intereselor economice și politice după voința lor, făcînd, așa cum nota Marghiloman, „ca regele să ajungă de fapt regele unui singur partid”⁴⁵. Făcînd o apreciere asupra situației politice din România, regele Angliei spunea: „În România, Brătianu face ce dorește ca un rege înșuși. Partidul național-liberal vine la putere atunci cînd Brătianu dorește...”⁴⁶.

Legăturile strînse pe care le aveau cu cercurile palatului, au permis liberalilor să-și impună partizani și în conducerea armatei, respectiv a Marelui Cartier General înființat la începutul războiului, separat de Marele Stat Major al Armatei și care devenise „cea mai formidabilă putere de stat”⁴⁷. Luînd în atribuțiile sale supravegherea polițienească a tuturor locuitorilor țării, Marele Cartier General și-a lărgit treptat atribuțiile, avînd dreptul de a interveni în cele mai diferite probleme, constituind o putere intangibilă care de multe ori refuză să execute chiar și dispozițiile guvernului⁴⁸. „Această putere intangibilă se găsea în miinile liberalilor pe care aceștia o foloseau ca „un instrument” pentru a teroriza celelalte guverne”⁴⁹.

Pirghiile economice de care dispuneau, la care se adăuga influența politică deținută asupra camarilei regale, le-au permis liberalilor să dirijeze activitatea politică a țării, indiferent dacă se găseau la guvern sau în opoziție. Chiar în perioada cea mai acută de frământări și disensiuni din Partidul liberal manifestate mai ales între anii 1919—1920, cînd baza sa socială și electorală a fost substanțial îngustată, forța economică și influența politică pe care liberalii o dețineau în cercurile palatului și în aparatul administrativ și militar al țării, i-a ajutat să depășească această etapă, revenind către sfîrșitul anului 1921 din nou pe primul plan al vieții politice românești. Referindu-se la acest aspect, C. Argetoianu nota: „Cu toată conducerea compromisă, pe care a avut-o, cu toate greșelile pe care le-a făcut, cu toată ura pe care a dezlănțuit-o și care făcea pe mulți să creadă că partidul liberal este desființat, — îl vedem renăscînd ca pasărea Phoenix din propriile sale cenuși”⁵⁰. În realitate această „cenușă”, nu era decît poziția economică și politică în plină dezvoltare a burgheziei care făcea din exponentul său politic „partidul liberal” — chiar și cadrul procesului de frământări și regroupări a forțelor de clasă și de afirmare a curentelor democratice — cel n-ai puternic partid burghezo-moșieresc.

⁴⁵ Al. Marghiloman, *Note politice*, III, București, 1927, p. 158.

⁴⁶ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond „Sabin Mănăilă”, dosar 92/1, 1919, fila 11. În legătură cu acestea, vezi și Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 1830.

⁴⁷ „Îndreptarea”, anul III, nr. 214 din 8 februarie 1920 și Dezbaterile deputaților, ședința din 9 martie 1920, p. 408.

⁴⁸ Așa de exemplu, la 24 ianuarie 1920, primul ministru Vaida, aflat la Paris scria lui N. Iorga să-l convingă pe rege să ordone M.C.G. unele dispoziții deoarece acesta nu asculta de guvern (doc. Bibliotecii Academiei R. S. România, fond N. Iorga, 1920, dos. 118, p. 24).

⁴⁹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, V, p. 20.

⁵⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 1160.

frunțașii liberali, în condițiile în care rezolvarea problemei agrare devenise inevitabilă, au publicat decretul pentru exproprierea moșiilor din vechea Românie⁶².

Fără îndoială, deși făcea un pas înainte pe calea unei însemnate reduceri a proprietății moșierești, decretul publicat la 16 decembrie 1918 constituia numai o jumătate de măsură. Astfel, decretul menținea proprietatea moșierească, exproprierea se făcea pe moșie; nu intrau sub expropriere pădurile, terenurile necultivate, plantațiile. Așteptînd „potolirea” frământărilor populare, pentru a putea impune țăranilor o răscumpărare ridicată⁶³, guvernul liberal a tergiversat trecerea pămîntului expropriat în proprietatea țăranilor, el fiind dat acestora provizoriu prîn intermediul „obștilor de arendare” cu obligația de a plăti arenda moșierilor, fapt ce menținea o atmosferă de provizorat și nesiguranță. Pe bună dreptate, într-un document al Partidului socialist se spunea: „și boierii și ciocoi vechi și noi sînt „dispuși” acum să confere titlul de „proprietari” întregii țărăniimi, cu unica condiție ca în schimb să nu i se reducă cu nici un ban veniturile ce aveau de pe urma moșiilor”⁶⁴.

Aceste reforme, la care se adaugă legea pentru sechestrarea și trecerea în proprietatea capitalului românesc a întreprinderilor sau a acțiunilor aparținînd înainte de război capitaliștilor străini⁶⁵, au contribuit la întărirea considerabilă a pozițiilor economice ale Partidului liberal în cadrul coaliției de forțe burghezo-moșierești. Cu toate acestea, politica de aruncare a greutăților postbelice pe spinarea maselor prin impozite, prin libertatea lăsată operațiilor speculative, prin caracterul formal al legilor privitoare la prețurile maxime, menținerea cenzurii și a stării de asediu, represiunile contra acțiunilor revendicative ale maselor, le-a redus simțitor influența în păturile de bază ale populației, care pînă acum sprijiniseră într-un fel sau altul programul lor.

La acestea se adaugă și faptul că în acest timp guvernarea liberală a trebuit să facă față unor dificultăți economice mari. Este suficient să arătăm că, suprafața agricolă cultivată a scăzut cu aproape un sfert⁶⁶, iar producția agricolă în așa măsură, încît în toamna anului 1919 România a fost nevoită să importe făină de grâu. În privința transporturilor este semnificativă telegrama lui I. C. Brătianu trimisă lui V. Antonescu la Paris, prin care-i cerea să lămurească pe delegații la Conferință că „nu este posibil să rămînem cu 80 de locomotive pe liniile noastre, pe cînd mii stau îngrămădite pe liniile ungurești luate de la noi și din Transilvania”⁶⁷. Toate acestea, la care se

⁶² Vezi „Monitorul oficial”, nr. 184 și 185 din 15/28 și 16/29 decembrie 1918.

⁶³ Trebuie avut în vedere — așa cum declara I. G. Duca — că în timpul discuțiilor reformei agrare „marii proprietari erau foarte numeroși în propriul nostru partid” (I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, București, 1932, p. 28).

⁶⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 667, Raportul asupra problemei agrare, pregătit pentru a fi expus la Congresul general.

⁶⁵ Vezi decretul nr. 1353, publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 61 din 30 martie 1919.

⁶⁶ Vezi V. Axenciuc, *Situația economică, socială a României în perioada 1919—1921*, „Analele institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 4/1966, p. 126.

⁶⁷ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond I. C. Brătianu, dos. 151, f. 14; vezi și Toma Maer, *Fovestea drumurilor de fier*, București, 1926, p. 247.

adăuga „furia speculei de tot felul, generalizată în totalitatea păturilor burgheze de la orașe”⁶⁸, aduseseră masele populare într-o situație greu de suportat, compromițând și mai mult Partidul liberal și guvernarea sa. Încercarea lor de a potoli avântul revoluționar al poporului prin acordarea unor revendicări minore, cum ar fi de exemplu, fixarea unui spor de scumpete tuturor funcționarilor statului⁶⁹, sau acordarea unor libetăți și drepturi formale clasei muncitoare, nu a avut sorți de izbândă. Politica de mină forte bazată pe starea de asediu și cenzură, aruncarea greutăților economice pe spinarea maselor, tergiversarea improprietăririi țăranilor, amânarea repetată a alegerilor și guvernarea prin decrete-legi, a redus simțitor influența liberalilor în mase și a făcut imposibilă menținerea lor la guvern.

Pe plan extern guvernul liberal a proclamat politica de „rezistență”, refuzînd să semneze tratatul de pace cu Austria, deoarece acesta acorda puterilor aliate, însemnate privilegii economice (dreptul de liber tranzit pe cinci ani și dreptul de a interveni în treburile interne ale țării, sub pretextul apărării minorităților naționale). Adevărata cauză a „refuzului” era determinată de faptul că acordînd marilor puteri dreptul de liber tranzit și dreptul de control asupra tratamentului minorităților naționale, tratatul oferea marelui capital străin un mijloc pentru a exercita permanente presiuni economice și politice asupra capitalului românesc, atît pe piața națională, cît și pe cea „internațională”⁷⁰. Dar liberalii n-au pus problema organizării unei „rezistențe naționale”, pentru a obține schimbarea tratatului de pace cu Austria, ci au decis ca în cazul semnării lui de către Marile Puteri, să demisioneze și să treacă puterea unui guvern paravan, rezervîndu-și astfel posibilitatea ulterioară de a cere modificarea lui⁷¹. Prin platforma „rezistenței”, liberalii nădăjduiau să-și refacă popularitatea, prezentîndu-se în fața țării ca singurul partid care lupta pentru apărarea unității și independenței naționale. „Simțînd că tratatul trebuie pînă la urmă să se semneze — scria ziarul „Socialismul” — liberalii vor să-și facă platforma în opoziție pe antipatriotismul și vînzarea intereselor țării adusă celor care-l vor semna”⁷². În același timp, liberalii dîndu-și seama că alegerile nu mai puteau fi amîinate mult timp, atît din cauza presiunilor opiniei publice, cît și din motive de ordin extern⁷³, urmăreau ca printr-un guvern marionetă, sub aparență neutră, dar care să păstreze întregul aparat administrativ liberal, să-și poată asigura majoritatea

⁶⁸ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 77.

⁶⁹ Vezi decretul-lege nr. 3684 din 15 decembrie 1918, publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 214/1918 și „Viitorul”, anul XI, nr. 3203 din 14/27 decembrie 1918.

⁷⁰ V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României* (noiembrie 1919-martie 1920), Sibiu, 1925, p. 22—24.

⁷¹ Vezi *Istoria României*, VI (Macheta), p. 58.

⁷² „Socialismul”, anul IX, 21.X.1919, articolul „Politica de rezistență — o platformă electorală”.

⁷³ Delegații români la Paris considerau că efectuarea alegerilor era necesară și pentru a furniza în fața opiniei publice mondiale și a conferinței de pace un argument în plus pentru recunoașterea deplină a statului unitar român (vezi scrisoarea trimisă de Vaida de la Paris, Consiliului Dirigent. Arh. st. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 23—26, p. 1919, f. 25).

parlamentară în dauna noilor partide politice⁷⁴ și să pară că a fost readus la guvern de cerința maselor populare.

Așa se face că la 10 septembrie 1919, în urma hotărârii „puterilor aliate și asociate” de a semna la Saint Germain, tratatul de pace cu Austria, guvernul liberal în loc să adopte măsuri energice, capabile să asigure rezistența națională, și-a prezentat demisia la 12 septembrie 1919, sub pretextul că nu poate iscăli un tratat „incompatibil cu demnitatea și independența națională”⁷⁵. Dezvăluind substratul acestei demisii îmbrăcată într-un „cochet costum tricolor”, ziarul „Socialismul” scria: „sărmana suveranitate dusă de aproape un an fără parlament, doar în jurul decretelor-legi, sărmana demnitate națională strivită de arbitrarul stării de asediu, al curților marțiale și al cenzurii”⁷⁶.

După o criză de aproape două săptămîni, timp în care s-a încercat formarea unui guvern de „coalitie”⁷⁷, la 27 septembrie s-a format un guvern de generali în funcție, în frunte cu g-ralul Arthur Văitoianu, ministru de război în guvernul liberal precedent, „unul din stîlpii rezistenței — așa cum îl caracteriza N. Iorga — în momente de panică”⁷⁸. Noul cabinet de tranziție trebuia să urmeze sub toate raporturile directivele și politica liberalilor. Pe bună dreptate oficiosul țărăniștilor „Țara nouă” semnală că „guvernul g-ralului Văitoianu a venit la cîrma țării nu prin voința parlamentului și țării, ci prin voința partidului liberal”⁷⁹.

Fără îndoială, guvernul Văitoianu fiind format în întregime din militari activi — excepție făcînd doar Emil Miclescu la justiție și cîțiva miniștri fără portofoliu⁸⁰ — era, conform legilor și practicii atunci în vigoare, supus ordinului regelui, adică a camarilei regale dominată la rîndul ei de liberali. Aceasta a făcut ca în posturile economice-cheie să rămînă în funcție, așa cum aprecia N. Iorga, „întregul aparat administrativ liberal”⁸¹.

Avînd sarcina să prezideze primele alegeri parlamentare ale României întregite și să conducă politica externă a țării în conformitate cu interesele liberale, guvernul Văitoianu a amînat și el alegerile, fixîndu-le pentru zilele de 3 și 4 noiembrie 1919. „Neavînd curajul și tăria să ridice starea de asediu și cenzura — scria ziarul „Socialismul” — liberalii și slugile lor recurg la mijlocul cel mai ușor, acela de a amîna la infinit alegerile”⁸².

⁷⁴ Sesizînd acest aspect, C. Argetoianu scria: „liberalii s-au gîndit să facă un guvern provizoriu cu o întreită misiune: să semneze tratatul, să desfîșoare electorale pe Averescu și să-și aleagă lor o majoritate care să-i impună din nou la guvern” (Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 148—149).

⁷⁵ Vezi textul demisiei guvernului liberal, publicat în „Dimineata”, 21/4 septembrie 1919.

⁷⁶ „Socialismul”, anul IX, nr. 191, din 13 septembrie 1919.

⁷⁷ Vezi Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond I. C. Brătianu, dos. 153, fila 14 și „Izbinda”, din 22 septembrie 1919.

⁷⁸ Se presupunea că generalul Văitoianu era înscris în Partidul liberal, fiind ales chiar președinte al clubului de la Focșani (vezi și N. Iorga, *Memorii*, II, p. 251; idem, *O viață de om*, III, p. 5).

⁷⁹ „Țara nouă”, anul II, nr. 37 din 16 martie 1920.

⁸⁰ Dimitrie Costescu, *Fazele ministeriale în România (1862—1936)*, București, 1936, p. 141.

⁸¹ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 324.

⁸² „Socialismul”, anul IX, nr. 88 din 30 septembrie 1919.

În fața presiunii opiniei publice, a protestelor Partidului socialist și a partidelor burgheze de opoziție, care se ridicau împotriva stării de asediu și a cenzurii (Averescu amenința chiar cu revoluția)⁸³, noul guvern a fost nevoit să anunțe înlocuirea „cenzurii preventive prin cenzura represivă” și modificarea unor prevederi ale legii stării de asediu care de fapt continuă să fie menținută. Înlocuirea cenzurii „preventive prin cea represivă” se reducea la faptul că înainte de apariție, ziarele nu mai erau obligate să prezinte materialele spre aprobare cenzurii, fiind însă pasibile de suprimare în caz că publicau „atacuri contra coroanei, contra formeii actuale de guvern, contra armatei, contra puterilor aliate precum și incitarea la revoltă sau contra ordinii legale”⁸⁴. Mai mult, printr-o ordonanță care „reglementa” dreptul de întrunire pe timpul campaniei electorale, guvernul hotăra că „orice întrunire publică va fi anunțată cu trei zile înainte la șeful poliției sau comandamentul militar, care vor hotări dacă aceasta se poate ține sau nu”⁸⁵.

Aceste măsuri reflectă în parte eforturile guvernului de generali, de a folosi toate mijloacele pentru a asigura liberalilor victoria în alegeri. Numeroase sînt plîngerile alegătorilor și candidaților „opoziției” cu privire la comportarea autorităților în timpul campaniei electorale, care în general îndeplineau funcția de agenți electorali liberali⁸⁶. Așa de exemplu, la Giurgiu, poliția a împrăștiat pînă și adunările profesionale ale micilor comercianți și meseriași⁸⁷, iar în județul Bacău, administratorii de plasă amenințau țăranii că în satele în care nu va ieși o majoritate liberală, nu se vor plăti despăgubirile promise pentru pierderile provocate de război⁸⁸. Șirul abuzurilor ajunsese așa de departe încît într-o telegramă a unor alegători din Rîmnicul Vîlcea, adresată regelui se spunea: „... din nenorocire în loc de era nouă a votului universal, se pune în practică vechiul sistem pentru intimidarea alegătorilor și candidaților, fapt ce ne obligă să ne abținem de la vot”⁸⁹. Dacă la toate acestea, adăugăm și faptul că listele de alegători au fost întocmite în grabă lăsînd în afară un număr de alegători⁹⁰, iar Partidul socialist, Liga poporului și fracțiunea conservatoare a lui Take Ionescu au hotărît să se abțină de la vot, ne putem da seama de atmosfera în care trebuiau să se desfășoare primele alegeri ale statului român unitar.

Avînd asigurat sprijinul aparatului de stat și sperînd într-o victorie clară în alegeri, liderii liberali, pentru a cîștiga încrederea maselor, au continuat acțiunea demagogică de a prezenta programul electoral al partidului lor ca reprezentînd interesele și aspirațiile „celor mai largi pături ale maselor populare de la sate și orașe”⁹¹.

⁸³ Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 388.

⁸⁴ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 30/1919, fila 1 și „Monitorul Oficial”, nr. 134 din 3 octombrie 1919.

⁸⁵ *Ibidem*, fond Consiliul Dirigent, dos. 185/1919, fila 201.

⁸⁶ *Ibidem*, fond M.A.I., dos. 488, și 489/1919.

⁸⁷ *Ibidem*, dosar 489, fila 16.

⁸⁸ *Ibidem*, fila 18.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 457/1919, fila 15.

⁹⁰ *Ibidem*, fond M.A.I. dosar 488—489/1919 și fond Consiliul Dirigent, dosar 178, 179/1919 conțin o serie de plîngeri ale locuitorilor care au fost omiși din listele de alegători.

⁹¹ „Viitorul”, anul XIII, nr. 3883 din 4 martie 1919.

Calul de bătaie folosit de liberali în campania electorală era „țara creată de dinșii”⁹², la baza căreia au așezat „temelii de nezdruccinat, larg democratice, prin unitatea neamului și prin cele două reforme: votul obștesc și exproprieră”⁹³. Replicind la acestea, N. Iorga scria: „sărac stat ar fi acela pe care un singur partid l-ar fi întemeiat ca să aibă apoi dreptul de a-l exploata”⁹⁴, iar ziarul „Socialismul” sublinia: „Toate partidele vor să conducă mulțimea liniștindu-o, nici unul nu lasă însă mulțimea să conducă”⁹⁵.

În același timp, „încercînd să-și refacă „popularitatea,” să potolească avîntul revoluționar al maselor, să creeze diversivene în rîndul muncitorilor”⁹⁶ etc., liberalii au preluat într-o bună măsură în manifestele lor electorale, unele prevederi din programul Partidului socialist, a cărui influență în rîndul maseilor creștea continuu. De fapt, caracterul fictiv, demagogic și formal al prevederilor de coloratură democratică înscrise în programele Partidului liberal, a fost scos și mai mult în relief în timpul guvernării acestora, de șirul luptelor și grevelor muncitorești pentru 8 ore de lucru, minim de salariu, repaus duminical și alte prevederi care se găseau înscrise la loc de frunte în programele lor politice. Este suficient să arătăm de pildă, că pentru a obține din partea guvernului liberal ziua de muncă de 8 ore, minim de salariu și alte revendicări, muncitorii au declanșat numeroase greve și alte forme ale luptei politice. De cele mai multe ori lupta clasei muncitoare pentru drepturi democratice a fost înăbușită în singe de guvernarea liberală. Aceleași promisiuni „democratice” erau adresate și țărănimii⁹⁷, deși în anii de guvernare, Partidul liberal nu se grăbise de loc să definitiveze și să înceapă aplicarea legii de reformă agrară, ci din contră, căutase prin toate mijloacele să tergiverseze și să limiteze aplicarea ei.

Adresînd promisiuni demagogice tuturor categoriilor sociale, avînd la îndemînă un întreg arsenal de mijloace politice și administrative, sprijinindu-se pe puternica influență ce o dețineau în economie etc., liberalii scontau într-o victorie clară în alegerile parlamentare de la începutul lunii noiembrie 1919. „Chiar dacă bănuiau că în aceste alegeri vor fi mulți reprezentanți ai partidelor din provincii — spunea N. Iorga — liberalii erau convinși că în România veche, succesul va fi helărîtor în favoarea lor”⁹⁸. Aceasta cu atît mai mult cu cît partidele cele mai influente din Regat hotărîseră să se abțină de la alegeri.

Dar spre marea surprindere, „rezultatul alegerilor a fost dezastruos pentru liberali”⁹⁹, tocmai acum cînd „partidul victoriei” voia să prezideze primele ședințe ale parlamentului ieșit din sufragiul universal. „Nemulțumirile populației, pentru pierderile din trecut, pentru dificultățile și lipsurile din

⁹² N. Iorga, *O viață de om*, III, p. 6.

⁹³ „Viitorul”, anul XI, nr. 3290 din 4 octombrie 1919.

⁹⁴ „Izbînda”, anul X, nr. 30, din 11 decembrie și „Manifestul-program” al Partidului național-liberal, publicat în „Viitorul”, din 4 octombrie 1919.

⁹⁵ „Socialismul”, anul IX, nr. 47 din 15 martie 1919.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 184 din 8 septembrie 1919.

⁹⁷ Vezi „Viitorul” din 8 octombrie 1919, „Manifestul către populația rurală”.

⁹⁸ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 324.

⁹⁹ N. Iorga, *Memorii*, II, p. 265.

prezent și pentru temerile ei de viitor. . . le determinaseră să caute ceva nou, neprecis și nesigur, dar totuși nou¹⁰⁰. Astfel, cu toate măsurile luate, cu tot sprijinul primit din partea aparatului de stat, Partidul liberal n-a putut obține în alegerile din noiembrie 1919, decît 21,98% din numărul voturilor, revenindu-i pentru Cameră 103 mandate din 568, adică un procent de 18%,¹⁰¹ și 54 mandate de senatori din 230. Era pentru prima dată în istoria României cînd aparatul de stat nu izbutise să asigure o majoritate guvernamentală absolută, partidului care îl dirija. Dacă avem în vedere că Partidul liberal fusese înfrînt chiar în vechea Românie (obținuse 24 mandate în Oltenia, 37 în Muntenia, 28 în Moldova și 14 în Dobrogea), iar în celelalte provincii nici nu-și depusese candidaturi în aceste alegeri, ne dăm seama de îngustarea bazei electorale, de repulsia maselor față de vechile partide „istorice”, de deplasarea bazei corpului electoral către grupările intrate în scena vieții politice după război.

Primele alegeri parlamentare ale statului unitar român, despre care I. C. Brătianu spunea cu destulă părere de rău că „au probat mai mult libera lor manifestare decît bunul simț și inteligența politică”¹⁰² au confirmat o oarecare deplasare spre stînga a curenților politice și coalizarea partidelor „noi” într-un „bloc parlamentar democratic”, opus liberalilor, din sînul căruia la 5 decembrie 1919 a fost ales guvernul prezidat de Alexandru Vaida-Voevod¹⁰³. Rezultatul lor însemna — așa cum sublinia V. Madgearu — „o protestare împotriva sistemului de cîrmuire și a țelurilor politice ale partidelor oligarhice”, fapt ce a determinat masele populare să se îndrepte către „formațiunile politice noi nu numai în vechiul regat dar și în noile provincii”¹⁰⁴. Bilanțul uimitor al primelor alegeri, cu totul deosebit de cel scontat de fruntașii liberali care — așa cum spunea N. Iorga — „se credeau pentru totdeauna înstăpîniți pe țara creiată de dinșii”¹⁰⁵, a constituit confirmarea practică a dificultăților prin care trecea în acest moment Partidul liberal.

Înfrîngerea lor electorală se datora în primul rînd neîncrederii pe care masele populare o acunuseră ani de-a rîndul contra vechilor practici ale partidelor burghezo-moșierești, întruchipate acum în Partidul liberal, fapt ce făcuse „ca voturile să fie numeroase pentru oricine anunța o politică nouă”¹⁰⁶. Felul în care au încercat să manevreze desfășurarea primelor alegeri parlamentare, demonstrează că liberalii încercaseră să se folosească de practici și metode care altă dată izvorau din regimul cenzitar. Subliniind acest aspect, Al. Papacostea scria: „Partidul liberal în ce privește normele de organizare, a rămas la mentalitatea colegiilor restrînse neînțelegînd nimic din ceea ce deosebește

¹⁰⁰ Tancred Constantinescu, *Efectele legii electorale și învățămintele ce decurg din alegerile făcute după război*, București, 1927, p. 6.

¹⁰¹ Vezi M. Ivan, *Evoluția partidelor politice*, Sibiu, 1934, tabelul IV, „România”, noiembrie 1919 și M. Drăgan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, București, 1946, p. 27; *Buletinul statistic al României*, 1920, nr. 3, tabelul IV.

¹⁰² Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond I. C. Brătianu, dos. 153—156, fila 8 (scrisoarea lui I. C. Brătianu către V. Antonescu la Paris).

¹⁰³ Dimitrie Costescu, *op. cit.*, p. 145.

¹⁰⁴ Vezi „Țara nouă”, anul III, nr. 244 din 15 ianuarie 1921.

¹⁰⁵ N. Iorga, *O viață de om*, București, 1932, p. 13.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

regimul sufragiului universal de cel cenșitar¹⁰⁷. Înfrișgerea în alegeri a constituit pentru Partidul liberal semnalul de alarmă pentru începerea acțiunilor de refacere politică și organizatorică a partidului. Conduși cu destulă abilitate de I. C. Brătianu și grupul din jurul său, liberalii au pornit imediat după acest eșec, acțiunea de reorganizare a partidului, de revizuire și readaptare a liniei tactice și strategice la condițiile politice ale acestei etape.

După încercările neizbutite de a sparge coaliția „Blocului parlamentar” prin atragerea Partidului național din Ardeal și a altor grupări burgheze din noile provincii sub influența lor politică, Partidul liberal a pornit acțiunea de răsturnare a guvernului Vaida, manevrând din umbră ambițiile grupării generalului Averescu.

Liberalii au înțeles că pentru moment numai printr-un guvern Averescu, care continua să se bucure de o mare popularitate în special în rindurile țărănimii și care se declara adept al instaurării unui guvern autoritar, ar putea să stăvilească valul de luptă revoluționară a maselor și să lovească în solidaritatea și influența politică a noilor partide. În același timp, aducând la guvern gruparea lui Averescu, liberalii, urmăreau să compromită și să lichideze la momentul potrivit și popularitatea generalului Averescu.

Așa se face că după ce cu puțin timp înainte, liberalii declarau în presă că nu se pot solidariza cu o „aventură politică care nu are nici un program (este vorba de Liga poporului), cu autorul negocierilor de la Buftea, un general care a întreținut mereu corespondență dubioasă cu nemții etc.”¹⁰⁸, își schimbă brusc tactica, întinzând mâna lui Averescu. Încă de la mijlocul lunii februarie 1920 avuseseră loc tratative directe între C. Argetoianu „mentorul” Ligii poporului și trimișii lui I. C. Brătianu: Vintilă Brătianu, I. G. Duca și C. Banu. Tratativele aveau un dublu scop: pe de o parte obținerea sprijinului liberal pentru o guvernare Averescu, iar pe de altă asigurarea din partea acestora că vor păstra intact punctul de vedere liberal în problema agrară și mai ales că nu vor aduce prejudicii întreprinderilor bancare și industriale conduse sau controlate de liberali¹⁰⁹.

Luând hotărâri de comun acord într-o serie de probleme centrale care se puneau atunci ca: înfringerea luptei revoluționare a clasei muncitoare, dizolvarea parlamentului, a blocului parlamentar și înlăturarea guvernului Vaida, ca și a reformei agrare și a altor reforme, gruparea averescană devenea în realitate un pion folosit de diplomația liberală pentru a câștiga timpul necesar refacerii bazei sociale și electorale. De altfel, Argetoianu mărturisea chiar că „... noi eram aduși la putere de rege cu voia și chiar cu sfatul lui Brătianu”¹¹⁰.

Pretextul pentru începerea acțiunii directe de schimbare a guvernării Blocului parlamentar, acuzat permanent că nu este în stare să înfrângă mișcarea revoluționară¹¹¹, a fost găsit în momentul în care au fost prezentate din

¹⁰⁷ Vezi: Al. Papacostea, *op. cit.*, p. 214. Soluția dată de el era înființarea de cluburi liberale în fiecare localitate care să desfășoare o activitate reală.

¹⁰⁸ „Viitorul”, anul IX. nr. 3187 din 28/11 decembrie 1918.

¹⁰⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 135.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 344.

¹¹¹ Vezi lucrarea: *Istoricul P.N.L. de la 1848 și pînă azi*, București, 1923, p. 226.

inițiativă guvernamentală, proiectul de reformă agrară întocmit de I. Miha-lache, de reorganizare a jandarmeriei și a legii pentru reglementarea chiriiilor. Faptul că aceste proiecte prevedeau unele clauze mai radicale decât cele întoc-mite de liberali, afectând într-o măsură mai mare interesele lor de clasă, iar pe de alta, că ei nu erau dispuși să lase nimănui inițiativa reformelor, scon-tînd ca prin ele să-și refacă popularitatea, au determinat pe rege să tergiver-seze sancționarea lor, hotărînd astfel soarta guvernului Vaida la 13 martie 1920.

Pentru moment, acțiunea liberalilor de a înlocui guvernarea „Blocului” printr-o guvernare Averescu reușise. Dar în planurile lor, guvernarea Averescu însemna doar o etapă nouă pe care erau nevoiți s-o străbată în drumul către putere, o unealtă folosită pentru înfringerea greutăților momentului și pe care urma „s-o arunce la mormanul de fier vechi de îndată ce-și va fi îndeplinit misiunea”¹¹².

Afțiunile întreprinse de Partidul liberal pentru a ajunge din nou la guvern (1920—1921)

Avînd asigurat, la adăpostul guvernării Averescu, un moment de răgaz, liberalii au trecut și mai hotărît la revizuirea programului politic pentru a „cîștiga — așa cum declara I. C. Brătianu — sentimentele opiniei publice”. „Avem datoria — declară ei — să ne reculegem, să cultivăm masele adînci ale poporului, pregătindu-le pentru ziua cînd vom fi chemați să luăm frînele guvernului”¹¹³.

Înțelegînd că una din principalele greșeli care îi duseseră la dureroasa experiență de pînă acum, era lipsa unui contact serios, continuu și eficace între conducerea partidului — obișnuită pînă acum să ducă o „viață de Olimp”¹¹⁴ — și locuitorii orașelor și satelor, contact fără de care mai ales în condițiile votului obștesc nu se mai putea obține un succes electoral și politic, liderii liberali au pornit o acțiune febrilă de reorganizare a partidului. „Trebuie să schimbăm totul — scria un fruntaș liberal — și obiceiul și tactica și programele electorale de pînă acum. Să organizăm partidul cu comitete de acțiune pe sate, pe comune, pe circumscripții și județe — dacă vrem să mai obținem ceva”¹¹⁵. Este adevărat că liberalii încercaseră o acțiune de reorganizare a partidului pe „bazele populare ale votului obștesc”, încă de la sfîrșitul anului 1918 cînd, dîndu-și seama de frămîntările ce aveau loc în lumea satelor ca urmare a aplicării reformei agrare și e'ctorală, transformări ce duceau la înjghe-barea Partidului țărănesc, oficiosul liberal recomanda să se înființeze „clu-buri politice” în toate localitățile rurale. „În toate centrele rurale — scria „Viitorul” — trebuie să avem organizații serioase, care să aibă menirea de a

¹¹² Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 340.

¹¹³ „Îndreptarea”, nr. 62 din 18 martie 1920, „Declarația lui I. C. Brătianu la clubul liberalilor”.

¹¹⁴ „România mare”, anul II, nr. 9—10 din 20 martie 1920.

¹¹⁵ *Ibidem*.

desăvârși educațiunea politică a țărănimii¹¹⁶. Chiar dacă liderii liberali se străduiau să justifice existența acestor cluburi ca mijloace de „educațiune” deoarece „fără luminarea minții stăpânirea pământului de către țărani duce la dezastru economic”¹¹⁷, nu era greu de observat că acestea erau încercări de torpilare a influenței politice în plină creștere a Partidului socialist, ca și a Partidului țărănesc și a Ligii poporului. Fără îndoială, acțiunea pornită de ei pentru a înființa cluburi în toate localitățile rurale, înscriind în ele sate sau regiuni întregi, fără să se întrebe dacă între Partidul liberal și acești sau-ziși membri ai săi există vreo legătură, decît cel mult aceea a carnetelor tricolore pe care liberalii le distribuiau, avea mai mult un caracter formal, de propagandă electorală. Aceasta a și făcut ca nu de puține ori în timpul alegerilor tocmai posesorii acestor „carnete tricolore” să fie printre cei mai devoțați și entuziaști propagandiști ai cauzei țărănești¹¹⁸.

Folosind pentru moment, numele generalului Averescu „singurul om din vechile «cadre» care mai putea specula încă sentimentele de încredere ale maselor țărănești”¹¹⁹, liberalii sperau să-și refacă în vechiul Regat relativ repede baza electorală, în dauna celorlalte partide politice și concomitent să pornească acțiunea de extindere treptată a organizațiilor politice și în noile provincii ale țării. În acest scop, au încheiat în mai 1920 un cartel electoral cu Averescu, prin care Partidul poporului rezerva liberalilor în viitoarele alegeri, cinci scaune în Banat, zece în Transilvania, trei în Bucovina și șapte în Basarabia¹²⁰. În baza acestei înțelegeri, frunțașii liberali urmau să candideze pe listele guvernului averescan, fără contra-candidați din partea acestuia, ceea ce le dădea o siguranță mult mai mare în alegerea lor.

Fără îndoială, aceste candidaturi aveau pentru frunțașii liberali mai mult semnificația unor sondaje, a unei tatonări a opiniei publice, înainte de a porni acțiunea de extindere a organizațiilor, deoarece își dădeau seama că pentru moment baza lor electorală fusese inundată de influența Ligii poporului, a Partidului țărănesc și a celorlalte grupări politice locale. Așa se și face că în „Manifestul-program” adresat „noilor provincii” se spunea printre altele. „Partidul liberal nu va participa la lupta electorală, din provinciile „dezrobite” decît excepțional. . . dar crede de a sa datorie ca după alegeri să-și întindă acțiunea lui politică pe întreg teritoriul României Mari, ca fiind organizația cu cea mai mare răspundere în înfăptuirea și desăvîrșirea ei”¹²¹.

Tactica liberalilor de a se folosi, pe de o parte, de popularitatea lui Averescu, ca de un tampon pentru a lovi în rezistența economică a burgheziei din noile provincii, iar pe de alta, de a-și strecura prin breșa deschisă de Averescu, cîțiva candidați cu misiunea de a pune bazele primelor organizații liberale aici, a fost deșeu de ruperea la sfîrșitul lunii mai 1920 a cartelului elec-

¹¹⁶ „Viitorul”, anul XII, nr. 3263 din 18 noiembrie 1918.

¹¹⁷ D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 86. Tot pentru a lovi în influența Partidului țărănesc, liberalii au luat inițiativa să pună candidatura unui învățător în fiecare centru electoral (vezi ziarul „Izbînda”, anul I, nr. 30 din 11 decembrie 1919).

¹¹⁸ Vezi A. Papacostea, *op. cit.*, p. 214.

¹¹⁹ „Patria”, anul II, nr. 112, din 27 mai 1920.

¹²⁰ Vezi „Patria”, anul II, nr. 112 din 27 mai 1920, articolul „Colaborarea dintre partidul liberal și partidul poporului s-a făcut”.

¹²¹ *Manifestul — program al Partidului național — liberal*, București, 1920, p. 2.

toral dintre ei¹²². Liderii Partidului poporului, dindu-și seama în ajunul alegerilor că, cu toate eforturile depuse și măsurile luate, nu pot sconta pe un număr de voturi care să le asigure o majoritate absolută în parlament mai ales în noile provincii, au refuzat cererea liberalilor de a candida pe listele electorale ale guvernului, fără contracandidaturi din partea acestuia¹²³. Acest fapt a dus la ruperea cartelului electoral și la retragerea de pe liste a candidaților liberali¹²⁴, obligînd în același timp guvernarea Averescu să amîne alegerile pentru Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș în trei și 4 iunie, pentru Adunarea Deputaților și 6 și 7 iunie pentru Senat¹²⁵. Destrămarea cartelului electoral dintre liberali și averescani, a marcat începutul rivalităților dintre ei, creînd în același timp o fisură destul de adîncă în încercarea de coalizare a forțelor de dreapta ale regimului burghezo-moșieresc, sub popularitatea generalului Averescu.

Pentru moment, efectul destrămării nescontate a acestei înțelegeri electorale, la care se adăugau și celelalte cauze amintite, a avut drept rezultat pentru Partidul liberal o nouă înfrîngere electorală, de astă dată și mai mare. Cu toată propaganda demagogică făcută, cu toate programele „democratice” anunțate, cu toate manevrele politice încercate, liberalii n-au reușit să recîștige de partea lor masele de alegători, sătule de politica demagogică dusă de partidele oligarhice. Acest fapt a făcut ca Partidul liberal să obțină în alegerile din mai 1920 un procent de 6,77 voturi, revenindu-i 9 mandate în Parlament (7 în vechiul regat și 2 în Transilvania) din 369 mandate¹²⁶. Față de alegerile din 1919 numărul voturilor obținute de liberali a scăzut cu peste 80%¹²⁷.

Această nouă înfrîngere electorală a constituit pentru liderii Partidului liberal, ultima încercare făcută înaintea începerii unei puternice ofensive de reorganizare politică a partidului, de schimbare și definitivare a liniei tactice față de celelalte grupări politice, inclusiv față de guvernarea Averescu. Evenimentele acestea demonstrează cu prisosință că încercarea lor de a-și reface popularitatea prin vechile metode ale frazelor „pompoase” ale programelor „democratice”, ale „promisiunilor demagogice”, sau printr-o alianță electorală cu partidul lui Averescu, nu-și mai putea atinge scopul în această etapă de emancipare politică a maselor populare. Tocmai de aceea, adoptînd pentru moment o poziție de expectativă față de partidul și guvernul Averescu, liberalii au folosit acest răgaz pentru consolidarea partidului, începînd cu întinderea firelor economice și politice de care dispuneau, pe tot cuprinsul țării, paralel cu inițierea unor manevre prin care țineau să destrame încercarea de coalizare împotriva lor, a forțelor politice apărute după război.

¹²² Vezi „Patria”, anul II, nr. 116 din 2 iunie 1920, articolul „Ruperea cartelului electoral”.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond Consiliul Dirigent, dosar 363/1920, fila 1.

¹²⁵ Vezi „Monitorul Oficial”, nr. 23 din 28 mai 1920.

¹²⁶ Marcel Ivan, *op. cit.*, tabelul IV; vezi și Arh. st. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 565/1920, fila 140.

¹²⁷ Vezi „Neamul Românesc”, anul XIII, nr. 175 din 14 august 1920, articolul „Socoteli încheiate”.

Pentru început, planul politic al liberalilor de soluționare a crizei și de reorganizare a partidului, era simplu: nici un concurs guvernului Averescu, care, așa cum declara I. C. Brătianu, „va cădea nu prin lupta parlamentară ci prin propriile lui greșeli”¹²⁸, concomitent cu începerea unor acțiuni de străpungere a rezistenței economice a grupărilor din noile provincii, refuzându-le pentru început orice fel de colaborare economică sau politică. Semnificativ în acest sens este răspunsul dat de Brătianu lui Vaida și M. Popovici la propunerea acestora de a colabora cu Partidul național din Ardeal pentru răsturnarea lui Averescu: „partidul liberal — declara Brătianu — a luat hotărârea să se organizeze acum și în Ardeal și deci, nu va putea, la București să ducă lupta comună cu partidul național din Ardeal, iar peste munți să-l combată”¹²⁹. Și într-adevăr, începînd de pe la mijlocul anului 1920, liberalii au pornit acțiunea de pătrundere și organizare a partidului în special în Ardeal. Cu această ocazie, oficiosul liberalilor scria: „Mergem în Ardeal cu cuvîntul de înfrățire nu împotriva cuiva, ci numai cu convingerile noastre, că ușurăm procesul de unificare sufletească”¹³⁰.

Pornind așa-zisa acțiune de „unificare sufletească”, liberalii au pus în funcțiune forța lor principală „marea finanță”, care trebuia să înfrîngă orice rezistență, să pulverizeze organizațiile politice locale și să atragă în sfera lor unele elemente, netezind astfel drumul înființării și extinderii organizațiilor liberale. Relevînd acest aspect, ziarul „Neamul Românesc”, în articolul „Partidul liberal se reorganizează”, scria la cîteva luni după începerea acestei campanii: „În fiecare centru rural mai de seamă, în fiecare oraș, apare în ultimul timp cîte o sucursală a Băncii Românești. Cîteodată apare și un club și un ziar al lor. Liberalii consideră că în România mărită încap mai multe bănci și mai multe cluburi . . .”¹³¹.

Cum era și de așteptat, penetrația liberalilor în noile provincii, mascată sub forma băncilor, a consiliilor de administrație, a acțiunilor de naționalizare a capitalului străin etc., îmbrăcată în învelișul demagogic al dreptului pe care îl are „partidul care a săvîrșit România mare” de a nu fi împiedicat în „expansiunea ideilor lui” de niște „grupări politice separatiste”¹³² și-a atins întrucîtva scopul propus. În majoritatea lor, notele informative ale prefecturilor și organelor de singuranță din Transilvania, înaintate guvernului Averescu către finele anului 1920, scmnalizau acțiunea de înființare a organizațiilor locale liberale. Așa de exemplu, într-o adresă a serviciului de siguranță din Satu Mare purtînd data de 9 noiembrie 1920 se spunea: „și în sectorul nostru a început constituirea partidului liberal brătienist. Ca președinte al organizației județene a fost ales dl. Teofil Dragoș, avocat din Baia Mare. După aceasta s-a propus ca în fiecare comună să fie aleși președinți de organizații, oameni

¹²⁸ Arh. st. București. Arhiva istorică centrală, fond I. C. Brătianu, dos. 56, fila 14 și „Patria”, anul II, nr. 170 din 8 august 1920, p. 1.

¹²⁹ Arh. st. București, fond I. C. Brătianu, dosar 56, „Scrisoarea de răspuns a lui I. C. Brătianu”.

¹³⁰ Vezi „Viitorul”, anul XIII, nr. 3111 din 6 iulie 1920 și „Patria”, din 7 iulie 1920. *Liberalii în Ardeal. Transilvania se apără*, București, 1920, p. 12–14.

¹³¹ „Neamul Românesc”, anul XII, nr. 200 din 7 octombrie 1920.

¹³² „Îndreptarea”, anul IV, nr. 250 din 29 octombrie 1921.

de încredere și dintre evrei și unguri, deoarece cea mai mare parte a capitalului se afla în mâinile lor”¹³³. Același fapt îl relatau și rapoartele informative ale prefecturilor din județele Mureș, Turda, Trei Scaune etc.¹³⁴.

În acțiunea de „plantare” a intereselor lor în noile provincii, liberalii au speculat și unele fricțiuni și neînțelegeri ce existau în conducerea partidelor politice regionale ca: disensiunile ivite în conducerea Partidului național din Ardeal, sau în sinul grupărilor politice din Bucovina și Banat.

Referindu-se la intrarea lui Aurel Cosma și a altor fruntași politici din Ardeal în comisiile de administrație ale băncilor liberale, ziarul „Îndreptarea” relatează: „Gestul acestor conducători ai partidului național din Ardeal, reflecta sistemul liberal de a-și recruta partizanii, prima momeală fiind băncile”¹³⁵. Aceasta a constituit, de fapt, platforma intereselor comune care au favorizat fuzionarea acestor grupări politice cu Partidul liberal la născutul anului 1921, sau începerea unor acțiuni de colaborare politică, cum au fost cele duse cu Partidul național din Ardeal.

Paralel cu aceste acțiuni, liderii liberali, speculând unele dificultăți economice și abuzuri săvârșite de guvernarea Averescu¹³⁶, au pornit prin presă și prin programele lor electorale, o campanie de atacuri la adresa guvernului Averescu, calificat ca „incompetent pentru rezolvarea problemelor legate de refacerea economică a țării”¹³⁷. În articolul „Ce trebuie să facem”, oficiul Partidului liberal anunța soluțiile pentru redresarea economică a statului: „întocmirea unui buget echilibrat prin impozite noi, bine chibzuite, reorganizarea căilor ferate, intensificarea producției, măsuri pentru frinarea speculei, aplicarea unui regim chibzuit de export”¹³⁸ etc. Trebuie precizat că această campanie propagandistică a liberalilor, căzând pe solul haosului economic și financiar care se menținea de atâția ani, începuse să atragă din nou atenția maselor, sătule de data aceasta și de promisiunile demagogice ale așa-ziselor „partide noi”.

În timp ce liberalii porniseră pe toate fronturile acțiunea de reorganizare, readaptare și extindere a organizațiilor lor politice, în parlament grupul celor 9 deputați liberali (opозиția miluită cum o denumea ironic N. D. Cocea) păstra încă o poziție de expectativă, atât față de Averescu, cât și față de partidele din Federația democrației naționale sociale, căutând să ațîțe aceste tabere prin intervențiile lor în problemele mari ce se discutau acum¹³⁹.

Urmărind să compromită guvernul Averescu și să demonstreze în fața opiniei publice incapacitatea și inutilitatea lucrărilor parlamentului, I. C. Brătianu a refuzat de la sfârșitul anului 1920 să mai participe în calitatea sa

¹³³ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond Consiliul Dirigent, dosar 561/1920, fila 80.

¹³⁴ *Ibidem*, fila 82, 84, 88.

¹³⁵ „Îndreptarea”, anul IV, nr. 1 din 5 ianuarie 1921.

¹³⁶ Vezi C. Moiescu, *Documente ale vremii — camuflarea averilor inamice*, București, 1923, p. 14—15.

¹³⁷ Vezi „Viitorul”, anul XIII, nr. 3868 din 9 februarie 1921, articolul „Țara scoasă la mezat”.

¹³⁸ „Viitorul”, anul XIII, nr. 3853 din 22 ianuarie 1921.

¹³⁹ Vezi Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 22 decembrie 1920, p. 310.

de deputat al județului Ilfov la lucrările acestuia. Somat să se prezinte, conform regulamentului Adunării deputaților, I. C. Brătianu, sfidînd discuțiile care se purtasera și hotărîrea parlamentului, declara în scrisoarea de răspuns că „refuză să participe la lucrările unui astfel de parlament”¹⁴⁰. Gestul acesta, ca și fondul scrisorii, destul de amplu comentat și dezbătut în presă, erau calificate ca o provocare intenționat adresată guvernului Averescu, o sfidare a lucrărilor parlamentului, făcută în scopul de a atrage atenția maselor asupra incapacității celorlalte partide politice de a guverna țara¹⁴¹. „Gestul lui Brătianu — scria «Gazeta Transilvaniei» — este rinjetul de bucurie al oligarhului care vede amorțirea poporului sub potopul de ilegalități și crede că a sosit vremea să-l trezească pentru a aduce mai repede jugul liberal”¹⁴².

Și într-adevăr, în conjunctura acestor evenimente, planul de acțiune al liberalilor cîștiga teren zi de zi în masele de alegători. Aceasta a făcut ca la alegerile parțiale de la sfîrșitul lunii ianuarie 1921, majoritatea locurilor pentru Adunarea Deputaților să fie ocupate de candidații Partidului liberal¹⁴³. Rezultatele obținute începeau să justifice cele declarate de Gh. Mirzescu în parlament cu o lună în urmă: „Vă interesează organizațiile noastre? Ne întrebați cîți sîntem aici; sîntem cîți ne vedeți. Peste un an nu știm pe cîți din dvs. vă vom mai revedea aici”¹⁴⁴. Chiar și oficiosul averescan, „Îndreptarea” era nevoit să recunoască că Partidul liberal, „scos cu desăvîrșire din lupta în alegerile generale din anul trecut, a arătat acum prin numărul de voturi obținute că a început să conteze din nou în arena politică”¹⁴⁵.

Ceea ce refuzau însă să recunoască liderii celorlalte grupări politice și îndeosebi cei averescani, era faptul că în mare parte, succesele liberalilor erau consecințele politicii respresive duse de ei împotriva maselor muncitoare, a tergiversării înlăptuirii reformei agrare și a altor reforme democratice, a agravării continue a condițiilor de muncă și de viață a oamenilor muncii, a creșterii impozitelor directe și indirecte și a fenomenelor inflaționiste și de speculă etc. — elemente pe care le speculau liderii liberali în atingerea scopurilor lor politice.

Succesele electorale obținute de liberali, au trezit la realitate pe mulți dintre fruntașii grupărilor politice din opoziție, inclusiv ai guvernului Averescu, care își dădeau seama mai mult ca oricînd, că forța politică și economică a liberalilor în curs de refacere, nu poate fi înfrîntă decît printr-o colaborare guvernamentală și electorală. Așa se face că în ședința parlamentului din 11 februarie 1921, Duiliu Zamfirescu, în calitate de președinte, declara: „a sosit momentul ca dl. Averescu să-și dea mîna cu dl. Mihalache. . . să întindă

¹⁴⁰ Vezi Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 29 ianuarie 1921, p. 645 și urm.

¹⁴¹ După discuții interminabile la 23 februarie 1921, postul lui I. C. Brătianu a fost declarat vacant și în locul său a fost ales tot un liberal. I. Th. Florescu (Dezbaterile Adunării Deputaților, p. 914).

¹⁴² „Gazeta Transilvaniei”, din 8 februarie 1921 (vezi și „Îndreptarea”, din 9 februarie 1921 și „Patria”, din 7 februarie 1921).

¹⁴³ Vezi „Îndreptarea”, anul IV, nr. 40 din 20 februarie 1921 și Dezbaterile Adunării Deputaților, p. 646.

¹⁴⁴ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 22 decembrie 1920, p. 310.

¹⁴⁵ „Îndreptarea”, an IV din 20 februarie 1921.

mîna și lui Maniu, Vaida... Eu sint gata să întind mîna dl. Iorga și pentru aceasta îi las și locul de președinte¹⁴⁶. Dînd răspuns acestei invitații, N. Iorga sublinia și el că: „ne găsim astăzi înaintea unor probleme a căror soluționare durabilă nu poate fi dată decît prin înțelegerea tuturor factorilor politici”¹⁴⁷. Numai că liderii liberali, prin manevrele lor destul de abile, au avut grijă ca aceste tentative de colaborare să fie torpilate la timp. Dînd periodic speranța lui Averescu, că atîta timp cît execută politica lor, îl vor susține la guvern, paralel cu acțiunea de atragere a unor elemente și chiar grupări politice din noile provincii în sfera lor de influență, oferindu-le într-un fel sau altul o plat-formă de colaborare într-un viitor guvern liberal, aceștia au reușit — așa cum vom vedea — să neutralizeze încercarea de regroupare a celorlalte partide politice împotriva lor¹⁴⁸.

Capul de acuzare înscenat de liberali celorlalte grupări politice și în special celei de la guvern în momentul cînd pregătea legiferarea unor reforme era — așa cum reiese dintr-un manifest adresat poporului: „totul în țară este jefuit și vîndut străinilor” cu sprijinul guvernului și al parlamentului care este „o rușine națională”¹⁴⁹. Pornind de la forța economică proprie, mult mai mare decît a celorlalți capitaliști interni, de la puterea sporită de pozițiile economice dobîndite în noile provincii etc., oligarhia liberală a pus problema exploatării bogățiilor naționale prin forțele capitalului românesc, în cadrul căruia ei ocupau locul central. Declarîndu-se adepți ai politicii „prin noi înșine”, a cărei coordonate se adînceau și se dezvoltau acum, politică care reprezenta în primul rînd interesele grupării liberale legată de industrie și marea finanță¹⁵⁰, dar, corespundeau într-o anumită măsură și intereselor țării, le-a favorizat liberalilor posibilitatea de a se folosi în propaganda lor electorală de apărarea independenței și suveranității naționale, lozinci care în această conjunctură găseau un puternic ecou în rîndul maselor, care de secole purtaseră lupta pentru unitate și independență națională. Semnificative în acest sens sint cuvintele lui I. G. Duca, rostite în parlament la sfîrșitul lunii martie 1921: „Noi considerăm că independența politică a unui stat rămîne o simplă iluzie, o simplă ficțiune, dacă aceasta nu are în același timp și independența economică”¹⁵¹. Această politică economică nu presupunea că oligarhia liberală se ridica împotriva oricărui fel de colaborare cu capitalul străin, ci mai degrabă era vorba de o politică de apărare în fața capitalului străin. Sintetizînd aceasta, Gh. Mirzescu spunea: „În ceea ce privește capitalurile străine, noi nu excludem colaborarea acestora cu capitalurile românești dar nu admitem că el să ne irosească și stăpînească avuția noastră națională. Primim ajutorul străin, fără însă să abdicăm de la suveranitatea economică și politică a statului”¹⁵².

¹⁴⁶ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 11 februarie 1921, p. 909.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond M.A.I., dos. 11/1921, fila 5.

¹⁴⁹ Vezi Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 20 martie 1921, p. 590.

¹⁵⁰ Ce a făcut partidul național-liberal de la întemeierea lui și pînă azi (1848—1927), f.a., p. 19—20.

¹⁵¹ Vezi Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 20 martie 1921, p. 595.

¹⁵² *Ibidem*, ședința din 22 decembrie 1920, p. 400.

Iată deci, cum un nou element venea să sprijine acțiunea liberalilor de refacere a popularității, pierdută în timpul anilor de război și a primilor ani postbelici.

Este adevărat că sub această mască „a naționalizării” societăților și capitalului străin, în folosul statului, oligarhia liberală căuta să le acapareze și să le înglobeze în sfera intereselor ei. Pentru a ilustra acest fapt este suficient să amintim procedeul folosit în cazul societății „Lotru”, care, conform tratatului de pace, având capital străin, trebuia să intre în posesia statului român. Dar liberalii — așa cum relata un deputat în parlament — uzind de procedeele cunoscute, au naționalizat-o „dându-i denumirea de «Carpatina» însă sub președinția dl. M. Pherechide, locțiitorul lui Brătianu la șefia partidului”¹⁵³. În general, același procedeu a fost folosit și în cazul altor societăți petroliere, carbonifere etc.¹⁵⁴.

Tocmai pentru a-și păstra și largi capitalurile, oligarhia liberală, dându-și seama că sistemul financiar adus de N. Titulescu în luna martie 1921 în debaterile parlamentului lovea în primul rând în forța financiară a virfurilor liberale, crescută enorm în anii de război și mai ales în cei postbelici, a făcut totul pentru a împiedica votarea și aplicarea lui. Motivul principal pe care îl invocau frunțașii liberali și sateliții lor, îl constituia faptul că autorul reformei a copiat legile fiscale franceze pe care încerca să le transplanteze fără discernământ în țara noastră. Ei susțineau că înainte de a trece la impozitul progresiv pe avere și pe bogățiile de război, trebuiau căutate alte mijloace de refacere economică — desigur pe spinarea maselor — și numai în caz contrar să se apeleze la această soluție. Cu alte cuvinte, I. G. Duca chiar declara în parlament: „să se facă țării dovadă că înainte de a cere sacrificii contribuabilului ... nu sînt alte posibilități pînă la impozitiul pe capital”¹⁵⁵. Demascînd această poziție, N. Iorga declara destul de ironic în parlament: „Nu am nici o probă ca partidul liberal să fi avut vreodată, simpatia pentru îmbogățirii de război, dar trebuie să recunoaștem că îmbogățirii de război au mare simpatie pentru partidul liberal”¹⁵⁶. Încercînd să-și ascundă în fața opiniei publice mașinațiunile de torpilare a acestor legi, deputații liberali au declarat că se abțin să discute și să voteze proiectele prezentate de N. Titulescu, după ce însă, au pus în mișcare marionete de teapa lui I. Inculeț, A. C. Cuza, I. Nistor ș.a., intrate de pe acum în solda lor, cu misiunea de a ataca aceste legi în parlament, în timp ce ei, prin presă, făceau totul pentru a dovedi că reformele constituie un „cataclism național, că tăișul lor atinge interesele maselor largi etc.”¹⁵⁷.

Caracterul demagogic al acestei campanii iese și mai mult în evidență, dacă ne gîndim că numai peste cîteva luni ajunși la guvern, liberalii au aplicat aproape în întregime, principiile de bază ale sistemului financiar preconizat de N. Titulescu.

¹⁵³ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 23 / 1921, fila 371.

¹⁵⁴ Vezi C. Moisesescu, *op. cit.*, p. 32—34 și C. Constantinescu, *Contribuția capitalului străin la industria petrolieră românească*, București, 1934, p. 116.

¹⁵⁵ Debaterile Adunării Deputaților, ședința din 2 iunie 1921, p. 2718.

¹⁵⁶ *Ibidem*, ședința din 8 iulie 1921, p. 3595.

¹⁵⁷ Vezi „Viitorul”, anul XIII, nr. 3941, din 6 mai 1921, articolul „De ce nu discutăm proiectele dl. Titulescu ș. a.”

Dacă în problemele economice și financiare care se discutau acum, liderii liberali depuneau toate eforturile pentru a împiedica votarea sau aplicarea lor pînă vor ajunge la guvern, ca să le poată ajusta în conformitate cu interesele lor, în privința legii de reformă agrară, situația era mult mai clară. Aici aveau și sprijinul grupului de conservatori intrat în Partidul poporului și coalizat acum în guvernul Averescu care făcuse totul pentru a tergiversa și limita proiectul de reformă agrară. Tocmai pentru acest fapt I. G. Duca declara cu ocazia votării acestei legi în parlament că aceasta nu este altceva decît „desăvîrșirea propriei noastre opere”¹⁵⁸, deoarece — adăuga el — „reforma nu este concepută ca o măsură de pedeapsă împotriva vreunei clase, ci o operă de solidaritate națională cerută de dezvoltarea României întregite”¹⁵⁹. Așadar, reformele întocmite în spiritul intereselor liberale erau sprijinite și de ei, chiar dacă urmau să fie aplicate de alt guvern.

Încercarea grupului averescan de a naționaliza uzinele metalurgice Reșița, reprezintă un caz tipic care ne demonstrează ce putere de intrigă și acțiuni de culise putea dezlănțui oligarhia liberală refăcută economic și politic, atunci cînd cineva îndrăznește să se atingă de „privilegiile” ei. Averescu nu înțelesese — așa cum relatează C. Argetoianu — că primind „interimatul guvernării de la liberali, aceștia nu-i încredințaseră și afacerile”, lucru de altfel dovedit pînă acum de naționalizarea societăților petroliere și carbonifere sub directa lor conducere¹⁶⁰.

Speculînd greutățile prin care trecea partidul și guvernarea Averescu, disensiunile și rivalitățile ivite între această grupare și celelalte partide din opoziție, ca și rivalitățile existente între partidele coalizate în „Federația democrației social-naționale”, Partidul liberal a considerat, din a doua parte a anului 1921, că a sosit momentul pentru a-și pune în aplicare planurile directe de răsturnare a lui Averescu și de dezmembrare a Federației.

Astfel, speculînd reticențele și nemulțumirile ce existau în rîndul celorlalte partide din opoziție, aceștia au reușit să dea „cazului Reșița” un caracter de nemulțumire generală și să determine, prin manevrele lor, retragerea întregii opoziții din parlament. Așa se face că, cu voia sau fără voia lor, partidele din opoziție au intrat în „jocul și în serviciul planurilor liberale, ajutîndu-i să realizeze primul pas în drumul către putere”¹⁶¹.

Folosindu-se într-un fel, de procedeul „divide et impera”, frunțașii liberali au reușit să canalizeze în interesul lor, divergențele și fricțiunile ce existau între și în sinul celorlalte grupări politice, reușind să-și apropie unele cercuri din conducerea acestora, a căror interese erau mai apropiate de marea finanță liberală.

Din a doua parte a anului 1921, mai ales după retragerea opoziției din parlament, dezmembrarea Federației și agravarea crizei guvernării Averescu, asistăm la o nouă fază a procesului de regroupare a forțelor politice,

¹⁵⁸ Dezbatările Adunării Deputaților, ședința din 15 iunie 1921, p. 2988.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 2989.

¹⁶⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 857.

¹⁶¹ Vezi „Adevărul”, nr. 312 din 16 iulie 1921.

proces care a dus în ultimă instanță la constituirea Partidului țărănesc unitar și în același timp la consolidarea și lărgirea influenței Partidului liberal.

În privința „tratativelor” inițiate de liberali pentru o colaborare sau chiar fuziune cu Partidul național din Ardeal, acestea au parcurs un drum mult mai anevoios, cu multe sinuozități, datorită în primul rînd frământărilor și pozițiilor divergente ce existau mai ales în conducerea acestuia din urmă, cauzate de încercarea unor fruntași ai acestor grupări de a-și păstra autonomia politică și economică.

Dar, așa după cum arătam, în momentul începerii tratativelor dintre cele două partide, liberalii se găseau în plină ofensivă în Ardeal, reușind pînă la acea dată să și creeze o rețea de organizații politice și să atragă prin firele lor economice o serie de elemente aparținînd burgheziei locale. Este concludent faptul că spre sfîrșitul anului 1921 din „comitetul celor 100” (comitetul executiv al Partidului național din Ardeal) „45” erau înscrși în registrele băncilor liberale¹⁶². Chiar și oficiosul Partidului național din Ardeal recunostea că Partidul liberal sub o formă deghizată: „Ba că vine să vorbească despre istoricul Banatului, ca la Timișoara, ba că inaugurează cerc de studii la Cluj etc., a întreprins dincoace de munți, o adevărată acțiune de expropriere a partidului național”¹⁶³.

În această perioadă, în toată țara, sînt semnalate întruniri ale organizațiilor liberale la nivelul județelor, în care erau expuse cu mult „fast”, programele Partidului liberal¹⁶⁴. În unele cazuri s-au ținut adunări ale organizațiilor liberale pe întreg Ardealul, cum a fost cea din 19 iulie 1921 la Cluj, cu care prilej s-a inaugurat și cercul de studii al Partidului liberal¹⁶⁵.

În fața acestei situații, liderii Partidului național din Ardeal s-au văzut nevoiți să accepte tratativele cu liberalii, sperînd că în acest fel vor putea tempera și neutraliza penetrația acestora în Ardeal și, în același timp, își vor putea asigura o participare mai ușoară în „guvernarea liberală” devenită iminentă. În schimb, pentru liberali încercarea de a se apropia de naționali din Ardeal avea ca scop principal neutralizarea și îndepărtarea acestora de Partidul țărănesc, și, în același timp, torpilarea unor eventuale încercări de regroupare a partidelor din fosta Federație. Totodată, se urmărea și adîncirea crizei de guvernare a lui Averescu, care în nici un caz nu se mai putea menține la guvern, atîta timp cît principalele partide din opoziție refuzau să mai participe la lucrările parlamentului. Așadar, elementele care constituiau baza încercărilor de apropiere între cele două grupări politice erau: o acțiune comună pentru răsturnarea lui Averescu, un guvern de colaborare care să pregătească noi alegeri și deplină autonomie politică în Ardeal pentru Partidul național¹⁶⁶.

¹⁶² „Îndreptarea”, anul IV, nr. 169 din 27 iulie 1921, articolul „Tîrgul de conștiință continuă în Ardeal”.

¹⁶³ „Patria”, anul III, nr. 133, vineri 24 iulie 1921, articolul „Cruciada liberală contra partidului național”.

¹⁶⁴ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond Consiliul Dirigent, dosar 1333/1921, f. 20—30 și fond M.A.I., dosar 3 și 84/1921, f. 2. și 5.

¹⁶⁵ „Patria”, anul III, nr. 133, din 24 iulie 1921.

¹⁶⁶ Vezi „Îndreptarea”, anul IV, nr. 220 din 24 septembrie 1921.

Deși aceste tratative, care au durat luni de zile păreau să ducă către o înțelegere, fie ea și temporară, spre finele anului 1921, noi factori au contribuit la torpilarea și eșuarea lor.

În primul rînd, acțiunea grupului Maniu-Vaida de a trata cu liberalii dăduse naștere la o puternică reacție în rîndul unor membri ai Partidului național din Ardeal, care se opuneau oricărui fel de tratative cu „partidele bizantine din Regat”¹⁶⁷. Astfel, vestea înțelegerii dintre cele două partide, anunțată de oficiosul liberalilor în septembrie 1921, a fost mobilul unor puternice nemulțumiri, cu care ocazie o parte din membrii comitetului executiv al Partidului național, printre care V. Goldiș, V. Braniște, I. Agirbiceanu, Voicu Nițescu ș.a. amenințau cu retragerea lor din partid¹⁶⁸. Pus în fața pericolului de sciziune, Maniu și grupul său au trebuit să bată în retragere, să tergiverseze încheierea tratativelor și să sfîrșească în ultimă instanță prin a servi tot scopului urzit de liberali. Nu este mai puțin adevărat că nici fruntașii liberali nu se arătau așa de grăbiți să încheie o alianță cu reprezentanții P.N.R. în care aceștia din urmă să le impună unele condiții, tocmai acum cînd reușiseră să-și extindă și să-și consolideze puterea economică și politică în tot Ardealul. De fapt, clauza cerută de ardeleni ca Partidul liberal să-și înceteze orice activitate în Ardeal, a provocat o reacție puternică în rîndul organizațiilor liberale și chiar în rîndul unor membri ai Partidului liberal (grupul tinerilor în frunte cu V. Sassu)¹⁶⁹.

Către finele anului 1921, liberalii reușiseră să neutralizeze și gruparea lui N. Iorga, care deși — așa cum arăta C. Argetoianu — nu se mai bucura de încrederea foștilor săi tovarăși din „Federație”, avea încă o mare influență în opinia publică datorită mai ales lui N. Iorga¹⁷⁰.

Și astfel, din noianul tuturor acestor combinații politice și manevre folosite, fruntașii liberali au reușit să-și refacă baza socială și electorală a partidului în așa măsură încît să-i permită lui I.C. Brătianu să declare oficial către finele anului 1921 că P.N.L. este în stare să-și ia răspunderea situației și să formeze singur guvernul care urma să-l înlocuiască pe Averescu. Această hotărîre era determinată și de înțelegerea situației că după guvernarea Averescu, căruia îi încredințaseră misiunea de „pacificare” a vieții sociale și de ameliorare a situației economice, va urma o perioadă de avînt economic și de stabilitate politică de care burghezia liberală urma să profite din plin.

Dindu-și seama că menținerea lui Averescu la guvern este o chestiune de zile¹⁷¹, liberalii n-au acționat pentru schimbarea lui imediată, lăsîndu-l să-și macine și bruma de popularitate ce-i mai rămăsese, și să convingă și mai mult opinia publică despre incapacitatea de guvernare a Partidului poporului. În acest timp liberalii au trecut la organizarea unor manifestații și

¹⁶⁷ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond Consiliul Dirigent, dosar 533/1921, fila 81 (vezi și „Îndreptarea”, anul IV, nr. 216 din 24 septembrie 1921).

¹⁶⁸ „Îndreptarea”, nr. 238 din 15 octombrie și 281 din 6 decembrie 1921.

¹⁶⁹ Vezi D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 78 și „Îndreptarea”, nr. 238 din 15 octombrie 1921.

¹⁷⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 845.

¹⁷¹ În comunicatul Partidului liberal referitor la guvernarea Averescu se spunea: „Retragerea întregii opoziții constituționale din parlament, pecetluiește îndeajuns incapacitatea și politica acestui regim care nu se mai poate menține” (vezi „Patria”, anul III, nr. 163, din 27 iulie 1921).

întruniri fastuoase care să lase impresia că masele, sătule de așa-zisele „partide noi“ îi recheamă la conducerea țării. Referindu-se la acest aspect, C. Argetoianu scria: „La țară, Averescu nu mai era considerat făcător de minuni, căci nu făcuse nici una — iar la orașe opinia publică care crezuse un timp în „rosturile noi“ ale Ligii poporului și ale generalului, se îndepărta acum de el, apropiindu-se de liberali“¹⁷².

Reușind să mențină încordate raporturile dintre Averescu și partidele din opoziție, fruntașii liberali, paralel cu dificultățile economice pe care i le provocau prin băncile liberale care refuzau să mai acorde sprijin financiar guvernului Averescu¹⁷³, grăbeau căderea guvernului Averescu. Acest fapt i-a și determinat pe liderii liberali să publice, la începutul lui octombrie 1921, un „Manifest către țară“ care începea astfel: „Țara se găsește în fața unui guvern fără autoritate și a unui parlament care nu mai reprezintă voința ei“¹⁷⁴. Mai departe, încercând să-și motiveze acțiunea lor de răsturnare a guvernului Averescu, liderii liberali, declarau cu orgoliul ce-i caracteriza: „cât timp guvernul Averescu a încercat să desăvârșească reformele care erau opera noastră n-am vrut să întreprindem împotriva lui o acțiune mai energică“. Dar cum, chipurile, reforma agrară a fost aplicată „nesincer, fără metodă și fără dreptate“, iar legea fiscală a fost alit de nepotrivită încît dacă s-ar fi aplicat, ar fi împiedicat „dezvoltarea economiei naționale“, Partidul liberal „începe lupta pentru reîntrire în legalitate... Țara vrea ordine, cinste, pricipere și o administrație preocupată de grija binelui obștesc“¹⁷⁵. Cît de sincere au fost aceste declarații, se va vedea peste numai cîteva luni, cînd liberalii au revenit la guvern, dar nu este mai puțin adevărat că în această conjunctură ele au găsit oarecare priză în mase.

După o serie de alte declarații, întruniri, manifestații și turnee pe care liderii liberali le organizaseră în toată țara în ajunul redeschiderii corpurilor legiuitoare¹⁷⁶, liberalii convoacă la 27 noiembrie în București un mare Congres, la care sînt aduși mii de oameni¹⁷⁷ și cu care ocazie I.C. Brătianu spunea: „Declar fără șovăire că partidul liberal este în stare să ia răspunderea îndreptării situației. Statul român n-a fost creat pentru ca să se prăbușească și pentru aceasta nu există alt instrument mai organizat și mai puternic decît al nostru“¹⁷⁸.

De fapt întregul program adoptat de acest Congres, este o reluare a vechilor fraze prin care se face apologia Partidului liberal, avînd un pronunțat caracter propagandistic. Astfel, în preambulul programului adoptat se spunea:

¹⁷² Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 875.

¹⁷³ Guvernul a cerut la 15 noiembrie 1921 un împrumut de 500 milioane de lei Băncii Naționale pe care aceasta l-a refuzat (vezi C. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării finanțelor în România*, București, 1932, p. 399).

¹⁷⁴ Arh. st. București, Arhiva istorică centrală, fond nr. 2, dosar 30 (vezi ziarul „Viitorul Muscelului“, anul I, nr. 1, din 1 octombrie 1921).

¹⁷⁵ Ibidem, fila 14.

¹⁷⁶ După o serie de cedări în fața țărăniștilor, Averescu reușește să-i determine pe aceștia să se reîntoarcă în parlament, fixînd astfel deschiderea adunării deputaților și a senatului pentru 28 noiembrie 1921. (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 944).

¹⁷⁷ Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, IV, p. 144.

¹⁷⁸ Vezi *Istoria P.N.L. de la 1848 și pînă azi*, p. 230.

„Partidul liberal socotește că generația care a înfăptuit unitatea națională are acum datoria s-o întărească și s-o desăvârșească printr-o politică națională și democratică, de ordine, de progres, de dreptate și de înfrățire socială”¹⁷⁹. Reluând vechile fraze despre „democrație și dreptate socială”, în program se spunea: „votul obștesc a dat națiunii puterea politică a țării, iar exproprierea pentru țărănime și participarea la beneficii pentru muncitorime, dau acestui popor puterea economică”. Dar cită „grijă” purtau liderii liberali maselor populare și cui se străduiau ei să asigure de fapt puterea economică se vede din fraza care urmează: „... partidul liberal va recurge la un impozit pe avere numai atunci când se va face dovadă că fără o atare măsură extremă și excepțională, finanțele statului nu pot fi salvate”¹⁸⁰.

Reluând vechile lozinci demagogice despre „armonia socială” și „grija față de muncitori” programul declara: „recunoașterea și serioasa organizare a sindicatelor profesionale, reglementarea dreptului de grevă cu introducerea principiului arbitrajului obligatoriu, contractul colectiv, 8 ore de muncă, protejirea muncii femeilor și copiilor, înlesnirea creditului muncitoresc ș.a. sînt reforme ce nu mai pot fi amînate”¹⁸¹. Fără îndoială, aceasta era expresia unei noi încercări de a înșela masele, de a le abate de pe drumul lor de luptă revoluționară, mai ales acum cînd în fruntea clasei muncitoare se găsea detașamentul ei de avangardă: Partidul Comunist Român. De altfel, liderii liberali strecuraseră în programul lor ideea că „înăfăptuirea tuturor acestor reforme, se impune ca un mijloc de a stirpi curențele anarhice”¹⁸².

Acestea au fost principalele probleme prin care liberalii își anunțau de fapt chiar în ajunul deschiderii Camerelor, programul lor de guvernare, arîncînd de data aceasta în mod deschis mînușa lui Averescu, cu toate amenințările acestuia că va face orice pentru a „răpune hidra liberală”¹⁸³. Forța economică și politică a acestora, abilitatea manevrelor și intrigilor folosite, influența crescîndă în cercurile palatului etc. le dăduseră cîștig de cauză, încît de la sfîrșitul lui noiembrie 1921, toată lumea vorbea deschis despre venirea liberalilor la guvern.

Deschiderea corpurilor legiuitoare era o nouă manevră a liberalilor în șirul celor inițiate pentru a compromite definitiv pe Averescu, deoarece — așa cum își permitea să anunțe organul lor „Viitorul” — „Adunările se deschideau doar pentru a asculta decretul de dizolvare”¹⁸⁴. Prin deschiderea Camerelor, regele încerca să convingă opinia publică că nu este atît de subordonat brătienilor pe cît se vorbea, deși aceasta era realitatea, dacă ne gîndim numai la influența pe care o dețineau în această vreme la Palat, oamenii liberalilor de teapa lui Barbu Știrbey, Nicolae Mișu ș.a. Pentru a găsi un motiv „onorabil” de înlocuire a guvernului Averescu, regele a introdus în Mesajul regal, citit cu ocazia deschiderii parlamentului, următoarea frază: „Timpurile sînt atît de grele încît țara are nevoie de concursul oamenilor

¹⁷⁹ p. 229. *Vezi Istoria P.N.L. de la 1848 și pînă azi*, p. 229.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 230.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 231.

¹⁸² *Ibidem*, p. 232.

¹⁸³ „Îndreptarea”, anul IV, nr. 269 din 22 noiembrie 1921.

¹⁸⁴ „Viitorul”, anul XIII, nr. 3981, din 26 noiembrie 1921,

de seamă din toate partidele și de aceea ar fi de dorit ca parlamentul să-i poată avea uniți¹⁸⁵. Era clar însă că acest lucru nu se mai putea înfăptui, căci „opozitia liberală” — care vorbea acum prin glasul regelui — avusese grijă ca acest lucru să devină irealizabil.

Această chemare a regelui la „deplină unitate politică”, care de fapt era un ultimatum dat guvernării Averescu, „făcuse imposibilă” chemarea imediată la conducere a lui I.C. Brătianu cu un guvern de partid, ceea ce ar fi însemnat o lipsă de tact și o demascare fățișă a acțiunilor camarilei regale, în instaurarea liberalilor. Pentru aceasta s-a impus necesitatea unui guvern de tranziție, care să pregătească și mai bine drumul venirii liberalilor și să mascheze și dorința regelui, care, chipurile, a încercat, fără rezultat un guvern „național” și în ultimă instanță a fost nevoit să apeleze tot la un guvern de partid.

Apreciind că momentul este favorabil pentru a lichida și popularitatea pe care o mai avea Take Ionescu — fostul lor partener de guvernare și rival din prezent, precum și de a torpila pentru totdeauna încercările de colaborare și de fuziune dintre gruparea politică a lui Take Ionescu și a lui Averescu, liberalii s-au gândit să-i ofere pentru moment lui Take Ionescu președinția noului guvern, în schimbul dezicerii publice de Averescu.

Cum Take Ionescu — ros toată viața de dorința de a ajunge prim-ministru măcar o dată — a acceptat cererea liberalilor căzînd pentru a cîta oară, de data aceasta fatal, în jocul lor. Astfel, la 11 decembrie 1921, Take Ionescu demisionează din guvernul Averescu, urmat și de V. Antonescu, și soarta guvernării averescane este pecetluită. La 13 decembrie 1921 Averescu este nevoit să prezinte demisia întregului cabinet.

În goana sa după putere, Take Ionescu nu s-a gândit că liberalii, încredințîndu-i formarea guvernului nu i-au înmînat și decretul de dizolvare a Adunărilor ostile lui, ceea ce a făcut posibil ca după expirarea termenului de o lună cit au fost prorogate Camerele — timp în care el s-a străduit zadarnic să obțină decretul de dizolvare a Parlamentului —, să primească la redeschidere vot de blam, fiind silit astfel să demisioneze după o guvernare efemeră de o lună de zile (17 decembrie 1921—17 ianuarie 1922).

Aceasta a fost ultima guvernare conservatoare din istoria României burghezo-moșierești și prima — așa cum arăta C. Argetoianu — cînd „o cameră românească și-a permis luxul să dea vot de blam unui guvern și să-l răstoarne”¹⁸⁶.

Planurile liberalilor își atinseseră pe deplin ținta. La 19 ianuarie 1922, I.C. Brătianu este împuternicit de rege să formeze guvernul care urma să „fericească țara cîțiva ani de zile”¹⁸⁷. Chiar a doua zi I. C. Brătianu dizolvă parlamentul și convoacă corpul electoral pentru noi alegeri în luna mai 1922, alegeri care au consacrat guvernarea Partidului național — liberal pentru aproape șase ani de zile.

¹⁸⁵ Vezi C. Xeni, *Take Ionescu*, București, 1926, p. 480—481.

¹⁸⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 1026.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 1058.

EINIGE BETRACHTUNGEN ÜBER DIE TÄTIGKEIT DER NATIONAL-LIBERALEN PARTEI ZWISCHEN DEN JAHREN 1918—1921

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der liberalen Partei, als herkömmlichem Vertreter der Bourgeoisie aus dem Altreich und vor allem der Spitzenkreise der grossen Bank — und Industrieunternehmen, gelang es in der Zeit der Konjunktur in den Jahren während und nach dem Kriege, ihre wirtschaftliche und finanzielle Macht bedeutend zu erweitern.

Die Wirtschaftslage jener Elemente, die die Klassengrundlage und den führenden Kern dieser Partei bildeten, hatte sich gefestigt, die Partei erfreute sich in Hofkreisen noch eines grossen Einflusses und hatte ihr Wahlprogramm einer radikalen Revision unterzogen und versucht, sich als alleinigen Schöpfer der nationalen Einheit und als Vorkämpfer der Reformen, die jetzt durchgeführt wurden, hinzustellen. Trotz alledem verringerte sich ihre soziale Basis und somit die Wahrscheinlichkeit, aus den Wahlen erfolgreich hervorzugehen, vor allem in den ersten Nachkriegsjahren (1918—1920) und zwar infolge der Unterdrückungspolitik, die sie gegen die Arbeiter — und demokratische Bewegung während ihrer früheren Regierungszeit geführt hatte und auch infolge der Verantwortung, die ihr im Zusammenhang mit dem wirtschaftlichen und politischen Zusammenbruch während des Krieges auferlegt wurde.

Um eben diesen Widerspruch aufzuheben, der auch die Wahlniederlagen aus den Jahren 1919 und 1920 verursacht hatte, waren die liberalen Führer gezwungen, sich vorerst zurückzuziehen und die Regierung des Landes anderen Parteien zu überlassen. In dieser Zeit überprüften sie ihre Reihen und griffen wieder das ganze Arsenal politischer, taktischer und strategischer Mittel auf, mit Hilfe derer sie die Krise überwinden mussten, in die sie die neuen, nach dem Krieg aufgetauchten politischen Kräfte hineingetrieben hatten.

Die Liberalen benutzten die Uneinigkeit zwischen den neuen politischen Gruppierungen und deren Rivalität im Kampf für die Machterlangung und es gelang ihnen, sie zu sabotieren und sie während ihrer Regierungszeit blosszustellen und sich so allmählich den Weg für die eigene Partei freizumachen.

Die Tatsache, dass es der liberalen Partei, dank der wirtschaftlichen und politischen Macht, die sich in den ersten Nachkriegsjahren wieder gefestigt hatte, gelungen war, zu Beginn des Jahres 1922 wieder an die Staatsführung zu gelangen, bewies, dass der objektive Entwicklungsprozess des Kapita-

lismuns in unserem Lande der Bourgeoisie noch Möglichkeiten gab, einige kapitalistisch gefärbte Reformen durchzuführen. Diese ermöglichten es der liberalen Partei fast während der ganzen Periode der relativen Festigung des Kapitalismuns in Rumänien (1922—1928) ihre führende Stellung im Lande zu behaupten.

TRĂSĂTURILE GENERALE ALE DEZVOLTĂRII ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC*

PARTEA a II-a

de ARON PETRIC

Capitolul II: Viața politică în România în anul 1928

Anul 1928 constituie în istorie interbelică a României un moment de cumpănă, atât pe plan economic, cât și social-politic. El corespunde sfârșitului stabilizării vremelnice a capitalismului și apariției unor tot mai evidente simptome ale crizei economice de supraproducție. În același timp, în viața politică se încheia lunga perioadă de dominație a liberalilor și venirea la guvern a Partidului național țărănesc, într-o atmosferă de mari nădejdi născute din iluziile maselor țărănești și ale unei mari părți a burgheziei mici și mijlocii, pe care campania antiliberală — dusă uneori în forme violente — reușise să le întrețină.

a) Politica guvernului liberal. Eforturile P.N.L. de prelungirea guvernării

Viața politică a României a fost dominată, încă de la începutul anului 1928, pe de o parte de încercarea Partidului național liberal de a-și prelungi guvernarea în condițiile unei stări de spirit tot mai pronunțat antiliberal, iar pe de altă parte de ofensiva partidelor de opoziție — și în primul a Partidului național țărănesc — de preluare a puterii.

Ascuțirea luptei politice era stimulată și de slăbiciunile Regenței, aflată în mare parte sub influența Partidului liberal, dar incapabilă să stăvilească agitația opoziției, care pune uneori sub semnul întrebării nu numai prestigiul, ci însăși rațiunea de a fi a acestei instituții.

Moartea lui Ion I. C. Brătianu a slăbit simțitor forța politică a Partidului liberal, tocmai într-o perioadă în care și așa el se dovedea foarte uzat și în plin proces de pierdere a popularității. Preluarea funcțiilor acestuia de către Vintilă Brătianu om politic refractar oricăror concepții și tendințe care nu intrau în programul partidului său, nu a putut umple golul creat. Perspectiva unei iminente crize și-a pus amprenta asupra ultimei perioade de guvernare a liberalilor.

Principalele probleme în jurul cărora s-a dat lupta între guvern și opoziție se refereau la politica economică și la situația ex.-principelui Carol — con-

* Partea I în *Cumidava*, II, Brașov, 1968, p. 311—332.

siderată de guvern ca o „problemă închisă”, dar agitată încontinuu de Partidul național-tărănesc și de alte grupări sau oameni politici, ca mijloc de presiune împotriva guvernului.

Pe planul politicii economice, cea mai dificilă problemă în fața căreia se găsea guvernul liberal — considerată ca fiind piatra de încercare a însăși existenței sale — era obținerea unui împrumut extern, cu ajutorul căruia urmau să fie rezolvate greutățile financiare în ansamblul lor și, îndeosebi, să fie înfăptuită stabilizarea monetară.

În vederea contractării împrumutului începuseră, încă în septembrie 1927, tratative cu experții financiari ai Ligii Națiunilor¹, dar ele s-au dovedit a fi foarte anevoioase, toate băncile străine condiționând subscrierea noului împrumut de lichidarea sau cel puțin de reglementarea convenabilă a datoriilor mai vechi, dinainte și din timpul primului război mondial. În cele din urmă, tratativele cu Banca Angliei și cu Banca federală de rezervă din New-York au eșuat, continuându-se cele cu Banca Franței și — într-o măsură mai restrinsă — cu Banca Germaniei.

La sfârșitul lui mai 1928, Victor Antonescu care tratase cu creditorii francezi comunica că, potrivit înțelegerii stabilite, ar urma să vină în țară, pentru o perioadă de 3 ani de zile, un expert financiar, care să controleze folosirea împrumutului și modul cum se garantează recuperarea acestuia. Știrea a provocat o vie agitație în cercurile guvernamentale, ea punând în evidență condițiile umiltoare cărora urma să li se supună statul român. Îngrijorarea produsă era legată și de temerea că opoziția va specula din plin această situație, creînd noi greutăți în calea tratativelor și șubrezind astfel și mai mult poziția guvernului.

Pentru a crea aparența unor succese și a consolida astfel poziția guvernului, Vintilă Brătianu a făcut în iulie 1928 o declarație potrivit căreia s-a obținut, în principiu, acordul băncilor străine în vederea stabilizării leului și acordării împrumutului necesar acestei operațiuni, dar totul urma a fi perfectat în toamnă.

Aceeași declarație voit optimistă a repetat-o și în fața Parlamentului, convocat într-o sesiune extraordinară în ziua de 26 iulie 1928, adăugînd că obținerea împrumutului va marca începutul unei noi ere de prosperitate a țării².

Problema a rămas, însă, în suspensie, rezolvarea ei nedepinzînd nu atât de atitudinea guvernului și a altor cercuri politice interne, cît de poziția creditorilor străini, care manifestau în continuare rezerve față de acordarea împrumutului și nu se arătau dispuși să treacă la definitivarea și concretizarea acordului³.

Anul 1928 a pus în fața statului român și o serie de probleme privind politica externă. Printre acestea, un loc important l-au avut relațiile cu Ungaria, legate îndeosebi de politica revizionistă a unor cercuri reacționare revanșarde.

¹ „Adevărul”, 3 ianuarie 1928; cf. C. Argetoianu, *Pentru cei de mline. Amintiri din vremea celor de ieri* (Memorii), partea a IV-a, Arhiva C.C. al P.C.R., Fond nr. 104, filele 600—601.

² „Viitorul”, 28 și 29 iulie 1928.

³ Vezi *Raportul Legației române din Paris către Ministerul Afacerilor Străine* nr. 1719 din 20 sept. 1928, în A.I.C., Fond Min. Propag. Naț., Dosar nr. 6.

Încă în prima zi a celui an a fost descoperit în gara Sankt Gorhard, situată la frontiera dintre Austria și Ungaria, un transport de mitraliere, în loc de piese de mașini cum arăta declarația vamală. Transportul, provenind din Italia, avea — de formă — ca punct de destinație o localitate din Polonia, dar în fapt urma să rămână pe teritoriul ungar⁴, spre a servi la înarmarea unităților militare maghiare. Cercetările ulterioare au restabilit adevărul în legătură cu această contrabandă, care se situa pe linia sprijinirii de către Italia a politicii de revizuire a frontierelor dusă de Ungaria și vizînd România, Iugoslavia și Cehoslovacia.

Acest incident, larg comentat și de presa europeană, a produs în țara noastră o puternică frământare, determinînd și o serie de consultări între miniștri de externe ai celor trei țări făcînd parte din Mica Înțelegere⁵, care au cerut măsuri urgente de exercitare a controlului asupra înarmării Ungariei, așa cum fusese stabilit prin tratatul de la Trianon.

Conferința Micii Înțelegeri întrunită la 20 iunie 1928 la București, a reafirmat principiile sale politice, de combatere a oricăror acțiuni menite să revizuiască prin forță frontierele stabilite prin tratatul de la Trianon⁶.

O altă problemă importantă privind politica externă a României, menținută în actualitate și în cursul anului 1928 a fost cea referitoare la optanții unguri⁷. Continuînd discuțiile purtate anterior, Consiliul Ligii Națiunilor a adoptat o rezoluție, potrivit căreia se hotăra numirea a două persoane aparținînd unor state ce fuseseră neutre în timpul primului război mondial, care să completeze tribunalul arbitral mixt⁸.

Discuțiile — lungi și anevoioase — nu au ajuns nici de data aceasta la o soluție acceptabilă ambelor părți, contele Appony uzînd de obstrucții care au mers pînă la dezavuarea plenipotențiarilor săi. În cursul dezbaterilor s-a făcut remarcată tăria argumentelor utilizate de Nicolae Titulescu, care și-a întemeiat pledoariile nu numai pe rațiuni de ordin juridic, ci și social, subliniînd necesitatea înfăptuirii reformei agrare pe seama tuturor moșiilor și în favoarea tuturor țăranilor.

Consiliul Ligii Națiunilor a adoptat la 8 iunie 1928 o rezoluție, potrivit căreia se revenea la hotărîrea sa din septembrie 1927, prin care se dădea cîștig de cauză României; totodată se făcea recomandarea ca cele două părți să continue discuțiile sub arbitrajul delegatului Ligii, în vederea reglementării problemei sub raport financiar⁹.

În august 1928 s-a produs demisia neașteptată a lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului Afacerilor Străine și trecerea lui în funcția deținută ante-

⁴ „Viitorul” din 6, 8 și 11 ianuarie 1928.

⁵ „Viitorul”, 10 ianuarie 1928.

⁶ „Viitorul”, 21 și 23 iunie 1928; cf. Armand Călinescu, *Memorii* (inedit), Arhiva C.C. al P.C.R., Fond nr. 104, Dosar nr. 10.017, fila 34.

⁷ Vezi N. Titulescu, *La reforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de la Transilvanie devant la Société des Nations, mars-juillet*, Paris, 1924; cf. Constantin D. Culcudache, *Optanții unguri*, București, 1931.

⁸ Procesele verbale ale ședințelor Consiliului Societății Națiunilor din 17 și 19 septembrie 1927, 7, 8 și 9 martie 1928, în A.I.C. Fond Min. Propag. Naț., Studii și documentare, Dosar nr. 5.

⁹ „Viitorul”, 10 iunie 1928.

rior de ministru plenipotențiar al României la Londra¹⁰. Motivarea dată în cercurile oficiale, că această schimbare s-ar datora stării precare a sănătății sale, nu cuprindea întregul adevăr, pe lângă această cauză acționind și alți factori. Astfel, era cunoscută nemulțumirea sa în legătură cu încordarea politică din țară, de natură să-i slăbească însuși suportul său pe plan diplomatic, unde reușise să-și cîștige un renume binemeritat și pe care nu-l voia diminuat prin acțiunea unor forțe pe care nu le stăpînea. De altfel, în situația politică complicată existentă în țară, formula unui guvern de uniune națională putea deveni probabilă și, în acest caz, Titulescu părea cel mai indicat să-l realizeze. Ori, pentru o astfel de eventualitate, distanțarea de tumultul luptelor politice era, desigur, recomandabilă¹¹.

Independent de motivele demisiei, ea a constituit un nou simptom al șubrezirii pozițiilor guvernului liberal, care reușea tot mai greu să se mențină la putere.

b) Lupta partidelor și a grupărilor politice din opoziție împotriva guvernării liberale

În anul 1928 lupta pentru răsturnarea guvernului liberal a atins intensitatea maximă. În ea se angajaseră aproape toate partidele de opoziție, inclusiv Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat. Deși țelurile urmărite de partidele muncitorești erau diferite de cele ale claselor dominante, exista un punct de convergență: necesitatea doborîrii oligarhiei liberale. Cei mai activi în această luptă au fost conducătorii Partidului național-țărănesc, care au și inițiat o serie de coaliții ale forțelor opoziționiste și au organizat unele manifestații de masă, menite să intimideze guvernul și să forțeze hotărîrea Regenței. Concomitent cu aceste acțiuni, Partidul național-țărănesc a desfășurat o activitate febrilă și pe plan extern, căutînd să pună într-o lumină defavorabilă politica guvernului liberal, să împiedice contractarea împrumutului în vederea stabilizării monetare și, în același timp, să cîștige simpatia și sprijinul cercurilor politice și economice din străinătate pentru o guvernare național-țărănistă¹².

Astfel, președintele P.N.Ț. vorbea despre „opt ani de sclavie politică și umilință națională...”, iar Ion Mihalache, unul dintre vicepreședinții aceluiași partid, declara că „Guvernul este virtualmente căzut. Se încăpățînează să stea la putere, dar va fi doborît printr-un atac viguros...”, el fiind o creație a regelui Ferdinand și a lui I. C. Brătianu, care nu mai existau în acel moment, iar Regența „nu-și poate substitui voința ei personală, voinței țării”¹³.

Pentru a imprima un caracter de continuitate campaniei antiliberale, oficiosul de presă al P.N.Ț. — „Dreptatea” — a introdus în coloanele sale o rubrică permanentă intitulată „Campania de răsturnare”. Acțiunile întreprinse pe plan central erau însoțite de manifestații pe plan local. Astfel la Timișoara

¹⁰ „Dreptatea”, 11 august 1928.

¹¹ Vezi și W. M. William Martin, *La retraite de M. Titulesco*, „Journal de Genève”, 7 august 1928, în A.I.C., Fond Min. Propag. Naț., Dosar nr. 6.

¹² Armand Călinescu, *op. cit.*, fila 29; cf. „Viitorul”, 1 ianuarie 1928.

¹³ „Dreptatea”, 2 ianuarie 1928.

a avut loc, la 22 ianuarie 1928, o întrunire național-tărănistă, în cadrul căreia unul dintre liderii național-tărăniști a declarat că a sosit acolo spre a suna „mobilizarea“, întrucît „Partidul național țărănesc îl declară pe actualul guvern, în mod public, de dușman al patriei“¹⁴. La fel, la Iași, în cadrul unei întruniri național-tărăniste ținută la 29 ianuarie 1928, Virgil Madgearu și alți lideri ai acestui partid au criticat Regența întrucît a făcut jocul liberalilor și au amenințat că, dacă li se va refuza guvernarea, vor porni „ca tăvălugul toți la Alba Iulia“¹⁵. În cadrul întrunirii, la care au participat și cetățeni din afara P.N.Ț., printre care și muncitorii, au fost rostite și lozinci care depășeau intențiile organizatorilor, ca: eliberarea din închisoare a lui M. Gh. Bujor, amnistie generală și legalizarea Partidului Comunist Român etc.¹⁶

Campania de răsturnare a guvernului liberal a determinat încheierea unor acorduri între diferitele partide și grupări din opoziție. Astfel N. Iorga, trecînd peste deosebirile de vederi care-l separaseră de Maniu și de ceilalți lideri național-tărăniști în perioada creării P.N.Ț. a stabilit un acord cu aceștia, trimițîndu-și reprezentanți care să ia cuvîntul la diferitele întruniri organizate de P.N.Ț.¹⁷. Acest acord a fost destul de fragil, N. Iorga amenințînd adeseori cu stricarea lui, din cauza violenței practice de conducătorii național-tărăniști în campania împotriva Regenței. O importanță deosebită a avut, pentru evoluția situației politice, acordul încheiat între Partidul național-tărănesc și Partidul social-democrat, ca urmare a cererii adresate de Ion Fluieraș în numele Comitetului Executiv al P.S.D. „de a duce împreună lupta pentru înlăturarea dictaturii și întronarea unui regim de legalitate și democrație“¹⁸. Ca urmare, începînd din februarie 1928 reprezentanți ai P.S.D. printre care Ilie Moscovici și Eftimie Gherman au participat la principalele întruniri și la alte manifestații politice organizate de P.N.Ț. în numele opoziției. Această colaborare a Partidului social-democrat cu un partid burghez a provocat multe comentarii și a creat confuzii în mișcarea socialistă. Elementele de stînga din P.S.D., care se orientau spre colaborarea cu comuniștii, au văzut în acțiunea liderilor P.S.D. o abatere de la calea luptei revoluționare prin intrarea în frontul comun al opoziției burgheze, în care muncitorii aveau, prin forța lucrurilor, un rol subordonat. Dezaprobînd această cale de colaborare cu burghezia, un grup de militanți socialiști de stînga, printre care dr. L. Ghelerter, Ștefan Voitec, Vasile Anagnoste, Zaharia Tănase, Constantin Mănescu, Mihai Moraru au părăsit Partidul social-democrat, în iunie 1928, și au înființat *Partidul socialist al muncitorilor din România*, care își propunea să încheie unitatea tuturor forțelor muncitorești, inclusiv a celor comuniste¹⁹.

Campania antiliberală s-a desfășurat cu deosebită tărie și în viața parlamentară, ajungîndu-se adeseori nu numai la violențe de limbaj, ci chiar la

¹⁴ „Viitorul“, 26 ianuarie 1928.

¹⁵ „Dreptatea“, 1 februarie 1928.

¹⁶ „Viitorul“, 31 ianuarie 1928.

¹⁷ N. Iorga, *Memorii*, V, pp. 270–271; cf. „Dreptatea“, 1 februarie 1928 și „Viitorul“, 20 martie 1928.

¹⁸ „Dreptatea“, 7 februarie 1928.

¹⁹ „Proletarul“, anul I, nr. 1, 9 iulie 1928; vezi și A. Petric, Gh. Țuțui, *L'unification du mouvement ouvrier de Roumanie*, „Bibliotheca Historica Romaniae“, Bucurest, 1967, p. 13.

încăierări. În urma unor astfel de situații, o serie de lideri ai Partidului național-țărănesc printre care Al. Vaida, Virgil Madgearu, Mihai Popovici au fost excluși de la dezbaterile parlamentare, ceea ce a dus la retragerea demonstrativă din Cameră a tuturor deputaților ardeleni²⁰ și la întărirea luptei pentru răsturnarea guvernului.

La 18 martie 1928 P.N.Ț. a organizat o mare manifestație opoziționistă la București, cu participarea a aproximativ 50.000 de oameni, strînși în mai multe săli, unde s-au ținut discursuri de către conducătorii național-țărăniști și social-democrați; de asemenea, au adus salutul lor delegați ai Partidului național. După încheierea întrunirilor, manifestații au străbătut principalele artere de circulație bucureștene, iar Iuliu Maniu, însoțit de o delegație numeroasă, s-a prezentat în audiență la Regentă, cerîndu-i să demită neîntîrziat guvernul liberal²¹. Răspunsul primit, potrivit căruia Regenta „...va aviza cînd va socoti de cuviință“, a nemulțumit pe conducătorii P.N.Ț., care-l considerau ca pe o „promisiune fără termen“; ca urmare, aceștia și-au întărit activitatea în vederea răsturnării guvernului, punînd tot mai mult în circulație proiectul unei mari adunări la Alba Iulia, care avea să însemneze începutul „revoluției“, deoarece Regenta „iese din datoria sa“²². Pînă atunci, conducerea P.N.Ț. a hotărît retragerea tuturor deputaților și senatorilor național-țărăniști de la lucrările Parlamentului.

Această atmosferă politică încordată a fost speculată de cercurile revizioniste din Ungaria, care căutau să arate că guvernul liberal încalcă libertățile democratice și, ca atare, ar fi îndreptățită revizuirea hotărîrilor tratatului de pace de la Trianon. Astfel ziarul „Budapestei Hirlap“ scria că „Astfel se coace recolta zilei de mîine maghiară! Oile rătăcite se vor întoarce. Astfel dovedesc Maniu și tovarășii lui dreptatea noastră, dreptatea lui Rothermere(...) Iar noi să stăm pregătiți pentru momentul cînd flăcările focului lui Maniu ne vor dogori hotarele“²³. Și alte ziare străine cu tendințe revizioniste, ca „Tägliche Rundschau“ scriau despre „ultimatumul“ dat de Maniu guvernului și Regentei și despre eventualitatea proclamării autonomiei Transilvaniei, în caz de refuz.

Era evident că propaganda desfășurată de conducătorii P.N.Ț. fără alegerea mijloacelor și fără aprecierea — pe toate planurile — a consecințelor, dăuna poziției țării noastre în domeniul relațiilor internaționale, ceea ce l-a și determinat pe N. Iorga să dezaprobe această agitație, deși el însuși era angrenat, pe baza acordului încheiat cu P.N.Ț., în această campanie²⁴.

În acest timp conducătorii P.N.Ț. își concentraseră eforturile în direcția proiectatei adunări ce urma să aibă loc la Alba Iulia.

Convocată pentru 6 mai 1928, ea a fost considerată de conducătorii P.N.Ț., ca un congres, primul după realizarea fuziunii.

²⁰ „Viitorul“, 16 februarie 1928.

²¹ Armand Călinescu, *op. cit.*, fila 30; cf. Viitorul „și „Dreptatea“ din 21 martie 1928.

²² „Viitorul“, 27 martie 1928.

²³ „Budapestei Hirlap“, 21 martie 1928, articolul „Revoluția lui Maniu“, reprodus în „Viitorul“, 28 martie 1928.

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, pp. 277—278.

Impresionantă ca participare numerică²⁵, adunarea de la Alba Iulia a fost mai puțin reușită sub raportul organizării și al desfășurării. Au venit în număr mare mai ales țărani din județul Alba, dar și mulți din regiuni mai îndepărtate ale Transilvaniei, porniți în căruțe sau pe jos, cu merinde pe mai multe zile, ca la „mobilizare”. Au participat, de asemenea, și muncitori, îndeosebi mineri din Valea Jiului²⁶ care, așa cum remarca Nicolae Iorga, „... aveau alt crez și urmăreau cu totul alte scopuri”²⁷. În baza acordului de colaborare existent, la Alba Iulia au fost prezenți și reprezentanți ai Partidului social-democrat (Jumanca, Fluieraș etc.); în ceea ce-l privește pe Nicolae Iorga, angajat de asemeni în acțiunea de răsturnare a guvernului, acesta a refuzat să participe „pentru creșterea figurației”, mărginindu-se să trimită numai o telegramă în care recunoștea Partidului național-țărănesc „... dreptul de a fi valorificat într-un viitor guvern *cum va înțelege Regenta*”²⁸. La adunare au participat, de asemenea, reprezentanți ai Partidului maghiar, în frunte cu Kös și Gheza Deutschek²⁹, care și-au arătat adeziunea la acțiunea întreprinsă de P.N.Ț.

După raportul prezentat de Virgil Madgearu, secretarul general al partidului, și după cuvîntul altor conducători ai P.N.Ț., a fost adoptată o moțiune în care guvernul era declarat „dușman al patriei”³⁰, hotărîndu-se lupta împotriva lui prin orice mijloace. Preoții prezenți au luat participanților un jurămint, în baza căruia se hotăra „lupta în toate orașele și satele noastre fără odihnă și cu orice jertfă (...) împotriva guvernului nelegiuit”³¹.

Apoi din mulțimea de țărani muncitori, pentru care lupta împotriva oligarhiei liberale avea un alt sens decît manevrele tactice ale liderilor național-țărăniști, și anume, ca o luptă împotriva regimului burghezo-moșieresc în ansamblul său, a fost lansată lozinka „marșului asupra Bucureștilor”, mii de oameni punîndu-se în mișcare spre a ocupa gările Teiuș și Sebeș, de unde cu trenurile urmau să se îndrepte spre Capitală³².

Hotărîrea maselor de participanți, care depășea intențiile organizatorilor a creat oarecare confuzie și divergențe de păreri în rîndurile acestora: în timp ce tineretul, grupat îndeosebi în jurul lui Aurel Dobrescu și Iuliu Hațieganu, se pronunța pentru o acțiune energetică împotriva guvernului liberal, așa cum se ceruse din rîndurile mulțimii, majoritatea conducătorilor național-țărăniști în frunte cu Iuliu Maniu s-a pronunțat pentru o „liniștire a spiritelor”, țărani

²⁵ Datele furnizate de diferitele surse sînt destul de contradictorii, mergînd de la cifra de 35 000 oameni indicată de presa liberală, pînă la cea de 150 000 dată de Armand Călinescu. Pare verosimilă cifra de aproximativ 100 000 oameni.

²⁶ Presa liberală scria că acești muncitori erau comuniști care veniseră „cu steaguri roșii și cu emblema sovietică, secera și ciocanul” („Viitorul”, 8 mai 1928); este evidentă tendința de a „compromite” prin aceasta pe conducătorii național-țărăniști.

²⁷ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 422.

²⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 422; cf. *Memorii*, V, p. 286.

²⁹ „Viitorul”, 13 și 17 mai 1928.

³⁰ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 32; cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 286.

³¹ „Dreptatea”, 10 mai 1928. N. Iorga notează că „La lumina focurilor înalte, 100 000 de oameni, ca la 1784 sau la 1848, strigau” „Azi să se schimbe guvernul, azi!”, „Murim azi, și aici!” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 286).

³² Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 32.

fiind îndemnați să plece acasă, în care scop s-a și cerut guvernului gratuitate pe trenuri³³, ceea ce guvernul a refuzat. Cu tot cuvîntul de ordine dat de conducătorii P.N.Ț., numeroși țărani, pătrunși de o puternică ură împotriva dominației spoliatoare a guvernului liberal, au pornit pe jos spre București, înfrîngînd opreliștile și măsurile represive luate de autorități împotriva lor; cîteva mii dintre ei au reușit să ajungă, în grupuri, pînă la Brașov, de unde au trebuit să se risipească și să se întoarcă în satele lor. Astfel „marșul asupra Bucureștilor“ nu s-a realizat, conducătorii P.N.Ț. nevoind să împingă acțiunea lor pe un fâgaș revoluționar, la capătul căruia se puteau ivi consecințe neprevăzute și nedorite de ei; pe de altă parte, nici masele de țărani și muncitori prezenți la Alba Iulia nu au reușit să impună evenimentelor o evoluție corespunzătoare intereselor lor, din cauza lipsei de unire, a dezbinării existente în mișcarea muncitorească și a luptei fracționiste, care începuse să se facă simțită încă în acea perioadă în Partidul Comunist Român. În aceste condiții, adunarea de la Alba Iulia a putut fi folosită ca un mijloc de șantaj politic al Partidului național țărănesc, care amenințînd cu „războiul civil“, a urmărit să capete puterea de la Regență și liberali³⁴.

În cadrul adunării, conducătorii P.N.Ț. au folosit ca mijloc de presiune asupra guvernului și a Regenței și spectrul aducerii în țară a lui Carol.

Știrile, contradictorii, nu ne îngăduie încă să precizăm în ce măsură conducerea P.N.Ț. a întreprins o acțiune organizată în acest sens. Este probabil că unii dintre conducătorii național-țărăniști, și în primul rînd I. Miha-lache, erau pentru o asemenea soluție, în timp ce alții manifestau rezerve³⁵. Cert este, însă, că cei mai mulți conducători ai P.N.Ț., printre care și Iuliu Maniu, au făcut din legăturile cu Carol capital politic, manevrînd cu proiectele de aducere a acestuia în țară pentru a exercita presiuni asupra liberalilor și a Regenței. Chiar dacă pentru liderii național-țărăniști aducerea lui Carol nu a fost un scop, ci mai degrabă un *mijloc* de a-și netezi drumul spre putere, propaganda desfășurată de ei a alimentat curentul „carlist“ și a pregătît, vrînd-nevrînd, terenul pentru întoarcerea lui Carol.

Perioada ce a urmat adunării de la Alba Iulia a marcat trecerea campaniei împotriva guvernului liberal în faza finală. Totodată s-au adus și unele clarificări în raporturile dintre partidele de opoziție, interesate toate în răsturnarea guvernului, dar dorind fiecare să fie beneficiarul principal al acestei acțiuni.

Faptul că național-țărăniștii considerau guvernarea liberală ca fiind practic încheiată iar succesiunea ca neputînd să revină decît P.N.Ț., i-a determinat să aibă o atitudine de răceală față de celelalte partide de opoziție, colaborarea cu ele apărîndu-le ca lipsită de importanță. O asemenea poziție nu a rămas fără răspuns din partea acestora și îndeosebi din partea Partidului național, cu care colaborarea fusese și pînă acum mai puțin strînsă³⁶.

³³ „Viitorul“, 9 mai 1928. Vezi și Armand Călinescu, *loc. cit.*

³⁴ A. Nicolau, *Partidul Comunist și Alba Iulia*, în *Lupta de clasă*, nr. 8–9 (septembrie-decembrie), 1928, p. 42.

³⁵ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 33; cf. C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 955.

³⁶ „Neamul Românesc“, 30 mai 1928.

La rîndul său Al. Averescu, socotind că P.N.Ț. și-a împrumutat perspectivele de guvernare prin limbajul violent folosit la adresa Regentei³⁷, a deschis o campanie violentă împotriva acestui partid, încercînd în același timp puncte de contact cu Partidul național, în vederea obținerii sprijinului acestuia în cazul în care i se va încredința formarea guvernului³⁸.

Astfel, din vechea coaliție a opoziției mai rămăseseră legate doar Partidul național-țărănesc și Partidul social-democrat, ceea ce n-a micșorat intensitatea cu care P.N.Ț. își desfășura campania antiguvernamentală.

La sfîrșitul lui mai 1928, Biroul Partidului național-țărănesc a contestat în mod oficial dreptul guvernului liberal de a-și continua activitatea politică și de a reprezenta țara în tratativele cu creditorii străini³⁹; totodată a hotărît retragerea deputaților și senatorilor național-țărăniști de la lucrările parlamentului, considerat ca anticonstituțional, întrunindu-se, în schimb, într-o adunare separată, considerată de ei ca fiind „adevăratul parlament”⁴⁰.

În toamnă, Partidul național-țărănesc a organizat o serie de conferințe cu caracter regional — la București, Iași, Cluj, Craiova etc., în care a reluat amenințarea că, dacă nu va fi adus la conducere pe cale constituțională, va face „revoluție” sau chiar „război”⁴¹.

În această atmosferă de încordare politică s-a deschis, la 15 octombrie 1928, sesiunea ordinară a corpurilor legiuitoare, a cărei sarcină era, potrivit mesajului regal, înfăptuirea stabilizării monetare prin împrumutul străin, adoptarea bugetului pe anul 1929, reorganizarea poliției și a jandarmeriei, întărirea armatei, modificarea legii administrative etc.⁴².

Partidul național-liberal voia să creeze, și prin aceasta, impresia că se află încă pe o poziție solidă, avînd de rezolvat o serie de probleme importante.

Evenimentele evoluau, însă, spre o criză apropiată a guvernului liberal și spre formarea unui guvern național-țărănesc; către o astfel de soluție înclina tot mai mult însuși regentul Buzdugan care, temîndu-se de o apropiere tot mai strînsă între conducătorii național-țărăniști și Carol, considera că singura cale de a împiedica un astfel de curs al evenimentelor ar fi chemarea temporară la guvern a național-țărăniștilor, ceea ce i-ar face pe aceștia să nu mai fie interesați în sprijinirea întoarcerii ex-prințului ci, din contră, fiind obligați să vegheze la păstrarea ordinii constituționale, vor adopta chiar o poziție ostilă față de agitația pro-carlistă. În același timp, greutățile economice cărora va trebui să le facă față, vor uza inevitabil forțele guvernului, în vreme ce Partidul național-liberal își va putea reface și consolida prestigiul atît de mult zdruncinat în acel moment⁴³. Către o astfel de soluție se pare că înclinau chiar Vintilă Brătianu și I. G. Duca, obosiți de hărțuiala opoziției și încredințați că o guvernare național-țărănistă nu ar putea fi decît de scurtă durată, ținînd seama de dificultățile ce trebuiau învinse și de lipsa de experi-

³⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 291.

³⁸ *Ibidem*, pp. 304 și 308; vezi și „Viitorul”, 18 septembrie 1928.

³⁹ „Dreptatea”, 25 mai 1928.

⁴⁰ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 36.

⁴¹ „Viitorul”, 17 octombrie 1928.

⁴² „Viitorul”, 16 octombrie 1928.

⁴³ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 1029.

ență a cadrelor acestui partid, format ca o forță de opoziție, cu orientare permanent protestatară, dar nu și ca un organism politic cu funcții constructive, de guvernare.

e) Căderea guvernului liberal și formarea primului guvern național-tărănesc

În timp ce presa oficioasă liberală se străduia încă să creeze impresia unei stabilități a situației politice, afirmind că nu putea fi vorba despre o criză de guvern, ci mai degrabă o „criză a opoziției”, Vintilă Brătianu prezintă Regenței demisia cabinetului său (3 noiembrie 1928)⁴⁴.

Comunicatul dat cu acel prilej de conducerea Partidului național-liberal era în parte echivoc, și chiar în contradicție cu știrile furnizate anterior, de către guvern. El arăta că „Negocierile în vederea stabilizării și a împrumutului fiind aproape terminate (anterior se afirmase că ele se încheiaseră cu succes, n.n.), dl. Vintilă Brătianu a considerat că era necesar — pentru a asigura aplicarea și continuarea politicii de consolidare financiară — de a preconiza constituirea unui guvern de solidaritate și concordie națională. Neputînd să obțină acest rezultat și fiind pus în imposibilitate de a continua cu eficacitate sarcina sa, ...a remis azi dimineață Regenței demisia cabinetului”⁴⁵.

Neclară este și afirmația din textul comunicatului, potrivit căreia ar fi existat intenția Partidului liberal de a constitui un „guvern de solidaritate și concordie națională”, despre care pînă atunci conducerea acestui partid nu vorbise nimic. Aceste probleme au fost lămurite în parte prin declarațiile făcute de Vintilă Brătianu la consfătuirea parlamentarilor majoritari, în care acesta a arătat că reprezentanții băncilor străine ceruseră o „garanție de stabilitate a guvernului care să onoreze obligațiile luate” sau, cel puțin, o promisiune fermă că cei ce vor succeda la guvern vor recunoaște pe deplin valabilitatea acordurilor încheiate și a obligațiilor decurgînd din ele. Realizarea acestor condiții a apărut, în ultima fază a tratativelor cu creditorii străini ca o condiție „sine qua non”⁴⁶.

Or, cum din partea conducătorilor P.N.Ț., principalii exponenți ai opoziției, nu a putut fi obținută nici garanția destinderii politice — fie sub forma continuării guvernării liberale, fie sub aceea a constituirii unui guvern de „concordie națională” — și nici promisiunea recunoașterii valabilității acordurilor financiare ce urmau a se încheia, guvernul liberal s-a văzut nevoit să demisioneze.

Din aceste declarații, din cele ale altor oameni politici, ca și din materialele cuprinse în presa română și străină rezultă că, deși situația guvernului

⁴⁴ „Viitorul”, 4 noiembrie 1928; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 312; C. Argetoianu *da* o dată greșită — 9 noiembrie 1928 (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 1031 și urm.).

⁴⁵ „Viitorul”, 4 noiembrie 1928.

⁴⁶ *Declarațiile lui Vintilă Brătianu în fața majorităților parlamentare, la 3 noiembrie 1928*, „Viitorul”, 6 noiembrie 1928.

era de mai multă vreme precară, ceea ce a hotărît căderea sa a fost imposibilitatea obținerii împrumutului străin în condițiile unei situații politice încordate, grefată pe fondul creșterii nemulțumirii maselor față de politica rapace a oligarhiei liberale, fapt care a ușurat acțiunea Partidului național țărănesc de răsturnare a guvernului⁴⁷.

Poziția cercurilor financiare străine era determinată nu numai de grija de a obține garanții cât mai sigure pentru împrumutul ce urmau să-l acorde statului român, ci și de dezaprobarea pentru sistemul protecționist practicat de guvernul liberal, sistem care era cu atât mai neconvenabil pentru ele, cu cât spre sfârșitul anului 1928 simptomele crizei economice începeau să se facă simțite, ceea ce ascuțea și mai mult lupta pentru piețe. Din contră, politica „porților deschise” preconizată de Partidul național țărănesc, tendința spre colaborare cu capitalul străin manifestată de conducătorii acestuia erau de natură să recomande sprijinirea P.N.Ț. în lupta pentru putere; aceasta și explică de ce majoritatea ziarelor străine, de la cele care exprimau punctul de vedere al cercurilor monopoliste pînă la cele de stînga — desigur de pe poziții diferite — se pronunțau pentru constituirea unui guvern național-țărănesc.

Consultările care au avut loc în zilele următoare demisiei guvernului liberal au pus în fața Regenței mai multe formule de soluționare a crizei ministeriale. Nicolae Iorga, vorbind în numele Partidului național dar reprezentînd și pe Averescu, a propus un „guvern de coaliție”, avînd sarcini limitate: semnarea împrumutului, efectuarea stabilizării monetare și organizarea de alegeri generale, după care urma să demisioneze spre a lăsa loc unui guvern constituit pe baza rezultatelor consultării electorale⁴⁸. Cu această formulă s-au declarat de acord și dr. N. Lupu, Vintilă Brătianu, precum și președinții Camerei și Senatului. Iuliu Maniu, în numele P.N.Ț. a respins, însă, această propunere, arătînd că își asumă pe deplin responsabilitatea formării unui guvern național-țărănesc și că nu discută altă situație⁴⁹. Principalul argument adus de Maniu în respingerea formulei guvernului de coaliție a fost că acesta ar fi urmat să conducă cu ajutorul parlamentului existent, în care liberalii aveau majoritatea, și pe care național-țărăniștii îl considerau ca neconstituțional.

Cum tratativele în vederea formării noului guvern intraseră în impas, la propunerea lui Vintilă Brătianu a fost chemat de la Londra Nicolae Titulescu, căruia i s-a încredințat misiunea de a încerca formarea guvernului de „concentrare națională”⁵⁰. Consultarea conducătorilor principalelor partide burghezo-moșierești nu a permis o apropiere a punctelor de vedere, persistînd deosebirile manifestate și mai înainte; în acele condiții, Titulescu și-a depus mandatul la 9 noiembrie 1928.

În aceeași zi, Regența încredințează lui Iuliu Maniu misiunea formării noului guvern, care depune jurămîntul la 10 noiembrie 1928 în următoarea alcătuire⁵¹:

⁴⁷ „Viitorul”, 6 noiembrie 1928.

⁴⁸ N. Iorga, *op. cit.*, pp. 312—313; cf. „Viitorul”, 6 noiembrie 1928.

⁴⁹ „Dreptatea”, 7 și 8 noiembrie 1928. Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 314.

⁵⁰ „Viitorul”, 9 noiembrie 1928; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 315.

⁵¹ „Monitorul Oficial”, nr. 251 bis, 10 noiembrie 1928.

Iuliu Maniu — președinte al Consiliului de miniștri; *dr. Al. Vaida-Voevod* — ministru de interne; *Aurel Vlad* — ministrul cultelor și artelor; *Mihail Popovici* — ministru de finanțe; *Pantelimon Halippa* — ministru de stat și ad-interim la lucrările publice; *Ion Mihalache* — ministrul agriculturii și domeniilor; *G.G. Mironescu* — ministru al afacerilor străine; *Grigore Iunian* — ministrul justiției; *Sever Dan* — ministrul sănătății; *Virgil Madgearu* — ministrul industriei și comerțului; general *Henri Cihoski* — ministru de război; general *N. Alebra* — ministrul comunicațiilor; *N. Costăchescu* — ministrul instrucțiunii; *I. Răducanu* — ministrul muncii și ocrotirilor sociale; *Sever Bocu* — ministru de stat; *dr. Voicu Nițescu* — ministru de stat; *T. Sauciuc-Săveanu* — ministru de stat. Ca subsecretari de stat au fost numiți: *I. Lugoșanu* — la Președinția Consiliului de miniștri; *D.R. Ioanițescu* — la Interne; *dr. Aurel Dobrescu* — la ministerul agriculturii și domeniilor și *Eduard Mirlo* la Interne. La 17 noiembrie 1928, lista a fost completată prin numirea lui *Virgil Polîrcă* în calitate de subsecretar de stat la ministerul agriculturii și domeniilor, cu sarcina de a contribui la „desăvîrșirea reformei agrare”.

Compoziția guvernului reflecta, în ansamblul său, predominarea elementelor provenind din fostul Partid național asupra celor care reprezentau pe țărăniști⁶², ceea ce a provocat nemulțumirea acestora din urmă, care-l acuzau pe Maniu de tendințe regionaliste.

Formarea primului guvern național-țărănesc a fost comentată, cum era de așteptat, în mod diferit în presa din țară și din străinătate.

Astfel, în timp ce ziarele care exprimau punctele de vedere ale Partidului național liberal, Partidului poporului și Partidului național, considerau venirea la guvern a național-țărăniștilor ca o greșeală ale cărei consecințe nu vor întârzia să se facă simțite, presa favorabilă Partidului național-țărănesc ca „Dimineata”, „Adevărul”, și chiar cea cu o orientare mai independentă ca „Argus”, „Curentul” etc. a salutat evenimentul, exprimându-și încrederea în realizarea unui bogat program constructiv; o poziție similară a adoptat chiar și „Universul”, care avusese vădite simpatii față de liberali, dar căuta acum — din motive de oportunism — retransarea pe o poziție favorabilă. De asemenea, presa minorităților naționale a primit favorabil evenimentul, exprimându-și speranța că cele promise în opoziție vor fi realizate, îndeosebi în ceea ce privea situația naționalităților conlocuitoare.

Presa străină a primit, în general, favorabil venirea la guvern a național-țărăniștilor. Astfel, „Le Temps” considera soluția dată crizei ministeriale din România ca unica posibilă⁶³, iar „Journal de Genève” își exprima speranța că în țara noastră se va inaugura un adevărat regim parlamentar. Reflectînd poziția cercurilor de dreapta, care se temeau de o orientare revoluționară a guvernului național-țărănesc, „Revue des deux mondes” preciza cu satisfacție că, așa cum rezulta dintr-un interviu anterior al lui Iuliu Maniu, P.N.Ț. nu era un partid revoluționar, ci conservator și dinastic, Maniu și Mihalache fiind considerați de presa sovietică drept „anticomuniști notorii”⁶⁴.

⁶² Raportul era de 9 la 6 în favoarea celor dintîi, fără să mai adăugăm faptul că lor le aparținea și președinția Consiliului de miniștri.

⁶³ „Le Temps”, 14 noiembrie 1928.

⁶⁴ „Revue des deux mondes”, 15 noiembrie 1928.

În general, prima guvernare național-țărănistă începea sub semnul unui sentiment de încredere, într-o atmosferă îmbinată de nădejdi⁵⁵ — care în cea mai mare parte erau doar iluzii — privind înfăptuirea unor transformări social-politice cu caracter democratic, de mult așteptate de masă. O astfel de atmosferă a domnit și în perioada alegerilor parlamentare, ceea ce explica în bună măsură și rezultatul lor.

d) Alegerile parlamentare din decembrie 1928 și consecințele lor

Deși conducătorii național-țărăniști condamnaseră sistemul practicat de liberali în baza căruia partidul care urmează să guverneze organizează el însuși alegerile parlamentare, de data aceasta au trecut peste obiecția formulată anterior și, a doua zi chiar după constituirea guvernului, au dizolvat adunările legiuitoare, convocând corpul electoral în vederea alegerilor pentru Cameră în ziua de 12 decembrie 1928, iar pentru Senat în zilele de 15, 17 și 19 decembrie 1928⁵⁶.

Dizolvarea parlamentului și convocarea alegătorilor pentru o dată apropiată au marcat începutul campaniei electorale, desfășurată într-o atmosferă încordată, în care luptele politice au cunoscut o violență deosebită mai ales la sate, unde fanatismul unor țărani, instigați de bande de bătăuși, exalta propaganda național-țărănistă, împiedicând pe reprezentanții partidelor de opoziție să-și desfășoare activitatea. În numeroase localități au avut loc ciocniri între țărani și muncitori pe de o parte și primarii liberali, sprijiniți uneori de jandarmi pe de altă parte, ceea ce oglindea nemulțumirea maselor față de guvernarea liberală de curind încheiată⁵⁷.

Cu prilejul desfășurării campaniei electorale, în cadrul a numeroase întruniri reprezentanții mișcării revoluționare, candidați pe listele Blocului Muncitoresc Țărănesc, au manifestat pentru libertăți democratice; în multe cazuri astfel de acțiuni s-au desfășurat cu prilejul unor întruniri convocate de Partidul național țărănesc, ca în cazul celei de la București din 25 noiembrie 1928, cînd grupuri de manifestați au cîntat chiar „Internaționala”⁵⁸.

Sub presiunea puternicului curent de opinie în favoarea lărgirii libertăților democratice, guvernul a luat, la începutul activității sale, unele măsuri în această direcție. Printre acestea s-a situat și adoptarea, la 20 noiembrie 1928, a Decretului prin care se ridică starea de asediu instituită prin hotărîri anterioare, menținîndu-se, ca măsură tranzitorie, numai în zona de frontieră, pe o fișie de 10—15 km în adîncime (cu excepția, și aici, a orașelor reședință

⁵⁵ N. Iorga notează că „... instalarea d-lui Maniu se făcea, la 9 (sic!) ale lunii, în strigătele străzii, care-și aveau biruința deplină” (N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 424).

⁵⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 252, din 11 noiembrie 1928.

⁵⁷ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 1042; vezi și „Viitorul”, 14 noiembrie 1928. N. Iorga notează: „Generalul Coandă îmi spune că la Roman sovietele țărănești împart pămînturile” ... „Țăranii săraci din Vest ar porni asupra „domniilor”, „fără deosebire” (*Memorii*, V, p. 319).

⁵⁸ „Viitorul”, 29 noiembrie 1928.

de județ, unde starea de asediu se desființa). De asemenea, în baza aceluiași Decret, se desființa cenzura pentru toate publicațiile interne⁵⁹.

Cu toate acestea, climatul politic nu a fost favorabil desfășurării libere a luptei de opinii, mai ales pentru forțele democratice.

În perioada campaniei electorale și în zilele alegerilor au fost făcute multe presiuni asupra alegătorilor și au fost comise ingerințe administrative; consiliile comunale au fost dizolvate fără să fi existat întotdeauna temei legal, au fost mutați („în interes de serviciu”) numeroși pretori și notari, au fost destituiți unii funcționari publici considerați ca fiind „ostili” guvernului, s-au falsificat cărți de alegător, iar sediile și limitele teritoriale ale unor circumscripții electorale au fost schimbate în ultimul moment, pentru a provoca confuzie și a înlesni manevrele aparatului de stat însărcinat cu organizarea alegerilor. Cele mai abuzive măsuri au fost luate împotriva Blocului Muncitoresc Țărănesc, ai cărui reprezentanți au fost în multe locuri împiedicați să depună liste de candidați și să desfășoare propaganda electorală.

În vederea alegerilor s-a produs o regroupare de forțe, atît în jurul Partidului național țărănesc, cit. și în lagărul opoziției.

Astfel, acordul dintre P.N.Ț. și P.S.D., încheiat în perioada luptei împotriva guvernului liberal, se transformă într-o coaliție electorală, stabilindu-se liste comune de candidați, pe baza cărora Partidului social-democrat i se acordau 9 locuri pentru principalele cadre ale partidului și ale sindicatelor aflate sub influența acestuia.

De asemenea, Partidul național țărănesc a încheiat cartel cu Partidul German.

O anumită regroupare s-a produs și în rîndurile opoziției, prin încheierea cartelului electoral dintre Partidul poporului și Partidul național⁶⁰.

Blocul Muncitoresc Țărănesc a participat la alegeri pe liste proprii, depunînd liste în 36 de județe. Printre candidații săi s-au aflat o serie de militanți de seamă ca Lucrețiu Pătrășcanu, Mihail Cruceanu, N. Popescu-Doreanu, Ion Niculi, Boris Stefanov.

O caracteristică a alegerilor din decembrie 1928 a constituit-o faptul că, deși numărul listelor depuse de partidele politice „mari” se redusese la 7 — ca urmare și a încheierii unor coaliții electorale —, s-a ajuns, totuși, la o anumită dispersare a forțelor politice, ca urmare a depunerii de candidaturi de către o serie de grupări independente cu caracter local (la Fălticeni, Gorj, Tecuci, Buzău, Roman) și de grupări disidente desprinse din Partidul național liberal (Prahova, Constanța, Botoșani) sau chiar din Partidul național țărănesc⁶¹.

La alegerile pentru Camera deputaților au fost înscrși 3 671 352 alegători, din care au votat 2 840 680, aproape 800 000 neprezentîndu-se în fața urnelor.

Din totalul voturilor exprimate, Partidul național țărănesc, în cartel cu P.S.D. și cu Partidul German, a obținut 2 208 922, ceea ce reprezenta

⁵⁹ „Argus”, 22 noiembrie 1928.

⁶⁰ N. Iorga, *Memorii*, pp. 316—318; vezi și „Viitorul”, 25 noiembrie.

⁶¹ „Monitorul Oficial”, nr. 283, 19 decembrie 1928, pp. 10661—10662.

77,76%; Partidul național liberal a obținut abia 185 939 voturi, reprezentând 6,55%; Partidul maghiar a obținut 172 699, reprezentând 6,08%; Partidul poporului și Partidul național (pe liste comune) au obținut 70 490 voturi, adică 2,48%; Partidul țărănesc (dr. N. Lupu) a obținut 70 506 voturi, ceea ce reprezenta 2,48%; Blocul muncitoresc țărănesc, în ciuda vexațiunilor la care a fost supus, a obținut 38 351 de voturi, ceea ce reprezenta 1,35%, dar neîntrunind 2% din voturi pe țară, nu a putut trimite reprezentanți în parlament. Procente mai mici au obținut celelalte grupări, ca Liga apărării naționale creștine (1,14%) și grupările independente și disidente⁶².

Rezultatul alegerilor a constituit un succes indiscutabil al Partidului național țărănesc, care a întrunit o majoritate hotărâtoare în raport cu celelalte partide, așa cum nu obținuse nici o altă grupare politică după anul 1918. Chiar dacă ținem seama de presiunile administrative și de ingerințele comise în timpul campaniei electorale și a alegerilor, nu poate fi negat faptul că P.N.Ț. a polarizat în acel moment simpatia unor largi mase de alegători, care nădăjduiau că va începe o eră nouă de transformări democratice. În mod corespunzător, alegerile au confirmat pierderea aproape totală a influenței Partidului național liberal în rîndurile alegătorilor, apăsăți de marele capital bancaro-industrial și de regimul de îngrădire a libertăților democratice. Rezultatul votului a demonstrat, de asemenea, că grupările mărunte — independente și disidente — deși numeroase, au avut o pondere foarte mică în tabloul repartizării voturilor, ceea ce a făcut ca nici una din ele să nu poată trimite reprezentanți în parlament.

Pe baza voturilor obținute, Partidul național țărănesc în cartel cu P.S.D. și cu Partidul German a primit 158 mandate, la care s-au adăugat 190 reprezentînd prima majoritară, deci un total de 348 mandate, față de numai 13 ale Partidului național liberal, 16 ale Partidului Maghiar⁶³, 5 ale Partidului țărănesc și 5 ale Partidului poporului cartelat cu Partidul național.

P.N.Ț. dispunea, astfel, de o zdrobitoare majoritate parlamentară, care îi permitea să treacă, fără riscul unei coalizări potrivnice a opoziției, la realizarea programului de reforme economice și social-politice atîta vreme agitat în anii de opoziție și reinnoit în perioada campaniei electorale⁶⁴.

Guvernările național-țărăniști din anii crizei economice aveau să ducă, însă, la demascarea caracterului demagogic al acestui program și, o dată cu aceasta, la compromiterea Partidului național țărănesc.

⁶² „Monitorul Oficial“, nr. 283, 19 decembrie 1928; vezi și Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice, în cifre și grafice, 1919–1932*, Sibiu (f.a.), Tablourile V, Va, Vb, Vc, Vd, Ve, Vf, VI, VII.

⁶³ Deși Partidul maghiar a obținut un procent mai mic de voturi în raport cu Partidul național-liberal (6,08% față de 5,55%), el a reușit să trimită în Cameră un număr mai mare de deputați, datorită faptului că a obținut majorități absolute în județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune.

⁶⁴ *Manifestul către țară al Partidului național țărănesc*, în „Argus“, 30 noiembrie 1928.

DIE ALLGEMEINEN KENNZEICHEN DER ENTWICKLUNG RUMÄNIENS IM ERSTEN JAHRZEHT ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN (II. TEIL)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Das politische Leben Rumäniens im Jahre 1928 ist gekennzeichnet durch die Aktionen politisch-oppositioneller Parteien und Gruppierungen gegen die „liberale“ Regierung.

An der Aktion zum Sturz der „liberalen“ Regierung waren umfangreiche sozial-politische Kräfte interessiert, vor allem die von der Kommunistischen Partei Rumäniens geführte Arbeiterklasse, bis zu den bürgerlichen Oppositionsparteien, im Besonderen der Nationalen Bauernpartei, dabei aber gingen gewiss Plattform und Kampfziele dieser „antiliberalen“ Kräfte in einigen Fällen völlig auseinander.

Die Nationale Bauernpartei nützte die Unzufriedenheit der Museen dazu aus, die gegen die Regierung gerichteten Aktionen zu verstärken. Aus diesem Grunde regten sie die Abhaltung einer Reihe von öffentlichen Kundgebungen an, die in der grossen gegen die Regierung einberufenen Versammlung vom 6. Mai 1928 gipfelte. Hier nahm sie offen gegen die Staatsmacht Stellung und drohte mit der Entstehung eines Bürgerkrieges, wenn ihre Forderungen nicht berücksichtigt werden sollten. Aus dem gleichen Grunde bedienten sich die Führer der Nationalen Bauernpartei der Unterstützung einiger auswärtiger imperialistischer Kreise, die mit den von der Regierung unternommen Massnahmen unzufrieden waren. Es waren dies Massnahmen, durch die die Ausbeutungsmöglichkeiten der Bodenschätze Rumäniens durch fremdes Kapital eingeschränkt werden sollten. In diesem Zusammenhang muss auch die Weigerung einiger ausländischer Banken verstanden werden, der liberalen Regierung die angeforderte Summe für die Stabilisierung der rumänischen Währung zu bewilligen, ein Faktor, der ausser den bereits angeführten Gründen zwangsweise zur Abdankung der Regierung (am 3. November 1928) und zur Berufung der Nationalen Bauernpartei zur Regierungsbildung, geführt hat.

In der Führung der neuen Regierung, die sich aus den Mitgliedern der alten Bauernpartei zusammensetzte, waren die aus der letzteren stammenden Elemente vorherrschend. Diese Tatsache illustrierte die Absicht der neuen Regierung, eine rechtsgerichtete Orientierung zu betreiben,

Die Parlamentswahlen vom Dezember 1928 standen im Zeichen einer regen politischen Beteiligung. Sie stellten einen nicht anfechtbaren Sieg der Nationalen Bauernpartei über die anderen Parteien der herrschenden Klassen dar. Es war dies vor allem ein Sieg über die nationalliberale Partei, ein phänomenales Ereignis, das die tiefe Unzufriedenheit der Volksmassen gegenüber den schönfärberischen Rednereien der „liberalen“ Partei zum Ausdruck brachte. Er zeigt zugleich, welche Illusionen die breiten Volksmassen, in erster Linie die Bauern von den Möglichkeiten wirtschaftlicher und politischer Veränderungen hegten. Es waren dies Versprechungen, die ihnen die Führer der Nationalen Bauernpartei in demagogischer Weise in den Jahren der Opposition gemacht hatten.

CÎTEVA ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA P. C. R. ȘI MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN JUDEȚUL BRAȘOV ÎNTRE ANII 1929—1933

de DORICA BUCUR

Furtuna crizei economice de supraproducție care a bîntuit lumea capitalistă între anii 1929—1933, s-a abătut cu o deosebită intensitate și asupra țării noastre.

România, verigă slabă a lanțului capitalist, înregistrează efecte grave în toate ramurile economiei, datorită unor factori interni și externi, printre care și acela că în economia noastră predomina o agricultură înapoiată cu puternice rămășițe feudale¹, iar o altă cauză o constituia dependența țării de capitalul străin.

Prețurile au scăzut catastrofal, iar producția s-a prăbușit în toate ramurile sale; excepție a făcut industria petrolieră care a înregistrat o creștere datorită dependenței ei de monopolurile străine.

Apogeul crizei este atins în țara noastră în 1932, cînd indicele general al producției industriale a scăzut din punct de vedere valoric la 57,7% față de 1929, iar șomajul a căpătat în 1932 o extindere fără precedent, ajungînd la circa 35% din totalul salariaților², depășind cifra de 300 000.

În agricultură, care era o ramură preponderentă în ansamblul economiei naționale, au fost afectate toate sectoarele, criza manifestîndu-se sub cele mai variate forme. În acest sector „criza a dus la ruinarea a milioane de producători agricoli mici și mijlocii și la accentuarea degradării agriculturii. Prețurile produselor agricole au scăzut, în timp ce prețurile mărfurilor industriale s-au menținut la un nivel relativ ridicat. Acest decalaj a agravat situația maselor țărănimii, restringînd totodată piața pentru mărfurile industriale”³.

Paralel cu criza economică, în țara noastră s-a înregistrat și o accentuată criză politică, manifestată prin fărîmițarea partidelor politice, al căror număr a crescut de la 7 în 1929 la 17 în 1932, prin adevărata cavalcadă a succesiunii la conducerea țării a celor 8 guverne și prin numeroasele remanieri care au

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 33.

² Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 34.

³ *Ibidem*.

avut loc, demonstrind în acest fel incapacitatea claselor exploatoare de-a face față situației politice încordate din țară⁴.

Pentru a stăvili valul luptelor revendicative, care creștea în rindul păturilor largi populare din cauza înrăutățirii situației lor materiale, guvernul a limitat continuu drepturile democratice ale maselor; rind pe rind au fost instituite legi antimuncitorești, a fost interzis, în fapt, dreptul la grevă, au fost dizolvate Sindicatele unitare, iar cei 5 deputați ai Blocului muncitoresc-țărănesc aleși în anul 1931 au fost excluși din parlament⁵. Dar principalul obiectiv al politicii partidelor burghezo-moșierești a fost aruncarea greutăților crizei economice pe spinarea maselor, în scopul menținerii de profituri ridicate de către exploataori; în acest scop s-a pornit o puternică ofensivă împotriva condițiilor de muncă și de viață ale muncitorilor, prin introducerea așa-numitelor „curbe de sacrificiu“.

Ca o ripostă hotărâtă a clasei muncitoare, puternic activizată din punct de vedere politic împotriva ofensivei cercurilor conducătoare, s-a înregistrat în această perioadă un torent de puternice acțiuni muncitorești, care imbinând obiectivele economice cu cele politice, au crescut continuu în intensitate și combativitate, au căpătat o extensiune tot mai mare⁶.

Imbinând formele luptei legale cu cea ilegală, P.C.R., a cărui influență a crescut tot mai mult în rindul maselor, a condus luptele muncitorilor, țărănilor și a altor categorii de oameni ai muncii, pe tot cuprinsul țării. P.C.R. a fost portdrapelul năzuințelor și aspirațiilor maselor, pe care le-a condus cu destoinicie și devotament.

Încadrându-se în lupta generală condusă de P.C.R. și desfășurată pe întreg teritoriul țării, secția locală din județul Brașov a inițiat, organizat și condus lupta oamenilor muncii pentru ieșirea revoluțională din criză. Secția locală a P.C.R. din județul Brașov va duce lupta pe două planuri: prin intermediul organizațiilor sale legale, locale sau generale, care activau pe teritoriul județului și, ilegal, prin nucleele comuniste și comitetele de acțiune înființate în această perioadă. Întrunirile, demonstrațiile, difuzarea de manifeste, conflictele latente de muncă sau grevele sînt cîteva din formele de luptă adoptate pe teritoriul județului nostru.

Din cercetările efectuate în Arhivele Statului din Brașov în cadrul fondurilor Chestura poliției și Inspectoratul muncii Brașov, Prefectura județului Brașov, colecția de Documente privind mișcarea muncitorească din județul Brașov în anii 1917—1944, am desprins cîteva aspecte ale activității secției locale a P.C.R., a Tineretului comunist și Sindicatelor unitare, care, împreună cu cîteva acțiuni ale oamenilor muncii din perioada crizei economice — cunoscute din aceleași cercetări — formează subiectul lucrării de față.

O preocupare majoră a secției locale a P.C.R. în această etapă istorică a fost ridicarea conștiinței de clasă a oamenilor muncii de toate categoriile,

⁴ Gheorghe Stoica, *Februarie 1933, în Din istoria contemporană a României*, București, Edit. științifică, 1965, p. 15.

⁵ *Ibidem*.

⁶ A. Deac, Gh. Matei, *Februarie 1933, București*, Edit. științifică, 1967, p. 12.

prin organizarea de manifestații jubiliare cu privire la diferite evenimente din istoria luptei proletariatului român și internațional. O telegramă sosită pe adresa Chesturii poliției din Brașov, face cunoscut că „pentru ziua de 20 octombrie 1930, data aniversării a 10 ani de la revoluția generală, comuniștii intenționează să organizeze manifestații și demonstrații de stradă”⁷. Partidul comunist pregătește această acțiune la 10 ani de la greva generală din octombrie 1920, în semn de reafirmare a drepturilor revendicate de muncitori și ca un omagiu adus luptătorilor de atunci. Se pregătește de asemenea de către Partidul comunist o circulară instructivă asupra modului cum trebuie să se organizeze în toată țara sărbătorirea zilei de 7 Noiembrie, data aniversării Marii Revoluții Socialiste din Octombrie⁸. Amploarea ce urmează să o ia ambele acțiuni ce se pregătesc îngrijorează autoritățile, care prin ordine și circulare repetate indică măsurile ce se vor aplica pentru preîntâmpinarea acestor evenimente ridicate la rang de simbol.

Secția locală a P.C.R. s-a ocupat permanent de organizarea și îndrumarea tineretului comunist din județul Brașov, care i-a devenit un aliat prețios în toată această perioadă. În repetate rânduri tineretul comunist a organizat acțiuni de mare amploare, proprii sau în colaborare cu secția locală a P.C.R. care au îngrijorat organele locale de stat. O importantă manifestare a tineretului din perioada crizei economice a fost „adunarea generală a grupului tineretului muncitoresc unitar (comunist) din localitate care a avut loc în ziua de 13 ianuarie 1929”⁹. La adunare au participat 70 de tineri comuniști. În cadrul ordinei de zi, stabilită în prealabil, s-a prezentat raportul de activitate pe anul anterior și s-a ales comitetul de conducere. Tinerii au adoptat o atitudine de frondă față de regimul burghezo-moșieresc exploatare, cerind cu hotărâre drepturi pentru ei și pentru toți muncitorii¹⁰.

O altă acțiune a tineretului este semnalată prin telegrama din 2 septembrie 1930, adresată inspectoratului general al Chesturii poliției din Brașov, care spune: „Tineretul comunist intenționează sărbătorirea aniversării sale în zilele de 5, 6, 7 septembrie a. c. când se va încerca răspîndirea de manifeste, din care după cum sîntem informați, un stoc important a și fost tipărit”¹¹.

În anul 1932, an de vîrf al crizei economice în România, P.C.R. își intensifică activitatea în rîndul tuturor categoriilor de oameni ai muncii, pentru traversarea cu succes a crizei, pentru înlăturarea exploatare.

Un număr impresionant de manifeste a fost răspîndit în rîndul locuitorilor din raza județului Brașov, sub forma unor mici petice de hîrtie, prin care aceștia erau chemați să se afirme ca o forță socială și politică. Un raport al poliției consemnează că un stoc de manifeste a fost primit de către secția locală a P.C.R. în ziua de 30 iunie 1932 spre a fi răspîndite în cursul nopții de 1 spre

⁷ Arh. st. Brașov, fond Chestura poliției Brașov, serviciul siguranței, dosar nr. 4/1930.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Arh. st. Brașov, fond colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917—1944, nr. 105.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Arh. St. Brașov, fond Chestura poliției Brașov, serviciul siguranței, dosar nr. 4/1930.

2 iunie 1932¹². Manifestul, intitulat „Pericolul de război bate la ușă” adresat către „Muncitori, țărani, pensionari, funcționari publici, către toată populația muncitorească”; a fost lansat de Consiliul regional al sindicatelor unitare din Ardeal și Banat¹³. Campania electorală constituie un prilej deosebit pentru comuniști pentru a face o intensă propagandă învățăturii marxist-leniniste în rîndul muncitorilor. Același raport menționează că această acțiune va fi întreprinsă de reprezentanții Blocului muncitoresc-țăranesc care „vor face o întinsă propagandă comunistă”¹⁴. Alte stocuri de manifeste sînt răspîndite în rîndul ofițerilor, funcționarilor, intelectualilor, care sînt chemați să lupte alături de muncitori pentru schimbarea orînduirii sociale. În adresa din 27 august 1932, se menționează că organizațiile comuniste au lansat un manifest de propagandă către ofițeri, funcționari și intelectuali, prin care îi cheamă să lupte alături de partidul comunist pentru o lume nouă socială¹⁵. În manifest se face o comparație între statele capitaliste măcinate de criza economică și Rusia Sovietică, stat socialist cu o economie înfloritoare care nu s-a resimțit de pe urma fenomenului ce a avut implicații atît de adînci în lumea capitalistă¹⁶.

Pentru o mai mare eficacitate a acțiunilor organizate, în anii crizei economice secția locală a P.C.R., le-a conjugat cu cele ale tineretului comunist sau chiar cu syndicatele social-democrate în rîndul cărora au intrat tot mai mulți comuniști. În cursul anului 1933 o astfel de acțiune a fost cea consemnată în procesul verbal din 27 aprilie în care se arată că: „Secția locală a partidului comunist a luat deciziunea definitivă ca începînd din ziua de 27 aprilie și pînă în seara zilei de 1 Mai să desfășoare o acțiune pronunțată. Secția tineretului comunist va edita și răspîndi și ea o serie de manifeste cu caracter revoluționar, prin care să facă mai întîi istoricul zilei de 1 Mai”¹⁷. Pentru a asigura reușita acțiunilor, ambele organizații vor încerca și o demonstrație de stradă, iar în cazul cînd acest proiect nu va putea fi îndeplinit, conducătorii comuniști sînt hotărîți să participe la eventuale demonstrații de stradă ale social-democraților¹⁸. Se preconizează ca demonstrația social-democraților să fie transformată în demonstrație comunistă¹⁹.

Sindicatelor unitare, organizații de masă care cuprindeau un număr considerabil de membri, dintre care mulți erau comuniști, s-au aliniat luptei revendicative inițiată, organizată și condusă de secția locală a P.C.R. Muncitorii organizați în Sindicatelor unitare au cerut drepturi democratice care au fost satisfăcute uneori parțial sau total. În adresa din 19 ianuarie 1929 către prefectul județului se menționează: „Comisia locală a Sindicatelor unitare din localitate, va convoca în ziua de 27 ianuarie 1929 o întrunire publică

¹² Arh. st. Brașov, colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917–1944, nr. 209.

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem*, nr. 224.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

în sala cinematografului «Modern» din acest oraș. Scopul întrunirii este ca muncitorii să ceară în public amnestie generală, politică, militară, agrară, respectarea celor 8 ore de muncă, ajutor pentru șomeri precum și alte hotărâri în chestiuni de ordin profesional sindical²⁰. La întrunire au participat 500 de reprezentanți ai sindicatelor revoluționare, care au dezbătut problema exploatarea muncitorilor de la mai multe întreprinderi din oraș; în prim plan a fost analizată situația angajaților de la Fabrica de mașini Schiel și de la I.A.R., a căror situație era deosebit de precară²¹. Pe lângă participanții din localitate, la această întrunire vor participa reprezentanți ai muncitorilor din întreaga țară, care vor sosi la Brașov pentru a lua parte la Congresul Uniunii unitare a muncitorilor metalurgiști ce se va ține în acest oraș în zilele de 24, 25 și 26 ianuarie 1929²². Unul din punctele înscrise pe ordinea de zi a Congresului metalurgiștilor a fost desemnarea de delegați pentru Congresul Sindicatelor unitare de la Timișoara, care s-a ținut în aprilie 1929. O acțiune de amploare pe plan național a fost hotărâtă în preajma congresului de la Timișoara pentru reușita căreia s-au stabilit toate coordonatele necesare: data, formele de luptă, scopul. Iată ce spune documentul referitor la acest moment: „Plenul Consiliului sindical unitar în ședința ținută la Ploiești în zilele de 17, 18 și 19 februarie a. c., a hotărât ca pentru duminică 3 martie să se organizeze în toată țara întruniri și demonstrații de stradă, împotriva teroarei, impozitelor și a scumpetei, pentru stingerea procesului Sindicatelor unite din București, pentru demascarea frontului unic burghezo-social-democrat, pentru demascarea așa-zisului Partid muncitoresc al doctorului Ghelester din Cluj și pentru cucerirea amnestiei generale, politică militară și agrară”²³.

Chemarea lansată de la Ploiești a avut o puternică rezonanță în rândul muncitorilor din Brașov, care sub conducerea Comisiei locale sindicale au pregătit de asemenea manieră acțiunea de la 3 martie, încât organele locale de stat au fost cuprinse de panică. S-a indicat a se lua toate măsurile convenite pentru preîntâmpinarea manifestărilor prevăzute²⁴. Congresul Sindicatelor unitare, care și-a desfășurat lucrările la Timișoara, a avut drept scop pregătirea muncitorilor pentru lupta ce urma să o susțină în noua etapă în care intra țara noastră în anii de criză: 1929—1933. La congres s-au stabilit îndatoririle organizațiilor sindicale și ale Consiliului general sindical unitar, s-a preconizat crearea comitetelor de fabrică, menite să reprezinte muncitorii în conflictele cu patronii și atragerea a cât mai mulți membri în sindicatele revoluționare.

Lucrările congresului fiind întrerupte de autorități, s-a trecut la reprimarea delegaților. Măsurile represive împotriva sindicatelor au continuat și după congres, când organele conducătoare au dat ordin de desființare a Sindicatelor unitare. Acest fapt a constituit o grea lovitură dată mișcării muncitorești din țara noastră încă din primul an al crizei economice. În aceste condiții, mulți dintre comuniștii care au făcut parte din sindicatele revolu-

²⁰ Arh. st. Brașov, colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917—1944, nr. 106.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, nr. 137.

²⁴ *Ibidem*.

ționare, au hotărît să intre în sindicatele social-democrate, să-și desfășoare activitatea acolo, întărind aripa revoluționară a acestora.

O adresă trimisă prefectului județului Brașov la 23 noiembrie 1932, menționează că „În seara zilei de 22 noiembrie a.c. s-a convocat o adunare publică a tuturor organizațiilor muncitorești și a șomerilor care a avut loc în atelierul de tâmplărie al socialistului Feher din strada Rahovei la care au participat 80 de persoane între care s-au remarcat mulți comuniști”²⁵. Vorbitorii au arătat că „situația muncitorilor și în special creșterea numărului șomerilor este atât de accentuată încît. . . s-a hotărît să se facă apel la toate organizațiile din țară pentru formarea unui front unic de luptă pentru ca muncitorii să-și poată ajunge scopul”²⁶.

S-a cerut ca participarea la frontul unic să se facă în baza unor angajamente scrise, care să prevadă și organizarea șomerilor²⁷.

Din materialele cercetate în Arhivele Statului din Brașov reiese că în perioada de care ne ocupăm, amenzile, concedierile, procesele, condamnările la închisoare s-au ținut lanț, ele devenind fenomene cotidiene. În ce privește situația concedierilor din micile sau marile întreprinderi de pe raza județului Brașov, vom prezenta câteva documente care constituie exemple revelatoare. Astfel, din telegrama nr. 2703 din 20 septembrie 1930, constatăm că în ziua respectivă au fost concediați de la Fabrica de postav Scherg, 12 lucrători, de la I.A.R. 7; în total, în această zi au devenit șomeri 53 de angajați²⁸. La 27 septembrie 1930 Mina de cărbuni „România carboniferă” din Căpeni, concediază 32 de meseriași (mecanici, electricieni, strungari, fierari, tâmplari, lăcătuși etc.), 53 mineri, 11 funcționari (5 cadre tehnice și 6 administrative), în total 96 angajați²⁹. Bilanțul zilei de 18 iulie 1931 înregistrează 119 concediați din diferite întreprinderi brașovene³⁰. Între 18 și 25 iulie 1931 părăsesc lucrul, așa cum reiese din raportul nr. 1821 din 25 iulie 1931, un număr de 187 muncitori³¹. Acțiunea de concediere se intensifică în anul 1932, numărul șomerilor atingând o cifră impresionantă. Procesul continuă și în cursul anului 1933, fenomen datorat faptului că în țara noastră criza depășește în timp limitele finale înregistrate pe plan european.

Pe lângă concedieri, documentele menționează și alte abuzuri săvârșite împotriva muncitorilor; astfel sînt cunoscute multe cazuri de arestare și judecare a comuniștilor. Un raport din anul 1932 menționează că Kisgyörgy Tamas, șeful unui nucleu comunist, a fost dat în judecată pentru agitații. Fodor Iosif, mecanic, domiciliat în comuna Cernatu, trimis în judecată pentru agitații comuniste întreprinse în luna februarie 1931, este unul din principalii conducători ai nucleelor comuniste din comunele săcelene. În 1929 a fost delegat al Sindicatelor unitare la Congresul general comunist din Timișoara. Köpf Martin,

²⁵ Arh. st. Brașov, colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917–1944, nr. 216.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Arh. st. Brașov, fond Inspectoratul muncii Brașov, dosar conflicte de muncă, 1930–1932.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

conducătorul unui nucleu comunist din centrul orașului Brașov este dat în judecată pentru răspîndire de tipărituri cu caracter revoluționar³². În fața acestor abuzuri săvîrșite de autorități, secția locală a P. C. R. a adoptat o atitudine hotărîită organizînd numeroase acțiuni de protest ale tuturor categoriilor de oameni ai muncii. În arhivele Statului din Brașov un număr considerabil de documente relatează despre acțiunile prin care muncitorii conduși de secția locală a P. C. R. revendicau creșterea salariilor, încetarea concedierilor, îmbunătățirea condițiilor de trai. Brașovul, unul din cele mai importante centre industriale din țară, a cunoscut acțiuni întreprinse de toate categoriile de oameni ai muncii. Șomerii vor susține acțiunile muncitorilor sau vor acționa pe cont propriu. La 20 februarie 1929 un număr de 360 șomeri, mulți din ei foști salariați ai fabricilor de vagoane „Voina” și „Honterus”, sub conducerea comunistului Gheorghe Rusu, au organizat o demonstrație în fața primăriei municipiului Brașov, cerînd acordarea unui ajutor pentru șomeri³³. Acțiunea șomerilor s-a soldat cu unele rezultate în sensul că li s-au promis ajutoare care se vor acorda pe baza unei liste nominale pe care o vor întocmi reprezentanții lor³⁴.

Un document din fondul Prefecturii județului Brașov, expus în Muzeul de istorie Brașov, vorbește despre sărbătorirea zilei de 1 Mai 1929 de către muncitorii Minei de cărbuni „Concordia” din Vulcan. La serbarea cîmpenească organizată de comuniști au participat circa 450—500 mineri, „adunați sub un drapel roșu”³⁵. Scena a fost împodobită cu stegulețe de hîrtie roșie, iar participanții purtau cocarde cu panglică roșie, pe care erau imprimate inscripțiile „Antirăzboinică” și „1 Mai 1929”³⁶. Întreaga acțiune condusă de vicepreședintele Burcă Gheorghe, caracterizat de autorități drept „comunist înfocat”³⁷, s-a desfășurat sub semnul solidarității naționale și internaționale a muncitorilor.

O altă unitate a industriei extractive din împrejurimile Brașovului era Mina de lignit „România carboniferă” din Căpeni, care avea în anul 1930 un număr de 149 angajați cu următoarea componență: 113 lucrători calificați, 23 lucrători necalificați și 13 cadre administrative, tehnice și de conducere³⁸. Datorită condițiilor grele de muncă, lipsei de protecția muncii, insalubrității, concedierilor care se țineau lanț, nemulțumirile au dus la acțiuni viguroase din partea angajaților.

La 1 aprilie 1930 începe conflictul latent de muncă, fără întreruperea lucrului, la care participă majoritatea angajaților. Nemulțumiții sînt în special muncitorii calificați care sînt și inițiatorii și susținătorii conflictului. Din 113 angajați calificați, 105 intră în acțiune. Cauzele imediate ale conflictului au fost — așa cum sînt ele înscrise în formularul definitiv nr. 2/1930,

³² Arh. st. Brașov, colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917—1944, nr. 209.

³³ *Ibidem*, nr. 133.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, nr. 164.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Arh. st. Brașov, fond Inspectoratul muncii Brașov, dosar conflicte de muncă 1930—1932.

semnat de inspectorul-șef Popea — următoarele: „Denunțarea contractului colectiv expirat la 31 martie 1930 de către patron și propunerea de a se reduce salariile cu 25%; cererea de a se încheia o nouă convenție colectivă de muncă și salarizare”³⁹. Cauzele care au determinat această acțiune constituie un exemplu concret de aruncare a greutăților crizei pe umerii maselor. Prin tratativele care au avut loc între muncitorii conduși de comuniști pe de o parte și conducere reprezentată prin Inspectoratul muncii de altă parte, conflictul s-a aplanat iar muncitorii au obținut următoarele rezultate: „S-a încheiat o nouă convenție colectivă de muncă și salarizare valabilă un an de zile, de la 1 aprilie 1930 la 1 aprilie 1931. Salariile de regie au rămas aceleași precum și aproape toate celelalte condiții de muncă și salarizare ca și în contractul expirat”⁴⁰. Prin acțiunea lor energică, muncitorii au reușit să impună patronilor vechiul contract de muncă și salarizare, ceea ce constituie un succes al minerilor de la Căpeni împotriva reprezentanților claselor exploatatoare.

În anii crizei economice în întreprinderile industriale din județul și orașul Brașov, muncitorii duc o luptă susținută împotriva exploatatorilor. La Fabrica de avioane I. A. R. din Brașov, una din cele mai mari unități ale industriei grele din județ, unde existau nuclee comuniste bine organizate conduse de secția locală a P. C. R. care în repetate rânduri a răspândit manifeste ce chemau angajații la luptă, a avut loc o adevărată suită de conflicte de muncă, demonstrații și greve, în timpul cărora muncitorii nu o dată și-au impus punctul lor de vedere.

Astfel, în ziua de 9 mai 1930 ora 7 a.m., izbucnește greva la care participă majoritatea angajaților. Personalul fabricii avea următoarea componență: din totalul de 755 de angajați, 455 erau muncitori calificați, 154 muncitori necalificați, 4 ucenici, personal de pază și de serviciu 16, iar cadre administrative, tehnice și de conducere, 126⁴¹. La conflictul amintit au participat 609 angajați dintre care toți cei 455 muncitori calificați și 154 necalificați⁴². Cauza care a declanșat greva a fost „neachitarea la timp a salariilor fiind în restanță de 3 săptămâni”⁴³. Imediat după declanșarea grevei, Inspectoratul muncii a început tratativele cu muncitorii, astfel că lucrul a putut fi reluat în aceeași zi la orele 10,30 a.m. Rezultatul grevei, înscris în formularul definitiv nr. 3/1930 este următorul: „Obținindu-se promisiunea întreprinderii că salariile restante se vor plăti tuturor angajaților cel mai târziu în ziua de 13 mai 1930 ora 16,30, muncitorii în urma intervenției noastre (a inspectorului șef Popea, n.n.) au acceptat să reia lucrul. În ziua de 13 mai 1930 întreprinderea achitând salariile restante, conflictul a fost aplanat definitiv”⁴⁴. Observațiile făcute pe marginea acesteigreve la încheierea formularului sînt notate de inspectorul șef Popea care spune „Asemenea agitații se vor mai ivi dacă nu se vor lua măsuri ca întreprinderea să plătească lefurile la timp”⁴⁵.

³⁹ Arh. st. Brașov, fond Inspectoratul muncii Brașov, dosar conflicte de muncă, 1930—1932.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

Prevederea inspectorului avea să se adeverească chiar în aceeași lună. Din aceeași cauză a neachitării la timp a salariilor, în ziua de 23 mai 1930 ora 7 a.m. intră în grevă 250 de angajați ai fabricii I. A. R.; 200 muncitori calificați și 50 necalificați⁴⁶. Ca și în cazul grevei anterioare, tratativele au început imediat, inițiate de Inspectoratul muncii iar lucrul s-a reluat în aceeași zi la orele 9 a.m. Din nou în formularul definitiv al conflictului nr. 4/1930 apare rezoluția: „Obținându-se promisiunea întreprinderii că salariile restante se vor plăti tuturor lucrătorilor cel mai târziu la 27 mai 1930, muncitorii au reluat lucrul. În ziua de 27 mai 1930 întreprinderea achitănd salariile restante conflictul a fost aplanat definitiv”⁴⁷. Observațiile prevăd noi agitații dacă întreprinderea nu va plăti la timp salariile⁴⁸.

Un document cuprinzând situația conflictelor colective de muncă — în prima jumătate a anului 1932 — expus în Muzeul din Brașov, menționează la Fabrica I.A.R. un conflict declanșat în ziua de 22 ianuarie 1932 și aplanat în 30 ianuarie același an⁴⁹.

În anul 1932 situația muncitorilor de la I.A.R. devine deosebit de precară în urma hotărârii organelor de stat de a închide uzinele. În această situație, în ziua de 26 mai, când uzinele sînt închise, muncitorii organizează o mare demonstrație de protest în oraș și la Prefectura județului. Expusă în Muzeul din Brașov, adresa direcțiunii Uzinelor I.A.R., din 26 mai 1932, stă mărturie despre acțiunea energetică declanșată de muncitori și cauzele care au generat-o: „Neplătiți de două luni și amenințați de a-și pierde pîinea zilnică în urma concedierii generale provocată de închiderea uzinelor, lucrătorii și funcționarii fabricii de avioane și motoare din Brașov, îngrijorați, au trimis la 12 mai a.c., o delegație la București spre a cere guvernului să ia măsurile necesare ca uzinele să nu se închidă”⁵⁰. Nepăsarea guvernului care nu a luat nici o măsură, uzinele rămînînd închise, este condamnată, lăsînd „să moară de foame lucrătorii unei industrii de apărare națională”⁵¹. Directorul general recunoaște „că o adunare de protestare se va putea transfera în cîrînd într-o manifestațiune mai viguroasă, căci la lucrătorii uzinelor I.A.R. se pot oricînd alătura alte mii de lucrători ai regiunii Brașov, regiune industrială destul de întinsă”⁵². În continuare, directorul general declară că vede lucrurile în același fel și „că lucrătorii au dreptate pe toată linia”⁵³.

Prefectul județului, prin adresa trimisă directorului uzinelor I.A.R. la 28 mai 1932, îl acuză de complicitate cu muncitorii și înfățișează pericolul unei asemenea demonstrații mai ales că „am constatat pericolul repetării unor întruniri și manifestări de acest fel în orașul Brașov, unde curentul comunist are adînci rădăcini și propagandiști periculoși”⁵⁴. Se atrage atenția în mod

⁴⁶ Arh. st. Brașov, fond Inspectoratul muncii Brașov, dosar conflicte de muncă, 1929 — 1930.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Arh. st. Brașov, fond Chestura poliției Brașov, f. n.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Arh. st. Brașov, Prefectura județului Brașov, Cabinetul prefectului, actul nr. 608/

expres asupra „acestora manifestări periculoase“ și se indică să se ia măsuri severe „pentru împiedicarea oricărui fel de întruniri sau începuturi de manifestări în localul și pe terenul fabricii I.A.R.“⁵⁵.

Toate aceste prevederi și măsuri indică teama organelor conducătoare din Brașov de forța pe care o reprezintă proletariatul din județ, îndrumat și condus de secția locală a P.C.R.

După această dată documentele menționează noi conflicte de muncă declanșate la aceeași fabrică, cum este cel din 14 iunie 1932 care se stinge în 28 iunie 1932 prin achitarea salariilor restante⁵⁶, „astfel că se pune capăt agitațiilor ce existau între angajații zisei fabrici“⁵⁷.

Din documentele prezentate se poate constata că la Fabrica I.A.R. în toți anii crizei, muncitorii conduși de comuniști au fost nevoiți să-și smulgă drepturile prin repetate acțiuni. Salariile, veșnic neachitate la timp de conducerea fabricii care dorea să obțină profituri mari prin înfometarea angajaților, au fost revendicate cu hotărîre și obținute, marcînd un succes al luptei muncitorilor împotriva exploatatorilor.

Alte conflicte de muncă desfășurate la diferite întreprinderi din Brașov și din împrejurimi, vin să confirme amploarea acțiunilor muncitorești din anul de vîrf al crizei economice, solidaritatea muncitorilor în luptă pentru cauza lor comună.

La Mina de cărbuni „Concordia“ din Vulcan, muncitorii, mobilizați la luptă prin numeroasele manifeste răspindite aici de comuniști, declanșează mai multe conflicte de muncă menționate în tabelul comun întocmit pentru prima jumătate a anului 1932 amintit mai sus. Primul menționat este conflictul din 23 mai 1932, stins în urma tratatelor în aceeași zi⁵⁸; apoi cel din 4 iulie 1932 care ține 4 zile, terminîndu-se la 8 iulie⁵⁹; al treilea specificat în tabel este conflictul din 8 august care se prelungește pînă la 23 august 1932⁶⁰.

La Fabrica de mașini Schiel conflictul este declanșat de muncitorii secției turnătorie la data de 26 aprilie 1932, iar formularul definitiv este înaintat cu mențiunea: aplanat abia după o lună, la 26 mai 1932⁶¹. Muncitorii secțiilor lăcătușerie și timplărie de modele de la aceeași fabrică, declară acțiunea deschisă la 26 aprilie 1932 și prelungită pînă la 20 mai 1932⁶².

O altă categorie socială profund nemulțumită și privată de drepturi elementare în perioada crizei, au fost pensionarii de stat, cărora li s-au redus sau nu li s-au achitat pensiile. Protestele și demonstrațiile lor se înscriu în ansam-

⁵⁵ Arh. st. Brașov, Prefectura județului Brașov, Cabinetul prefectului, actul nr. 608/1932.

⁵⁶ Arh. st. Brașov, fond Inspectoratul muncii Brașov, dosar conflicte de muncă, 1930–1932.

⁵⁷ Arh. st. Brașov, colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917–1944, nr. 209.

⁵⁸ Arh. st. Brașov, fond Inspectoratul muncii Brașov, dosar conflicte de muncă, 1930–1932.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

blul acțiunilor întreprinse de oamenii muncii pentru înlăturarea exploatării regimului burghezo moșieresc. O manifestație de protest a pensionarilor de stat din Brașov a avut loc în ziua de 30 iunie 1932, în fața Administrației financiare pentru achitarea pensiilor pînă la zi. Li s-a promis satisfacerea parțială a cererilor prin achitarea pensiilor pînă la jumătatea lunii iunie, dar nemulțumiți, aceștia au continuat acțiunea în fața Prefecturii unde au obținut achitarea integrală a drepturilor lor⁶³. Acțiunea pensionarilor s-a soldat cu succes, prin obținerea drepturilor lor financiare.

Acțiunile desfășurate de diferite categorii de oameni ai muncii din Brașov și împrejurimi în perioada anilor 1929—1933, prin formele variate pe care le-au luat, prin amploarea pe care au avut-o, au contribuit la lupta generală desfășurată în țara noastră în această perioadă împotriva exploatării, pentru condiții mai bune de muncă și viață. Aceste acțiuni au fost rezultatul activității secției locale a P.C.R. în rîndul tuturor categoriilor de oameni ai muncii din județul Brașov.

⁶³ Arh. st. Brașov, colecția Documente privind mișcarea muncitorească din Brașov în anii 1917—1944, nr. 209.

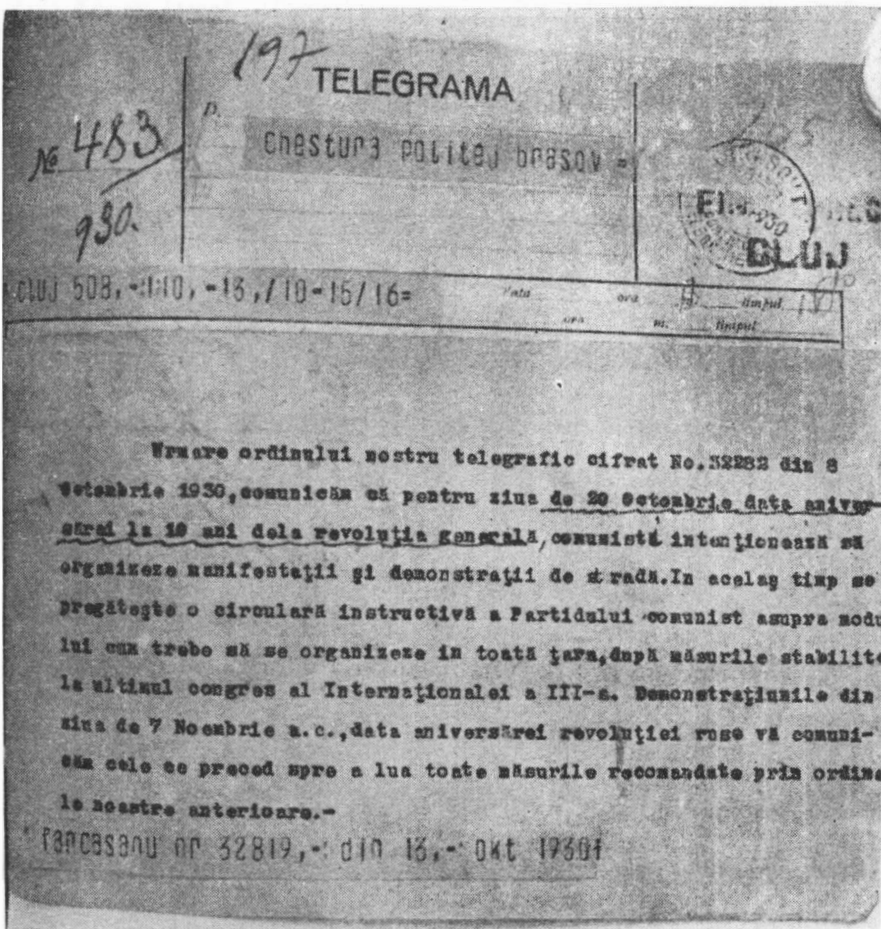

Fig. 1. Telegrama din 13 oct. 1930, prin care se arată intențiile comuniștilor de a aniversa zece ani de la greva generală din 1920 și a Marii

101
extra urgenta = chestușă
politei brason

URGENT

FIRUL D
GLU

106, - S 105, 2, 9-13, /30 =

310940
Căminul Comunist
Tineretul comunist intenționează sărbătorirea aniversării
organizării sale în zilele de 5-6-7 Septembrie a.c., când se va
încerca răspândirea de manifeste din care deși cum sunt înfor-
mați un stoc important a și fost tipărit. Rugăm luați cele mai
serioase măsuri pentru împiedecarea răspândirii acestor manifeste
dresând ote colportatorilor și înarigându-vă în acelaș timp ca
liniștea și ordinea publică să nu fie turburată. Ne veți tine în
curent telegrafic cu toate constatările ce veți face.

= P INSPECTOR REGIONAL FARCAȘANU

nr 22833, - din 2. - septembrie 1930

Fig. 2. Organele locale primesc indicația de a împiedica, prin măsuri severe, răspândirea de manifeste de către Tineretul comunist, acțiune prevăzută pentru zilele de 5, 6, 7 septembrie 1930.

48

Romania
Prefectura Județului Brașov
Cabinetul Prefectului
No. 34/1932. Pref.

Brașov, 27. August 1932.

confidențial

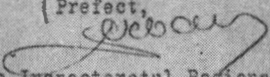
Către

Onii Primipretori 1-3
Legiunea de Jandarmi
Notariatele comunale 1-39
Oficiul P.E.T.

La reședință

Avem oncare a vă trimite în copie ordinul
Inspectoratului Regional de Poliție Cluj, cu No. 20469
din 17 August 1932, pentru urmărirea, confiscarea și
înaintarea manifestelor confiscate.

1 Prefect,

copie Inspectoratului Regional de Poliție Cluj, No. 20469
din 17 August 1932, către Chestura Poliției Brașov.

Organizațiile comuniste față de instrucțiunile
primite au lansat un manifest de propagandă către
ofițeri, funcționari și intelectuali, prin care le cere
să lăpte alături de partidul comunist pentru o lume
nouă socială. Manifestul face o comparație între statele
capitaliste burgheze pe care le vestește și scoate
în evidență situația din Rusia Sovietică pe care o
descrie în culori înfloritoare. Ele sunt expediate pe
adresa diferitelor instituții ambalate în plicuri for-
mate din hârtie de jurnal cu adresele trase la șapiro-
graf. Comunicându-vă cele ce preced, vă rugăm a lua mă-
surile convenite în circumscripția Dv. raportându-ne de
rezultat în cazul afirmativ.

p. Inspector Regional de Fărășanu

Fig. 3. Adresa din 27 august 1932, prin care se arată conținutul mani-
festului lansat de comunisti către ofițeri, funcționari, intelectuali.
Acestia sînt chemați la luptă pentru schimbarea orînduirii sociale,

D-Sale Domnului Chestor al Poliției Municipiului

Brașov.

Domnule Chestor,

Ați binevoit a-mi cere unele lamuriri în legătură cu adunarea lucrătorilor Uzinelor I.A.R. în ziua de 26 Mai a.c.

Iată împrejurările cari au provocat aceasta adunare :

Nepăștiți de 2 luni și amenințați de a-și pierde pâinea zilnică în urma concedierii generale provocată de închiderea Uzinelor, lucrătorii și funcționarii fabricii de avioane și moșoare din Brașov, îngrijorați au trimis la 12 Mai a.c. o delegație la București spre a cere Guvernului să ia măsurile necesare ca Uzinele să nu se închidă.

Delegațiunea a fost bine primită la Ministerul Armatei și al Muncii dar a întâmpinat din partea Ministerului de Finanțe o nepăsare desăvârșită.

Guvernul nu a luat deci nici o măsură și așa fiind, în ziua de 26 Mai a.c. nu s-a putut reuși lucrul, Uzinele rămânând închise. Față de această nepăsare a Ministerului de Finanțe cei 1200 lucrători și funcționari ai Uzinelor s-au îndreptat în ordine strânsă la Prefectura județului și apoi la Inspectoratul Muncii, unde a venit în acelaș timp și subsemnatul Director General al "Industriei Aeronautice Române."

S-a expus Domnului Prefect al județului precum și D-lor Inspectori dela Inspectoratul Muncii că atâtea demersuri pacifice, făcute în bună rânduielă ar fi meritat din partea Ministerului finanțelor, al cărui titular este și titularul Ministerului de Interne, mai multă atențiune.

S-a mai spus că nu era admisibil ca să fie risipiți de bani în anumite direcțiuni și să se lase de altă parte să moară de foame lucrătorii unei Industrie de Apărare Națională.

Amanuntele de ordin financiar și industrial date Domnului Prefect al județului sunt identice cu cele cuprinse în memoriul înmănat de delegațiunea lucrătorilor Autorităților din București.

Din încheierea expunerii făcute de lucrători mai reiese că o adunare de protestare se va putea transfera în curând într-o manifestațiune mai viguroasă, căci la cei 1200 lucrători ai Uzinelor I.A.R. se pot oricând alătura alte mii de lucrători ai regiunii Brașov, regiunii industriale destul de întinse.

Pot adăuga că în celelalte mă privește vād lucrările în același fel și țin să declar că lucrătorii au dreptate pe toată linia.

Vă rog să binevoiți a primi Domnule Chestor încredințarea sentimentelor mele alese.

Fig. 4. Adresa din 26 mai 1932, care face cunoscută demonstrația de protest a angajaților de la Fabrica de avioane I.A.R., provocată de concedierea lor în masă.

Braşov, 28. Mai 1932.

PREFECTURA JUDEȚULUI BRAȘOV
CABINETUL PREFECTULUI

Nr. 608/1932. Pref.

Personal-Confidențial

(La răspuns se va menționa acest număr și data)

Domnule Director general,

Din manifestația făcută în oraș și la Prefectura de lucrători fabricii I.A.R. în cap cu Dv. și cu funcționarii societății, - cu tot caracterul pacinic ce l-a avut, - am constatat pericolul repetării unor întruniri și manifestări de acest fel în orașul Brașov, unde carentul comunist are adânci rădăcini și propagandiști periculoși, cari, amestecați între lucrători, i-ar putea ajăta și îndemna a se da la fapte periculoase ordinii publice și siguranței cetățenilor și statului.

Pentru a evita pe viitor aceste manifestări periculoase atât pentru fabrica Dv. cât și pentru ordinea publică în oraș, vă rugăm să luați măsuri pentru împiedicarea oricărui fel de întruniri sau începuturi de manifestări în localul și pe terenul Societății I.A.R. întrucât oricfel de întrunire nu se poate ține fără autorizația organelor polițienesci, iar Dv. și Direcția Fabricii I.A.R. ați rămâne răspunzători de toate consecințele lor.

Prefect,

Domnului I. Bastaki

Director General al Soc. I.A.R.

EXPEDIAT
28. MAI 1932Loco

Fig. 5. Prin adresa din 28 mai 1932 se interzice de către Prefectul județului orice întrunire sau manifestare publică a muncitorilor de la I.A.R.

EINIGE ASPEKTE AUS DER TÄTIGKEIT DER RKP UND DER ARBEITERBEWEGUNG IN BRAȘOV (KRONSTADT) IN DEN JAHREN 1929—1933

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit behandelt die Rolle der örtlichen Sektion der Kommunistischen Partei Rumäniens des Kreises Kronstadt bei der Anleitung, und Organisation der Arbeiterklasse in der Zeit der Weltwirtschaftskrise von 1929—1933 für einen revolutionären Ausweg aus dieser Krise, und schildert einige der wichtigsten Momente dieses Kampfes und die erreichten Ergebnisse.

Zu den von den Kommunisten auf dem Gebiet des Kreises Kronstadt angewandten Kampfformen gehören Versammlungen, Aufmärsche, Verteilung von Flugblättern, Arbeitskonflikte und Streiks. Eine besonders kämpferische Einstellung hatten die Arbeiter des Kohlenbergwerks „Concordia“ bei Vulcan (Wolkendorf) und die Arbeiter der Flugzeugfabrik „I.A.R.“, die mehrmals die Erfüllung ihrer Forderungen erreichten.

Ausser den ständigen Arbeitern wurden in die Front des antikapitalistischen Kampfes auch die Beamten, die Bezieher von staatlichen Renten und die kommunistische Jugend eingegliedert. Dadurch wurde eine starke kommunistische Bewegung gebildet, deren konkrete Kampfergebnisse waren: Auszahlung der rückständigen Gehälter, Wiedereinstellung der entlassenen Arbeiter, Unterstützungen für die Arbeitslosen, Auszahlung der Renten, u.a.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Telegramm vom 13. Oktober 1930, in dem die Absicht der Kommunisten mitgeteilt wird, zehn Jahre seit dem Generalstreik von 1920 und den Jahrestag der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution zu begehen.
- Abb. 2.* Die örtlichen Organe der Staatsgewalt erhalten den Auftrag, durch strenge Massnahmen die Verteilung von Manifesten durch die Kommunistische Jugend am 5, 6. und 7. September 1930 zu verhindern.
- Abb. 3.* Schreiben vom 27. August 1932 in dem der Inhalt eines von den Kommunisten an die Offiziere, Beamten und Intellektuelle gerichteten Flugblattes mitgeteilt wird. Diese werden zum Kampf für eine Änderung der Gesellschaftsordnung aufgerufen.
- Abb. 4.* Schreiben vom 26. Mai 1932 über die Protestdemonstration der Angestellten der Flugzeugfabrik „I.A.R.“ gegen die massenweise Entlassung der Angestellten.
- Abb. 5.* Die Präfektur des Kronstädter Kreises verbietet am 28. Mai 1932 jede öffentliche Versammlung oder Aufmarsch der Arbeiter der Flugzeugfabrik „I.A.R.“.

RADU OLTEANU – PUBLICIST DEMOCRAT ȘI ANTIFASCIST

de MIRCEA BĂLTESCU

Arhiva personală a dr. Radu Olteanu, pe care am investigat-o recent, ne-a dezvăluit un material documentar valoros, privind consacrarea sa pe tărîmul publicisticii democratice interbelice, a luptei pentru apărarea intereselor maselor, a suveranității și independenței naționale.

Dr. Radu Olteanu, intelectual democrat, a fost strîns legat de popor și de interesele sale, a desfășurat o activitate multilaterală, fiind una din figurile reprezentative ale mișcării antifasciste din țara noastră.

În coloanele publicațiilor: „Plugarul“, „Buletinul Grupului Avocaților Democrați“, „Comentar“, „Lumea românească“, „Deșteptarea“, „Dimineața“, „Adevărul“, „Zorile“ etc., Radu Olteanu a publicat o suită de articole în apărarea libertăților și drepturilor democratice, militînd pentru progres social în România, luînd o atitudine protestatară împotriva ideologiei fasciste și a expansiunii Germaniei hitleriste.

Avînd la bază o vastă cultură, cunoscător al multor limbi străine, jurist de prestigiu, Radu Olteanu, a folosit presa democratică și antifascistă dintre anii 1933–1940, pentru demascarea regimului burghezo-moșieresc, a forțelor de dreapta care urmăreau suprimarea regimului parlamentar, a combătut concepțiile retrograde, misticismul, obscurantismul și a cerut ridicarea culturală a maselor.

Din articolele publicate în diverse ziare și reviste din București și Brașov, rezultă că el a fost un sprijinitor activ al politicii P.C.R., pentru unirea forțelor democratice într-un larg Front Popular Antifascist.

În apărarea intereselor maselor muncitoare

Căutînd să explice condițiile grele de viață ale maselor populare de la orașe și sate, dezvăluind racilele regimului burghezo-moșieresc, Radu Olteanu scoate la Brașov ziarul „Plugarul“¹, care devine organ oficial al Partidului Radical-Țărănist, Județean Brașov.

¹ „Plugarul“, I, nr. 1 din 14 iulie 1933. Redactor responsabil al publicației a fost dr. Radu Olteanu, iar redacția și administrația ziarului își avea sediul pe strada Nicolae Iorga nr. 4, Brașov.

Ziarul a avut o existență scurtă² (apărind numai șapte numere), dar s-a bucurat de colaborarea unor condeie ale intelectualilor democrați din orașul Brașov, contribuind la răspîndirea în rîndul maselor țărănești a ideilor progresiste, arătînd evoluția finanțelor publice, afacerile realizate în perioada 1929—1933 de guvernării național-liberali și țărăniști prin împrumuturile interne și externe, creșterea continuă a impozitelor directe și indirecte.

În coloanele acestei publicații, Radu Olteanu se preocupă de tratarea unor probleme politice, subliniind criza regimului burghez, a așa-ziselor partide istorice, evidențiind mai ales aspecte social-economice majore, legate de scăderea nivelului de trai al oamenilor muncii, ca urmare a crizei economice și a politicii clasei dominante.

Pentru gîndirea și acțiunile democratice ale lui Radu Olteanu în tot cursul vieții și a activității sale, sînt concludente cele expuse în conferința: *Fundamentele sociale ale democrației românești*, în care, prezentînd sumar democrațiile europene, dezvăluie incompatibilitatea dintre oligarhia financiară și democrație și arată că în România „Toate clasele sociale și mai cu seamă țărănimea erau înlăturate din viața politică. După război ne-am găsit în fața unei categorii parazitare: marea industrie și finanța, care au influențat în așa măsură asupra vieții politice, încît n-a putut fi vorba de o viață democratică sprijinită pe conlucrarea tuturor claselor sociale”³.

Apropiat de gîndirea marxistă, Radu Olteanu ajunge la concluzia necesității unirii tuturor celor exploatați împotriva frontului comun al exploatatorilor. „Colaborarea dintre țărănime și muncitorime — scria el — ar determina și excluderea elementelor parazitare”⁴.

El vede clar importanța alianței între muncitori și țărani contra creșterii puterii politice și economice a marelui capital financiar, arată rolul intelectualului democrat în dezvoltarea legăturilor dintre muncitori și țărani și se pronunță împotriva politicii interne antipopolare și antidemocratice, a guvernelor național-țărăniște și național-liberale.

În ziarul „Plugarul”, Radu Olteanu a căutat să definească politica și programul Partidului Țărănist-Radical ca partid de stînga, arătînd că acesta trebuie să apere interesele țărănimii asuprite și exploatare, să o ajute să obțină pămînt, credite din partea statului, sprijin pentru dotarea tehnică și creșterea randamentului micilor gospodării, precum și pentru lichidarea marilor proprietăți.

Nu analizăm în acest studiu activitatea lui Radu Olteanu în cadrul Partidului Țărănist-Radical, dar subliniem că el s-a situat împreună cu Alexandru Miță, în aripa de stînga a acestui partid, fiind un partizan consecvent

² „Plugarul”, I, nr. 7 din 2 octombrie 1933.

³ „Zorile” din 9 decembrie 1936.

⁴ *Ibidem*.

al creerii Frontului Popular Antifascist, militant în organizațiile antifasciste și antirăzboinice, apărător al luptătorilor revoluționari în numeroase procese muncitorești și comuniste⁵.

În articole ca: *Rostul Partidului Țărănist-Radical*⁶, *Izbînda noastră*⁷, *Politica de cîrpeală*⁸, *Ce este cu datoriile către băncile streine*⁹, *Țărănismul Radical și alte țărănisme*¹⁰, Radu Olteanu denunță colaborarea dintre politicienii regimului burghezo-moșieresc, îndreptată spre intensificarea exploatării maselor producătoare de la orașe și sate.

Aproape în toate articolele amintite, Radu Olteanu, luptător înflăcărat pentru apărarea democrației românești, pentru drepturile și libertățile cetățenești, își manifestă ostilitatea față de cercurile guvernante, național-țărăniste și liberale, demască esența reacționară a programului lor, corupția oamenilor politici grupați în aceste partide, profiturile realizate în urma efectuării stabilizării monetare din 1929.

Concepția înaintată a lui Radu Olteanu, profund umană, apropierea sa față de lupta P.C.R., legăturile permanente stabilite cu unii intelectuali comuniști marcanți ca: Lucrețiu Pătrășcanu, Ion Gheorghe Maurer, îl determină să prezinte în articolele sale situația grea a maselor populare, mai ales a țărănimii, să critice aspru cercurile politice dominante ale oligarhiei pentru faptul că nu întreprind măsuri eficace pentru progresul social, pentru emanciparea economică și socială a păturilor dominate.

Demonstrînd creșterea rolului capitalului financiar autohton în conducerea treburilor politice și economice ale statului român între anii 1933—1938, Radu Olteanu scria: „...partidele care sînt în slujba băncilor, guvernează astfel, și aduc legi, prin care toată țara să fie stăpînită de bancheri și cămătari ... Băncile au ajuns stăpîne nu numai pe averea întregii țări, dar și pe brațele de muncă de la țară și de la oraș...”¹¹.

Conștient că politica internă a partidelor istorice este îndreptată împotriva intereselor majorității poporului, Radu Olteanu, influențat și de gîndirea economică marxistă, a căutat să explice de ce aceste partide susțin interesele oligarhiei financiare. „Partidele liberale au băncile lor, în slujba cărora trăiesc, partidul național-țărănesc trăiește și el numai din banii pe cari băncile lui, îi storc din munca țăranului”¹². Vorbînd despre aceste partide, Radu Olteanu arată că ele atunci cînd ajung la putere, trag cît mai multe foloase și se îmbogățesc pe spinarea celor ce muncesc. „În timpul acesta muncitorimea de la țară și de la oraș nu are nici un amestec în guvernarea țării, deși întreaga

⁵ P. Constantinescu-Iași, *Lupta pentru formarea Frontului Popular în România*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 94.

⁶ „Plugarul”, I, nr. 1 din 14 iulie 1933, p. 1.

⁷ *Ibidem*, nr. 2, din 23 iulie 1933, p. 1.

⁸ *Ibidem*, nr. 3 din 13 august 1933, p. 1.

⁹ *Ibidem*, nr. 5 din 27 august 1933, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 7 din 2 octombrie 1933, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, nr. 1 din 14 iulie 1933, p. 1.

¹² *Ibidem*.

țară trăiește din munca brațelor țărănești și muncitorești... Partidele însă, sînt înțelese foarte bine între ele, căci sînt toate sluga aceluiași stăpîn: banul și banca. Toate aceste partide (Partidul Național-Țărănist și Partidul Național-Liberal, n.n.) au un singur gînd: să trăiască din munca țărănimii și a muncitorimii"¹³.

Editorialele semnate de Radu Olteanu în publicația brașoveană „Plugarul“, ne pot servi astăzi ca material documentar cu privire la evoluția economică a României între cele două războaie mondiale, procesul de pauperizare a maselor, rolul nefast al oligarhiei financiare în guvernarea țării.

Scopul urmărit de Radu Olteanu prin întreaga sa activitate publicistică, era organizarea maselor la luptă împotriva exploatării, cerînd din partea celor exploatați unitate de acțiune pentru apărarea intereselor lor. „Brațele voastre se ostenesc pentru alții! A sunat ceasul luptei de dezrobire. Fără deosebire de limbă, fără deosebire de partid, strîngeți rîndurile împotriva acelor care vor să fie stăpîni pe averile voastre, pe munca voastră, și a copiilor voștri!”¹⁴

Sînt de remarcat vederile înaintate ale acestui publicist în problema națională, apelurile adresate de el țăranilor români, maghiari, sași, la unitate, intrucît — sublinia el — exploataătorii, indiferent de naționalitate, duc aceeași politică de oprimare și asuprire a maselor.

Radu Olteanu a urmărit prin articolele publicate mai ales în ziarul „Plugarul“, dar și în alte publicații, să arate fenomenele negative din economia românească, necesitatea unui echilibru financiar, împrumuturile externe contractate la marile bănci străine și trusturile imperialiste, concesionarea bogățiilor țării monopolurilor internaționale, subliniind consecințele negative ale acestora pentru nivelul de trai al maselor.

Arătînd orientarea guvernanților național-țărăniști între anii 1929—1933 în domeniul economic, Radu Olteanu demască politica „porților deschise“, prin care s-a accentuat subordonarea țării și a poporului nostru imperialismului anglo-american. „Iată deci situația reală — scria el în articolul „Controlul Genevei“ — ; *acordul a fost încheiat pentru a înlătura posibilitatea unei politici dăunătoare intereselor bancare*. Elementele bancare românești au insistat ca cele străine să exercite o puternică presiune în favoarea lor, plătînd acest serviciu prin acceptarea controlului și plata cuponului. Este, desigur, un act de trădare...”¹⁵.

Prin gîndirea, activitatea sa publicistică, Radu Olteanu a avut strînse contingente cu mișcarea democratică din România, a căutat să indice căi și soluții pentru îmbunătățirea sorții muncitorilor și țăranilor.

Putem afirma că pe baza lecturii articolelor scrise de Radu Olteanu în publicațiile amintite, el a dovedit combativitate, energie și demnitate umană, s-a apropiat mult de sensul înțelegerii luptei poporului împotriva exploatării burghezo-moșierești. Pentru definirea personalității politice a lui Radu Olteanu este suficient să redăm cele spuse de el la o întrunire publică, ținută la Sighișoara. „Munca noastră a tuturor este exploatăată de cîțiva capitaliști. Cum e cu putință ca atîta muncă să fie înghițită de cîțiva? Pentru că exploataătorii capitaliști, ne-au împărțit în tabere și le aruncă pe unele contra altora ca să

¹³ „Plugarul“, I, nr. 1 din 14 iulie 1933, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Deșteptarea“, I, nr. 2 din 7 mai 1933, p. 2.

profite ei nestingheriți de pe urma discordiei dintre noi. Capitaliștii, nu cunosc deosebire de limbă și partid; uniți, toți bancherii, sînt o forță foarte puternică. Dar dacă toți exploatații s-ar uni, fără deosebire de limbă și credință, exploatarea nu ar mai exista. Pentru unirea tuturor muncitorilor, luptăm, fără preget și vom reuși, pentru îndreptarea vieții publice și pentru salvarea țării...”¹⁶.

Cu toate acestea, trebuie să subliniem, dacă ne referim la activitatea lui Radu Olteanu ca publicist democrat, că el nu a reușit să înțeleagă rolul istoric al proletariatului, clasa cea mai înaintată și revoluționară a societății, forța conducătoare a celor exploatați în lupta contra burgheziei și șimoșierimii. Așa se explică de ce, Radu Olteanu, împreună cu alți intelectuali democrați ai burgheziei cu vederi progresiste și animați de dragoste fierbinte față de popor, s-au orientat în activitatea lor politică spre Partidul Țărănist-Radical. Definiția dată de Radu Olteanu, militant al grupării de stînga a Partidului Țărănist-Radical, explică de ce el și-a dat adeziunea față de acest partid; “...partidul Țărănist-Radical trebuie să lupte numai pentru apărarea celor care muncesc, nu și pentru acei care trăiesc numai din averi adunate și din munca altora. Fiecare trebuie să muncească ca să trăiască; și trebuie să trăiască numai din munca lui. Partidul Țărănist-Radical este partidul celor ce muncesc, și îndeosebi al țăranului...”¹⁷.

În articolele publicate de Radu Olteanu în presa democratică întîlnim mai multe aprecieri referitoare la situația țărănimii, la gradul ei de exploatare, fără a neglija nici starea muncitorilor; avînd însă în vedere faptul că între anii 1933 și 1938 el a făcut parte din conducerea Partidului Țărănist-Radical, este explicabil de ce a acordat prioritate problemelor fundamentale din viața satului românesc.

În anii care au urmat instalării la putere a fascismului în Germania, 1934—1940, Radu Olteanu a desfășurat o fructuoasă activitate publicistică protestatară, ridicîndu-se ferm contra ideologiilor naziste, denunțînd pericolul de război și agresivitatea Gărzii de fier, militînd pentru solidaritatea tuturor forțelor patriotice și antifasciste, pentru apărarea păcii.

Prezența lui Radu Olteanu la lupta antifascistă a intelectualității din România, s-a manifestat în cadrul unor acțiuni complexe, dar noi ne vom rezuma numai la modul cum a activat în cadrul publicațiilor apărute între 1933—1940, în slujba apărării intereselor naționale ale poporului român.

Sub directa îndrumare a P.C.R., Radu Olteanu editează în orașul Brașov „Buletinul Grupului Avocaților Democrați”¹⁸, care devine o tribună de luptă pentru democratizarea justiției, pentru apărarea patrioților, antifasciștilor, militanților comuniști, în procesele intentate în acel timp; a jucat un rol important în dezvoltarea mișcării democratice a avocaților și în stăvilirea ofensivei fasciste din barouri.

¹⁶ „Deșteptarea”, I, nr. 11 din 9 iulie 1933, p. 3.

¹⁷ „Plugarul”, I, nr. 7 din 2 octombrie 1933, p. 1.

¹⁸ Publicația era scoasă în locuința lui Radu Olteanu din Brașov, str. Nicolae Iorga, nr. 4; au apărut în total 3 numere: 10/II, 10/III, 31/III 1936, după care autoritățile au interzis publicația. Tirajul a fost de 10.000 de exemplare; „Buletinul” se trimitea tuturor avocaților din țară (Vezi Radu Olteanu, *Două reviste manifest*, manuscris în arhiva Radu Olteanu).

„Buletinul“, organ de presă al Grupului Avocaților Democrați, organizație cu caracter net antifascist, creată în 1935, a acționat cu hotărâre pe plan ideologic, prin orientarea tematică și conținutul articolelor publicate împotriva curentelor reacționare, retrograde și a fascismului.

Avocați de prestigiu, ca: Ella Negruzzi, Stelian Nițulescu, Radu Olteanu, Alexandru Miță etc. au publicat articole în „Buletin“, dezvăluind esența ideologiei fasciste, demascând elementele de dreapta și ultrareacționare din Uniunea Avocaților, care înlesneau ascensiunea elementelor fasciste în barouri. Publicația milita pentru apărarea intereselor majorității avocaților în fața politicii antipopulare și antidemocratice a guvernelor regimului burghezo-moșieresc.

O puternică opinie antifascistă, manifestă Radu Olteanu în cadrul articolelor publicate în „Buletin“: *Două drumuri și un impas, Protestul împotriva eforturilor judiciare, Modificarea legii avocaților, Grevă avocaților, Subvențiile pentru asistența judiciară.*

Conținutul lor, orientarea ideologică și varietatea problemelor politice, juridice, puse în discuție, demonstrează adeziunea lui Radu Olteanu la politica P.C.R., indică concepția sa înaintată privind rolul social al avocatului în societatea românească.

Prin aceste articole Radu Olteanu își manifestă o ostilitate activă față de încercările reacțiunii interne de a fasciza barourile, își exprimă dezacordul cu fiscalitatea excesivă existentă în justiție, cere cu intransigență, egalitatea deplină a tuturor avocaților în barouri, indiferent de naționalitate și înființarea unei organizații sindicale a avocaților, menită să le apare interesele profesionale.

Referindu-se la rolul Grupului Avocaților Democrați și a organului lui de presă, Radu Olteanu scria: „Se știe, Grupul Avocaților Democrați, s-a constituit pentru a lupta împotriva fascismului, obscurantismului și a tendinței de instaurare a dictaturii“.

Comentînd folosirea metodelor brutale de către elementele de dreapta din Uniunea Avocaților, Radu Olteanu remarcă: „Astăzi, profunda (?) mișcare de reînnoire națională, o realizează domnul Istrate Micescu, cu șase sute de bătauși“¹⁹.

Poziția antihitleristă a lui Radu Olteanu în publicistica militantă în perioada izbucnirii celui de-al doilea război mondial este evidentă, el analizînd ofensiva reacțiunii interne împotriva democrației din țara noastră pe care o pune în strînsă legătură cu tendințele expansioniste ale Germaniei, de acaparare a petrolului din România: „Datoria partidelor noastre democratice, sincer naționaliste, pacifiste și apărătoare a independenței noastre politice, este să facă un front comun împotriva dreptei, pentru a împiedica transformarea noastră într-o anexă a sistemului războinic german. Fără petrolul nostru, Germania nu va putea face războiul și pacea este singurul mijloc de a împiedica intrarea unor trupe străine pe teritoriul patriei noastre“²⁰.

Situîndu-se pe pozițiile înaintate ale apărării independenței țării, pentru stăvilirea penetrației economice a Germaniei hitleriste în România, Radu

¹⁹ „Zorile“ d.în 16 decembrie 1935.

²⁰ *Ibidem*.

Olteanu sublinia importanța situației geografice a țării noastre și a bogățiilor sale naturale pentru statele fasciste agresoare din Europa.

El a abordat cu insistență în articolele publicate în organul de presă al Grupului Avocaților Democrați, probleme referitoare la atitudinea elementelor de dreapta din barouri, în frunte cu Istrate Micescu, mai ales în articolul *Două drumuri și un impas*²¹. În acest articol, Radu Olteanu se referă la criza din barouri și la atitudinea care trebuie să fie adoptată de elementele democratice.

Se desprinde din conținutul articolului, atitudinea pe care au luat-o conducătorii Uniunii Avocaților din România (în general elemente de dreapta) în privința democratizării justiției; se arată cu fapte concludente afinitatea lor față de partid; se demască esența teoriei proporționalismului a lui Istrate Micescu și antisemitismul acesteia; se cere respectarea drepturilor naționalităților conlocuitoare²².

De fapt, în acest articol substanțial din „Buletin“, Radu Olteanu stabilește liniile directoare ale organizației de masă legale, „Grupul Avocaților Democrați“, țelurile ei și anume: democratizarea barourilor; egalitatea în drepturi a tuturor avocaților; libertatea deplină de a apăra în procese; primirea absolvenților facultății de drept ca avocați stagiați; condamnă brutalitatea și forța, folosite în barouri.

Radu Olteanu a fost și un participant activ la lupta antifascistă a Asociației Internaționale a Juriștilor Democrați²³, ceea ce va influența concepția

²¹ „Buletinul Grupului Avocaților Democrați“, nr. 1 din 10 februarie 1936, p. 1—5. Istrate Micescu, mare avocat, era un reprezentant al reacțiunii interne în barouri, susținător al intereselor vîrfurilor din corpul avocaților și unul din șefii valahiști (Vezi Elena Georgescu, „Din activitatea antifascistă a „Grupului Avocaților Democrați“ (1935—1937), în *Studii*, XVI, 1963, 6, p. 1219.

²² „Buletinul Grupului Avocaților Democrați“, *loc. cit.*

²³ Radu Olteanu a fost delegat în mai-iunie 1936, la un congres internațional al avocaților, care a avut loc la Paris. Misiunea sa era să expună punctul de vedere al Grupului Avocaților Democrați al cărui președinte era, să inițieze în capitala Franței acțiuni de protest. Împotriva proceselor, care s-au intentat luptătorilor antifasciști din țara noastră și să participe la o sesiune a Comitetului Antirăzboinic (Comitet Amsterdam), care s-a ținut la Paris, sub președinția lordului Robert Cecil. Cu această ocazie, P.C.R. i-a încredințat sarcini de răspundere și confidențiale, pentru a lua contact cu personalități ilustre ale vieții politice și publice franceze, pentru susținerea luptei antifasciste din patria noastră. La Paris, Radu Olteanu, a avut întâlniri cu Gabriel Péri, Andrée Malreaux, cu care a făcut un schimb de păreri asupra situației politice din țară și a arătat lupta forțelor progresiste și democratice pentru apărarea păcii și contra fascismului, sprijinit de ministrul de externe al Franței, Yvon Delbos, a lui Pierre Cot, Geneviève Tabouis, a încercat să pună bazele unei asociații de stînga, franco-române în Franța. Cu acest prilej a fost invitat la o sesiune a Comitetului Francez, împotriva intervenției în Spania a forțelor fasciste, la care au participat: lordul Robert Cecil, Radolph Churchill, A. Malreaux etc. Ziarul „L'Humanité“, a relevat prezența lui Radu Olteanu la lucrările acestui comitet și contribuția sa pentru apărarea păcii omenirii, pentru libertate și contra pericolului de război, a agresiunii fasciste. Este de subliniat faptul că în urma activității depuse la Paris, în sprijinul ideilor nobile de pace și de luptă contra hitlerismului. Radu Olteanu și-a adus și el contribuția ca omenii de seamă francezi, luptători pe frontul activ al păcii și democrației să vină la Craiova pentru apărarea antifasciștilor români, care erau judecați în fața Consiliului de război. (Radu Olteanu, „Memorii“, arhiva Radu Olteanu).

sa, activitatea democratică și poziția față de problemele majore ce stăteau în fața juriștilor, în condițiile creșterii pericolului fascist.

Bine informat asupra situației din barourile altor țări ale Europei, urmărind evoluția mișcării democratice din întreaga lume și cunoscând doctrinele politice referitoare la rolul celor care apără legea, drepturile constituționale, Radu Olteanu arată cauza crizei din barouri și indică soluțiile: „Sindicalizarea obligatorie a avocaților (cere exproprierea latifundiilor de procese, a marilor avocați, care cîștigă multe milioane, prin relațiile cu autoritățile de stat și se opun participării tuturor avocaților la activitatea barourilor); respectarea tarifelor minimale de către instanțele judecătorești, solidarizarea tuturor avocaților democrați, crearea unor taxe progresive asupra veniturilor mari ale avocaților, din veniturile cărora să fie ajutați avocații stagiați și începători”²⁴.

Tot în articolul „Două drumuri și un impas”, Radu Olteanu ridică și problema atît de arzătoare pentru acea epocă, a repartizării absolvenților facultății de drept, fii de muncitori și țărani săraci, în barouri, dreptul lor de a deveni avocați și de a apăra în procese, înlăturarea piedicilor care li se pun din partea marilor avocați (mai ales elemente de dreapta).

Corelînd strîns lupta pentru apărarea libertăților democratice cu combaterea elementelor fasciste și de dreapta din barouri, Radu Olteanu, în articolul menționat, a solicitat cu fermitate, ca administrația justiției să nu mai fie considerată izvor de venituri pentru stat. Subliniază cu tărie că masele sărace nu au acces la forurile judiciare, din cauza taxelor prea mari și în felul acesta nu li se asigură satisfacerea revendicărilor lor legitime, apărarea intereselor și drepturilor lor.

Fondul articolului „Două drumuri și un impas” arată atașamentul lui Radu Olteanu, față de interesele majore ale poporului muncitor, situarea lui pe pozițiile de luptă ale mișcării muncitorești, concretizează coordonatele fundamentale ale avocaților democrați; sindicalizarea lor, gratuitatea și rapiditatea procedurii, sprijin material avocaților stagiați, demnitate profesională, cinste, curaj și modestie în exercitarea profesiei, înlăturarea elementelor fasciste din barouri, lupta pentru satisfacerea revendicărilor economice și profesionale ale tuturor avocaților.

Cu consecvență ideologică și de pe aceleași poziții ale gîndirii progresiste, Radu Olteanu, publică în numerele 2 și 3 ale „Buletinului”, articole viguroase împotriva rînduiri nefaste și înguste din justiția regimului burghez-mosieresc, aservită intereselor claselor exploatatoare, legate de viața profesională a majorității avocaților, denunță abuzurile ministrului de justiție Valer Pop, care lovește în drepturile și libertățile juriștilor democrați.

Preocupat de starea materială grea și de șomajul zecilor de avocați stagiați (începători), care nu puteau ajunge să apere în anumite procese, în articolul „Protestul împotriva eforturilor judiciare”²⁵, Radu Olteanu, critică măsura luată de ministerul justiției de a introduce taxe generale în vederea ajutorării avo-

²⁴ „Buletinul Grupului Avocaților Democrați”, an. I, nr. 1 din 10 februarie 1936, p. 1–5.

²⁵ *Ibidem*, p. 8.

caților stagiaari, considerate de el ilegale și în același timp, ca o jignire a demnității profesionale, a desconsiderării prestigiului magistraturii.

Pe aceeași linie se situează și articolul „Modificarea legii avocaților”²⁶, în care autorul arată arbitrarul ce se exercită împotriva avocaților democrați, a celor ce sînt ostili reacțiunii, cerînd modificarea acestei legi, în sensul ca: „Apelurile să fie judecate de Curtea de Apel, eventual completată cu delegați ai barourilor din circumscripție. Avocatul supus judecării sau reclamantul să aibă dreptul să refuze pe acei membri care sînt cunoscuți prin activitatea lor, că sînt stăpîniți de politică”²⁷.

În fața primejdiei de fascizare a vieții juridice, Radu Olteanu, sub influența ideologiei marxiste și datorită unei strînse conlucrări cu reprezentanții P.C.R., a definit direcțiile de activitate ale Grupului Avocaților Democrați, a clarificat din punct de vedere ideologic, sensul profesunii de avocat, reușind împreună cu Ella Negruzzi, Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Miță, Mihai Macovei, Petre Pandrea, Petre Grozdea, Alexandru Mihăileanu, să îndrume și să coordoneze acțiunile antifasciste ale avocaților.

Tematica preocupărilor publicistice ale lui Radu Olteanu a fost variată, cuprinzînd în aria ei un grup de probleme, privind trăsăturile politicii expansioniste ale Germaniei hitleriste, ce se înțelege prin fascism și necesitatea solidarității forțelor progresiste și democratice, pentru apărarea păcii și securității în Europa.

În suita de articole publicate în ziarul „Lumea Românească”²⁸, între anii 1938—1939, „Popor fără spațiu”²⁹; „Țări fără spațiu”³⁰; „Popoare fără spațiu”³¹; „Conștiința solidarității europene”³²; „Ce este fascismul”³³; „Concesiuni”³⁴; „Elevul lui Ghandi”³⁵. Radu Olteanu, combate teoriile spațiului vital susținute de ideologii hitleriști, tendința spre dominația mondială a Germaniei, subliniază necesitatea apărării independenței și suveranității tuturor popoarelor, în fața agresiunii statelor fasciste, arată consecințele războaielor pentru omenire, condamnă expansiunea colonială, dovedind o puternică averșiune față de nazism.

Într-un amplu articol „Popoare fără spațiu — popor fără spațiu”, Radu Olteanu combătea ideologia nazistă care avea la bază tezele privind superioritatea rasei germane demonstrînd că revendicările coloniale ale Germaniei nu sînt justificate: „Popoare fără spațiu, sînt tocmai acelea în dauna cărora vor să se întindă hitleriștii”³⁶.

²⁶ „Buletinul Grupului Avocaților Democrați” an. I, nr. 2, din 10 martie 1936, p. 10.

²⁷ *Ibidem*, p. 10.

²⁸ Radu Olteanu a făcut parte din redacția cotidianului „Lumea Românească”,

²⁹ „Lumea Românească”, din 23 iulie 1938, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, din 25 iulie 1938, p. 3.

³¹ *Ibidem*, din 27 iulie 1938, p. 3.

³² *Ibidem*, din 13, 14 și 16 august 1938, p. 3.

³³ *Ibidem*, din 29 august 1938, p. 3.

³⁴ *Ibidem*, din 30 august 1938, p. 3.

³⁵ *Ibidem*, din 10 ianuarie 1939, p. 3.

³⁶ *Ibidem*, din 23 iulie 1938, p. 3.

Influențat de concepția marxist-leninistă, Radu Olteanu, folosindu-se chiar de datele furnizate de statisticile germane, reliefează în articolul mai sus menționat, că Germania nu este o țară suprapopulată, deci nu sînt justificate cuceririle teritoriale în Europa de sud-est și est.

De asemeni demonstrează sensul politicii agresive a Germaniei hitleriste și arată că în raport cu sporirea populației, trebuie dezvoltată producția, să se mărească randamentul muncilor agricole, să se dezvolte armonios și multilateral economia³⁷ (Se bazează pe o statistică privind sporul populației în diverse țări, între anii 1930—1960, subliniind că sporul în Germania este foarte mic în raport cu Polonia, Lituania, Iugoslavia, România, Cehoslovacia).

Prin articolul „Conștiința solidarității europene”, Radu Olteanu atrage atenția asupra necesității înlăturării războiului din Europa, prin organizarea politică și economică a păcii, pe baza colaborării statelor europene.

Conținutul articolului arată cunoștințele vaste ale autorului, care prezintă comparativ evoluția dezvoltării industriale, agricole și comerciale a țărilor din Europa, în raport cu alte țări ale lumii, mai ales S.U.A. și Japonia, procesul de industrializare din diferite țări, exploatarea maselor muncitoare și orientarea politicii economice a țărilor occidentale.

Datele statistice comparative, prezentate în acest articol, evidențiază creșterea pericolului de război în Europa, datorită orientării economice a principalelor țări capitaliste în funcție de interesele burgheziei monopoliste și nu de a maselor populare.

Demascînd pe ideologii fasciști din România, legăturile strînse dintre Garda de fier și Germania hitleristă, Radu Olteanu precizează ce trebuie să se înțeleagă prin noțiunea de fascism: „Este o acțiune politică, a cărei tendință, e să cucerească puterea cu ajutorul unei violente agitațiuni politice și care după cucerirea puterii, guvernează în mod dictatorial, continuînd să utilizeze, pe un plan mult mai larg, agitațiunile politice. Ceea ce caracterizează în primul rînd fascismul, nu este ideia de autoritate, ci violența agitației politice”³⁸.

Distinge faptul evident, că fasciștii români sînt încurajați de protectorii lor din Germania hitleristă, uneltesc o alianță cu această țară, susținîndu-i agresiunea: „Vom aminti numai că fascismul românesc, s-a subordonat de la început intereselor germane și italiene, care sînt departe de a colabora cu ale României. Un ziar fascist de la noi, recomanda să capitulăm în fața forței invincibile a Germaniei”³⁹.

Își exprimă dezacordul total cu ideologii fasciști români, care cer ca politica externă a României să fie orientată spre Germania și care fac apologia doctrinei naziste, care chipurile ar fi schimbat stările de lucru sub raport social în Germania.

Condamînd propaganda hitleristă care căuta să justifice drepturile Germaniei asupra unor regiuni din Cehoslovacia, locuite de germani, faptul că

³⁷ „Lumea Românească”, din 23 iulie 1938, p. 3.

³⁸ *Ibidem*, din 29 august 1938, p. 3.

³⁹ *Ibidem*.

minoritatea etnică sudetă se considera neîndreptățită, Radu Olteanu, în articolul „Concesiuni“, arată care este sensul real al politicii statelor față de naționalități: „Minoritățile care prezintă revendicări, trebuie să fie animate de aceeași dorință de colaborare și să nu urmărească decît egalitate și libertate în cadrul statului“⁴⁰.

Cu multă clarviziune, menționează că hitleriștii nu urmăresc decît să cotopească teritoriul Cehoslovaciei și nu pentru a satisface interesele sudeților în cadrul statului. Scriind despre căile prin care se poate rezolva problema revendicărilor sudeților, arată că acestea nu pot fi în nici un caz, acelea de a cucerii Cehoslovacia de către Germania hitleristă: „Sudeții nu cer altceva decît să se recunoască supremația forței germane“⁴¹.

Precizează că Liga Națiunilor, slăbită prin atacurile fasciste și datorită sabotării fascizanților de tip Laval, nu a putut lua apărarea Cehoslovaciei și a altor state în fața planurilor revizioniste și înrobitoare ale Germaniei hitleriste.

Între ziarele antifasciste și democratice din perioada 1934—1940, deși cu apariție scurtă, un rol important l-a jucat publicația „Comentar“, care a apărut la 3 iunie 1936, sub direcția lui Radu Olteanu și Paul Teodorescu⁴².

Principalii colaboratori ai foii, au fost: George Macovescu, Florica Văcărescu, Mircea Brătucu, Gheorghe Dinu, Alexandru Antohi, Octav Livezeanu, Geo Turda, Nicolae Balaban, Paul Dinopol. N. M. Mateescu, condeie prestigioase, intelectuali de valoare, ziariști antifasciști, care au luat atitudine în fața fascizării țării și a subordonării ei intereselor Germaniei hitleriste⁴³.

În articolul: „Fascism colonial“⁴⁴, Radu Olteanu arată că mișcarea legionară din România, folosește aceleași mijloace, forme și metode de acțiune ale hitlerismului, că organizația Garda de fier a devenit o agentură a Germaniei în țara noastră, urmărind să subordoneze economia națională, intereselor nazismului: „Fascismul nostru s-a uniformizat cu cel german“.

Tot în acest articol, arată cum legionarii au imprumutat elementele ideologiei naziste; la baza doctrinei lor stă lucrarea lui Hitler „Mein Kampf“, ei propagînd misticismul și ignoranța.

Prezentînd istoricul expansiunii Germaniei hitleriste în sud-estul Europei⁴⁵, Radu Olteanu scoate în evidență cu date concludente rolul ce-i revine României în planurile economice ale Germaniei de a fi exportatoare de materii prime și importatoare de produse industriale, ceea ce înseamnă de fapt, pierderea independenței economice, o frînă în dezvoltarea industrială a țării.

⁴⁰ „Lumea Românească“, din 30 august 1938, p. 3.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² „Comentar“, an. I, nr. 1 din 3 iunie 1936. Redacția a fost la București în str. Română nr. 17, într-un apartament ce aparținea scriitorului Alexandru Brătescu-Voinești (Vezi Radu Olteanu „Două reviste manifest“, manuscris în arhiva Radu Olteanu). La ședințele redacționale ale publicației au participat Corneliu Mănescu și Mihail Levente, reprezentanți ai P.C.R. Numărul 3 al publicației a fost interzis.

⁴³ „Comentar“, an. I, nr. 1 și 2 din 13 și 14 iunie 1938.

⁴⁴ „Comentar“, an. I, nr. 2 din 14 iunie 1938.

⁴⁵ *Ibidem*.

În unele articole publicate în ziarul „Deșteptarea”⁴⁶ Radu Olteanu, s-a angajat la luptă alături de valoroși intelectuali, pentru combaterea șovinismului și a naționalismului, arătând conduita cercurilor guvernante față de minorități și solicitând cu ardoare: „Egală și deplină îndreptățire în drepturi a naționalităților conlocuitoare”, justificând că la baza acestei egalități trebuie să stea rațiunea, umanitatea și spiritul de strînsă colaborare între toți locuitorii țării, pentru prosperitate economică și culturală.

Caracterizînd lupta intelectualității pentru apărarea democrației în România, Radu Olteanu a arătat necesitatea de a se face educația maselor, combătînd demagogia politică a partidelor burghezo-moșierești, agitația șovină a Gărzii de fier, huliganismul și naționalismul ieftin, explicînd baza socială și cauzele apariției fascismului: „Trebuie să arătăm maselor că problema națională așa cum se pune azi, nu este decît o diversiune. Starea de sărăcie și soluționarea ei este problema care trebuie pusă și nu aceea problemă meschină a înlăturării cîtorva elemente străine și înlocuirea lor cu elemente autohtone, la instituțiuni, care, prin însăși ființarea lor, prejudiciază interesele maselor”⁴⁷.

Lupta P.C.R. pentru formarea Frontului Popular Antifascist în România, a găsit un zelos partizan în persoana lui Radu Olteanu, care prin toate manifestările lui politice și în presă, a arătat necesitatea realizării unui larg front al tuturor organizațiilor democratice și antifasciste în țara noastră.

În cadrul Partidului Țărănist Radical, Alex. Miță, Radu Olteanu, care făceau parte din Comitetul Executiv al acestui partid, au cerut crearea Frontului Popular, ca singura soluție pentru a pune stavilă în fața dictaturii, a ideologiei fasciste și a expansiunii germane.

În această direcție, în cadrul discuțiilor care au avut loc în forurile de conducere ale Partidului Țărănist Radical în cursul anului 1936, aripa de stînga favorabilă creării Frontului Popular și acțiunii comune tuturor partidelor și organizațiilor democratice alături de P.C.R. în frunte cu avocații Alex. Miță și Radu Olteanu, au cerut la ședința Comitetului Executiv⁴⁸, să se susțină propunerea Blocului Democratic de unire a tuturor forțelor democratice.

Cu acest prilej Radu Olteanu și-a exprimat poziția sa hotărîtă, cerînd conducerii Partidului Țărănist Radical, să se declare pentru Frontul Popular Antifascist, arătînd că indiferent de hotărîrea Comitetului Executiv, vor continua să se situeze pe pozițiile aripii de stînga; mai mult, a cerut chiar înființarea altui partid și mai radical, dacă nu se acceptă cele propuse⁴⁹.

Atitudinea lui Radu Olteanu în cadrul Partidului Țărănist Radical, privind crearea Frontului Popular, reflectă adevărul că la politica P.C.R. referitoare la unitatea de acțiune a tuturor forțelor politice împotriva fascismului: „Datoria noastră e să ne organizăm. Dar nu te organizezi, ca să te organizezi, ci în vederea unei lupte. Părerea mea este: o colaborare a tuturor elementelor dispuse să apere un minimum de libertate. Să luptăm, lupta se duce prin toate mijloacele, numai trebuie ca scopul pe care-l urmărim să fie curat. Depinde de atitudinea pe care o vom lua dacă vom intra în istorie cu glorie. Fac urmă-

⁴⁶ „Deșteptarea”, an. III, nr. 52 și 56 din 5 aprilie și 9 iunie 1935.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Deșteptarea”, an. IV, nr. 78, din 17 iulie 1936, p. 4.; „Zorile” din 6 iulie 1936.

⁴⁹ *Ibidem*.

toarea propunere: apropierea forțelor democratice care cuprinde pe național-țărâniști, socialiști, syndicatele profesionale. Aceasta pentru a putea lupta cu succes pentru apărarea democrației și înfăptuirea unui stat nou⁵⁰.

În acest studiu, am prezentat o latură mai puțin cunoscută a activității avocatului dr. Radu Olteanu și anume aceea de ziarist democrat și antifascist, cu intenția de a arăta că pe frontul publicisticii, el a acționat permanent pe baza principiilor și țelurilor urmărite de P.C.R., în lupta sa pentru apărarea intereselor maselor muncitoare, în perioada creșterii pericolului fascist și de război.

Radu Olteanu a fost nu numai un militant neobosit democrat și antifascist, ci mai ales un gânditor profund, care a urmărit instaurarea unui regim democratic în țara noastră.

În multe din articolele publicate pe teme economice sau de politică internă și internațională, a reușit să facă o analiză temeinică sub influența doctrinei marxiste, participând din plin la lupta întregii intelectualități cu vederi înaintate, împotriva racilelor regimului burghezo-moșieresc din România.

BIBLIOGRAFIA SELECTIVĂ A OPEREI PUBLICISTICE A LUI RADU OLTEANU

I. „PLUGARUL“

- „Rostul Partidului Țărânist Radical“, an I, nr. 1 din 14 iulie 1933, p. 1.
- „Izbinda noastră“, an. I, nr. 2, din 23 iulie 1933, p. 1.
- „Politica de clrepeală“, an. I, nr. 3, din 13 august 1933, p. 1.
- „Două credințe“, an. I, nr. 4, din 21 august 1933, p. 1.
- „Ce este cu datoriile către băncile streine“, an. I, nr. 5, din 27 august 1933.
- „Chemare“, an I, nr. 6, din 4 septembrie 1933, p. 1.
- „Țărâanismul radical și alle jărânisme“, an I, nr. 7, din 2 octombrie 1933, p. 1.

II. „BULETINUL GRUPULUI AVOCAȚILOR DEMOCRAȚII“

- „Două drumuri și un impas“, an I, nr. 1, din 10 februarie 1936, p. 1—5.
- „Protestul împotriva efortilor judiciare“, an I, nr. 1, din 10 februarie 1936, p. 8.
- „După evrei, studenții“, an I, nr. 2, din 10 martie 1936, p. 6.
- „Modificarea legii avocaților“, an I, nr. 2, din 10 martie 1936, p. 10.
- „Greva avocaților“, an I, nr. 3, din 31 martie 1936, p. 1—5.
- „Subvențiile pentru asistența judiciară“, an I, nr. 3, din 31 martie 1936, p. 13—14.

⁵⁰ „Deșteptarea“, an. IV, nr. 78, din 17 iulie 1936, p. 4.; „Zorile“ din 6 iulie 1936,

III. „DEȘTEPTAREA“

- „Partidul Țărănist-Radical“, an I, nr. 1, din 30 aprilie 1933, p. 1—2.
 „Controlul Genevei“, an I, nr. 2, din 7 mai 1933, p. 1—2.
 „Îmbătrânirea cadrelor funcționărești“, an I, nr. 5, din 28 mai 1933, p. 1.
 „Poate constitui „Restabilizarea“ un program de partid?“, an I, nr. 12, din 16 iulie 1933, p. 1.
 „Restabilizare, conversiune și inflație“, an I, nr. 14, din 30 iulie 1933, p. 2.
 „Atitudinea față de minorități“, an II, nr. 31, din 1 aprilie 1934, p. 1.
 „În urma pactului cu sovietele“, an II, nr. 40, din 28 iunie 1934, p. 1—2.

IV. „COMENTAR“

- „Rădăcirea unei generații“, an I, nr. 1, din 3 iunie 1938, p. 1.
 „Fascism colonial“, an I, nr. 2 din 14 iunie 1938, p. 1.

V. „LUMEA ROMÂNEASCĂ“

- „Popor fără spațiu“ (1), din 23 iulie 1938, p. 3.
 „Țări fără spațiu“ (2), din 25 iulie 1938, p. 3.
 „Popoare fără spațiu“ (3), din 27 iulie 1938, p. 3.
 „Ne-am împăcat cu bulgarii“, din 7 august 1938, p. 3.
 „Conștiința solidarității europene“
 1 — din 13 august 1938, p. 3.
 2 — din 14 august 1938, p. 3.
 3 — din 16 august 1938, p. 3.
 „Ce este fascismul“, din 29 august 1938, p. 3.
 „Concesiuni?“, din 30 august 1938, p. 3.
 „Greșeli de metodă“, din 10 oct. 1938, p. 3.
 „Elevul lui Ghandi“, din 10 ianuarie 1939, p. 3.

VI. „DEZROBIREA“

- „Între salarii și prefuri“, din 29—30 septembrie 1944, p. 3.
 „Cartea păcatelor“, din 3 octombrie 1944.
 „Destulă figanie“, din 7 octombrie 1944.

VII. „GÎNDUL NOSTRU“

- „Sine ira et studio“ an I, nr. 2, din 22 octombrie 1944, p. 5.
 „Bilanț“, an I, nr. 2, din 22 oct. 1944, p. 6.
 „1357“ an I, nr. 3, din 21 octombrie 1944, p. 6.
 „Politica la zi“, an I, nr. 3, din 29 octombrie 1944, p. 7.
 „Politica internă“, an I, nr. 4, din 5 noiembrie 1944, p. 10.
 „Revista presei“, an I, nr. 4, din 5 noiembrie 1944, p. 11.
 „Cărțile pe față“, an I, nr. 4, din 5 noiembrie 1944, p. 11.

ARTICOLE SCRISE DESPRE RADU OLTEANU

I. „DIMINEAȚA“

- „Procesul profesorului Ilie Cristea“, din 26 martie 1936, p. 12.
 „Procesul dezordinilor dela atelierele C.F.R. Grivița“, din 24 iunie 1934, p. 4.
 „Pledoaria d-lui Radu Olteanu“, an 30, nr. 9880, din 1 iulie 1934, p. 14.
 „D. Gr. Junian împotriva formulei «*numerus valachicus*»“, din 26 martie 1935.
 „Un apel pentru salvarea antifasciștilor germani amenințați cu moartea“, din 28 iulie 1935.
 „Problema democratizării justiției“, an 31, nr. 10312, din 10 septembrie 1935, p. 5.
 „Consfătuirea avocaților democrați“, din 3 octombrie 1935.
 „Procesul d-lui Teodor Bulnariu amnat din cauza lipsei martorilor“, din 25 octombrie 1935.
 „Pentru democratizarea barourilor din țară“, an 32, 8 ianuarie 1936, p. 10.
 „Clubul Partidului Țărănist-Radical a fost devastat“, an 32, din 25 ianuarie 1936, p. 10.

- 1936, p. 13.
 „Un interview colectiv al apărării”, din 1 decembrie 1935.
 „Discursul d-lui Radu Olteanu”, an 32, din 9 ianuarie, 1936, p. 10.
 „Constituirea frontului democratic al avocaților din Salu Mare”, an 32, nr. 10443, din 21 ianuarie 1936, p. 1.
 1936, p. 8.
 „Manifestația țărănist-radicală din culoarea de galben”, 9n 32, nr. 10448, din 26 ianuarie 1936, p. 8.
 „Un comunicat al Frontului studențesc democratic”, an 32, din 27 ianuarie 1936, p. 10.
 „O mare adunare a avocaților democrați”, an 32, nr. 10459, din 6 februarie 1936, p. 15.
 „Holărtea grupului avocaților democrați”, an 32, nr. 10481, din 28 februarie 1936, p. 15.
 „Ședința Comitetului executiv a partidului «țărănist-radical»” an 32, nr. 10485, din 4 martie 1936, p. 3.
 „La Brașov”, din 29 mai 1936, p. 14.
 „Avocați democrați și acțiunea șovină din barouri”, an 32, nr. 10578, 6 iulie 1936, p. 14.
 1936, p. 9.
 „Pentru dreptul de apărare în procesul antifasciștilor”, an 32, nr. 10583, din 11 iunie 1936, p. 9.
 „Procesul dela Craiova”, din 21 iunie 1936, p. 14.
 „Congresul general al avocaților”, an 31, nr. 10314, din 12 septembrie 1935, p. 9.
 „Conducătorii cefeștiilor la consiliul de război”, an 33, nr. 11013, din 19 august 1937, p. 11.
 „Apelul conducătorilor Federației C.F.R.”, din 28 august 1937, p. 11.
 „D-nii Romulus Georgeanu și C. Carcali puși în libertate”, din 29 august 1937, p. 11.

II. „DEȘTEPTAREA”

- „Cuvîntarea d-lui Radu Olteanu”, an I, nr. 3, din 14 mai 1933, p. 3.
 „Organizarea cercului de studii”, an I, nr. 11, din 9 iulie 1933, p. 2.
 „Marea întrunire de la Sighișoara”, an I, nr. 11, din 9 iulie 1933, p. 3.
 „Întrunirea din Rîșnov”, an I, nr. 16, din 7 septembrie 1933, p. 3.
 „Marea întrunire din Codela”, an I, nr. 16, din 17 septembrie 1933, p. 3.
 „Marea întrunire din Bod”, an I, nr. 16, din 17 septembrie 1933, p. 6.
 „Consfățuirea delegațiunilor județene ale partidului țărănist-radical”, an I, nr. 15, din 6 august 1933, p. 1—3.
 „Activitatea partidului”, an I, nr. 21, din 26 octombrie 1933, p. 3.
 „Congresul organizației județene Brașov”, an I, nr. 21, din 26 octombrie 1933, p. 3.
 „Dela organizația jud. Brașov”, an I, nr. 22, din 5 noiembrie 1933, p. 2.
 „Candidații Partidului Țărănist Radical”, an I, nr. 27, din 17 decembrie 1933, p. 2.
 „Ședința Comitetului executiv”, an III, nr. 52, din 5 aprilie 1935, p. 3.
 „D. Dr. Radu Olteanu”, an III, nr. 56, din 9 iunie 1935, p. 4.
 „Acțiunea grupului avocaților democrați”, an IV, nr. 68, din 20 ianuarie 1936, p. 4.
 „Declarațiile d-lui Grigore Junian”, an IV, nr. 69, din 3 febr. 1936, p. 3.
 „Importanțele declarațiunii ale d-lui Grigore Junian”, an IV, nr. 74, 1936, p. 2.
 „Pacea prin securitate”, an IV, nr. 74, din 3 mai 1936, p. 2.
 „Precizările d-lui dr. Radu Olteanu”, an IV, nr. 78, din 17 iulie 1936, p. 5.
 „Cuvîntarea d-lui dr. Radu Olteanu”, an IV, nr. 78, din 17 iulie 1936, p. 4.
 „Cazul avocatului dr. Radu Olteanu”, an IV, nr. 81, din 17 ianuarie 1937, p. 3.
 „A triumfat spiritul legii”, an IV, nr. 85, din 22 iulie 1937, p. 4.

III. „ZORILE”

- „Consfățuirea dela Tg. Mureș”, an I, nr. 129, din 10 septembrie 1935, p. 3.
 „Congresul general al avocaților”, an I, nr. 131, din 12 septembrie 1935, p. 7.
 „De vorbă cu d-l avocat dr. Radu Olteanu” an I, nr. 141, din 22 septembrie 1935, p. 1.
 „Ofensiva și brutalitățile dreptei dela noi, coincid cu manoperele Germaniei de a ne acapara petrolul”, din 16 decembrie 1935.
 „O mare demonstrație anticleusistă”, din 8 ianuarie 1936.
 „Demonstrația avocaților dela Oradea”, din 10 ianuarie 1936.

„Un vînt de reacțiune suflă în corpul avocaților”, an III, nr. 253, din 15 ianuarie 1936, p. 7.
 „Acțiunea avocaților și studenților democrați”, din 31 ianuarie 1936.
 „Procesul prof. Tudor Bălnariu din Cluj începe azi”, din 8 martie 1936.
 „Procesul înscenat d-lui avocat dr. I. Gh. Maurer”, an II, nr. 316, din 18 martie 1936, p. 4.
 „Frontul popular”, nr. 285, din 16 februarie 1936, p. 3.
 „Partidul radical-fărănesc și politica externă”, nr. 330, din 2 mai 1936, p. 3.
 „Partidul fărănist-radical a trecut prin momente de criză”, din 6 iulie 1936.
 „Importantele declarațiuni ale d-lui Grigore Junian”, din 2 mai 1936.
 „Procesul antifasciștilor”, nr. 408, din 21 iunie 1936, p. 2.
 „Adunarea Comitetului executiv al partidului radical”, nr. 423, din 6 iulie 1936, p. 3.
 „Conferința d-lui dr. Radu Olteanu despre «Fundamentele sociale ale democrației românești»”, din 9 decembrie 1936.

IV. „CURENTUL”

„Partidul fărănist radical s-a declarat împotriva colaborării cu frontul popular”, din 3 martie 1936.

V. „VÎLTOAREA”

„Democrația în barouri”, din 9 februarie 1936.

VI. „BULETINUL GRUPULUI AVOCAȚILOR DEMOCRAȚI”

„Holărtrea grupului avocaților democrați”, an I, nr. 2, din 19 martie 1936, p. 1–5.
 „Uniunea avocaților și problema sindicalizării”, an I, nr. 2, din 19 martie 1936, p. 4–5.
 „Redacționale”, an I, nr. 3, din 31 martie 1936, p. 16.

VII. „COMENTAR”

„Comentar”, an I, nr. 2, din 14 iunie 1938, p. 4.

Partidele liberale au băncile lor, în slujba cărora trăiesc, partidul național — țărănesc trăiește și el numai din banii pe cari băncile lui, îi storc din munca țărânului.

Partidele însă sunt înțelese foarte bine între ele, căci sunt toate sluga aceluiași stăpân: banul și banca.

Toate aceste partide au un singur gând: să trăiască din munca țărănimii și a muncitorimii.

Băncile au ajuns stăpâne nu numai pe averea întregii țări, dar și pe brațele de muncă dela țară și dela oraș

În timpul acesta muncitorimea dela țară și dela oraș nu are nici un amestec în guvernarea țării, deși întreaga țară trăiește din munca brațelor țărănești și muncitorești.

Partidele cari sunt în slujba băncilor, guvernează astfel, și aduc legi, prin cari toată țara să fie stăpânită de bancheri și cămătari.

Brațele voastre se ostenează pentru alții! A sunat ceasul luptei de dezrobire. Fără deosebire de limbă, fără deosebire de partid, strângeți rândurile împotriva acolora cari vor să fie stăpâni pe averile voastre, pe munca voastră, și a copiilor voștri!

Toate clasele sociale și mai cu seamă țărănimea erau în-lăturate din viața politică. După război ne-am găsit în fața unei categorii parazitare: marea industrie și finanța, cari au influențat în așa măsură asupra vieții politice, încât n'a putut fi vorba de o viață democratică sprijinită pe conlucrarea tuturor claselor sociale.

colaborare dintre țărănime și muncitorime, ar determina și excluderea elementelor parazitare.

Fig. 3. Radu Olteanu cere unirea tuturor celor exploatați împotriva frontului comun al exploataților. „Zorile”, din 9 decembrie 1936.

Conferința d-lui dr. Radu Olteanu despre „Fundamentele sociale ale democrației românești”

În cadrul Cercului de studii al Mișcării țărănist-radical d. dr. Radu Olteanu, președintele organizației țărănist-radical din Brașov a vorbit despre „Fundamentele sociale ale democrației românești”.

Conferințiarul a făcut întâi o prezentare sumară a democrațiilor europene. Examinând fundamentele sociale ale democrației românești, d. doctor Radu Olteanu spune că înainte de război, viața economică fiind în mâinile latifundiarilor, implicit viața politică era în mâna lor. Toate clasele sociale și mai cu seamă țărănimea erau în-lăturate din viața politică. După război ne-am găsit în fața unei categorii parazitare: marea industrie și finanța, cari au influențat în așa măsură asupra vieții politice, încât n'a putut fi vorba de o viață democratică sprijinită pe conlucrarea tuturor claselor sociale.

Starea dinaintea de război de totală incultură a țărăninii românești o făcea înapoi de a interveni în viața politică. Aceasta pe de-o parte, iar pe de altă, starea de robie economică în care se afla țărănimea să poată deveni element

dinamic și determinant prin numărul ei în viața politică? Păruindoiă se simte nevoia în primul rând a unei temeinice educații care ducă la colaborarea tuturor claselor sociale, cu revendicări și idealuri comune.

Această colaborare dintre țărănime și muncitorime, ar determina și excluderea elementelor parazitare.

Sub ce formă paraziții politici pot face posibilă colaborarea claselor cu interese comune? În celelalte țări în care atât a fost procesul social, forma cea mai potrivită a fost partidul politic de clasă.

Dar într-o țară ca a noastră în care evoluția politică a fost deviazată?

Partidul politic nu mai poate fi strict de clasă. El trebuie să caute să realizeze măsuri între categoriile sociale cu interese identice sau cel puțin asemănătoare colaborarea neceșară în vederea eliminării elementelor parazitare: o colaborare între țărănime, muncitorime și mica burghezie țărănească și oărănească.

Cum se poate stabili legătura între țărănime și muncitorime? Din acest punct de vedere, rolul intelectualității e imens.

Trebuie să facem să dispară diversionismul. Trebuie să încercăm sistemul legării unei acțiuni de numele unui singur om, cum a fost cazul aiurea, în Germania, Italia sau Averescu la noi. Trebuie combătute deasemenea problemele secundare (constituționalism, antisemitism), etc.

cale-financiare
ministru de finanțe

os etc. Cel puțin aceasta o vedem pe e. coperta unei astfel de publicație.

Controlul Genevei

de Dr. RADU OLTEANU

Opinia publică este în drept să fie conștientă de înfrângerea sa care guvernul a întârziat să ratificeze acordul; cu Geneva, deși toate partidele de opoziție, au declarat că nu vor respecta acordul.

Vota încerca să lăzărască mișcarea aceasta: în sfârșit, sperându-se, între altele și pe declarațiile d-lui Madgearu.

Natural, acordul nu a fost ratificat pentru avantaj de economie de decurg dintr-insul.

Încercarea d-lui Madgearu de a justifica ratificarea prin ajutarea de ne-er de Geneva pentru reducerea veniturii, nu este de loc convingătoare.

Căci noi am fi putut pune și exemplul să refuzăm în întregime planul supunului, atât vreme cât țările occidentale, prin boicotarea noastră a producției noastre, iar ca această plată să amintim o primăjdie pentru organizarea noastră de stat.

Acumă atitudine se-ar fi dat nu numai o plăcere, dar și un mijloc de presune care ar fi dus la slăbirea boicotului.

Se merita mai mult asupra neconștinței politice a ratificării.

Dacă este adevărat că în plină desfășurare a acțiunii revoluționare, cele bune și fiii cât mai strâns legați cu Franța, nu este mai puțin adevărat că această acțiune prin mijlocul Franța cel puțin atât cât ne primăjdiează și pe noi, nel fel locuri este cert, că oarecare ar fi atitudinea noastră în dămădind economie. În cel politic Franța va fi tot atât de bogată de noi.

Cât despre Anglia, deși oficială este fruntea demerită de ortodoxismul d-lor Rot și al Genevei.

În focul d'acum, d-lui Madgearu i-au primit declarațiuni curioasă conștințele sale și amănăto ratificării.

„În rândul adversarilor o putim grupă vede în acord înfrământat politicii lor”.

Acumă grupă este a celor cari au redea „naționalism” după d. Madgearu, de a se atinge de stabilizare și cuponul extens.

„Tot deo situația veală; acordul a fost încheiat pentru a înălțura

posibilitatea unei politici dămătoare intereselor bancare.

Elementele bancare românești au insistat ca cele străine să exercite o puternică presiune în favoarea lor, plătiind acest serviciu prin

(Continuare în pag. 11-a)

M u n c a

La întreprinderea d-lui Ploșchi, d. Dr. Iulian a fost pentru altele și următoarea frază:

„Văm ca înțelegem distre munșterii și costăliști, să fie rezonabile”.

Acumă fressă costăliștii isplăde, din conștințență mășcă, la o întreprindere publică și într-o regiune industrială, are o vătăla semnificație. Ea conștințe în același timp un eveniment pentru ziua de mâine.

Geneva este sectorul principal în procesul de producție, întrucât de a fi existat o simțată organizată, înălțare de a fi existat bunzi și petrușul, cu costăliștii mășcăliștii isplăde.

Prin urmare, în drama istorică ce se joacă dela începuturile omenești și până în zilele noastre, omene a înălțat permanent. Ea a întreprindere viața conștințelor și tot ce a avut bogățiile și în același timp mășcăliștii isplăde.

Legătura conștințelor vată și costăliștii, au lăsa rezonabilele noastre amăre.

În procesul de producție de peșă costăliștii, mame a fost amănăto, la mamelele a fost amănăto de costăliștii mamelele se atinge timp mai jos de costăliștii. Partidul dămătoare are costăliștii în plăcere este mai amănătoare legi de costăliștii mamelele și economiei.

Rot însă, nu putem înțelege tot ce se ajte cu costăliștii în plăcere. Partidul dămătoare răzăliștii se ajte în înțelegerea celor două țări, lăsa vată costăliștii de costăliștii ultimele ajte și lăsa costăliștii bunzi pe mame.

Geneva este costăliștii și mamelele pe costăliștii pentru lăsa mamelele.

Geneva este costăliștii și mamelele pe costăliștii pentru lăsa mamelele.

X. Luptăre

Iată deci situația reală; acordul a fost încheiat pentru a înălțura posibilitatea unei politici dămătoare intereselor bancare.

Elementele bancare românești au insistat ca cele străine să exercite o puternică presiune în favoarea lor, plătiind acest serviciu prin acceptarea controlului și plata cuponului.

Este, desigur, un act de trădare.

D. Radu Olteanu (Brasov). Munca noastră a tuturor este exploatată de câțiva capitaliști. Cum e cu puțință ca atâta muncă să fie înghițită de câțiva ?

Pentru că exploatareii capitaliști, ne-au împărțit în tabere și le aruncă pe unele contra altora ca să profite ei nestineheriti, de

D. DR. RADU OLTEANU

pe urma discordiei dintre noi. Capitaliștii, nu cunosc deosebire de limbă și partid ; uniți, toți bancheerii, sunt o forță foarte puternică. Dar dacă toți exploatații s'ar uni, fără deosebire de limbă și credință, exploatarea nu ar mai exista. Pentru unirea tuturor muncitorilor, luptăm, fără preget și vom reuși, pentru îndreptarea vieții publice și pentru salvarea țării. Sprijiniți lupta noastră, înțelegeți-ne și uniți-vă toți cei ce muncim sub steagul nostru.

d-l Iunian a plecat din la putere, a renunțat la tagile puterii, pentru rea unui program de s ril și pentru organizare spre a putea aplica aci

Programul țărănist-1 gură răsplata dreaptă : va întrona cineva și c Starea de azi nu mai și poporul va ști să o timp.

D-I HOLESCU (Buc. cum, după ce aproape dci nădejdea, să ne ma să ne mai spunem dur

Vom mai găsi o sal. Dacă ne gândim la o bună, trebuie să spunem dureri avem și să gă De vorbe frumoase sui Ne trebuie fapte. Ne tre les garanții. Garanția c profesorul Stere, care viață pentru deșteptari lui, pentru democrație. și-a ales un demn urm. Or. Iunian, un om hotăr

Trecutul d-lui Iunian grile sale sunt o gara nică și singura ce o po neva de la un om. Este că-l avem în fruntea n urmăm, dar să nu ne li în nădejdea unui om. S să luptăm cu toții, să fi ce facem și să nu perm nilor să ne desbina. In ncastră se va însăuato

D-I RADLER (vorbe lectul săsescl). Trebuie să păstrăm mceace ne-a mas, căci altfel vom fi de copiii noștri.

Desbinarea plugurilor

Munca

noastră a tuturor este exploatată de câțiva capitaliști. Cum e cu puțință ca atâta muncă să fie înghițită de câțiva ?

Pentru că exploatareii capitaliști, ne-au împărțit în tabere și le aruncă pe unele contra altora ca să profite ei nestineheriti, de pe urma discordiei dintre noi. Capitaliștii, nu cunosc deosebire de limbă și partid ; uniți, toți bancheerii, sunt o forță foarte puternică. Dar dacă toți exploatații s'ar uni, fără deosebire de limbă și credință, exploatarea nu ar mai exista. Pentru unirea tuturor muncitorilor, luptăm, fără preget și vom reuși, pentru îndreptarea vieții publice și pentru salvarea țării.

Fig. 5. Cuvîntarea lui Radu Olteanu ținută la Sighișoara, demascînd exploatarea capitalistă.

Periodice
I
75.220

ANUL I N. 1.

18 FEBRUARIE 1936.

BULETINUL

GRUPULUI AVOCAȚILOR DEMOCRAȚI

APARE LA 1, 10, 20 ALE FIECAREI LUNI

SUMAR:

Doi drumuri și un impas: **Dr. RADU OLTEANU**

Femeia avocat și mișcările clauziste: **ELLA NEGRUZZI**

Fascismul și acțiunea Avocaților Democrați: **Al. MATA**

Protestul împotriva eforturilor judiciare: **R. O.**

Soarta avocaților și a justiției sub regimurile dictatoriale: * * *

Înlăturarea fiscalității în justiției: **Dr. ION COSTIN, Cluj**

Fragmente din discursurile rostite la Adunarea Frontului

Studentilor democrați de către delegații Grupului Avocaților Democrați: X

Între două generații: **CONST. AL. JIPESCU, student în Drept**

Studentimea și Avocații Democrați:

ILIE CONSTANTINESCU, student în Drept

Redacționale

REDACTOR RESPONSABIL: **DR. RADU OLTEANU**

PREȚUL UNUI EXEMPLAR 10 LEL. ABONAMENT PENTRU 10 NUMERE 70 LEL

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA: **BRAȘOV, STR. N. IORGA 4.**

Fig. 6. Revista „Buletinul Grupului Avocaților democrați”, a militat în lupta sa pentru democratizarea justiției, pentru apărarea patrioților, antifasciștilor, militanților comuniști, în procesele intentate în acel timp.

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

Fig. 17. Publicația „Comentar“, apărută la 3 iunie 1936 sub redacția lui Radu Olteanu

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

Partidul țărănist-radical a trecut prin momente de criză

În seara trecută, la o sesiune a comitetului executiv, D. Iulian a amenințat de trei ori cu demisia

Lucrări foarte interesante s-au desfășurat la sesiunea comitetului executiv al partidului țărănist-radical, desfășurată cu începere din seara trecută, în sala de la strada 18 noiembrie nr. 10. În discuțiile deosebite au fost discutate probleme de ordin politic și de ordin economic, în special în legătură cu situația țării noastre și cu rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

A treia oră, când a decurs din discuțiile partidului țărănist-radical, au fost discutate probleme de ordin politic și de ordin economic, în special în legătură cu situația țării noastre și cu rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

TENDINȚE EXTREME

D. Dr. D. RADU OLTEANU, președintele org. județului Brașov, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

Situația e alarmantă în Danzig

DANZIG, 6 (Radio) — Tensiunea din Danzig este foarte mare. Situația este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

D. IULIAN A RENUNȚAT CU DEMISIA

Când s-a revărsat diminețile, D. Iulian a rămas în camera sa și nu a ieșit din ea. El a rămas în camera sa și nu a ieșit din ea. El a rămas în camera sa și nu a ieșit din ea.

POLONIA NU SE VA LARA TARATA ÎNTR-UN COMPLICIT

VARSOVIA, 6 (Radio) — Agenția Pui transmite: Polonia nu se va lara tarata într-un complot. Situația este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

POLITICA FAȚĂ DE FRANȚA

De trei ori a fost discutat în sesiunea comitetului executiv al partidului țărănist-radical, problema de ordin politic și de ordin economic, în special în legătură cu situația țării noastre și cu rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

lor din conducerea partidului și din opinia publică asupra partidului nostru.

Cuvântarea d-lui Dr. Radu Olteanu

D. dr. RADU OLTEANU, președintele org. județului Brașov, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Eu admit că un om să fie par-

tizat al hilerismului, dar să fie prieten al democrației și să aștepte dictatura să vină să-i desființeze libertățile, aceasta nu admit.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Cei care spun că nu există pericol

de drăpăna se înșală. D. Dr. D. RADU OLTEANU, președintele org. județului Brașov, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Drăpăna e încercare să-ți impună

credință și pond în liniștea țării noastre. D. Dr. D. RADU OLTEANU, președintele org. județului Brașov, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Când această e situația, când pericol

drăpăna este în fața noastră, atunci noi trebuie să fim foarte atenți. D. Dr. D. RADU OLTEANU, președintele org. județului Brașov, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Societate fără nădejdea de a avea

aprobarea de către partidul țărănist-radical. D. Dr. D. RADU OLTEANU, președintele org. județului Brașov, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Datoria noastră e să ne organi-

zăm. Dar nu te organizezi ca să te organizezi, ci în vederea unei lupte. Părerea mea este: a colabora cu toți elementele dispuse să apere și minimumul de libertate. Să

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

Datoria noastră e să ne organizăm. Dar nu te organizezi ca să te organizezi, ci în vederea unei lupte. Părerea mea este: a colabora cu toți elementele dispuse să apere un minimum de libertate. Să luptăm, lupta se duce prin toate mijloacele numai trebuie ca scopul nostru să fie curat.

Depinde de atitudinea pe care o vom lua dacă vom intra în istorie cu glorie.

Fac următoarea propunere: a) propierea forțelor democratice care cuprind pe național-țărăniști, socialiști, sindicatele profesionale. Această pentru a putea lupta cu succes pentru apărarea democrației și înfăptuirea unui stat nou.

Cuvântarea d-lui Ion Marian Parisești

D. ION MARIAN PARISEȘTI, președintele org. jud. Vrancea, spune: Să nu subestimăm gravitatea momentului. Situația noastră este foarte complicată. Pe de o parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată. Pe de altă parte, avem în fața noastră o situație foarte complicată.

De asemenea, s-a discutat și despre situația țării noastre și despre rolul partidului țărănist-radical în viața noastră.

(Continuare l pag. 7-A)

Fig. 13. Radu Olteanu combate sovînismul și naționalismul cerind: „http://cimec.ro - http://istoriebv.ro

RADU OLTEANU – EIN DEMOKRATISCHER UND ANTIFASCHISTISCHER PUBLIZIST

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit befasst sich mit der Persönlichkeit von Dr. Radu Olteanu, einem auf der Seite des Volkes stehenden und für dessen Interessen sich einsetzenden demokratischen Intellektuellen, der eine vielseitige politische Tätigkeit entfaltete und somit eine der repräsentativen Persönlichkeiten der antifaschistischen Bewegung in unserem Lande war.

Die Arbeit wurde auf Grund des persönlichen Archivs von Dr. Radu Olteanu verfasst, das wertvolle Dokumente betreffend dessen Tätigkeit auf dem Gebiete der demokratischen Publizistik in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen enthält und seinen Kampf für die Interessen des Volkes und für nationale Souveränität und Unabhängigkeit aufdeckt. In den Zeitschriften *Plugarul* (Der Landmann), *Buletinul Grupului Avocaților Democrați*, (Bulletin des Grupp Demokratischer Advokaten), *Comentar*, *Lumea Românească* (Rumänische Welt), *Deșteptarea* (Das Erwachen), *Dimineața* (Der Morgen), *Zorile* (Die Morgendämmerung), *Lupta* (Der Kampf), *Adevărul* (Die Wahrheit) usw., veröffentlichte Radu Olteanu eine beeindruckend grosse Anzahl von Artikeln zur Verteidigung der demokratischen Freiheiten und Rechte und kämpfte für den sozialen Fortschritt in Rumänien, indem er gegen die faschistische Ideologie und die Expansion des hitleristischen Deutschland protestierte.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Auszug aus dem von Radu Olteanu verfassten Artikel „Die Rolle der radikalen Bauernpartei“, erschienen in der Zeitung „*Plugarul*“, 1. Jahrgang, Nr. 1, vom 14. Juli 1933.
- Abb. 2.* Von Radu Olteanu in der Zeitung „*Plugarul*“ veröffentlichte Leitartikel in denen er die wahre wirtschaftliche Entwicklung Rumäniens in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen sowie die allgemeine Verelendung der Volksmassen und die Stellung der Finanzoligarchie an der Spitze des Landes enthüllt.
- Abb. 3.* Radu Olteanu fordert den Zusammenschluss aller Ausgebeuteten im Kampf gegen die Einheitsfront der Ausbeuter. „*Zorile*“ (Die Morgendämmerung) vom 9. Dezember 1936.

- Abb.* 4. Radu Olteanu entlarvt die Unterjochungspolitik, die die Unterstellung des Lande unter die Herrschaft fremder imperialistischer Länder beabsichtigt.
- Abb.* 5. Die in Sighişoara (Schässburg) von Radu Olteanu gehaltene Rede, durch die er die kapitalistische Ausbeutung entlarvt.
- Abb.* 6. Die Zeitschrift „Buletinul Grupului Avocaţilor Democraţi“, eine Kampftribüne zur Demokratisierung der Justiz, zur Verteidigung der Patioten, der Antifaschisten und der kommunistischen Kämpfer im Rahmen der in jener Zeit geführten Prozesse.
- Abb.* 7. Der von Radu Olteanu verfasste Artikel „Zwei Wege und eine Sackgasse“.
- Abb.* 8. Von Radu Olteanu in der Zeitschrift „Lumea Românească“ (Die rumänische Welt) veröffentlichte Artikel, durch die er die faschistische Ideologie angreift.
- Abb.* 9. In dem Artikel „Völker ohne Raum, Volk ohne Raum“ greift Radu Olteanu die Thesen betreffend die „Überlegenheit der deutschen Rasse“ an.
- Abb.* 10. Radu Olteanu fordert den gemeinsamen Kampf gegen die Absichten Deutschlands, die Welt zu beherrschen, den Kampf für die Verteidigung von Souveränität und Unabhängigkeit aller Völker.
- Abb.* 11. Die Zeitschrift „Comentar“, vom 3. Juni 1936, redigiert von Radu Olteanu und Paul Teodorescu.
- Abb.* 12. Radu Olteanu fordert von der Radikalen Bauernpartei die Organisierung der Volksfront zur Verteidigung der Demokratie gegen den Faschismus.
- Abb.* 13. Radu Olteanu greift den Chauvinismus und Nationalismus an und fordert „... gleiche und vollkommene Berechtigung auf dem Gebiete der Rechte“.

DIN ISTORIA CULTURII

INSTITUȚII ȘI REALITĂȚI MEDIEVALE ROMÂNEȘTI ATESTATE ÎN LEXICUL APOSTOLULUI DE LA BRAȘOV

de VALERIA CĂLIMAN

Apostolul de la Brașov, copie din secolul al XVII-lea a unei traduceri mai vechi, a fost semnalat de Ion Roman, care l-a datat, l-a descris și a stabilit că este o copie din limba slavă¹.

Manuscrisul se găsește astăzi în patrimoniul Bibliotecii municipale din Brașov și este o variantă foarte valoroasă a *Apostolului*, prin originalitatea traducerii și deseale incursiuni în text ale traducătorului și ale copiștilor ulteriori.

Lexicul acestui manuscris scoate la iveală vechi instituții românești, relații sociale, concepții religioase și filozofice dintr-o epocă foarte săracă în documentație de acest fel. În *Apostolul brașovean* se oglindește secolul al XVI-lea, apare organizarea militară românească — cu reminiscențe dintr-o epocă și mai veche — se conturează condițiile politice și relațiile sociale, se simte reforma religioasă, care influențează viața sufletească a poporului, și se deslușesc însușirile morale și stilistice ale traducătorului, preocupat mereu să se exprime clar, pe înțelesul tuturor, uneori realizând figuri de stil de netăgăduită valoare estetică.

Textul este înțesat de construcții paralele, de comparații și explicații. Figura de stil care stă la baza traducerii este repetiția. Ea îndeplinește funcții variate. Uneori repetiția dă mai multă precizie textului, destul de obscur pentru traducător. Alteori însă repetițiile constituie elemente poetice de valoare². Semnalarea lor depășește obiectivul acestei lucrări.

Sinonimia ocupă un loc însemnat în text. Pentru a preciza înțelesul cuvîntului din textul slavon, pe care termenul românesc nu-l acoperă pe de-a

¹ Ion I. Roman, *Un Apostol brașovean din secolul al XVII-lea*, în „*Limba română*“, XII, 1963, nr. 5, p. 557—563.

² Uneori repetiția întărește ideea exprimată, pentru a da textului o mai mare precizie. De exemplu: „*că omul mănios sau că mânia omului ...*“ Ap. br. p. 56, r. 6—7 (Iacov, 1/20), „*iasle rea. sau nui bună ...*“ Ap. br. 63, r. 16 (Iacov, 4/16), „*și lumea atunci. sau. și lumea cea dintâiu cu apă fu înneacă ...*“ Ap. br. p. 89, r. 5—6 (II, Petru, 3/6); „*corabia cătui de mare. și dei strânsă de un vânt tare. sau dei opintilă de un vânt iute ...*“ Ap. br. p. 61, r. 17—18 (Iacov, 3/4), alteori repetiția este un instrument poetic, pentru a reliefa plasticitatea imaginii: „*că de nau cruțat dmndzău Ingerii ceia ce greșiră. sau că dmndzău Ingerii ceia ce greșiră de nui cruță ...*“ Ap. br. p. 85, r. 10—11 (II, Petru, 2/4); „*că trec ca floarea erbilor, sau, ca floarea erbei treace*“ Ap. br. p. 55, r. 3—4 (Iacov, 1/10).

întregul, traducătorul și copiiștii ulteriori adaugă mai multe sinonime, din a căror alăturare se desprinde un sens mai apropiat de cuvântul tradus³. Procedeeul este atât de frecvent încât aproape toți termenii sînt însoțiți de expresii explicative⁴. Din aceste explicații apare fresca realităților medievale românești. Vechimea traducerii ne-o atestă arhaismele latine, întărite de cuvinte slave, mai recent intrate în limbă. Este cazul cuvîntului „sămcea“, din latinescul *senticella*, derivat din *sentes*, cu sensul de ghimpe, spin, care este întărit de cuvîntul țeapă, termen utilizat în *Apostolul* lui Coresi⁵.

Autorul manuscrisului, desigur un preot erudit, a lucrat cu mîgală și a căutat mereu expresia cea mai potrivită pentru cuvîntul pe care îl exprima. Stau mărturie în acest sens, neologismele timpurii și tendința de a găsi o traducere românească a numelor proprii grecești sau ebraice, nume care apar în celelalte traduceri ale *Apostolului* în forma lor originală. Numele funcțiilor și instituțiilor romane din textul original sînt exprimate prin funcții similare din actualitatea românească. Ca urmare, ne apare în text specificul vieții noastre medievale, uneori mai pregnant, altorii mai estompat, dar niciodată nu sînt utilizate cuvinte pe care să nu le înțeleagă poporul. Această transpunere a relațiilor din viața imperiului roman pe fundalul trăirii poporului român constituie cel mai pitoresc și inedit aspect al *Apostolului brașovean*. Din el se desprind o serie de informații despre realitățile românești medicinale, generate de străduința autorului de a fi pe înțelesul tuturor.

Parte din aceste adaptări la contemporaneitate apar răzlețe și în celelalte versiuni ale *Apostolului*, vădind circulația traducerilor, dar în niciunul din manuscrisele cunoscute pînă astăzi nu apare atât de evident caracterul popularizator al autorului, care caută prin toate mijloacele să fie pe înțelesul tuturor și să fie actual. Prezența lui se face resimțită și în dese intercalări din text.

O notă originală a *Apostolului brașovean* o constituie înlocuirea pronumelui „el“ din text, cînd este vorba de Dumnezeu. Acest pronume este înlocuit cu formula „sviția sa“⁶. Formula adoptată investește cu caracter concret de ritual religios ideea abstractă a dumnezeirii fiind un corolar stilistic al imaginii antropomorfice a lui Dumnezeu, din vechia iconografie românească.

Dumnezeu este intuit ca un bătrîn preot-țăran, apărător al poporului și al celor năpăstuiți, judecător aspru al celor ce asupresc. Această concepție se desprinde din interpolări, pentru că traducătorul — sau unul din copiiștii ulteriori — depășește adesea textul ce-l are în față, intercalînd reflexii personale. O intercalare cu un vădit ascuțiș social-religios este introdusă în scri-

³ Pentru exprimarea ideii de poveste născocită, redată de Coresi și tipăriturile *Apostolului* din secolul al XVII-lea prin cuvîntul *basne* versiunea brașoveană dă următoarea traducere: „că nam îmblat cu nescari bîrfeale, povesti seci sau merșesuguri“ Ap. br. p. 84, r. 4—5 (II, Petru, 1/16).

⁴ Din multiplele exemple cităm: „amăgei sau fermecători“ Ap. br. p. 10, r. 17—18 (F.A. 19/13), „chema sau gicea pe nume“ Ap. br. p. 10, r. 19 (F.A. 19/13), „buiguire sau spaimă“ Ap. br. p. 26, r. 10—11 (F.A. 22/17), etc.

⁵ În versiunea brașoveană întîlnim următoarea traducere: „groază iaste, sau, nevoe a călca ponetș în sâmeaua țâpiei“ Ab. br. p. 41, r. 6 (F.A. 26/14).

⁶ Exemplu: Ap. br. p. 26, r. 2—3, r. 4, r. 15—16, etc.

soarea apostolului Iacov, 1/27. Fiind vorba de văduve, autorul face următorul comentariu: „*cealea ces sărace întru scrăbele lor. că lacrămile și suspinele aceloră toate mărgu înaintea lui dumndzău și întră întru urechile svinției sale și iarăș socotiți și să luaț aminte svitele beseareci mai cu deadinsu de toate. că pintru unele ca aceastea vrem dobândi înpărăția ceriului, și fiecine să să ferească pre sine. să fie nespurcat din lume. și aceasta gice mai vârtos domnilor. să nu apuce a să spurca cu vârsare de sânge. nevinovat că pintru unele ca aceastea. iaste mânia și urgia lui dmndzău. de cade prinșii. de le ia cununa și țara*” (Ap. br., p. 57, r. 9—19; p. 58, r. 1). Tilcul se referă la domnii care își pierd „cununa și țara” pentru singele nevinovat pe care l-au vârsat. El ne evocă frământările politice din Moldova secolului al XVI-lea. În *Apostol*, tilcurile sînt frecvente, de asemenea și intercalările cu o vădită notă de actualitate.

În scrisoarea a doua a apostolului Petru 3/3, este actualizat textul — care în original are un caracter profetic — prin introducerea unei constatări pline de amărăciune, care se referă la cei ce nesocotesc biserica: „*deș vor bale gioc de leage și de svitele beseareci și de preuți și de mișei și de săraci*” (Ap. br., p. 88, r. 18—19). Scrisoarea întâia a lui Petru este precedată de un rezumat. (Ap. br., p. 66, r. 18—19, p. 67, r. 1—17).

Cînd textul original utilizează termeni obsceni, pentru demascarea desfriului, versiunea brașoveană evită acci termeni, iar ideea este exprimată în mod abstract (Iacov 4/4, Ap. br., p. 62, r. 5—7).

Pentru a se face înțeles, autorul evită termenii consacrați în textele religioase și îi redă în traducere românească. Pentru *evanghelie*, el utilizează cuvîntul: *bunăvestire* (Ap. br., p. 79, r. 4). Pentru *domnul Savaot*, el dă traducerea: *domnul vonicilor ceriului* (Ap. br., p. 64, r. 9—10), *Gheena* este redată prin imaginea: *focul nestrănsu* (Ap. br., p. 61 a, r. 8), cuvîntul *epistolă* sau scrisoare are corespondent formele populare: *carle* sau *trimiteri*: „*cumu șau grăit șintru toate trimiterile în trănse de aceastea*” (Ap. br., p. 91, r. 4—5).

În românește ne apar și multe nume proprii grecești și latine. În *Apostolul brașovean*, cuvîntul grecesc *Areopag* este tradus, desigur prin intermediul limbii slave, *piatra a lui arie*, deci traducătorul ne redă însăși etimologia cuvîntului *Areopag*, pe cînd în manuscrisul Gaster întîlnim forma *Ariev*. Iar odată în *Faptele Apostolilor*, 15/17, în loc de Atena, întrebuițează forma *lede*, adică piatră, tot în loc de grecescul *Areopag*: „*iar ceiace petrecur pre lede pavel. luară învățătură la silă și la timofeu*”.

Deși traducătorul — sau unul din copişti prin care s-a ajuns la această variantă — caută mereu să adapteze limbii românești termenii străini din text, uneori apar expresii și chiar propoziții în limba slavă, fără să fie traduse românește. Influența directă a modelului slavon, pe care l-a utilizat autorul —

⁷ Ap. br. p. 2, r. 9—11. În textul lui Coresi cuvîntul *lede* este înlocuit cu Atena. Dar în F.A. 17/19, Coresi utilizează forma: „*la ariei ledu*”, cînd în Ap. br. întîlnim forma mult mai clară: „*în vârvul unii pietri a lui arie*”. Desigur copişti nu aveau suficiente cunoștințe geografice să știe ce este acea piatră a lui Arie, de aici rezultă și varianta: „*piatra lui ariev*” din manuscrisul Gaster. La origine însă traducătorul a redat în românește sensul propriu zis al cuvîntului *Areopag*.

text neidentificat pînă astăzi — se evidențiază prin redarea în original a expresiilor consacrate religioase. O serie întreagă de formule au rămas în limba slavă, nu pentru că traducătorul nu le-ar fi găsit corespondențe în limba română, ci pentru că ele ilustrează respectul deosebit al traducătorului pentru limba slavă, limbă liturgică, spre deosebire de limba română, limbă profană, în care el nu cutează să tălmăcească anumite expresii. Cuvintele lui Dumnezeu au rămas și în versiunea românească în limba slavă. Este vorba de cuvintele pe care le adresează Dumnezeu lui Pavel în drumul spre Damasc (F.A. 22/7), sau mesajul dumnezeiesc pe care i-l adresează Anania (F.A. 22/4). Aceste expresii slave din text nu se explică prin necunoașterea limbii slave, ci au o semnificație de ordin psihologic-religios. Alte expresii rămase netraduse sînt unele construcții stereotipe din text.

Traducătorul, avînd în față, în textul slavon, o traducere verbală a numelui propriu Tiranus, în școala căruia învățase Pavel la Efes, consideră acest cuvînt slav ca pe un substantiv comun, introducînd în textul românesc cuvîntul *mățel*: „în toate dzilele de sǎ priciia în casa unui mățel“ Ap. br., p. 10, r. 9—10 (F.A. 19/9). Confuzia existentă în versiunea slavonă a creat confuzii în multe versiuni românești și mai moderne ale *Apostolului*⁸.

VECHE TERMINOLOGIE MILITARĂ ROMÂNEASCĂ

Pentru exprimarea gradelor militare romane, despre care se vorbește în *Apostol*, în text apar grade și instituții militare și administrative românești, care oglindesc vechea organizare militară din secolele XIII—XVI.

— *curtean* are sensul de ostaș⁹. Ion Bogdan¹⁰ atestă existența curtenilor, în secolul al XV-lea, ca ostași recrutați din clasa micilor boieri. În textul nostru cuvîntul are sensul de ostaș, corespunzînd latinescului miles: „iar pavel dzisǎ vǎtavului și curteanilor“ Ap. br., p. 47, r. 11 (F.A. 27/31). Termenul *curtean* este înlocuit adesea cu cuvîntul:

— *vonic*¹¹.

Din lexic reiese că unii termeni, care atestă instituții mai vechi sînt dublați de denimiri mai noi, desigur termeni introduși de copîști, care din dorința de a se face înțeleși, utilizează termeni mai actuali și în circulație în epoca lor. Fără a încerca stabilirea diferitelor epoci istorice, oglindite în ter-

⁸ Neînțelegerea cuvîntului *mățel* a făcut pe copistul *Codicelui Voronețean* să-l redea sub forma *muncitoriu*, lipsind versetul de orice sens (F.A. 19/9). Coresi adoptă aceeași greșeală și utilizează cuvîntul *muncitoriu*. Acest *muncitoriu* este o fază mai nouă a cuvîntului *mățel* greșit transcris. Nici traduceri ulterioare, *Noul Testament* din 1648 și *Biblia* din 1688, n-au lămurit versetul. În aceste două traduceri apare cuvîntul *tiran*, ca substantiv comun, lipsit și el de sens în context.

⁹ Vezi pentru sensurile cuvîntului *Dicționarul limbii române*, tom I, partea II, București, Academia Română, 1940, p. 1035—1036.

¹⁰ Vezi Ion Bogdan, *Documentul răzeșilor din 1484 și Organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în *Analele Academiei Române*, tom. XXX, mem. secț. ist., București, p. 372.

¹¹ termenul este foarte frecvent: Ap. br. p. 30, r. 2 (F.A. 23/10); ibid. p. 22, r. 18—19 (F.A. 21/32), p. 23, r. 9 F.A. 21/35), etc.

minologia militară — și în general în lexicul *Apostolului* — constatăm că pentru aceeași funcție apar doi sau mai mulți termeni românești. Unii mai frecvent, alții mai rar, termeni care atestă grade în organizația militară din secolul al XIII-lea, pînă în secolul al XVI-lea.

— *pedestrașii* și

— *călărașii* sînt atestați, deși în unele traduceri ale *Apostolului* cuvîntul pedestru este subînțeles în capitolul respectiv, și nu apare în text Ap. br., p. 31, r. 7 (F.A. 23/32).

— *vălav* este denumit centurionul roman, comandant peste o sută de oameni, tradus începînd cu *Codicele Voronețean* și *Coresi*, pînă la versiunile moderne ale *Apostolului*, cu termenul de *sutaș*. Manuscrisul *Gaster* utilizează termenul *holnog*: „iar *vălavul* deaca audzi, să apropie de căpitanul de grăi și spusă“ Ap. br., p. 27, r. 14, (F.A. 22/26)¹². *Vălav*, cuvînt de largă circulație, păstrează în română pe lîngă semnificația militară arhaică și alte sensuri de conducător de ceată¹³. Alături de arhaicul *vălav*, întîlnim în text și forma mai nouă:

— *holnog*¹⁴, desigur introdusă de unul din copiiștii manuscrisului Ap. br., p. 34, r. 12 (F.A. 24/23).

Funcția militară de tribun din armata romană, cuvînt investit cu multiple sensuri — la origine însemnînd „magistratul tribului“, deci un analog al vîtafului — este tradus cu termenul:

— *căpitan* Ap. br., p. 27, r. 15, p. 30, r. 1 (F.A. 22/26, 23/10). În lexiconul slavo-român al lui Mardarie Cozianul găsim pentru cuvîntul căpitan următoarea explicație: „căpitan, carele iaste preste o mie de oameni, miiăș“.

— *miiăș* apare alături de căpitan Ap. br., p. 28, r. 3 (F.A. 22/29).

— *cetaș* este numit căpitanul corăbiei: „iar *valavul* mai asculta pre *crămaci* și pre *cetaș*“ Ap. br., p. 45, r. 3 (F.A. 27/11). Derivat din paleoslavul *ceta* acest cuvînt exprimă o organizare specifică micilor începuturi de organizare armată din epoca cnejilor, din secolele XII și XIII¹⁵.

— *părcălab* este numit proconsulul roman: „iar *părcălabul* galion findu *întrahaiia*“ Ab. pr., p. 7, r. 2 (F.A. 18/12)¹⁶. În text cuvîntul are sensul arhaic de conducător al unui ținut.

— *voivod* are sensul învechit de conducător de oaste: „iar *deaca venim în răm, iar vălavul* deade *legașii* în mănule *voivodului*“ Ap. br., p. 51, r. 2—3 (F.A. 28/16).

— *gloată* are semnificația de cohortă¹⁷: „*deaderă pre pavel și al legăș* în mănule *lui iulie vălavul* din *gloată împăratului*“ Ap. br., p. 43, r. 17 (F.A. 27/1). Sărăcia vocabularului românesc îl silește pe traducător să utilizeze același cuvînt

¹² Frecvența cuvîntului este foarte mare, iar cuvîntul nu figurează în celelalte versiuni ale *Apostolului* fiind exprimat prin termenul *sutaș*.

¹³ Pentru sensurile cuvîntului vezi Dr. H. Tiktin, *Rumänisches Wörterbuch*, București, 1925, p. 1718.

¹⁴ Iată explicația pe care o dă I. Bogdan în op. cit., p. 420: „*Moldova, comandant peste o sută de oameni, instituție care s-a introdus la noi la sfîrșitul sec. XVI*“.

¹⁵ Vezi I. Bogdan, op. cit., p. 369.

¹⁶ Frecvența cuvîntului este mare.

¹⁷ Sensul de cohortă al cuvîntului *gloată*, pe care îl întîlnim în textul nostru, nu figurează între sensurile cuvîntului în *Dicționarul limbii române*, tom II, partea I, București, 1934, p. 275, și nici în celelalte dicționare.

și pentru ideea de castru: „și să întoarsără ei la gloate“ Ap. br., p. 31, r. 8 (F.A. 23/32). Sensurile acestea ale cuvîntului *gloată* nu sînt semnalate în dicționarele limbii române. Este natural ca unele instituții romane, necunoscute poporului român, intrate în limbă prin intermediul unor texte slave, au creat dificultăți traducătorului, care a fost silit să utilizeze vocabularul existent, îmbogățindu-l cu noi înțelesuri. De aici și lipsa de consecvență a terminologiei. Uneori pentru castru întîlnim cuvîntul:

— *stol*, care dobîndește în text un nou sens: „*deci dzisî unor vonici să între săl apuce prinsu dintrânșii. și săl aducă în stol*“ Ap. br., p. 30, r. 4 (F.A. 23/10)¹⁸ Fiind vorba în text de niște răufăcători, răsculați, care în manuscrisul Gaster sînt numiți *bărbaț scurt* și *bărbaț argaș*, iar în alte traduceri ale *Apostolului* sînt numiți *briganzi* și *bărbați sicari* (F.A. 21/38), în lipsa unor termeni potriviți în limbă, traducătorul adoptă un corespondent din organizarea militară a cetelor, care cuprindeau mai multe steaguri. Numărul slujitorilor dintr-un steag nu era determinat. În steaguri sau căpităanii erau organizați și lefegiii sirbi, cazaci, nemți, după naționalitate, care alcătuiau partea cea mai însemnată din armata permanentă a domnului¹⁹. Printr-o asociație de idei, în textul nostru răufăcătorii sînt numiți — *căzaci*, avînd ca sinonim:

— *oameni slujitori*: „*au nu ești tou egyptean, de teai svătuil mainte dea aceste dzile să scoț în pustii. patru mii de oameni slujilor sau căzaci*“ Ap. br., p. 23, r. 15—16 (F.A. 21/38). Pentru ca traducătorul să utilizeze cuvîntul *cazac*, sau *slujitor*, în sensul cerut de text, a trebuit să-i stăruie în minte un sens mai vechi, răspîdit în țara noastră. Este vorba de organizarea cazacilor, recrutați în secolul al XIV-lea din elemente nemulțumite cu regimul moscovit, care se organizează mai tîrziu, sub influența tătărească în oștiri de călăreți temuți și la noi pentru incursiunile lor.²⁰ Sensul din *Apostol* oglindește teama pe care o trezește în popor numele lor, fiind considerați răsculați răufăcători, și este anterior anului 1570, cînd cazacii au fost recunoscuți sub Ivan cel Groaznic și au început să facă parte din armatele acestuia, formînd corpuri speciale de cavalerie ușoară, cu anumite orînduiri și privilegii, așa cum apar menționați în documentele noastre vechi.

Terminologia militară din *Apostol*, de la cetaș, datînd din organizația cnezatelor din secolele XII și XIII, pînă la *hotnog*, grad apărut la noi la sfîrșitul secolului al XVI-lea, constituie o amplă frescă a instituțiilor și vechilor grade militare românești.

ASPECTE SOCIALE

Un alt aspect al realităților românești este cadrul social, care se desprinde viu din lexicul *Apostolului brașovean*. În text se oglindește cu pregnanță șerbia. — *șerbii* sînt evocați cu patetism: „*șerbii să să pleace cu toată frica domnilor săi. nu numai celor buni și celor blîndzi ce celor nesădnici*“ Ap. br., p. 73, r. 15—17 (I, Petru, 2/18).

¹⁸ Vezi Ap. br. p. 23, r. 7 (F.A. 21/34); *ibid.*, p. 23, r. 11 (F.A. 21/37).

¹⁹ Vezi *Dicționarul limbii române*, tom I, partea II, București, 1940, p. 107.

²⁰ *Ibidem*, p. 235.

Conducătorii poporului, dregătorii din imperiul roman sau capii bisericii sînt numiți:

— *boiarini*: *n-am știut fraților. căi arhiereu. că scrie boiarinului oamenii săi să nui dzică rău*“ Ap. br., p.29, r.2—4(F.A.23/5).

— *doamnă*, cuvînt de largă circulație, are sensul de zeiță: „*ce și trupul artemidei doamnei ceii mar. va fi întru nimică*“ Ap. br., 13, r.1—2(F.A.19/27).

— *domnie* înseamnă stăpînire: „*și sau închinat lui îngerii și domniile și puterile*“ Ap. br., p.77 r.1(I,Petru, 3/22).

Pe lîngă atestarea claselor sociale antagoniste, boieri-șerbi, în textul *Apostolului* se oglindește rolul pe care îl are în viața poporului nostru obștea — ea însăși o veche organizare economică-socială și reprezentanții ei, bătrînii, investiți de popor cu dreptul de conducere a colectivității. Existenta pe întreg teritoriul de formație al poporului român, în Moldova, Țara Românească, Transilvania și Banat, condusă după vechiul drept românesc „jus valachicum“, organizarea țăranilor liberi este prezentă în textul *Apostolului*²¹. Termenii următori o atestă:

— *bătrînii*: „*iar bătrînii ceia ces întru voi i rog. ca un bătrîn fiindu și martur chinurilor lui hs*“ Ap. br., p.79, r.9—10 (I, Petru, 5/1).

— *giudeț* este numit tribunalul roman, autorul folosind un termen de largă circulație, care desemna instanța de judecată a poporului român: „*să ridicarî toț jidovii într-un chip pre pavel, șil adusă ră la giudeț de grăia*“ Ap. br., p.7, r.4(F.A.18/12).

— *scaunul* de judecată, care cuprindea un anumit teritoriu, este numele dat provinciei, împărțire administrativă a imperiului roman²²: „*iar fis deaca dobăndi scaunul, sau boeriia. a treia dzi mearsă din chesariia în ierslim*“ Ap. br., p.35, r.8—9(F.A.25/1).

Traducătorul, sau mai probabil unul din copişti, a simțit nevoia să explice înțelesul cuvîntului *scaun* și atunci a adăugat un sinonim de actualitate — *boeriia*.

Cînd vorbește de sinagogă — loc unde se țineau întrunirile evreilor — traducătorul utilizează cuvîntul:

— *divan*, instituție pămînteană în acea vreme: „*cei era casa în coatele divanului, sau lîngă divan*“ Ap. br., p.6, r. 10—11(F.A.18/7) . Alături de acest cuvînt apare și sinonimul:

— *săbor* Ap. br., p.6, r.12 (F. A. 18/8).

²¹ Pentru bibliografia vechiului drept românesc și a organizării obștii vezi P. P. Panaitescu, *Obștea jirănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964; Silviu Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 147—161; Bonis György, *Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban*, p. 394; Marius Bizerea, Constantin Rudnecanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în *Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 1969, p. 7—9 și lucrarea noastră: *Căutarea urmei animalelor furale și „colacul“, mărturii ale obiceiului pămîntului în Țara Bârsei*, în *Culegere de studii și cercetări*, Muzeul regional Brașov, 1967, p. 169—174.

²² Despre scaunele de judecată în Banat, vezi Marius Bizerea, Constantin Rudnecanu, *op. cit.*, p. 8.

Piața publică din Atena este numită:

— *trăgoviște*, denumire medievală românească a pieții: „*deci începu a să prici în săbor cu iudovii.....dea firilea. șin trăgoviște in toate dzile, cu cine i să tãmpla*“ Ap. br., p.2, r. 16—18 (F. A. 17/17).

— *tãrgoveș* are un sens depreciativ, sens pe care l-a imprimat clasa boierească locuitorilor din târguri: „*iar nește tãrgoveș oarecarii nește oameni răi. făcea nãrod de glãcevia prin cetate*“ Ap. br., p.1, r.2—4 (F. A. 17/5). Traducătorul reduce imaginea Atenei la dimensiunile unui târg medieval românesc, prin terminologia adoptată. Uneori o numește:

— *cetate*.

CONDIȚII ȘI PRACTICI RELIGIOASE

— *biserica* și slujitorii ei

— *preoții* au sensul păstrat pînă astăzi, sens dobîndit cînd s-a organizat biserica creștină și este posterior sensului original din *Apostol*, în care se vorbește de primele comuniuni ale creștinilor și de reprezentanții ei: „*iar de bolnăveaște neșline întru voi, să chuiame preuții besearecilor. și să facă răgă sprinsu*“ Ap. br., p. 65, r. 16—18 (Iacov, 5/14). Ungerea cu ulei, vechi obicei practicat în antichitate, poartă numele unei taine din ritualul creștin:

— *mirul*: „*și săl ungă prinsu cu mir întru numele lui dmndzãu*“ Ap. br., p. 66, r.1 (Iacov, 5/14). Rugul, care mistuie jertfele lumii antice este tradus:

— *oltar*: „*cãndu innãlța pre isaac fiul său spre oltar*“ Ap. br., p. 60, r. 18 (Iacov, 2/21). Zilele curățirii, practicate de cultul evreesc ca un ritual religios sînt exprimate prin cuvîntul de origine greacă

— *a canunisi*, cu sensul creștin de îndeplinire a canoanelor: „*și le spusă. sau, tocmi, în cãte dzile vor canunisi*“ Ap.br., p.21, r.19. p.22, r.1 (F.A. 21/26). În versiunea Coresi se respectă formularea originală: „*cu nușii să se curățescă*“. În *Apostolul brașovean* ritualul curățirii este exprimat și prin verbul

— *a se posti*: „*cã simlu la noi patru oamen des de rugă. de cii ia prinși și te postiaște cu nuș*“ Ap. br., p.21, r.6—7 (F.A. 21/23).

O vădită influență catolică, pe care n-am întîlnit-o în alte versiuni ale *Apostolului*, este verbul:

— *a popi*. Ritualul religios evreiesc pravedea și raderea capului, măsură de igienă. Sub influența ceremoniei catolice de a tunde clericului părul din creștetul capului, pentru a marca intrarea lui în cinul preoțesc, traducătorul găsește un corespondent al acțiunii de radere a capului, în ceremonialul catolic al intrării clericilor în rîndul preoțimii; de aici traducerea *a popi*: „*și le nevoiaște dei popiaște*“ Ap. br., p.21, r.7—8 (F. A. 21/24)²³.

²³ Această interpretare nu figurează în nicio traducere a *Apostolului* și în consecință influența catolică apare numai în versiunea brașoveană a textului. Pentru acest pasaj în manuscrisele Academiei nr. 1154, 69, 85 și 1252; vezi studiul publicat de Mariana Combescu, *Apostolul din colecția Gasler*, în *Studii de limbă titerară și filologie*, București, 1969, p. 181—185.

În *Apostolul brașovean* se evidențiază un nou sens al cuvîntului barbar, pe care traducătorul îl investește cu o semnificație religioasă-creștină. Grecii și mai tîrziu romanii considerau drept barbari toate popoarele străine, care vorbeau o altă limbă decît limba greacă sau cea latină. Traducătorul transferă această diferențiere pe plan religios între noțiunile creștin-păgîn. Iar pentru el simbolul păgînității îl reprezentau turcii. Așa se explică traducerea pasajului în care Pavel acostează în insula Malta, unde localnicii — barbarii în înțelesul textului original — îl primesc foarte bine. Iată cum sună textul brașovean, în lumina acestui transfer de sens: „*iară deacă hlăduiră pîntru pavel ceaice era în corabie, atunci știură că să chiamă ostrovul melintia. iar turcii, sau, păgînii. ne făcea mlstenie multă și feaceră foc și ne priimiră pre toț*“ În același pasagiu Coresi utilizează cuvîntul *varvarii*. *Apostolul brașovean* se abate de la termenul tradițional și utilizează cuvintele:

— *turcii și*

păgînii, care oglindesc orizontul cultural-religios al traducătorului din acea epocă.

LOCALIZĂRI SPIRITUALE ȘI MATERIALE

1. *Viziunea cosmogonică a poporului român*. Cîteva imagini concrete existente în textul tradus ne dezvăluie concepția despre lume a poporului român. Traducătorul vorbește despre rădăcinile cerului. Prin această imagine plastică el ne sugerează arborele, cu rădăcinile înfipite în pămînt, care servește de suport central al bolții cerești. Alături de „coloana cerului“ sau „stîlpul ceresc“, acest arbore al vieții are o mare semnificație pentru poporul român. El a servit ca motiv de inspirație în folclor, în ornamentarea vechilor scoarțe și icoane, iar coloana — simbolizată prin stîlpii sculptați așezați pe morminte și la răscruce de drumuri — prin opera lui Brâncuși a intrat, ca o creație majoră a poporului nostru, în arta universală.

Concepția geocentrică a pămîntului, realizată prin coloana cerului²⁴, și arborele, susținător al boltei cerești, se deslușește din următoarea imagine: „*ce întrînsă ceriurile din rădăcin vor treace. sau peri, și cheeturile. sau și ferile pămîntului ardzându să vor răsepi*“ Ap. br., p.15—17 (II, Petru, 3/10). Stihiele, noțiune abstractă, folosită de Coresi, sînt exprimate în *Apostol* prin *închieturi*, termen concret pentru determinarea elementelor care susțin coloana.

2. *Atestări de monede medievale*. Aurul și argintul, bogățiile materiale ale lumii antice, sînt traduse prin termeni care specifică monede de argint ale vremii, care circulau la noi. Traducătorul restrînge sensul textului original, printr-o localizare în timp și spațiu: „*iar taler sau galbeni sau veșminte scumpe, nice de la unul nam poflit*“ Ap. br., p.17, r.9—11 (F. A. 20/33). Alături de:

— *taler*, monedă de argint, bătută pentru întîia dată la 1518 în Boemia (servind de indiciu pentru datarea traducerii sau a versiunii utilizate de copistul *Apostolului brașovean*, versiune posterioară acelei date) în text mai apar:

²⁴ Vezi Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului la români*, în „Magazin istoric“, I, 1967, nr. 2, p. 47—48.

— *galbenul*, veche monedă de aur, al cărui curs a variat după timp și după țări,

— *asprul*, monedă de argint, menționată pentru prima dată într-un act slavon din anul 1471²⁵. Asprul apare ca sinonim al lui

— *peaneț*, formă neobișnuită a lui pening, din germanul Pfennig, intrat prin filieră paleoslavă și atestat în documentele secolului al XVII-lea. Dar în *Apostolul brașovean*, *peaneț* înseamnă o monedă de argint și nu de aramă. Pfennigul german de aramă a fost bătut în 1494, iar sensul cuvântului din textul nostru, sinonim cu o monedă de argint, amintește vechiul Pfennig de argint. În *Apostolul brașovean* *peaneț* este explicat cu cuvântul *aspru*: „și le sămășluia prețul lor de aflară cinci întunearece de *peaneț*. de *aspru*“ Ap. br., p.11, r.15—16 (F. A. 19/19).

3. Meșteșuguri și alte aspecte ale contemporaneității:

— *ciobătăria*, meserie medievală românească înlocuiește meseria făcătoarelor de corturi, semnalată în original: „*pintru că era tot de un merșeșug. de petrecea cu nus și lucra. că le era merșeșugul ciobătăria*“ Ap.br., p.5, r.17—19 (F. A. 18/3). Ciobătarul, pe lingă încălțăminte, făcea și corturi, iar termenul românesc acoperă sensul din original.

Cînd în scrisoarea a II-a a lui Petru se face aluzie la pedeapsa ce-i așteaptă pe desfrînați, drept răsplată a nedreptăților comise de ei, autorul versiunii românești nu prinde sensul din original și se exprimă astfel: „*șintru ce nu știu iei ocărăscu, șintru putregiunea lor vor putredi și vor peri. că iau plată nedireaptă. sau măzdă*“ Ap. br., p.87, r.3—4 (II, Petru, 2/1). Traducătorul, desigur din neînțelegerea textului slavon, face confuzie între *răsplată* și *plată nedreaptă*, crezînd că se vorbește de mită, și demască o practică condamnată a vremii sale. O altă localizare întîlnim în scrisoarea I a lui Petru, 4/3. În text sînt enumerate viciile omenești. Traducătorul le exemplifică pe fundalul descrierii unui ospaț românesc: „*deași îmblat întru necurății....întru băuturi în glasuri de cimpoi*“ Ap. br., p.77, r. 8—10.

— *cimpoiul*, acest străvechi instrument popular românesc, dă o culoare românească traducerii.

Din domeniul terminologiei medicale a epocii, întîlnim:

— *lângoare*, cu sensul de febră, popular friguri, și

— *trăndzi de apă*, pentru dezinterie: „*iur tatăl lui poplie, dzăcea de lăngoare și bolia de trăndzi de apă*“ Ap. br., p.50, r. 3—4 (F. A. 28/8).

ADAPTĂRI GEOGRAFICE

Traducătorul exprimă adesea în românește numirile geografice. Sirta are două corespondente:

— *smărc* și

— *răpegiune*: „*că să temeu să nu cadză în vro răpegiune. sau smărcu*“ Ap. br., p.45, r.16—17 (F. A. 27/17).

²⁵ Vezi *Dicționarul limbii române*, tom I, partea I, București, Academia Română, 1913, p. 319.

Localitățile din apropierea Romei, Forum Apiei (numit mai târziu Tre-ponti) și Tretaverne sînt traduse, ca și în celelalte versiuni ale *Apostolului*:
 — *trăgul apiei* și
 — *trei cărciumar*. Versetul este obscur, copistul nemaiînțelegînd că este vorba de numele unei localități (F.A.28/15)²⁶.

Siria are notă explicativă: „sau la vineiă” Ap. br., p. 18, r. 11–12 (F. A. 21/3).

O sinonimie bogată explică diferitele fenomene ale naturii. Cuvîntul *mană* apare în următorul context: „până cîndu va veni ploae caldă și cu mană, sau, tympurie și tîrdzie Ap. br., p.64, r.17–18 (Iacov 5/7). Austrul, cu sensul lui primitiv de vînt de miazăzi, are ca sinonim:

— *un vîntîșor sau austrul* Ap. br., p.45, r.11 (F. A. 27/14).

	Textul	Apostolul br.	Codicele Vor.	Ap. Coresi	Ms. Gaster
1	F. A. 28/16	voivodul	voivodu	voivod	voivodului
2	F. A. 18/12	părcălabul	—	antipatul	părcălab
3	F. A. 23/10	stol	pîlcu	pîlcu	în cîute
4	F. A. 23/32	gloate	pîlcu	pîlcu	gloată
5	F. A. 21/31	căpitanul	mîiașul	mîiariul	căpitanul
		gloatei	gloatei		gloatei
6	F. A. 23/32	pedestrii	—	—	—
7	F. A. 23/32	călărașii	că(l)arii	călarii	călărașii
8	F. A. 23/10	vonici	voinici	vonici	voinicii
9	F. A. 27/31	curlean	voinici	voinici	voinici
10	F. A. 24/23	hotnog	sutaș	sutaș	hătrog
11	F. A. 22/26	vătav	sutaș	sutaș	hotnog
12	F. A. 23/10	căpitan	mîiașul	mîiariul	căpitanul
13	F. A. 22/29	mîiaș	mîiașul	mîiariul	căpitanul
14	F. A. 27/11	cetaș	corăbiileariu	—	cetaș
15	I, Petru, 5/1	bătrînii	bătrînii	bătrînii	—
16	F. A. 25/1	scaunul	(preemi asupra)	(primi glas)	boerie
17	F. A. 23/5	boiarin	giudețului	județului	boeariului
18	I, Petru, 2/16	șerb	șerbii	șerbiu	—
19	F. A. 19/27	doamnă	dumnezeae	dumnezeiță	doamnei
20	I, Petru, 3/22	domniile	slastile	despuitorii	—
21	F. A. 18/12	giudeț	—	județ	giudeț
22	F. A. 18/7	divan	—	gloatei	divan
23	F. A. 18/8	săbor	—	gloatelor	săborului
24	F. A. 17/7	trăgoviște	—	trăg	trăgoviște
25	F. A. 17/5	tărgoveț	—	tărgarilor	tărgoveț
26	F. A. 21/38	căzaci	bărbați sicarei	—	bărbaț argaș
27	F. A. 21/26	a canunisi	a curăți	de curățit	zilelor curăției
28	F. A. 21/24	a se posti	te curățeaște	curățeaște	te curățeaște
29	F. A. 21/1	a popi	să tunzi capul	săți tunzi capul	săș tunză cape-tile

²⁶ În *Codicele Voronețean*, din neînțelegerea textului, sau dintr-o greșeală de transcriere a copistului, apare forma „*trei cărmari*”, greșeală care nu a fost preluată de Coresi. Copiștii tuturor versiunilor *Apostolului* nu realizează că în text este vorba de o localitate, ci vorbesc despre cîrciumi sau cîrciumari, după caz. Și *Noul Testament* de la 1648 și Biblia din 1688 mențin această eroare pusă în circulație, desigur, de textul slavon, care a tradus numele localității în limba slavă, de unde a fost preluată de tălmăcitorii români.

	Textul	Apostolul br.	Codicele Vor.	Ap. Coresi	Ms. Gaster
30	F. A. 21/26	besearecă	băsearecă	besearecă	besearecă
31	Iacov, 2/21	oltar	giunghetoriu	altar	giunghere
32	Iacov, 5/14	mir	untu	untu	cu unt
33	Iacov, 5/14	preut	preuții	preuții	popii
34	II, Petru, 3/10	rădăcină	—	rădăcină	—
35	II, Petru, 3/10	încheeturile	—	stihiiile	—
36	F. A. 28/8	lângoare	de miiată	de foc	trudit de foc
37	F. A. 28/8	trândzi de apă	de apa trândului	apă curînd	apă
38	II, Petru, 2/13	măzdă	—	preț nedrept	—
39	F. A. 18/3	ciobotăria	—	argăsitoria	ciobotăria
40	I, Petru, 4/3	cimpoi	cimpoilor	cimpoaelor	—
41	F. A. 20/33	taler	argintu	argint	argintul
42	F. A. 20/33	galbin	auru	aurû	aurul
43	F. A. 19/19	aspri	argintu	argint	bani
44	F. A. 19/19	peaneț	argintu	argint	bani
45	F. A. 27/17	răpegiune	sirtu	țarmure	noroi
46	F. A. 27/17	smărc	sirtu	țarmure	noroi
47	F. A. 17/19	piatra a lui arie	—	ariei ledă	piatra lui ariev
48	F. A. 28/15	trăgul apiei	trăgul apiei	trăgul de apia	tărgul apiei
49	F. A. 28/15	trei cărciumar	trei cărmari	trei cărcimari	a treea cărciumă
50	F. A. 27/27	luciu	gerure	întru valure	în andriea
51	Iacov, 5/7	alexândriei	—	—	—
52	F. A. 27/13	mană. ploaie	ploae timpurie	ploe timpurie	ploe timpurie
53	F. A. 27/14	timpurie	și târdzie	și târzie	și târzie
		vintișor	austrulu	austru	austru
		crivăț	protivnicuvântu	vânt de bură	criveț
54	F. A. 28/2	turcii	varvarii	varvarii	păgânii
55	F. A. 28/2	păgânii	varvarii	varvarii	păgânii
56	F. A. 23/31	întrătipatridă	antipatridi	antipatrida	întraltă cetate

Uraganul Evroclidon poartă numele celui mai năprasnic vînt al țării noastre:

— *crivăț!* Ap. br., p.45, r.11 (F.A. 27/14).

Comparînd terminologia studiată din *Apostolul brașovean* cu celelalte traduceri ale *Apostolului* și anume cu *Codicele Voroneșean*, *Praxiul lui Coresi* *Apostolul Gaster*, ni se înfațîșează următoarea situație:

Din comparația termenilor care exprimă instituții și realități vechi românești, în cele patru versiuni ale *Apostolului*, se desprinde următoarea constatare:

44,7% sînt numiri care figurează numai în *Apostolul brașovean*,

25,0% sînt termeni comuni în cele patru versiuni,

26,7% sînt termeni comuni între *Apostolul brașovean* și ms. *Gaster*

1,8% sînt comuni între *Ap. br.* și *Coresi*

1,8% sînt termeni comuni între *Ap. br.*, *Cod. Vor.* și *Coresi*²⁷.

Din comparația făcută observăm că *Apostolul brașovean* diferă fundamental de *Codicele Voronețean* și *Apostolul* lui *Coresi* dar există o oarecare apropiere între *Apostolul brașovean* și *Apostolul Gaster*, deci aceste manuscrise ar putea fi două variante ale unui îndepărtat prototip comun. În niciun caz însă textul brașovean nu poate fi o copie după manuscrisul *Gaster*, pentru că textul brașovean prezintă construcții care în manuscrisul *Gaster* sînt greșit copiate și au un sens obscur, pe cînd în versiunea brașoveană sînt clare și au înțeles. De exemplu textul din F. A. 28/8 sună astfel în versiunea brașoveană: „*dzăcea de lăngoare și bolia de trândzi de apă*” p.50, r.3—4, iar în *Gaster*: „*era trudit de foc și de apă era ținut și zăcea*”.

Un exemplu și mai concludent se desprinde din textul următor: „*întrăm într-o corabie cei, era pecelea scorpie, sau, sămnuț pajără, sau, a lui parism dioscor și purceasăm în săracusi*” *Ap. br.*, p.50, r.10—13 (F. A. 28/11). În versiunea *Gaster* textul se prezintă astfel: „*întrăm într-o corabie ce ernase ostrovul alicsandriei a unui părăsit sărăcin și ne mântuim în siracuse*”. Expresia *părăsit sărăcin* este evident o transcriere greșită a unui text neînțeles de copist, o confuzie între cuvintele *parism* contaminat cu *săracusi* din rîndul următor versiune prin mai mulți copişti, și redată așa cum se găsește în manuscrisul *Gaster*. Varianta *Apostolului brașovean* lămurește greșala pe care a făcut-o unul din copişti al cărui text i-a servit de model autorului versiunii *Gaster*. În F. A. XVIII/6 textul brașovean are *sculură*, transcris în *Gaster* *sculură*.

Paralelismele dintre cele două manuscrise ne duc spre un prototip comun, care însă a suferit modificări substanțiale în trecerea sa prin mai multe faze intermediare.

Menționăm însă și deosebiri de vocabular între cele două manuscrise, care arată și izvoarele diferite utilizate de copişti.

Textul	Apostolul brașovean	Apostolul Gaster
F. A. 19/9	mățel	dascăl
F. A. 17/9	măzdă	mită
F. A. 27/31	hlădui	măntui
F. A. 27/39	grindisor	luncă, poală
F. A. 28/2	mizgu	ploea

O altă deosebire între versiunea brașoveană și manuscrisul *Gaster* este bogăția de vocabular a celui dintîi. Strădania autorului de a se face înțeles — strădanie pe care am evidențiat-o și în alt loc — îl îndeamnă la o amplă îngrămădire de termeni, pentru a exprima o idee care nu avea termen consacrat în limbă. Fiind vorba de emblema — pavilionul — corăbiei cu care Pavel navigă de la Malta la Siracusa, neexistînd în limbă nici termenul emblemă,

²⁷ Comparația între cele patru versiuni ale *Apostolului* a fost făcută după facsimilele din următoarele publicații: Ion G. Sbiera, *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885; I. Bianu, *Lucrul apostolesc, Apostolul lipărit de diaconul Coresi ... în Texte de limbă din secolul XVI, IV*, București, 1930; M. Gaster, *Tetraevangelul diaconului Coresi*, București, 1929, p. 121—247; și *Apostolul brașovean*, pe care l-am transcris și am respectat punctuația din manuscris.

nici armoarîi, autorul folosește o întreagă gamă de cuvinte pentru a reprezenta ideea urmărită: *pecele scorpîe*, *semn*, *pajărd*. Explicarea termenului mai puțin potrivit *scorpîe*, (unul din semnele zodiacului), pare să fie următoarea: el a fost atras dintr-o suprapunere cu termenul *zgripfor*, sinonim cu pajură. În versiunea Gaster pasajul amintit este prescurtat și confuz, iar semnul corăbiei nu este menționat deloc.

Datarea și localizarea originalului, care a stat la baza textului nostru întîmpină același greutăți pe care le-au întîmpinat încercările similare ale celorlalte texte din secolul al XVI-lea²⁸.

P.P.Panaiteșcu²⁹ situează începutul curentului de traduceri în limba română în anul 1498, dată cînd se recunoaște autonomia bisericii maramureșene, prin cîștigarea procesului împotriva episcopului din Muncaci. Al. Rosetti³⁰ bazat pe semnalarea lui Șerban Papacostea³¹, relevă pe lîngă cele două versiuni românești ale Apostolului din grupul celor localizate în Maramureș și existența unor traduceri românești, făcute în Moldova în prima jumătate a secolului al XVI-lea sub influența reformei lui Luther.

Pentru a stabili locul manuscrisului brașovean în contextul traducerilor existente ale *Apostolului* este necesară și o comparație cu *Apostolul* slavo-român din colecția Cardaș, singurul text necercetat în această lucrare. P. P. Panaiteșcu³² menționează însemnarea care se găsește, în limba slavonă, la pagina 426 a manuscrisului: „*S-a scris cu mîna păcătoșului, eu popa Bratul, întru slava dumnezeului nostru, în veci amin. S-a început în anul 7068 (1559—1560)*“.

Acest manuscris este anterior tipăriturilor românești ale lui Coresi.

Din atestările vechilor instituții românești, prezente și în celelalte versiuni ale *Apostolului*, dar în special din cercetarea realităților medievale românești, care nu figurează în celelalte versiuni ale textului, se desprind următoarele concluzii:

1. *Apostolul* de la Brașov, prin inedit și specific, aduce o seamă de mărturii ale realităților medievale românești, care nu figurează în celelalte versiuni ale *Apostolului*.

²⁸ Vezi Ion Gheție, *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc*, în „Studii de limbă literară și filologie“, București, 1969, p. 189—241. Autorul face un amplu studiu a metodei de urmat pentru localizarea și datarea vechilor manuscrise. Studiul trece în revistă punctele de vedere diferite ale cercetătorilor și ajunge la concluzia justă că sintem încă departe de o rezolvare satisfăcătoare a problemei.

²⁹ *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 87, 97.

³⁰ Al. Rosetti, *Cu privire la datarea primelor traduceri românești de cărți religioase*, în „Limba română“, VII, 1958, nr. 2, p. 20—22, susține: „Un document publicat în 1952 în Polonia, într-o colecție de documente medievale și semnalat în istoriografia noastră de Șerban Papacostea, dovedește, fără posibilitate de îndoială, existența în 1532 a unor traduceri românești a *Evangheliilor* și *Epistolelor* lui Pavel, pregătite în Moldova în vederea tiparului sub înfrurirea Reformei lui Luther“.

³¹ Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei, Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, comunicare ținută la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. în ziua de 23 ianuarie 1958.

³² P. P. Panaiteșcu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, București, 1960, p. 173—174.

2. Manuscrisul brașovean datează din secolul al XVII-lea, dar elemente lingvistice, culturale și istorice ne dovedesc că textul este o copie după un prototip mai vechi, ale cărui variante le găsim și în alte texte ale *Apostolului*.

3. Identificarea și datarea prototipului care a servit de model copistului — desigur după ce a trecut printr-o complicată filieră — va putea fi făcută numai concomitent cu studierea celorlalte versiuni ale *Apostolului*.

4. Este necesar un studiu comparativ între *Apostolul brașovean* și manuscrisul Carțaș, singurul care nu a putut fi consultat în această lucrare.

5. Versiunea prezentă a *Apostolului brașovean* prezintă influențe culturale și reminiscențe istorice din viața Moldovei, grade militare din organizarea armatei moldovene, o vădită influență catolică, o atitudine protestatară față de reforma religioasă și anumite influențe moldovene în limbă.

6. Manuscrisul brașovean, pe lângă importanța pe care o prezintă în domeniul lămuririi diferitelor traduceri ale *Apostolului*, zugrăvește realități medievale românești cu pregnanță și consecvență. El redă aspecte unice, care nu figurează în niciuna din versiunile amintite ale *Apostolului*. Opera unui stilist de valoare, *Apostolul brașovean*, deși copie din secolul al XVII-lea, deschide un vast domeniu de cercetare filologilor, pentru particularitățile lexicale, semantice și stilistice ale textului și istoricilor pentru cunoașterea vieții și instituțiilor medievale românești.

MITTELALTERLICHE RUMÄNISCHE INSTITUTIONEN UND GEGEBENHEITEN IN DEM WORTSCHATZ DER APOSTELGE- SCHICHTE VON BRAȘOV (KRONSTADT)

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der vorliegenden Arbeit weist die Verfasserin auf eine Reihe von Informationen über mittelalterliche soziale Gegebenheiten in Rumänien hin, die uns die Handschrift der Apostelgeschichte von Kronstadt — eine Kopie aus dem XVII. Jahrhundert eines älteren Textes — liefert.

Obwohl die Handschrift von den Wallfahrten des Apostels Paulus berichtet, deren historischer Hintergrund das Leben im romanischen Imperium aus dem 1. Jahrhundert unserer Zeitrechnung darstellt, gebrauchten der Übersetzer und die Kopisten später eine Reihe von Redewendungen, die für ihre Zeit kennzeichnend sind. So finden wir in der Apostelgeschichte eine Anzahl alter rumänischer militärischer Ausdrücke verzeichnet, wie: *celaș*, Anführer, Hauptmann einer Rotte, eine für die Zeit der Knesate (Fürstentümer) kennzeichnende Gruppe, die die ersten kleinen Anfänge zur Organisation einer Armee darstellte (XII.—XIII. Jahrhundert). In unserem Text wird der Anführer *vălav* genannt, während er in anderen Fassungen der Apostelgeschichte *sulaș* (Hauptmann einer Hundertschaft) — im lateinischen Text *centurio*, heisst. Für *ostaș* (=miles), Soldat, finden wir die Ausdrücke *curtean* und *vonie*.

Neben der militärischen Terminologie kommen auch Bezeichnungen für die antagonistischen Klassen vor — die Bojaren und Leibeigenen — und es wird die Rolle des Dorfältesten und der Dorfgemeinschaft als wirtschaftliche und soziale Organisation hervorgehoben. Auch Ausdrücke für die gerichtlichen Instanzen sind zu finden: *giudețul* (Gericht), *divanul* (türkischer Thronrat) und *scaunul de judecată* (Richtstuhl).

Die Übersetzer und Kopisten passten die in dem Text enthaltenen Ideen ihrer Zeit an und verliehen ihnen somit einen unmittelbar zeitgenössischen Charakter. Religiöse Bräuche, die geozentrische Weltanschauung, Bezeichnungen mittelalterliche Münzen wie: *taler*, *aspru*, *galben*, *peaneț*, ausserdem verschiedene Bezeichnungen für Handwerke und medizinische Fachausdrücke wurden in der Handschrift vom Übersetzer und den Kopisten aktualisiert. Auch die geographischen Bezeichnungen scheinen wörtlich übersetzt und dem Orte angepasst worden zu sein.

Die Verfasserin vergleicht die in der Apostelgeschichte von Kronstadt vorkommenden Ausdrücke mit den Fassungen der anderen Apostelgeschichten wie z. B. dem *Codicele Voroneţean* (dem Kodex von Voroneţ), der gedruckten Apostelgeschichte (*Apostolul*) des Diakonus Coresi und der Londoner Apostelgeschichte *Gaster* und stellt fest, dass einige Ausdrücke aus der Kronstädter Handschrift einigermaßen denen aus der Londoner Handschrift *Gaster* gleichen, ein Beweis dafür, dass beide von einer gemeinsamen Übersetzung ausgehen und sich dadurch von den anderen Fassungen der Apostelgeschichte unterscheiden.

Die Verfasserin stellt fest, dass in der Handschrift von Kronstadt 44,7% der Ausdrücke vom Übersetzer und den Kopisten aktualisiert wurden, während in allen vier Fassungen der Apostelgeschichte die durch den gleichen Wortlaut ausgedrückten Aktualisierungen 25% ausmachen. Hingegen finden wir 26,7% gleichlautende Ausdrücke betreffend mittelalterliche rumänische Zustände in der Kronstädter Apostelgeschichte und der Handschrift *Gaster*, 1,8% in der Kronstädter Apostelgeschichte und dem Druck des Diakonus Coresi und 1,8% in der Kronstädter Handschrift, dem Kodex von Voroneţ und dem Druck des Diakonus Coresi.

FILE DIN MIȘCAREA TEATRALĂ ROMÂNEASCĂ DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI ÎNTRE ANII 1850 ȘI 1920

de ILIE MORUȘ

În deceniile care au urmat revoluției din 1848, cultura românească din Transilvania a cunoscut o dezvoltare accelerată, dobîndind terenuri tot mai largi de afirmare. Năzuințele crescînde spre unitate națională își găsesc o reflectare vie în orientarea ideologică, iar pentru purtătorii mesajului cultural, Carpații au încetat să devină o opreliște. Dezvoltarea relațiilor capitaliste favorizează schimburile de valori, grăbind încorporarea spiritualității românești în circuitul european.

Mișcarea artistică din Transilvania primește imbolduri noi prin înființarea a numeroase reuniuni, casine, cenacluri, societăți, coruri etc., care au desfășurat o muncă rodnică de răspîndire a culturii și artei naționale la Brașov, Făgăraș, Blaj, Sibiu și alte localități. Cel mai important dintre aceste așezăminte a fost „Asociațiunea pentru cultura și literatura poporului român” (ASTRA), înființată în 1861, care, vreme de peste opt decenii, a slujit cauza culturii românești în Transilvania. Prin despărțămintele și agenturile ei, „Astra” a încurajat, alături de alte forme de manifestare culturală, și reprezentațiile teatrale cu conținut național, date de formații locale sau trupe aflate în deplasare.

Turnee cu răsunset puternic în viața artistică a românilor de pe acest teritoriu au fost cele conduse de Fany Tardini, Pascaly, M. Millo. După Ion Breazu, trupa Fany-ei Tardini a dat spectacole la Brașov în anii 1863, 1864, 1865 și 1866, prezentînd un repertoriu alcătuit din piese românești și traduceri din franțuzește¹.

După doi ani, în 1868, vine la Brașov M. Pascaly, care joacă aici o lună încheiată, plecînd apoi la Sibiu, unde este întîmpinat cu entuziasm și buchete de flori. Sala de spectacole era în permanență neîncăpătoare, deoarece pe lingă sibieni, veneau în fiecare seară țărani din Rășinari, Săliște și Boița².

Turneul ilustrului comedian Matei Millo, care a urmat, a dezvoltat ardelenilor virtuozitățile înalte de interpretare a repertoriului românesc, prin utilizarea unor modalități regizorale proprii, la care se adăuga buna pregătire a actorilor. Ascendenta lui Millo față de Fany Tardini și Pascaly în prețuirea publicului era îndreptățită și prin repertoriul exclusiv național alcătuit mai

¹ Ion Breazu, *Literatura Transilvaniei, Casa școalelor*, f. f. 1944, p. 43.

² A. Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat, 1919—1944*, Timișoara, 1945, p. 63—65.

ales din piesele lui V. Alecsandri, pe care le-a oferit cu dărnicie în spectacolele sale. Matei Millo își inaugurează seria de reprezentații la Brașov cu „Lipitorile satelor” de V. Alecsandri și muzica de Wachman, la 23 mai 1870, continuând pînă în 15 iunie, cînd dă un spectacol de adio cu piesa „Jianul căpitan de haiduci” alcătuită de el. Cu acest prilej admiratorii săi i-au oferit un cadou, pe scenă, într-o atmosferă plină de entuziasm. Înainte de a se despărți de brașoveni, Millo a rostit: „Sînt recunoscător pentru primirea cea frumoasă, de care am avut parte de la frații noștri români brașoveni și asemenea simțăminte vor rămîne neșterse în inima mea. Aceste simțăminte probează că o nație însuflețită întotdeauna de astfel de simțăminte frățești, românești, nu va pieri niciodată”³.

Din Brașov trupa lui Millo a plecat la Sibiu, unde a stat pînă la începutul lui iulie, evoluînd în aceeași atmosferă de entuziasm patriotic și căldură sufletească⁴. Un an mai tîrziu revine M. Pascaly, înfățișîndu-se spectatorilor brașoveni și sibieni cu un repertoriu îmbunătățit. Aceste reprezentații s-au realizat cu sprijinul nemijlocit al lui Gh. Barițiu, care era cunoscut marilor actori de peste munți. Dincolo de manierele retorice ale timpului, prețuirea de care se bucura acest cărturar reiese limpede din scrisorile primite de la Pascaly și Millo. „Dea cerul ca România să aibe multe căpetenii ca domnia ta, căci sigur s-ar găsi mulți soldați ca mine care să se devoteze cu totul propășirii naționale...”⁵ îi scria Pascaly în 1868, iar după doi ani, în termeni asemănători, i se adresa Millo: „Domnul meu, buna voință și frăția românească ce mi-ai arătat cînd avînd onoarea de a vă comunica proiectul meu de a veni la Brașov, ca să vă dau cîteva reprezentațiuni naționale, îmi dau curajul astăzi de a face un călduros apel la influentul Dvs. concurs ca să-mi dați sprijinul de care am trebuință spre a înlătura obstacolele ce mi se pun în cale, pentru obținerea cîtorva zile de reprezentațiuni în teatrul Dvs.”⁶

Cele trei trupe de teatru amintite și-au datorat succesul, în primul rînd, repertoriului cu conținut național, pe care l-au interpretat pe scenele din Brașov și Sibiu. Printre piesele mult gustate de publicul celor două orașe transilvănene se numărau: „Radu Calomfirescu” de I. Dumitrescu, „Baba Hîrca” de M. Millo (F. Tardini), „Mihai Bravul după bătălia de la Călugăreni” de D. Bolintineanu, „Zavera lui Tudor” (M. Pascaly), „Lipitorile satelor”, „Herșcu Boccegiu”, „Paraclisierul”, — toate de V. Alecsandri; „Muza de la Burdujeni” de C. Negruzzi; „Jianul căpitan de haiduci” de M. Millo (Millo).

O consecință meritorie a acestor turnee, mai ales a celui făcut de Millo, constă în stimularea interesului pentru dramaturgia românească și popularizarea largă a pieselor lui V. Alecsandri, care au cunoscut o mare răspîndire ulterioară pe acest teritoriu. Aderența entuziastă a publicului românesc de dincoace de munți la cauza teatrului național, era un indiciu că dezvoltarea

³ *Teatrul național*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 40, 1870.

⁴ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 75—79.

⁵ Corespondența lui Gh. Barițiu, f. 358, mss. 1005, Bibl. Acad. R.S.R. (Reprodus și de J. Massoff în *Teatrul românesc*, II, 1966, p. 670).

⁶ *Ibidem*, f. 83, mss. 1006.

acestei mișcări răspundea unor deziderate istorice, care marcau o etapă plină de frământări pentru românii din Transilvania. În urma încheierii pactului dualist din 1867, situația politică a românilor s-a înrăutățit, iar manifestările lor pe tărîmul culturii naționale se loveau de multe piedici din partea nobilimii și burgheziei maghiare, situație care a durat pînă în 1918, cînd s-a desăvîrșit formarea statului național român.

Pe tărîmul activității artistice, un număr tot mai mare de intelectuali manifestau interes pentru formarea unui teatru național la românii de dincoace de Carpați. Iosif Vulcan, care în 1865 înființează revista „Familia” la Buda-pestă, întreprinde în acest domeniu o inițiativă viguroasă, publicînd, inițial, două articole sub titlul: „Să fondăm teatrul național”, în numerele 29 și 30 din 1869, ale publicației amintite. Cărturar luminat, adînc pătruns de conștiința datoriei sale față de ridicarea culturală și politică a românilor din Transilvania, Iosif Vulcan a fost pretutindeni prezent: în cadrul Societății de lectură „Petru Maior” din Pesta, a Societății Academice „România jună” din Viena, în fruntea „Familiei” și a „Societății pentru fond de teatru român”, iar mai tîrziu membru al Academiei Române. Inițiativa lui a fost susținută cu consecvență în paginile revistei de o pleiadă întreagă de intelectuali, în rîndul cărora se situează la loc de cinste poetul Ioan Lapadat, Nicolae Butan George Crăciunescu, M. Străjan și M. Eminescu, care pe acea vreme era student la Universitatea din Viena. Susținătorii ideii pentru înființarea unui teatru național nu s-au limitat la elaborarea unor precepte cu caracter general, ci au formulat principii aplicabile atît din punct de vedere teoretic, cît și practic, dezvăluind, pe lîngă patosul patriotic, o surprinzătoare cunoaștere a importanței educative a teatrului, precum și, în general, a rolului teatrului în cultura modernă. Participînd la această acțiune o seamă de intelectuali entuziaști, printre care Vincentiu Babeș, Iosif Hodoș, Alex. Mocioni, T. Mihaly ș.a., ia ființă Societatea pentru fond de teatru român, al cărei act de naștere este consfințit oficial cu prilejul adunării generale de constituire, care a avut loc la Deva în 1870. 17 ani mai tîrziu, în discursul rostit la deschiderea adunării generale a Societății, care a avut loc la Orăștie în iunie 1897, I. Vulcan expunea lapidar rosturile multiple ale teatrului național: „Scopul nostru este să înființăm un nou amvon pentru răspîndirea moralității, o nouă catedră pentru propagarea bunului gust, un nou organ pentru întărirea culturii naționale. Voim o tribună pentru poleirea graiului nostru, o tribună care să ne încinte cu frumusețile limbii naționale”⁷.

Subiectele pieselor dramatice trebuiau desprinse din trecutul istoric al poporului, din viața lui de toate zilele, din creația sa spirituală. „Dar bogăția cea mai nesfîrșită, originalitatea cea mai prețioasă, temelia cea mai trainică a vieții noastre intelectuale este în popor. Felul lui de a trăi, de a vorbi, de a se întrista și de a se veseli este un material plin de farmec pentru scenă. Poezia lui este ca izvorul, din care cu cît scoți mai mult, cu atît izbucnește mai limpede. Bogată, originală, fermecătoare, gingașă, tînără și plină de frumuseți, ea și-a făcut intrarea triumfală în literaturale tuturor popoarelor culte. Și dacă cu producerile noastre artistice ne aflăm încă la greutățile

⁷ *Anuarul I al Societății pentru crearea unui fond de teatru român, Brașov, 1898, p. 61.*

Începutului, poezia noastră populară de mult ne-a creat un titlu de fală în lumea literară. Baladele ne respiră negura, ce ne acoperă lumea vitejilor; legendele ridică vălul care ne ascunde frumusețile uimitoare, vedem pe Ileana Cosînzeana cu părul din raze de soare și cu fața atît de strălucită încît în soare te poți uita, dar în fața ei ba; doinele ne deschid taina inimei, ele sînt limba dragostei poporului nostru; horele și strigăturile ne aprind sufletul, — iar poveștile ne conduc în o lume nouă, într-un adevărat raiu, minunat, feeric, cu castele strălucite și-n ele tot cu zîne încîntătoare, pentru care luptă niște feți frumoși cu balaurii ... Totul ne pare un vis frumos, din care ne trezește cîte o snoavă șăgalnică ... Și muzica lui! Dulce, moale și misterioasă, ca surîsul pîraielor și ca freamătul pădurilor, drăgăstoasă și duioasă ca tînguirea vîntului de toamnă, plină de foc ca norul de fulgere ce aprind, pururea bogată de simțire, — ea răsună din munți la văi și din codrii la cîmpii. Cu ea își adoarme tinăra mamă băiatul nou născut, cu ea-și plînge din fluer ciobanul dorul său, cu ea cîntă în frunză păunașul codrilor, ea întărește pe flăcăi și fete la lucru, ea s-aude noaptea din șezători, cu ea se despart feciorii de satul și de draguța lor, cînd se duc la oaste, ea înveșelește nunțile și toate petrecerile, ea înalță însuflețirea, ridică inimile ..."⁸

Puține sînt paginile din literatura românească în care opera artistică a poporului să se bucure de o mai frumoasă și cuprinzătoare caracterizare. Printre metafore și epitete se descifrează legătura organică a intelectualului patriot cu poporul său, aderența sa totală la cauza acestuia.

Sub îndrumarea neobositului I. Vulcan, această societate, soră mai mică a „Asociațiunii“, a militat vreme îndelungată pe arena propășirii teatrului național în Transilvania. Adunările generale ale societății ca și ale Astrei de altfel, constituiau un prilej festiv pentru întîlniri ale membrilor Comitetului Societății cu pături largi de intelectuali și țărani din diferite localități, care se desfășurau după un ceremonial amplu în cadrul căruia se organizau reprezentații artistice cu public numeros. În jumătatea sudică a Transilvaniei, „Societatea pentru fond de teatru român“ a organizat adunări generale la Blaj (1879), Sibiu (1880), Brașov (1895), Făgăraș (1896), Săliște (1899), Sibiu (1905), Blaj (1911), Brașov (1912 și 1914)⁹. Adunările generale care au avut loc la Brașov și Sibiu după 1918, prezintă mai mult o însemnată simbolică.

Activitatea Societății pentru fond de teatru român nu s-a manifestat numai pe tărîmul proliferării echipelor de diletanți și reprezentațiilor, ci o importanță deosebită prezintă faptul că în cadrul acestei asociații s-au făcut primele încercări de închegare a unei ideologii teatrale românești în Transilvania. Pe linia acestor preocupări se înscriu numeroase expuneri prezentate la adunările generale ale Societății, care în înlănțuirea lor logică alcătuiesc un adevărat sistem de principii estetice. Chiar dacă ideile în sine sînt uneori tributare culturii germane sau franceze, eforturile făcute pentru adaptarea lor la realitățile românești din Transilvania sînt meritorii. Dintre lucrările

⁸ Anuarul I al Societății pentru crearea unui fond de teatru român, Brașov 1898, p. 63.

⁹ Anuarele Societății pentru fond de teatru român.

mai importante în acest domeniu notăm discursurile lui I. Vulcan, rostite la deschiderea multor adunări generale ale Societății pentru fond de teatru român, apoi studiile: „Arta (în special drama) și morala“ de Ioan Bunea; „Teatrul ca mijloc al culturii“ de Ion Budișan; „Cestiunea teatrului la noi“ de Ion Scurtu; „Ceva despre psihologia plăcerii estetice“ de Iosif Blaga; „Cum jucăm teatru“ și „Teatrul național“ de V. Branisce; „Despre efectul artei“ de Ioan Pecurariu; „Eminescu și teatrul“ de I. Borcia, precum și altele aparținând lui I. Mișu, V. Goldiș, A. P. Bănuț, V. Onițu și mai ales Horia Petrescu. Toate aceste lucrări au fost tipărite în paginile anuarelor Societății pentru fond de teatru român, publicații care au apărut între anii 1898—1912, fiind tipărite la Brașov.

Concomitent cu reprezentațiile teatrale locale, care se dau cu ocazia adunărilor generale ale Asociațiunii sau Societății pentru fond de teatru român, în localitățile mai importante din sud-estul Transilvaniei continuau să sosească turnee de peste Carpați, pînă prin 1890. Atras puternic de ținuturile natale, brașoveanul de origine, I. D. Ionescu vine din România, cu trupe mai mici sau mai mari, prin anii 1872, 1873, 1879, 1881, 1886 și 1889, dînd reprezentații la Brașov, Blaj, Sibiu, Făgăraș, Săcele, Zărnești, Rîșnov și culegînd aplauze nesfîrșite în rolul Chiriței. Despre meritele deosebite ale acestui mare artist, Ion Breazu scria: „Căntonelele lui Alecsandri n-au avut un interpret asemenea lui decît în Mîllo, care dacă-l întrecea pe Ionescu în jocul scenic, nu-l egala în voce“¹⁰. Au evoluat apoi succesiv pe scenele noastre, între anii 1874—1890, turneele trupelor Alexandrescu, Gherman Popescu, Zaharia Burienescu, Petculescu ș. a., care au prezentat spectacole în orașe mai mari din regiune ca Brașov, Sibiu, Făgăraș, Blaj și mai puțin în localități rurale¹¹.

În această epocă, pe valea Hîrtibaciului, un învățător modest, Emilian Suciu din Pelișor, scrie cu hărnicie mai multe piese scurte, care se răspîndesc în numeroase localități din țară, încorporîndu-se în repertoriile teatrelor de diletanți. La Pelișor el alcătuiește și o echipă teatrală de amatori cu care organizează reprezentații în comunele și satele din jur, ajungînd pînă la Agnita, Sighișoara, Biertan, Sibiu. Printre lucrările sale cu caracter dramatic se numără: „Ciobanii la București“, „Păcală la petrecere“, „Arde în țigănie“, „Seară pe uliță“, „Un trai domnesc“, „Nunta Mărioarei“, „Dragoste copilărească“, „Autobuzul lui Tănase“ și alte piese, care au fost tipărite la Agnita. Emilian Suciu a fost și un folclorist pasionat. El a alcătuit o culegere de obiceiuri și datini legate de sărbătorile de iarnă în părțile Pelișorului.

În februarie 1882 are loc la Brașov un eveniment ce marchează un moment important pentru dezvoltarea artei românești, și anume, prima reprezentație a operetei „Crai Nou“ de C. Porumbescu, prima operetă românească. Unul dintre martorii cei mai impresionați de marele succes reputat de acest spectacol a fost Mărioara Porumbescu, sora compozitorului, care, printre altele, îi scria tatălui lor: „Aplauzele au fost colosale, publicul entuziasmat

¹⁰ Ion Breazu, *op. cit.*, p. 46.

¹¹ M. Protase și G. Antonescu, *Turnee românești în Transilvania între 1864 și 1900*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, s. philol. f. 2*, Cluj, 1966, p. 75—82.

la culme¹². Opereta a fost achiziționată în 1905 de către Societatea pentru fond de teatru, împreună cu drepturile de reprezentare a ei. Societatea, care își mutase sediul la Brașov în anul 1895, călăuzindu-se după prevederile statutelor, începe să acorde burse și ajutoare bănești pentru studii în domeniul teatrului și muzicii. Printre cei stipendiați s-au numărat Z. Bîrsan, A. P. Bănuț, Mărioara Dima, Leontina Papp, N. Băilă, Ionel Crișan, Șt. Mărcuș, Zeno Vancea, I. Harșia ș.a. Dintre aceștia, primii doi au fost animatorii neobosiți ai mișcării teatrale românești din Transilvania, în anii de la începutul acestui secol.

O realizare remarcabilă a Societății a fost și finanțarea cu 6 000 coroane a primei scene românești permanente, care s-a construit în sala festivă a palatului Astei din Sibiu, cu prilejul serbărilor de inaugurare a „Muzeului“, în 1905¹³.

Pe lângă Astra și Societatea pentru fond de teatru român în această regiune au acționat pe acest tărîm și alte reuniuni și asociații, dintre care sînt demne de menționat reuniunile de muzică din Sibiu și Brașov, a căror activitate a înregistrat tonuri înalte datorită prezenței permanente a lui G. Dima și a altor susținători îndrăgostiți de artă.

La gimnaziul gr. ort. român din Brașov, elevi însuflețiți de dragoste pentru literatură și artă desfășurau o activitate modestă dar perseverentă în cadrul Societății de lectură „Ioan Popasu“. Sub îndrumarea atentă a profesorilor, ei prezentau expuneri pe teme variate, își încercau talentul în creații literare și recitări artistice, iar din cînd în cînd abordau, în cadrul acestor acțiuni, și probleme referitoare la creația dramatică. Astfel, în anul școlar 1904—1905 elevul Ion Ludu din clasa a VIII-a a vorbit despre „Impresiunea acțiunii în tragedia Mackbeth“¹⁴, iar după un an, Ioan Teicu, tot din clasa a VIII-a, se prezintă cu o încercare dramatică proprie, intitulată „Ion Brăilă“¹⁵. Expuneri pe teme teatrale pregătesc elevii și în anii următori, lucru ce reiese din anuarele gimnaziului. Credem că includerea unor astfel de preocupări în activitățile Societății de lectură „Ioan Popasu“ nu este străină de simpatiile pentru teatru ale lui V. Onițiu și a altor profesori ai gimnaziului, care erau membri ai Societății pentru fond de teatru român.

Au organizat, de asemenea, reprezentații cu caracter dramatic, Societatea „Lumina“ a sodalilor români din Brașov, Reuniunea sodalilor români din Sibiu, Reuniunea meseriașilor români din Săliște, Societatea română de diletanți „Progresul“ din Făgăraș, școlile, reuniunile de femei etc. Alături de reuniunile românești, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, au activat și diferite societăți maghiare și germane, care slujeau cauza artei dramatice în limbile respective.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, mișcarea teatrală în sud-estul Transilvaniei înregistrează succese noi, devenind evidente atît îmbogă-

¹² M. Poslușnicu, *Ciprian Porumbescu*, București, 1926, p. 41.

¹³ *Anuarul IX al Societății pentru fond de teatru român*, Brașov, 1906, p. 107.

¹⁴ *Societatea de lectură „Ioan Popasu“ a studenților de la gimnaziu*, în *Anuarul XLI al Gimnaziului gr. ort. român din Brașov*, 1905, p. 113.

¹⁵ *Anuarul XLIII al Gimnaziului gr. ort. român din Brașov*, 1907, p. 147.

țirea repertoriului național, cât și ridicarea nivelului interpretativ al actorilor diletanți. Potrivit datelor publicate în anuarele Societății pentru fond de teatru român, care nu au putut fi întotdeauna riguros exacte, numărul reprezentațiilor românești de teatru, care au avut loc pe acest teritoriu, a crescut de la 23 în 1899 la 45 în 1906. Spectacole de amatori sînt menționate la Brașov, Cristian, Hălchiu, Cernat, Rîșnov, Zărnești, Dîrste, Bod, Tohanul Vechi, Făgăraș, Șinca Veche, Voila, Viștea de Jos, Sibiu, Fofeldea, Ocna, Sibiel, Gura Riului, Săliște, Săcădate, Topircea, Șeica Mare, Daneș etc.¹⁶

Prin adăugarea datelor publicate în anuarele Societății pentru fond de teatru român, reiese că în comitatul Brașov au fost prezentate de către formații de diletanți, între anii 1898—1906, un număr de 203 piese, din care 161 românești și 42 străine și localizări. S-au jucat, în această epocă, la Brașov: „Soare cu ploaie“, „Sărăcie lucie“ de I. Vulcan; „Florin și Florica“, „Scara miței“, Iorgu de la Sadagura“ de V. Alecsandri, „Hoții“ de Fr. Schiller, în traducerea lui I. Negruzzi; „Ștefan Hudici“ de G. I. Morțun; „Răzbunarea amorului“ de Ferieu; „Vistavoiul Marcu“ de T. Alexi; „Vacanții“ de M. Baiulescu și altele.

Un eveniment, care a avut ecouri prelungi în amintirea zărneștenilor, a fost participarea Aristiței Romanescu la o manifestare artistică locală, organizată în 20 iulie 1903. Cunoscuta artistă, care-și petrecea vacanța prin aceste locuri, a recitat poezii naționale, oferind un exemplu viu de măiestrie artistică¹⁷. Un loc tot mai larg în aprecierea publicului brașovean, cucerește opera lui I. L. Caragiale, fiind puse pe scenă în anii 1905—1906: „O noapte furtunoasă“, „Conul Leonida față cu reacțiunea“, „Năpasta“. Este remarcabil faptul că poziția geografică a orașului și multiplele sale relații au favorizat o intensă circulație a valorilor artistice, creindu-se un climat propice afirmărilor spirituale și ridicării capacității de recepționare și înțelegere a fenomenelor de cultură. Abstracție făcînd de numărul important de turnee pe care le făceau formații teatrale germane, în Brașov veneau și alte echipe străine care popularizau mari capodopere ale teatrului universal. Astfel în 1897, în 4 și 7 februarie, s-a produs o trupă italiană, în cadrul căreia soții Salvini au fost puternic aplaudați pentru interpretarea unor roluri din „Romeo și Julieta“ și „Femeia îndărătnică“ de V. Shakespeare¹⁸. În 1911, în numărul 42 din martie, „Gazeta Transilvaniei“ anunță sosirea în oraș a celebrei artiste japoneze Hanako, împreună cu ansamblul său, care urma să dea la Redută două spectacole cu piese reprezentînd scene din viața poporului japonez¹⁹.

Un rol activ în dezvoltarea mișcării teatrale românești a jucat și Făgărașul, unde Societatea „Progresul“, care înmănușească un număr însemnat de intelectuali locali, organiza periodic spectacole de diletanți. Creșterea interesului pentru teatru în rîndul membrilor acestei reuniuni s-a datorat în mare măsură activității Societății pentru fond de teatru român, care, asemenea

¹⁶ I. Blaga, *Mișcarea teatrală la noi, în anul 1906*, în *Anuarul X al Societății pentru fond de teatru român*, 1907, p. 45—49.

¹⁷ *Aristița Romanescu în Zărnești*, în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 167, 1903, p. 3.

¹⁸ *Teatrul italian în Brașov*, în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 28, 1897, p. 3.

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 42, 1911, p. 3.

Astrei, trimeea conferențieri și stimula activitatea trupelor românești din localitățile transilvănene. Pe de altă parte, la spectacolele pe care le dăduseră cu ani înainte M. Pascaly și M. Millo la Brașov și Sibiu vor fi asistat și intelectuali făgărășeni, care se găseau prin aceste orașe, ale căror impresii încă nu se șterseseră.

Înainte de 1900, echipa de teatru a „Progresului” promova un repertoriu frecvent în Transilvania din acea vreme, orientându-se după calitățile etice și gradul de accesibilitate al pieselor. Se jucau producții românești, de preferință într-un act sau două, bogate în dinamism și accente umoristice, cu o acțiune simplă și ușor de înțeles. Piese eroice, de felul celor jucate de echipele conduse de Millo și Pascaly, erau gustate în mod deosebit, deoarece ele exaltau pe scenă virtuți naționale într-o epocă în care acestea erau denigrate de ideologia oficială a cercurilor stăpânitoare. În această vreme se interpretau la Făgăraș piese de V. Alecsandri ca: „Rusaliile, Hartă răzeșul, Rămășagul, Cinel-Cinel, Nobila cerșetoare, Florin și Florica, Drumul de fier, poate lorgu de la Sadagura și altele” ... „Alături de Alecsandri, în aceeași primă perioadă a activității „Progresului” mai întâlnim piese de I. A. Lapedatu, I. Vulcan, I. V. Stefanelli, C. Stamati-Ciurea și o localizare din Kotzebue”²⁰. După anul 1900 în repertoriul formației de teatru au pătruns în număr tot mai mare traduceri și localizări după Goldoni, Labiche, Courteline, Ferieu. S-au jucat: „Slugă la doi stăpîni”, „Năzdrăvăniile divorțului”, „Mănuțele”, „Zăpăciții” și altele. Potrivit datelor statistice întocmite de V. Goldiș și Josif Blaga, publicate în anuarele Societății pentru fond de teatru, în localitățile comitatului Făgăraș s-au jucat, între anii 1898—1906, un număr de 99 piese de teatru, din care 76 românești, celelalte fiind localizări și adaptări după lucrări străine. Precizăm însă că nu toate aceste manifestări teatrale s-au organizat sub patronajul „Progresului”, multe din ele avînd loc din inițiativa altor asociații, reuniuni sau a cadrelor didactice. Aprecierile aduse actorilor diletanți erau elogioase, atît în presa vremii cît și în documentele societății, lipsind aproape cu desăvîrșire opiniile critice. Această modalitate de a se judeca valoarea unui spectacol nu era caracteristică numai Făgărașului; în același fel se proceda și în alte localități transilvănene, unde reprezentațiile teatrale nu erau considerate niște manifestări artistice oarecare, ci în primul rînd ele erau privite ca niște afirmări publice ale culturii naționale.

Socotindu-se că Anuarul Societății pentru fond de teatru român apare prea rar o dată pe an și luîndu-se în considerare necesitatea unei intensificări a activității în domeniul publicisticii teatrale, adunarea generală a Societății, care a avut loc la Brașov în anul 1912, alege pe Horia Petra-Petrescu secretar literar al S.T.R., iar Comitetul îl însărcinează să redacteze un nou organ al Societății în locul Anuarului. Astfel ia naștere, de la această dată, „Revista teatrală”, care urma să apară bilunar, avînd sediul redacției la Brașov, Tîrgu Gîrlui nr. 4. Această publicație a desfășurat o activitate rodnică timp de doi ani de zile, ridicînd pe o treaptă superioară concepția asupra mișcării teatrale românești și lărgind semnificația acestei noțiuni, care în viziunea

²⁰ Georgela Antonescu, *Societatea de diletanți „Progresul” și mișcarea teatrală la Făgăraș între 1876—1914*, în *Studia Univ. B. B. s. philol.*, t. 1, Cluj, 1968, p. 125—126.

lui H. P. Petrescu urma să includă „toate manifestațiile culturale, care se dau la reprezentații publice, declamări, cîntări, concerte, conferințe din domenii apropiate mișcării teatrale, la sate și la orașe”²¹. Pentru a conferi revistei rosturile documentare și metodologice cuvenite, H. P. Petrescu a întreprins o muncă vastă și temeinică de cercetare a fenomenului cultural, atît în țările românești cît și în apus, străduindu-se să popularizeze larg unele înfăptuiri remarcabile din acest domeniu, obținute în străinătate. El își întemeia activitatea pe o cunoaștere adîncă a realităților și nutrea idei avansate asupra căilor de dezvoltare a mișcării artistice: „Mai întîi și mai întîi ceream o legătură mult mai strînsă cu viața dramatică din România. Pledam mai apoi pentru răspîndirea de broșuri volante cu conținut din domeniul teatrului de la noi. Ceream o activitate paralelă, în favorul teatrului, în jurnalistica noastră. Pledam pentru înființarea unei reviste speciale în serviciul intereselor noastre. Arătam utilitatea unui canon de piese alese, folosul conferențelor, al unei bibliografii teatrale române, a unei biblioteci a societății care să se dezvolte cu timpul într-o instituție culturală (de editură și de librărie) de prima ordine. Atrăgeam atenția asupra unei „biblioteci teatrale” bine conduse, asupra reprezentațiilor la școalele noastre medii și a „teatrului în natură”²². Redactorul revistei teatrale acorda o importanță deosebită popularizării lucrărilor dramatice românești. În numărul 3—4 din 1914, al acestei publicații, sub titlul „Piese teatrale românești” este inserată o bibliografie a pieselor de teatru apărute dincolo de munți între anii 1848—1873. Situiindu-se în cadrul aceluiași preocupări, Virgil Onițiu sublinia cu tărie necesitatea ca producțiunile artistice să urmărească scopuri sociale și educative, în sensul ca efectele artei să înalțe, să innobileze, să purifice colectivitatea sau individul. Profesorul brașovean considera această cerință deosebit de arzătoare pentru mișcarea teatrală de la sate. Referindu-se la criteriile care trebuie să stea la baza selecționării pieselor, Onițiu scria: „Vom alege pentru teatrul de la țară îndeosebi piese, care ne reprezintă mediul țărănesc-sătesc, cu persoane nu de la oraș, ci de la sat. Vom alege piese scrise pe înțelesul sătenilor în stil popular și în sfera de gîndire a poporului de la sat. Vom da preferință totdeauna pieselor cu tendință etică, care să cuprindă îndemnuri la mai bine și să combată rele lățite în popor. Dintre piesele bune vom alege pe cele mai potrivite pentru relațiile locale ale satului nostru orientîndu-ne după relele cele mari lățite în satul nostru: beția, hoția, invidia, clevetirea, superstițiile, lenea, luxul, disprețul meseriilor etc., — ca astfel să dăm îndemnuri în direcția în care trebuie și să combatem relele existente și lățite în satul nostru, iar nu în alte sate”²³.

Pentru a conferi prestigiul necesar manifestărilor de artă dramatică, „directorul și regizorul teatrului de la țară” trebuie să facă parte dintre cărturarii de vază din sat, oameni pe care poporul „s-a deprins a-i lua în serios în intențiile și în munca lor” și care se bucură de respect. De asemenea, în alegerea diletanților să se aibă în vedere, pe lîngă calitățile artistice

²¹ Horia Petra-Petrescu, *Cuvînt înainte*, în *Rev. teatrală*, nr. 1, 1913, p. 2.

²² Idem, *Raportul secretarului literar*, în *Rev. teatrală*, nr. 6, 1913, p. 398.

²³ *Piese teatrale originale românești*, în *Rev. teatrală*, nr. 3—4, 1914, p. 112—113.

trebuitoare, și faptul ca „fiecare diletant să reprezinte afară de scenă, în viață, o valoare etică; să fie un om cinstit, cunoscut și recunoscut în sat ca făcînd parte din pătura celor „buni“ ai satului, din rîndul celor, pe care ar trebui să-i urmeze mulțimea celor mai slabi de înger, cu alte cuvinte: nu bețivani, nu caraghioșii răs_pintiilor, nu leneșii satului...”²⁴. Aceste exigențe formulate de V. Onițiu, cu mai bine de 50 de ani în urmă, merită să fie studiate.

O inițiativă deosebit de valoroasă a Societății pentru fond de teatru român a fost înființarea bibliotecii teatrale, acțiune care fusese aprobată de adunarea generală de la Orăștie din 1897. Această colecție editată de Ciurcu la Brașov, era alcătuită din broșuri de cîte 3—4 coli de tipar cuprinzînd piese teatrale originale, traduceri sau localizări, cu un tiraj de 1200—1600 exemplare. Pînă în anul 1912, Ciurcu a scos 84 de titluri, majoritatea fiind lucrări într-un act sau două, pe care le-a pus în circulație la prețuri accesibile. Printre cele mai cunoscute se numărau: „Soare cu ploaie” comedie într-un act, de I. Vulcan; „Idil la țară”, comedie într-un act, de M. Baiulescu; „Biletul de tramvai”, comedie într-un act de Gr. Mărunțeanu; „Un om buclucaș”, comedie într-un act, de M. Baiulescu; „Ruga de la Chiseteu”, comedie într-un act, de I. Vulcan; „Dragoste cu toane”, piesă într-un act, de I. W. Goethe, tradusă de Șt. O. Iosif; „O ședință comunală”, comedie în două acte, de G. Stoica; „Capriciul unui tată”, comedie într-un act, de Z. Bîrsan (localizare); „Ciinele și pisica”, comedie într-un act, de Z. Bîrsan; „Bucătăreasa”, comedie într-un act, de Sebastian Stanca; „Wilhelm Tell”, de Fr. Schiller, dramă istorică în cinci acte, în traducerea lui Șt. O. Iosif etc. De remarcat este faptul că au fost tipărite și piese de teatru pentru copii, dintre care amintim: „Micul mincinos”, comedie în două acte, localizare de Bujoval; „Capra cu trei iezi”, piesă de R. Prișcu; „Artiste”, comedie într-un act pentru fete, de M. Popescu; „Frate și soră”, farsă într-un act, de Steiner, localizare de C. Mușlea.

După ce A. P. Bănuț a fost ales director artistic al societății, a desfășurat o muncă grea dar perseverentă pentru a crea comitete filiale și a le face să activeze, potrivit prevederilor statutelor. Numărul acestora în Transilvania și Banat ajunsese la 63, prin anul 1912, dintre care cîte unul funcționa și în localitățile Brașov, Agnita, Blaj, Mediaș, Săliște, Sibiu, Sighișoara²⁵. Aceste comitete, aflate sub conducerea unui președinte, aveau menirea de a organiza manifestări artistice teatrale în localitățile respective, precum și de a atrage noi membri pentru Societate. Pentru a veni în sprijinul acestora, directorul artistic care cumula, nu o dată, atribuții de organizator de spectacole, regizor, scenograf, interpret, făcea repetate deplasări în orașe și comune cu cîte o formație restrînsă, alcătuită mai mult din diletanți, jucînd în condiții foarte grele. Cu un deceniu mai tîrziu, în 1923, asistînd la un spectacol prezentat la Sighișoara de o trupă bucureșteană sub conducerea lui Aristide Demetriad, A. P. Bănuț evoca acele împrejurări: „Doi-trei artiști de meserie

²⁴ V. Onițiu, *La chestia teatrului de la țară*, în: *Rev. teatrală*, nr. 3, 1913, p. 156.

²⁵ *Anuarul XV al Societății pentru fond de teatru român*, 1912, p. 97—102.

însoțiți de cîțiva diletanți instruiți tot de noi — aceasta era în definitiv „compania artistică” menită să colinde din oraș în oraș și să propovăduiască cuvîntul frumos al artei pe toate meleagurile Ardealului²⁶. Deși Horia Petrescu, secretarul literar al societății și Aurel P. Bănuț, directorul ei artistic, au desfășurat o activitate vie pe tărîmul îndrumării teoretice și a organizării practice a mișcării teatrale de diletanți, rezultatele dobîndite s-au situat sub nivelul posibilităților, deoarece societatea era prea dogmatic tributară statutelor ei. Deviza societății „Nosce te ipsum” se dovedea greu de îndeplinit, dar, așa modeste cum erau ele, rezultatele bune nu lipseau.

Evoluția mișcării de diletanți în Transilvania, din primele decenii ale acestui secol, este strîns legată de personalitatea lui Zaharia Bîrsan, originar din Sînpetru, fost bursier al Societății, care s-a afirmat nu numai ca actor strălucit, dar și ca poet și scriitor dramatic înzestrat. Talentul său artistic, care a cucerit publicul spectator la Brașov, Sibiu, Săliște, Blaj, Făgăraș, Zărnești, s-a bucurat de aprecieri și pe scena Teatrului Național din București. În cadrul celor patru turnee făcute în Ardeal între anii 1906—1909, Z. Bîrsan a interpretat un repertoriu bogat, din care nu lipseau nici piesele pretențioase. Din cele cca 40 de piese, pomenite în lucrarea sa „Impresii de teatru din Ardeal”, menționăm: „Fîntîna Blanduziei”, de V. Alecsandri; „Ovidiu” (actul V) de V. Alecsandri; „Papa Lebonard”, de Jean Aicard; „Lăutarul din Cremona”, de Fr. Coppée; „Necinstiții”, de G. Rovetta; „Năpasta” de I. L. Caragiale; „Scînteia”, de Pailleron; „Ursul”, de Cehov; „Cîrlanii”, de C. Negruzzi; „Năzdrăvăniile divorțului”, de Labiche²⁷ ș.a. Aproape o pătrime din totalul pieselor existente în repertoriul lui Z. Bîrsan era alcătuit din comedii într-un act, traduse și localizate de el din franțuzește și italienește. Raportate cantitativ la totalitatea pieselor din repertoriu, lucrările cu subiect național sînt puține, fapt ce se datorește atît numărului mic de opere românești existente, cît și exigențelor artistice ale lui Z. Bîrsan. Din 1919, acest mare actor a fost investit de către Consiliul Dirigent cu nobila dar dificila misiune de a organiza și conduce activitatea Teatrului Național Român din Cluj, muncă pe care a dus-o cu interes și hărnicie pînă în 1936. Ceilalți bursieri ai Societății: Șt. Mărcuș, cîntăreț de operă la Troppau; Ionel Crișan, cîntăreț al operei din Gablonz; N. Băilă, interpret la Teatrul din Pilzen, au mai întreprins o serie de turnee, dîndu-și concursul și la manifestările artistice organizate de reuniunile române de cîntări din Brașov și Sibiu.

Compania dramatică V. Antonescu, cu artiști buni și repertoriu bogat, a sosit în Transilvania în 1913 prezentînd spectacole la Blaj, Făgăraș, Sibiu, Brașov²⁸. Entuziasmul cu care a fost primită această trupă poate fi comparat doar cu cel manifestat înainte cu mai bine de patru decenii, cînd pe scenele românești din această parte a Transilvaniei răsunau replicile lui Millo sau Pascaly.

Manifestările teatrale ale diletanților locali, spectacolele prezentate de turneele venite din Țara Românească, au contribuit prin mesajul lor la ridi-

²⁶ *Tîrnava Mare*. II. noiembrie-decembrie, 1923.

²⁷ Z. Bîrsan, *Impresii de teatru din Ardeal*, Arad, 1908.

²⁸ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 125—130.

carea culturală a poporului și afirmarea elementelor de cultură națională. În ciuda improvizației și stângăciilor în prezentarea unor roluri, a insuficiențelor regizorale și scenografice, ideea teatrului românesc și-a găsit numeroși aderenți entuziaști în Transilvania, iar Brașovul a jucat un rol de prim rang în afirmarea acestei idei. Realizarea unității tuturor românilor va deschide teatrului românesc din Transilvania perspective noi, care se vor altoi însă pe înfăptuirile înaintașilor ce se călăuzeau cu tenacitate, în lupta lor cu greutățile, de conștiința limpede a unui scop național și profund uman.

Fig. 1. Statutele Societății
pentru fond de teatru român.

STATUTELE
SOCIETĂȚII PENTRU
FOND DE TEATRU
:: ROMÂN. ::

BRAȘOV, 1912.

Tipografia A. Mureșianu: Brănești & Comp.

ANUARUL I
AL
SOCIETĂȚII PENTRU CREAREA
UNUI FOND DE TEATRU ROMÂN
PE
ANIÎ 1895/6, 1896/7, 1897/8.

BRAȘOV,
Tipografia CIURCU & Comp.

Fig. 2. Primul număr al Anuarului S.T.R.

REVISTA TEATRALĂ.

Publicație teatrală-culturală.

Organul „Societății pentru fond de teatru român.”

Apare bilunar (în Ianuarie, Martie, Mai,
Iulie, Septembrie și Noiembrie), sub con-
ducerea secretarului literar al societății:

Dr. Horia Petra-Petrescu.

CUPRINSUL:

Comunicatul comitetului. — Cuvânt înainte, de Dr. Horia Petra-Petrescu. — Rugăciune, poezie, după Gustav Falke, de Horia P. Petrescu. — Cum să fie piesele teatru pentru satele noastre? — Dela concursul pentru premii din fondul „Dr. Ioan Mihu”: a) Tema și b) Fărniciul, racontul de Virgil Onișiu. — Ion Luca Caragiale (necrolog). Piese teatru vrednice de jucați. De Horia P. Petrescu. (Analizele a 8 piese) — Teatrul românesc în Ungaria. (1840—1913) De Aurel P. Bănuț. — Ion Luca Caragiale („câteva amintiri”) de Horia P. Petrescu. — O arhivă de programe (afise) teatruale. — Greutățile începutului. (Preotul I. B. din Ș.) Partea oficială: Conducerea societății. — Discursul festiv al vicepreș. la adun. gen. — Raportul gen. al comitetului pe 1911—12. — Raportul casierului. — Bugetul pro 1912—13. — Dela „comitetul” nostru „Binele”. — Comunicări. — Chestionar pentru diletații noștri. — Cronica. — Piesă teatrală: *Siddroffe* în *Dona Serastița*, cum 1 act de Charles Foley, localizare de M. Aegen. — Ilustrații: I. L. Caragiale.

Redacția și administrația:

Dr. Horia Petra-Petrescu. Brașov (Brașov). Târgul grăului 4.

Membrii ordinari, pe viață și fondatori, cari și-au plătit taxele primare „Revista teatrală” gratuit. Altfel, în abonament costă 3 cor. pe an, 150 pe 1/2 an. (4 lei România.) Abonamentele se plătesc înainte. Reclame pe paginile copertei sunt foarte binevenite. Astfel se sprijinește societatea noastră.

Numărul 50 bani.

Fig. 3. Revista teatrală.

SOCIETATEA PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN

Iși va ținea

Adunarea sa generală

ÎN BRAȘOV

în zilele de 5/18 și 6/19 Novembre, 1912.

— în sala cea mare a gimnaziului român. —

Invităm la această adunare generală pe toți membrii fondatori, pe viață, ordinari și ajutători ai Societății, precum și pe toți binevoitorii și sprijinitorii culturii românești.

Brasov, in 12.25 Octombrie, 1912.

Virgil Onișiu m. p.,
vice-președinte.

Dr. Iosif Blaga m. p.,
secretar.

Fig. 4. Invitație la adunarea generală a Societății pentru fond de teatru.

Fig. 6. Horia Petra-Petrescu (1884–1962).
<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

TEATRU DE DILETANȚI ÎN BRAȘOV.

INVITARE

Tinerimea [redacted] organizată din Brașov

Vă invită cu toată onoarea la [redacted]

Representațiunea teatrală

IMPREUNATA CU DANS

ce se va ține Sâmbătă, în 15 (28)
August 1909, în sala cea mare dela
„HOTELUL CENTRAL NR. 1“

Venitul este destinat pentru fondul cultural
al muncitorilor [redacted] organizați din Brașov.

Suprasolviri și oferte mariminoase se primesc cu mul-
țumită și se vor chita pe cale publică. Bilete se pot
cumpăra înainte dela membrii comitetului aranjator.

De o eselență muzică comitetul s'a îngrijit.

Inceputul precis la 7½ oare seara.

Prețul de intrare de o persoană 1 cor.

Tiparul îngrijit de d. Calule, Behanek & Ficker.

Teatru de diletanți în Brașov.

— Sala Redutei. —

Două mari reprezentații

cu concursul d-nei și d-lui Zaharie Bârsan.

Se vor juca :

I. Duminecă 29 Mai st. v. (întâia zi de Rusali) :

Vânturătorii Mărilor,

dramă în trei acte de J. Richepin, trad. de N. Ținc.

PERSOANELE :

Tr. Logovez	D-l Z. Bârsan.
Joachim	
Petro	
Janic	D-na O. Bârsan.
Mariana	

II. Luni 30 Maiu st. v. (a doua zi de Rusali) :

Răzbunarea,

comedie în trei acte de Labiche trad. de X.

PERSOANELE :

Cesarina	D-na O. Bârsan.
Bărbatul ei	D-l Z. Bârsan.
Unchul ei	
O fată în casă	

Inceputul la 8 ore precis.

Prețurile: Balcon 3 cor., Fote: 2-60 cor., Parquet I 1-80 cor.,
Parquet II 1-40 cor., Galerie 1-20 cor., Studenți 60 fil.

Biletele se vând la firma Eremias Nepoșil și seara la cassa Teatrului.

PROGRAMUL

TURNEULUI ÎN ARDEAL

AL

COMPANIEI DRAMATICE ROMÂNEȘTI

„VICTOR ANTONESCU”

I. L. CARAGIALE

Colonel GH. URSAKY

STAGIUNEA 1913-1914

TEATRULEA A. L. CARAGIALE

TEATRULEA B. L. CARAGIALE

Invitare
la
Producțiunea teatrală

de o organizație
societății „Progresul” din Făgăraș

Duminică, în 8 Maiu sf. n. a. c.

în sala hotelului „Lauritsch”.

Prețuri de intrare:

Locul I. 80 cr., (șirul prim și cele 1 fl.), locul II. 60 cr., parter 40 cr.
și galerie 20 cr. de persoană.

Biletele se pot căpăta în prăvălia dlui J. 12. Prea și seara la casă.

— — — — —
Începutul la 7¹/₂ ore seara.
— — — — —

Făgăraș, în Aprilie 1896.

Pentru comitate:
Dr. Ioan Serchea,
președinte.

Ioan Dejeniu,
casier.

Ioan Berescu,
secretar.

NB. Ofertele spărinimovase se primesc cu mulțumiri și se vor ceda public.

Fig. 10. Afiş teatral difuzat de Societatea „Progresul” din Făgăraș.

AUS DER RUMÄNISCHEN THEATERBEWEGUNG IN SÜDOST-SIEBENBÜRGEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1850-1920

(ZUSAMMENFASSUNG)

Nach der Revolution von 1848 setzt sich die rumänische Theaterbewegung aus Siebenbürgen immer mehr in dem kulturellen Leben der Epoche durch. Die grossen Tournées der Theatertruppen des Fany Tardini, M. Pascaly und M. Millo haben zum Wachsen des Interesses für die dramatische Kunst beigetragen und haben auf diesem Gebiet zahlreiche örtliche Initiativen hervorgerufen. Die Arbeit behandelt die Bedeutung der Gesellschaften und Vereine wie „Der Verein für die Kultur und Literatur des rumänischen Volkes“, „Die Gesellschaft für die Gründung eines rumänischen Theaters“, die Gesellschaft „Fortschritt“ und andere für die Entwicklung des Theaterlebens hatten, Gesellschaften welche die Dilettantenbewegung unterstützt haben und gleichzeitig theoretische Basis der Theaterbewegung gebildet haben. Die Arbeit behandelt jene Kulturpersönlichkeiten der Zeit, welche eine grosse Rolle in der Organisation und Führung der Theateraufführungen sowie in der Ausarbeitung und Systematisierung der ästhetischen Prinzipien hatten. In der Arbeit werden mit Hilfe von mehreren Beispielen, wichtige Momente über die Entwicklung des Theaterlebens in Südostsiebenbürgen, auf die Zone von Braşov näher eingehend geschildert.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Statut der Gesellschaft für die Gründung des rumänischen Theaters.
Abb. 2. Der erste Numer des Jahrbuchs der Gesellschaft für die Gründung des rumänischen Theaters.
Abb. 3. Theaterzeitschrift.
Abb. 4. Einladung zur Generalversammlung der Gesellschaft für die Gründung des rumänischen Theaters.
Abb. 5. Zaharia Bîrsan 1879—1948.
Abb. 6. Horia Petra-Petrescu 1884—1962.
Abb. 7—8. Plakatte des Dilettantentheaters aus Braşov (Kronstadt).
Abb. 9. Das Programm des Tournées „Victor Antonescu“.
Abb. 10. Theaterplakat herausgebracht von der Gesellschaft „Der Fortschritt“ aus Făgăraş (Fogarasch).

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA PROGRAMULUI DE ACTIVITATE A SOCIETĂȚII „PROGRESUL” DIN FĂGĂRAȘ

de ILIE MORUȘ și CONSTANTIN CATRINA

În ultimele trei decenii ale veacului trecut, făgărășenii, ca și ceilalți români din Transilvania, luptau împotriva asupririi naționale, străduindu-se să dea glas limbii și culturii românești, să dezvăluie temeuri istorice care îndreptățesc individualitatea, drepturile și libertatea acestui popor. În această epocă se afirmă tot mai puternic conștiința comunității de neam cu românii de peste munți, cu care locuitorii Țării Oltului făcuseră, nu o dată, trup comun, cu secole înainte. Necesitatea istorică a promovării propriilor valori etice, culturale și artistice în limba maternă, a dus, la Făgăraș, ca și în celelalte localități transilvănene, la crearea unor asociații, societăți și reuniuni, care vor alimenta, prin activitatea lor, conștiința demnității naționale și eforturile pentru progres. Faptul că este așezat între două mari centre ca Brașovul și Sibiu, între care au vehiculat în permanență personalități și valori culturale, a înriurit în mod pozitiv dezvoltarea Făgărașului, unde în această vreme începe să se afirme o intelectualitate tină și întreprinzătoare. Datorită eforturilor neobosite făcute de I. Codru Drăgușanu și a altor iubitori de cultură, a luat ființă Școala „Radu Negru”, dotată cu o frumoasă bibliotecă, constituită în cea mai mare parte din donații. Este grăitor faptul că au trimis cărți și cărțurari români de peste munți, printre care Mihail Kogălniceanu, Cezar Bolliac, Petrache Poenaru, apoi G. Barițiu de la Brașov¹. Paralel cu numărul învățătorilor, mai ales după 1895, a crescut și cel al avocaților, care pe lângă practica profesională participau și la viața culturală și artistică a orașului. De altfel Făgărașul era cunoscut și prin muzicanții săi, care erau larg solicitați și de alte localități transilvănene. Prin 1880 activa aici o formație amatoare alcătuită din 16 membri, aflați sub conducerea lui Ioan Rusu, care îi instruia în propria lui casă². Pe lângă aceasta, mai exista o echipă a lui Ioan Miluț, la care se pot adăuga mai multe generații de instrumentiști din familia Dodosilor. Toți aceștia interpretau cu primordialitate cîntece și jocuri populare românești. Potențele locale existente au fost stimulate de prezența „Astrei”, care încuraja spiritul de inițiativă culturală, ajutînd ea însăși materialicește în acțiunea de deschidere a unor biblioteci, a ținerii de conferințe sau de organizare a serbărilor culturale. Între 7—8 august 1871 are loc, în Făgăraș,

¹ Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraș, 1913, p. 72.

² *Ibidem*, p. 155.

adunarea generală a „Astrei“, care și-a desfășurat lucrările sub președinția lui Iacob Bologa. Această manifestare a contribuit la stimularea aspirațiilor culturalizatoare locale, a căror existență este vie în cuvintele de bun sosît pe care Ioan Antonelli le adresa oaspeților: „Prezența voastră ne deșteaptă în noi suvenirile gloriei ce au încununat în războaie singeroase frunțile proto-părinților și ale părinților generațiunei june din acest district, ne deșteaptă năzuința de a ne cultiva, ceea ce în timpul prezent este viață, este putere ...”³.

Preocupările pentru ridicarea nivelului de cultură a poporului se reflectă de altfel și în tematica abordată de cele trei „disertațiuni“, care au fost prezentate cu ocazia acestui eveniment:

1. Ioan Popescu: Despre cultura poporului.
2. Ioan Antonelli: Monografia Făgărașului.
3. Ioan D. Petrașcu: Despre educațiunea poporului⁴.

De altfel în anii care au urmat, mai ales cu ocazia adunării generale din 1889, numeroși intelectuali făgărașeni și din jur, printre care: George și Nicolau Borzea, Ioan Dejenariu, Gherasim Grama, Georgiu Pralea, Vasile Rațiu, Iosif Stoica, Nicolau Șerban, Ioan Turcu, Ioan Senchea, Ioan Scurtu, G. Dobrin, George Aiser, Alex. Pocol și alții au devenit membri ai Asociațiunii. Numărul acestora sporea din an în an, iar mai târziu, în 1906, despărțământul Făgăraș al „Astrei“ cuprindea 58 membri, situându-se pe locul al IV-lea între cele 38 despărțăminte câte avea pe atunci Asociațiunea (Locul I îl ocupa despărțământul Brașov cu 96 membri, pe locul al II-lea se situa Abrudul cu 63 membri, iar pe locul III Oravița cu 62 membri)⁵.

Ținând seama de faptul că mulți dintre cei amintiți mai sus erau membri în comitetul de conducere al „Progresului“ și principalii animatori ai vieții cultural-artistice locale, se impune de la sine concluzia că între factorii de cultură făgărașeni și „Astra“ exista o legătură strînsă, care va dăinui pînă în anii celui de-al doilea război mondial.

Începînd cu primul deceniu al acestui secol, baza culturală a Făgărașului se lărgeste prin înființarea tipografiei românești a lui C-tin Pop, care a venit de la Brașov, unde îndeplinise timp de 15 ani funcția de factor pe lîngă tipografia „A. Mureșianu“⁶. Din această tipografie iese cel dintîi ziar românesc din Făgăraș, *Țara Oltului*, al cărui redactor a fost învățătorul Ioan Berescu.

Am considerat necesară enunțarea acestor date menite să puncteze cîteva elemente esențiale din viața culturală a Făgărașului de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui prezent, deoarece cunoașterea lor va înlesni o mai bună înțelegere a contextului spiritual în care ia naștere și evoluează societatea de amatori „Progresul“. Ea a luat ființă din inițiativa unui grup de intelec-

³ *Cincisprezece ani din activitatea Asociațiunii Transilvane pentru literatură română și cultura poporului român*, în *Transilvania*, nr. 23—24, 1888, p. 191.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Conspectul lunar al membrilor Asociațiunii în 31 august 1906*, în *Transilvania*, nr. 1, 1906, p. 112.

⁶ Nicolau Aron, *op. cit.*, p. 158.

tuali, insuflețiți de năzuința de a stimula activitatea culturală și artistică a orașului.

După unele mărturii, la originea acestei reuniuni a stat corul mixt, înființat în anul 1876 din inițiativa avocatului Ioan Grama și a fratelui său Vicentie Grama⁷. Alături de ei, activau în această formație George Borzea, Alexandru Pocol, Ioan Dejenariu, Dănilă Grămoiu, Ioan Rațiu, Damaschin Poparad, Ioan Popovici, Cornel Aiser ș.a.⁸. Întrucât revista *Familia* din acești ani menționează două reprezentații teatrale date de un colectiv de diletanți făgărășeni, dintre care una cu piesa *Tribunul* de I. A. Lapedatu, sîntem îndreptățiți să tragem concluzia că unii din actori vor fi fost recrutați dintre membrii corului amintit, deoarece numărul tinerilor doritori să se afirme pe tărîm artistic nu va fi fost chiar atît de mare încît să îngăduie alcătuirea unei echipe de teatru separate. Printre cei dintîi „artiști” români făgărășeni se numără „Vilma Cergedeanu, Netti Slesacu, Eugenia Codru, Aurelia Poparad, Rosa Ranticovi, Georgiu Borsia și Corneliu Aiseru-Savu”⁹. La începutul anului 1877, inițiatorii acestei acțiuni s-au hotărît să înființeze o reuniune română de cîntări în Făgăraș, elaborînd și statutele, care au fost trimise spre aprobare Ministerului de Interne. În prima lor formă, acestea nu au fost aprobate de oficialități, așa că ele au fost restituite cu indicația de a se face unele completări.

Aceste începuturi entuziaste au fost întrerupte de izbucnirea războiului din 1877 între România și Turcia, la care au luat parte mai mulți voluntari făgărășeni, printre care și cei mai activi membri ai reuniunii: instructorul corului Vicentie Grama, George Borzea, Damaschin Poparad, Cornel Aisăr ș.a. Reamintindu-și mai tîrziu aceste împrejurări, Damaschin Poparad mărturisea: „Sînt 52 ani de atunci, adică în anul 1877 cînd eram arhivar la Sedria orfanală, aici, în Țara Oltului, nu se vorbea decît de războiul Românilor și mijloacele prin care putem să-i ajutăm. Într-o noapte avocatul Ioan Roman ne-a chemat pe mine și pe Vicentie Grama, teolog din Rîșnov, Gheorghe Borzea, Ioan Dejenar, Ioan Popovici și Corneliu Aiser, la dînsul acasă cu care ocazie ne-a îndemnat să ne înrolăm ca voluntari în armata românească. Am luat două căruțe și am plecat peste munți. Am învins multe peripecii, pînă cînd am ajuns la București și apoi am fost înrolat în regimentul 2 de infanterie, sub comanda colonelului Angelescu, care se găsea cu garnizoana la Băilești-Dolj”¹⁰.

Aceste cauze, precum și altele de natură locală, au contribuit la amînarea înfăptuirii acestei idei pînă în anul 1882, cînd viziunea unei asociații culturale dobîndise contururi mai largi și mai în concordanță cu cerințele timpului. De astă dată, în casa avocatului Ioan Roman se pun bazele unei

⁷ Ioan Turcu, *Istoricul societății române de diletanți „Progresul” din Făgăraș*, în *Anuarul III al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anii 1899–1900*, Brașov, 1900, p. 18.

⁸ Nicolau Aron, *op. cit.*, p. 136.

⁹ Georgeta Antonescu, *Societatea de diletanți „Progresul” și mișcarea teatrală la Făgăraș între 1876–1914*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria philologia, fasc. 1, Cluj, 1968, p. 125–126.

¹⁰ „Învățămintul primar”, nr. 13, 1929, p. 5.

reuniuni române de diletanți, al cărei scop era „lățirea culturii prin reprezentări teatrale, dezvoltarea gustului estetic și a simțămintelor nobile și morale, care societate să cultive totodată și muzica vocală și instrumentală, după cum îi va concede împrejurările”¹¹.

După multe consultări, societatea ia naștere sub denumirea „Progresul”, iar statutele ei se votează în ședința din 13 ianuarie 1884, președinte fiind Ioan Roman și notar Nicolae Aron¹². La cererea organelor de stat, statutele au fost traduse în ungurește de Ioan Turcu și trimise Ministerului de Interne, care le-a aprobat în 1885. Ele precizează că preocupările societății vor fi călăuzite în două direcții importante: organizarea reprezentațiilor teatrale și cultivarea muzicii vocale și instrumentale. Pentru îndeplinirea scopurilor ei culturalizatoare, societatea își va constitui un fond prin contribuția membrilor fondatori, ordinari și ajutători, la care se vor adăuga veniturile spectacolelor și eventualele dobinzi obținute pe baza capitalului depus. Potrivit statutelor, membrii fondatori trebuiau să dea pentru fondul amintit suma de 10 florini, „O dată pentru totdeauna”, membrii ordinari 1 florin pe an, iar cei ajutători mai puțin de 1 florin. Pe lângă aceștia, erau numiți membri „onorari” ai societății persoane propuse de comitet și confirmate de adunarea generală; membrii activi sînt socotiți „artiști” diletanți, care erau scutiți de contribuție. Problemele principale din viața societății erau dezbătute în adunarea generală, care consta din totalitatea membrilor fondatori, ordinari, onorari și activi, care aveau drept de vot decisiv, și din membrii ajutători cu drept de vot consultativ. După prevederile statutelor din 1884, adunările generale urmau să se țină de două ori pe an în Făgăraș. În cazuri importante, la cererea comitetului, sau a cel puțin zece membri cu vot decisiv, se putea convoca adunarea generală extraordinară. Adunarea generală alegea un președinte și un vicepreședinte al societății, precum și un comitet de 12 membri: 6 bărbați și 6 femei, pe timp de trei ani. Tot adunarea mai alegea din mijlocul său un secretar, un casier și un controlor. După cum se poate vedea, această formă de organizare era asemănătoare cu cea folosită de „Astra” în constituirea despărțămintelor.

După mărturiile lui N. Aron, preocupările cultural-artistice nu au fost abandonate nici înainte de 1884, deoarece un grup de entuziaști se adună, între anii 1880—1886, „la școala română din ulița grecilor, unde țineau probe de teatru, de cîntări și de declamări...”¹³. Aceste acțiuni au fost adăpostite apoi în casa avocatului Ioan Roman, desfășurîndu-se adesea în prezența unor doamne, membre ale reuniunilor române de femei, care acordau sprijinul lor acestor activități. În locuința lui Roman, diletanții se simțeau bine deoarece erau primiți cu plăcere și tratați „cu prăjituri, rachiuri alese dintr-un butoiș de masă”¹⁴, iar programul nu era niciodată prea încărcat.

În jurul „Progresului” s-a făcut o largă agitație, susținută nu numai de diletanți, dar, ceea ce era deosebit de important, și de mulți oameni de vază

¹¹ Ioan Turcu, *op. cit.*, p. 19.

¹² *Ibidem*.

¹³ Nicolau Aron, *op. cit.*, p. 136.

¹⁴ *Ibidem*.

ai orașului, printre care același Ioan Roman, Ștefan Pop, Ioan Turcu, Nicolae Cozgarea, iar mai tirziu Ioan Senchea, Octavian Vasu ș.a. Din datele existente într-o adresă a societății către „Onorabil Tribunal regiu”, datată 29 aprilie 1885, rezultă că prima adunare generală a avut loc la 11 aprilie 1885¹⁶.

Creșterea interesului pentru teatru în rindul membrilor reuniunii „Progresul” s-a datorat în mare măsură activității Societății pentru formarea unui fond de teatru român, care, asemenea „Astrei”, trimitea conferențieri și stimula activitatea trupelor românești de diletanți. În zilele de 27 și 28 septembrie 1896 a avut loc, în Făgăraș, adunarea generală a acestei societăți, cu participarea președintelui ei, Iosif Vulcan, care, rostind cuvîntul de deschidere, spunea: „Societatea pentru crearea unui fond de teatru român vine la d-voastră, doamnelor și domnilor, cu un steag pe care strălucesc cuvintele: «Cultură națională». Nu ne-am îndoit un singur moment că prezentîndu-ne între d-voastră cu deviza aceasta, avem să fim bine primiți, căci Făgărașul și ținutul său au pagini frumoase în istoria dezvoltării noastre culturale; iar generațiunea de acuma nu poate decît să urmeze pe calea înaintașilor ei”¹⁶.

Adunarea generală a S.T.R. din Făgăraș prezintă o importanță deosebită, deoarece cu acest prilej s-a decis mutarea sediului comitetului de la Budapesta la Brașov, lucru care s-a și îndeplinit un an mai târziu. Această acțiune festivă la care a participat și intelectualitate din Brașov, Zărnești, Șercaia, Prejmer, a trezit o puternică impresie în rindul românilor făgărășeni, care nu mai găzduiseră astfel de manifestări de amploare din 1889, cînd s-a ținut aici adunarea generală a „Astrei”.

În afară de Nicolae Șerban din Făgăraș și Iancu Mețianu din Zărnești, care făceau parte din categoria membrilor fondatori, au devenit cu timpul membri ai acestei societăți C. Negrea, Ilie Stoichiță, Gh. Stan, C-tin Pop, Iulian Cîrje, Ioan Dejenariu, Octavian Vas, Costi Toma, Nicolae Motoc, Liviu Pandrea, Titu Perția, Matei Jiga și alți intelectuali care făceau parte din comitetul „Progresului” sau dintre susținătorii săi cei mai activi¹⁷.

Pe de altă parte, cu ani înainte, turneele organizate de Fany Tardini, M. Pascaly și M. Millo la Brașov și Sibiu au avut un răsunet larg în toată partea sudică a Transilvaniei. La aceste spectacole au luat parte și intelectuali făgărășeni aflați în aceste orașe, precum și elevi ai gimnaziului român din Brașov, dintre care o bună parte proveneau din alte localități. Într-o scrisoare din 8 martie 1900, adresată lui V. Onițiu, Ioan Turcu, viitor animator al vieții culturale din Făgăraș și președinte al Societății „Progresul”, nota următoarele: „Pe la anii 1864 și 1865 și după aceea, trupe teatrale din România sub conducerea doamnei Fani Tardini Vlădicescu și Millo au dat reprezentațiuni teatrale în Brașov. Tinerimea studiosă, dintre cei cu purtări mai bune, cu concediul directorului gimnaziului, încă cerceta acele reprezentațiuni. Din Zărnești pe atunci erau mulți tineri care studiau la gimnaziul românesc în Brașov. Nu studenții din clasele superioare, ci cei mai tineri,

¹⁶ Documentul se află la Arh. st. Făgăraș.

¹⁶ *Discursul de deschidere al președintelui Iosif Vulcan în Anuarul I al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anii 1895/6, 1896/7, 1897/8, Brașov, 1898, p. 39.*

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 26, 1911, p. 2.

din clasa prima și a doua gimnazială, atîta s-au entuziasmat de efectul reprezentațiunilor teatrale văzute în Brașov încît în serile de vară în 1865 (data va fi rectificată în altă scrisoare trimisă lui V. Onițiu, precizîndu-se că este vorba de anul 1866, n.n.) acești școlari mai tineri din Zărnești s-au înțeles între sine să dea și ei o reprezentațiune teatrală ...¹⁸.

Formația constituită sub conducerea lui Ioan Turcu a dat cîteva reprezentații la Zărnești, cu piesa „Pristavul“, pe care o găsiseră într-un calendar. George Barițiu, pe atunci director al fabricii de hîrtie din localitate, le dădea coli mari de hîrtie pentru confecționarea culiselor și cortinei, iar familiile lui Ioan cav. de Pușcariu și Ioan Bran de Lemeny i-au ajutat cu alte articole de recuzită.

Bucurîndu-se de sprijinul material și moral al iubitorilor de viață culturală românească, societatea „Progresul“ desfășoară o activitate rodnică, încă de la înființare. Astfel între 25—30 august 1884, zile în care urmau a se ține ședințele adunării generale a reuniunii învățătorilor, membrii societății și-au propus să dea o reprezentație teatrală cu piesele „Rămășagul“ și „Cinel-Cinel“ de V. Alecsandri, urmînd ca venitul realizat să fie donat reuniunii învățătorilor. *Gazeta Transilvaniei* menționează că acesta este al patrulea spectacol al societății¹⁹. Pe măsura dezvoltării activității și creșterii fondului, bine administrat de Banca „Furnica“, membrii societății își alcătuiesc treptat o seamă de mijloace materiale menite să îlesnească munca diletanților, printre care și o bibliotecă cuprinzînd lucrări beletristice, piese de teatru și muzicale. Deși rare și nesistematizate, documentele nu lipsesc. Într-o scrisoare din 27 februarie 1897 trimisă din Budapesta, Dr. Șerban (?) îl anunță pe I. Turcu că „conform însărcinării luate“ a cumpărat un pian cu 550 florini plătibili în rate, arătînd că este în stare bună, putînd obține o garanție de calitate pe șase ani. De asemenea, există o chitanță din 25 ianuarie 1897, din care rezultă că societatea a cumpărat șase perechi de opinci. Aceste achiziții demonstrează că, pe lîngă teatru, sub auspiciile „Progresului“ se desfășura o activitate muzicală și coregrafică, realitate confirmată și de niște documente din 1897 prin care Isail Iosif adeverește că primea lunar cîte 5 florini pentru instruirea orchestrei societății²⁰. Deci pe lîngă corul înființat în 1896 exista și o orchestră, însă, din păcate, nu dispunem de date mai complete cu privire la numărul instrumentiștilor, soliștilor vocali și a programelor artistice susținute de ei. Activitatea culturală multilaterală a „Progresului“ reiese și din relatările lui Ioan Turcu: „În iarna anului 1896/7 și 1897/8 „Progresul“ a aranjat cu bun succes mai multe serate literare, la care s-au produs membrii societății cu cîntări vocale și instrumentale, cu declamațiuni și disertațiuni corespunzătoare scopului și revăzute și admise prin o comisiune, anume instituită pentru aceasta“²¹. Din aceste rînduri se poate trage concluzia că pe lîngă preocupările inchi-

¹⁸ Arh. st. Brașov, fondul Societății pentru fond de teatru român, mss. nr. 7635.

¹⁹ Sînt enumerați diletanții: Areți Popescu, Rea Silvia Cipu, Lucreția Negrea, Aurelia Pop, Elvira Făgărășanu, Rosalia Ghimbășan, Augustin Cepeș, Ștefan Necsa, Alexandru Cepeș, Nicolae Ludu, Ioan Dejenariu, Corneliu Pop, Ovid Făgărășanu („Gazeta Transilvaniei“, nr. 151. 1884, p. 2).

²⁰ Documentele se află în Arh. st. Făgăraș.

²¹ Ioan Turcu, *op. cit.*, p. 21.

nate teatrului și muzicii, membrii societății întreprindeau și alte acțiuni culturale, dintre care unele vor fi avut un caracter ocazional, legat de anumite date calendaristice, iar altele solicitate de cele două reuniuni ale femeilor române din Făgăraș, care luaseră și ele ființă din anul 1876.

În îndelungata existență a societății — ultimul document de care dispunem și care atestă existența ei datează din 1943 — s-au înregistrat multe fluxuri și refluxuri, cauzate fie de gradul de inițiativă al membrilor comitetelor, fie de meandrele istoriei, care într-un fel sau altul își exercitau influența asupra activității ei. Trăinicia acestei reuniuni și-a tras izvorul pe de o parte, din energiile tinere ale interpreților proveniți din diverse pături sociale ale populației, iar pe de alta, din interesul acordat de o seamă de intelectuali cu prestanță, care, pe deasupra angajărilor politice, nu scăpau din vedere cauza promovării culturii în limbă românească. Un factor care trebuie luat de asemenea în considerare este simpatia cu care populația orașului înconjură această societate, luând parte în număr mare la acțiunile întreprinse de ea. Datorită acestui lucru, cu toate cheltuielile făcute, fondul societății a cunoscut o creștere continuă pînă în anul 1900. La bilanțul din 1899, averea „Progresului” consta din 852 fl. și 98 cr., cărți și piese muzicale în valoare de 88 fl. 66 cr., mobilier și veșminte 43 fl. 88 cr., un pian și un violoncel evaluate la 343 fl. și 18 cr.²². Față de cei 133 fl. și 8 cr., pe care-i avea în 1891, progresul este evident, ținînd seama și de faptul că de mai multe ori venitul obținut în urma unor manifestări se dădea reuniunilor femeilor române, care, în caz de desființare a societății, urmau să-și împartă bunurile ei²³. Această cauză dezvăluie cum nu se poate mai bine relațiile strînse ale societății cu reuniunile române de femei, care numărau multe membre în corul mixt și în echipa de teatru a „Progresului”.

Dintre președinții care s-au succedat în decursul anilor la conducerea societății, am reușit să identificăm următorii: Ioan Roman, 1884—1885; Baseliu Rațiu, 1889—1895; Ioan Senchea, 1895—1897, 1905—1910; Ioan Turcu, 1897—1900; Iacob Macaveiu, 1900—1905; Octavian Vasu, 1911; Liviu Pandrea, 1912; Dănilă Vasu, 1913; Andrei Micu, 1920; Ioan Pop, 1923—?. Cel din urmă președinte a fost directorul băncii „Furnica”, Matei Jiga, ales în 1929. În anul 1933 el semnează, de asemenea, în calitate de președinte, iar zece ani mai târziu continuă a fi menționat ca membru în comitetul societății²⁴, ceea ce nu exclude posibilitatea să fi deținut această funcție pînă la încetarea activității „Progresului”. În ultimul registru de procese-verbale al societății, donat Bibliotecii municipale Brașov de către fiul său, prof. C. Jiga, există goluri între anii 1913—1920, 1924—1929 și 1933—1943. Scăderea activității „Progresului” în aceste perioade se datorește atît greutăților cauzate de cele două războaie mondiale, cît și unor motive locale, izvorite din adversități politice și din lipsa unei viziuni unitare asupra unor probleme legate de desfășurarea muncii. Cu toate acestea, privită în general, activitatea societății s-a încadrat

²² Ioan Turcu, *op. cit.* p. 21.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

în climatul spiritual al vremii, dovedindu-se receptivă tendințelor novatoare, chiar dacă uneori, în acest domeniu, criteriile de selecție nu se întemeiază pe o analiză temeinică a valorilor. Înainte de 1900, echipa de teatru a „Progresului” promova un repertoriu frecvent în Transilvania din acea vreme, orientându-se după calitățile etice și gradul de accesibilitate a pieselor. Se jucau piese românești, de preferință într-un act sau două, și vodeviluri bogate în dinamism și accente umoristice, cu o acțiune simplă și ușor de înțeles. Piese eroice, de felul celor jucate altădată de echipele conduse de Millo și Pascaly, erau gustate în mod deosebit, deoarece ele exaltau pe scenă virtuți naționale într-o epocă în care acestea erau denigrate de ideologia oficială a aristocrației austro-ungare stăpînitoare. În această epocă se interpretau piese de V. Alecsandri ca: „Rusaliile, Hartă răzeșul, Rămășagul, Cinel-Cinel, Nobila Cerșetoare, Florin și Florica, Drumul de fier, poate Iorgu de la Sadagura și altele... „Alături de Alecsandri, în aceeași primă perioadă a activității „Progresului” mai întîlnim piese de I. A. Lapedatu, I. Vulcan, I. V. Stefanelli, C. Stamati-Ciurea, și o localizare din Kotzebue”²⁵. De cele mai multe ori programele tipărite erau alcătuite cu grijă, cuprinzînd toate datele necesare asupra spectacolului. Un rol însemnat în orientarea generală a mișcării teatrale și organizarea reprezentațiilor continuau să-l aibă îndrumările societății pentru fond de teatru român, care ajungeau la Făgăraș atît prin mijlocirea tipăriturilor societății — în primul rînd a anuarelor — cît și prin unele relații directe dintre intelectualii însuflețiți de aceste preocupări. Criteriile de selecționare a pieselor de teatru pentru spectacolele diletanților au fost enunțate în mai multe articole din publicația amintită, ele fiind sintetizate de Valeriu Branisce și George Dobrin cu prilejul adunării generale a S.T.R., care a avut loc la Lipova în 1906.

Cei doi raportori susțin că, în judecarea unei opere literare cu caracter dramatic, trebuie să se țină seama ca ea să îndeplinească următoarele condiții:

„a) O acțiune interesantă și rotunjită luată din mediul cunoscut de publicul nostru de la sate și orașele.

b) dezvoltarea acțiunii să se facă în mod înțeles și priceput de acest public.

c) soluțiunea să satisfacă sentimentele de moralitate ale publicului.

d) limbajul să fie corect și neaoș românesc, ca să contribuie la răspîndirea și popularizarea limbei bune românești, expuse astăzi la noi atîtor influențe stricătioase.

e) tendința piesei să fie instructivă și moralizatoare, să scoată în relief virtuțile poporului și să biciuiască viciile, fără de a scoate însă prea evident tendința aceasta în sarcina momentelor distractive.

f) să cultive bunul simț și să fie lipsite de grosolăniile stricătioase pentru bunele moravuri ale poporului și în fine

g) să răspundă — într-un cît se poate — și elementarelor recerînțe ale genului ușor și popular dramatic, creat la noi sub numele de „vodevil” prin nemuritorii Alecsandri și Millo”²⁶.

²⁵ Georgeta Antonescu, *op. cit.*, p. 129.

²⁶ *Anuarul X al Societății pentru fond de teatru român pe anul 1905–1906*, Brașov, 1907, p. 37–38.

Deși aceste recomandări erau făcute pentru piesele care se jucau la sate, ele includ totuși elementele esențiale din principiile care, după opinia S.T.R., trebuie să stea la baza mișcării teatrale românești în această epocă. Situind aceste idei în ansamblul general al ideologiei teatrale promovată de Societatea pentru fond de teatru român, devine evidentă cunoașterea adincă a realităților social-culturale românești din Transilvania și priceperea de a călăuzi activitatea teatrală în funcție de condițiile istorice date. După 1900, în repertoriul formației de teatru au pătruns în număr tot mai mare traduceri și localizări după Goldoni, Labiche, Courteline, Ferrieu. S-au jucat: „Slugă la doi stăpîni”, „Năzdrăvăniile divorțului”, „Mănuțele”, „Zăpăciții” ș.a. Un efect stimulator asupra interesului făgărășenilor pentru teatru l-au avut și deplasările repetate pe care le-au făcut prin aceste părți Zaharia Bîrsan și Aurel P. Bănuț, în primul deceniu al acestui secol. Pentru a aprecia aceste eforturi la justa lor valoare trebuie să amintim că în acea vreme, cînd între Brașov și Făgăraș nu se construise calea ferată, călătoria între aceste două localități se făcea cu trăsuri sau care și dura mai bine de o jumătate de zi. Astfel, după cum relatează *Gazeta Transilvaniei*, în 23 iulie 1905, Zaharia Bîrsan și însoțitorii săi, care urmau să participe la o reprezentație teatrală în Făgăraș, au plecat din Brașov dimineața la orele 4,30 și au ajuns la destinație abia la orele 14,30²⁷. Deși ospitalitatea gazdelor era fără cusur, de multe ori cota-parte care revenea artiștilor musafiri, din încasări, nu compensa nici pe departe ostenelile drumului. Cu toate acestea opinia generală a publicului era favorabilă spectacolelor, iar aprecierile aduse actorilor diletanți erau elogioase, atît în presa vremii, cît și în documentele societății. Astfel, referindu-se la reușita piesei „Slugă la doi stăpîni” după C. Goldoni, procesul-verbal redactat cu prilejul adunării generale a comitetului din 2 dec.1906, relatează: „Comitetul ia cu plăcere la cunoștință rezultatul frumos și îmbucurător al producțiunii aranjate și decide exprimarea mulțămitei protocolare la toți diletanții care au contribuit la reușita așa de splendidă a producțiunii”²⁸. Această modalitate de a se judeca valoarea unui spectacol nu era caracteristică numai Făgărașului; în același fel se proceda și în alte localități transilvănene, unde reprezentațiile teatrale nu erau considerate numai ca niște manifestări cultural-artistice oarecare, ci în primul rînd ele constituiau afirmări naționale publice, într-o vreme cînd în școli se aplica legea lui Apponyi. Pornind de la aceste stări de lucruri, precum și de la faptul că o apreciere mai tăioasă în presă ar fi putut determina pe unii amatori să nu mai joace, se poate explica atitudinea generală de largă acceptare a producțiunilor prezentate de membrii societății.

Potrivit datelor statistice întocmite de V. Goldiș și Iosif Blaga, publicate în anuarele Societății pentru fond de teatru, în localitățile comitatului Făgăraș au avut loc, între anii 1898—1906, deci într-un răstimp de 8 ani:

²⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 165, 1905, p. 4.

²⁸ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

Pe comitat:

Număr total de piese de teatru jucate	99
Număr total de reprezentații	66
Numărul total al pieselor românești	76
Piese străine localizate și adaptări	23
Lucrări de V. Alecsandri	28

Total reprezentații pe localități: Făgăraș — 11; Bran — 5; Colun — 2; Copăcel — 1; Galați — 1; Iași — 1; Moeciu de Jos — 1; Poiana Mărului — 2; Sîmbăta de Jos — 1; Șinca Veche — 5; Porumbacul de Jos — 1; Săsciori — 1; Șercaia — 1; Șercăița — 1; Tohanul Vechi — 7; Vad — 3; Veneția de Jos — 3; Vlădeni — 1; Viștea de Jos — 7; Zărnești — 10²⁹.

Pentru a circumscrie activitatea „Progresului” la dimensiunile ei reale, precizăm că nu toate aceste manifestări teatrale s-au organizat sub patronajul său, ci multe din ele au avut loc din inițiativa altor asociații, reuniuni, sau a cadrelor didactice.

În noiembrie 1908, are loc un eveniment de mare importanță pentru dezvoltarea Făgărașului și anume inaugurarea liniei ferate cu Brașovul³⁰. Din acest moment se produce o intensificare a schimburilor culturale dintre cele două orașe, fapt care va înfrui în mod pozitiv asupra sporirii numărului de intelectuali și, în general, asupra vieții spirituale a Făgărașului.

După primul război mondial și unirea Transilvaniei cu România, a crescut considerabil numărul spectacolelor date la Făgăraș de formații teatrale de peste munți. De altfel, printr-o adresă oficială din partea Inspectoratului teatrelor din Transilvania și Banat, se notifică primarului: „Avem onoarea a vă ruga stăruitor, să binevoiți a face tot posibilul pentru sprijinirea teatrului român și în deosebi ca trupele române ce vin din vechiul regat să fie primite și găzduite cit se poate de bine”³¹. Înștiințarea este datată 16 dec. 1921.

Au dat reprezentații trupe ale Teatrului Național din București, ale Ligii culturale, cîntăreți de la Opera Română, formații ale companiilor dramatice Tony Bulandra, Marioara Voiculescu, Ion Manolescu, Ion Iancovescu și ale teatrelor naționale din Cluj, Iași și Craiova³². În atmosfera entuziastă de după Unire, societatea „Progresul” se reorganizează, iar una din primele măsuri ale comitetului său constă în confecționarea unei bine, trebuitoare diletanților, lucru care s-a realizat în cursul anului 1921³³. În același an, la ședința comitetului din 18 decembrie, se decide organizarea unei manifestări cultural-artistice de anul nou, în cadrul căreia urmau să fie jucate piesele: „Bucătăreasa” (comedie într-un act) de T. Abt, „Curiozitatea femeiască” (comedie într-un act) de M. Popescu și „Bilet de tramvai” (comedie într-un act) de Gr. Mărunțeanu. În următorii doi ani, comitetul și-a procurat și alte mijloace materiale de practică culturală, consemnînd cu satisfacție că: „Azi Pro-

²⁹ *Anuarele II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X ale Societății pentru fond de teatru român, 1899–1907*, Brașov.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 234, 1908, p. 2.

³¹ Arh. st. Făgăraș, mss. dosar 34/1922.

³² *Ibidem* mss. dosar 32/1924.

³³ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

gresul dispune de pinze pictate cu motive naționale, care sînt o adevărată podoabă pentru teatrul Făgărașului, podoabă bine apreciată și de artiștii care ne vin din cînd în cînd³⁴.

Arătăm anterior că, pe lîngă activitatea teatrală, societatea „Progresul” a depus strădanii și pentru organizarea unei activități muzicale în Făgăraș. Problema construirii și mai ales a permanentizării corurilor s-a dovedit o treabă mult mai dificilă decît a echipelor de teatru. Deși această chestiune a ocupat un loc important în discuțiile purtate de membrii comitetului cu prilejul diferitelor adunări, totuși societatea reușea cu multă greutate să organizeze cîte un cor și la intervale mari de timp. Revista *Familia*, care, ca și *Gazeta Transilvaniei* de pînă la Unire, înfățișa cu fidelitate activitățile „Progresului”, cele de care avea cunoștință, menționează o „serbare literar-muzicală” organizată în folosul societății, de către tinerimea din Făgăraș, în 31 iulie 1887³⁵. Printre alte numere din program figurează și piese corale, fapt ce denotă existența unei formații corespunzătoare care să le poată interpreta. Cu zece ani mai tîrziu, *Gazeta Transilvaniei* precizează că „Programul” a dat a treia seară literară a sa în 21 februarie 1897, relatînd programul în întregime, precum și numele artiștilor. Aceste date le vom reproduce și noi, considerîndu-le grăitoare pentru orientarea și preferințele locale artistice ale acestei epoci:

1. „Marș” executat de orchestra membrilor activi.
2. „Cheruvicul” cor, prezentat de formația societății.
3. „Femeia română” disertație de Victor Negrea.
4. „Steluța”, „Cit te-am iubit” solo-uri executate de Victoria Negrea și

Ovid Făgărașanu.

5. „Rugămintea din urmă”, poezie de G. Coșbuc, recitată de Victor Fulicea.

6. „Melodii naționale” (joc oltenesc) executat de orchestră.

7. „Hai la horă” cor.

8. „La Paloma” duet: Maria Florea și Ovid Făgărașanu.

9. „Cum s-a înecat Berko” și „Țiganul la micre”, anecdote de T. Speranța, prezentate de Tr. Herseni.

Orchestra era formată din următorii membri activi ai societății: Ovid Făgărașanu, Maria Florea, Victoria Toma, Costi Toma, R. Herczum, I. Greger, Ioan Berescu și Victor Fulicea, deci în total 8 persoane³⁶.

Din programul amintit rezultă că în 1897 societatea dispunea de soliști, cor și orchestră. În ceea ce privește corul, lipsa datelor informative ne împiedică să cunoaștem dacă era același cor din 1887, sau acesta se destrămase și luase ființă altul, ipotезă pe care o considerăm mai verosimilă, ținînd seama de numeroasele schimbări și reorganizări ce se făceau în această direcție. Credem însă că perpetuarea corului, chiar cu aceste intermitențe, nu s-ar fi putut realiza fără un nucleu mai mult sau mai puțin statornic, alcătuit din oameni pasionați pentru aceste preocupări. Mai tîrziu, în anul 1908, Ioan Senchea aducea la cunoștința comitetului că s-a reînființat corul sub conducerea gratuită a

³⁴ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matel Jiga.

³⁵ „Familia”, nr. 29, 1887, p. 346.

³⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 34, 1897, p. 3.

avocatului Camil Negrea³⁷, fără a da însă detalii asupra numărului, componenței și repertoriului său. În această epocă, reprezentanți ai „Progresului” participă la sfințirea steagului reuniunii maghiare de cîntări (9 ian. 1909) și la al celei germane (22 oct. 1911), bătînd tradiționalul cui, cu inscripția „Progresul” pe cozile lor de lemn și acordînd fiecăreia un simbolic ajutor bănesc. În anul 1912, societatea își dă concursul pentru buna reușită a spectacolului muzical dat de cîntăreții Șt. Mărcuș, Ionel Crișan și Aurora de Barbu, care veniseră în turneu, fiind primiți cu multă însuflețire de făgărășeni. Opinia comitetului asupra acestei reprezentații este rezumată prin următoarele cuvinte: „La concertul acesta a fost de față întreaga inteligență din Făgăraș și jur, publicul a fost animat de cîntecul fermecător al tenoristului Șt. Mărcuș, iar d-nul Ionel Crișan, cunoscut baritonist liric, prin frumoasele doine cîntate de d-sa ne-a produs adevărată mîngîiere sufletească și a întărit în noi convingerea care o exprimă Coșbuc într-o poezie a sa, spunînd că doine ca ale noastre nu-s”³⁸.

Au urmat anii zbuciumați ai primului război mondial, cînd activitatea „Progresului”, ca și a altor societăți culturale, s-a întrerupt, iar unii din membrii săi și-au plătit cu viața credința neștrămutată în cauza unității de neam. În climatul clocotitor de energie de după Unire, se reorganizează societatea „Progresul”, iar la adunarea de constituire din 12 dec. 1920 au participat aproape toți intelectualii din Făgăraș³⁹. Cu acest prilej se votează propunerea privind sporirea de membri în comitet, la 10 bărbați și 10 femei, numărul acestora dublîndu-se față de cel anterior. În comitet au fost aleși: Andrei Micu, președinte; Gheorghe Codrea, vicepreședinte; Theodor Rînea, secretar; Ilie Rădulescu, controlor; Nicolae Borzea, casier. Membre: Veturia Pandrea, Elena Vlaicu, I. Cîrje, H. Pralea, Maria Șerban, Elena Jiga, prof. Macaveiu, I. Hațegan, Aurelia Poparad, I. Giurca. Membrii: Liviu Pandrea, Octavian Popa, George Barbat, Ștefan Damian, Valeriu Literat, Traian Păcală, Miron Neagu, Ioan Grecu, Liviu Crișan, Emil Roșală⁴⁰. În cadrul adunării amintite au fost discutate mai multe probleme cu privire la activitatea societății, subliniindu-se necesitatea modificării statutelor și, totodată, a formării imediate a corului, a cărui instruire urma să fie încredințată prof. Ioan Albrich. Direcțiunea Liceului „Radu Negru”, la cererea comitetului, își dăduse consimțămîntul ca repetițiile să aibă loc în sala de muzică a instituției⁴¹. Se pare că acțiunea a pornit bine, deoarece comitetul hotărăște ca de anul nou să se organizeze o repetiție muzicală cu un program de cor mixt, cor bărbătesc și recitări, iar familia prof. Albrich urma să se producă cu cîteva piese de muzică instrumentală⁴². Deoarece conducerea liceului nu îngăduia folosirea instrumentelor muzicale care aparțineau insituției, comitetul a hotărît să transporte pianul societă-

³⁷ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

ții în sala de muzică a școlii. Datorită faptului că nu exista o activitate artistică permanentă, acest pian era, de obicei, încredințat la diferite persoane particulare interesate, care, pe lângă o chirie pe care o vărsau lunar societății, își asumau și îndatorirea de a-l acorda și întreține în stare de funcționare⁴³. În repertoriul muzical al formației coral-instrumentale a „Progresului” erau înscrise, pe lângă piese din creațiile lui I. Vidu, G. Dima, T. Brediceanu și A. Bena, lucrări de Grieg, F. Mendelsohn, Bellini, Verdi, Oscheit ș.a. Printre notele muzicale păstrate de d-na Lucreția Szabó și care au fost predate Arhivelor Statului din Făgăraș, se numără: „Taci bărbate”, de I. Vidu; „Fîntîna cu trei izvoare”, „Cucule cu pană sură” de G. Dima, apoi o culegere de 12 „Melodii naționale” armonizate și aranjate pentru cor mixt și pian de Gavriil Muzicescu. T. Popovici a donat cu dedicație un exemplar din lucrarea sa „M-aș mărița”⁴⁴. Aceste lucrări se găseau în biblioteca „Progresului”, despre care știm că în anul 1910 deținea 59 lucrări literare și 82 piese muzicale, majoritatea de inspirație românească⁴⁵.

Alegerea în comitet a lui Valeriu Literat, președintele despărțămîntului „Astrei”, a lărgit domeniul posibilităților de muncă. Pe de altă parte, în anii de după Unire, a crescut numărul asociațiilor și reuniunilor, din care unele organizau în mod independent diferite acțiuni culturale și artistice. Astfel, la primăria orașului erau înregistrate: „Societatea femeilor române gr.ort.”, „Societatea femeilor române gr.cat.”, „Societatea femeilor izraelite”, „Reuniunea germană de cînlări”, „Societatea Bornemisza a femeilor ref. maghiare”, „Societatea pentru ocrotirea orfanilor”, „Societatea Mărăști”, „Reuniunea funcționarilor publici”, „Reuniunea izraelită Chevra Chadisa”, două reuniuni de înmormîntare, „Asociația de binefacere izraelită”, „Societatea muncitorilor în fier și metal”⁴⁶, alături de care se pot socoti și societățile literare, foarte active, care funcționau în cadrul unor școli din Făgăraș.

În anul școlar 1929/30 în județ existau 86 de școli primare cu 182 învățători, care, pe lângă îndatoririle didactice, îndeplineau o largă activitate de culturalizare, mai ales în cadrul cercurilor culturale învățătoresști, constituite teritorial, pe grupe de comune și sate. Cu prilejul acestor cercuri care se convocabă în localitățile aparținătoare, prin rotație, erau organizate conferințe publice, programe artistice prezentate de elevi, vizite în comun la gospodăria frunțase, cooperative, grădini model etc. Către sfîrșitul celui de-al treilea deceniu, revizoratul școlar local a fost dotat de către Casa școalelor cu un aparat portativ de proiecție, care a provocat mare vîlvă, mai ales la sate. Curînd, prin comitetul școlar județean, s-au mai procurat două aparate „Aladin”⁴⁷, care au adus o importantă contribuție la diversificarea formelor de activitate culturală. Este notabil faptul că printre organizatorii acestor activități se numărau Gh. Codrea și Th. Rînea, intelectuali ce dețineau un rol conducător și în viața societății „Progresul”, ambii militanți neobosiți pe tărîmul muncii de culturalizare.

⁴³ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga

⁴⁴ Arh. st. Făgăraș, mss. donația L. Szabo.

⁴⁵ Biblioteca municipală Brașov, mss. Fondul Matei Jiga.

⁴⁶ Arh. st. Făgăraș, mss. dosar 20/1920.

⁴⁷ Învățămintul primar”, nr. 15, 1934, p. 12—13.

Considerăm că aceste cîteva relatări asupra climatului spiritual al Făgărașului sînt suficiente pentru a demonstra existența unor condiții favorabile ce puteau înlesni o muncă rodnică de colaborare pe tărîm cultural-artistic. Cu toate acestea, cu mare greutate se realizau cîte 2—3 spectacole în anii buni, iar în alții de loc. Angajările entuziaste din cei dintîi ani de după primul război au început să se rărească cu timpul, iar certurile politice și confesionale trezeau ecouri defavorabile muncii, pînă și în ședințele de comitet ale societății. Această stare de lucruri avea repercusiuni negative asupra activității de culturalizare și în unele sate, unde deosebirea de vederi politice dintre învățător și săteni determina reflecții pline de amărăciune din partea lui G. Codrea: „Ar fi o binecuvîntare pentru țară dacă învățătorul și preotul, singurii factori culturali prin multe sate, ar fi scutiți, ba chiar opriți de a se arunca în valurile politice. Ce se alege din progresul cultural al unui sat, unde poporul, privește din aceste cauze pe învățătorul său cu dispreț și nu-i mai dă nici o ascultare”⁴⁸.

La Făgăraș, cei peste 70 de coriști ai „Progresului” erau greu de mobilizat și instruit, deoarece mulți absentau de la repetiții și chiar de la reprezentații. Cu toate acestea corul, de care Albrich continua să se ocupe cu conștiinciozitate, și-a afirmat mereu prezența, cu excepția intermitențelor amintite. Datorită lipsei de documente, nu avem informații cu privire la activitatea lui din anul 1924 și pînă la 15 febr. 1930, cînd societatea a aranjat un concert, corul aflîndu-se de data aceasta sub conducerea prof. Sandu Iorgu, care îl va îndruma și instrui pînă în 1932, cînd a fost transferat din Făgăraș. În urma acestui fapt, comitetul solicită sprijinul profesorilor de muzică I. Stratiga de la liceul „Radu Negru” și Dumitru Stan de la școala normală din oraș, pînă în 1933, cînd la conducerea corului revine Sandu Iorgu. În acești ani corul a dat mai multe spectacole, uneori cu concursul lui Miron Neagu și Traian Ciocănelea, soliști vestiți în toată țara. Venitul unei reprezentații din 1933 a fost alăturat fondului pentru ridicarea unui monument în memoria lui I. Vidu. Este cu puțință ca starea relativ înfloritoare a societății s-o fi determinat pe Eliza Grama, vicepreședintă a comitetului, să propună acestuia în 1931 votarea anuală a unor premii de cîte 250 lei pentru cîțiva elevi buni la muzică de la școlile secundare⁴⁹. Se pare însă că acest proiect nu a putut fi împlinit, avînd aceeași soartă ca și propunerea lui Gh. Codrea de a se organiza sub auspiciile „Progresului” o formație de muzică de cameră.

În anul 1930 au fost votate în adunarea generală a societății statutele modificate, problemă care se amînase ani de zile. Față de statutul vechi, obiectivele celui nou apar considerabil lărgite, fapt ce derivă din însăși formularea scopului societății: „Scopul societății este ridicarea prestigiului neamului românesc în Făgăraș și în jur, cultivarea intelectuală, morală și fizică a societății românești de aci. În acest scop societatea va aranja: a) producțiuni literare, teatrale și muzicale, b) conveniri sociale, c) excursiuni, d) deprinderi sportive: patinaj, tenis etc. e) Societatea va conlucra la ținerea demnă a săr-

⁴⁸ Gheorghe Codrea, *Situația generală a învățămîntului primar la finele anului școlar 1929—1930, în Învățămîntul primar*, nr. 16, 1934, p. 7—14.

⁴⁹ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

bătorilor naționale, f) va înființa, în fine, un cor însă permanent⁵⁰. O astfel de prezentare a scopului societății răspundea noilor realități istorice-sociale create și în Țara Oltului, după Unire. Un an mai târziu, la cererea comitetului, tribunalul din Făgăraș emite sentința prin care se acordă „Progresului” calitatea de personalitate juridică.

O confirmare practică a orientării activității comitetului în spiritul acestor statute este încercarea de a achiziționa în 1933 patinoarul de lângă cetate, pe care primăria îl concesionase societății sportive din localitate⁵¹.

Cel din urmă proces-verbal de la ședințele comitetului, pe care îl cunoaștem, datează din 10 noiembrie 1933, fiind semnat de președintele Matei Jiga și secretarul Th. Rînea. Deși în această perioadă inițiativele conducătoare ale societății se răresc, membrii ei participă la principalele acțiuni din județ, printre care merită situat la loc de frunte cursul cu dirijorii de coruri organizat în vara anului 1935, sub egida „Astrei”, la Făgăraș. La această instruire au luat parte 21 învățători, cărora li se cerea „să aibă ceva cunoștințe de muzică și oarecare îndemnare la vioară”. Dintre aceștia funcționau în județul Făgăraș:

1. Valeriu Borcea, învățător în Șona
2. Ilarion Burlea, învățător în Ilieni
3. Traian Cizmaș, învățător în Veneția de Jos
4. Sever Drugă, învățător în Ludișor
5. Gheorghe Gorun, învățător în Berivoii Mari
6. Vichente Lungociu, învățător în Dridif
7. Ion Maican, învățător în Boholț
8. Victoria Mailat, învățătoare în Veneția de Sus
9. Ilie Martescu, învățător în Comăna de Jos
10. Gheorghe Oală, învățător în Șoars
11. Ioan Popa, învățător în Dejeni
12. Traian Recean, învățător în Vaida Recea
13. Aurel Rusu, preot în Făgăraș.
14. Octavian Simen, învățător în Grid
15. Ioan Sipoș, învățător în Mîndra
16. Gheorghe Sofonea, învățător în Drăguș
17. Vichente Streza, învățător în Feldioara
18. Virgil Țețu, învățător în Berivoii Mari
19. Elena Vlăsceanu, învățătoare în Noul Român.

Pregătirea a durat două săptămîni, sub conducerea prof. Sandu Iorgu, care în cele cinci ore zilnice transmitea cursanților cunoștințe teoretice, punînd însă un accent deosebit pe exercițiile practice de interpretare⁵².

Eficiența acestui curs nu a întîrziat să se arate. Numărul corurilor din satele făgărașene a sporit, iar concertele reunite care au avut loc la Făgăraș în anii 1936 și 1938 au demonstrat această realitate.

⁵⁰ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² „Învățămîntul primar”, nr. 17, 1935, p. 16—17. Informații dă și N. Nistor în articolul: *Instructorul — figură centrală în asigurarea calității spectacolelor*, în „Albina”, nr. 20, 1967, p. 2.

O amploare deosebită a avut manifestarca din 1938, la care au participat corurile din satele Comăna de Jos, Veneția de Jos, Șercaia, Șona, Iași, Drăguș, Feldioara, Săvăstreni, totalizînd peste 300 persoane purtînd frumoasele veșminte tradiționale. În afară de cele amintite, coruri au existat și în alte sate, precum și în orașul Făgăraș, fapt ce dovedește că în această epocă activitatea cultural-artistică se bucura de un interes larg și de un număr important de sprijinitori.

Începînd cu al cincilea deceniu al secolului nostru, prezența „Progresului” se face simțită în măsură tot mai mică. Idealurile care îi dăduseră naștere și-i întreținuseră existența se încadraseră de mult în politica culturală de stat, iar atribuțiile care-l ajutaseră în trecut să se afirme fuseseră tot mai mult absorbite de „Astra”⁵³ și alte reuniuni locale. Cu toate acestea, societatea nu a încetat să existe. Menționăm în sprijinul acestei afirmații un document reprezentînd răspunsul comitetului la adresa oficială nr.10663/1942 a Prefecturii județului Făgăraș, prin care cere să fie informată dacă societatea „Progresul” mai este sau nu în ființă. Întrucît datele cuprinse în răspunsul societății sînt semnificative pentru stadiul ei de activitate, vom reproduce o parte din text: „1. . . Din cauza lipsei unui conducător de cor și a membrilor activi societatea care a muncit mult pe acest teren așteaptă timpuri mai bune, cînd își va reîncepe din nou activitatea. 2. Modificări în actele după care a fost condusă societatea nu s-au făcut. 3. Bilanțul și contul de gestiune se aprobă de adunarea generală a membrilor activi. Neavînd încasări în ultimii ani, încasări care ne veneau din acele producțiuni și din taxa membrilor activi, nu am încheiat bilanț, starea fondului fiind aceeași. 4. Nu s-au făcut inspecțiuni deoarece fondurile societății nu au suferit schimbări”⁵⁴. În anul următor, 1943, tot la cererea Prefecturii, societatea întocmește un tabel cu membrii comitetului, care este, de asemenea, ultimul pe care îl cunoaștem. El cuprinde următoarele nume: Elena Vlaicu, Eliza Grama, Elena Jiga, Simfora Purice, Valentina Tulbure, Hermina Poparad, Paraschiva Eftimiu, Stella Diaconescu, Marioara Rebreanu, Eugenia Simtion, Ștefan Damian, Ermil Roșală, Romul Rebreanu, Octavian Popa, Th. Rînea, Ioan Bălcăceanu, Iorgu Sandu, Alexandru Demian, Matei Jiga. Dintre aceștia, Elena Vlaicu, Stella Diaconescu, Marioara Rebreanu, Eugenia Simtion, Romul Rebreanu, Octavian Popa, Iorgu Sandu și Alexandru Demian, deci aproape jumătate din numărul total al membrilor comitetului, nu se mai găseau la Făgăraș, ci funcționau în alte părți ale țării⁵⁵. O parte din premisele care au dus la autodizolvarea acestei societăți sînt evidente.

În activitatea ei, care s-a întins de-a lungul a șapte decenii, funcționînd în momente de grea cumpănă istorică, această reuniune a îndeplinit un rol important în viața cultural-artistică a Făgărașului. Deși au existat perioade cînd, în urma avînturilor entuziaste, bogate în înfăptuiri, au urmat și ani de pasivitate, societatea n-a pierdut conștiința menirii ei, dovadă însăși lunga sa existență. Una din laturile importanței sale constă în faptul că spre deose-

⁵³ V. Curticăpeanu, *Întemeierea Societății „Astra” și rolul ei în cultura poporului român*, în *Studii*, 1961, nr. 6, p. 1451.

⁵⁴ Biblioteca municipală Brașov, mss. fondul Matei Jiga.

⁵⁵ *Ibidem*.

bire de alte societăți și reuniuni locale, „Progresul”, cu scopul său declarat culturalizator, se adresa întregului public făgărășan, folosind energii din toate

Fig. 1. Învățători, participanți la cursurile de dirijat coral, organizate la Făgăraș în 1935.

categoriile sociale. Ținând seama de rolul însemnat pe care l-a îndeplinit, considerăm că readucerea acestei societăți în atenția cercetătorilor este un fapt necesar pentru completarea unor date din istoria culturală locală.

Protocol

luat în adunarea generală extra-ordinară a societății române de diletanți, „Progresul”, ținută la 10 Decembrie 1905

Prezenți:

Nicolau Anon, președ. ad hoc.

Alexandru Belle, Nicolae Borra, Ștefan
Lonchea, Ion Popa, Ioana Popa-Rădu, Ștefan
Neamtu, Mateu Jiga, Ioan Degenoni, Ioan
Carolina Cosgorea, Ioan Iuliu, Victor Scurtu,
Andrei Proia, Eugenia Berescu, Ioan Pais, Du-
mătră Mălău, Maria Selaghi, Grigora Selaghi, Tra-
ian Șteja, Aurelia Șteja, Ioan Ștefan, Mihail
Mugur, Elena Hobian, Mihail, Elena Gausa,
Lucia Mărmor, Traian Păcală, Eugenia Păcală,
Ștefan, Alexandru Biser, Ioan Rădu, Ele-
na Rădu, Victor Anon.

Notor: Ioan Berescu.

Statutele

Societății române de diletanți

„Progresul”

în Făgăraș.

Fig. 2. Extras din procesul-verbal încheiat la Adunarea Comitetului Societății „Progresul”, din Făgăraș, 10 decembrie 1905.

Fig. 3.

SIBIIU,

Tipăriul tipografiei archidieceșane.

1899.

Regulamentul

afacerilor interne al societății române de
diletanți „Progresul” din Făgăraș.

I. Membrii societății.

§. 1. Membrii societății sunt conform §-ului 3 din statute: *a)* fondatori, *b)* ordinari, *c)* ajutători, *d)* onorari și *e)* activi.

§. 2. Înscrierea membrilor se face la secretariul societății.

§. 3. Fiecare membru ordinaru solvesce — pe lângă cuitanție — taxa anuală de 1 fl. v. a.

§. 4. Dispensație de taxe, nu se dă, excepționând pe membrii activi. (§-ul 4 din statute).

§. 5. Membrii fondatori și ordinari primesc diplomele de membri pe lângă solvirea unei taxe de 1 fl., ear cei onorari și activi gratis.

§. 6. Forma și textul diplomelor o statorește comitetul.

§. 7. Membrii ordinari ai societății se pot folosi de drepturile lor numai după ce presidiul îi declară de membri în adunarea generală și dacă nu sunt în res- tanța cu taxele din anul expirat.

§. 8. Toți membrii au dreptul a ținea disertații, declamațiuni, a face parte din corul societății, cu un cuvânt a lua parte activă la toate afacerile aparținătoare de societatea „Progresul”.

§. 9. În ședințele societății membrii fondatori, ordinari, onorari și activi au vot decisiv; ear membrii ajutători consultativ.

Fig. 5. Formația corală a Societății „Progresul”, condusă de profesorul de

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

INVITARE

Societatea corală „PROGRESUL”

Cu onoare Vă invită la

CONCERTUL

*ce-l aranjează în sala „Transilvania”, Sâmbătă
13 Februarie 1932.*

Dirigent Prof. I. SANDU.

Inceputul la ora 8 $\frac{1}{2}$ seara.

După Concert urmează
DANS.

Prețurile: Loc I. 60, loc II. 40, loc III. 30,
Galerie 20 lei.

Biletele se vând la Librăria Ioan Lazăr și
seara la cassă.

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER TÄTIGKEIT DER GESELLSCHAFT „PROGRESUL“ (DER FORTSCHRITT) AUS FĂGĂRAȘ (FOGARASCH)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit bringt Ausschnitte aus der Geschichte der Gesellschaft „Progresul“ und deren Beitrag zur Entwicklung der kulturell-künstlerischen Tätigkeit in Fogarasch.

Beeinflusst von den grossen Gastspielreisen der von Fanny Tardini, M. Pascaly und M. Mille geführten Theatertruppen von jenseits der Karpaten, sowie vom Siebenbürgischen Verein für Kultur und Literatur des rumänischen Volkes (Asociațiunea transilvăneană pentru cultura și literatura poporului român) und der Gesellschaft für den rumänischen Theaterfond (Societatea pentru fond de teatru român), beginnt sich das Interesse für künstlerische Veranstaltungen auch in den Reihen der Intellektuellen von Fogarasch zu entwickeln, die die Gesellschaft „Progresul“ begründen, dessen Aufgabe es war, das Theater- und Musikleben der Stadt zu fördern.

Dank einiger begeisterter führender und anregender Persönlichkeiten wie Ioan Roman, Ioan Turcu, Nicolae Șerban, Ioan Senchea, Gh. Codrea, Matei Jiga n. a., spielte dieser Kulturbund in der zweiten Hälfte des vorigen und in den ersten Jahrzehnten dieses Jahrhunderts in den Reihen der Bevölkerung von Fogarasch eine wichtige Rolle als kultureller Wegweiser. So kam es zu von Laienkünstlern verwirklichten Theater-, Chor- und Instrumentalaufführungen, wobei die Vortragsstücke hauptsächlich aus dem nationalen Kulturgut des rumänischen Volkes gewählt wurden.

In ihrer Arbeit führen die Verfasser weitere Faktoren an, die, gemeinsam mit der Gesellschaft „Progresul“ zur Hebung des kulturellen und künstlerischen Niveaus der Bevölkerung dieses Landesteiles beigetragen haben.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Lehrer, die an im Jahre 1935 in Fogarasch organisierten Kursen zur Heranbildung von Chorleitern teilnahmen.
- Abb. 2.* Ausschnitt aus dem in der Versammlung der Gesellschaft „Progresul“ vom 10. Dezember 1905 niedergeschriebenen Protokoll.
- Abb. 3.* Die Statuten des Kulturbundes für Dilettanten „Prograsul“.
- Abb. 4.* Aus dem Reglement für innere Angelegenheiten der rumänischen Kulturgesellschaft „Progresul“ von Fogarasch, 1899.
- Abb. 5.* Chor der Kulturgesellschaft „Progresul“, geleitet von Musikprofessor Sandu Iorgu (1932–1933).
- Abb. 6.* „Einladung“ zur musikalischen Aufführung des Chors, vom 13. Februar 1932.

DIN BIBLIOTECA MUZEULUI BRUKENTHAL: CARTEA VECHIE ROMÂNEASCĂ

de MARINA CRISTEA

În 1803, Samuel Brukenthal, guvernator al Transilvaniei între anii 1777 și 1787, lasă o colecție de 15.970 volume, nucleu căruia i s-au adăugat de-a lungul anilor alte biblioteci. Astfel, în 1879 a mai sporit cu așa-numita Bibliotecă a Capelei, cu începuturile în fosta Bibliotecă a orașului Sibiu, înființată în jurul anului 1300, care între timp cuprinsese și Biblioteca Mănăstirii Dominicanelor, desființată pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Aceste biblioteci au fost preluate în 1592 de către Biblioteca Gimnaziului Evanghelic, volumele fiind depozitate în capela Sf. Iacob a bisericii evanghelice, de unde și denumirea de Bibliotecă a Capelei. În 1885 colecția Bibliotecii Academiei de Drept din Sibiu și cea a Muzeului de Istorie Naturală, încorporată în 1959, pe lângă alte biblioteci particulare, schimbul cu străinătatea precum și importanțele fonduri alocate pentru achiziționarea de cărți, fac ca astăzi Biblioteca Muzeului Brukenthal să numere peste 240.000 volume.

Începînd cu manuscrisele pe pergament, dintre care amintim *Breviarul Brukenthal*, pictat de către doi miniaturiști flamanzi din secolul al XVI-lea, Simion Bening și Horenbant, de o rară finețe, atît ca execuție cît și ca armonie de culori, *Codex Allenberger*, o carte de legi, cu inițiale pompoase în foiță de aur, *Graduale* de la Brașov și o colecție de *missale*, la fel de bogat ornate, foarte solicitate de către cei care se ocupă de istoria muzicii, cele peste 382 incunabule — primele tipărituri din lume — dintre care amintim *Cronica de la Nürnberg* de Schädell, unde apare pentru prima dată harta Valahiei, cu xilogravuri pe care unii autori le atribuie lui Albrecht Dürer, primul tratat de medicină a lui Vasalius, atît de important pentru istoria medicinei și alte multe opere ale secolelor XVI și XVII, ilustrate de către gravori de renumele unui Cranach sau Holbein, numeroase cărți transilvanice, deosebit de importante pentru istoria Transilvaniei, bogata colecție din domeniul științelor naturii, precum și cele aproape 6 000 titluri de periodice, fac din biblioteca Brukenthal o adevărată cetate a culturii.

Mai puțin cunoscută este colecția de cărți vechi românești care, dacă nu impresionează numeric (230 volume pînă la anul 1830 și peste 500 de la 1830 la 1850), este deosebit de valoroasă.

Prețuirea de care se bucură cartea veche românească rezultă din însuși faptul că Regulamentul Bibliotecii Academiei R. S. România o situează pe primul loc în „fondul de aur” al înaltei instituții de cultură.

De proveniență mai recentă decît celelalte colecții, ea a fost constituită prin depistare din fondul bibliotecii — mai puține la număr — și în măsură mai mare, achiziții prin anticariat, în unele cazuri prin donații.

Urmînd ordinea cronologică a apariției lor, vom începe cu Coresi.

Elev al tipografului sîrb Dimitrie Liubavici, Coresi și-a început activitatea în 1556. Preocupările inițiale ale lui Coresi sînt legate de limba slavonă. Activitatea sa începe la Brașov, principalul centru de schimb între cele trei țări românești. Coresi vine aici, cu învoirea Domnului Țării Românești Pătrașcu, împreună cu Oprea Logofătul și cu mai mulți ucenici din Tirgoviște, chemat de judele Brașovului Hans Benkner, proprietar al unei mori de hîrtie, deși, probabil că stabilise anumite legături și cu conducătorii comunității românești din Șcheii Brașovului.

După 1579 Coresi a părăsit Brașovul pentru o scurtă vreme și s-a instalat la Sebeș, unde exista o subsecție a tipografiei din Brașov, pusă sub ordinele fiului său Șerban. Aici a tipărit în anul 1580, sub oblăduirea lui Ghenadie Mitropolitul Ardealului, *Sbornicul slavonesc* (BRV,I,28*) cu care este prezent în Biblioteca Brukenthal.

Cărțile lui Coresi au avut o largă răspîndire. Este cunoscut faptul că în timpul activității lui Coresi, veneau la Brașov trimiși ai voievozilor sau ai fezelor bisericești din Muntenia și Moldova. Unii dintre ei veneau chiar pentru treburi în legătură cu tipografia, ca de exemplu solii lui Alexandru, Domnul Țării Românești din 1573 și episcopul de Rădăuți, trimis din Moldova de Ioan Vodă, care desigur se întorceau cu tipărițiurile lui Coresi. „Buna primire“ de care s-au bucurat cărțile lui Coresi în ambele principate reiese și din unele scrisori ale lui Lucas Hirscher, judele Brașovului¹.

Tipărind o serie de traduceri, prin care s-a introdus limba română în biserică, Coresi a înlesnit răspîndirea graiului din regiunea Tirgoviște — Brașov, în toate ținuturile românești. Acest grai s-a impus prin faptul că în el erau scrise singurele cărți care aveau o mare circulație în vremea aceea, contribuind astfel la punerea temeliei limbii noastre literare. „Prin ele s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprind în sine ceea ce va da formă gîndului și simțirii generațiilor viitoare: limba literară“².

Fiecare carte, chiar dacă este o traducere, conține totuși cîte o parte originală și anume „Precuvîntarea“ și „Epilogul“, unde traducătorul vorbește el însuși de cauzele ce l-au îndemnat la acea lucrare, pomenind uneori „izvodul“ după care a tradus cartea, cine l-a ajutat și în cîntea cui o închină. Aceste părți originale sînt foarte importante atît din punct de vedere al limbii cît și al istoriei literare.

În Predoslovla *Sicriului de aur*, (BRV,I,80) apărută tot la Sebeș în anul 1683 se spune: „... iară acumu după ce... ne-ai ajutatu... cum tipografia românească să o ridicăm din porunca Măriei Tale... început-am a tipări cîteva

* BRV = Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I—III, București, 1903—1912.

¹ Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560—1561*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 19.

² N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, București, 1925, p. 192.

propovedanii pentru îngropăciunea morților și pentru că aceasta iaste pârğa dintâiu a tipografiei noastre. . . ne închinăm Măriei Tale, slugi mai mici și mai mici și plecați, Popa Ioan din Vinț cu tot săborul rumânilor din Ardeal“, iar mai jos, în „Cuvînt către cititori“, „...am nevoitu de multă vreme să ridicăm tipografie pentru luminarea neamului nostru... Afla-vei și cuvinte, pentru că rumânii nu grăim toți într-un chip... le-am pus după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri...“. De altfel, în toate prefețele cărților tipărite de-a lungul timpului, reiese clar dorința de unitate a limbii, care să servească ca armă în luptă pentru unitatea națională de mai tirziu.

O altă tipăritură transilvăneană existentă în Biblioteca Brukenthal este *Noul Testament* (BRV,I,54), Alba Iulia, 1648. Cuprinde aproape 50 de pagini originale, importante pentru conținutul lor variat, în care traducătorii se străduiesc ca în „strîmtoarea“ limbii românești să găsească termenii care să corespundă din punct de vedere științific și în același timp „să vie și la înțeles“. Informațiile sînt de cultură generală, îmbogățind lexicul nu numai cu neologisme ci și cu nenumărate sinonime ale unor cuvinte, considerate ca insuficient cunoscute, pe care le explică marginal, aducînd completări și o contribuție substanțială limbii literare, potrivit intențiilor subliniate în prefață: „să izvodim așa cum să înțeleagă toți“.

Din acest punct de vedere *Noul Testament* poate fi considerat un început de dicționar de sinonime cu scopul de a fi util tuturor românilor care „nu grăescu în toate țările într-un chip“.

Glosele și explicațiile marginale din *Noul Testament* prezintă o deosebită importanță; ele aduc precizări asupra izvoarelor folosite, dificultățile pe care le-au întâmpinat traducătorii la utilizarea textului grecesc, data la care au intrat în limba română unii termeni, considerați ca fiind mai puțin cunoscuți și răspîndiți³.

În afară de cele două predoslovii atît de cunoscute ale *Noului Testament* de la Alba Iulia, cea adresată „Craiului Ardealului“ și „predoslovie către cititori“, mai există și introducerile la fiecare capitol mai important care, în urma cercetărilor bogat exemplificate de către oameni de seamă, pasionați pentru afirmarea valorii culturii vechi românești constituie contribuții originale ale traducătorilor. Considerația pe care traducătorii *Noului Testament* au cîștigat-o în rîndul cercetătorilor de prestigiu, poate fi rezumată în cele ce urmează: „În realitate, după traducere, se poate vedea că *Noul Testament*, este rezultatul muncii serioase a mai multor savanți bine pregătiți“⁴.

Cunoștințele enciclopedice, dovedite prin informațiile precise asupra unor date geografice, istorice și sociale, bazate pe argumente și contraargumente, în care sînt citate părerile lui Hrisostom, Ieronim și Teofilact, mergînd pe linia argumentării logice, tendința de evadare din cadrul problemelor strict teologice, spre un interes general și profan, fapt care subliniază cultura lor umanistă, calitățile stilului folosit, fac ca după 40 de ani, trei dintre

³ G. F. Tepelea, *Cîteva precizări în legătură cu izvoarele și glosele Noului Testament de la Belgrad (1648)*, în *Limba română*, nr. 3, 1963, p. 274.

⁴ N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, București, 1938, p. 42.

predosloviile *Noului Testament* (la evanghelistul Marcu, Luca și Ioan) să fie reproduse doar cu simple modificări în *Biblia de la București* (1688), ceea ce ilustrează pregnant unitatea limbii române din cele două provincii.

Cunoscând cele arătate, putem considera justă aprecierea lui G. F. Tepelea, care spune următoarele: „Credem că Noul Testament nu trebuie considerat numai o traducere. Această lucrare are suficiente pagini care prin felul expunerii, prin unele aspecte de conținut și lexic prin varietatea stilului, se detașază de o traducere și prezintă toate caracteristicile unor pagini originale”⁵.

Este important de semnalat că la sfîrșitul *Noului Testament* de la Alba Iulia, apare pentru prima dată în literatura română „errata”.

În acest timp în Țara Românească și Moldova apar primele tipărituri de legi, editate sub domnia lui Matei Basarab și Vasile Lupu.

Îndreptarea legii, Tirgoviște, 1652 (BRV, I, 61) este o traducere „din elinește în limba proastă (populară) românească” care pe lângă diverse legi, noțiuni de drept civil, penal, bisericesc, cuprinde o seamă de explicații ale unor fenomene din natură, explicații lipsite de fantastic, de miraculos. Iată cum sînt explicate fulgerele: „Norii adunîndu-se și înmulțîndu-se sus către ceriu, pripindu-i vîntul să vie, unul de o parte altul de altă, împreună-se și se ciocnesc tare și lovindu-se unul de altul așa tare, iase foc”. Această explicație a fulgerelor este cit se poate de rațională, deoarece la acea dată electricitatea nu era încă cunoscută. Într-un fel destul de plauzibil este descris fenomenul cutremurului care „într-acesta chip se face: pămîntul se îngreocază de vînt, adică i se umplu vinele lui. De aceea cînd purcede vîntul să iasă de in vinele pămîntului, însă vînt fiind mult iar vinele fiind strîmte, atuncea nevoiaște-se vîntul foarte să iasă; și cînd să iasă, scutură și cutremură tot pămîntul...”.

Această carte, ca și altele din acel timp, îndeplinea și rolul de manual de limbă românească, încercînd să găsească termeni echivalenți limbii din care se traducea, pe care îi lua fie din fondul existent al limbii noastre, fie prin adoptarea de cuvinte noi. Totodată reflectă și nivelul cunoștințelor, stadiul preocupărilor epocii respective, în care pe lângă datele de geografie și fizică se vorbește „despre cine a izvodit gramatica”, cine a introdus alfabetul chirilic la care se adaugă un număr impresionant de scrisori atît cu conținut bisericesc cît și laic (carte de slobozenie, carte de despărțeață ș.a.)⁶.

Curînd după începuturile tipăririi și răspîndirii cărților românești, se afirmă cu vigoare două noi idei: ideea originii latine a limbii și ideea unității de neam și de cultură a poporului român.

Aceste idei se reflectă nu numai în prefețe ci chiar în titlurile unor cărți cum ar fi *Carte Românească de învățătură*, apărută la Iași în anul 1643 (BRV, I, 45), denumită și *Cazania* lui Varlaam.

Mitropolitul Moldovei sub domnia lui Vasile Lupu a dovedit calități alese de cărturar. El cunoștea cărțile lui Coresi; de aceea nu scrie în dialectul moldovean ci în limba cărților bisericești pentru toată „semenția românească”

⁵ G. F. Tepelea, *Predosloviile Noului Testament de la Belgrad (1648)*, în *Limba română*, nr. 2, 1964, p. 149.

⁶ G. F. Tepelea, *Orizonturi enciclopedice în vechile cărți românești*, în „Argeș” din noiembrie 1967, p. 10.

de pretutindeni, iar inițiala cuvîntului *Românească* este scrisă cu literă mare, ca și a cuvîntului *Moldova*, ceea ce denotă conștiința și prețuirea Țării și a „limbii sale a celei românești“. În cuvîntul său către cititori, după ce arată ce l-a îndemnat să tilcuiască această carte, spune că „Petru Moghilă, fecior de Domn de Moldova... carele pe pofa Măriei Sale (Vasile Lupu) au trimis tipariul cu toate meșteșugurile câte trebuiesc“. Marele cărturar al timpului a găsit în Varlaam un om luminat, apreciindu-l ca pe un înnoitor în ale învățturii, destoinic pentru răspîndirea culturii printre români.

Dintre meșterii și gravorii care aveau să tipărească *Cazania*, considerată ca o piatră de hotar pentru arta grafică la români, Varlaam îl alege pe Ilia. Figurile acestui gravor sînt expresive, executate cu multă pricepere, desenul discret cu tendință spre realism, în care se vede influența artei și culturii apusene⁷. Munca de migală pentru împodobirea acestei valoroase opere denotă gustul ales și nota specifică a spiritului artei moldovenești, prin extrema varietate a inițialelor, a titlurilor de capitole, a bogatelor frontispicii, întrunind deopotrivă armonie, claritate, eleganță. Despre ea Nicolae Iorga spune: „Marca frumusețe a acestei lucrări, constă în planșele mari, reprezentînd principalele acte ale vieții lui Hristos, unica în arta tipografică românească. Linia figurilor cît și modul de grupare a personajilor sînt demne de cel mai bun artist occidental“⁸.

Varlaam a fost nu numai un artist plastic ci și un literat, contribuind în mare măsură la introducerea limbii române în biserică.

Psaltirea în versuri (BRV, I, 66) este opera de căpetenie a lui Dosoftei, care ocupă un loc de frunte printre cărturarii moldoveni ai secolului al XVII-lea. Dosoftei a deținut scaunul metropolitan al Moldovei din anul 1671 pînă în 1686, cînd pleacă în Polonia împreună cu regele Sobieski. Aici, în orașul Unieŭ, apare în 1673 opera sus-numită, care a fost alcătuită, așa după cum spune el, „în cinci ani foarte cu usărdie multă“, în care preocuparea pentru imaginea artistică, pentru frumos, stă pe primul plan.

Dosoftei a avut o deosebită pasiune pentru versificație, fapt justificat în mare măsură de mediul cult din Polonia vremii sale și îndeosebi de admirația pe care o avea pentru poetul umanist Jan Kochanowski, ceea ce nu exclude versul scurt și imaginile care amintesc de poezia populară pe care el a cunoscut-o și în care a găsit izvorul unei adevărate inspirații poetice. Comparații ale sale, pline de o deosebită sensibilitate, atestă sufletul acestui om îndrăgostit de natură, de frumos.

Dosoftei poate fi considerat printre primii cărturari ai noștri care se preocupă de elementele versificației și problemele limbii literare.

De menționat că la sfîrșit, pe foaia 265, se află versurile lui Miron Costin asupra originii italice a românilor.

Nici în domeniul filozofiei preocupările n-au lipsit. Îndeobște se cunoaște faptul că *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*, de Dimitrie Cantemir, publicată la Iași în 1698 (BRV, I, 110) este cea dintîi tipăritură filozofică în limba română.

⁷ Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam (1643)*, Timișoara, 1944, p. 11.

⁸ N. Iorga, *Tipografia la Români*, în *Alm. graf. rom.*, 1931, p. 34.

Virgil Cîndea, într-un studiu afirmă că istoria filozofiei va trebui să situeze la locul cuvenit lucrarea inserată în *Biblia de la București*, 1688 (BRV, I, 86) sub titlul „Pentru singurul țiitoriu gînd“ (p. 740–750)⁹.

Ea a fost alcătuită de un cărturar din Alexandria din secolul I e.n., adept al gîndirii grecești dar în același timp și al tradiției ebraice. Traducătorul ei a fost învățatul moldovean Spătarul Nicolae Milescu, care în timp ce îndeplinea slujba de capucheaic a domnitorului Țării Românești, Grigore Ghica, pe lângă Poarta Otomană, se ocupa de traducerea din grecește a *Vechiului Testament* unde se află și capitolul „Despre rațiunea dominantă“. „Netezită“ apoi, în ceea ce privește limba, de frații Radu și Șerban Greceanu, deși este considerat un text apocrif, deci neîngăduit de biserică, cărturarilor amintiți, atrași de ținuta filozofică a scrierii, au trecut peste interdicțiile teologice.

Esența lucrării constă în ideea superiorității rațiunii față de pasiuni — că rațiunea poate și trebuie să domine afectele —, mesaj ce răspundea în bună parte unor probleme acute traducătorilor, ideea de rezistență față de opresiunea otomană, idee ce convenea climatului politic și ideologic al Țării Românești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, orientării umaniste pe care o lua în acea perioadă cultura românească.

Samuil Micu-Clain retipărește după mai bine de 100 ani acest tratat de filozofie în *Biblia* editată la Blaj în 1795 (BRV, II, 595), existentă în Biblioteca Brukenthal în trei exemplare.

Tot către sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, Antim Ivireanul desfășoară o prodigioasă activitate tipografică, lăsîndu-ne o seamă de lucrări atît în românește cît și în grecește, din care în Biblioteca Brukenthal sînt prezente: *Mărturisirea credinței ortodoxe* (BRV, I, 117), Snagov, 1699 (grecește) două exemplare; *Antologhion*, Rîmnic, 1705 (BRV, I, 147); *Molitvelnic*, Rîmnic, 1706 (BRV, I, 1501); *Panoplia dogmatică* (BRV, I, 160), Tîrgoviște, 1710 (grecește); *Evhologhion*, Tîrgoviște, 1713; *Ceaslov* (BRV, I, 170), Tîrgoviște, 1715 (două exemplare); Mavrocordat, *Istoria sfîntă* (BRV, I, 176), București, 1716 (grecește).

Cărțile cu caracter didactic sînt de asemenea bine reprezentate. Dintre acestea amintim *Bucoavnele*, apărute la Blaj 1777 (BRV, II, 401), Sibiu 1797, (BRV, II, 607), Buda 1798 (BRV, II, 614), Brașov 1805, 1808 (BRV, II, 678) *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* de Samuil Micu și Gh. Șincai, Viena 1780 (BRV, II, 430), două exemplare și *gramatica românească* a lui Ienăchiță Văcărescu, în prima ediție, Rîmnic, 1787 (BRV, II, 516). Din aceasta din urmă, se păstrează doar foaia de titlu și următoarele 4 foi din predoslovie, găsite de curînd, pe copertele interioare ale *Apostolului* din 1794 (BRV, II, 569), apărut tot în tipografia de pe Valea Oltului, centru de cultură românească ce-și răspîndea cărțile mai ales în Transilvania, cimentînd astfel unitatea poporului român.

Deschizător de drumuri în domeniul literaturii și filologiei, Ienăchiță Văcărescu își intitulează gramatica: *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduieiilor gramaticii românești* (Rîmnic, 1787; BRV, II, 516).

⁹ Virgil Cîndea, „Tratatul despre rațiunea dominantă“ cea dintîi operă filozofică publicată în limba română (1688), în *Viața Românească*, nr. 3, 1963, p. 84.

Lucrarea a apărut în a doua ediție a aceleiași an la Viena, cu scopul de a fi răspîdită în Transilvania, dar fără prefață, care a fost suprimată pentru motivul că ideile exprimate în ea erau aceleași cu ale reprezentanților Școlii ardeleni.

Lucrarea lui Văcărescu constituie un manifest cultural de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, arătînd necesitatea unei limbi științifice, instrument de creare a tuturor domeniilor de cultură națională.

Cunoscător a mai multor limbi (greacă, latină, turcă, italiană, franceză și germană), Văcărescu luptă pentru modernizarea limbii noastre, pentru îmbogățirea ei cu neologisme, scoțînd în evidență originea daco-romană a poporului român, și, în același timp utilitatea unei gramatici și a unui dicționar „ca să poată tîlmăci cu înlesnire cărțile de știință în limba românească și să nu mai pue în osteneală pe locuitorii acestor eparhii, ce vor pohti să fie știutori dă științe și dă filosofie, ca să învețe altă limbă străină întru care să le afle acestea”.

Sentimentele care l-au determinat la scoaterea acestei gramatici sînt cuprinse în următoarele cuvinte: „Dă amu a cădea în vină, căci am făcut ca un om plin de amathie și neștiință această îndrăzneală să scot acest fel de carte în vedeală, învinovățire-m iaște iubirea Patriei, a vecinătății și a Românilor ce vorbesc cu această limbă și sînt gata să-mi iau de la aceștia pedeapsă după vina mea”.

Ienăchiță Văcărescu are legături culturale cu Sibiul, fiind membru în *Societatea filosofească a neamului românesc în mare Prințipatul Ardealului*, alcătuită din cărturari români ardeleni, cu scopul de a scoate un ziar cu titlul: *Vestiri filosoficești și moralicești*. În „Înștiințarea” acestei societăți, apărută în tipografia lui Petru Bart la începutul anului 1795 (BRV, II, 589), printre altele se spune: „Că acum să îndeletnicește Muza acestii limbi să împodobească Trofeul minunatului Chesarie cu flori din firile cele frumoase ... Iată numele TAU IA(nache): V(icărescu): să sapă în Epigrama veecurile ca al lui Anacreon, pentru că te-ai făcut chip cuvîntării Ritoricești și original prosodii Poeticești, din Duhul Înțelepciunii tale așteptăm și de aici înainte mai mult folositoare”¹⁰. Opera lui i-a servit ca model lui I. Budai-Deleanu, care îl citează în gramatica sa ca pe un precursor.

În același timp cu cărțile religioase apare o literatură populară care în majoritatea cazurilor are la bază traduceri după texte, atît din slavonește cît și din grecește, cu un vădit caracter social.

Dintre acestea face parte romanul popular care are o deosebită trecere la cărturarii vremii și o largă prețuire din partea cititorilor. Romanul care a fost tradus încă din secolul al XVI-lea este *Alexandria*. Această carte își are originea în tradiții orale cu aspect legendar și în consemnări scrise cu privire la mărețele expediții ale lui Alexandru Machedon, cunoscînd o mare răspîndire din Egipt în Bizanț, în Occident și pretutindeni, suferind modificări sau adăugiri specifice condițiilor locale. Astfel la noi se vorbește în loc de

¹⁰ Nerva Hodoș și Al. Sandi Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, Tom I, București, 1913, p. XIII.

sciți, despre tătari, despre o expediție a unui general spre Ardeal și Țara Românească, despre luare de „haraci“, despre notițe cu privire la „Dachia“, sau chiar despre întemeierea celor două țări românești. Elemente din *Alexandria* au intrat și în folclorul nostru, ca de exemplu, legende despre fetele lui Lixandru împărat care s-au transformat în iele, sau rusalii, fiindcă au băut din apa vie găsită de Alexandru, sau de Blajinii care trăiau într-un ostrov înconjurat de apa Simbetii. Primele două ediții de care dispune Biblioteca Muzeului Brukenthal au apărut la Sibiu în anii 1794 și 1810, iar altele la Brașov (1862) și în alte părți.

În secolul al XVIII-lea mai apar alte cărți de acest gen, dintre care în biblioteca noastră se află *Esopia: Viața și pildele prea înțeleptului Esop* (Sibiu, 1795; BRV, II, 591).

Din prefață reiese caracterul vădit didactic al acestei cărți populare. Esop întruchiează înțelepciunea poporului de rînd, înțelepciune care îl ajută să pună în dilemă pe cei care în toate timpurile au căutat să năpăstuiască masele largi. Este de remarcat faptul ca exemplarul din biblioteca noastră face parte din prima ediție apărută în limba română la 1795 la Sibiu (a doua și a treia ediție au apărut tot la Sibiu în 1812 și 1834).

O altă carte, cu același caracter, apărută tot în prima ediție la Sibiu, în 1799, este: *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino* (BRV, II, 618).

A fost scrisă de italianul Giulio Cesare Croce în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la noi fiind tradusă în secolul al XVIII-lea. Cuprinde un bogat material tolclic al poporului italian, care a servit ca model de inspirație lui Anton Pann în *Povestea vorbei*, precum și altor scriitori de mai târziu. O altă sursă de inspirație, Anton Pann o află în romanul *Halima* dînd astfel viață „Poveștii lui Moș Albu“.

Halima este o colecție de povestiri cu un conținut atrăgător, care a avut o circulație și o rază de răspîndire nebănuite, fondul ei fiind același: inteligența omului simplu întîlnit la toate popoarele.

Printre traducerile mult apreciate a fost și aceea din limba germană a lui Alexie Lazariu, apărută la Buda, 1814, sub titlul *Înîmplările războiului franțozilor* (BRV, III, 852), din care Biblioteca Brukenthal deține patru exemplare.

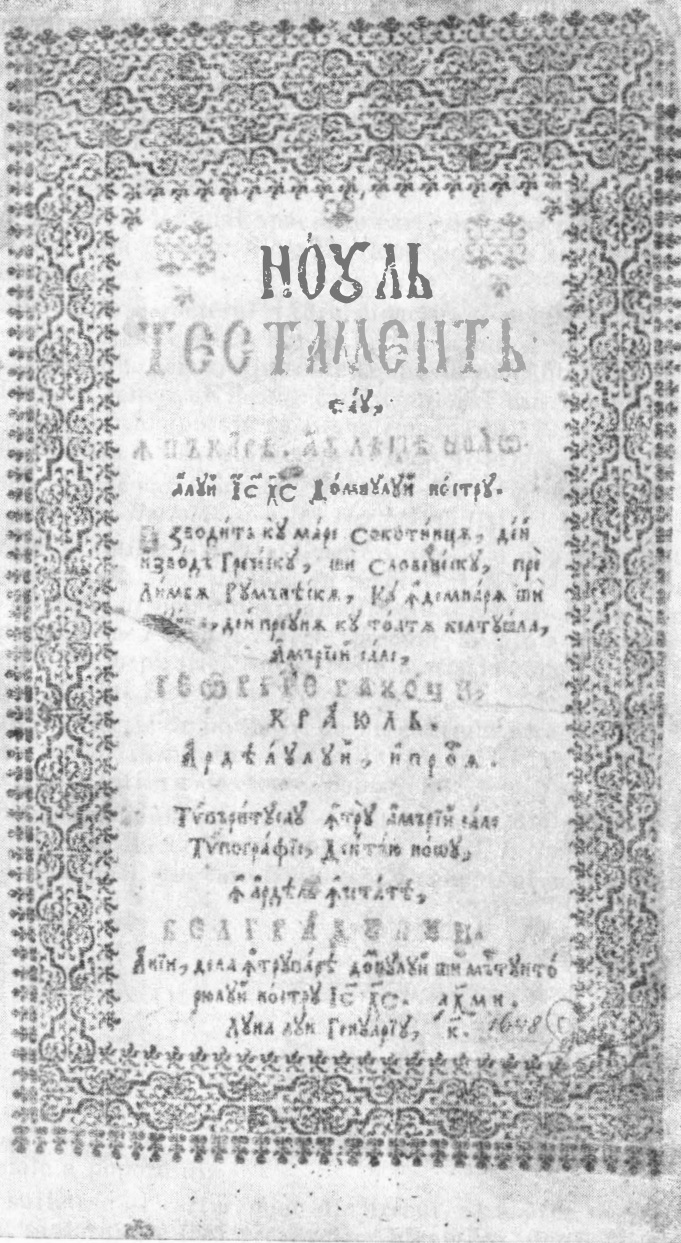
* * *

În această prezentare am spicuit doar cîteva din cărțile care aparțin tezaurului nostru documentar, fără a subestima valoarea celor neamintite, căci fiecare își are partea sa originală, care scoate în evidență cu precădere, caracterul național al operei, capacitatea lor de a urmări procesul devenirii spirituale și sociale a poporului.

Universul sufletesc al cărturarilor din trecut, străbătut de un profund sentiment uman, se dăruiește fără precupețire binelui și propășirii neamului, cu aluzii mobilizatoare spre o evadare din ferecarea mistică.

Afirmațiile lor ponderate sau îndrăznețe, uneori chiar exagerate, au fost întotdeauna pornite din același deziderat, care se repetă ca un leitmotiv: deștelenirea ogorului limbii noastre, în căutarea unui făgaș propriu de exprimare, unitar și evoluat.

Lupta aprigă pentru aceleași țeluri a transformat piatra de hotar a munților în ecou clocotitor, încălzind la același foc sacru inimile oamenilor cu vederi progresiste din cele trei țări românești, pentru același ideal: unitatea națională.

НОВАГО

ТЕСТАМЕНТА

сѣ,

А ПЕТРЪ. АЗЪ АЗЪ ВОЛЪ

ДЪИ ІСЪ ХСЪ ДОМАВЪИ ПОСТЪ.

ВЪЗВОДИТЪ КЪ МЪИ СЕКОТЪНИЦЪ, ДЪИ
ИЗВОДИ ГИТИКЪ, ИИ СЛОБИНИКЪ, ПРИ
ДИМЕЖ РЪМЪЛЪТИКЪ, КЪ АДЪМИНЪРА ИИ
ДЪИ ПРЪДНА КЪ ТОЛТА КИТЪШЛА,
ДЪИТИИ ІАЛЪ,

ТЕОДОРО ГАРКОЦЪ,
КРАЮЛЪ.

АРАТЪВЪИ, И ПРЪДНА.

ТУВОРИТЪІАДЪ АТЪІ ДЪИТИИ ІАЛЪ
ТУПОГРАФИЪ ДЪИТИИ ПОШЪ,
АРАТЪВЪИ АНТАТЪ,

БОГАТЪ А ДЪИТИИ

ДЪИТИИ, ДІАЛА АТЪІАЛЪ ДОБЪИ ИИ АНТАТЪ
ПОШЪ ПОСТЪ ІСЪ ХСЪ. АХЪИ.
ДЪИЛА ДЪИТИИ ГИТИКЪ, К. 1648

Fig. 1. Foaia de titlu a Noului Testament tipărit la Alba Iulia în 1648.

Fig. 3. Mănăstirea de la Voronovo, Blaj, 1757). <http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

Б Ъ К О Л Ъ Н Ъ

Питрѣ дѣрнѣ прѣ Прѣдѣлѣ
ла Чѣтаніе. шн ла темѣла ѿвѣ-
цѣтѣрнѣ Крѣпнѣшнѣ. шн прѣ
Кѣ кѣгословнѣ. Бѣцѣлѣшнѣ са-
ла прѣ Лѣмнѣтѣлѣшнѣ, шн прѣ
сѣ сѣфнѣтѣлѣшнѣ Лѣмнѣлѣшнѣ
Лѣмнѣ.

І : Грѣгоріѣ Мѣрѣ Бѣлѣднѣшнѣ фѣ-
тѣрнѣшнѣ шн ла прѣ Лѣмнѣ-
цѣтнѣ Кѣсѣрѣ Крѣпнѣшнѣ, шн Лѣ-
пѣлнѣшнѣ Мѣрнѣ сѣфѣтнѣ
ла ѿвѣтѣ. шн прѣ : шн прѣ :
Гѣлѣрнѣтѣ ѿ Бѣлѣжѣ ѿ Гѣпѣгѣрѣфѣ
М : Лѣ Кѣсѣрнѣ. Фѣлѣрнѣ сѣ.
Лѣмнѣ Лѣмнѣ Лѣмнѣ

Ла Лѣмнѣ Лѣмнѣ Лѣмнѣ Лѣмнѣ

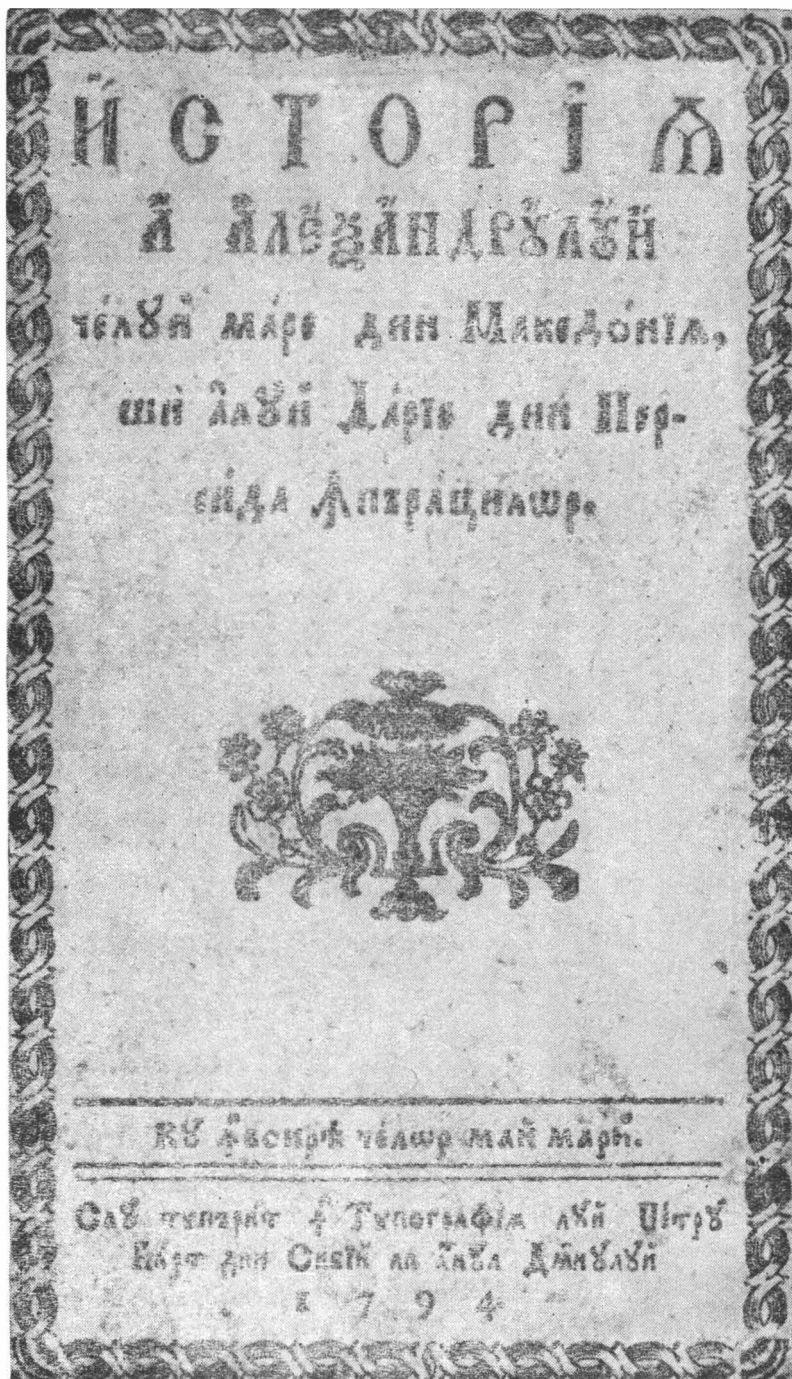
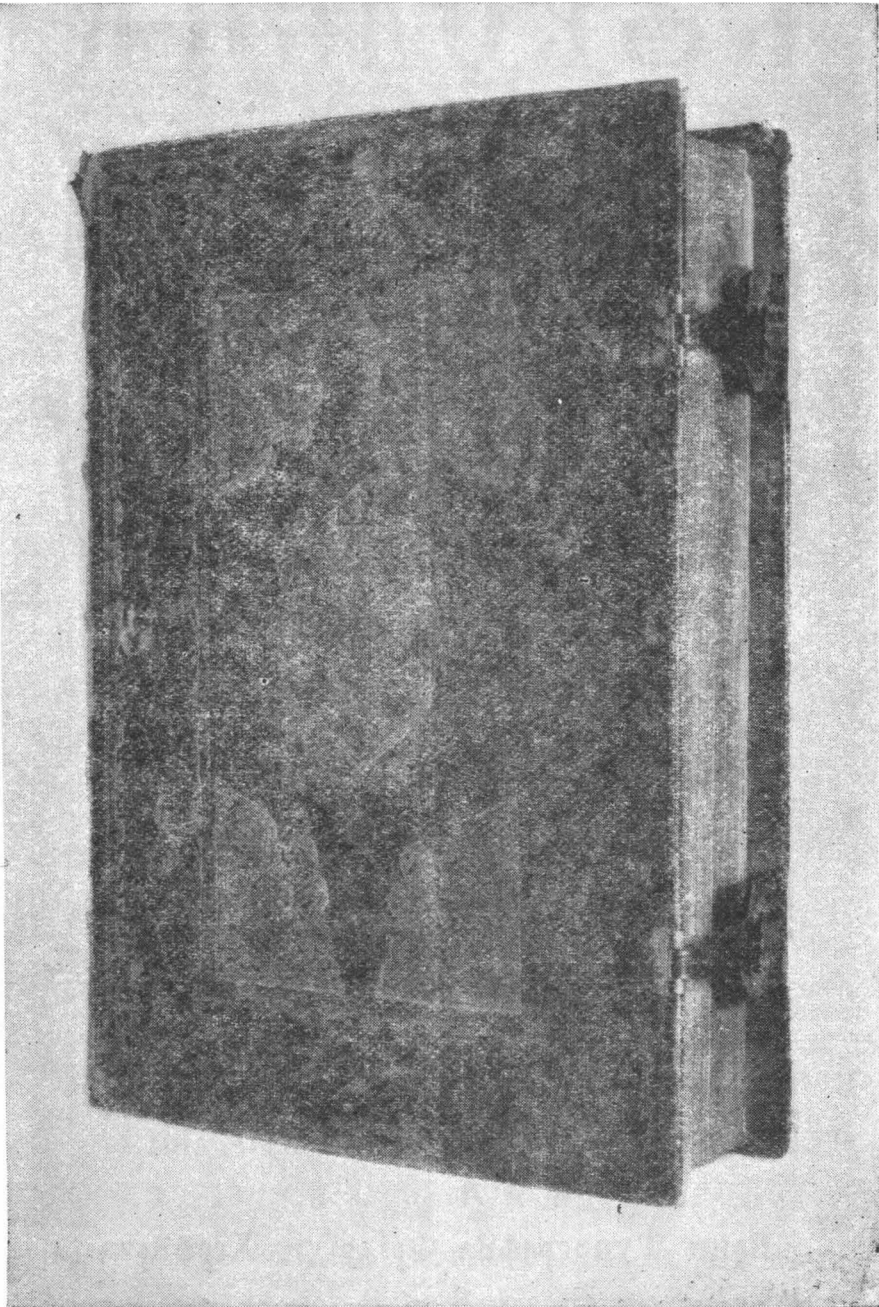

Fig. 5. Foaia de titlu a Istoriei lui Alexandru cel Mare, Sibiu, 1794.

БѢЖКОАЕНЪ

ПЕИТРЕ

АВЪЦЪТЪРА

ПРЪНЧИАСЪР

ДЕ АСЪ ДЕПРИНДЕ АТЖТ ЛА КЪНОАЩЕРЪ
СЛОВЕЛШЪ, ЛА СЛОВЕНИФЕ, ШИ ЛА
ЧЕТАНІЕ; КЖТ ШИ ЛА РЪНДЪАЛА
ВЕЧЕРНІЕН, ОУТРЕНІЕН, ШИ
А СФНТЕИ ЛУТЪРІЕН.

Типъритъ

КЪ ГОАТЪ КЕЛТЪАЛА ДМНЪАШЪР ФРАЦИЛШЪР
ВОНСТАИДИИ ШИ ІСОАНИ БОГНЧ.

✠ Привелегіята Типографіе дин

БРАШОВ.

Прин Типографъа Фридрихъ Херфурт.

1808.

Fig. 7. Foaia de titlu a Bucoavnei tipărită la Braşov în 1808.

Х Г О Н Н К Ъ Л

РОМАНО-МОАДО-БАХНАЛОҒ.

Дѣ Дснѣя Молдавѣя
ДИМНТІСЪ КАНТОМНЕ

As shown in Fig. 10.

Прз акѹмъ дѣле оригинала мандскрипт
депозитатъ де фирмиста дѣторю ан ам-
пзрѣтѣска архивъ а Москвей скозидѣе,

Въ двоиру прѣдъизащѣла ѹи нострѣ Домн
Михана Григоріѣ отъѣза в.в.д.

Шн дни ормандиръ Фнелъ прѣ сфинцитѣхъ Архієпис-
копъ аа Свѣтлѣи гонъ Митрополитъ Молдавій

Д.Д.: БЕНІАМНН РОСТАКЪ

САХ ТҮПЗРИТ.

ТОМЪА I.

И. И. И.

II F 1

Фн Типографія С: Митрополіт.

1.835.

Fig. 8. Hronicul romanț moldăvileșilor al lui Dimitrie Carleanir, Iași, 1835. Foaia de titlu.

ALTE RUMÄNISCHE DRUCKE IN DER BIBLIOTHEK DES BRUKENTHAL-MUSEUMS (SIBIU – HERMANNSTADT)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Beim Tode des ehemaligen Gubernators von Siebenbürgen, Samuel von Brukenthal, zählte seine Bibliothek 15.970 Bände, die zusammen mit seinen anderen Sammlungen im Jahre 1817 der Öffentlichkeit als „Brukenthal-Museum“ zugänglich gemacht wurden. Im Laufe der Jahre wurde die Bibliothek durch Schenkungen und Käufe immer mehr vergrößert, so dass sie zur Zeit über 240.000 Bände (Bücher und Periodika) enthält.

Zu den besonders wertvollen Sammlungen von Pergamenthandschriften, Wiegendrucken, Transsilvanica und Periodika, gehört auch die Sammlung alter rumänischer Drucke, die über 230 Bände aus der Zeit bis 1830 und über 500 Bände aus den Jahren 1830–1850 enthält. Diese Sammlung wurde aus dem alten Bücherbestand der Bibliothek ausgewählt und dann durch Schenkungen und besonders durch Ankäufe aus dem Antiquariat bereichert.

In der Arbeit werden einige dieser Bücher angeführt, die Marksteine in der Geschichte der rumänischen Literatur sind, wie z.B. der kirchenslawische „*Sbornic*“ (Sammlung von Heiligenlegenden) von Coresi 1580 in Sebeș (Mühlbach) gedruckt, „*Carte românească de învățătură*“ (Rumänisches Homilienbuch), Jassy 1643, das rumänische Neue Testament von Alba Iulia (Weissenburg) 1648, „*Îndreptarea legii*“ (kirchliches Gesetzbuch), Tîrgoviște 1652, der Psalter in Versen des Mitropoliten Dosoftei, Uniev 1673, „*Sicriul de aur*“ (Totenpredigten), Mühlbach 1683, die Bibel von 1688 („*Biblia lui Șerban*“), einige Drucke von Antim Ivireanu, Lehrbücher, darunter die Grammatik von Ienăchiță Văcărescu, erschienen in Rîmnic, 1787, dann den volkstümlichen Roman „*Alexandria*“ (Taten Alexanders des Grossen), Hermannstadt 1794, u.a.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.** Titelblatt des 1648 in Alba Iulia (Weissenburg) gedruckten Neuen Testaments.
- Abb. 2.** Titelblatt des „*Sicriul de aur*“, Sebeș (Mühlbach) 1683.
- Abb. 3.** Das Kloster in Blaj (Blasendorf), Holzschnitt von Vlaicu im „*Molitvelnic*“ (Gebetbuch), Blasendorf 1757.
- Abb. 4.** Titelblatt des ABC-Buches („*Bucoavna*“), Blasendorf 1777.
- Abb. 5.** Titelblatt der „*Alexandria*“ („Geschichte des Kalser Alexander des Grossen von Mazendonien und Darius von Persien“), Sibiu (Hermannstadt), 1794.
- Abb. 6.** Einband der Blasendorfer Bibel aus 1795.
- Abb. 7.** Titel des ABC-Buches (*Bucoavna pentru invăţătura pruncilor*), Braşov (Kronstadt) 1808.
- Abb. 8.** Titelblatt des Werkes von Dimitrie Cantemir „*Ilronicul romano-moldo-vlahilor*“ (Chronik der Rumänen aus der Moldau und Walachei), Jassy 1835.

ARTĂ POPULARĂ ȘI ETNOGRAFIE

CONSTRUCȚIA MORILOR DE APĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN EPOCA MEDIEVALĂ

de IOAN DON

Este cunoscut faptul că în vremea orînduirii feudale dezvoltarea economică n-a cunoscut același ritm pe întinsul celor trei țări românești nici în cadrul hotarelor aceluiași stat. Condițiile economice locale, împreună cu mediul geografic, au avut deseori o mare înrîurire asupra apariției mai devreme sau mai târziu, și asupra dezvoltării mai rapide sau mai lente, a anumitor ramuri ale producției feudale românești.

Dezvoltarea și evoluția meșteșugului construcției de mori este, în ultima instanță, o dovadă a rolului pe care anumite condiții economice și geografice locale l-au avut în procesul de dezvoltare istorică a economiei feudale de pe teritoriul țării noastre.

Teritoriul Țării Românești a facilitat de la început dezvoltarea unei tehnici strîns legate de practica agriculturii, îndeletnicire de căpetenie a poporului român în epoca medievală. În Europa, țările române, mulțumită fertilității solului lor, a climatului și a pămîntului negru de aluviuni, sînt cele mai apte țări pentru producția cerealieră. Formele de relief extrem de variate, alternează regiunile de munte din nord cu podișurile din centru și cu cîmpiile din sud. Această bogată regiune era străbătută în toate direcțiile de numeroase riuri, unele mai bogate în debit de apă, altele mai sărace, însă toate propice pentru a putea fi valorificate și în alte scopuri decît acela al pescuitului sau al transportului pe apă. Pe aceste riuri, mai ales în regiunile de podiș unde populația era mai densă în epoca medievală, au fost construite mori menite să macine produsele agricole pe care le furniza cu atîta dăruire pămîntul bogat al țării.

Tehnica morăritului și a construcției de mori face parte din viața materială a poporului nostru. Moara în sine, moara prin terminologia ei reprezintă un important argument în sprijinul tezei continuității poporului român în spațiul carpato-dunărean. Cuvîntul „moară“ derivă din latinescul „molla“, iar morile de apă existente la noi se aseamănă perfect cu cele descrise de Vitruvius cu 2.000 de ani înainte¹. Asemenea mori, semnalate de Vitruvius în

¹ „Roți de felul celor descrise mai sus se fac pe cursul fluviilor. De cercul lor sînt prinse niște palete, care sînt lovite de puterea curentului, și care obligă roata să se învîrtească și astfel, luînd apă în jghiaburi și ridicînd-o în sus, învîrtite de puterea curentului,

Imperiul Roman, probabil că vor fi existat și la noi înaintea pomenirii lor de izvoarele documentare. Documentele ne semnalează moara relativ târziu, în secolul al XIII-lea², însă e imposibil ca prin conviețuirea cu o populație care cunoștea meșteșugul construcției de mori să nu-l fi adoptat și noi, după cum e imposibil ca odată cunoscut să nu-l mai practicăm o bucată de vreme, după părăsirea Daciei de către romani, părăsindu-i în același timp denumirea în limbă. Deci moara cu apă a fost cunoscută, construită și exploatată de către străbunii noștri cu multe veacuri înainte de a fi menționată în documente. Din sec. XIII morile sînt menționate din ce în ce mai des în documente, ele fiind pomenite odată cu moșia, ca o principală sursă de venit a acesteia.

Necesitățile de hrană ale populației, venitul mare adus de mori a făcut ca numărul acestora să crească ajungînd ca în 1837 să fie numai în Muntenia 2.299 mori de apă, 6 mori de vînt și 9 mori cu cai, după cum relatează generalul rus Demidoff³. Harta rusă, întocmită în 1835, dă și ea un mare număr de mori, fără a le socoti pe cele existente în cuprinsul satelor și a orașelor, arătînd că: județul Mehedinți avea 73 mori, județul Teleorman 31 mori, județul Vlașca 36 mori, județul Olt 22 mori, județul Muscel 14 mori, județul Argeș 10 mori etc.⁴. Tot despre răspîndirea morilor ne vorbește și o poruncă, din august 1833, dată de Departamentul dinlăuntru a Țării Românești către ispravnicii de județe pentru a cerceta riurile care ar fi navigabile, ce greutate ar putea pluti pe ele și cîte mori au. Din răspunsurile primite spicuim: jud. Ialomița 3 perechi de mori pe Borcea instalate pe vase, fiecare cu cîte o roată; jud. Olt 6 mori cu cîte 2 roți și 26 mori cu o roată; jud. Mehedinți 3 roți de moară; jud. Buzău 42 roți de moară; jud. Ilfov 48 case de moară cu 203 roți; jud. Romanați 30 mori cu 68 roți etc.⁵ Aceste date, chiar dacă nu sînt exacte, nu fac decît să reliefeze faptul că morăritul în țările române a cunoscut o evoluție continuă. Acest lucru este dovedit de înmulțirea numărului de roți și mai ales de răspîndirea morilor pe zone din ce în ce mai largi, atingînd o dezvoltare pe care nu a cunoscut-o nici una din manifestările vechi ale tehnicii românești.

Moara de apă, necesită pentru construcția ei o sumedenie de cunoștințe de ordin tehnic legate de construcția zăgazului și a morii propriu-zise.

Zăgazul morii, adică digul ridicat perpendicular pe firul apei (sforul apei) de la un mal la celălalt, ridică nivelul apei formînd un iaz, captînd

Îndeplinesc singure lucrul de care e nevoie, fără mișcări de picioare. În același fel sînt învîrtite și morile, la care toate sînt ca mai sus, doar că un capăt e vîrît într-o roată dințată. Această, așezată perpendicular, pe muchie, se învîrtește odată cu roata. În conexiune cu această roată, alta mai mare și la fel dințată, este așezată orizontal și legată solidar cu o piatră de moară. În felul acesta dinții roții prinse în axă, împingînd dinții roții orizontal, produc învîrtirea pielrelor de moară. În această mașină un coș suspendat toarnă griul între pietre, și prin învîrtire macină făina". Vitruvius „Despre arhitectură”, Ed. Academiei R.S.R., București, 1964, p. 410.

² „Diploma cavalerilor ioaniți”. *Documente privind istoria României*, B; Țara Românească, veac XIII—XIV, București, 1952, p. 4.

³ C. C. Giurescu, *Principalele române la începutul sec. al XIX-lea*, p. 159.

⁴ *Ibidem*.

⁵ I. Cojocaru, *Documente privilegiate la economia Țării Românești*, vol. I, (1800—1850), București, Edit. Științifică, 1958, p. 528.

apa adusă de riul respectiv și dându-i forța necesară punerii în mișcare a roții de moară. Acolo unde riul avea un debit de apă mai mare (Dunăre, Olt) se întâlnesc și alte genuri de mori, la a căror construcție zăgazul dispăre, întrucât riul avea suficientă forță pentru a pune în mișcare roata morii pe vase (dubase).

În țările române iazurile au cunoscut o răspîndire foarte mare, înșirîndu-se ca mărgelile pe cursul aceleiași ape, datorită venitului mare pe care-l aducea exploatarea morii și vînzarea peștelui. Iazurile se construiau din cele mai vechi timpuri, deși prima mențiune documentară datează din vremea lui Vlad Călugăru. La 12 februarie 1533 Preda Vornicu Craiovescu a construit un iaz în satul Mircești, pe Riul Doamnei „tot cu sapele și cu cazmalele și s-au făcut și mori”. Ulterior documentele pomenesc mai des construcția iazurilor. Astfel la 21 martie 1803 Mitropolia Țării Românești arendează lui Stoian un vad de moară pe moșia Bîrsești din jud. Olt, pentru a face „mooară din iznoavă cu toate ale ei, adică va sili roatele, pietrile și ori ce va trebui, toate din nou, lucru bun, precum și zăgazul iarăși din iznoavă să se facă strîngînd toată apa Oltului să vie la moară, tot cu a lui cheltuială”⁶.

Acolo unde nu existau vaduri bune pentru a se construi un zăgaz, acestea se făceau de mîna omului. Așa au procedat Vîlcul Alagirolu și Velicul Mladin care au cerut voie de la Mitropolia Țării Românești să „strîngă cea întinsă și răvărsată apă cu a lor cheltuială și să facă pe numitu loc făcû cu trei roate de moară și piauă deosebită”⁷. Un vad similar este deschis la 29 octombrie 1819 de către Radu Mihalciu și Boșcul, fiul lui Velicul, care primesc aprobarea de a „strînge cele două pîraie — care curgeau din balta Sabarului, răspîndindu-se la vale în balta Cheți — și a deschide vad de moară”⁸.

Dacă aici apa necesară funcționării morii se obținea prin adunarea apelor rezultate din scurgerea bălții Sabar, în alte părți mai exista un sistem ingenios de a aduce apa la locul bun pentru vad. Acest loc a fost descoperit de către Stoian, Radu și Enciul cărora Mitropolia Țării Românești le acordă la 17 noiembrie 1820 dreptul de a-și face „mooară cu apă adusă prin șanț din riul Argeșului”⁹. Necesitatea aducerii apei pe șanț se explică prin aceea că zăgazul nu putea fi executat în orice loc, ci numai acolo unde existau condiții care să poată permite acest lucru (malurile riului destul de înalte, apa liniștită pentru a nu rupe zăgazul, acces ușor la zăgaz și mai ales la moara care se va construi).

Zăgazul se construia din pămînt amestecat cu crengi, tufe, brădet, pentru a-i da o coeziune mai mare. Importanța pe care o aveau tufele, cren-gile, brădetul în construcția unui zăgaz ne este relevată de faptul că, în actele care se încheiau la arendarea unui vad aproape întotdeauna figura dreptul de a procura aceste materiale de pe moșia respectivă.

La 18 septembrie 1819 în contractul încheiat între Mitropolia Țării Românești, Vîlcul Alagirolu și Velicul Mladin pentru închirierea unui vad

⁶ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 156, f. 124.

⁷ *Ibidem*, Mss. 157, f. 106.

⁸ *Ibidem*, Mss. 157, filele 106–107.

⁹ *Ibidem*, fila 118.

de moară se prevedea dreptul arendaşului de a „tăia şi brădet pentru trebuinţa morii, de la locul unde nu se afla nici semănătură, nici livezi”¹⁰.

La construcţia zăgazului se mai întrebuinţau şi tufe, pentru care Manolache logofăt obţine la 5 iunie 1832 dreptul de a „tăia şi tufe, vlăferi, brazda cea trebuincioasă din lunca morii şi tot din cuprinsul acestor patru pogoane date ca izlaz la moară”¹¹.

Nu toţi arendaşii aveau dreptul de a tăia aceste tufe de pe moşie fapt care îngreua execuţia zăgazului, făcându-l şi mai costisitor. O moară lipsită de acest drept se afla în proprietatea lui Hristu Hina din Zimnicea, care, la 23 septembrie 1832 solicită dreptul de a „tăia tufani, vlăferi pentru zăgaz”¹².

La zăgaz se mai întrebuinţa şi ostrept, adică lemnul uscat căzut în pădure, în cazul în care pe moşia respectivă nu se făceau tufe, crengi etc. Într-un caz similar se afla moara mănăstirii Dealul de la Podul Rizii, căreia nu i se putea repara zăgazul din lipsa materialului lemnos. Pentru a curma această stare de lucruri, Mitropolia ordonă la 10 iunie 1820 lui Chirilă iconomul din Tîrgovişte să dea „ostrept cît va fi de trebuinţă morii de la Podul Rizii”¹³.

Zăgazul odată construit se căpţuşa pe ambele părţi cu brazdă pentru a fixa mai bine pămîntul în calea apelor. Dreptul de a tăia brazdă se menţiona special în actele de închiriere a vadului. La 17 februarie 1833 pe moşia Tămăşească se închiriază lui Robul Sirbul un vad de moară avînd „izlaz în preajma morii două pogoane, iar nu mai mult, şi din care să-şi taie şi brazda cea trebuincioasă morii”¹⁴.

Munca pentru construcţia zăgazului era prestată de robii ţigani şi ţăranii aserviţi. La 15 decembrie 1792 Mitropolia Țării Româneşti ordonă Țiganilor mănăstirii Glavaciog „să sară cu toţi, să dea năvală la facerea morii de pe apa Argeşului, pînă să va isprăvi atît moara cît şi zăgazul, să fie nelipsiţi, necăutînd rîndul sau săptămîna”¹⁵. Robi Țigani găsim lucrînd şi la zăgazul morii de la Sfîntul Elefterie, arendată lui Costea şi Dima la 1 februarie 1805. Între condiţiile de arendare figura şi obligaţia arendaşului de a repara moara. Pentru refacerea zăgazului sînt puşi la dispoziţia arendaşului 25 de Țigani care să lucreze cu miinile şi să dea ajutor la prefacerea zăgazului”¹⁶.

Deşi la construcţia zăgazului predomină munca robilor Țigani, documentele menţionează des şi munca prestată de Țăranii aserviţi. Aşa de pildă în actul încheiat la 1 iunie 1806 între Căpitanul Iane şi Mitropolia Țării Româneşti se prevedea ca zăgazul morii să fie reparat de „clăcaşii din Sărăcinească şi din Curcubeu intrînd tot într-acest preţ de 500 taleri”¹⁷. În alte părţi par-

¹⁰ Arh: st: Bucureşti, Fond Mitropolia Țării Româneşti, fila 106.

¹¹ *Ibidem*, Mss. 163, filele 23—23 v.

¹² *Ibidem*, Mss. 157, fila 204 v.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, Mss. 163, filele 34—35.

¹⁵ *Ibidem*, Mss. 143, fila 68.

¹⁶ *Ibidem*, Mss. 156, fila 169.

¹⁷ *Ibidem*, Mss. 161, fila 39.

ticiparea clăcașilor la execuția zăgazului condiționa anumite libertăți ale țărănimii aservite. Așa de exemplu țăranii din Dăbulești, jud. Vlașca, aveau obligația de a repara zăgazul morii în schimbul ierbăritului vitelor¹⁸.

Se pune problema costului unui iaz care, în ultimă instanță, reprezintă prețul unui zăgaz. Din datele furnizate de socotelile reparării heleșteului de la Măriuța rezultă că numai pentru zăgaz s-a cheltuit suma de 452 lei taleri și 72 paralele¹⁹. Această sumă, destul de mare, nu includea munca sătenilor a cărei valoare ridică și mai mult prețul de cost al unui zăgaz. Pe lângă aceasta mai trebuie adăugată și munca meșterilor morari, oameni pricepuți în construcția obiectivelor hidrotehnice, sub a căror conducere lucrau robii țigani sau clăcașii.

Meșterul morar trebuia să știe cum să construiască zăgazul, cum să îngrijească iazul pentru a nu se innămoli, cum să cumpănească apa pentru a nu inunda locurile vecine. Asemenea meșteri sint pomeniți la 18 august 1793 în porunca dată de Alexandru Moruzzi ipistatului morii de hirtie de pe Salbar de a cerceta „dinpreună cu meșterii ce au știință”²⁰ cauzele inundațiilor produse de această moară. Meșterii morari erau bine organizați în grupuri conduse de către un vâtaf. Un asemenea vâtaf îl întâlnim în București la 22 martie 1814, în persoana lui Nicolae postelnicul, vâtaf de morari, însărcinat de domnitorul Ioan Caragea să ia măsuri pentru apărarea Bucureștilor de inundații²¹.

Iazurile și heleșteele nu puteau fi construite oriunde și oricum, trebuind să fie respectate interesele și drepturile vecinilor. Legislația construcției de iazuri era reglementată de vechiul drept românesc „obiceiul pământului”, iar din 1780 de „Pravilniceasca condică” tipărită de Alexandru Ipsilanti. Conform acestei legi nimeni nu avea voie să facă un iaz pe pământ străin, fără a se înțelege înainte cu proprietarul.

De asemenea construcția unui iaz era condiționată și de avizul vecinilor, căroră trebuia să li se demonstreze la fața locului că noua construcție nu va aduce nici o pagubă moșiilor sau instalațiilor similare din jur. Zăgazul trebuia în așa fel construit ca să nu înecă iazurile din amonte sau să ia apa iazurilor din aval. Actele de arendare a vadurilor de moară conțin în totalitate prevederea „păzind măsura apei să nu se înalțe mai mult ca să pricinuiască stricăciune, ori la niscai livezi de fin, sau arături, sau mori”²². În cazul în care noua construcție aducea stricăciuni morilor sau moșiilor din jur, constructorul se obliga să plătească paguba provocată și să-și ridice moara de pe vad, tăindu-i zăgazul. La 25 noiembrie 1872 se încheie actul de arendă dintre Badea din Broșteni și Mitropolitul Țării Românești, act care conține printre alte condiții de arendare și obligația de „a nu face niscai

¹⁸ A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, nr. IV, 1960, p. 379.

¹⁹ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Pachet XVI/75.

²⁰ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. VI, 1896, p. 688.

²¹ Gh. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594–1821)*, București, Edit. Academiei, 1961, p. 683–684.

²² Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 158, fila 158.

încătură, din care să pricinuiască vreo stricăciune, iar de se va face încătură atunci să mi să strice numita morișcă ce voi face²³.

Pe iazul odată construit se așează moara în locuri rezervate dinainte fie la mijlocul zăgazului, fie la capetele lui. Construcția unei mori pune probleme legate de procurarea materialului. Era nevoie de material lemnos, de fier și mai ales de pietrele de moară.

Materialul lemnos era necesar la întreaga construcție, folosindu-se atât la executarea clădirii propriu-zise („casa de moară”) și a instalațiilor auxiliare, cât și la executarea principalelor părți componente ale morii: roatele de moară (uneori făcăul), scocurile, fusele, coșurile etc. Documentele nu ne vorbesc despre cantitatea de lemn întrebuințată la construcția unei mori. Totuși avem unele informații care furnizează date asupra lemnului întrebuințat la construcția unei mori. Astfel, la morile de la Sf. Elefterie existau din lemn următoarele părți²⁴:

- casele morilor
- 14 fuse din lemn
- 7 prîsnele
- 2 cînfăe
- 7 coșuri
- 7 roți mari
- 2 case ale morarilor
- 3 hambare
- 7 scocuri ale morilor
- 1 morișcă învălîtă cu șindrîlă de stejar și scocurile bune
- 6 roți bune
- 1 rotiță cam slabă.

Pentru repararea acestor instalații se cerea la 16 iunie 1793 o mare cantitate de lemn²⁵.

- 11 scînduri tălpoaie
- 30 scînduri de cîte 3 stînjani
- 1 ursu stăvilă, lung de 8 stînjani, gros în patru muchii de cîte o palmă și un lat de mină
- 8 bogdani lungi de cîte 1 stînjen
- 6 coade de stăvilă
- 100 scînduri
- 11 scînduri care țin stăvilă cu podușca de cîte stînjani 3 plan, grosul în patru muchii de cîte 2 palme
- 2 prejuști lungi de 6 stînjani, groase pe muchii de 2 palme
- 2 tălpi pe care stau prejuștile, lungi de cîte 3 stînjani, groase de două palme în patru muchii
- lemn pentru ograda dinafară.

²³ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, pachet CXIV/9.

²⁴ *Ibidem*, Mss. 156, f. 81 v.

²⁵ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Fond Mss. 143, f. 207–208.

În construcția morilor de apă, pe lângă lemn, se mai întrebuița o cantitate destul de mare de fier. Fierul se folosea pentru legarea părților componente ale morii executate din lemn (fuse, roți, prîsnele) pentru a le mări rezistența. La moara de la Sf. Elefterie găsim în 30 ianuarie 1802 următoarele obiecte din fier²⁶:

- 14 bolduri mari la 7 fuse
- 14 cercuri la 7 fuse
- 28 cercuri la 7 prîsnele
- 4 cercuri la 2 cînfăe
- uneltele din fier ale morii (clești, ciocane etc.).

Dintre materialele necesare funcționării morilor cele mai importante erau pietrele de moară. Numărul pietrelor aflate în dotarea unei mori varia în funcție de mărimea instalației respective. Atunci cînd se construia o moară mai mare, numărul perechilor de pietre era de obicei par. Procurarea pietrelor de moară era destul de dificilă deoarece ele nu se lucrau în toate localitățile din țară, existînd doar cîteva centre specializate în această direcție. Dintre aceste centre cele mai renumite erau Tîrgoviște pentru Țara Românească, și Hîrlău pentru Moldova. Catagrafia lucrurilor aflate la moara de la Sf. Elefterie la 30 ianuarie 1802 arată că se găseau acolo²⁷:

- 6 perechi pietre de Tîrgoviște, bune, groase, cu pîrpărițele și fiarăle prîsnelelor, cu tigăile lor bune
- 1 pereche pietre de Hîrlău, bune cu toate fiarăle
- 1 piatră de Tîrgoviște alergătoare, sterpă
- 1 pereche pietre de Tîrgoviște nouă, ne pusă.

Pietre de moară se mai execută și în județul Dîmbovița. În acest județ ocupația locuitorilor a dat numele unui sat: Pietrari. Satul apare menționat la 15 aprilie 1809 cînd „Rizea din satul Pietrari, din jud. Dîmbovița, poslușnic al Mitropoliei, drept scuteala lui s-a orînduit a aduce pe fieșicare an, la luna lui maiu, cîte două pietre de moară mari, bune la moara din Sf. Elefterie”²⁸. O obligație similară își asumă și Nicolae, fratele lui Rizea.

Pietrele de moară aveau o valoare ridicată datorită greutateii întimpinate în executarea lor, cit și datorită transportului. Starea proastă a drumurilor făcea ca transportul unor mari greutăți să fie foarte dificil. De aceea, atunci cînd se perfectează arendarea unei mori, proprietarul își asumă obligația de a da pietrele necesare „aducîndu-le pînă în bătătura morii”²⁹. Interesul manifestat de domnie pentru soarta pietrelor de moară constituie o dovadă în plus a valorii pe care ele o reprezentau, a greutăților întimpinate cu ocazia transportului. Astfel Alexandru Moruzzi se interesează personal de soarta celor cinci perechi de pietre aflate în morile de la Cișmea³⁰.

Munca de construcție a morii, la fel ca și a zăgazului era prestată de către robii țigani, clăcașii și uneori de către țăranii liberi, avînd întotdeauna în frunte un specialist — meșterul morar.

²⁶ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 156, fila 81 v.

²⁷ *Ibidem*, Mss. 156, fila 81 v.

²⁸ *Ibidem*, Mss. 161, fila 72 v.

²⁹ *Ibidem*, Mss. 156, fila 85.

³⁰ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, 1895, p. 306.

Se pune problema costului unui astfel de instalații. Documentele vremii furnizează date relativ exacte despre costul unei asemenea construcții. Așa de pildă, condica de socoteli a pietrarului Dimitrie Pricășăneanu arată că în anul 1817 a cheltuit 720 taleri cu repararea morii³¹. Acești bani au fost cheltuiți pentru:

- aducerea brazdelor la zăgaz
- cumpărarea pieselor de fier și a materialului lemnos
- plata meșterilor morari.

Valoarea unei case de moară depinde de: mărimea morii, adică de numărul pietrelor de moară aflate în casă, veniturile pe care le aducea instalația, de acaturile existente pe lângă moară (cîrciumă, pod umblător, hambare), de izlazul dat pentru hrana vitelor măcinătorilor, de privilegiile pe care le primea cel care construia moara din partea proprietatului. Din această cauză atunci cînd analizăm costul unei mori, trebuie să ținem seamă de faptul că între valoarea reală și valoarea menționată în documente există o diferență destul de mare din cauza înlesnirilor făcute de proprietar (drept la izlaz, cîrciumă, piuă, drept de a tăia brazdă, tufe etc.).

Știri despre valoarea unei mori ne furnizează actele de vînzare-cumpărare. Prețurile la care se vindeau morile erau extrem de diferite în funcție de veniturile aduse de moara respectivă. Astfel, la 27 mai 1803 Velcea, pitar, menționează „moara ce o am pe moșia Mitropoliei în apa Vezii am vîndut-o cu totul lui chir Athanasie Diamandi în taleri 600”³². Altă moară se vinde la 18 decembrie 1805 pentru 800 taleri. Prețurile de vînzare a claselor de moară cresc pe măsură ce înaintăm în timp datorită sporirii veniturilor aduse de acestea. Astfel documentele menționează: 1.000 taleri pentru moara de la Băcăieni, jud. Teleorman, în 1832³³, 2.000 de taleri pentru moara de la Lăcanca, jud. Teleorman³⁴, în 1830, 3.630 de taleri pentru moara de la Iablanța, în 1836³⁵ etc.

Valoarea unei mori ne este furnizată și de contractele încheiate între proprietari și arendași. În unele cazuri vadul de moară nu se închiriază pentru bani ci se permite construcția morii iar arendașul urma să-și scoată cheltuielile într-o anumită perioadă, după care instalația rămînea în stăpînirea proprietarului vadului respectiv, plătind o sumă drept arendă. Astfel, la 15 noiembrie 1805 Mitropolia Țării Românești se învoiește cu Dobre, fiul lui Dichiu, să facă o moară pe moșia Comani „cu a noastră cheltuială și cu acest fel de așezămînt, adică să stăpînim noi moara de la umblarea ei pe grăunțe și să-i luăm venitul și de la trei ani înainte să rămîie moara cu toate ale ei pe seama Mitropoliei”³⁶.

Informații asupra cuantumului de cheltuieli făcute la construcția unei mori ne dau și contractele încheiate pentru repararea unei astfel de instalații.

³¹ G. Potra, *op. cit.*, p. 715.

³² Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 156, fila 166 v.

³³ *Ibidem*, Mss. 163, fila 30.

³⁴ *Ibidem*, CXXXI/52.

³⁵ *Ibidem*, Mss. 155, fila 21 v – 22.

³⁶ *Ibidem*, Mss. 161, fila 26 v.

Așa de pildă, la 21 martie 1803 Stoian postelnicul arendează venitul moșiei Bîrsești cu moară pentru suma de 1.400 taleri. Din această sumă i se scad 500 taleri pentru repararea morii de acolo, reparații care constau în schimbarea roților, pietrelor și „ori ce va trebui toate din nou, lucru bun, precum și zăgazul iarăși din iznoavă să facă, stringînd toată apa Oltului să vie la moară tot cu a lui cheltuială”³⁷.

Se pune problema eficienței economice a acestor instalații, adică a venitului adus de mori. Numărul mare de mori existente, faptul că construcția lor reprezenta un privilegiu al claselor dominante ne face să credem că acest venit era destul de mare. În general venitul adus de o moară era determinat de numărul roților de măcinăș cu care acesta era dotată. Documentele menționează mori cu o singură pereche de pietre, dar întîlnim și case de moară care au pînă la 10 perechi de pietre. Pe de altă parte venitul adus de o moară era în funcție și de mărimea pietrelor, de capacitatea lor de a măcina. În general documentele nu precizează exact venitul adus de o moară, ci doar arenda ce se percepea anual de proprietar. Arenda se ridică de cele mai multe ori în bani însă sînt menționate și cazuri în care se percepea în produse. La 2 februarie 1804 Mitropolia Țării Românești arendează lui Nicoale, fiul lui Matei morarul, un vad pe apa Argeșului, pentru a-și face moară cu 8 perechi de pietre în schimbul sumei de 200 taleri pe an³⁸. Creșterea numărului roților de moară aduce după sine și mărirea chiriei. Așa de pildă moara de pe moșia Valea Dragului care avea 10 perechi de pietre este arendată în schimbul sumei de 500 taleri pe an în 1838³⁹. Uneori vadurile, casele de moară erau închiriate și în schimbul unei cantități de produse. Dintr-o jalbă adresată domnitorului Nicolae Mavrogheni la 25 mai 1787 aflăm că Mitropolia Țării Românești a închiriat lui Panait polcovnic o moară cu 4 roți pe moșia Borusul în schimbul unei treimi din uium. Ulterior, la 29 mai 1787 această cantitate de produse va fi convertită în bani: 100 taleri pe an⁴⁰. Deci această moară aducea anual un venit de cca 300 taleri.

Stabilirea exactă a venitului adus de o moară este mult îngreuiată, deoarece documentele nu pomenesc decît suma, sau cantitatea de produse care se lua de proprietar pentru chiria vadului. Totuși se pot face unele comparații care dau o imagine mai exactă asupra acestei probleme. La 1 februarie 1801 Mitropolia Țării Românești numește pe Nicolae logofăt „ca să aibă purtare de grije de a strînge uiumul morilor de la Sf. Elefterie“, plătindu-i pentru aceasta „din toate zecuiala după obicei”⁴¹. Ori cum cu un an înainte același Nicolae logofăt cumpărase venitul acelorași mori pentru 2.000 de taleri, ne face să credem că această sumă reprezintă 10% din venitul acestor mori. Deci morile de la Sf. Elefterie — cu 7 perechi de roți — aduceau anual un venit de 20.000 taleri sau 222 chile cereale uium (chila fiind luată de 400 oca la un preț mediu grîu — porumb — mei de 90 taleri chila).

³⁷ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 156, fila 124.

³⁸ Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 15—6, fila 147.

³⁹ *Ibidem*, Mss. 162, fila 79.

⁴⁰ *Ibidem*, Mss. 156, fila 149.

⁴¹ *Ibidem*, Mss. 156, fila 27—27 v.

Alte date furnizate de documente par mai apropiate de realitate, întrucât ele corespund mai mult scopului urmărit de proprietar: valorificarea vadurilor de moară existente pe domeniu, fără a face vreo investiție sau vreo cheltuială legată de întreținerea și repararea instalațiilor construite. Pe baza acestor considerente pare mai plauzibilă informația dată de actul emis la 25 mai 1787 care arată că, Mitropolia Țării Românești lua a treia parte din venitul morii drept chiria vadului⁴². Astfel stînd lucrurile se pare că venitul unei mori era de cca 3 ori mai mare decît suma plătită drept arendă, o sumă care în cele mai multe cazuri era destul de ridicată.

Venitul morilor se obținea prin luarea unei cote parte din cantitatea de cereale adusă la moară: adică uimul. De regulă uimul reprezenta 10% din cantitatea măcinată. Uneori, însă, această regulă nu era respectată, luîndu-se drept uium 1 oca din 9 și chiar 1 oca din 8. Împotriva acestor abuzuri ale morarilor s-au ridicat unii dintre domnitorii timpului pentru a le curma. Astfel, la 16 mai 1803 Alexandru Ipsilanti ordonă marelui spătar să oblige pe morarisă nu ia „mai mult decît zecimea, din 10 oca, una”⁴³. Pentru cei care doreau să macine în bani domnul ordonă la 6 iunie 1803 să „plătească o chilă cîte 30 parale pentru uium”⁴⁴.

Din analiza documentelor studiate s-a putut constata că pe teritoriul Țării Românești meșteșugul morăritului a cunoscut o permanentă dezvoltare. S-a văzut că morile constituiau o sursă însemnată de cîștig ceea ce a făcut ca valoarea lor să crească proporțional cu sporirea veniturilor aduse de ele.

Morile de apă au avut un rol important în viața economică a satelor și ȋrgurilor din vremea feudală. Necesitățile de trai ale populației, în continuă creștere, au făcut ca numărul acestor instalații să crească neconținut. Sporirea lor numerică a fost însoțită și de îmbunătățiri tehnice, mai ales sub aspectul măririi numărului de roți și a calității făinei.

Construcția și exploatarea morilor de apă a constituit una din principalele ocupații tehnice ale poporului nostru în orînduirea feudală. Alături de pîuă, dîrstă și șteamp, moara de apă constituie continuarea unui vechi meșteșug, cunoscut poporului român încă din cele mai vechi timpuri.

⁴² Arh. st. București, Fond Mitropolia Țării Românești, Mss. 156, filele 27—27 v.

⁴³ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, 1900, XI, p. 327.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 304.

DER BAU VON WASSERMÜHLEN IN DER WALACHEI IM MITTELALTER

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit behandelt zusammenfassend die Entwicklung des Wassermühlenbaus in der Walachei von den ersten urkundlichen Erwähnungen bis 1848.

Die Entwicklung des Wassermühlenbaus ist ein Beweis der Rolle, die bestimmte wirtschaftliche und geographische örtliche Bedingungen im geschichtlichen Entwicklungsprozess der Feudalwirtschaft auf dem Gebiete Rumäniens gespielt haben.

Von Anfang an begünstigte das Gebiet der Walachei die Entwicklung einer Technik, die eng mit der Landwirtschaft — der Hauptbeschäftigung des rumänischen Volkes im Mittelalter — verbunden war. Eine grosse Anzahl von Flüssen — einige wasserreicher, andere weniger wasserreicher, — waren nicht nur für Fischfang und Wasserverkehr da, sondern an ihren Ufern wurden Mühlen gebaut, in denen die Erzeugnisse des fruchtbaren Bodens gemahlen wurden.

Die Wassermühle ist die älteste Industrieanlage die das rumänische Volk gekannt hat. Zu ihrem Bau bedurfte es technischer Kenntnisse betreffend die Anlage des Deiches und der eigentlichen Mühle.

Die zeitgenössischen Urkunden betreffen die Art des Deichbaus und des Mühlengebäudes, die verwendeten Baumaterialien, die Arbeitskräfte, den Preis der Anlage und die jeweils gültigen gesetzlichen Bestimmungen über den Bau von Wassermühlen.

Die Wassermühlen spielten eine wichtige Rolle im wirtschaftlichen Leben der Dörfer und Marktflecken. Die mit der Bevölkerungszunahme ständig wachsenden Lebensbedürfnisse bedingten eine entsprechende Zunahme der Anzahl dieser Anlagen. Gleichzeitig damit kam es auch zu technischen Verbesserungen.

Der Bau und die Benützung von Wassermühlen war die wichtigste industrielle Beschäftigung des rumänischen Volkes in der feudalen Gesellschaftsordnung. Neben Walkmühle, Papiermühle und Stampfmühle bildet die Wassermühle die Fortsetzung eines dem rumänischen Volke seit den ältesten Zeiten bekannten Gewerbes, nämlich des Mehlmahlens.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL GOSPODĂRIEI ȚĂRĂNEȘTI CU CURTE ÎNCHISĂ ȘI ÎNTĂRITĂ LA ROMÂNI

de NICOLAE DUNĂRE

Numeroase constatări făcute succesiv pe teren în cursul a două decenii, în Țara Bîrsei și în cuprinsul altor zone etnografice dinăuntrul și dinafara lanțului carpatic al României¹, ne-au arătat că gospodăria țărănească cu curte închisă și întărită — acest tip arhitectonic popular cu o veche și largă răspîndire europeană și extraeuropeană — a cunoscut nu numai o deosebită răspîndire și frecvență pe teritoriul României, dar deopotrivă o bogată varietate morfologică, structurală și funcțională².

Studierea problemei apariției gospodăriei cu curte închisă și întărită sau cu ocol întărit pe teritoriul României continuă să prezinte unele greutăți. Vechimea și condițiile apariției acesteia ridică încă serioase probleme pentru etnografia și istoria arhitecturii populare românești, ca și din alte țări europene³. Pentru o mai temeinică rezolvare a problemei ar fi deosebit de necesară și contribuția altor discipline: arheologia, îndeosebi prin săpături referitoare la perioada de trecere la feudalism și la epoca feudală; istoria medievală; istoria artelor și, cu atît mai mult, cunoașterea datelor comparative din literatura etnologică europeană.

Mai întîi trebuie să precizăm în ce constă acest tip de gospodărie, așa cum este cunoscut în arhitectura populară românească.

Formele tradiționale de gospodărie cu curte închisă și întărită de pe teritoriul României sînt construite cu pereții din birne lungi de brad, încheiate

¹ În Munții Apuseni ai Transilvaniei (1949—1956); în Banat (1951); în zona Tîrnavelor (1953—1954, 1965); în Valea Jiului (1951, 1955—1957); în nordul Moldovei (1957—1958); în zonele Mărginenimea Sibiului și Valea Sebeșului (1959); în Țara Bîrsei și Țara Oltului (1957—1968); în jud. Bistrița-Năsăud (1967—1968) etc.

² Prezentul studiu a făcut obiectul unor expuneri succesive în cadrul ședințelor de comunicări la Secția de etnografie și folclor a Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România (1966), la Sesiunea generală științifică a muzeelor (București, 1966) și în cadrul Muzeului județean Brașov (1968).

³ N. Dunăre, *Concluzii*, în *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 455—458; idem, *Type pendulaire double dans la vie pastorale carpathique*, în *VIIe Congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques*, Moscova, 1964, tom. VI, p. 145; idem, *L'ancienneté et l'évolution de la ferme à cour fermée et fortifiée en Europe*, în *VIIIe Congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques*, Tokyo-Kyoto, 1968, B-2, Culture History, 2, 211; idem, *L'élevage pendulaire double (bi-pendulaire) dans les économies traditionnelles carpathiques et alpines*, în *L'Ethnographie*, serie nouă, nr. 60—61 (1966—1967), Paris, 1968, p. 43.

la capete cu scobituri. Birnele pentru casa de locuit sînt mai îngrijit lucrate, în așa fel încît să formeze un perete plin, care să împiedice pătrunderea curenților de aer în interior. În schimb, birnele utilizate pentru construirea anexelor gospodărești sau pentru ocol sînt, de obicei, rotunde. Ori de cîte ori a fost posibil, temeliele casei și ale ocolului au fost construite din piatră. Cel puțin de la începutul secolului nostru datează și gospodăriile cu curte închisă și întărită avînd zidurile construite integral din piatră sau cărămidă (subzonele Săcele și Bran din Țara Birsei, zona Tîrnavelor, Țara Oltului, Mărginenimea Sibiului, Valea Jiului, zona Bistrița-Năsăud). Adeseori, curtea întărită este pavată cu bolovani. În cazul formelor tradiționale, casa se află cu fața spre curte. În aceste cazuri, pentru a intra în locuință se trece mai întîi prin curte. Construcțiile gospodărești anexe sînt situate tot cu fața spre curte, astfel încît bucatele puse în cămări și animalele sînt bine apărute⁴.

Etnograful Gh. Focșa a adus în Muzeul Satului din București o gospodărie cu curte închisă și întărită, care face parte dintre cele mai reprezentative construcții de acest gen de pe teritoriul României. Aceasta are o curte de formă pentagonală și a fost ridicată la începutul secolului al XIX-lea (Valea Jiului hunedorean, satul Cîmpul lui Neag)⁵.

La poporul român, acest tip arhitectonic popular s-a dezvoltat în mai multe variante morfologice: patrulateră, pentagonală, hexagonală, septagonală, octogonală, nonogonală etc. Exemplare cu nouă laturi am întîlnit în Valea Jiului, iar cu nouă — douăsprezece laturi în subzona Bran.

În schimb, în arhitectura naționalităților conlocuitoare, germană (Țara Birsei, Mărginenimea Sibiului, Tîrnave, Bistrița-Năsăud, Banat) și maghiară (subzonele Birsa de Jos și Săcele), s-au înregistrat numai forme patrulatere, de obicei dreptunghiulare, — cele construite în ultimul secol fiind tot mai frecvent închise pe latura din fundul curții.

Din considerentele morfologice arătate, pentru desemnarea acestui tip de construcție gospodărească am utilizat adeseori, ca și P.H. Stahl, P. Petrescu etc., denumirea de *gospodărie cu ocol întărit* sau, recent, mai exact, *gospodărie cu curte închisă și întărită*⁶. În schimb, am considerat nesatisfăcătoare denumirea folosită anterior de R. Vuia: *casă cu ocol pătrat* („Vierkandt“, cour carrée)⁷. Numele dată de festivalul profesor clujean nu acoperă *varietatea formelor*

⁴ I. Pușcariu, *Povestiri ale lui Barbă Albă*, Brașov, 1909, Partea a II-a, p. 10—12; V. Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, 1915, p. 433—437, 442—448; N. Orghidan, *Branul. Considerații morfologice*, în *Buletinul Societății Române de Geografie*, București, LIV, 1936, planșa VI, fig. A; H. H. Stahl și P. Petrescu, *Construcțiile în Arta populară din Valea Jiului* (redactor responsabil: N. Dunăre), București, 1963, p. 168—169; idem, *Gospodării românești cu ocol întărit*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, I, București, 1965, p. 199, 209; N. Dunăre, *Concluzii*, în *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 455—458.

⁵ Gh. Focșa, *Muzeul Satului din București*, București, 1958, p. 63—70.

⁶ P. H. Stahl, *Planurile caselor românești țărănești*, Sibiu, 1958, p. 2; P. Petrescu, *Contribuții la studiul arhitecturii populare din Banat*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—1961*, Cluj, 1963, p. 147—175; N. Dunăre și colaboratori, *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 166—175, 455—458; N. Dunăre, *L'ancienneté et l'évolution ...*, loc. cit.

⁷ R. Vuia, *Țara Hașegului și regiunea Pădurenilor*, Cluj, 1926; idem, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937.

sub care acest tip de gospodărie a fost întâlnit la români, în regiunile montane ale României, ca și în cuprinsul celorlalte țări carpatice și în multe alte țări europene, îndeosebi în cele romanice (Portugalia, Spania, Franța, Italia, ținuturile romanice din Elveția). De altfel nici chiar ocolul pătrat nu este întâlnit întotdeauna în forma lui perfectă, ci cu anumite diferențieri morfologice.

În plus, opinăm pentru denumirea de „gospodărie cu curte închisă și întărită” sau „gospodărie cu ocol întărit”, întrucât în felul acesta se reflectă funcția economică și chiar socială a tipului respectiv de gospodărie, subliniindu-se caracterul esențial al acestui tip de arhitectură populară: de întăritură, de adăpost pentru bunurile economice ale familiei sau familiilor cărora le aparțin.

În baza diferitelor cercetări, pe teritoriul României gospodăria cu curte închisă și întărită a fost cunoscută în trecut sau se mai află încă în uz în numeroase zone montane: estul Barațului, Valea Jiului hunedorean, Mărginenimea Sibiului, Țara Oltului, zonele Bistrița-Năsăud, Tîrnave, în subzonele montane ale Țării Birsei (Bîrsa de Sus, Bran și Săcele), pe versantul sudic al Carpaților Meridionali (Carpații Olteniei), în Țara Vrancei, nordul Moldovei, în Munții Apuseni ai Transilvaniei (Valea Arieșului, nord-estul Bihorului)⁸. Din punctul de vedere al cercetării noastre, o importanță deosebită prezintă faptul că în cuprinsul acestor zone locuitorii care au practicat creșterea vitelor și oieritul, într-o bună măsură au adoptat forma pășturii de pendulare dublă (bi-pendular).

Pe teritoriul României, mai mult ca oriunde, tipul de arhitectură populară reprezentat prin gospodăria țărănească cu curte închisă și întărită s-a păstrat pînă azi în șapte zone etnografice din Transilvania: Valea Jiului hunedorean (pe alocuri încă în forme tradiționale), în zona Bistrița-Năsăud și în subzonele Bîrsa de Sus, Bran și Săcele din Țara Birsei (de obicei în forme evoluat), în Mărginenimea Sibiului, Țara Oltului, zona Tîrnavelor (în forme evoluat), precum și în Munții Apuseni (numai în locurile din afara vetrei satului, în zona fînațelor de pădure, utilizate sezonier).

În Țara Birsei (subzona Bran) laturile acestui complex arhitectural grupează casa de locuit, „fierbătoarea”, grajdurile și „crosna” pentru vite, „polatrele” pentru adăpostul atelajelor și uneltelor, cămara pentru bucate, stupina etc.

În afară de gospodăriile cu curte închisă și întărită *locuile permanente*, situate în „vatra satului” (inclusiv în cazul satelor răsfirate), pe alocuri se mai păstrează construcții similare din lemn, *locuile sezonier*. În România am întâlnit astfel de construcții în zona fînațelor și a agriculturii montane *din afara vetrei satului* în Țara Birsei (subzonele Bran, Bîrsa de Sus, Săcele), Mărginenimea Sibiului, Țara Hațegului, pe cursul superior al Jiului apusean din părțile hunedorene, apoi sub Muntele Mare de pe partea stîngă a Văii Arieșului din ținutul Munților Apuseni, pe Valea Rodnei și cea a Bistricioarei din zona Bistrița-Năsăud etc. În locul unei locuințe familiale încă-

⁸ Cf. lucrările citate, publicate de R. Vuia, P. Petrescu, P. H. Stahl și N. Dunăre, precum și seria privitoare la Arhitectura populară românească, publicată de Fl. Stărculescu, Ad. Gheorghiu, P. Petrescu, P. H. Stahl.

pătoare și permanente, acest complex arhitectural cuprinde dcar o mică încăperez de locuit, numită „hodăiță” în Țara Birsei (subzona Bran) sau „colibă” și „sălaș” în Munții Apuseni, folosită ca atare, numai în perioadele de vărat (agricultura bienală, recoltarea nutrețului) și de iernat (păstorit de pendulare dublă, pădurărit, lemnărit). „Hodaia” (Țara Birsei), „iernarea” sau „șura de iernare” (Munții Apuseni) pentru vite și fin, stupina și „hodăiță”, „coliba”, „sălașul” pentru oameni corespund exclusiv unor funcții strict economice, constituind forme anterioare arhaice. În trecut, acestea s-au încheșat adeseori sub forma tipului arhitectural cu ocol întărit. Multă vreme și „gospodăria cu curte închisă și întărită” (Țara Birsei) sau „gospodăria cu ocol întărit” (Valea Jiului hunedorean) au fost utilizate ca adăpost în timpul verii, cînd se recoltează și se depozitează finul și frunzarele (Țara Birsei, Mărginenimea Sibiului, Valea Jiului hunedorean, Bistrița-Năsăud etc.) sau acolo unde era cazul și cînd se practicau diferite munci cerute de agricultura de munte (Țara Birsei, Valea Arieșului, Bistrița-Năsăud etc.). În toate aceste situații, construcțiile menționate servcau pentru iernatul oilor și vitelor. Inițial, aceste construcții arhaice erau locuite șase-șapte luni pe an.

Dezvoltarea acestui tip arhitectonic din ocolurile pentru adăpostirea animalelor, așa cum ne-au arătat propriile noastre cercetări din Țara Birsei, Mărginenimea Sibiului, Valea Jiului hunedorean, zona Suceava, Valea Arieșului (Munții Apuseni), zona Bistrița-Năsăud, Țara Vrancei etc., au avut-o în vedere și V. Păcală, P.H. Stahl și P. Petrescu⁹. În adevăr, stîna constituie cel mai simplu ocol pentru adăpostirea animalelor. De obicei, gardul ocolului rămînez la o formă rudimentară, fiind transportabil, în funcție de nevoile vărutului și ale gunoiului. Pentru vitele mari, mai ales, s-au construit adăposturi cu patru pereți. În condițiile pășoritului local (agricol) cu staul, strungă și stîna, și cu atît mai mult ale pășoritului pendulator și transhumant, pentru perioada vărutului oamenii au construit o colibă cu două funcții: aceea de „atelier” pentru prepararea produselor lactate și de adăpost pentru pășori. În condițiile pășoritului de pendulare dublă, — care implică existența unor așezări temporare în zona finațelor de pădure și de subpădure, unde în anotimpul călduros oamenii practică agricultura de munte, recoltează și adăpostesc („scutesc”) finul, iar în anotimpul friguros adăpostesc și hrănesc vitele și practică pădurăritul, lemnăritul, vînătoarea și pescuitul —, nu au mai fost suficiente vechile ocoluri simple, ci s-au construit ocoluri întărite. Așa au apărut gardurile puternice, ca și gardurile prevăzute cu acoperiș pentru adăpostirea („scutirea”) animalelor, pînă la grajdurile propriu-zise. Curtea întărită, cum era și natural, a trebuit să cuprîndă și locuința pentru adăpostirea celor care practicau agricultura de munte, recoltarea finului, pădurăritul, lemnăritul. Din felul cum era cuprînsă locuința în ocol au rezultat diferite variante ale gospodăririi cu curte închisă și întărită.

Pînă în prezent, problema epocii în care a luat naștere acest tip de gospodărie pe teritoriul României nu a fost urmărită decît tangențial¹⁰.

⁹ V. Păcală, *op. cit.*, p. 447—448; P. H. Stahl și P. Petrescu, *loc. cit.*, p. 218—219.

¹⁰ N. Dunăre, *Concluzii, în Arta populară din Valea Jiului*, p. 456—458; idem, *L'ancienelle et l'évolution ...*, *loc. cit.*

Această problemă a rămas deschisă și după apariția studiului în care P.H. Stahl și P. Petrescu recapitulează răspîndirea geografică și structura morfologică a gospodăriei cu curte închisă și întărită la români¹¹.

Cercetările noastre privind originea gospodăriei românești cu curte închisă și întărită — care se înfățișează cu toate caracterele unei întărituri destinate să ocrotească oamenii și avutul agricol-pastoral, atît împotriva fiarelor (în condițiile de odinioară ale vieții de munte și ale așezărilor izolate sau risipite, roite din cele inițiale), cît și împotriva unor incursiuni ocazionale — ne-au condus la următoarea explicație: a) această construcție gospodărească își are originea în cauze economice-sociale specifice locale, într-o formă incipientă datînd încă din epoca statului dac; b) pe această formă locală s-au altoit rînd pe rînd diferite influențe externe, începînd cu acelea ale civilizației greco-romane și ale imperiului roman însuși.

Privitor la germenii autohtoni, dacici, ai gospodăriei cu curte închisă și întărită, săpăturile arheologice din munții Orăștiei — învecinați cu Valea Sebeșului, Mărginenimea Sibiului și Valea Jiului, zone cunoscute pînă de curînd prin numărul mare de gospodării țărănești cu curte închisă și întărită — au pus în lumină următoarele elemente arhitectonice neîndoielnice, datînd din epoca statului sclavagist dac: a) planuri ale unor grupuri de gospodăria sau chiar ale unor *gospodării individuale dacice*, cărora, alături de funcții economico-socială obișnuită, le revenea și o „*funcțiune de pază și de împiedicare a pătrunderii vrăjmașului*“, după cum rezultă și din hărțile topografice publicate de acad. C. Daicoviciu, una referitoare la întreaga regiune, iar alta la sectorul Cetățuiei de la Costești¹²; b) constatarea unei preocupări îndătinată pentru amenajarea formelor de relief în vederea întăririi așezărilor gospodărești¹³; c) cunoașterea de către daci a unor procedee pentru construirea de castele-locuință, turnuri-locuințe și de întărire a zidurilor, *practicate „cu mult înainte de conflictul cu romanii*“¹⁴; d) descoperirea a numeroase *așezări gospodărești civile dacice* menite într-o anume măsură să apere trecerea către cetatea din fundul văii¹⁵; e) alături de locuințele propriu-zise și în serviciul acestora, în *ansamblul întăririi gospodărești erau nelipsite cămările de provizii*¹⁶.

Așadar, încă în epoca statului sclavagist dac au ieșit la iveală atît *funcția de apărare* a formelor inițiale de gospodărie cu curte închisă și întărită, cît și prezența a *două variante funcționale* de astfel de gospodării cu funcție de apărare: a) una mai veche și de proporții mai mari, asigurînd apărarea unui grup de familii și b) alta relativ mai nouă și de dimensiuni mai reduse, corespunzînd cu gospodăria izolată cu curte închisă și întărită.

¹¹ P. H. Stahl și P. Petrescu, *Gospodării românești ...*, loc. cit., p. 193—227.

¹² C. Daicoviciu, *Studiul topografic al așezărilor*, în C. Daicoviciu și Al. Fcenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 6, harta 1 și 2.

¹³ *Ibidem*, p. 6—29.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6, 19, 28—29.

¹⁶ *Ibidem*, p. 12.

Considerațiile privitoare la existența primei variante încă din timpul statului sclavagist dac își găsește o deplină confirmare în așezările fortificate, similare din punct de vedere funcțional, scoase la iveală de unele săpături arheologice în Asia Mică și Franța, care pledează pentru o vechime și mai mare decât epoca dacică și cu atât mai mult decât aceea a stăpînirii romane în Dacia și, respectiv, în Africa, după cum și în sprijinul poligenezei acestui mod de construire gospodărească. Astfel, în Anatolia, regiune asiatică situată în vecinătatea Europei și, implicit, în vecinătatea civilizației greco-romane de mai târziu, săpăturile arheologice întreprinse de James Mellaart au scos la iveală un sistem cu funcție de adăpost și apărare, constând dintr-o variantă arhitectonică populară, relativ similară cu acelea înregistrate mai târziu pe teritoriul Europei. Este vorba de așezări omenești cu *casele grupate* în jurul unor curți sau de-a lungul unor străzi largi. Cîte patru-cinci gospodării erau grupate în jurul unui sanctuar. *Curțile gospodăriilor erau largi*, ele servind pentru adăpostirea personalului domestic, a animalelor și a uneltelor. Funcția defensivă a zidului înconjurător prezintă o deosebită importanță. În caz de pericol, intrarea în casele de la marginea așezării se făcea numai prin acoperiș, cu ajutorul unei scări de lemn¹⁷. Tot astfel, M. Millotte menționează un cîmp fortificat din Jura de Nord, considerat printre cele mai vechi adăposturi preistorice *de această natură* din Europa¹⁸.

Apariția variantei a doua, de asemenea în condițiile statului sclavagist dac — de fapt forma propriu-zisă urmărită în cercetarea noastră — a fost înlesnită de mai mulți factori locali: a) situarea multor așezări civile carpo-geto-dacice în preajma pădurilor și în general în locuri ferite, care nu necesitau în mod inexorabil construirea de fortificații cu funcții de apărare colectivă; b) de unde și lipsa unor fortificații pentru așezarea ca totalitate, dar și nevoia unor întărituri de ordin gospodăresc individual; c) prin practicarea defrișărilor forestiere în scopuri economice (agricole, pastorale, meșteșugărești), luau naștere noi gospodării individuale mai mult sau mai puțin distanțate unele de altele; d) separarea familiilor mici, din cuprinsul mării familii patriarhale.

Pe lângă constatările puse în lumină de amplele rezultate arheologice din munții Orăștiei, la care ne-am referit mai sus, pentru relevarea primilor trei factori reținem o seamă de constatări privitoare la carpai din lungul Subcarpaților Moldovei. Cu toate că erau situate „*pe terasele joase ale apelor*”, așezările acestora n-au fost fortificate, intrucît erau „*apărate prin însăși poziția lor naturală*”, înainte de toate prin imensele păduri înconjurătoare¹⁹. Prin defrișări succesive s-au creat condiții pentru întemeierea de noi gospodării izolate, roite din cuprinsul vetrei obștești, cu nevoi specifice de apărare.

¹⁷ J. Mellaart, *Excavations at Catal Hüyük. 1963, Third Interim Report*, în *Anatolian Studies*, Ankara, 1964, vol. XIV, p. 40—42, fig. 1, 2, 11.

¹⁸ M. Millotte, *Un type d'habitat préhistorique dans le Jura du Nord: le camp fortifié de Besançon*, tom. II, fasc. 4, Géographie, 2. Réunies dans: *Notes de géographie agraire comtoise et montbéliardaise*, Besançon-Paris, 1955, p. 46—51.

¹⁹ Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în SCIV, 16, 1965, 4, p. 676—677.

Dar al patrulea factor, procesul de separare a familiilor mici, avea să joace un rol și mai important. Conform concluziilor istorico-sociologice al cercetătorului brașovean Giza Bakó, încă cu privire la secolul al III-lea e.n. se atestă *caracterul autohton* al populațiilor în sinul cărora s-a constatat procesul de separare a familiilor mici, în cadrul „marii familii patriarhale”²⁰. După desăvârșirea destrămării marii familii, familiile individuale rezultate urmau să constituie nucleul de bază al societății și, implicit, fiecare familie unică își avea propria gospodărie²¹. Această împrejurare este cu atât mai importantă, cu cât același stadiu de dezvoltare s-a întâlnit la populația autohtonă (carpi, daci apuseni, daco-romani) de pe întreg teritoriul Daciei, stadiu care constituia o *treaptă mai avansată a evoluției sociale* în raport cu cea a populațiilor migratoare²².

Din unghiul problemei cercetată de noi, condițiile social-economice mai vechi (în care predomina gruparea locuitorilor în mari familii patriarhale) erau mai favorabile construirii de așezări gospodărești sau centre colective fortificate; în schimb, procesul de separare a familiilor mici, organizate în gospodării individuale diferențiate și relativ izolate din punct de vedere teritorial, a constituit un factor activ în *generalizarea tipului de gospodărie țărănească cu curte închisă și întărită*.

În baza unor însemnate constatări și interpretări arheologice românești (acad. C. Daicoviciu, G. Bakó, Gh. Bichir etc.), europene (M. Millotte) și extraeuropene (J. Mellaart, J. Baradéz), se dovedesc neîntemeiate presupunerile după care ne-am afla în fața unui fenomen cultural de monogeneză, și anume: a) atât ipoteza mai veche, după care acest tip morfologic de gospodărie ar fi de origine germană²³, b) cât și opinia mai nouă, după care „locuința întinsă”, alcătuiind un complex de încăperi, „cu un plan ordonat”, ar fi „întocmai ca în arhitectura greacă”²⁴.

În schimb, apare pe deplin dovedită *existența unor forme incipiente autohtone de gospodărie cu curte închisă și întărită*, răspunzând necesităților și posibilităților specifice așezărilor și populației geto-carpo-dacice *dinainte de cucerirea romană*. În condițiile social-istorice din timpul și de după stăpânirea romană, concomitent cu acțiunea forțelor interne de evoluție, s-au ivit și în acest domeniu anumite condiționante externe, materializate prin altoirea formei autohtone cu elemente aparținând vechii civilizații romane (greco-romane). În cadrul acesteia din urmă, asemenea construcții gospodărești s-au caracterizat printr-o formă regulată patruleteră, cu fața încăperilor către

²⁰ G. Bakó, *Date cu privire la structura socială a carpilor din secolul al III-lea pe baza analizei planului arheologic al cimitirului de la Poienesti*, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 39–40.

²¹ Idem, *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sântana-Cerneahov din Transilvania*, în SCIV, 19, 1968, 1, p. 74–78.

²² Ibidem, p. 76, 78.

²³ K. Fuchs, *Die Törzburger Hausburgen*, în *Sitzungsberichte der Anthropogeographie-Gesellschaft in Wien*, 1902, p. 20–24; R. Vuia, *Cîteva observațiuni și constatări asupra păstoritului și tipurilor de case la români*, în *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, Cluj, 1922, I, p. 327; idem, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, Cluj, 1926, p. 90–91.

²⁴ R. Vulpe, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 246.

interiorul curții²⁵, sistem cunoscut în epoca romană²⁶. Construcții similare de factura morfologică a unor gospodării cu curte închisă și întărită, au ridicat romanii și în nordul Africii, așa cum rezultă din săpăturile întreprinse de arheologul francez Jean Baradèz, pe teritoriul Algeriei²⁷.

Nă aflăm evident în fața unui fenomen de poligeneză. Cît privește teritoriul României — dată fiind vechea corelație a acestui tip de construcție cu îndeletnicirea oieritului și creșterii vitelor (păstoritul carpatic montan bi-pendular, caracterizat prin iernarea vitelor în afara satului de baștină, în zona finațelor, practicat paralel cu agricultura de munte și cu pădurăritul) și cu așezările risipite (dezvoltate prin roire în multe din zonele noastre muntoase în condițiile formațiunilor social-economice anterioare), apariția unor forme inițiale, rudimentare de gospodărie de deal și de munte cu curte închisă și întărită poate fi și trebuie pusă, înainte de toate, în legătură cu existența tradiției autohtone și a necesităților locale stringente de ocrotire a avutului și vieții omenești. În aceste circumstanțe istorice, social-economice și etnografice, încă din perioada statului dacic, continuată cu perioada daco-romană și cu cea ulterioară, *populația autohtonă mai ales din raza zonelor muntoase și deluroase*, iar din cadrul acestora îndeosebi de pe versantul nordic al Carpaților Meridionali (Valea Jiului, Mărginenimea Sibiului, Țara Oltului, Țara Birsei), s-a găsit într-o situație (necesități economice și de autoapărare, materie primă, capacitate de a concepe și de a construi) în baza căreia *a trebuit să construiască și de fapt a și construit gospodării și clădiri din ce în ce mai bine apărute* și anume în forma gospodăriei cu curte închisă și întărită²⁸. Ca și în inima Munților Apuseni ai Transilvaniei, în munții Banatului și în Carpații Moldovei, este foarte probabil că forme analoge de arhitectură populară au apărut deopotrivă în Carpații Olteniei și ai Munteniei.

Faptul etnologic ca atare — dăinuirea și dezvoltarea acestor forme gospodărești închise și întărite printr-un ocol alcătuit din construcții de uz familiar sau economic — a fost impulsionat și de existența paralelă — de asemenea încă din epoca statului dacic — a unor forme de întărituri pentru apărare, de dimensiuni mai mari și cu funcții adeseori mai complexe, aparținând clasei dominante a epocii slavagiste, iar ulterior celei feudale (domnești, nobiliare, eclesiastice).

Pelingă cetățile dacice, construite înaintea și în timpul ocupației romane²⁹, mai amintim enumerativ cîteva: o așezare fortificată de pe Tîrnava Mare locuită deopotrivă în epoca bronzului, în epoca dacică și în aceea a stăpînirii romane în Dacia, pînă în secolul al XIII-lea³⁰; cetatea bizantină de la Păciul

²⁵ R. Vulpe, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 246.

²⁶ G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, Roma, 1957, pl. XXXIV; D. Vilceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păciul lui Soare (secolul al X-lea e.n.)*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 302.

²⁷ J. Baradèz, *Fossatum Africae. Recherches aériennes sur l'organisation des confins sahariens à l'époque romaine*, Paris, 1949, p. 11, 88, fig. B, p. 89, fig. B., 202, 206 fig. A, 207, 272 harta.

²⁸ Cf. N. Dunăre, *Arta populară din Valea Jiului*, p. 458.

²⁹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 1—29.

³⁰ K. Horedt, *Așezarea fortificată de la Șeica Mică (Mediaș)*, în *SCIV*, 15, 1964, 2, p. 187—204.

lui Soare, datînd din a doua jumătate a secolului al X-lea și construită prin imbinarea tehnicii bizantine de neîndoielnică moștenire romană („din planuri de blocuri ecarisate dispuse în sistemul cunoscut în epoca romană sub denumirea de *opus quadratum*“, pe alocuri în maniera greacă a sistemului *opus quadratum*) cu tradițiile și în condițiile specifice locale³¹; cetățile nobiliare prezente și în Țara Hațegului, Țara Birsei etc.; întăriturile făcute de țărani în jurul multor biserici satești, atestate în documentele medievale referitoare la sudul Transilvaniei încă din secolul al XIII-lea³²; din același secol, o formă de construcție comparabilă deopotrivă cu construcțiile întărite țărănești de lemn și cu cele nobiliare de piatră, și anume *o casă de lemn din Bistrița cu turn de piatră și o curte înconjurată de o incintă de piatră*³³; de un real folos pentru surprinderea încă a unui pas în procesul de *dezvoltare morfologică* a gospodăriei țărănești cu curte închisă și întărită a fost și construirea cetăților țărănești din secolul al XIII-lea³⁴; În continuare, mai menționăm: o fortificație de pămînt din vestul Cîmpiei Române, datînd din secolul al XIV-lea, amenajată concentric (din afară înăuntru) în formă trapezoidală, dreptunghiulară și pătrată, iar în ceea ce privește tehnica de construcție relevînd întemeierea *pe o îndelungată tradiție autohtonă*, continuată pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova³⁵; cetatea de pămînt de la Roman, din ultimul pătrat al secolului al XIV-lea, caracterizată prin amploarea spațiului destinat locuințelor (slujind deopotrivă intereselor civile) și întrucupînd *un gen autohton de fortificație, expresie a unor tradiții și condiții locale mai vechi*, continuat în Moldova medievală pînă în secolul al XVI-lea³⁶; tot la sfîrșitul secolului al XIV-lea, din nevoi de apărare „sînt fortificate și sate propriuzise“, iar altora, „chiar fără a fi fortificate“, li se încredințează sarcina de a veghea asupra incursiunilor otomane³⁷.

Practicarea de-a lungul mai multor orînduiri sociale a unor vechi ocupații caracteristice ținuturilor carpatice (agricultura de munte, pădurăritul, recoltarea finului în afara satului, păstoritul de pendulare dublă care implica iernarea vitelor în zona finațelor de pădure sau de subpădure *din afara așezărilor permanente de bază*), nevoile de apărare și de adăpostire a membrilor familiei și a bunurilor materiale agonisite în cursul anului (vite, fin, bucate etc.), au determinat ca aceste edificii țărănești închise și întărite, să constituie o necesitate permanentă în istoria modului de viață și a culturii materiale a populației autohtone. Din ansamblul cauzal nu pot lipsi o serie de împrejurări

³¹ D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 291—302.

³² V. Roth, *Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen*, în *Studien zur Kunstgeschichte*, Strassburg, 1905, p. 64—67; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 19.

³³ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 268—269.

³⁴ După cum relevă istoricul de artă V. Vătășianu, aceste cetăți țărănești dovedesc că în epoca aceasta (secolul al XIII-lea) „*există încă în Transilvania aproape pretutindeni o frâ-nime liberă, neaservită, cu drepturi de a-și ridica cetăți de apărare*“ (*op. cit.*, p. 268—269).

³⁵ N. Constantinescu, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zim-nicea)*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 731, 736.

³⁶ M. D. Matei, *Cîteva probleme de cronologie ridicate de cercetările din cetatea de pămînt de la Roman*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 506—507.

³⁷ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 740—741.

istorico-sociale care au contribuit la extinderea și perfecționarea tehnică a acestei forme arhitectonice populare, și anume: a) dezvoltarea economică a orașelor (bresle) și a satelor (îndeosebi avutul lor pastoral), datorită cărui fapt „se acordă o atenție tot mai susținută securității individuale, comunale, colective“, determinând totodată adâncirea concepției „despre apărarea vieții individuale și a avutului personal“ atât la orășeni, cât și la țărani³⁸; b) unele situații cauzate de luptele de clasă din epoca feudală; c) incursiunile turcești dinspre sud, care constituiau o amenințare continuă pentru populația ce exercita agricultura de munte, păstoritul, recoltarea finului, pădurăritul etc., în zona trecătorilor preferate pentru aceste incursiuni, cum erau în primul rând de-a lungul Jiului, spre a viza Hațegul și de-a lungul Ialomiței, spre a ținti Branul, zone în care de altfel acest tip arhitectonic a avut de la bun început o răspîndire de masă.

Recapitulînd cele arătate putem spune că apariția unor forme incipiente în epoca dacică și a unor forme evoluale în timpul stăpînirii romane în Dacia, ca și dezvoltarea ulterioară morfologică, structurală și funcțională a acestui tip arhitectonic au fost înlesnite de întrunirea următoarelor condiții economice și tehnice: anumite ocupații tradiționale specifice (păstoritul de pendulare dublă, agricultura de munte și de deal, pădurăritul *practicat la toate altitudinile*, recoltarea și depozitarea finului și a frunzelor pentru iernatul vitelor în zona fînațelor de pădure și de subpădure dinafara satului etc.)³⁹, tradiția milenară a unor forme populare de întărituri, prezența de-a lungul unui șir de secole a unor construcții nobiliare și eclesiastice cu fortificații (mănăstirile românești din Moldova, Muntenia și Oltenia; bisericile cetăți săsești și secuiești din Transilvania etc.) precum și o suficientă experiență acumulată de constructorii de case din lemn. Pe de altă parte, presupunem că și construcțiile nobiliare, *dar mai ales cele eclesiastice*, întărite, au menținut interesul practic pentru formele locale tradiționale de construcții populare cu curte închisă și întărită. De asemenea, este de presupus, că unele elemente arhitectonice ale celor mai vechi cetăți nobiliare, mănăstiri și biserici fortificate (a se compara, de exemplu, cu morfologia tradițională a zidului împrejmuitor fortificat de la mănăstirile Putna, Sucevița etc.) să fi exercitat o anumită influență în direcția îmbunătățirii continue a structurii morfologice a tipului de gospodărie cu ocol întărit, chiar și după îndelunga perioadă de cristalizare a lui, *după cum este foarte probabil și fenomenul invers*.

Secole de-a rîndul, și în marea majoritate a satelor românești s-a pornit, însă, de la necesitățile economice locale și de securitate a bunurilor materiale, fără să se imite arhitectura cetăților, bisericilor și mănăstirilor din perioada feudală. Populația din zonele forestiere de obicei de deal și de munte — silită prin specificul ocupațiilor tradiționale și prin împrejurările în care le deslășu-

³⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 478.

³⁹ N. Dunăre, *L'élevage pendulaire double dans la vie pastorale des pays carpathiques*, în *Études d'ethnographie et de folklore*. București, 1964, p. 86—94; idem, *L'élevage pendulaire double (bi-pendulaire) dans les économies ...*, p. 35—44.

rau —, în condițiile specifice epocii sclavagiste, perioadei de trecere la feudalism și apoi epocii feudale, a aflat în această gospodărie țărănească cu curte închisă și întărită o formă adecvată de arhitectură, care răspundea nevoilor sale. Această latură a tezei noastre, formulată întâia oară în concluziile monografiei etnografice referitoare la zona Valea Jiului⁴⁰, concordă cu aceea din studiul publicat ulterior de P. H. Stahl și P. Petrescu, după care „gospodăriile cu ocol întărit nu au apărut nici din întâmplare, nici din imitarea unor forme străine, ci din necesitățile imediate ale ocrotirii vieții și averii locuitorilor”⁴¹.

Deși, din cauza împrejurărilor grele în care se construiau, multă vreme aceste gospodării au fost reduse la proporții relativ minime, totuși alături de valoarea lor materială intrinsecă, intrucât morfologic corespundeau perfect scopului funcțional, deveneau valoroase și din punct de vedere artistic.

Considerațiile privitoare la vechimea acestui tip de construcție pot fi întregite în mod util cu unele date istorice-etnologice europene. Astfel la majoritatea popoarelor europene (romane, germanice, nordice, precum și la turci, greci, albanezi), acest tip de arhitectură populară capătă o răspîndire mai mare în perioada orînduirii feudale. Pe teritoriul Ungariei germenii unei astfel de gospodării îi constituie curțile închise („kerített udvar”) care ar data de la stabilirea ungarilor în Panonia⁴², probabil în urma contactului strîns cu populațiile vecine din Slovenia (Iugoslavia), din Stiria și de la nord de Dunăre (Austria), care acordau deosebită importanță creșterii vitelor în zona montană a finațelor.

Tot astfel, cum s-a presupus că în partea occidentală a Ungariei această gospodărie s-a dezvoltat sub influența populației din Austria (Stiria), s-ar putea presupune de asemenea, că în urma colonizării sașilor în Transilvania, aceștia să fi dat impuls răspîndirii variantei francone, cunoscută în așezările închise săsești și în general de șes.

Pentru o înțelegere mai cuprinzătoare a fenomenului etnografic cercetat pe teritoriul României, încercăm să-l situăm în ambianța lui europeană și extraeuropeană. Îndeosebi larga răspîndire a tipului de gospodărie cu curte închisă și întărită în Europa prezintă un real interes comparativ, istorico-etnografic.

Într-adevăr, forme arhitectonice populare închise cu ocol din toate părțile, adecvate protejării întregului avut gospodăresc, comparabile cu acelea de pe teritoriul României, s-au înregistrat cu ocazia diferitelor cercetări și în cuprinsul altor țări, mai frecvent în zonele muntoase ale acestora: în numeroase zone din *Italia* (Valle d'Aosta, Piemonte, Lombardia, Friule, Liguria, Istria, Abruzzo, sudul Toscanei, Latium, sudul Italiei, Sardinia), în *Portugalia* și *Spania*, în cantoanele romanice din Elveția (Grison-Graubünden, Ticino, Valais), în nordul *Franței*, în *Belgia* (Valonia și Flandra), în *Norvegia*, *Suedia*, *Finlanda* și *Danemarca*, în *Germania*, *Austria* (în raza Alpilor răsăriteni, la nord de Dunăre,

⁴⁰ N. Dunăre, *Concluzii*, loc. cit., p. 458.

⁴¹ P. H. Stahl și P. Petrescu, *Gospodăriile țărănești ...*, loc. cit., p. 224. V. și I. Pușcariu op. cit. p. 12.

⁴² Zs. Bálky, *Építkezés*, în *A magyarországi néprajza*, ed. a III-a, vol. I, Budapesta, 1941, p. 111.

Stiria), *Iugoslavia* (Slovenia) și *Ungaria* (în Transdanubia, ca și în vestul țării: zona Göcsej din județul Vas și împrejurimi), în *Cehoslovacia* (regiunea carpatică a Slovaciei) *Polonia* (munții Tatra, sud de Toruń etc.), în *Uniunea Sovietică* (Ucraina, Bielorusia, țările baltice, nordul Rusiei, Siberia), dar și în Turcia, Grecia, Albania etc.⁴³

În cursul unor călătorii de studii și cercetări peste hotare — în U.R.S.S. (Letonia), Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Austria, Italia, Elveția și Franța —, precum și dintr-o seamă de lucrări de specialitate referitoare la alte țări, am avut posibilitatea să constatăm nu numai răspîndirea acestui tip de gospodărie, cu curte închisă și întărită, în țările respective, dar și numeroasele lui variante morfologice, determinate de funcția social-economică, de condițiile materiale și geografice, de tradiția arhitectonică regională, adeseori relativ diferite. După toate probabilitățile, ne aflăm în fața unui fenomen cultural de poligeneză.

Cît privește funcția economică a acestui vechi tip european de gospodărie, se constată că la poporul român, la popoarele slave și la poporul ungar gospo-

⁴³ M. W. Barley, *The English Farmhouse and Collage*, Londra, 1961; Zs. Bátky, *op. cit.*, p. 117—118; R. Blanchard, *La Corse*, Grenoble, 1926 p. 94; E. E. Blomkvist, în *Vostocno-slavianskii etnograficeskii sbornik*, Moscova, 1956, p. 191—194; J. R. Bunker, *Das Bauernhaus in der östlichen Mittelsteiermark und in benachbarten Gebieten*, în *MAGW*, 27, 1897, p. 122; idem, *Das Bauernhaus in der Heanzerei (Westungarn)*, *loc. cit.*, 1895, vol. 25, p. 110; G. Baer și colaboratori, *Haus und Wohnung*, Basel, 1967, p. 41, fig. 104, 107, 108; J. C. Baroja, *En la campina de Córdoba*, Madrid, 1956; N. Dunăre, *Concluzii, în Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 454—458; S. Erixon, *Svensk byggnads kultur*, Stockholm, 1947, p. 657, 665, 709; A. Fiedler — J. Helbig, *Das Bauernhaus in Sachsen*, Berlin, 1967, p. 22, 68—71, 86—87, fig. 63, p. 104; F. Galhano, *Casas de pálio fechado de concelho de Paredes*, Coimbra, 1957, p. 3—14; V. Geramb, *Volkskunde der Steiermark*, Viena, 1926, p. 8—9; F. Gönczi, *Göcsej káposzatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*, Kaposvár, 1914, p. 58—67; A. Haberlandt, *Volkskunde des Burgenlandes. Hauskultur und Volkskunst*, în *Österreichische Kunsttopographie*, Viena, 1935, vol. XXVI, p. 12; idem, *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs*, Viena, 1953, vol. I, p. 118—119; K. Kogutowitz, *Dunántúl és Kisalföld*, Seghedin, 1930, vol. II, p. 186, 187, 197, 202; V. Frolec, *Kulturelle Beziehungen in der volkstümlichen Baukunst in der Karpathen*, în *Slovensky Národopis*, Bratislava, 1968, an. XVI, nr. 1, p. 169—198; Sona Kovacovičová, *Änderung der Siedlungstypen, Zentren und Dominanten der Dörfer in der Slowakei in der letzten Jahrzehnten*, în *Slovensky Národopis*, 1966, an. XIV, nr. 4, p. 626, 634—635; idem, *Historicnost a typickost ľudovej architektúry na Slovensku*, *loc. cit.*, 1967, XV, 3, p. 417—453; P. Michelsen, *The Investigation of Old Rural Buildings*, în *Dansk Folkemuseum-Frilandsmuseet. History and Activities*. Axel Steensberg in honour of his 60th birthday 1st June 1966, Copenhagen, 1966, p. 56—58; A. I. Robakidze, *Habitations et villages de montagnards de la Géorgie dans le passé et de nos jours*, Paris, 1964; J. Robert, *La maison rurale permanente dans les Alpes françaises du Nord*, Tours, 1939, I, p. 138—139, 448—449; II, p. 139; P. H. Stahl, *Planurile caselor ...*; P. H. Stahl și P. Petrescu, *Construcțiile*, *loc. cit.*; idem, *Gospodării românești ...*, *loc. cit.*, p. 199, 209; H. Stigum, *Haustypen und Baugeschichte*, în *Jro-Volkskunde*, München, f.a., p. 183—191, fig. 214, 215, 239; Drahomira Stránská, *Príspevky o lidových stavbách pod Tatrami*, în *Národopisný Vestník*, Praha, 1936, an. 27—28, p. 44—82; Ig. Tolczek, *Chalupy polskie*, Varșovia, 1958, p. 28—30, fig. 44 și 45; P. Toschi și colabor., *Il folklore, tradizioni, vita e arti popolari*, în *Conosci l'Italia*, vol. XI, Milano, 1967, p. 48—50, fig. 100; A. J. Toynbee, *L'Histoire. Un essai d'interprétation*. Abrégé par C. Sowervell, Paris, 1951, p. 81; Maria Trawinska, *Zagroda chłopska w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław-Varșovia-Cracovia, 1968, p. 15, 59, 74—75, 80 etc., precum și cercetările noastre pe teren în țară și în U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Italia, Elveția, Franța, Austria.

dăria cu curte închisă și întărită a corespuns necesităților izvorite din interferența unor ocupații tradiționale practicate ca surse materiale complementare, în formele specifice de valorificare înlesnite de mediul geografic al zonelor muntoase și forestiere: păstoritul (indeosebi de pendulare dublă), agricultura (de munte), pădurăritul, vânătoarea, albinăritul, pescuitul.

La toate aceste popoare, locuitorii din cuprinsul gospodăriei cu curte închisă și întărită alcătuiesc o unitate economică familială.

Variantele aceluiași tip de gospodărie, la popoarele germanice s-a caracterizat însă printr-o funcție economică complex-agricolă generalizată oriunde a fost posibil în toate mediile geografice (șes, deal, munte), precum și în ambele medii sociale (orașe, sate). Corelația acestui tip arhitectonic cu recoltarea și depozitarea finului pentru iernatul vitelor în afara vetrei satului s-a întâlnit mai rar (de exemplu, la nord de Dunăre în Austria, ca și în Transdanubia din Ungaria etc.). De obicei, în satele ca și orașele germane, austriece, daneze etc., gospodăriile respective se întâlneau într-o înlanțuire neîntreruptă de curți, situate de o parte și de alta a șoselei. Ori din ce material ar fi construite (din lemn, din piatră, cărămidă etc.), porțile și peretele exterior asigurau întărirea gospodăriei față de uliță, iar șura o închidea în spate. De aproape un secol porțiunea posterioară este adeseori lipsită de această întărire.

La popoarele și grupele de populație romanice occidentale cercetate de noi (din Italia, Franța și Elveția), pe lângă asemănări, am înregistrat și unele diferențieri funcționale. Gospodăria cu curte închisă și întărită a acestora a fost întâlnită numai în cadrul vieții economice rurale, ca și la poporul român. În raza orașelor s-a întâlnit foarte rar, iar astfel de cazuri doar în zonele agricole extravilane. Din punct de vedere social mai adăugăm constatarea făcută în Italia și în cantonul Ticino din Elveția, că în cuprinsul acestor gospodării, pe lângă familia proprietarului de pământ, mai locuiește și familia colonului sau a angajatului, care lucrează pământul.

În ceea ce privește funcția economică, în zonele de munte această gospodărie servește deopotrivă activităților pastorale (depozitarea finului, iernarea vitelor, prepararea produselor lactate etc.) și celor agricole, în vreme ce în zonele de șes și de deal — unde a fost de asemenea, destul de răspândită — greutatea specifică a economiei zootehnice a scăzut mult în favoarea celei agricole. Astfel, în mijlocul unor culturi agricole din nordul Italiei (Lombardia, Piemonte) am observat gospodării cu curte închisă și întărită de factură modernă (care dezvoltă desigur tipul tradițional), construite în formă pătrată, dreptunghiulară, poligonală sau neregulată.

Spre deosebire de varianta constatată la sașii din Țara Birsei, de pe Tîrnave, din zona Bistrița-Năsăud, Banat sau din părțile Sibiului, ca și la ceangăii din Țara Birsei, formele dezvoltate în arhitectura populară românească au pornit de la necesitățile materiale specifice, reclamate de unele așezări temporare, *situate în afara așezărilor omenesti permanente de bază*, și anume în zona finajelor și a agriculturii de munte, relevind caracterul unor gospodării individuale izolate, avînd curtea închisă și întărită, soluționînd în mod separat nevoile de adăpost asigurat și de apărare. În schimb, formele practicate în arhitectura populară germană, daneză, norvegiană, suedeză, finlandeză etc.,

sau acelea dezvoltate sub această înfrîurire, cel puțin în ultimul secol au fost construite exclusiv în cuprinsul așezărilor permanente, iar edificarea acestora se caracterizează printr-o strînsă înlanțuire casă de casă cu fața la ulița satului, adesea casa vecinului făcînd inutilă construirea unuia din zidurile despărțitoare perpendiculare pe poartă.

Prezent în mai multe zone etnografice din România și chiar în mai multe țări și la mai multe popoare europene (portughezi, spanioli, italieni, francezi, elvețieni, belgieni, nordici, germani, austrieci, unguri, albancezi, greci, turci), acest tip cunoaște tot atîtea variante morfologice de realizare cu nuanțe ce conturează unele diferențieri nu numai naționale, dar chiar zonale, explicabile prin poligenеза și prin largă răspîndire a fenomenului (din Portugalia și Spania, din sudul Italiei și din Franța, în țările scandinave și pînă la Marea Baltică în nordul Rusiei și în Siberia, pînă în sudul Peninsulei Balcanice, iar în trecut în Anatolia, nordul Africii etc.).

În încheiere, se poate considera că vechimea pe teritoriul României, din epoca dacică și din timpul stăpînirii romane, precum și poligenеза acestui tip arhitectonic popular, au aflat o deosebită confirmare și în întîlnirea unor forme comparabile — cu funcții relativ asemănătoare —, din timpul cuceririi romane în Africa de Nord sau cu cîteva milenii în urmă pe teritoriul Asiei Mici, învecinate cu Europa.

În acest studiu am încercat un pas mai departe, față de considerațiile noastre anterioare, cînd ne-am întemeiat pe cercetarea monografică a zonei etnografice Valea Jiului, ca și pe studierea păstoritului de pendulare dublă și a agriculturii montane la români și la popoarele învecinate cu noi, din raza Carpaților Nordici⁴⁴. Considerăm că indicațiile de față referitoare la răspîndirea europeană, la funcția social-economică și la morfologia acestui tip de arhitectură populară pot asigura un cadru mai larg pentru abordarea problemei datării gospodăriei cu curte închisă și întărită la români. La această nouă cercetare am fost obligați și de faptul că ne aflăm în stadiul final al unei alte monografii etnografice, referitoare la Țara Bîrsei. Gospodăria cu curte închisă și întărită a constituit și continuă să constituie și pentru acest ținut o componentă a specificului său etnografic.

Pentru abordarea acestei probleme am avut în vedere interferența geografică, istorică și funcțională a fenomenelor etnografice, răstîngerea explicațiilor obținute într-un domeniu asupra înțelegerii cauzalității și evoluției altor fapte de cultură și artă populară coexistente în timp pe același teritoriu, fapte deosebit de importante în explicația etnografică. Dobîndirea noilor rezultate asupra problemei, vor contribui la o mai cuprinzătoare înțelegere a celorlalte probleme de cultură și artă populară românească dezvoltate în cursul timpului în ținutul Bîrsei.

⁴⁴ N. Dunăre și colaboratori, *Arta populară ...*, p. 73–74, 454–458; N. Dunăre, *L'élevage pendulaire double dans la vie pastorale des pays carpathiques*, loc. cit., p. 86–94, 165–168; idem, în *Symposium-Organisation du musée ethnographique en plein air*, București, 1966, vol. II, p. 172–178.

LEGENDA SCHIȚELOR

I. Locuința: 1 a — cameră, 1 b — bucătărie, 1 c — tindă,
1 d — cămară, pivniță, 1 e — hambar, magazie, 1 f —
căsuță. B — brânzărie.

II. Acrețuri: 2 a — grajd de vite, 2 b — grajd de oi,
2 c — șură, fînar, 2 c' — șopron pentru căruță, unelte,
2 d — coteț, 2 e — ocol pentru oi, 2 f — arie, curte,
bătătură;

III. Felul gardului: 3 a — gard subțire, 3 b — gard masiv.

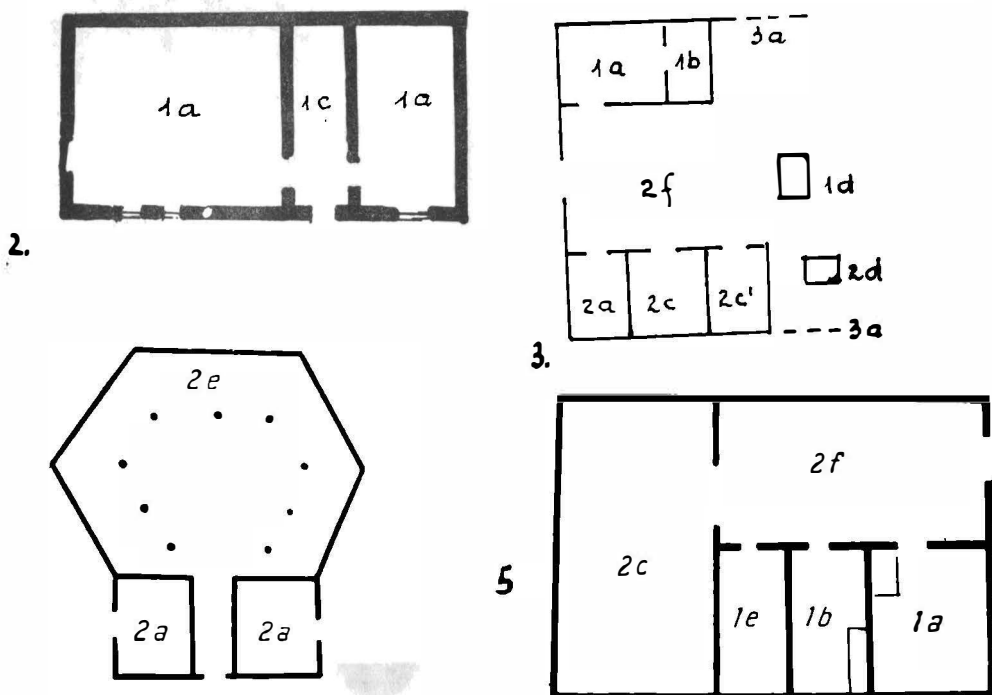
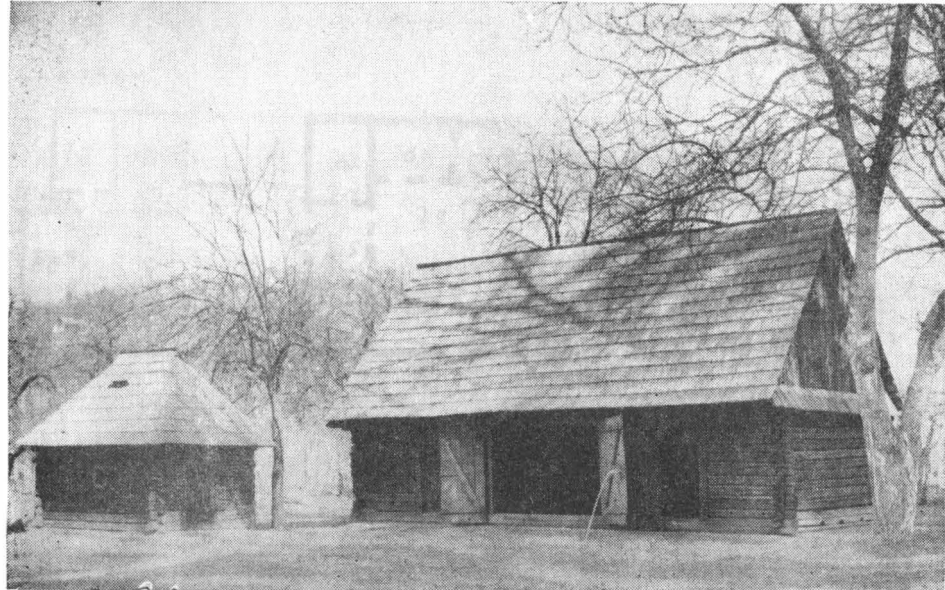

Fig. 1. Forme premergătoare de gospodărie jărănească cu curte închisă și întărită, întâlnite pe teren:

1. Adăpost pentru om (hodăiță) și adăpost pentru animale (hodaie) din zona fînațelor, satul Șimon, comuna Bran, Țara Bîrsei. Muzeul Cetății Bran, Secția etnografică în aer liber. Foto. I. Hozoc.
2. Casă (colibă) din zona agriculturii de munte și a fînațelor de pădure, Sohodol-Bran, anul 1940. Muzeul Cetății Bran, Secția etnografică în aer liber.
3. Gospodărie cu curte închisă pe trei laturi (Franța, bazinul de Bonneville). P. Méjean, J. Robert.
4. Adăpost întărit pentru animale în zona fînațelor secolul XIX. Apud: monografia etnografică „Arta populară din Valea Jiului”, 1963, p. 174; V. Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, 1915, p. 447–448.
5. Idem. *Enciclopedia de Sus* (Grison, Graubünden), Elveția.

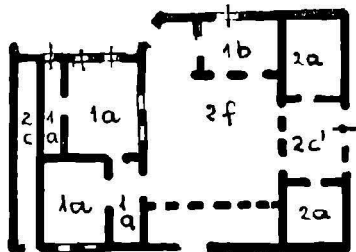

Fig. 2. Gospodărie ȧărănească cu curte închisă și întărită în Ȧara Birsei:

1. Din satul Peșlera (anul 1843), subzona Bran, Ȧara Birsei. Muzeul Cetății Bran, Secția etnografică în aer liber.
2. Idem, foto. 1. Hozoc.
3. Idem, văzută lateral.

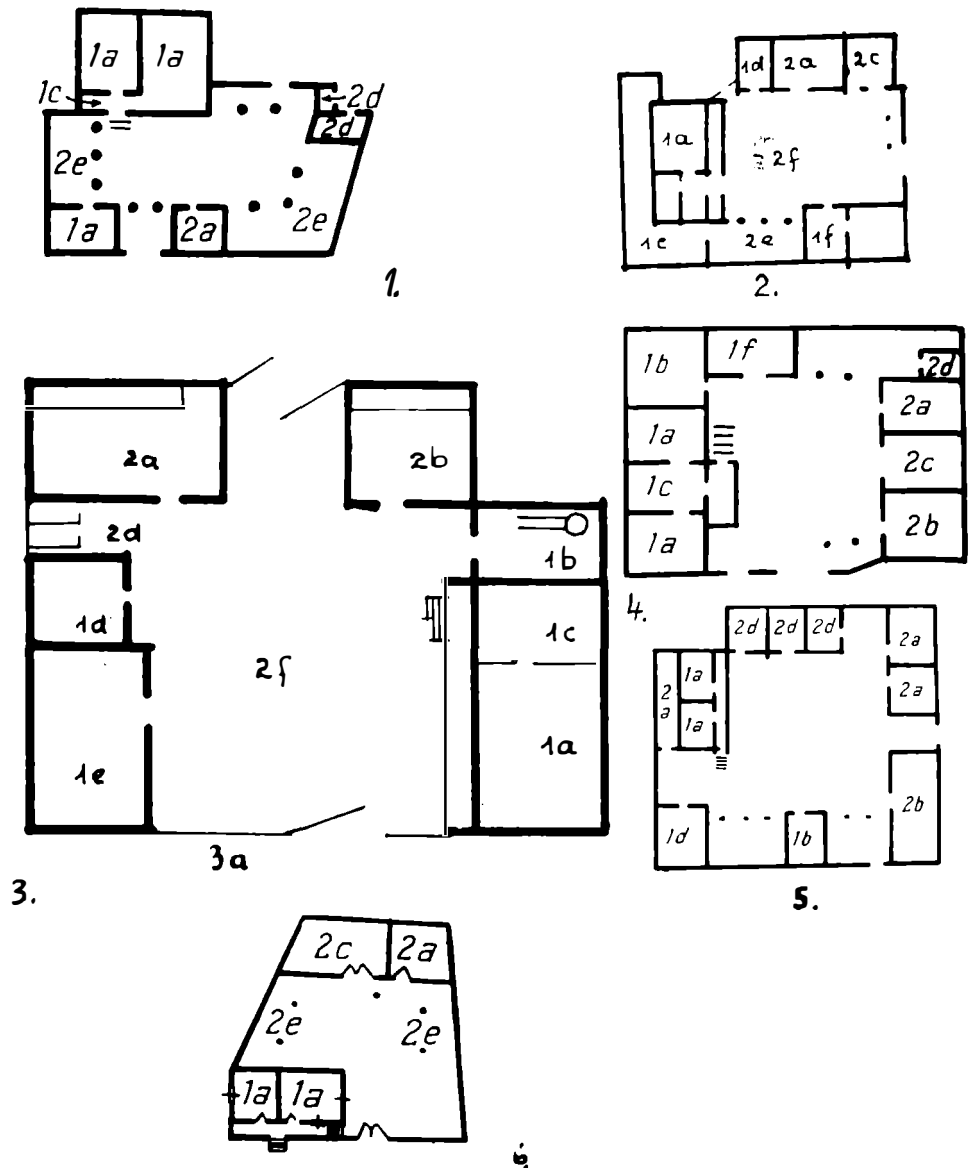

Fig. 3. Alle variante de gospodării țărănești de pe teritoriul României:

1. Gospodărie veche cu curte închisă și întărită (inceputul secolului XIX). Valea Jiului, P. Petrescu.
2. Idem, Fundul Moldovei. P. H. Stahl, P. Petrescu.
3. Idem, Banat. P. Petrescu.
4. Idem, Mărginenimea Sibiului.
5. Idem, Apud: Monografia etnografică „Arta populară din Valea Jiului”, p. 168.
6. Idem. Apud: Monografia etnografică „Arta populară din Valea Jiului”, p. 172.

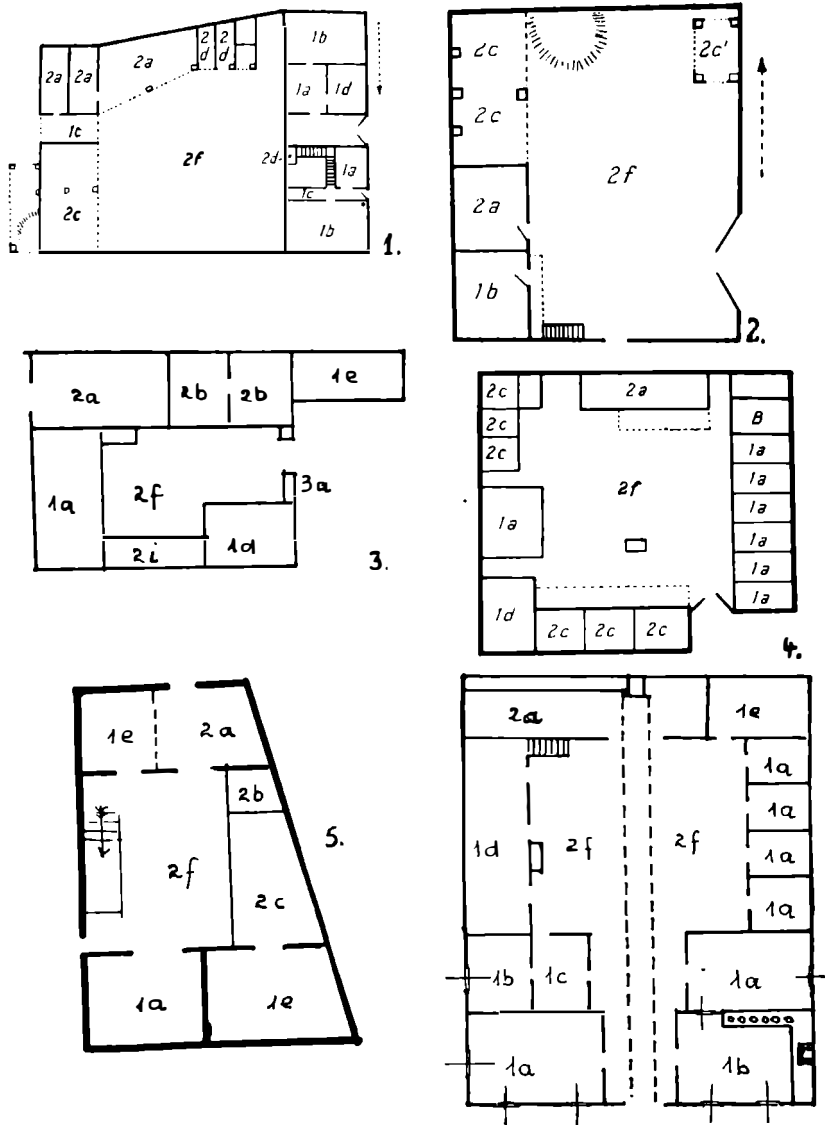

Fig. 4. Gospodării ȣărănești cu curte închisă și ȣntărită la popoarele romanice occidentale:

1. Lombardia, Italia.
2. Piemonte, Italia.
3. Mens-Trieves, Franța. J. Robert.
4. Ticino-Elveția; Lombardia, Liguria, Istria, Sudul Toscanei, Latium, Abruzzo, sudul Italiei.
5. Paredes, Portugalia. F. Galhano.
6. Gospodărie de cultivator de măsline cu curte închisă și ȣntărită, zona Córdoba, Spania, J. Baroja.

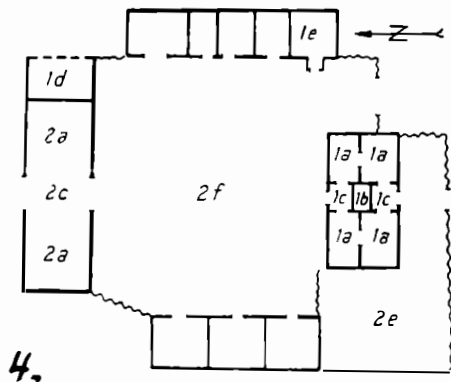
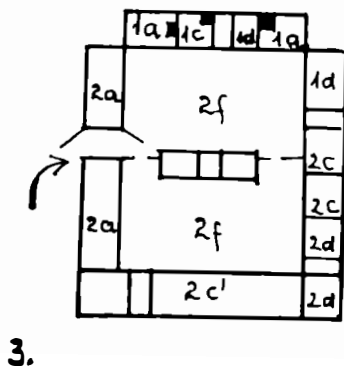
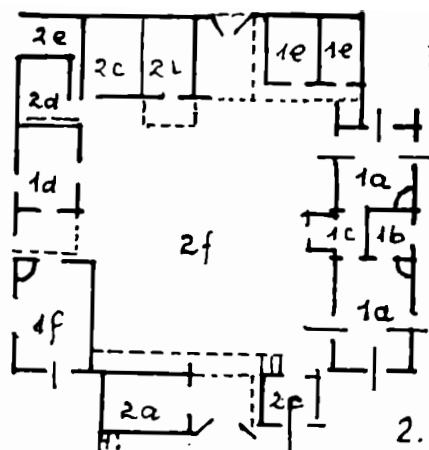
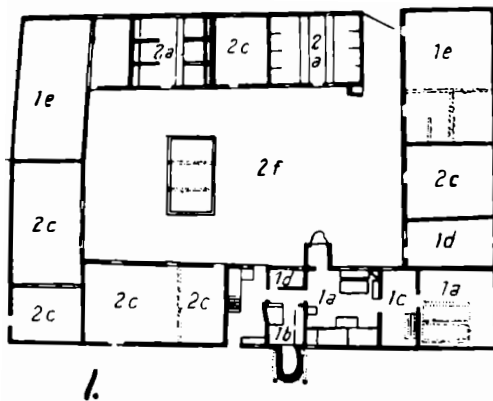

Fig. 5. Gospodăriile țărănești cu curle închisă și întărită în alle țări europene:

1. Danemarca. P. Michelsen.

2. Dalarna, Suedia. S. Erixon.

3. Finlanda. A. Kolehmainen.

4. Sud de Torun, Polonia. Maria Eryczowa.

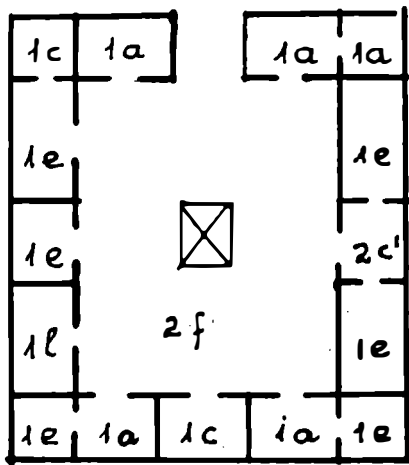
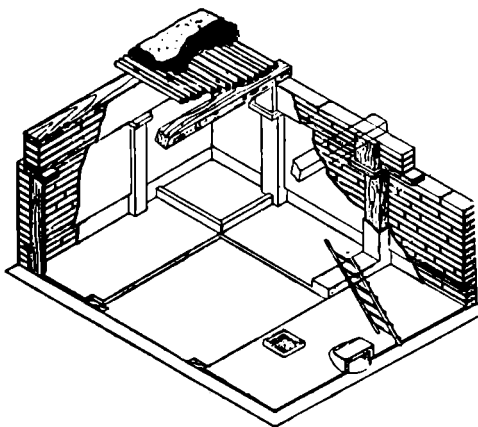

Fig. 6. *Forme extraeuropene de construcții cu curte închisă și întărită:*

1. Așezare omenească alcătuită din case grupate în jurul unei curți, milenul IV î.e.n. (Anatolia, Asia Mică). J. Mellaart.

2. Schița unei astfel de case. Se remarcă scara mobilă. J. Mellaart.

3. „Mansio”, magazie romană cu curte închisă și întărită, din Africa de nord, în care se depozita ulei de măsline și vin (epoca romană). J. Baradéz.

BEITRÄGE ZUR UNTERSUCHUNG DES RUMÄNISCHEN BAUERN HAUSES MIT GESCHLOSSENUM UND BEFESTIGTEM HOF

(ZUSAMMENFASSUNG)

Das Bauernhaus mit geschlossenem und befestigtem Hof besteht aus einer Gruppe von Gebäuden — Wohnhaus, Ställe für Gross- und Kleinvieh, Scheune, Vorratskammer u.a. — , die so angeordnet sind, dass sie den Hof ganz umschliessen. Der Grundriss dieses althergebrachten Baukomplexes weist verschiedene geometrische Formen auf: Quadrat, Rechteck, Trapez oder Vieleck mit 5—9 gleichmässig oder verschieden langen Seiten. Daher erscheint die Bezeichnung „Vierkandt“ oder „Cour carrée“, die diesen Wohnbauten von einigen Forschern gegeben wird als unzutreffend. Dieser Bauernhof zeigt alle Merkmale einer Befestigung zum Schutze der Menschen und der landwirtschaftlich-viehzüchterischen Güter sowohl gegen Raubtiere als auch gegen Übeltäter. Er entsprach besonders den Notwendigkeiten die sich aus der Überschneidung mehrerer Beschäftigungen ergaben: Wanderviehwirtschaft, Gebirgsländwirtschaft, Waldwirtschaft u.a. und entwickelte sich besonders im Zusammenhang mit der Überwinterung des Viehes auf den Waldweiden ausserhalb des Dorfkerns.

Dieser Wirtschaftsbau hat seinen Ursprung in den besonderen örtlichen wirtschaftlich-sozialen Gegebenheiten und stammt — in seinen Anfängen — noch aus der Zeit des dakischen Staates. Zur ursprünglichen Form gesellten sich im Laufe der Zeit verschiedene auswärtige Einflüsse, zuerst solche der griechisch-römischen Kulturwelt und insbesondere des Römischen Reiches. Schon in der Zeit des dakischen Staates ist die Verteidigungsbestimmung der Urform dieser Hofanlage erkennbar, und schon damals treten zwei funktionsbedingte Varianten auf. Die eine, ältere und grössere Variante, die zur Verteidigung von mehreren Familien bestimmt war, und eine im Verhältnis dazu neuere und von geringeren Ausmassen, die der Einzelfamilienwirtschaft entspricht. Diese Bauformen werden sowohl was die Dauer als auch was die Entwicklung betrifft durch das gleichzeitige Bestehen von grösseren und komplexeren Verteidigungsbauten der jeweils herrschenden Klasse — den Sklavenhaltern zur Zeit des dakischen Staates und später der Feudalherren (Fürsten, Adlige, Kirche) beeinflusst.

Das Bauernhaus mit geschlossenem und befestigtem Hof ist auf dem Gebiete Rumäniens sehr verbreitet: im Banat, im Tale des Jiu (Schiltal), in der sogenannten „Märginime“ bei Sibiu (Hermannstadt), im Tale des Sebeş (Mühlbachtal), am mittleren Lauf des Olt (Alt), in dem sogenannten „Țara Oltului“ (Altland), im Burzenland (Țara Birsei), in der Gegend der Grossen

und der Kleinen Kokel (Tirnavă Mică und Tirnavă Mică), in der Gegend von Bistrița-Năsăud (Bistritz-Nassod), im Siebenbürgischen Erzgebirge oder den Westkarpaten (Munții Apuseni), im Norden der Moldau, usw.

Die Untersuchungen des Verfassers ergaben einige typische Unterschiede nach Aufbau und Bestimmung zwischen den von den Rumänen und den mitwohnenden Sachsen entwickelten Varianten. Die von der rumänischen volkstümlichen Baukunst entwickelten Formen nahmen Rücksicht auf die Belange von zeitweiligen Niederlassungen in der Zone der Almen und der Gebirgslandwirtschaft, die ausserhalb des Weichbildes des Dorfes lagen. Hingegen sind die in der sächsischen Bauweise — sowie in der der Csangós des Burzenlandes errichteten Wirtschaftshöfe — zumindest in den letzten hundert Jahren — ausschliesslich in Daueransiedlungen (in Dörfern) anzutreffen. Bei dieser Bauweise ist ein Haus an das andere gereiht, mit der (befestigten) Seite gegen die Dorfstrasse zu.

Das Bauernhaus mit geschlossenem und befestigtem Hof ist in mehreren ethnographischen Zonen Rumäniens und sogar in mehreren Ländern und bei mehreren europäischen Völkern verbreitet. (Bei den Spaniern, Portugiesen, Franzosen, Italienern, Schweizern, Belgiern, Deutschen, Dänen, Norwegern, Schweden, Finnen, Balten, Slawen, Österreichern, Ungaren, Albanern, Türken, Griechen usw.) In weit zurückliegender Vergangenheit kommt diese Bauweise in Kleinasien, Nordafrika und in Dazien vor. Durch diese weite Verbreitung kommt es zu entsprechend vielen Varianten mit nicht nur nationalen, sondern sogar zonalen Unterschieden, die auch durch die Polygenesis dieses Bautyps erklärbar sind (in Portugal und Spanien, in Frankreich und im Süden Italiens, in den skandinavischen Ländern bis zur Ostsee, im Norden Russlands und in Sibirien, bis zum Süden der Balkanhalbinsel, sowie — in der Vergangenheit — in Anatolien, im Norden Afrikas usw.).

Das Alter dieses Bauernhauses auf dem Gebiete Rumäniens, aus der Zeit der Daker und der römischen Herrschaft, sowie die Polygenesis dieses volkstümlichen Bautyps werden besonders bestätigt durch vergleichbare Bauformen ähnlicher Bestimmung aus der Zeit der Eroberung Nordafrikas durch die Römer sowie von jahrtausendealten Bauformen aus dem Europa benachbarten Kleinasien.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Zeichenerklärung I. *Wohnung*: 1 a — Wohnraum; 1 b — Küche; 1 c — Vorraum, Flur; 1 d — Speisekammer, Keller; 1 e — Vorratskammer, Lagerraum; 1 f — Fläuschen. B — Käserei. II. *Wirtschaftsgebäude*: 2 a — Viehstall; 2 b — Schafstall; 2 c — Scheune, Heuboden; 2 c' — Schuppen für Wagen und Geräte; 2 d — Schweinekoben; 2 e — Schafhürde; 2 f — Tenne, Hof, Auslauf des Viehs; III. *Umzäunung*: 3 a — einfacher Zaun; 3 b — fester Zaun.

Abb. 1. *Vorläufer des Bauernhauses mit geschlossenem und befestigtem Hof, im Gelände.*

1. Wohnhaus („hodăiță“) und Viehstall („hodaie“) in der Almenzone, Dorf Șimon, Gemeinde Bran (Törzburg), Burzenland. Museum des Schlosses Bran, ethnographische Abteilung im Freien. Foto I. Hozoc.

2. Haus („colibă“) aus der Zone der Berglandwirtschaft und der Waldweiden, Sohodol-Bran, Baujahr 1940. Museum des Schlosses Bran, ethnographische Abteilung im Freien.

3. Bauernhof, an drei Seiten geschlossen (Frankreich, Becken von Bonneville). P. Méjean, J. Robert.

4. Umzäunter Stall aus der Almenzone, 19. Jahrhundert. Nach der ethnographischen Monographie „Arta populară din Valea Jiului“ (Die Volkskunst im Schiltale), 1963, S. 174; V. Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, 1915, S. 447–448.

5. Wie oben, Oberengadin (Kanton Graubünden, Schweiz).

Abb. 2. *Bauernhaus mit geschlossenem und befestigtem Hof im Burzenland.*

1. Haus aus dem Dorfe Peștera, Baujahr 1843, Zone Bran, Burzenland, Museum des Schlosses Bran, ethnographische Abteilung im Freien.

2. Dasselbe Haus, Vorderansicht, Foto I. Hozoc.

3. Dasselbe Haus, Seitenansicht.

Abb. 3. *Andere Varianten von Bauernhäusern auf dem Gebiete Rumäniens:*

1. Altes Bauernhaus mit geschlossenem und befestigtem Hof vom Anfang des 19. Jahrhunderts, Schiltal, P. Petrescu.

2. Wie oben, aus dem Dorf Fundul Moldovei, P. H. Stahl, P. Petrescu.

3. Wie oben, aus dem Banat. P. Petrescu.

4. Wie oben, aus der Umgebung von Sibiu (Hermannstadt).

5. Wie oben, aus der ethnographischen Monographie „Arta populară din Valea Jiului“ (Die Volkskunst im Schiltale) Seite 168.

6. Wie oben, im selben Werk, S. 172.

Abb. 4. *Bauernhaus mit geschlossenem und befestigtem Hof bei den romanischen Völkern:*

1. Lombardei, Italien.

2. Piemont, Italien.

3. Mens-Trieves, Frankreich. J. Robert.

4. Tessin-Schweiz; Lombardei, Ligurien, Istrien, Süden von Toskana, Latium, Abruzzen, südliches Italien.

5. Paredes, Portugal. F. Galhano.

6. Haus eines Olivenbauern mit geschlossenem und befestigtem Hof, Gegend von Cordoba, Spanien, J. Baroja.

Abb. 5. *Bauernhäuser mit geschlossenem und befestigtem Hof in anderen europäischen Ländern:*

1. Dänemark. P. Michelsen.

2. Dalarne, Schweden. S. Erixon.

3. Finnland, A. Kolehmainen.

4. Aus der Gegend südlich von Thorn, Polen. Maria Fryczowa.

Abb. 6. *Menscheuropäische Bauformen mit geschlossenem und befestigtem Hof:*

1. Menschliche Ansiedlung bestehend aus um einen Hof angeordneten Häusern aus dem 4. Jahrtausend v.u.Zr. (Anatolien, Kleinasien). J. Mellaart.

2. Skizze eines Hauses aus dieser Ansiedlung. Man beachte die bewegliche Leiter. J. Mellaart.

3. „Mansio“, römisches Vorratsgebäude mit geschlossenem und befestigtem Hof aus Nordafrika, wo Öl, Getreide und Wein aufbewahrt wurden (aus der Römerzeit). J. Baradèz.

MEȘTEȘUGURILE ÎN ZONA BRANULUI ÎN SECOLELE XIV—XVIII

de CONSTANTIN POPESCU

Cercetarea și exemplificarea în Muzeul Etnografic în aer liber de la Bran a multiplelor aspecte de viață materială și spirituală din zona cu același nume, ne-au prilejuit un studiu al documentelor emise în legătură cu domeniul și hotarul Cetății Branului.

În cele ce urmează ne propunem ca din contextul numeroaselor informații documentare — legate în majoritate de aspecte administrativ-jurisdicționale și de servituțiile feudale — să reținem unele știri ce privesc dezvoltarea meșteșugurilor locale între secolele XIV și XVIII.

Sfera în care acestea apar și se dezvoltă e în strinsă legătură cu valorificarea resurselor naturale pentru asigurarea mijloacelor de existență. Lemnul pădurilor din apropiere, prelucrarea unor mari cantități de lână obținută de la numeroase turme de oi bărsane, realizarea unor construcții cu variate scopuri funcționale, iată numai câteva din domeniile în care locuitorii satelor brănene au dovedit multă pricepere în iscodirea unor procedee și instalații tehnice populare.

Cele mai vechi știri ce privesc practicarea unor meșteșuguri specializate le aflăm în legătură cu morile. Acestea sînt întreprinderi proprii ale domeniului cetății, care se clădesc pe cheltuiala castelanului, întreținerea iazurilor căzînd în sarcina țăranilor. La început acestea asigurau necesarul pentru personalul cetății dar în curînd ele vor produce și pentru vînzare¹.

Prima știre despre acestea o avem din anul 1395, cînd, în actul de separare a satului Tohan din domeniul feudal Bran, e pomenită existența unei astfel de mori². În anul 1460 funcționa la poalele cetății o moară pentru malț, produs ce era transportat la Brașov o dată cu mari cantități de hrișcă și mei³.

Dezvoltarea morăritului atrage după sine o creștere simțitoare a veniturilor cetății; astfel între anii 1598—1599 au fost obținute de la acestea 534 găleți de griu și 253 găleți de malț⁴, cu toate că unele mori erau arendate țăranilor, așa cum s-a întîmplat în anul 1833⁵.

¹ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I, București, 1967, p. 341.

² Arh. st. Brașov, Fond Magistratul Brașov, Colecția Fronius, I, 27.

³ *Ibidem*, I, 30.

⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 341.

⁵ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Seria Actele Magistratului, anul 1843, nr. 318.

Creșterea suprafețelor satelor pe văile și terasele culoarului depresionar, va impune construirea unor noi mori pentru evitarea transportului produselor la mari distanțe. În anul 1749 se construiește o instalație nouă „mai sus de Bran”⁶ iar în anul 1758 o alta, în legătură cu care castelanul cetății și-a manifestat nemulțumirea, deoarece acestea scăpau de sub controlul său efectiv⁷. Ele erau totuși în supravegherea inspectorilor dominali, care stabileau eventualele stricăciuni și necesități de reparații, încasau taxele obișnuite și în special decima de la grâu⁸. Tot din această vreme avem știri și despre repararea unei mori vechi la Bran, pentru care fierul de roți a fost adus de la Trascău.

O descriere sumară a morilor arată că acestea erau construcții de sine stătătoare, amplasate în apropierea surselor de apă, cu interiorul compartimentat în: tindă, încăperea instalațiilor, podul morii acoperit cu șindrilă. În anii 1776 și 1780 Radu Moraru din Tohan „repară tinda morii, roata de moară, roata de măsele, un fus”, iar pentru șindrilitul podului morii „are nevoie de 5000 șindrilă și 900 cuie”. Instalațiile în această perioadă aveau de obicei o singură piatră, însă pentru anii 1773 și 1806¹⁰ se menționează existența unor mori cu două pietre „ca în vremea castelanilor”¹¹.

Numeroase documente atestă că și în domeniul prelucrării lemnului s-au dezvoltat de timpuriu unele meșteșuguri¹².

Defrișarea pădurilor, făcută uneori „contrar legilor țării”¹³, fie în scopul procurării materialului pentru construcții, fie pentru deschiderea unor noi locuri de pășunat, a favorizat specializarea pe faze de lucru a unor categorii de lucrători la pădure. În sate sînt pomeniți de asemenea dulgherii sau stolerii care ciopleau birnele și „încheiau” casele, hodăile saustinile. Aceștia erau cunoscuți și în satele învecinate, atît ca buni meseriași cît și prin unele tehnici de lucru proprii, cum sînt îmbinarea birnelor la colțul caselor în „babe” (chei românești) etc. Printre cei mai des solicitați, în secolul al XVI-lea întîlnim pe „Stoica dulgherul de la joagăr”¹⁴, care era plătit în anul 1506 cu 9 aspri pentru ziua de muncă. Cu un secol mai tîrziu, plata dulgherilor se ridică la 20 dinari pe zi¹⁵. Alături de aceștia sînt amintiți „fierăștrăiarii” impuși la bir, cum a fost Iuon Ciricoiul din Bran¹⁶.

⁶ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Seria Actele Magistratului, anul 1749, nr. 86.

⁷ *Ibidem*, Actele de venituri și cheltuieli, III, B, 4, p. 243, după fișele de la Muzeul Bran.

⁸ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, Brașov, 1886, p. 82—86.

⁹ Arhiva Magistratului Orașului Brașov, Inventarul actelor neregistrate, II, București, 1961, document nr. 791, p. 134.

¹⁰ I. Moșoiu, *Branul și Celalea Branului*, București, 1930, p. 61.

¹¹ Arhiva Magistratului Orașului Brașov, Inventarul actelor neregistrate, II, București, 1961, document nr. 433, p. 77.

¹² D. Prodan, *op. cit.*, p. 525.

¹³ *Quellen*, I, p. 89—92.

¹⁴ *Ibidem*, p. 89.

¹⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 525.

¹⁶ Arh. st. Brașov, Registrul de venituri și cheltuieli, III, 1720, p. 545, după fișele de la Muzeul Bran.

Dogăritul, practicat inițial pentru nevoi casnice, ajunge în curînd un meșteșug foarte răspîdit.

În anul 1757 dogarii Dumitru Bărcuș, Ionașcu Dogaru se află printre cei ce lucrează la cetate, alături de Ioan Roșca, Aldea Zărnescu, rotari din Bran¹⁷. Cinci ani mai tîrziu, dogarul Dumitru „bate 80 de cercuri la bote și face 4 ciubere pentru cătanele cetății”¹⁸.

Foarte frecvent apar în registrele de venituri și cheltuieli și alte categorii de meșteșugari cum sînt spătarii, furcarii și în special șindrilarii, a căror producție era destinată în mare parte pentru vînzare la tirgurile locale.

Între instalațiile tehnice frecvent răspîdite în Bran în perioada la care ne referim, un loc de frunte îl ocupă joagărele. Apariția și dezvoltarea lor e favorizată în primul rînd de bogăția materialului lemnos al pădurilor din împrejurimi.

Prima mențiune o avem din anul 1504 cînd este amintit joagărul de la Bran sau „moara pentru scînduri”¹⁹, instalație „cu valțuri”²⁰, cu sul consolidat la capete cu cercuri de fier și maie ajutătoare²¹. Maiștrii și „morarii” primeau plată pentru tăiatul și căratul trunchiurilor și scîndurilor. Astfel, în anul 1538 s-au plătit 1 florin și 48 aspri pentru căratul a 28 trunchiuri, 8 florini pentru tăiatul a 1400 scînduri și 1 florin pentru 500 laturi²². Frecvența joagărelor în secolele următoare crește vertiginos, statistica tematică a muzeului local numărînd pentru secolul al XIX-lea nu mai puțin de 14 instalații de acest fel în zonă. Unul din cele mai reușite exemplare se află în patrimoniul muzeului în aer liber.

Piuăritul și dîrstăritul, meșteșuguri strîns legate de finisarea țesăturilor pentru interioare și îmbrăcăminte, au contribuit la apariția de timpuriu a unor instalații specializate: pivele de zeichi, viltorile de spălat și îngroșat, dîrstele de straie, sărici și procovițe.

Între anii 1568—1588 satele Tohan și Zărnești au împreună 10 dîrste și pive de pănură²³. În 1754 sînt menționate pentru Bran 2 pive „... cea de sus la Stoica Țeposu ... și cea de jos a lui Radu Dumbravă”, ambele impuse la o taxă de 10,20 florini²⁴, iar o statistică din anul 1777 înregistrează un număr de 7 pive²⁵. Numărul lor e în continuă creștere în perioadele următoare. În anul 1778 brăneanul Adam al Comșii roagă magistratul Brașovului să-i

¹⁷ Arhiva Magistratului Orașului Brașov, Inventarul actelor neregistrate, I, București, 1959, document nr. 1495, p. 291.

¹⁸ *Ibidem*, II, document nr. 529, p. 93.

¹⁹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 365.

²⁰ *Quellen*, I, p. 82—92.

²¹ Arh. st. Brașov, acte de venituri și cheltuieli, III, B, 4, p. 225, după fișele de la Muzeul Bran.

²² D. Prodan, *op. cit.*, p. 528.

²³ *Ibidem*, p. 344.

²⁴ Arh. st. Brașov, acte Bran, III, A, 20, anexa 13 la 470, după fișele de la Muzeul Bran.

²⁵ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Colecția Urbanială, pach. 99, fasc. 10, p. 110.

acorde dreptul de a-și face o dîrstă împreună cu o piuă²⁶. Locuitorii din Mociu de Jos se plîng că Ion Berbecea și-a construit dîrsta în drumul lor, încît „nu mai putem trece cu caii pentru a îndeplini poruncile domnești”²⁷. În 1792 birăul Jaja Mirică din Bran cere inspectorului dominal „slobozenie pentru o dîrstă de sărici pe locul ce i l-a dat lîngă apa Turcului”²⁸. Locuitorii satului Șimon scriu în 1814 comisarului din Brașov, cerînd de asemenea „slobozenie pentru o piuă”, motivînd că cea existentă e părăsită și că pivele din Bran sînt foarte aglomerate, „funcționînd numai toamna cîte două luni cînd se cere și se lucrează această marlă”²⁹.

Sînt cazuri cînd unele din aceste instalații stau nefolosite din diferite pricini. Astfel dîrstarul Ștefan din Bran, fiind arestat, este ajutat de jurații Branului să obțină de la inspectorul dominal scutire de impozit pentru dîrsta rămasă pustie³⁰. În aceeași situație se află și Ilinca Turturesii care din 1785 nu mai plătește „dajdie” pentru dîrsta rămasă nefolosită³¹.

Se pare că o parte din dîrstele și pivele existente în Bran erau proprietatea magistratului Brașovului, care le arenda localnicilor. O astfel de știre o avem din anul 1786, cînd Ion Drăghici roagă această autoritate să-l ierte de arenda pivei „...fiind cu totul sărăcit după arderea casei”³².

Țesăturile mai frecvent aduse la dîrstă pentru finisat au fost săricile, straiile vărgate și procovițele pentru casă și pentru cai, după cum se arată într-o plîngere din anul 1792 a preotului Dumitru Babeș din Bran, cînd dîrsta i-a fost prădată³³.

Grupînd aici o serie de informații documentare, am urmărit relevarea aspectelor istorice-etnografice specifice secolelor XIV—XVIII, care stau la baza dezvoltării meșteșugurilor în zona Branului.

²⁶ Arh. st. Brașov, E. Limona, *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei, Catalog de documente*, București, 1960, doc. nr. 425, p. 162—3.

²⁷ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, vol. I, 1521—1799, București, 1955, document nr. 171, p. 287.

²⁸ *Ibidem*, nr. 2555, p. 414.

²⁹ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, Seria Actele Magistratului, anul 1814 nr. 1174.

³⁰ *Catalogul ...*, document nr. 2253, p. 366—367.

³¹ *Ibidem*, document nr. 1713, p. 287.

³² *Ibidem*, document nr. 1837, p. 306.

³³ *Ibidem*, document nr. 2654, p. 429.

DAS GEWERBE IM GEBIET VON BRAN (TÖRZBURG) IM 14.—18. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Urkunden über das Dominium von Bran (Törzburg) aus dem 14. bis zum 18. Jahrhundert berichten auch über die Entwicklung des Gewerbes in diesem Raum.

Das Törzburger Gewerbe ist in engem Zusammenhang mit der Verwertung der natürlichen Reichtümer dieses Gebietes. Die wichtigsten Beschäftigungen waren die Verarbeitung des Holzes aus den umliegenden Wäldern, Verwertung der Wolle, die von den zahlreichen Schafherden aus dem Burzenland stammte und die Errichtung von Bauten verschiedenster Bestimmung. Die Bewohner der Törzburger Dörfer haben Klugheit und Erfindergeist bewiesen, indem sie zu diesen Beschäftigungen volkstümliche Arbeitsweisen und technische Einrichtungen erdachten.

Die ältesten Nachrichten beziehen sich auf die Mühlen, die Eigentum des Dominiums waren. Seit 1395 war ihre Zahl in stetem Wachstum begriffen, wodurch die Einkünfte des Dominiums stiegen.

Die Urkunden erwähnen mehrere Holzverarbeitungsberufe: Waldarbeiter, Zimmerleute, Tischler, Fassbinder, Schindelmacher usw. Schon 1504 werden die ersten Sägemühlen urkundlich genannt.

Die Walkmüller befassten sich mit der Bearbeitung von gewebten Wollstoffen. Schon früh gab es besondere Walkmühlen für verschiedene Arten von Stoffen und Decken.

CENTRE DE OLARI ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

de LELIA RĂDULESCU

Țara Făgărașului, cuprinsă între Olt și munții Făgăraș, este o zonă etnografică din țara noastră cu interesante și deosebit de valoroase creații artistice în toate domeniile culturii materiale și spirituale populare.

În această lucrare, vom prezenta doar unele aspecte istorico-etnografice ale practicării olăritului, meșteșug atestat documentar și în alte centre decît cele cunoscute pînă acum în zonă.

Dacă în perioadele mai vechi secolului al XIX-lea olăritul avea caracter de ocupație, răspîdită aproape în toate satele și care răspundea nevoilor gospodărești locale, constatăm că secolul al XIX-lea aduce o grupare pe centre a meșteșugarilor, în cadrul cărora, în această perioadă se poate vorbi de aspecte și caracteristici proprii fiecăruia din ele.

Conscripțiile amintesc că în anul 1680 în Porumbacul de Sus erau mai mulți olari, care-și desfăceau produsele prin toate satele și ȋrgurile districtului. Meșteșugul nu-i scutea totuși de la îndeplinirea sarcinilor iobăgești care constau în special în dijma din produse¹.

Și conscripția anilor 1721—1722, a locuitorilor Districtului și orașului Făgăraș, confirmă existența unor clari în Cuculata, Hîrseni, Porumbacul de Sus, Toderița, Făgăraș². Astfel, în orașul Făgăraș sînt conscriși 16 olari și 2 zileri cu meseria de olar³. Important de remarcat este și faptul că în anul 1614 olarii din oraș sînt organizați în breaslă⁴.

Olarilor români de la sate le era interzisă organizarea în breaslă, fiindu-le îngădită totodată și procurarea materiilor prime necesare confecționării vaselor, în special a smălțului.

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea aduce cu sine unele schimbări în organizarea breslelor, marcate prin atenuarea interdicțiilor asupra meșteșugarilor nebreslași. În aceste condiții olăritul românesc ia o largă dezvoltare; meșteșugarii români își pot procura materialele din centrele orășenești, lucrează laolaltă cu olarii sași și maghiari etc. Astfel, interferențele și influențele reciproce, sesizabile în toate categoriile de produse, vizează adesea gama morfologică și ornamentală și, mai puțin, cromatica. Pe baza materialului pe care-l

¹ Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, I, p. CVII.

² *Ibidem*, p. 54—55, 71—73, 136—139, 198—199, 246—259.

³ *Ibidem*, p. 246—259.

⁴ Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, 1958, p. 145.

avem la dispoziție și ținând seama de o serie de criterii de clasificare, distingem patru mari centre de olari în ținutul Făgărașului, a căror activitate a încetat la sfîrșitul secolului al XIX-lea: Noul-Român, Cîrța, orașul Făgăraș și Șercaia.

Noul-Român, sat așezat în dreapta Oltului, a produs o olărie cu elemente specific românești. Se pare că acest centru și-a început activitatea prin secolul al XVIII-lea. Forma caracteristică este strachina cu pereții curbați și margini verticale. Decorul e dominat de elemente florale, dispuse circular în centrul piesei sub forma unei ghirlande (fig. 1 a), sau în buchet (fig. 1 b), precum și de ornamente stelare cu diferite variante (fig. 2 a, b, c). Pe margini apare linia ondulată și mai descreangă de brad, element de veche tradiție, pe care-l întîlnim și pe ceramica neagră lustruită dacică, apoi floarea de salcîm sau mici spirale (fig. 3 a, b, c), toate foarte frumos stilizate. Culoarea predominantă, folosită în ornamentație, este albastrul de cobalt pe fond alb.

Un alt centru deosebit de puternic dezvoltat cuprinde orașul Făgăraș și satele din jur. Breasla, înființată aici în 1614, a contribuit în mare măsură la afirmarea acestui centru.

Motivele ornamentale sînt înrudite cu cele folosite la Noul-Român: flori de cîmp sau de grădină, frumos stilizate și dispuse central în buchet (fig. 4 a, b, c), apoi punctele, bulinele și frunzele de brad executate în galben, brun, verde, pe bordură. Albastrul în decorație este mai puțin folosit decît la Noul-Român. Acest centru a produs o ceramică plăcută la vedere, destinată împodobirii interioarelor. Aria de răspîndire a acestor produse a cuprins Țara Făgărașului și, sporadic, țările române, dovadă fiind fragmentele ceramice descoperite la Curtea Arsă din București, precum și la Iași⁵.

Schimbul perpetuu de produse de o parte și de alta a Carpaților a condus la interferarea tehnicilor decorării ceramicii, astfel încît motive ornamentale făgărășene — flori stilizate grupate central și frunze de brad ca ornament de bordură — se întîlesc adesea în centrele din Muntenia.

Cîrța, vechi centru săsesc, a produs în decursul veacurilor o ceramică variată ca forme: ulcioare, căni, cancee, farfurii, cahle smălțuite cu verde sau pictate cu motive florale, vegetale și zoomorfe, în culorile verde, cafeniu, și galben. Motivul e conturat cu o linie subțire incizată, în centrul căruia se făcea umplutura cu culoare (fig. 5 a, b, c).

Colecțiile muzeului făgărășean păstrează un vas (butoiaș de țuică), cu un text incizat, pe care-l considerăm una din mărturiile de bază ale dezvoltării olăritului la Cîrța. Inscriptia de pe vas conține numele meșterului: Georgius Herman Junior și data: 10 februarie 1818. De asemenea, în memoria informatorilor locali, se mai păstrează numele ultimului olar, Mihail Schenken, mort în 1906.

Celălalt centru săsesc din Țara Făgărașului, Șercaia, așezare mai apropiată de Țara Birsei, a suferit în decorație influențele acesteia. Decorul conține aproape numai motive florale stilizate, în special laleaua cu multe variante, avînd de obicei un motiv central și unul marginal (fig. 6 a, b, c), în albastru

⁵ Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, 1958, p. 145.

de cobalt pe fond alb. În afară de aceasta există și alte motive: „damier“ (fig. 7, a, b) sau „floarea soarelui“, realizată în tonuri de verde și brun. Ornamentele sînt așezate în friză sau pe sectoare verticale, dispuse după forma vasului, unul în față și două laterale. Formele sînt foarte variate: cancee, căni mari (krug) cu gura bilobată sau rotundă, farfurii și cahlă pătrate sau dreptunghiulare, cu latura de 20—22 cm (fig. 8 a, b).

În ce privește tehnica de lucru se disting șapte faze importante (de altfel identice și celorlalte centre de olari din țară): procurarea materiei prime, curățirea, dospirea, frămîntarea, modelarea, uscarea și arderea. Interesant de observat este faptul că în centrele din Țara Făgărașului s-a practicat arderea oxidantă, obținută cu ajutorul unui curent puternic de aer ce grăbea oxidarea fierului din pasta vaselor. De aici și culoarea roșie, specifică ceramicii din zonă.

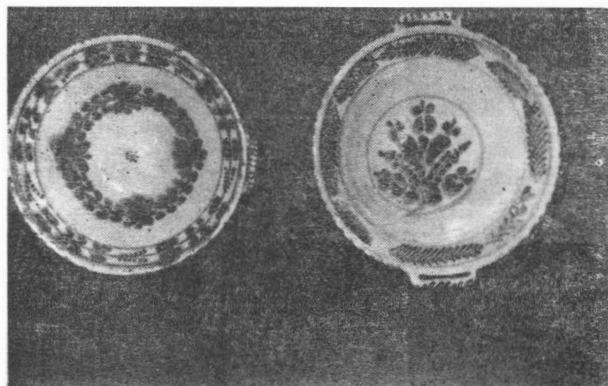

Fig. 1. Ceramică de Noul-Român, secolul XIX.

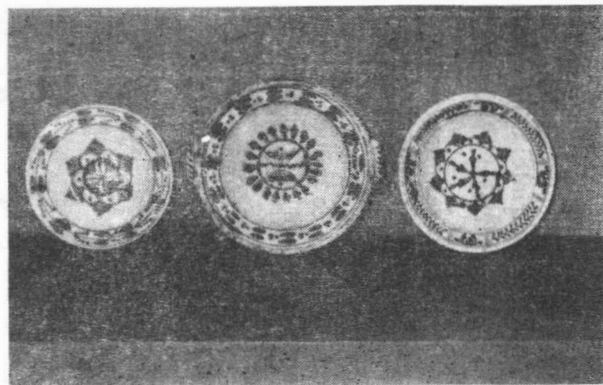

Fig. 2. Farfurii și strachină de Noul-Român, secolul XIX.

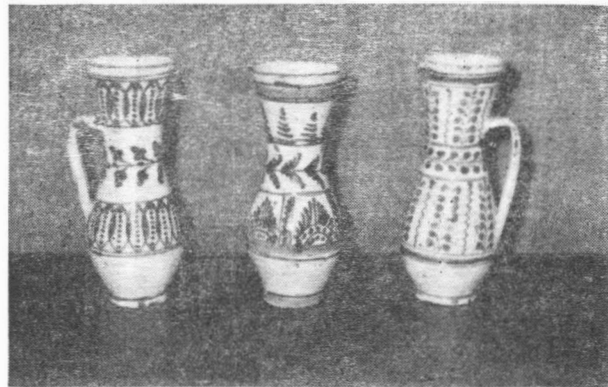

Fig. 3. Ceramică de Noul-Român, secolul XIX.

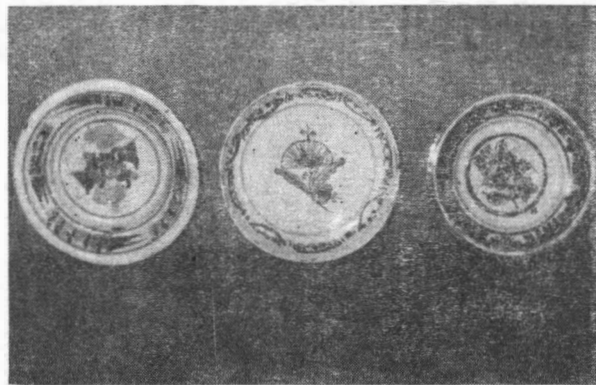

Fig. 4. Ceramică de Făgăraș, secolul XVIII.

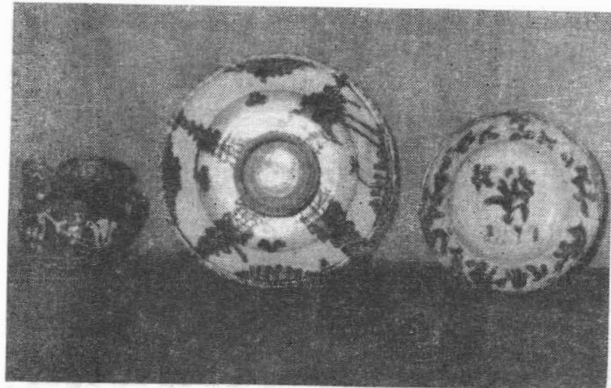

Fig. 5. Ceramică săsească de Cîrfa, secolele XVIII și XIX.

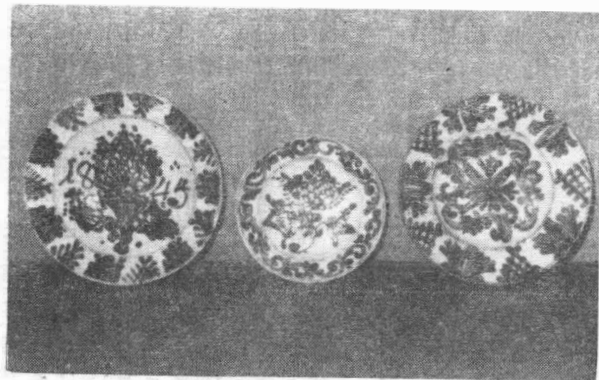

Fig. 6. Farfurii săsești din Șercaia, secolul XIX.

Fig. 7. Canceu și cană mare de Șercaia, secolul XIX.

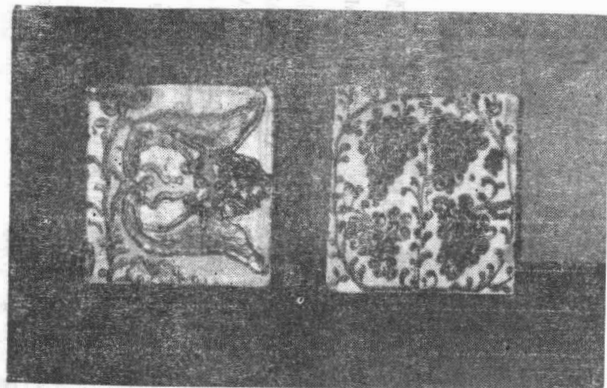

Fig. 8. Căbrele din ceramică de Șercaia, secolul XIX.

TÖPFERZENTREN IM FOGARASCHER GEBIET

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die urkundlichen Quellen des 17. – 20. Jahrhunderts über die Ausübung des Töpfergewerbes im Fogarascher Gebiet bezeugen die Tätigkeit zahlreicher Töpfer, die besonders in vier Zentren wirkten.

In Noul Român, einem alten, seit dem 18. Jahrhundert belegten rumänischen Töpferzentrum wurde die Töpferware mit stilisierten Blumenmotiven – zu Sträussen oder zu Girlanden gruppiert – verziert, ausserdem kommen noch Sternmotive in der Mitte vor, neben denen alte traditionsgebundene Elemente wie die Wellenlinie und der Tannenzweig auftauchen.

In der Stadt Făgăraș (Fogarasch) wirkten Töpfermeister, die schon 1614 in einer Zunft zusammengeschlossen waren. Die hier verwendeten Verzierungen sind mit denen von Noul Român verwandt. Sie sind in der Mitte in den Farben gelb, braun und grün angebracht. Das Verbreitungsgebiet der Fogarascher Töpferware umfasste auch Muntenien und die Moldau.

Für das alte sächsische Töpferzentrum von Cîrța (Kerz) sind Blumen-, Pflanzen- und Tiermotive charakteristisch, deren Zeichnungen eingeritzt und meist in den Farben grün, kaffeebraun und gelb ausgefüllt sind.

Ein weiteres sächsisches Töpferzentrum befand sich in Șercaia (Schirkanyen). Die Nähe dieser Ortschaft zum Burzenland begünstigte hier das Eindringen von Einflüssen der rumänischen und sächsischen Töpfer aus dem Burzenland. Charakteristische Motive für dieses Zentrum sind die Tulpe und die Sonnenblume, in den Farben kobaltblau, braun und grün.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Töpferware aus Noul Român, 19. Jahrhundert.
- Abb. 2.* Teller und Schüssel aus Noul Român, 19. Jahrhundert.
- Abb. 3.* Töpferware aus Noul Român, 19. Jahrhundert.
- Abb. 4.* Töpferware aus Făgăraș (Fogarasch), 18. Jahrhundert.
- Abb. 5.* Sächsische Töpferware aus Cîrța (Kerz), 18. und 19. Jahrhundert.
- Abb. 6.* Sächsische Teller aus Șercaia (Schirkanyen), 19. Jahrhundert.
- Abb. 7.* Krug und grosse Kanne aus Șercaia (Schirkanyen), 19. Jahrhundert.
- Abb. 8.* Ofenkacheln aus Șercaia (Schirkanyen), 19. Jahrhundert.

DIN ISTORICUL OLĂRITULUI ÎN VALEA HÎRTIBACIULUI

de ERHARD ANDRÉE

Tradiția ceramicii românești este veche și strălucită. Peste o străveche tradiție autohtonă s-au suprapus tradițiile ceramicii grecești și romane. Mai tirziu, în ceramica românească au pătruns influențe ale ceramicii de lux bizantine, care aducea cu ea splendoarea coloristică a ceramicii orientale. Toate aceste tradiții se pot regăsi și recunoaște în ceramica românească populară, bineînțeles, cu adaptările și transformările impuse de viața și gustul poporului român.

Alături de ceramica românească s-a dezvoltat în Transilvania și o valoroasă ceramică săsească, în care tradițiile de origine occidentală s-au împletit cu cele orientale. Asemănătoare cu ceramica săsească și cu cea românească, este ceramica produsă în unele sate secuiești. Locul pe care ceramica îl ocupă în viața satelor românești se poate deduce din mulțimea centrelor de olărie care se găsesc pe întreg teritoriul țării. Nu există regiune care să nu-și aibă centrele ei specializate de olărie. Fiecare centru produce o ceramică de anumite forme și ornamentații, potrivit cu nevoile și gustul populației din regiunea respectivă¹.

Deplina înflorire a ceramicii feudale se înfăptuiește la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea. În această vreme caracterelor se definesc, ornamentele devin specifice fiecăreia dintre naționalități și fiecărui centru. Dezvoltarea industriei capitaliste va frîna însă evoluția ceramicii. Concurența vaselor de fier emailate și răspîndirea industrială a faianțelor și a porțelanului au contribuit pe la sfârșitul veacului al XIX-lea la regresul ceramicii populare, ducînd la dispariția mai multor centre ceramice².

Semnificativ pentru dezvoltarea unei bresle de olari în ultimele secole, este centrul Agnita din mijlocul Văii Hirtibaciului. Aici avem de-a face cu un centru ceramic relativ tînăr (breasla a fost confirmată numai în 1776). Faptul însă că locul de păstrare a slăninei breslei se afla în turnul central al bisericii-cetăți, este o dovadă pentru importanța acestei bresle. Numărul meșterilor enumerați în registrele breslei depășește cifra de 60, ceea ce pentru un răstimp de 150 ani este mare și dovedește puterea acestui centru ceramic. Cercetările mai noi întreprinse de Muzeul din Agnita au subliniat prezența unui număr mult mai mare de olari în această zonă decît se presupunea înainte³.

¹ Boris Zderciuc, Paul Petrescu, Tancred Bănățeanu, *Arta populară în România*, București, 1964, p. 91–92.

² Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, 1958, p. 143 și 169.

³ Herbert Hoffmann, *Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei*, în *Studii și comunicări*, Muzeul Brukenthal, 3, Sibiu, 1956, p. 6; idem, *Contribuții la istoricul centrului ceramic Agnita*, în *Studii și comunicări*, Muzeul Brukenthal, 13, Sibiu, 1967, p. 73.

Primul cercetător care s-a ocupat de problema centrelor ceramice din Valea Hirtibaciului a fost Emil Sigerus (1854 — 1947) din Sibiu⁴. El a dovedit existența centrelor ceramice Agnita, Chirpăr și Marpod.

O privire de ansamblu asupra centrului ceramic Agnita oferă cercetătorul Herbert Hoffmann de la Muzeul Brukenthal din Sibiu⁵, care tratează și producția altor centre ceramice din Valea Hirtibaciului, astăzi dispărute.

Pentru a cunoaște mai îndeaproape pe cei care practicau în trecut, în regiunea Văii Hirtibaciului acest meșteșug, am întocmit lista olarilor din aceste părți (în anexă) care conține un număr de 380 de nume. Datele prezentate au fost extrase din:

- documentele breaslei olarilor din Agnita,
- vechile registre de stare civilă, păstrate la Filiala arhivelor statului Sibiu,
- registrele de stare civilă păstrate la Consiliile populare comunale precum și la parohiile localităților din Valea Hirtibaciului, completate cu însemnările aflate în registrele familiale (Familienbögen) din parohiile luterane,
- colecțiile de ceramică, muzeale și particulare, respectiv vasele care poartă pe ele inscripții cu numele meșterilor olari.

Vechile registre de starea civilă consultate de noi, au fost cercetate pentru următoarele localități (datele din paranteză indicind începerea înregistrărilor): Alțina (1695), Agnita (1722), Apoș (1671), Bărcut (1705), Brădenii (1661), Bîrghiș (1832), Bruiu (1723), Chirpăr (1759), Cincu (1656), Dealul Frumos (1677), Gherdeal (1837), Hosman (1607), Iacobenii (1690), Marpod (1665), Merghindeal (1652), Metiș (1723), Moardăș (1766), Movile (1660), Netuș (1688), Nocrich (1666), Noiștat (1714), Pelișor (1662), Răvășel (1718), Retiș (1753), Ruja (1682), Șalcău (1805), Seliștat (1662), Șomărtin (1711), Stejărișul (1661), Toarcia (1773), Vărd (1837), Veseud (1716), Zlagna (1725). În multe dintre localitățile enumerate, nu s-au păstrat registrele de stare civilă, ele fiind distruse cu ocazia unor incendii din trecut (Agnita, Bruiu, Bărcut, Gherdeal, Metiș, Moardăș, Noiștat, Răvășel, Retiș, Șomărtin, Toarcia, Vărd, Veseud, Zlagna, iar din anul 1848 cele din Bîrghiș). Nu am putut găsi documentele fostei bresle a olarilor din Nocrich, existența acesteia fiind însă dovedită prin însemnările din registrul de stare civilă (decese) al comunei încă pe la mijlocul secolului al XIX-lea.

Olarii identificați de noi și menționați în lista anexată, au activat în secolele XVII—XX. Desigur, numărul lor era în realitate mai mare dacă luăm în considerare lipsa registrelor menționate.

Din bogatul material care a servit ca izvor al acestor contribuții mai trebuie menționate și investigațiile făcute la urmașii olarilor, identificați

⁴ Emil Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Töpferwaren*, în *Ostland Monatschrift der Ostdeutschen*, 1, Sibiu, 3, 1919, p. 132—138; Erna Bedeus, *Emil Sigerus — sein Leben und Werk*, București, 1958.

⁵ Herbert Hoffmann, *op. cit.*, în *Studii și comunicări*, Muzeul Brukenthal, 13, Sibiu, 1967, p. 73—82.

cu ajutorul registrelor familiale aflate la unele parohii. În urma acestor investigații, am putut determina produsele unor centre ceramice încă necunoscute ca: Alțina, Bruiu-Șomărtin, Noiștat — Netuș — Movile, Șalcău etc.

Complexitatea rezultatelor obținute prin cercetări permite unele constatări, dintre care prezentăm pe cele mai importante.

Numărul impresionant de mare al olarilor identificați dovedește că ei au produs nu numai pentru necesitățile localității respective oria acelor înconjurătoare, ci și pentru localități mai îndepărtate. Debușul principal al unor centre de olărit din Valea Hirtibaciului, ca al celui de la Bruiu-Șomărtin, a fost Țara Oltului, în ale cărei localități se întâlnesc frecvent produsele acestui centru. Olarii din centrul ceramic Agnita au livrat cantități mari de ceramică și în Mărginimea Sibiului. O veche tradiție o au contractările de produse ceramice — îndeosebi vase pentru pomeni — pentru Rășinari și Săliște, care se mențin pînă prin anul 1930. Un obicei străvechi, de pomenirea morților, este legat de un alt obicei, și anume: spargerea vaselor la lăsarea secului, cînd oalele «spurcate» trebuiau îndepărtate pentru a nu se mîncă de dulce în timpul postului. Pe lingă vase, de la Agnita se procurau și cahle⁶. O sobă de teracotă în miniatură, aflată în colecțiile muzeului din Agnita a fost trimisă de meșterul olar Johann Kirschner din Agnita (1859-1939) în anul 1886 la o expoziție din Viena.

Consemnările în vechile registre de stare civilă atestă că unii olari se îndeletniceau și cu cărămidăria. În colecțiile noastre se păstrează astfel de cărămizi, datate începînd cu secolul al XV-lea, dintre care unele poartă și inscripții (1672, 1713).

Dintre piesele de ceramică ce poartă data și numele meșterului olar trebuie remarcate și unele produse specifice acestor meleaguri. Este vorba de vase pentru împodobirea casei, așezate pe coama acoperișului. Asemenea „Giebelaufsätze“ poartă numele meșterilor olari din Ruja, Bruiu, Chirpăr, Agnita.

Bogata colecție de cahle a Muzeului din Agnita dovedește producerea lor în centre cu tradiții seculare: Nocrich, Bruiu și Agnita. Cahlele din Bruiu-Șomărtin poartă motive florale pe un smalț alb, ornamental cu albastru cobalt. Cahlele olarilor agnițeni și ale celor din Nocrich, bogat ornamentate, au fost executate într-o singură culoare. La cahlele din Agnita predomină culoarea verde.

Variatatea produselor ceramice ale centrelor din Valea Hirtibaciului a contribuit la larga lor răspîndire. Astfel, la biserica ortodoxă din satul Săsăuși (jud. Sibiu), precum și la cea din satul Zlagna (jud. Sibiu) se găsesc aghiasmatar, vase de o certă valoare artistică, lucrate de olarii din Chirpăr în secolul al XVIII-lea. Renumele de care se bucurau olarii din Chirpăr, Agnita și Alțina este confirmat și de faptul că numeroși locuitori din comunele Gîrbova, Cilnic etc., din părțile Sebeșului comandă olarului agnițean Michael Jasch sen. (1871—1933) o serie de vase de vin, artistic executate, o dată cu comanda indicînd și textul inscripțiilor de pe vase. Comenzi de acest fel a primit și olarul Johann Antoni din Alțina (1828—1885) ș.a. Centrul

⁶ Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915, p. 178, 213.

ceramic Bruiu-Șomărtin producea ploști din lut ars, în diferite mărimi, smălțuite în culorile verde și maro.

Din cercetările efectuate pe teren au rezultat și alte amănunte interesante. Astfel, la urmașii unor olari au putut fi identificate produse care dovedesc folosirea unor tehnici deosebite, cum este spre exemplu o cană mare de vin cu aplicațiuni în stil baroc, lucrată de olarul Thomas Schuster din comuna Alțina (jud. Sibiu) în anul 1823. Aplicațiunile care împodănesc ambele torți, reprezintă câte un șarpe. Acest motiv ornamental este prezent și pe alte vase, produse ale centrului respectiv. Cănceele specifice centrului ceramic Bruiu-Șomărtin, mai mari ca cele obișnuite, sînt foarte pîntecoase și poartă de obicei ornamente pictate cu pensula, așezate vertical⁷.

Circulația olarilor este foarte mare. În satul Noiștat (jud. Sibiu) se stabilește olarul maghiar Arats Márton din Zaláu (1809), iar urmașii săi — trei generații la rînd — devin și ei olari. Din Făgăraș vin olarii Teubrich la Noiștat și Frank la Șomărtin, în schimb olarul Hartel din Noiștat se stabilește la Făgăraș. Din Mălăncrav și din Saschiz (lingă Sighișoara), din Copșa-Mare (lingă Mediaș) și Drăușeni (lingă Rupea) se stabilesc olari în mai multe localități ale Văii Hirtibaciului, iar olari din Agnita sînt întîlniți în diferite localități din apropiere (Apoș, Bruiu, Brădenii). Dintre ucenicii care învață meseria de olar la meșteri agnițeni, mulți sînt originari din Valea Tîrnavei Mari. Schimbul de experiență duce la răspîndirea unor motive ornamentale specifice pînă atunci numai anumitor centre.

Numărul de meșteșugari „ilegali” este foarte mare. Din totalul de 380 olari identificați, numai 195 pot fi considerați ca fiind organizați în breaslă. Restul olarilor nu erau organizați și nu au cotizat breslei florinul anual („Jahresgulden”). Din documentele breaslei olarilor agnițeni nu rezultă nici o dovadă că olarii neînregistrați în breaslă să fi fost stînjiți în activitatea lor, urmăriți ca așa-ziși „Rippler”, „Störer” (turburători). Acest lucru se datorește faptului că breslașii din Agnita erau suprasolicitați cu comenzi. Prin urmare, activitatea celor dinafara breslei nu reprezenta o concurență, cu atît mai mult cu cît meșteșugarii „neînregistrați” erau totodată și agricultori, fiecare avînd de condus și gospodăria personală. Dovadă că registrele de stare civilă indică pentru aceștia, în majoritatea cazurilor ca preocupare „agricultor și olar”.

Tabelul nominal al olarilor din Valea Hirtibaciului arată încă un amănunt interesant și anume că pentru secolele XVII și XVIII în mai toate centrele ceramice avem de-a face cu familii de olari, în care meșteșugul se transmite din tată-n fiu. De la această regulă nu fac excepție nici olarii sezonieri care avînd ca principală îndeletnicire agricultura, nu erau înscrși în

⁷ Erhard Andrée, *Alzner Krüge*, în „Neuer Weg”, XVIII, nr. 5257 din 26 martie 1966; Cornel I. Savu, *Un centru ceramic necunoscut — Alțina*, în „Drum Nou”, Brașov, XXIII, nr. 6617 din 10 aprilie 1966; Erhard Andrée, *Olarii din Marpod*, în „Drum Nou”, XXIII, nr. 6679 din 23 iunie 1966; idem, *Braller Keramik*, în „Volkszeitung”, Brașov, X, nr. 703 din 20 decembrie 1966; idem, *Die Töpfer des Harbachlats*, în „Volkszeitung”, XI, nr. 768 din 1 august 1967; idem, *Das Lebensbaummotiv auf Erzeugnissen siebenbürgischer Volkskunst*, în „Volkszeitung”, XI, nr. 808 din 19 decembrie 1967; idem, *Agnethler Töpferware — Aufstieg und Niedergang eines uralten Handwerks*, în „Hermannstädter Zeitung”, I, nr. 6, 1968.

breasla olarilor din Agnita sau Nocrich⁸. Abia pe la începutul secolului al XIX-lea, și numai pe alocuri, apar alături de aceste familii și olari veniți din alte localități, căsătorii în mai toate cazurile cu fiicele olarilor locali. Există astfel o continuitate în meserie timp de câteva generații în majoritatea localităților: pentru Alțina — familia Gores, pentru Nocrich — familia Hintz, pentru Chirpăr — familia Loew, pentru Merghindeal — familia Wonner, pentru Brădenii — familia Schuster, pentru Marpod — familia Schneider, pentru Șalcău — familiile Takáts și Magyari, iar pentru Agnita — familiile Jasch, Wellmann, Schönauer, Rottmann, Kirschner. În multe localități olarii ajung în funcții de conducere: la Alțina, membrii familiei Gores figurează în fruntea celor care conduc obștea, iar un olar din fosta reședință a scaunului Nocrich, Benedikt Hintz, devine jurat scaunal, apoi jude al scaunului și în sfârșit chiar jude regel.

Produsele de ceramică cu ornamente în relief sînt frecvente. Este vorba de o tehnică ornamentală întrebuințată în centrele din sud-vestul țării, cu deosebire la vasele de mare capacitate. Ornamentul este realizat din pastă răsucită în formă de șnur, aplicat pe suprafața vasului. Rostul acestor ornamente este totodată de a întări pereții vaselor mari. În Valea Hirtibaciului, această tehnică a fost frecvent folosită în centrele ceramice Alțina, Bruiu-Șomărtin, Chirpăr și — mai puțin — la Agnita. Vasul „Vexierkrug“ din Alțina, din anul 1746, arată că în acest caz aplicațiunile au un caracter exclusiv ornamental. Astfel de ornamente se întîlnesc și pe vasele mari de vin, produse tot la Alțina, precum și la Chirpăr, folosite la nunți și avînd aplicațiuni cordiforme („Herzelkannen“). Gama de produse ceramice uzuale a fost îmbogățită de către meșterul olar Wilhelm Albert Reinsch (1860—1943) originar din Germania, care în ultimul sfert al secolului trecut s-a stabilit în satul Mălăncrav (Sighișoara), mutindu-și apoi domiciliul în satul Stejărișul (jud. Sibiu), în Valea Hirtibaciului. Acest olar care înainte de a se stabili în Transilvania, a cutreierat mai multe continente, servind timp de peste 10 ani ca mercenar în armata colonială olandeză din Indonezia, a lucrat ulcioare și castroane de o formă încă necunoscută la noi, încetățenindu-le. Aceste vase sînt solicitate și astăzi de către locuitorii unor localități, prin comandă specială, prezentînd olarului modelul executat de Reinsch.

După cum rezultă din cele arătate în această lucrare, la Agnita și în localitățile din Valea Hirtibaciului, străvechiul meșteșug al olăritului are un trecut istoric bogat. Numărul mare al meșterilor olari, precum și varietatea produselor constituie un fapt care justifică întru totul atenția pe care o merită studierea vechilor centre de olărit din aceste localități.

⁸ Erhard André, *Die Töpferdynastien des Harbachtals*, în „Volk und Kultur“, București, XIX, nr. 11 din nov. 1967, p. 36—38.

TABEL NOMINAL CU OLARIII DIN VALEA HÎRTIBACIULUI
(secolele XVII — XX)

Nr. crt.	Numele și prenumele olarului	Localitatea	Date din registrele de breaslă	Date din registrele de stare civilă	Observații
1	2	3	4	5	6
1	Albrich Thomas	Ruja	—	m. 1867	—
2	Andră Johann	Nocrich	—	m. 1840	originar din Agnita
3	Andră Michael	Nocrich	—	1805—1872	idem
4	Antoni Johann	Alțina	—	1828—1885	—
5	Antoni Michael	Alțina	—	m. 1856	—
6	Arats Márton	Noiștat	—	1784—1812	originar din Zalău
7	Arratsch Martin	Noiștat	—	1810—1887	—
8	Arratsch Martin	Retiș	—	1838—1897	originar din Noiștat
9	Arz Johann	Somărtin	—	m. 1832	—
10	Baltes Michael	Agnita	1776	—	—
11	Berger Georg	Nocrich	—	m. 1835	—
12	Berger Merlen	Nocrich	—	m. 1756	—
13	Berger Michael	Nocrich	—	m. 1796	—
14	Biel Andreas, agricultor și olar	Hosman	—	1817—1921	a lucrat pînă 1885
15	Biel Jakob	Hosman	—	m. 1790	—
16	Biel Thomas	Hosman	—	1822—1888	—
17	Böhm Andreas	Agnita	1832	—	—
18	Böhm Georg	Agnita	1832	—	—
19	Böhm Michael	Agnita	—	1829—1852	moare călă
20	Brantsch Georg	Vărd	1873	—	—
21	Brantsch Johann	Vărd	1832	—	—
22	Brantsch Michael	Altina	—	m. 1847	originar din Vărd
23	Brantsch Michael	Bruiu	—	m. 1871	idem
24	Breckner Georgius	Bruiu	—	m. 1806	—
25	Breckner Martin	Bruiu	—	1754—1908	—
26	Breckner Michael I	Bruiu	—	1776—1826	—
27	Breckner Michael II	Bruiu	—	1777—1813	—
28	Breckner Michael	Bruiu	—	1722—1802	—
29	Breckner Michael, olar și agricultor	Bruiu	—	m. 1806	—
30	Breckner Michael	Bruiu	—	1764—1813	—
31	Breckner Michael	Bruiu	—	1791—1811	—
32	Brecktner Georg	Gherdeal	1836	—	—

1	2	3	4	5	6
33	Brecktner Johann	Gherdeal	1836	—	se mută la Agnita
34	Budariu Marton	Șalcău	—	m. 1900	—
35	Bulter Georg	Șomărtin	—	m. 1763	—
36	Bulter Michael	Șomărtin	—	1681—1731	—
37	Burger Petrus	Stejărișul	1882	—	—
38	Czakel Andreas	Șomărtin	—	m. 1881	tatăl diaconului Czekeli J.
39	Czakel Paulus	Șomărtin	—	1719—1769	—
40	Czaszar Lajos	Chirpăr	—	1861—1915	originar din Ocna Sibiului
41	Czekeli Andreas I	Șomărtin	—	m. 1811	—
42	Czekeli Andreas II	Șomărtin	—	m. 1794	—
43	Däuss Johann	Bruu	1846	—	—
44	Dengel Martin	Noișlat	1832	—	—
45	Dietrich Johann	Metiș	1856	—	ucenicia la Agnita
46	Dietrich Martin	Metiș	1882	—	idem
47	Dietrich Simon	Metiș	1872	—	idem
48	Dietrich Simon	Metiș	—	1858—1903	se mută la Bucu- rești 1889
49	Dittrich Georg	Metiș	1846	m. 1845	—
50	Döngöli András	Șalcău	—	—	1922 ucenic la Șal- cău
51	Duldner Johann	Agnita	1876	+1903	—
52	Duldner Johann	Agnita	—	n. 1891	lucrează din 1926 Petrești
53	Duldner Martin	Șomărtin	—	1728—1768	—
54	Duldner Michael	Agnita	1839	—	—
55	Duldner Michael	Agnita	1776	—	—
56	Dulincu Gheorghe	Birghiș	1882	—	ucenicia la Agnita
57	Eitel, Daniel, cărămi- dar și olar	Iacobeni	—	m. 1829	originar din Sighi- șoara
58	Engel Johann I	Agnita	1776	—	originar din Stejă- rișul
59	Engel Johann II	Agnita	1776	—	idem
60	Engel Johann III	Agnita	1844	1811—1871	scribul breslei
61	Engel Johannes	Agnita	1839	—	starostele breslei
62	Erkeder Johann	Apoș	—	+1873	originar din Copșa Mare
63	Fabritius Georg	Agnita	1920	+1942	calfă
64	Fabritius Michael	Iacobeni	1888	—	ucenicia la Agnita
65	Fleischer Georg	Agnita	1837	1785—1852	—
66	Fleischer Georg	Agnita	1776	—	—
67	Fleischer Johann	Agnita	1878	—	—
68	Fleischer Michael	Agnita	1863	1849—1889	—
69	Fleischer Michael	Agnita	1858	+1867	—
70	Figuli Michael	Rețiș	—	m. 1760	—
71	Frank Johannes zis Fogarasin	Șomărtin	—	1737—1811	originar din Făgă- raș
72	Fredl Johannes	Agnita	1776	—	—
73	Gores Hannes	Alțina	—	1727—1791	jurat și orator
74	Gores Hannes	Alțina	—	+1715	—
75	Gores Johannes	Alțina	—	1726—1789	—
76	Gores Thomas	Alțina	—	1755—1822	—
77	Gores Valentin	Alțina	—	n. 1730	—
78	Gorres Johannes	Alțina	—	+1737	—

1	2	3	4	5	6
79	Gorres Johannes	Alțina	—	n. 1752	—
80	Gorres Michael	Alțina	—	1753—1834	jurat și orator
81	Gorres Michael	Alțina	—	+1810	—
82	Gorres Paulus	Alțina	—	1727—1759	lucrează temporar la Mediaș
83	Gorres Valentin	Alțina	—	+1735	—
84	Gräf Georg	Agnita	—	1821—1861	—
85	Gräf Georg, olar și pădurar	Bruiu	—	1866—1938	din 1890 a părăsit meseria de olar
86	Gräf Martin	Agnita	—	1828—1895	—
87	Gräf Martin	Agnita	1844	1792—1857	—
88	Gräf Martin	Șomărtin	—	m. 1873	originar din Agnita
89	Gräf Martin	Bruiu	—	1826—1902	idem
90	Gräf Martin	Bruiu	—	1857—1918	se stabilește 1881 Bistrița
91	Gref Martinus	Agnita	—	1794—1836	—
92	Gref Michael	Agnita	—	1754—1790	—
93	Greff Georgius	Agnita	—	m. 1754	—
94	Greff Georgius	Agnita	1846	m. 1848	—
95	Greff Johannes	Agnita	1844	1792—1857	—
96	Greff Johannes	Agnita	1846	n. 1829	—
97	Greff Martinus	Agnita	1776	—	—
98	Greff Martinus	Agnita	1776	—	—
99	Greff Michael	Agnita	—	n. 1782	—
100	Gross Martinus	Agnita	1798	—	—
101	Haner Johann	Șomărtin	—	1762—1854	—
102	Haner Johannes	Șomărtin	1832	n. 1765	—
103	Haner Martin	Șomărtin	—	1769—1844	—
104	Haner Martinus	Șomărtin	—	m. 1765, 1775	—
105	Hartel Georg	Noiștat	—	m. 1820	se mută 1820 la I'ăgăraș
106	Herbert Georg	Agnita	1885	—	—
107	Hermann Peter	Noiștat	—	1744—1823	—
108	Hermann Petrus	Noiștat	—	m. 1740, 1744	—
109	Hiedleff Johann	Netuș	—	m. 1808	—
110	Hiedleff Michael	Netuș	—	m. 1815	—
111	Hienz Benedikt	Nocrich	—	1798—1891	—
112	Hientz Benedikt	Nocrich	—	1730—1778	—
113	Hintz Balthasar	Nocrich	—	1768—1831	—
114	Hintz Benedikt	Nocrich	—	+1777	—
115	Hintz Benedikt	Nocrich	—	1746—1810	—
116	Hintz Georgius	Nocrich	—	m. 1666	—
117	Hintz Georgius	Nocrich	—	n. 1796	—
118	Hintz Johannes	Nocrich	—	1746—1796	—
119	Hintz Michael	Nocrich	—	n. 1804	—
120	Hintz Michael	Agnita	1876	1850—1879	calfă
121	Hintz Simon	Nocrich	—	m. 1809	—
122	Hinz Balthasar	Nocrich	—	1758—1831	—
123	Hinz Benedictus	Nocrich	—	m. 1684	1679 jurat scaun 1680—1682 judecător scaun 1682—1684 jude regal
124	Hinz Benedictus	Nocrich	—	1764—1836	—

1	2	3	4	5	6
125	Hinz Benedikt	Nocrich	—	1814—1846	—
126	Hinz Benedikt	Nocrich	—	1764—1846	—
127	Hinz Benedikt	Nocrich	—	1775—1859	—
128	Hinz Benedikt	Nocrich	—	1773—184	—
129	Hinz Benedikt	Nocrih	—	1765—184ă	—
130	Hinz Georgius	Nocrich	—	1772—1838	starostele breslei olarilor
131	Hinz Georgius	Nocrich	—	m. 1740	—
132	Hinz Johannes	Nocrich	—	m. 1796	—
133	Hinz Martinus	Nocrich	—	+ 1807	—
134	Hitsch Friedrich	Iacobenî	1874	—	ucenicia Agnita
135	Höchsmann Johann	Ruja	1880	1861—1925	—
136	Hutarz Andreas	Şomărtin	1832	—	—
137	Jaşch Johann	Agnita	—	1844—1886	—
138	Jaşch Martin, cărămidar şi olar	Bruiu	—	1829—1901	originar din Agnita
139	Jaşch Martin	Agnita	1846	—	—
140	Jaşch Michael	Agnita	1866	1838—1885	—
141	Jaşch Michael sen.	Agnita	—	1871—1953	staroste coop. prod. olari
142	Jaşch Michal jun.	Agnita	1913	n. 1899	pensionar
143	Kanter Georg	Agnita	1857	—	—
144	Kauffmann Andreas	Veseud	—	m. 1828	—
145	Kauffmann Andreas	Veseud	—	m. 1783	originar din Şomărtin
146	Kauffmann Johannes	Şomărtin	—	1775—1833	—
147	Kauffmann Joseph	Şomărtin	—	1736—1801	—
148	Kauffmann Martinus	Veseud	—	m. 1783	originar din Şomărtin
149	Keanz Johann	Bruiu	—	1838—1875	originar din Axente Sever
150	Kenst Johann	Bruiu	1855	—	ucenicia Agnita
151	Kenst Michael	Bruiu	1860	—	idem
152	Kessler Johann	Agnita	1888	—	—
153	Kessler Johann	Merghindeal	—	m. 1850	originar din Me-diaş
154	Kessler Johann	Merghindeal	—	1796—1850	idem
155	Kieltsch Martin	Noiştat	—	m. 1769	—
156	Kirschner Johann	Agnita	1876	1859—1939	—
157	Kirschner Martin	Agnita	1846	n. 1822	—
158	Kirschner Michael	Agnita	1860	—	—
159	Kirschner Michael	Agnita	1846	1825—1913	—
160	Kirschner Michael	Agnita	—	1856—1906	—
161	Klein Georgius	Şomărtin	—	n. 1760	—
162	Klein Johannes	Şomărtin	—	n. 1772	—
163	Klein Stephanus	Şomărtin	—	1734—1781	—
164	Kloess Jolann	Agnita	1798	—	—
165	Kloess Michael	Agnita	1776	—	—
166	Klöss Christian	Agnita	1776	—	—
167	Knall Johann	Dealul Frumos	1880	—	ucenicia în Agnita
168	Knall Johann	Netuş	—	m. 1789	originar din Sas-chiz
169	Knall Johann	Netuş	—	m. 1822	—
170	Knall Michael	Dealul Frumos	1891	—	ucenicia Agnita
171	Knall Michael	Netuş	—	1796—1848	—
172	Knall Michael	Netuş	—	1819—1846	—

1	2	3	4	5	6
173	Knall Michael	Netuș	—	m. 1853	—
174	Kober Stephanus	Răvășel	—	m. 1748	—
175	Koch Johannes	Mobile	—	1848—1916	din 1880 zidar
176	Koch Michael	Mobile	—	+1860	—
177	Koch Stephanus	Mobile	—	1814—1891	originar din Mă-lăncrav
178	Kögsch Johannes	Agnita	1792	—	—
179	Konnerth Andreas	Agnita	1798	—	—
180	Konnerth Andreas	Agnita	1846	—	—
181	Konnerth Andreas	Agnita	—	1840—1898	—
182	Konnerth Andreas	Apoș	1852	—	originar din Agnita
183	Konnerth Johannes	Agnita	1776	—	—
184	Konnerth Michael	Agnita	1770	—	—
185	Kraemer Johannes	Cincu	—	+1851	—
186	Kraemer Georgius	Cincu	—	m. 1797	—
187	Kriszka Janos	Șalcău	—	+1910	—
188	Kriszka József	Șalcău	—	+1820	—
189	Kriszka László	Șalcău	—	1810—1895	—
190	Kucharski Friedrich	Agnita	1929	—	—
191	Lamprich Andreas	Șomărtin	1831	—	—
192	Lang Andreas	Agnita	1831	—	—
193	Lang Michael	Agnita	1876	—	—
194	Leonhardt Annemarie	Agnita	—	n. 1928	învățătoare, ucenicia la M. Jasch. jun.
195	Loew Andreas	Chirpăr	—	n. 1789	—
196	Loew Daniel	Chirpăr	—	+1850	—
197	Loew Daniel	Chirpăr	—	1808—1898	din 1861 castelan
198	Loew Johannes	Chirpăr	—	1760—1847	—
199	Loew Johannes	Chirpăr	—	n. 1767	—
200	Loew Laurentius	Chirpăr	—	m. 1768	—
201	Loew Stephanus	Chirpăr	—	1782—1847	—
202	Loew Stephanus	Chirpăr	—	+1847	—
203	Lopner Michael, cărămidar și olar	Seliștat	1828	—	—
204	Lukas Johannes	Cincu	—	m. 1739	—
205	Lutsch Georg	Agnita	1886	—	—
206	Lutsch Johannes	Agnita	1776	—	—
207	Magyari Albert	Șalcău	—	1909—1943	—
208	Magyari József	Șalcău	—	1878—1917	—
209	Magyari Marton	Șalcău	—	1850—1923	—
210	Mähburger Hannes	Alțina	—	n. 1856	—
211	Martini Michael	Mobile	1832	—	—
212	Martini Michael	Mobile	—	+1836	—
213	Mauch Georg	Șomărtin	—	m. 1772	—
214	Maurer Andreas	Văro	—	1791—1862	originar din Felța
215	Maurer Andreas	Vărd	—	m. 1827	—
216	Maurer Andreas	Vărd	—	1849—1874	—
217	Maurer Johann	Vărd	—	m. 1853	—
218	Mehburger Johann	Alțina	—	m. 1854	—
219	Melzer Georg zis Schässburger	Agnita	1776	+1801	originar din Sighișoara
220	Melzer Georgius	Agnita	1776	m. 1750	—
221	Melzer Johannes	Agnita	1839	—	—
222	Menning Johann	Agnita	1876	—	scribul breslei

1	2	3	4	5	6
223	Menning Johann	Agnita	—	1765—1836	—
224	Meytert Georgius	Agnita	1792	—	—
225	Miess Martin	Bărcut	—	m. 1781	ajutorat de comunitate fiind foarte sărac
226	Miess Martinus	Bărcut	—	m. 1774	—
227	Miess Martinus	Bărcut	—	1793—1848	—
228	Miess Johann	Bărcut	—	1792—1847	—
229	Monder Christian	Agnita	1776	—	—
230	Mügendt Michael	Movile	—	m. 1780	—
231	Nadescher Georg	Netuș	—	m. 1743	originar din Dața-Sighișoara
232	Neckel Johann	Agnita	1882	—	—
233	Neckel Michael	Răvășel	—	1830—1901	originar din Moșna
234	Neckel Ștefan	Răvășel	—	1858—1911	idem
235	Ongyerth Georgius zis Bulter	Bruiu	—	1736—1785	—
236	Pancratius Michael	Răvășel	—	m. 1710	—
237	Philipp Georg	Agnita	—	1826—1867	—
238	Philipp Georg	Agnita	1843	+1859	—
239	Philipp Georg	Brădenii	—	n. 1824	originar din Agnita
240	Philipp Georgius	Agnita	—	1820—1867	—
241	Rehner Karl	Agnita	1936	—	—
242	Reinsch Wilhelm Albert	Stejărișul	—	1860—1943	originar din Germania
243	Reitmann Georg	Zlagna	—	1814—1869	—
244	Rhener Andreas	Cincu	—	m. 1724	—
245	Rhener Johannes	Cincu	—	m. 1768	—
246	Rhener Johannes	Cincu	—	+1862	—
247	Rhuin Johannes	Noiștat	—	m. 1796	—
248	Rhuin Johannes zis Töpferhannes	Noiștat	—	n. 1823	—
249	Rosler Johann	Cincu	—	+1862	—
250	Roth Friedrich, cărămidar și olar	Toarcia	—	m. 1836, 1837	—
251	Roth Georg, cărămidar și olar	Toarcia	—	1850—1920	originar din Drăușeni
252	Roth Johann	Toarcia	—	1777—1852	moare la Agnita
253	Roth Michael	Toarcia	—	n. 1853	—
254	Rothmann Michael	Agnita	1846	—	—
255	Rottmann Georg	Agnita	1876	—	—
256	Rottmann Georg	Agnita	—	n. 1907	abandonează meseria
257	Rottmann Johannes	Agnita	—	+1950	—
258	Rottmann Johann	Agnita	—	n. 1896	pensionar
259	Rottmann Michael	Agnita	1876	—	—
260	Schenker Johann	Metiș	1856	—	ucenicia Agnita
261	Scherer Johannes	Șomărtin	—	1790—1854	—
262	Scherer Martin	Șomărtin	1774	—	—
263	Schlegel Simon	Agnita	1938	—	plecat 1942 la Satu Mare
264	Schmatzer Wenzel	Stejărișul	—	m. 1889	originar din Ruja

1	2	3	4	5	6
265	Schmid Johannes	Bruiu	—	+1783	—
266	Schmid Martinus	Bruiu	—	+1783	—
267	Schmidt Johann, agri- cultor și olar	Seliștat	—	1853—1936	originar din Mă- ghereș
268	Schmidt Michael, agri- cultor și olar	Seliștat	—	1864—1937	idem
269	Schmiedt Michael	Dealul Frumos	—	m. 1778, 1787	—
270	Schiller Georg	Agnita	1846	1809—1849	—
271	Schneider Friedrich	Alțina	—	1836—1887	originar Sibiu
272	Schneider Friedrich	Alțina	—	m. 1871	originar Marpod
273	Schneider Johann	Marpod	—	m. 1842	—
274	Schneider Johann, olar și agricultor	Marpod	—	1823—1893	—
275	Schneioer Johann	Nocrich	—	m. 1795	—
276	Schneider Johannes	Veseud	—	+1838	—
277	Schneider Johannes	Marpod	—	m. 1666	—
278	Schneider Johannes	Marpod	—	m. 1778	—
279	Schneider Johannes	Marpod	—	m. 1723	—
280	Schneider Michael	Marpod	—	m. 1831	—
281	Schneider Michael	Marpod	—	m. 1864	—
282	Schönauer Johann	Agnita	1846	—	—
283	Schönauer Johann	Agnita	—	1837—1889	—
284	Schönauer Johann	Agnita	—	1872—1889	—
285	Schönauer Michael	Agnita	1846	—	—
286	Schönauer Michael	Agnita	1895	—	—
287	Schüller Georg	Agnita	—	1812—1859	—
288	Schüller Georg	Agnita	1776	—	—
289	Schüller Michael	Agnita	—	1824—1914	—
290	Schuller Andreas	Agnita	—	m. 1879	—
291	Schuller Andreas	Agnita	1876	1849—1910	—
292	Schuller Georg	Agnita	1837	+1848	—
293	Schuller Georg	Agnita	1846	+1859	starostele breslei
294	Schuller Georg	Agnita	1776	—	—
295	Schuller Martin	Agnita	1832	—	—
296	Schuller Michael	Agnita	1846	m. 1824	—
297	Schuster Georg	Brădenii	1889	—	ucenicia Agnita
298	Schuster Georgius	Brădenii	—	m. 1758	—
299	Schuster Georgius	Netuș	—	m. 1723	—
300	Schuster Johann	Brădenii	—	m. 1856	—
301	Schuster Johann	Brădenii	1889	—	ucenicia Agnita
302	Schuster Johann	Netuș	—	m. 1700	—
303	Schuster Johann	Netuș	—	1694—1731	—
304	Schuster Johann	Netuș	—	m. 1807	—
305	Schuster Johannes	Netuș	—	1627—1727	—
306	Schuster Martinus	Brădenii	—	1763—1836	—
307	Schuster Martinus	Alțina	—	m. 1870	—
308	Schuster Michael	Netuș	—	m. 1721	—
309	Schuster Michael	Netuș	—	1789—1867	—
310	Schuster Michael	Netuș	—	m. 1851	—
311	Schuster Michael	Netuș	—	1789—1867	—
312	Schuster Thomas	Alțina	—	m. 1809, 1823	—
313	Schromm Simon	Zlagna	—	m. 1735	—
314	Seiwerth Michael	Agnita	1776	—	—

1	2	3	4	5	6
315	Setz Thomas	Hosman	—	1806—1874	—
316	Setz Thomas	Hosman	—	1811—1883	—
317	Steinhage Dietrich, cărămidar și olar	Agnita	—	1840—1874	originar din Germania
318	Stentzel Johann	Ruja	—	m. 1808	originar din Copșa Mare
319	Stirner Michael	Ruja	1878	1863—1930	—
320	Sturm Johann	Bruiu	1879	1864—1910	originar din Zlagna, ucenicia Agnita emigrat 1901 SUA
321	Sylvester Johann	Agnita	1776	—	—
322	Tákats János	Șalcău	—	n. 1852	—
323	Tákats János	Șalcău	—	1879—1961	—
324	Tákats József	Șalcău	—	1879—1958	—
325	Tákats József	Șalcău	—	n. 1920	lucrează la Ocna Sibiului
326	Tekeldt Eduard	Agnita	1892	1878—1943	—
327	Thal Hannes	Agnita	1846	—	—
328	Thal Georg	Agnita	1876	1841—1890	—
329	Thal Johannes	Agnita	1776	—	—
330	Thal Johannes	Vărd	—	m. 1791	—
331	Thal Martin	Agnita	1846	n. 1813	—
332	Thal Martin	Agnita	—	1835—1855	—
333	Thal Martinus	Agnita	—	+ 1781	—
334	Thal Michael	Agnita	—	1813—1883	—
335	Theil Johannes	Agnita	1776	—	—
336	Theil Martin	Apoș	—	m. 1863, 1864	originar din Agnita
337	Theil Michael	Agnita	1846	1836—1903	—
338	Theil Michael	Agnita	1862	1813—1883	—
339	Theil Michael	Agnita	1776	—	—
340	Teubrich Georg	Noiștat	—	m. 1847	originar din Făgăraș
341	Teubrich Georg	Noiștat	—	n. 1849	—
342	Töpffer Andreas	Stejărișul	—	m. 1696	—
343	Töpffer Andreas, der jüngere Töpfer	Stejărișul	—	m. 1680	—
344	Töpfer Georgius	Metiș	—	m. 1738	—
345	Töpfer Hannes	Ruja	—	m. 1663	—
346	Töpfer Johannes	Metiș	—	m. 1725	—
347	Töpfer Johannes	Metiș	—	m. 1746	—
348	Töpfer Johannes	Dealul Frumos	—	m. 1703	—
349	Töpfer Johannes	Dealul Frumos	—	m. 1711	—
350	Untch Petrus	Apoș	1874	—	—
351	Untch Stefan	Apoș	1878	—	—
352	Untch Stefan	Cincu	—	+ 1900	—
353	Wagner Johann	Noerich	—	m. 1814	—
354	Wagner Johann	Noerich	—	1757—1813	—
355	Walmen Christian	Agnita	1776	—	—
356	Wachsmann Michael	Agnita	1792	—	—
357	Weber Johann	Agnita	—	1787—1869	—
358	Weber Johann	Agnita	—	1816—1880	starosteale breslei
359	Weber Johann	Agnita	1876	1851—1880	—
360	Weber Johannes	Agnita	1776	—	—
361	Weber Johannes	Agnita	1837	1801—1849	—

1	2	3	4	5	6
362	Weber Martin	Agnita	1846	1795—1853	—
363	Weber Martin	Agnita	1846	—	—
364	Wellmann Christian	Agnita	—	1821—1856	—
365	Wellmann Christian	Agnita	1848	1798—1869	starostele breslei
366	Wellmann Christian	Agnita	1846	1823—1872	—
367	Wellmann Christian	Agnita	—	1809—1849	—
368	Wellmann Johann	Agnita	—	1821—1856	—
369	Wellmann Michael	Agnita	1863	—	—
370	Widmann Georg	Ruja	1846	m. 1867	—
371	Widmann Michael	Ruja	1832	—	—
372	Wonner Andreas	Merghindeal	—	+1820	—
373	Wonner Andreas	Merghindeal	—	1771—1828	—
374	Wonner Georg	Merghindeal	—	n. 1784	—
375	Wonner Georgius	Merghindeal	—	n. 1747	—
376	Wonner Georgius	Merghindeal	—	1713—1788	—
377	Wonner Johann zis Depnerhonz	Merghindeal	—	1751—1833	—
378	Wonner Michael	Merghindeal	—	m. 1872	plecat la Gușterița
379	Wotsch Thomas	Alțina	—	m. 1868, 1890	—
380	Zillmann Stefan	Apoș	1879	—	ucenicia Agnita

Fig. 1. Farfurii întinse din centrul ceramic Saschiz.

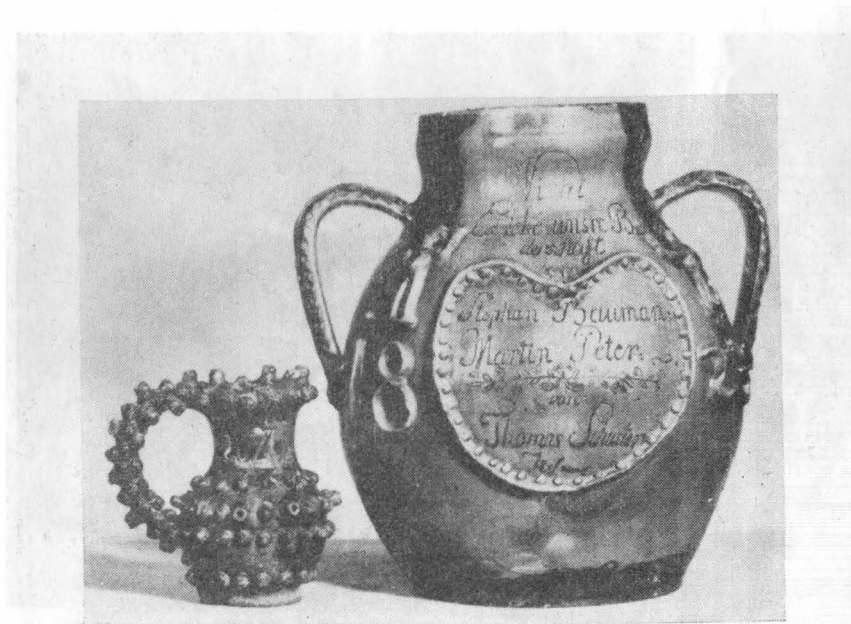

Fig. 2. Centrul ceramic Alțina: vase din 1746 și 1823.

Fig. 3. Centrul ceramic Marpod: câncee 1717—1875.

Fig. 4. Centrul ceramic Noișlat-Netuș-Movile: câncee și ulcior de vin.

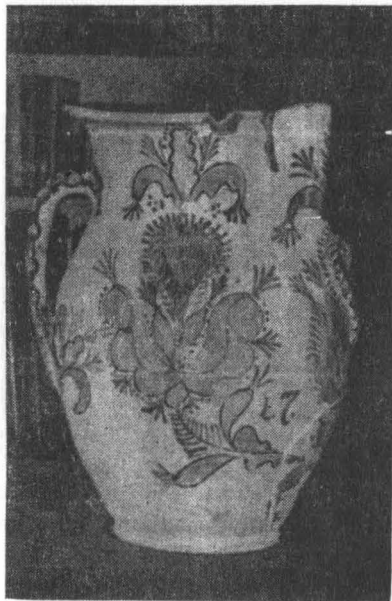

Fig. 5. Centrul ceramic Chirpăr: cană de vin 1764.

Fig. 6. Centrul ceramic Bruiu-Șomărtin: cană de vin, verde, sgrafitată, cu aplicațiuni.

Fig. 7. Vase ornamentale pentru acoperiș — produse ale centrelor ceramice Bruiu-Șomărtin, Ruja și Chirpăr.

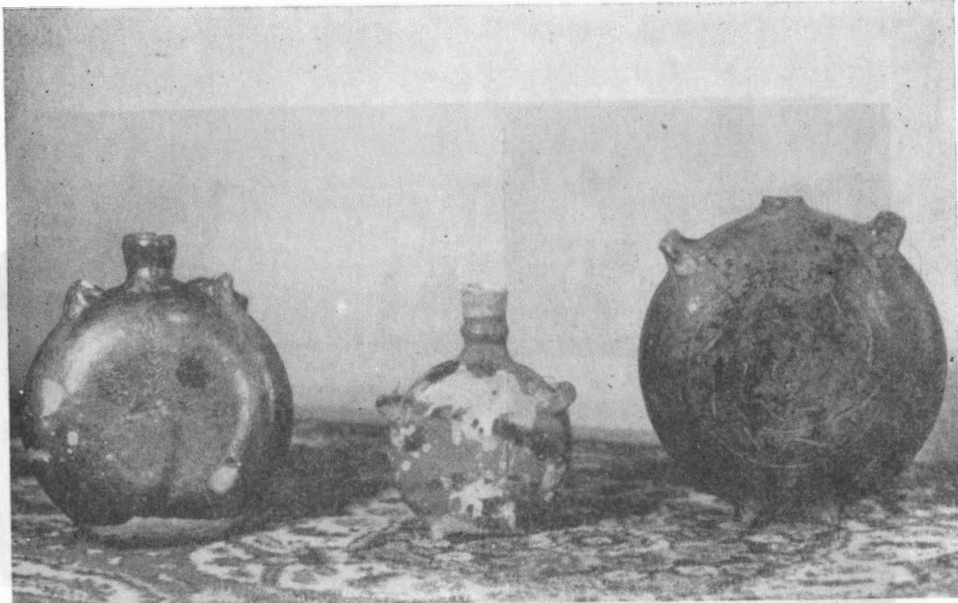

Fig. 8. Centrul ceramic Bruiu-Șomărtin: ploști din ceramică smălțuită verde și maro.

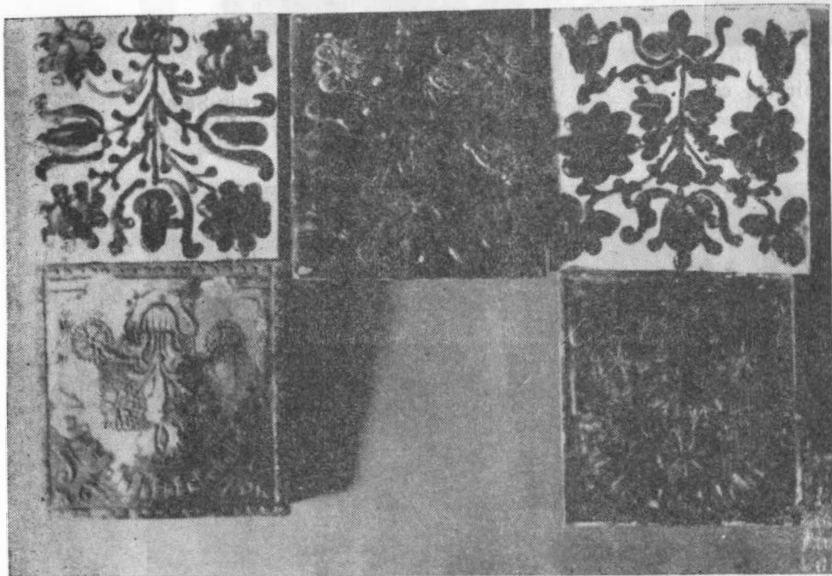

Fig. 9. Cahle smălțuite (cele alb-albastru din Bruiu-Șomărtin, cele în verde din centrul ceramic Agnita)

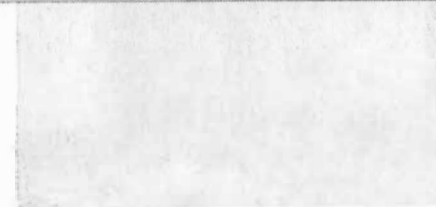

Fig. 10. Centrul ceramic Șalcău (jud. Sibiu): producția olăriei „Albastru”

AUS DER GESCHICHTE DER TÖPFEREI IM HARBACHTALE

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser bringt in dieser Arbeit eine Reihe von Angaben und Feststellungen in Bezug auf die Geschichte der Töpfereierzeugung im Harbachtale während des XVII—XX Jahrhunderts. Durch Benützung der Zunftakten, der Matrikeln und anderer Quellen wurde eine Anzahl von 380 Töpfern identifiziert die während der aufgezeigten Zeitepoche in den Ortschaften des Harbachtals gearbeitet haben. Ausser den bekannten Töpferzentren wurde eine Reihe bisher unbekannter Zentren nachgewiesen, wie: Alzen, Braller — Martinsberg, Neustadt-Neithausen-Hundertbücheln und Şalcău.

Es wird auch auf einige technische Hinweise betreffend der Ornamentik der erwähnten Zentren eingegangen.

Die Zierelemente sowie die Typologie der Gefässe werden anhand des beigeestellten Bildmaterials belegt.

Der Arbeit ist als Beilage eine Namensliste der Töpfer aus den Ortschaften des Harbachtals (XVII—XX Jahrhundert) angeschlossen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Teller des keramischen Zentrums Keisd.
- Abb. 2. Alzner Ware: Zauberkrug 1746 und Weinkanne 1823.
- Abb. 3. Marpoder Ware: Weinkrüge 1717—1875.
- Abb. 4. Keramisches Zentrum Neustadt — Neithausen — Hundertbücheln: Weinkrüge und Weinkännchen.
- Abb. 5. Kirchberger Ware: Weinkanne 1764 („Herzelkanne“).
- Abb. 6. Keramisches Zentrum Braller — Martinsberg: Grüne Sgraffito — Weinkanne mit Warzen.
- Abb. 7. Giebelaufsätze, von Töpfern aus Braller — Martinsberg, Kirchberg und Roseln erzeugt.
- Abb. 8. Erdene, grün- und braunglasierte Trinkgefässe aus Braller — Martinsberg („Tschutra“ genannt).
- Abb. 9. Glasierte Ofenkacheln (blau-weiss aus Braller-Martinsberg, in grün aus Agnetheln).
- Abb. 10. Keramisches Zentrum Şalcău (Kreis Hermannstadt): buntglasierte Töpferware der Töpfermeister Takáts.

CONSIDERAȚII ASUPRA VÎNĂTOAREI DE JDERI ÎN SUBZONELE BÎRSA DE SUS, BRAN ȘI BUZAIE

de TIBERIU GRAUR

În studiile etnografice, de obicei vînătoarea este cuprinsă în grupa ocupațiilor primitive, împreună cu pescuitul, albinăritul și culesul¹.

Acum mai bine de două decenii, Romulus Vuia² menționa că cercetările privitoare la vînătoarea populară sînt foarte rar întîlnite în literatura noastră de specialitate, iar lucrările³ nu s-au ocupat aproape de loc de vînătoarea țărănească.

Cercetarea am făcut-o împreună cu prof. N. Dunăre în localitățile Bran, Șimon, Moeciu, Șirnea și am continuat-o singur în Poiana Mărului, Brădet, Vama Buzăului (Acriș).

Din registrele de vamă existente în arhive reiese limpede bogăția vînatului din țara noastră, în trecut. Vînatul de jder s-a dovedit a fi cel mai avantajos din punct de vedere al cîștigului, intrucît blana de jder avea o considerabilă valoare. Prinderea lui reclama o dibăcie de care nu toți vînătorii se bucurau. În tratatul de vamă dintre Alexandru cel Bun al Moldovei și negustorii polonezi se fixa vamă pentru pielea de veveriță și vulpe, în schimb pielea de jder era rezervată domnitorului⁴. La 6 august 1413, Mircea cel Bătrîn al Munteniei, acordă negustorilor din Brașov un privilegiu de vamă pentru diferite mărfuri, inclusiv piei de jder, pisică sălbatică, cerb și altele⁵.

Numeroase izvoare pun în lumină amploarea comerțului cu blănuri în toate țările române, cu o însemnată pondere în Țara Bîrsei.

În cunoscuta sa lucrare asupra istoriei vînătoarei, Gh. Nedici, referindu-se la vînatul răpitoarelor cu păr, observă că documentele secolelor trecute nu menționează procedeele de prindere ale acestora, subliniind doar marea prețuire și căutare a blănurilor lor⁶. Totuși marile cantități de blănuri atestate documentar oferă un indiciu sigur despre utilizarea frecventă a capcanelor.

¹ N. Dunăre, *Vînătoarea*, în *Monografia etnografică Țara Bîrsei*, ms., 1967.

² R. Vuia, *Vînătoarea și curse țărănești din Țara Hașegului și Regiunea Pădurenilor*, în revista „Carpați”, XI, 1943, 12, p. 2.

³ Gh. Nedici, *Istoria vînătoarei*, București, 1940; C. C. Cornescu, *Manualul vînătorului*, București, 1874; E. C. Gheorghiu și S. S. Gheorghiu, *Vînătoarea în România*, București, 1901; Otto Witting, *Vînatul și vînătoarea în Țara Bîrsei*, în „Revista pădurilor”, XLII, 1939, p. 1.

⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului în România*, I, p. 16. Apud: Gh. Nedici, *op. cit.*, p. 504.

⁵ Hurmuzaki, XV, 1, nr. X, p. 9.

⁶ Gh. Nedici, *op. cit.*, p. 612.

Inițierea în practica procedeele tradiționale se dobîndea prin transmiterea experienței din tată în fiu.

Din convorbirile, cu vînătorii bătrîni, rezultă că procedeele de vînătoare la care ne vom referi aveau un caracter tradițional încă în anii 1750—1770, fiind deci practicate cu multe secole în urmă.

Blana scumpă a jderului — prin 1930 blana unei perechi de jder echivala cu prețul unei perechi de cai buni — a determinat pe mulți vînători să-și îndrepte atenția asupra acestui vînat, pe celelalte animale luîndu-le în seamă numai „dacă le ieșia în cale“. Rețin cuvintele bătrînului Manea din Moeciu⁷ „eu am fost al jderilor“. Vînătoarea de jder cerea multă îndemînare. Chiar și urmărirea în cazul vînătoarei cu arma implica o deosebită încordare: „... cu pădurea am crescut și multe am văzut! Jderul era o lighioană care strica puieții de la cocoșii de munte. Sărea și asupra caprei roșii de pădure. Pe jder nu-l prinde oricine, e o școală, trebuie să știi de ce și cum urcă jderul în copac. El urcă și coboară de pe un copac pe altul, căuțînd cuiburi de vererită. O găsește, o mîncîcă. N-o găsește, se culcă în cuib ca la el acasă și-o așteaptă. Ca să-l descoperi faci un ocol în jurul bradului în care s-a suit. Nu se vede, faci un ocol mai mare. Dacă tot nu-l vezi, te urci într-un brad vecin cu acela în care s-a urcat. Prin brad te uiți ca într-o icoană. Dacă vezi cuiburi de vererită, socoți că jderul s-a urcat într-un cuib. Te duci la brad și hîrjii cu toporul. Jderul care-i hoț nu mișcă. Tai un cep, bradul se mișcă, jderul sare. Atunci trebuie să fii ager cu arma“⁸.

Cel mai vechi procedeu reținut de tradiția orală locală este acela de a prinde jderul cînd era în scorbura de fag, făcîndu-se foc jos, după ce se tăia o țapă. Fumul de buturi de fag, urca în sus prin copac alungînd jderul, care era așteptat la gura scorburii cu sacul. Procedul s-a dovedit a fi deseori dăunător pielii.

Un procedeu similar era acela de a aștepta jderul la gura scorburii cu sacul, silindu-l să iasă fără foc, ci numai sperîndu-l, prin lovirea copacului cu toporul (fig. 1). După cît se pare aceste procedee s-au folosit încă cu cîteva veacuri înainte, pentru prinderea prețiosului animal.

Dar forma tradițională (fără armă), utilizată cel mai frecvent și cu cea mai mare eficiență, după cum își amintesc bătrîinii, constă în vînatul cu ajutorul unui fel de capcană, denumită „pătul“. Prin anii 1925—1935 acest procedeu se utiliza încă destul de frecvent (fig. 2)⁹.

Pătulul se fixa în pădure în locurile umblate de jder. Acesta se construia de vara, fiecare vînător dispunînd de zece sau chiar mai multe capcane, pe care apoi le controla din cînd în cînd. Redăm succint chipul în care se pregătea o astfel de capcană. La înălțimea unui om, se tăiau doi brăduți la o distanță de 1,50—2 m cu o grosime de cca 8—12 cm („ca pă mină sau ca pă picior“). În partea de sus se fixa o prăjină cu care se uneau cei doi brăduți peste care se așeza o altă prăjină cu un capăt fix și unul mobil (fig. 2). Bara

⁷ Inf. Manea Nicolae Lăzăroiu, născut 1892, satul Moeciu de Jos, Com. Moeciu, subzonă Bran, Fișa: N. Dunăre, T. Graur.

⁸ *Ibidem*.

⁹ R. Vuia, *op. cit.*, p. 5 (În Țara Hațegului se numea „tiasc“).

semimobilă era susţinută la mijloc de un cep. În acest cep se punea momeala, iar cînd jderul trăgea de carnea bine prinsă, mecanismul se declanşa, lăsînd prăjina de sus să-i cadă peste gît. Prăjina de sus era acoperită cu lemne, în primul rînd pentru a obliga jderul să smulgă momeala introducîndu-şi capul între cele două prăjini prin partea din spate a capcanei şi apoi pentru a ţine strîns animalul în capcană. Pentru momeală se folosea în special carne de veveriţă. În lipsa acesteia se punea hiringă, gaiţă, mierlă sau orice fel de carne, de porc, vită, oaie sau chiar slănină (cu şoric pentru a opune rezistenţă).

În legătură cu valorificarea jderului, menţionăm că nici carnea jderului nu se arunca ci se vindea bacilor de la stîni, „stăpînilor de munte“. Aceştia după ce o ardeau şi o pisau o dădeau oilor în tăriţe pentru a preveni răsfugul. Alţi informatori din jurul Branului susţin că nu numai oilor se dădea, dar şi altor animale, împotriva aceleiaşi boli. Unii bătrîni îşi amintesc că pentru carnea unui jder luau de la stîină un miel bun. În ceea ce priveşte pregătitul cîrnii am notat două păreri nu lipsite de interes. Una din reţetele preparării era arderea cîrnii pînă la un anumit grad, la care încă putea fi luată drept aliment pentru oi. În alte cazuri se susţine că arderea cîrnii se făcea complet şi că numai în stare de cenuşă se amesteca cu tăriţele. În acest din urmă caz, aspectul magic are o mai mare preponderenţă. În cercetările comparative din Ţara Vrancei — întreprinse de asemenea împreună cu prof. N. Dunăre — această credinţă se păstrează încă frecvent, înregistrîndu-se o preferinţă pentru bursuc. Procedul întîlnit în Ţara Vrancei păstra mai puternic ecoul unui ritual dacă avem în vedere şi obiceiul de a tăia pielea de bursuc în fişii subţiri pentru a lega la gîtul ficcării oi o panglică din pielea animalului jertfit.

Din istoriile celor mai bătrîni reies unele lucruri interesante în bună parte în legătură cu vînătoarea de jder. Astfel reţinem vechea credinţă după care „omul închis la inimă n-are noroc nici la jder, nici la nimic“. Sau: „eu am fost al jderilor“, informatorul cunoscînd de la bunicul şi străbunicul său obiceiurile jderului, considerînd vînătoarea de jder „o şcoală“. Astfel bătrînul Manea nu s-a înşelat niciodată — potrivit spuselor lui — la deosebirea urmei jderului de aceea a jderoaicii, cînd urmele erau alături. Primul, adică jderul, calcă înainte cu dreptul în timp ce jderoaica cu stîngul. Nu ne vom ocupa aici de implicaţia problemei stîngului şi dreptului, începînd cu etimologia cuvîntului sinistru, (de la sinister = stîng) — şi cu semnificaţiile iniţiale ale cuvintelor, pînă la credinţele din cele mai vechi timpuri pe marginea noţiunii de drept şi de stîng¹⁰. După cum se cunoaşte, istoric şi etnologic, femeia a avut o condiţie aparte, datorită faptului că în unitatea bărbat-femeie, ea este considerată partea nenorocoasă, aspectul negativ al acestei unităţi, inclusiv credinţa după care ar fi fost făcută din coasta stîngă a bărbatului. Sînt bine cunoscute conjuncturile în care femeia nu avea dreptul de apropiere sau atîngere. Fără a merge la sfera strict religioasă, în care femeia îşi are bine stabilită condiţia sa, în cadrul ocupaţiilor tradiţionale s-au înregistrat momente

¹⁰ Vezi şi Gh. F. Ceauşeanu, *Superstiţiile poporului român*, Bucureşti, 1914, p. 363, cap. XLII „Stîngul“, „dreptul“.

din desfășurarea agriculturii, păstoritului, viticulturii etc., în care femeia era exclusă dacă nu de la practicarea lor, cel puțin în ceea ce privește prezența ei în anumite răstimpuri spre a feri aratul, semănatul, mulsul, prepararea brinzeturilor, vinăritul etc. de regres sau pagubă.¹¹ În cercetările din Țara Vrancei ni se relatează că țiganii căldărari nu-și lasă femeile să treacă descoperite prin fața lor și nici să păsească peste ciocanul cu care lucrează pentru că acesta îi dă lui piinea. Se considera a fi un motiv de ordin etic, asupra femeii planind suspiciunea necurăției, care ar fi adus pierderea norocului. Ca și în restul României¹², bătrînii baci ne-au arătat că multă vreme ei nu au admis pătrunderea femeii la stîină, pentru a nu-și pune în primejdie oile în cazul în care femeia nu este „curată“. Tot astfel am înregistrat o veche credință după care albina și oaia cer curățenie interioară din partea celui care le păzește. Se pare că ne aflăm în fața unei interferențe dintre o veche credință patriarhală și aceea acreditată de creștinism, după care trupul trebuie păstrat curat, deoarece era considerat „templul duhului sfînt“. Cunoșcînd cele arătate este de înțeles condiția pe care veteranul Manea o considera sine qua non pentru a avea noroc la vînătoare, adică de a nu se atinge de femeie înainte de a pleca la vînătoare.

În alte localități, cum ar fi Poiana Mărului, vînătorii nu-și amintesc de această credință, dar obișnuiau să arunce în glumă vorba „ai făcut ceva azi-noapte“, vînătorului care se întorcea cu traista goală. Credem că noima acestei glume rezidă tocmai în vechea credință la care ne-am referit.

Nu putem trece cu vederea etica vînătorească a bătrînilor care în viața lor au cutureierat codrii, mult înainte de survenirea legiurilor pentru ocrotirea sezonieră a vînăturii, conducîndu-se după „legea dinlăuntru“, cum o numeau ei, „fără de care vînătorul nu-i vînător“.

Semnificativ ni s-a părut credința unora, după care se considera că norocul te părăsește la vînătoare dacă cei de acasă așteaptă lacomi sau dacă în tovarășie se află unul care dorește cu orice chip să se întoarcă cu belșug de vînat.

Reminiscențele unei gîndiri încărcate de ecouri magice se mai pot remarcă pe alocuri, prin referiri la o sferă de valori de odinioară, în care nu era lipsit de importanță „pornitul cu stîngul“ sau „cu dreptul“, în care exista „ceas bun“ și „ceas rău“ și în care numai omul cu inima cinstită era însoțit de noroc.

¹¹ N. Dunăre, *Powojena dzialalnosc etnograficzna w Rumunii ze szczegolnym wzglednie niem zynia pasterskiego*, în *Etnografia Polska*, Wrocław—Krakow—Warszawa, 1961, p. 314—329; idem, *A juhltárs, illetve pászlorkodás hagyományos típusai a románoknál*, în *Ethnographia*, Budapest, 1964, 2, p. 247—272; idem, *Semicentenarul unei monografii importante*, în revista „Steaua“, Cluj, 1963, XIV, nr. 11, p. 96; idem, *Probleme de etnografie în ținutul Alba Iulia*, în *Apulum*, Alba Iulia, 1965, V, p. 486, 490—491; idem, *Semnificația unor reminiscențe în agricultură și păstori*, comunicare ținută în cadrul Secției de etnografie și folclor din Cluj, ms., 1965.

¹² N. Dunăre, *Powojena ...*; idem, *A juhltárs ...*

Fig. 1. Prinderea iderului la cusa/so

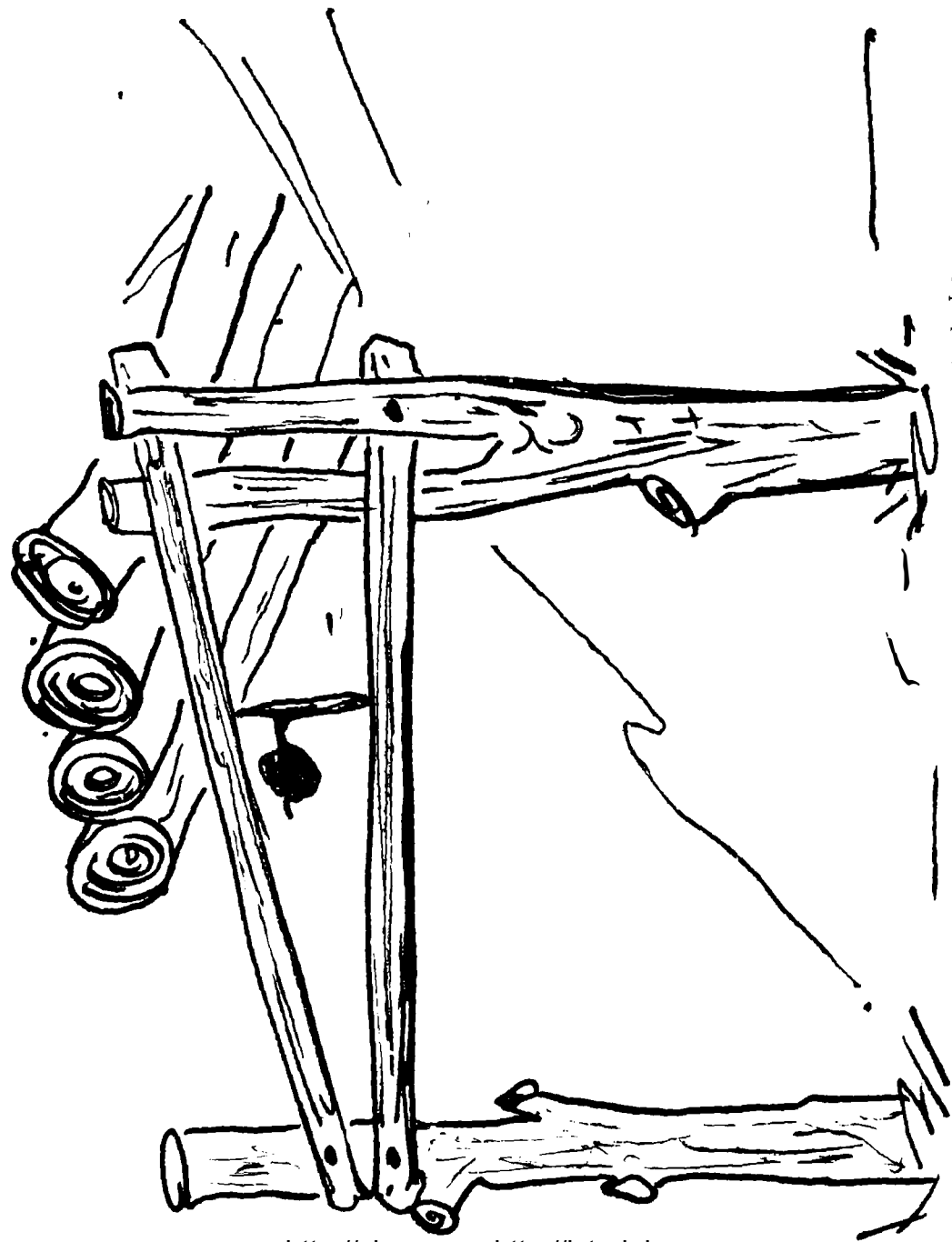

Fig. 2. Capeană pentru prins Țer, denumită „Pătul”. Mocciu de Jos.

BEITRÄGE BETREFFEND DIE MARDERJAGD IN DEN TEILZONEN VON BÎRSA DE SUS (OBERE BURZEN), BRAN (TÖRZBURG) UND DER BUZĂUFLÛSSE

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der Fachliteratur wird die Jagd für gewöhnlich zu den Urbeschäftigungen der Menschen gezählt. Es gibt noch wenige Arbeiten, die sich mit volkskundlichen Jagdbräuchen befassen, und in Betreff der dabei angewandten Technik sind die Forschungen noch sehr am Anfang.

Aus den alten Urkunden und Zollregistern geht der Wildreichtum des Burzenlandes seit früheren Zeiten eindeutig hervor. Die Marderjagd erwies sich als besonders gewinnbringend, da Marderfelle einen grossen Wert besaßen.

Viele alte Jagdbräuche sind durch mündliche Überlieferung erhalten geblieben. Der älteste Brauch war anscheinend der Marderfang mit einem Sack an der Öffnung von Hohlräumen in Bäumen. Dabei wurde der Marder mit Rauch oder mit Axtschlägen zum Hervorkommen veranlasst. Das meist angewendete Verfahren war eine Falle, die „Pătul“ genannt wird. Sie besteht aus einem festen und einem an einem Ende beweglichen rohen Holzbalken. Der Letztere wird durch einen Zapfen, an dem der Köder befestigt ist, hochgehalten. Wenn der Marder den Köder anfasst und zu fressen sucht, fällt der bewegliche — noch zusätzlich beschwerte — Balken auf den Nacken des Marders und klemmt ihn ein.

Bei über 70 Jahre alten Männern wurden eine Reihe von Aberglauben mit Bezug auf das Jagdglück aufgezeichnet. Diese sind Überreste einer mystischen Denkungsart, die sich auf eine Reihe von früheren geistigen Werten bezieht, bei denen es nicht gleich war, ob man „mit dem linken Fuss“ losging, oder „mit dem rechten Fuss“, wo es eine „glückliche Stunde“ und eine „unglückliche Stunde“ gab, und nur ein Mensch „mit reinem Herzen“ Glück hatte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Marderfang an der Baumöffnung mit einem Sack.

Abb. 2. Marderfalle, „Pătul“ genannt, aus Moeciul de Jos.

ARTA POPULARĂ ȘI FOLCLORUL

de CONSTANTIN CATRINA

Varietatea motivistică și tematică a folclorului românesc — patrimoniu spiritual de o valoare inestimabilă, a stimulat de-a lungul anilor pe numeroși folcloriști și literați români, maghiari și germani în elaborarea unor însemnate studii referitoare la istoria seculară a acestui domeniu de creație populară, la definirea unor variate aspecte compoziționale și stilistice, la înțelegerea științifică a interptrunderilor interzonale și interetnice¹, toate aceste eforturi avînd ca scop cunoașterea valorilor estetice ale acestui tezaur mereu proaspăt și cu putere de inspirație pentru arta noastră națională.

Subliniind rolul creației populare ca izvor de documentare pentru disciplinele cu puternice afinități colaterale (etnografie în general, limbă și literatură, istorie), simțăm cercetătorilor folcloriști și etnografi că un domeniu încă neîndeajuns de studiat și prezentat în lucrările de artă populară îl socotim pe acela al modalității de reflectare a portului popular și al unor obiceiuri de peste an, în folclorul patriei, al fiecărei zone etnografice.

Despre valoarea documentară a folclorului literar în sublinierea unor momente istorice și de evoluție ale artei noastre populare — acesta fiind domeniul de bază la care apelează adesea specialiștii etnografi — avem la îndemînă cîteva lucrări de specialitate aparținînd acestui domeniu. În anii din urmă, cercetătorii Paul Petrescu, Nicolae Dunăre², Cornel Irimie³ îi întîlnim mereu subliniind în lucrările lor, citatul folcloric ce reliefează aspectul istoric, economic ca și cel etnografic al problematicii studiate.

Continuînd investigațiile noastre în acest domeniu, sîntem nevoiți a mărturisi că această metodă de documentare este încă insuficient aplicată și prezentată în studiile de specialitate. Astfel, nici în lucrări de sinteză, printre care, recenta monografie „Arta populară românească”⁴, nu se apelează în descrierea atîtor aspecte ale culturii materiale la izvorul folclorului local sau național.

¹ A se vedea de ex.: Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română*, București, 1968; I. C. Chițimia, *Folcloriști și folcloristica românească*, București, 1968; Ovidiu Papadima, *Literatura populară română*, 1968 (capitolul *Adolf Schullerus și folclorul românesc*, p. 509—559).

² Nicolae Dunăre, Constantin Catrina, *Portul popular românesc de pe Tîrnave*, Brașov, 1968.

³ Nicolae Dunăre și colaboratori, *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963.

⁴ Florea Bobu Florescu, Paul Petrescu și colaboratori, *Arta populară românească*, București, 1969.

Propunându-ne a urmări felul în care aceste domenii ale culturii populare se întrepătrund și se completează permanent, am desprins pe baza cercetărilor făcute — aici citind numai o parte din folclorul literar — că varietatea și frumusețea portului popular românesc se datorește în primul rând hărniciei, priceperii, cât și gustului estetic deosebit de dezvoltat al maselor populare.

Creația populară românească demonstrează că adevărații făuritori ai bunurilor materiale și spirituale, sînt masele populare și că acestea au creat o muzică și o poezie, au creat și adaptat un port popular cu care ne mîndrim. Oamenii din popor au respins întotdeauna luxul celor avuți și au biciuit în cîntece și strigături, lenea și neîndemînarea acestora.

Săracii boii cornuți
Cum însoară niște muți;
Săracele sutele
Cum mărită mutele⁶.

Fetele care-s frumoase
Podu-i țese, podu-i coase.
Puișorii de la mînă,
Pe dărabe de slănină;
Puișorii de la poale
Pe oale mari de unsoare⁸.

Sesizînd noile prefaceri politice, economice și social-culturale din patria noastră, creatorul popular ne-a transmis prin versurile ce urmează, noile sale îndemnuri, o generalizare autentică, ce ne demonstrează că etica nouă socialistă a cuprins cele mai largi mase de oameni ai muncii.

Dragile mele muieri
Ați vent s-asculțați strigări?
La strigări să n-asculțați
La mireasă vă uitați;
C-acum toată lumea știe
Că nu strig de bogăție;
Că azi nu umblă averea
Făr'dragostea și plăcerea;
Și azi nu umblă avutu,
Făr'dragostea și plăcutu.
Că azi ce-i în sat de preț
Omul harnic și isteț;
Și azi ce-i în sat de frunte
Omul harnic și cuminte⁷.

Pentru creatorul anonim, fata frumoasă și femeia harnică se cunoaște după îndemînarea și iscusința cu care aceasta știe să lucreze și să conducă munca pe ogoare, să-și gospodărească cu ingeniozitate locuința, iar cu mîinile ei îndemînatice făurind minunate podoabe de artă populară.

⁶ Informatoare Dobre Domnica, 40 ani, satul Beia, jud. Brașov, 1962, 14, XII (Colecția Constantin Catrina).

⁷ I. C. Gulian, *Sensul vieții în folclorul românesc*, București 1957, p. 47.

⁸ Constantin Catrina, *Materiale de etnografie și folclor*, A.I.E.F., București, ms., inv. 132.

În numeroase versuri populare întâlnim sublinierea prin care mindra plăcută

Se cunoaște pe zaghie	sau	Mindra care-mi place mie
Că-i cu șire mărunțele		N-are-o leacă de moșie
Și cu buze subțirele ⁸ ,		Numai hurulan la ie.
		N-are-o leacă de ocol
		Numai hurulașul gol ⁹ .

Folclorul deci, reprezintă un document de descriere amplă a portului popular și a măiestriei cu care acesta a fost făurit de masele populare.

Petrecerile populare, jocul, șezătorile, nedeile, târgurile și în mod deosebit unele obiceiuri de Anul Nou, de muncă și petrecere etc., au constituit momente de puternică și vie creație populară. Cu ocazia nunțurilor, carul cu haine de care se leagă în mod implicit, zestrea miresii, marchează de fiecare dată o vie și bogată paradă a portului popular local.

Analiza creației populare folclorice ne ajută în acest fel să cunoaștem gustul vremii respective în ceea ce privește portul popular, podoabele sale, preferințele pentru anumite materii prime, cantitatea de zestre ce se dădea tinereilor fete, categoria socială din care acestea făceau parte, precum și noutățile întâlnite în cultura materială și spirituală a poporului. Iată un minunat tablou al portului popular desfășurat în mijlocul mulțimii vesele, cu ocazia obiceiului de nuntă: „carul cu haine“:

Voicica fragilor	Stați numai și ascultați
Uitați-vă dragilor	Cu toatele cite-au fost?
La alesul vergilor;	Opt în ițe
Uitați-vă dragă bine	Opt peștițe
Și la haine și la mine	Opt în tort
Cari nu știți să numărați	Opt de bumbac

Opt cusute după ac
 Patru de pus pe străjac.
 Spuneți la cari nu vă place?
 Mai avem și nouă mese
 Și zece perini alese;
 Cinci pui mici să nu-i uităm
 Stați numai să-i numărăm;
 Uite una, uite două
 Toate vă rămâne vouă;
 Uite două, uite trei
 Toate dragă să le iei;
 Uite trei și uite patru
 Nu-s aduse de la altu;
 Uite patru, uite cinci,
 Toate vă rămân aici;
 Uite cinci și uite șase,
 Tot cusute cu mătase;

⁸ Ion Sassu-Ducșoara, *În luncile soarelui*, Brașov, 1968, p. 13.

⁹ *Ibidem*, 5, p. 14.

Uite șase, uite șapte
Tot de mireasă lucrate;
Uite șapte, uite opt
Numărați că nu mai pot¹⁰.

Dar creatorul popular surprinde în versuri concise și măiestrite, nu numai varietatea și cantitatea zestrei ce se dă miresei, ci și tehnica de lucru a portului, a țesăturilor, a broderiilor, precum și cromatica acestora.

Iată câteva exemple selecționate din bogatul folclor aparținând sud-estului Transilvaniei:

Foaie verde trei bujori,
Aveți grijă, măi feciori ...
Iată vine-a mea mîndră
Cu cătrînța cu zăluță.
Aveți grijă s-o jucați
Numai să n-o sărutați¹¹.

sau:	Eu mă duc maică-n cătane Tu rămii cu multă jale; Eu mă duc maică departe, Tu rămii cu grija-n spate. Maică, pînă ce-oi veni Tu cămașa mi-i croi,	Dar să n-o coși omenește Ci să mi-o coși cătănește; Pe barburul dinainte Pune plug cu șase vite; Pe barburul dinapoi, Pune plug cu șase boi Pe frate-meu lingă ei ¹² .
------	---	---

Leagăn verde de mătase,
Leagăn se clatină.
Da'în leagăn cine șade?
Șade Tica tînăra,
Și-și coase și chindisește
Cu fir galben impletește
Cămașe tăicuțu-său,
Gulerași frățini-său
Maramă cumnatu-său¹³.

sau câteva versuri care fac parte dintr-un lung poem folcloric executat de fiecare dată la nuntă, cu ocazia „carului de haine“, ce duce sub discuția întregului sat, zestrea tinerei mirese:

Să vă spun eu pe de rost Cu țoalele cîte-au fost: Trei de tort, Trei în trei ițe Trei de lînă, Trei peștrițe. Trei de tort, Trei de bumbac	Trei cusute după ac. Uitați-vă guri căscate Că le dăm nenumărate Că-s de mircasă lucrate Uitați-vă dragilor La alesul vergilor Dacă vreți s-aveți la fel. Haideți să vă dăm model ¹⁴ .
---	--

¹⁰ Nicolae Dunăre, Constantin Catrina, *Portul popular românesc de pe Tîrnave*, Brașov, 1968, p. 198.

¹¹ I. U. Jarnik, A. Birseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1964, p. 210.

¹² *Ibidem*, 8, p. 19.

¹³ Sterie Stinghe, *Colinde, cîntece de stea și cîntecele irozilor culese de la românii din Șcheii Brașovului*, 1934, caietul I, 17, (Arh. st. Brașov, nr. inv. 23.184).

¹⁴ *Ibidem*, 2 (Colecția C. Catrina).

Varianta următoare precizează și proveniența hainelor de la „carul cu zestre“:

Ieși afară soacră mare
Nu ieși cu lepedeu
Că n-aducem lucru rău
Da ieși cu foaie de masă
Că ți-aducem noră-n casă.
Mulțumescu-ți maica mea
Că mi-ai încărcat lada
Tot cu perini și cu fețe
Și cu țesături alese.
Uitați-vă bini la toate
Că nu-s haine căpătate
Nici din boltă cumpărate,
Ci de mireasă lucrate;
Tot cu flori și floricele
Să vă tot uitați la ele¹⁶.

De la descrierea izolată a unor piese de port popular pentru care exemplificăm cu versurile:

Badiu meu e drăgușan!
Cu cizme și cu pieptar
Cu batistă la șerpar.
Dă-mi bade batista mie
Să fac la lume minie!¹⁶.
.....
La pîrîu cu lemne verzi
Mere mîndru cu scoverzi.
Învelite cu-n ștergar
Și cu dorul sub cheptar¹⁷.
.....
Eu pe deal, mîndra-i pe șes
Și-o cunosc numai pe mers.
Pe mersul picioarelor
Pe-ncrețitul poalelor,
Pe ochi și pe-a ei guriță.
Îe șurt și pe cheptăriță¹⁸,

rapsozul popular trece adeseori la o înfățișare amplă și plină de culoare a portului popular românesc. Iată cum Rozalia Cernea¹⁹, sora folcloristului transilvănean Gheorghe Cernea (1898–1965)²⁰, face prezentarea portului popular din satul natal:

¹⁵ Sterie Stinghe, *Colinde, cîntece de stea și cîntecele irozilor culese de la românii din Șcheii Brașovului*, 1934, caietul I, 17, (Arh. st. Brarov, nr. inv. 23.184).

¹⁶ *Și iar verde frunzuliță – culegere de folclor*, Brașov, 1968, p. 344.

¹⁷ Ion Sassu-Ducșoara, *op. cit.*, p. 20.

¹⁸ *Ibidem*, 12, p. 343–344.

¹⁹ Constantin Catrina, *Rozalia Cernea – poeta Tîrnavelor* în „Albina“, nr. 1 (1045), 4 ianuarie 1968; Dumitru Lazăr, *Poeta populară Rozalia Cernea*, în *Folclor în Transilvania*, vol. IV, București, 1969, p. 537–557.

²⁰ Ovidiu Birlea, *Gheorghe Cernea*, în *Revista de Etnografie și Folclor*, nr. 4, București, 1965, p. 423–424; Iordan Datcu, *Gheorghe Cernea (1898–1965)*, în „Steaua“, nr. 5, Cluj, 1965, p. 143; I. Drăgoescu, *Gheorghe Cernea, cercetător al etnografiei sibiene*, în „Flacăra Sibiului“, nr. 3603, 27 noiembrie 1965.

Frunză verde de stejar
 Sat ca Paloșu mai rar
 Bogat în mese și port
 Să umbli-n Ardleaul tot,
 Așa sat nu mai găsești;
 Port frumos ca în povești.
 Ii cu-alțițe, șurt cu ruji,
 Fete ca niște păpuși
 Hoboșe cu firuri late,
 Țesături, haine bogate,
 Nevestele-au vălitori,
 Și au ii cu pușori;
 Feciorii toți cu curele,
 Tot cu bunghi galbeni pe ele;
 Bărbați cu șerpăre late,
 Și pieptar cu flori bogate²¹.

Urmărind acest aspect al reflectării portului popular în folclor, menționăm că „În valorificarea portului popular pentru mișcarea artistică de amatori, de mare ajutor ne este cercetarea poeziei populare și în ceea ce privește reconstituirea unui anumit fel de port și în special a unor situații legate de starea civilă, de etate, de categoria socială.

Dacă la Comăna de Jos, găteala capului în portul popular al femeilor nu se mai întâlnește în fiecare zi, versurile:

Copiliță, copiliță
 Ia-ți gîndul de pe uliță
 Că ți-ai pus pe cap căiță

ne amintesc de fiecare dată, împrejurarea în care nașa și cîteva femei primate în ale gătitului miresei „Scoteau în lume o tînără nevestă“²².

Dar variatele aspecte ale artei populare românești și ale naționalităților conlocuitoare le întâlnim reflectate nu numai în genurile creației literare folclorice, ci și în atîtea alte împrejurări, în mod deosebit, cu ocazia unor obiceiuri de Anul Nou, de muncă etc. Continuînd pînă în zilele noastre, străvechile obiceiuri: „turca“, „plugarul“ sau „grapa“, „birdăhoazele“ etc., ne oferă de fiecare dată posibilitatea să urmărim modalitățile de transpunere creatoare a unor piese de port popular în cadrul suitei de asemenea manifestări tradiționale locale sau zonale. Iată de exemplu că la „gătitul turcii“, aspect întâlnit pe Tîrnave și în Țara Oltului, participă numeroși tineri: fete și băieți. Din podoabele specifice costumului local tradițional, pentru îndeplinirea acestui obicei azi se împrumută vrîsta, cîrpele roșii, șurțul, cureaua cu bunghi, diferite țesături și alesături etc. La Fîntîna (jud. Brașov) de exemplu, informatorii susțin că obiceiul „turca“ s-a părăsit cu mulți ani în urmă pe motivul că s-a pierdut „covorul turcii“.

* * *

Ca o concluzie la consemnările de mai sus, considerăm că cercetările privind culegerea și valorificarea patrimoniului popular, vor trebui făcute

²¹ Informatoarc Rozalia Cernea, 71 ani, satul Paloș, jud. Brașov (15.V.1967).

²² Nicolae Dunăre, Constantin Catrina, *op. cit.*, p. 200.

pe baze mult mai complexe. De ce folcloriști ca Ion Pop Reteganul, S. Fl. Marian au avut preocupări deopotrivă atât pentru folclor cât și pentru etnografie? Fiindcă aceste personalități ale folcloristicii românești au sesizat la timpul cuvenit „că elementele de cultură populară dispun de o legătură vie cu anumite legende, credințe, superstiții, creația populară face corp comun cu anumite sărbători, cu anumite plante și animale, apoi terminologia este specifică formelor de cultură populară”²³. De aceea socotim că vrednicul folclorist și etnograf S. Fl. Marian a trecut mereu la adîncirea elementelor populare, elaborînd „lucrări speciale și de sinteză a culturii populare, în domeniul etnografiei”²⁴.

În ce ne privește, considerăm că îmbinînd cercetările etnografice și de artă populară cu cele folclorice²⁵, vom reuși să desprindem mult mai ușor aspecte ca cele ale portului popular românesc cu întrepătrunderile sale zonale, interzonale și interetnice, să cuprindem și să descoperim importante elemente ale culturii materiale și spirituale aparținînd poporului nostru.

²³ I. C. Chițimia, *S. Fl. Marian folclorist și etnograf*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, nr. 1—2, București, 1963, p. 17.

²⁴ *Ibidem*, 20, p. 17.

²⁵ C. Catrina, *Portul popular în creația folcloristică*, în „*Drum Nou*” (Brașov), nr. 6479, 30 octombrie 1965.

VOLKSKUNST UND VOLKSKUNDE

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser weist auf die bedeutende Rolle der Volkskunst als Dokumentationsquelle einiger miteinander verwandter Fachgebiete hin, wie Ethnographie, Geschichte, Sprache und Literatur, und macht die Folkloristen und Ethnographen darauf aufmerksam, dass im Bereiche der Volkskunst die Art und Weise, wie sich die Volkstracht und einige sich jährlich wiederholende Sitten und Bräuche in der Folklore des Landes und seiner ethnographischen Zonen widerspiegeln, noch nicht genügend erforscht wurde.

Die Folklore stellt demnach ein Dokument dar, auf Grund dessen die Volkstrachten und die Meisterschaft, mit der diese vom Volke geschaffen wurden, ausführlich beschrieben werden können.

Die Volksunterhaltungen, die Tänze, die Spinnabende, die Belustigungen im Freien, die Märkte und vor allem die Neujahrsbräuche und die Sitten während der Arbeit waren eine kraftvolle und lebendige Quelle der Volkskunst.

Bei den Hochzeiten ist vor allem der mit Kleidern beladene Wagen mit der Aussteuer der Braut jedesmal wie eine Vorführung farbenfroher Trachten.

Die Untersuchung der folkloristischen Volkskunst hilft uns somit, den Geschmack einer bestimmten Zeit, auf dem Gebiete der Volkstrachten und des Schmuckes, das jeweilige Herstellungsmaterial, die Grösse der Aussteuer, die soziale Kategorie, der die Mädchen angehören, sowie die unvermeidlichen Neuerungen, die in unserer Volkskunst zu finden sind, kennenzulernen.

SEMNICIFICAȚII POSIBILE ÎN DANSUL DĂIȘORENILOR

de EMIL POENARU și ION PUMNEA

„Cînd te uiți mai bine, — scrie Constantin Noica — vezi că picturile exterioare ale mănăstirilor din nordul Moldovei povestesc ceva. Arborele vieții de la Voroneț și din alte părți, povestește ceva. Sînt unele ii înflorate, spun cunoscătorii, care povestesc ceva”¹. În adevăr, în afara emoției estetice pe care ne-o provoacă, baladele, icoanele, doinele, ulcelele, basmele, porțile sculptate, — toate au cite ceva de spus despre marea și minunata poveste a poporului nostru.

Privind deci producțiile folclorice ca manifestări artistice în care s-au încorporat trăsături spirituale, atitudini, concepții, în strînsă legătură cu condițiile de viață ale poporului care le-a creat, demersul ce tinde a descifra încărcătura lor de simbol sugerează gestul arheologic. Doar că, în timp ce acele vestigii ale trecutului care constituie puncte de sprijin pentru reconstituiri de fapte, condiții de viață, stări de cultură, trebuie căutate de arheolog „săpînd”, adîncindu-se în straturile de sedimentare ale istoriei, producțiile folclorice vin singure spre noi, străbătînd — asemeni firelor de apă freatică — un drum uneori neînchipuit de lung prin straturile suprapuse ale trecutului, oferindu-și spre descifrare undele mișcătoare ale izvorului. În drumul acesta însă, unele dispar, altele suferă alterări sau transfigurări și de aceea, interpretarea folclorului este mai dificilă, cumpăna probabilității se înclină mai adînc asupra acestei interpretări decît asupra travaliului arheologic.

Caracterul muabil al producțiilor folclorice, modul lor artistic — figurativ de a reflecta realitățile, nu permite „lectura” lor ca simple documente și nici o liniară interpretare reconstitativă. Stările de lucruri, informațiile concrete-individuale la care fac referire producțiile folclorice sînt întotdeauna subordonate mesajului artistic, sînt „încorporate” în măsura și în modul în care servesc transmiterea acestui mesaj. Să nu uităm apoi că motivele inițiale cunosc o continuă deplasare spre sublimarea estetică și că aspectele concrete inițiale încorporate se transfigurează, se pierd sau sînt substituie prin altele (ce reflectă o altă realitate decît cea „de plecare”)². În luptă cu

¹ Constantin Noica, *Roslirea filozofică românească*, București, Edit. științifică, 1970, p. 90.

² Emil Poenaru, *Miorița-document juridic*?, în „Tribuna” (Cluj), anul XIV, nr. 29 (703), (din 16 iulie 1970).

eroziunea timpului există — dacă ne putem exprima astfel — un continuu proces de regenerare al producțiilor folclorice. Vitalitatea lor pare a fi în funcție de capacitatea de a exprima trăsături spirituale fundamentale, concepții de largă permanență, atitudini esențiale. Din acea capacitate unică de a preamări viața în formele ei creatoare chiar și în modul de a concepe actul morții, s-a născut Miorița, ca un tulburător răspuns dat înțeleptei întrebări despre rostul „trecerii” noastre, prin viziunea care o prefăce într-o intimă fuziune cu ființa și neființa. Din trăsătura fundamentală de a înțelege necesitatea și sublimul jertfei pentru bine și frumos s-a născut legenda Meșterului Manole. De aceea, aceste producții folclorice, întâlnite în mii de versiuni și variante, la fel ca și altele asemănătoare, au învins veacurile. Dar, chiar și ele, înainte de a fi ținute în insectarul culegerilor, au cunoscut o continuă transfigurare, cel puțin în ceea ce privește aspectele concrete, de amănunt ale compozițiilor.

Labile deci, producțiile folclorice nu pot fi interpretate altfel decât ținând seamă de avertismentul recent formulat — printre alții — de Gheorghe Vrabie: „...să avem mereu în față ideea că folclorul întii de toate este artă, are un mod specific de oglindire a realităților; o primă și importantă cerință de care trebuie să țină seama cercetătorul este aceea a neîncetatei schimbări”³.

Între diversele genuri de producții folclorice există o evidentă diferență în ce privește capacitatea de a le descifra. Înțelesul lor ni se dezvăluie atunci când ele folosesc puterea de comunicare a cuvintelor, ca în cazul basmelor sau legendelor; sentimentele de tristețe sau bucurie exprimate de melodiile cîntecelor sînt, se spune, mai ușor de perceput; sculpturile, picturile, cusăturile se oferă unei îndelungi posibile examinări pentru studiu. Dintre toate, poate dansurile își fac mai greu înțeleasă încărcătura de simbol, adevărurile pe care acestea ni le sugerează fiind uneori „încifrate” în fulgerătoarea expresie a unui gest, îngropate într-o succesiune de mișcări căreia greu îi ghicești rostul ce sălășluiește dincolo de haina coregrafică. E adevărat că și dansurile pot fi descompuse în scheme, înregistrate pe peliculă, și astfel, îndelung cercetate. Operațiunea e însă întotdeauna pîndită de pericolul artificializării, fiindcă dansul nu se aseamănă cu producțiile folclorice predestinate de anonimul creator spre a fi contemplate — cum sînt porțile cioplite sau iile cusute — el fiind prin însăși natura sa o succesiune de mișcări, descompunerea sau fragmentarea acestora ducînd la pierderea unor sensuri ce se desprind tocmai din modul asamblării și derulării acestora. În fine, asupra demersului care tinde la descifrarea dansului grevează și o altă împrejurare: spre deosebire de alte producții folclorice, cum ar fi exemplu teatrul popular, care chiar dacă a derivat dintr-un inițial ritual mistic, a subsistat cu scop de spectacol, cu menirea de a transmite ceva, dansul, în mare măsură, s-a conservat ca o nevoie de a da expresie unor stări sufletești, unor sentimente proprii. Rapsodul recită întotdeauna pentru alții, povestea sa fiind destinată auzului ascultătorilor. Dansatorul — mă refer la vechile dansuri — de cele mai multe ori, nu execută mișcările cu scopul de a oferi un spectacol coregrafic, ci

³ Gheorghe Vrabie, *Folclorul*, București, Edit. Academiei, 1970, p. 178.

pentru a-și satisface o intimă pornire spre exprimare, lipsită de intenția de transmisibilitate.

Cu toate acestea, chiar dacă dansul nu permite o reconstituire în amănunte, chiar dacă concluziile trase nu se pot fundamenta pe date care să se bucurie de rigurosul prestigiu al pieselor arheologice, cercetătorul, „printr-o zvicnire de sentiment și o risipă de fantezie — cum se exprimă Pop Simion — poate ajunge la miezul omenesc al fenomenelor, dând o nouă și surprinzătoare față adevărilor rostite...”⁴.

Cînd Francisc Griselini spunea cu referire la români că „cea mai mare plăcere a acestui popor este dansul”⁵, probabil că exagera. Cert este însă că dansul este una dintre cele mai vechi și frecvente manifestări folclorice. Izvoarele istorice spun că solii dacilor își rosteau mesajul cîntîndu-l, iar Aristotel în *Probleme* spune despre îndepărtații noștri strămoși că își cîntau legile ca să nu le uite. Strabon din Amaseia descrie o manifestare ce prefigurează teatrul de pantomimă și dansul-spectacol, executată în cinstea zeiței Bendis⁶. Un dans cu caracter de inițiere, ritualic, executat în cinstea marelui zeu, îl amintește lexicograful bizantin Hesychios din Alexandria⁷. Xenophon, care după eșecul expediției lui Cyrus împotriva grecilor rămîne două luni în Tracia, în slujba regelui Seuthes, descrie un dans războinic executat la ospete⁸. Un dans asemănător este amintit de către Athenaios⁹ în secolul al II-lea al erei noastre și de către Pollux¹⁰, în cel de-al III-lea secol al erei noastre. Putem bănuși că aceste dansuri, avînd un inițial caracter ritualic, erau deosebit de expresive. Aristotel ne spune că „... dansatorii, prin ritmurile pe care le exprimă figurile de dans, imită caractere, pasiuni și acțiuni”¹¹.

Constantin Noica scrie că fiecare cuvînt e o „uitare”, fiindcă în el s-au sedimentat înțelesuri de gînd. Și în unele momente de dans s-au cristalizat înțelesuri cum se întipăresc cercurile vîrstei în trunchiurile arborilor.

Există, deci, un îndepărtat fond original al dansului, a cărui pecete — credem noi — mai poate fi uneori identificată.

Am ales pentru demersul nostru dansul dăișorenilor și un prim argument pentru această opțiune l-a constituit modul relativ izolat de dezvoltarea a acestei comune. „Ctitorită” de haiducul Dăianul, această așezare a stat mult timp ascunsă, ferită de codrii seculari care o înconjurau și de poziția ei la distanță de căile de comunicație și de valea Oltului. Ulterior, cînd printr-un act despoliator al „justiției” feudale comuna este trecută în proprietatea contelui Haller din Cristurul Secuiesc, dăișoreni vor dovedi o rară

⁴ Simion Pop, *Argumentum*, în „România literară”, anul II, nr. 28 (92), din 9 iulie 1970.

⁵ Francisc Griselini, *Istoria Banatului limișan*, Timișoara, 1986, p. 178.

⁶ Strabon, *Gheographica*, X, 13, 16. Cf. R. Ghircoiașu, *Contribuții la istoria muzicii românești*, vol. I, București, 1967, p. 30.

⁷ Hesychios, I, 54 a, Cf. *Hesychii Lexicon*, Iena, Edit. M. Schmidt, 1858, vol. I, p. 565.

⁸ Xenophon, *Anabasis*, VI, 1, 5—6, trad. M. Marinescu-Himu, București, 1964, p. 219.

⁹ Athenaios, *Deipnosophistai*, XIV, 629 d. Cf. *Istoria teatrului în România*, Edit. Academiei, vol. I, 1965, p. 25.

¹⁰ Pollux, *Onomastikon*, IV, 100. Cf. *Istoria teatrului în România*, Edit. Academiei, vol. I, 1965, p. 25.

¹¹ Aristotel, *Poetica*, I, 1447 a, 20, trad. C. Balmuş, București 1957, p. 12.

capacitate de rezistență față de administratorii și trimișii acestuia, stăpînirea efectivă a comunei fiind aproape imposibil de realizat. De altfel, după dîrza răscoală a dăișorenilor condusă de Iosif Bucur, contele va vinde moșia¹². Aceste condiții de dezvoltare istorică i-au făcut pe dăișoreni să intre tîrziu și cu zgîrcenie în relații cu vecinătățile, constituind un cadru propice pentru conservarea producțiilor folclorice. În afara faptului că Dăișoara a constituit mult timp o insulă naturală de conservare a folclorului, un bun paznic care a ferit de alterări aceste producții, este respectul față de tradiția și rezistența pe care dăișoreni o opun oricărei stilizări ce li se pare că vine în contradicție cu elementele de expresie fundamentală ale dansului lor.

Un alt argument al opțiunii noastre pentru dansul dăișorean l-a constituit rolul pe care îl are dansul în viața satului. Mai întîi, trebuie să spunem că expresia „echipa de dansuri din Dăișoara” implică un fals, fiindcă orice dăișorean este și un dansator posibil a fi selecționat într-o asemenea formație.

Dăișoreni nu joacă pentru a oferi un spectacol coregrafic, sau pentru a realiza clipe de distracție. Ei execută „hora” cu seriozitatea cu care împlinesc acțiunile de importanță capitală pentru viață. Există un calendar al momentelor în care se organizează jocul și el este păzit cu sfințenie „dintotdeauna”. „Horele mari” erau organizate în zilele de sărbători (Crăciun, Paști, Rusalii, Sfînta Maria), existînd și perioade de interdicție (ca aceea dintre Rusalii și 15 august, adică pînă la aducerea bucatelor în sat). O semnificativă intervenție a făcut ca cel ce trăiește în atmosfera satului să se întrebe pe drept cuvînt dacă jocul se organizează în cinstea zilelor de sărbătoare, sau, invers, e zi de sărbătoare pentru faptul că se organizează „Hora mare”, fiindcă evenimentul capital intru întîmpinarea căruia au loc pregătirile, și în așteptarea căruia un fior emotiv se face simțit în fiecare casă, este hora. Sătenii care mergeau la biserică se găteau în haine de duminică, dar preocuparea pentru ținuta vestimentară atunci cînd este vorba de a merge la horă este mult mai mare. Era apreciat cel ce cînta frumos în strună, dar mult mai admirat și mai versat era cel care vedea măiestrie în joc.

Importanța pe care o are dansul în viața dăișorenilor rezultă și din aceea că el secondează majoritatea celorlalte manifestări folclorice, iar pe altele, specifice în diverse zone geografice, le-a substituit. Exprimarea celor mai diverse stări sufletești, provocate de cele mai variate împrejurări se face prin dans. Cînd termină secerișul și aduc cununa de spice în sat (moment ce păstrează o importanță sărbătorească), dăișoreni își exprimă bucuria prin dans. Colindătorii pleacă cu lăutarii după ei și actul propriu-zis al colindatului este convertit pînă la urmă în ocazie de joc, fiindcă la fiecare casă unde sînt fete și feciori se execută două-trei dansuri. Zoritul la Sfîntul Vasile, Sf. Ion și Sf. Gheorghe însemna adunarea bărbaților și feciorilor la cel sărbătorit, unde executau o feciorească, un brîu și o sîrbă, exprimîndu-și prin aceasta respectul și urarea de bine. Chiar și o ocazie ca aceea a rămasului bun era convertită

¹² A se vedea *Dăișoara ieri și azi*, schiță de monografie de Paul Comșa și Ion Pumnea, în manuscris; *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Ilurmuzaki, vol. 15, (1601—1825); informații culese pe teren de la bătrînii Radu Traian, Pumnea Vasile, Ghirdă Ioan, Vesî Simion, Boboia Gheorghe, Munteanu Vasile ș. a.

spre joc. Astfel, cei ce plecau la armată parcurgeau străzile satului însoțiți de flăcăi și bărbați tineri, cîntînd cîntece de cătănie acompaniați de lăutari și executînd pe podurile satului toate dansurile cunoscute. Aceasta însemna că își luau rămas bun de la sat. În fața casei părinților, a prietenilor și a fetelor tinărul executa alte jocuri, spre a-și exprima regretul legat de apropiata despărțire. Șezătoarea se desfășura în modul obișnuit cu glumele, basmele și snoavele ei, pînă în momentul cînd „setea” de dans își spunea cuvîntul, și atunci începea un fel de întrecere solistică între flăcăi, urmată de lecțiile de inițiere pentru cei tineri.

O altă caracteristică a dansului dăișorean constă în faptul că el este un mod de exprimare a întregii comunități. Practic, neexistînd om în sat care să nu participe la „hora mare”. Ea se organiza întotdeauna într-o poiană pe coasta unui deal numit Tînorog, sau Dosclor, indiferent dacă locul era acoperit de iarba bogată a verii sau de zăpada iernii, o asemenea manifestare neputînd fi concepută altfel decît în mijlocul și sub oblăduirea naturii. Jocul „era scos” de „feciorii cei mari”, urmați de întreg satul. Succesiunea dansurilor se respecta întotdeauna cu maximă strictețe. Jocul se desfășura într-un cerc mare și începea cu fecioreasca. După plimbări rare, în ritm lent, cîteva strigături au parcă menirea de a „biciui” ritmul, și jocul se iuștește. Dansatorii vor execută pe rînd, în centrul cercului figuri individuale și apoi vor relua plimbarea rară denumită „purtata”, în timpul căreia fiecare flăcău își invită iubita, pe care o poartă în jurul său cu mișcări pline de grație și de eleganță. Ritmul muzicii se accelerează și e timpul ca adevărații virtuozii ai execuțiilor solistice să-și dezvăluie măsura măiestriei, evoluînd în centrul cercului, în timp ce fetele execută roata cu pași repezi în jurul lor. Urmează jocul de perechi învîrtita, ca un specific local al trecherilor fetei pe sub mînă, dar, curînd, acest dans care a întrerupt o clipă „cercul” jocului pentru a aduce față în față flăcăul și fata, cedează locul unei noi plimbări roată, din care se atacă sirba cu bătăi, sirba popilor, hodoroaga și apoi hora mare. Dacă feciorii au deschis dansul, este acum rîndul fetelor să inițieze acest moment central al jocului, adică executarea horei mari, prin „plimbata” circulară roata în timpul căreia sînt invitați feciorii la dans. Cînd se reconstituie astfel perechile, se trece printr-o înlănțuire de jocuri „de doi” numite „mărunțisuri”, dintre care fac parte „mușamaua”, „pălășana”, „mărunțica”, „hațegana” și „ciuleandra”. După cam două-trei ore de joc, un moment de discretă solemnitate anunță intrarea în joc a vîrstnicilor, începînd cu cei mai bătrîni. Ei sînt invitați la joc de către feciori și chiar purtați pe sus de către aceștia spre centrul cercului. În timp ce bătrînii execută fecioreasca, învîrtita și briul, repetînd succesiunea anterioară, feciorii și fetele îi privesc așezați în cerc larg, luînd aminte la modul „corect” cum trebuie executate figurile. Dacă ne gîndim că în centrul cercului copiii încearcă să imite pe dansatorii maturi, ne dăm seama că în acest timp e antrenată în horă întreaga populație a satului. Nimeni nu rămîne în afara „cercului” — a spațiului de joc — și gîndul ne duce la cuvintele lui Pîrvan¹³: „... nimic nu se opune de a admite și la geți obiceiul tragic al dansului, în

¹³ Vasile Pîrvan, *Gelica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 144–145.

legătură cu marile praznice și la sfîrșitul lor, — cînd toată lumea, cu regele în frunte, intra în joc ...". Putem spune oare că ne aflăm în prezența unui mod de exprimare a stărilor sufletești ale întregii comunități? Fără a uita că ne aflăm pe tărîmul concluziilor ce se nasc grevate de semnul probabilității, cel care privește „hora mare“ este obligat să admită că o întreagă comunitate parcurge un moment de fuziune a acelorași sentimente, contopite în mișcarea atît de diversă și de atotcuprinzătoare a jocului.

O altă caracteristică a execuției jocului este seriozitatea, respectul acordat acestei manifestări. Totul se desfășoară în ordinea prestabilită cu respectul acordat celor mai grave îndatoriri de viață. Deschiderea jocului și inițierea momentelor celor mai importante prin „plimbata“ lentă se împlinește grav, aproape ritualic am spune. Gesturile sugerează începutul unei sobre și importante ceremonii. Invitarea în joc a fetelor de către flăcăi se face fără cuvinte, după codul unor gesturi de indescriptibilă candoare și gingășie, cu aceeași seriozitate, ca și invitarea în joc a bătrînilor (secondată uneori de scene de pantomimă). Reziduul de gravitate ritualică apare și mai evident dacă ne gîndim că nimeni nu poate intra neinvitat în cercul de joc.

Care să fie ritul a cărui conținut s-a pierdut prin veacuri, substanța sa fiind substituită de o nouă încărcătură de participare spirituală a dansatorilor, dar din mișcările, din formele de expresie exterioare ale căruia s-au mai păstrat unele trăsături, evident repetate astăzi inconștient, datorită forței de conservare a tradiției? Mai întîi trebuie să observăm că întreaga arhitectură a jocurilor este axată pe schema roatei solare, aflată în continuă mișcare. În acest „semn mișcător solar“ pătrund generațiile pe rînd și se succed, aici se întîlnesc fetele și flăcăii pentru a-și executa trecătoarele lor partituri „în doi“, aici sînt inițiați în centrul horei copiii. Dacă este în adevăr un reziduu de rit, atunci gîndul trebuie să ne ducă foarte departe, la dacii pe care Pomponius Mela îi considera partissimi ad mortem (gata cu totul de moarte), care credeau că existența se împlinește sub semnul solar pe care îl desenau pe pietrele de altar, care nu-și acopereau templele spre a putea privi spre lumină și care trăgeau cu săgeți în norii care acopereau fața zeului-soare. Dacă în adevăr, insula folclorică dășoreană a conservat în dansul ei vestigiile unui rit, atunci acest rit este al vieții, al existenței concepută în curgerea ei prin succesiunea generațiilor, sub mărturia aceluiași soare care marchează neîntreruptă și implacabila trecere a timpului. Cine consideră ipoteza temerară, poate urca dealul din spatele bisericii, pe muchia căruia — dominînd așezarea și protejînd-o asemeni larilor — sînt îngropați strămoșii. După cele trei cruci de piatră mai recente, aduse din alte părți, urmează o adevărată aglomerare de trunchiuri cioplite. Mormintele, foarte apropiate unul de celălalt, specifice unor comunități de mare fuziune sufletească, sînt străjuite de semne funerare ce sugerează o pădure de trunchiuri de copaci, stilizarea crucilor fiind de asemenea natură încît sugerează mai mult semnul soarelui, fără să mai amintim cele mai vechi semne funerare, pe care se vede clar că a fost incrustat semnul soarelui. Cei ce au cioplit aceste semne, bătrîni Stanciu Simion, Bucuța Gheorghe și

Ion Moroșoiu, știu că mai pot fi întâlnite prin Maramureș și Hațeg și că sînt semne moștenite „din moși strămoși“.

Împotriva interpretării propuse, s-ar putea susține că roata ca figură de joc s-a născut pentru a marca un cerc închis, un spațiu destinat jocului, un „cîmp de izolare“. E adevărat. Aceasta nu explică însă de ce se revine la acest mod de joc și după partiturile executate de perechi și de ce există formele care imprimă cercului și liniile radiale. De asemenea nu explică nici modul succesiunii generațiilor. În fine, spuneam că lectura dansului se împlinește întotdeauna sub cumpăna probabilităților ...

În modul de executare a dansului „fecioreasca“, cel mai reprezentativ pentru daișoreni, izbitoare este trecerea de la un ritm atît de lent încît atinge minimele cunoscute în Transilvania, la un ritm de maximă accelerație. Această trecere se repetă în timpul derulării scenariului horei, marcînd fie intrarea în dans a altor generații, fie invitarea fetelor de către flăcăi sau invers. Poate fi interpretată această trecere ca încorporînd o întreagă experiență istorică a a poporului nostru, care în succesiunea generațiilor a convertit dramaticul și tragicul în optimism și bucurie de viață? Este oare succesiunea mișcărilor dansului o expresie concentrată a întregii noastre devenirii istorice? Chiar dacă răspunsul afirmativ îl rostim sub aceeași cumpănă a ipoteticului, întrebarea rămîne însă tulburătoare. Și, aceasta cu atît mai mult, cînd ne gîndim la faptul că dacă acest mod de concentrare în dans a unei experiențe istorice este adevărat, atunci el este și vizionar, prin plenitudinea de optimism a finalului.

Execuția dansurilor mai trădează o puternică expresie de vigoare. Bătuta feciorilor excelează în această direcție. La începutul ei, feciorii scuișă în palme cu gestul familiar al modului în care încep orice lucru greu. Faptul trădează atît intenția de a depăși acest moment dificil din punct de vedere execuțional, cît și importanța „examenului“ ce va fi dat, fiindcă spune o strigătură: „Decît să nu ști juca / mai bin să nu ști lucra / Că la joc te vede toți / iar la lucru faci ce poți“. Privind siguranța și violența cu care se execută bătăile în ritmul deosebit de accelerat, gîndul ne duce la acei urmași ai haiducilor care niciodată nu s-au lăsat stăpîniți, și care încă din 1882, cînd satele din jur erau dominate de grofi, prin răscoală au reușit să înfrîngă groful din Cristurul Secuiesc ce pusese o temporară stăpînire pe sat. Mult înainte de reforma agrară deci, curțile grofului destul de tîrziu înălțate în acest sat, au fost demolate pînă la ultima cărămidă.

Se pot spune multe și despre expresia de poezie a dansului daișorean. Feciorii și fetele se curtează galeș și se invită la dans cu gesturi „cavalerești“. Jocul lor „de doi“ este o succesiune de gesturi care trădează un adevărat cult al dragostei. Grijă pentru egalitatea și reciprocitatea sentimentelor se manifestă și prin faptul că după ce feciorul are înția ocazie de a chema fata la joc, sub privirile întregului sat, gest extrem de semnificativ și cu multe implicații în relațiile dintre tineri, sosește și momentul în care fetele vor executa „purtata“ și vor avea dreptul de a invita flăcăii și implicit alegerea. Cînd intră în joc bătrînii, în clipa în care se încumetă să execute partitura solistică a dansului fecioreasca, soțiile lor sînt pe aproape, pentru a le ține

„căbatul“ și spre a le acorda gesturile de încurajare familială pentru toate momentele importante de viață. Economia firească a articolului nu ne permite să vorbim aici despre legătura dintre poezia dansului, mulțimea florilor cultivate în curțile dășorene și modul executării înfloritelor cusături. Legătura există însă și se oferă oricărui privitor.

Ordinea după care se desfășoară mișcările, uimitoarea disciplină, totala lipsă a oricăror incidente care se mai produc la unele hore, prin alte părți, ne amintesc de gospodăriile extrem de curate, de culturile îngrijite, de respectul pe care tinerii îl acordă bătrînilor.

Vigoarea și deschiderea spre optimism ce întotdeauna a conținut-o dansul dășorean, a dobîndit în ultimele două decenii o nouă potențare, o nouă încărcătură de expresie. Finalul dansurilor se împlinește întotdeauna printr-un omagiu al dragostei de viață, de iubire și frumos, printr-o bucurie optimistă dezlănțuit exprimată prin exuberanța ritmului și a mișcărilor.

Dansul dășorean, ca mijloc colectiv de exprimare a unei trăsături optimiste, care îndeplinește și astăzi anumite funcții în cadrul colectivității, cum este aceea de a „face publice“ legăturile sentimentale în temeiul cărora se vor constitui viitoarele familii, de a revitaliza vechile tradiții și de a educa lînerii în spiritul lor, de a prilejui exprimarea respectului față de bălrîni, a îndeminării în execuția figurilor și a istețimii în formularea strigăturilor, acest dans, spunem, mai conservă încă prin forța tradiției și într-o „haină“ de execuție inconștientă, cu un conținut de participare spirituală ce azi e substituit, vestigii ale unui rit al vieții, al „trecerii“ noastre, concepută în continuă curgere prin succesiunea generațiilor, împlinită sub semnul solar.

MÖGLICHE SINNDEUTUNG DES TANZES VON DĂIȘOARA

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasser versuchen, aus dem Tanz von Dăișoara (bei Reps) verschiedene, in der Vergangenheit gültige Bedeutungen herauszulesen. Dieses wird durch die bestmöglichen Bedingungen, unter denen die Folklore von Dăișoara erhalten blieb, begünstigt.

Somit deuten die Verfasser — mit grosser Wahrscheinlichkeit — aus der Vielfalt der im Tanz von Dăișoara erkennbaren Symbole eine Aussage des „Ewigen Wandels“ der menschlichen Existenz. Dies deutet er aus dem Sonnenzeichen, in dem sich die ununterbrochene Aufeinanderfolge der Generationen in der Vorstellung einer innigen Verschmelzung mit der Natur, vollzieht.

In den Tänzen von Dăișoara widerspiegeln sich die Lebensbedingungen der Menschen im Übergang vom Tragischen zum Heroischen, von trauriger Gemütsverfassung zu kraftvollem Optimismus. Der Stolz und die feste Entschlossenheit dieser von Hörigen begründeten Niederlassung, die von den benachbarten Grafen nicht niedergedrückt werden konnte, kommt im „fecioreasca“ („Burschentanz“) genannten Tanz zum Ausdruck. Der Durchbruch zum Optimismus, für den die Tänze von Dăișoara seit jeher kennzeichnend sind, wird heute durch den neuen Sinn, den der Tanz, von den neuen Lebensbedingungen beeinflusst, erhalten hat, vervollständigt.

Der Tanz von Dăișoara bringt demnach gleichzeitig die Freude einer menschenwürdigen Existenz, sowie die trüben Bedeutungen aus einer schweren Vergangenheit zum Ausdruck.

MUZEOLOGIE

MUZEUL DE ISTORIE DIN BRAȘOV

ION ARDELEANU și MIRCEA MUȘAT

În munca vastă de formare a opiniei publice în direcțiile cerute de progresul societății noastre în pas cu progresele cercetării științifice, o contribuție de seamă o au și muzeele.

Istoria, știință cu largi și profunde rezonanțe în viața popoarelor, redată prin muzee, reprezintă în toată întinderea și complexitatea sa expresia cea mai desăvârșită a modului de existență materială și spirituală a unei comunități umane. O astfel de redare multilaterală a luptei și vieții maselor populare este ilustrată în Muzeul de istorie Brașov. În acest an, eforturile colectivului Muzeului din Brașov s-au concentrat în vederea prezentării, într-un mod corespunzător succesorilor muzeografiei noastre contemporane, a istoriei Brașovului și a Țării Birsei. Colectivul muzeului, sub îndrumarea permanentă a Comitetului județean P.C.R. Brașov, cu sprijinul Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, a colectivului de organizare a Muzeului de istorie a României, a desfășurat o largă muncă de cercetare în vederea depistării și prezentării în muzeu a celor mai prețioase mărturii. Colective de muzeografi, istorici, economiști, arhiviști, au întreprins cercetări în arhive, biblioteci, instituții de cultură, întreprinderi locale. O muncă vastă s-a depus pentru identificarea, colectarea sau achiziționarea de la persoane particulare a unor obiecte, documente, de la vechii militanți ai partidului comunist, ai mișcării revoluționare și democratice, care au activat la Brașov, colectându-se astfel valoroase piese.

Au fost totodată întreprinse cercetări la Arhiva C.C. al P.C.R., Arhiva și fototeca Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Biblioteca Academiei R.S.R., Direcția Generală a Arhivelor Statului, Muzeul de istorie Cluj, Complexul muzeal din Alba-Iulia ș.a. Larga muncă științifică, discuțiile, schimburile de păreri cu specialiștii din unitățile cercetate au permis elaborarea unei tematici cuprinzătoare. Tematica Muzeului de istorie Brașov prezintă în contextul istoriei României, cu ajutorul unor numeroase mărturii arheologice, documente originale, copii figurale, valoroase produse ale meșterilor brașoveni, lucrări de artă, fotografii, portrete, machete, diferite alte obiecte muzeistice, cele mai semnificative evenimente ale legăturilor economice politice și culturale ale Brașovului cu Moldova și Țara Românească. Plenar sînt redată principalele momente ale istoriei moderne și contemporane. În dezvoltarea tematicii s-a avut în vedere

îmbinarea în expunere a criteriului cronologic cu cel tematic. Astfel sînt marcate evenimentele care atestă anumite aspecte economice, politice, sociale, culturale, specifice Brașovului.

Atît tematica, cît și planurile grafice care au fost elaborate de un colectiv de proiectanți de la I. S. „Decorativa“ au fost amplu discutate, adoptîndu-se cele mai bune soluții. Ca urmare a dezbatelor cu toți specialiștii s-a ajuns la concluzia ca în 14 săli, muzeul să fie organizat în patru secțiuni.

Avîndu-se în vedere clădirea Muzeului, monument de arhitectură, s-a impus ca o condiție realizarea unui sistem de expunere adecvat, fără să afecteze construcția și care să permită o desfășurare logică a tematicii.

Inaugurat în zilele jubileului sfertului de veac de la eliberarea patriei, în clădirea vechiului sfat, valoros monument al arhitecturii secolului al XV-lea, martor a multor evenimente de seamă din trecutul istoric al Brașovului, care a adăpostit în 1600 dieta convocată de Mihai Viteazul și a trăit evenimentele anului revoluționar 1848, muzeul se înscrie ca o unitate de seamă în rețeaua instituțiilor cultural-științifice ale țării.

În prima secțiune, prin limbajul mărturiilor arheologice sînt oglindite începuturile societății omenеști pe teritoriul Țării Birsei. Sînt prezentate urme ale culturii materiale din paleoliticul mijlociu, identificate în peșterile de la Rîșnov, Peștera Mare și Valea Coacăzei. Bogat este reprezentată epoca neolitică prin „ceramica liniară“ și cultura Boian, descoperită la Brașov, Hărman, Feldioara, Hălchiu. Urmele materiale din epoca bronzului și prima epocă a fierului ilustrează faptul că Țara Birsei a fost o zonă de întrepătrundere a triburilor de pe întreg spațiul carpato-danubian. Aici sînt piese (în special vase întregi) ale culturilor cunoscute sub denumirile: Glina III — Schneckenberg, Monteoru, Tei, Wietenberg și Noua. Epoca fierului — începuturile statului sclavagist dac — este oglindită prin unelte, arme, ceramică, obiecte de cult, de podoabă, provenite din așezările dacice de la Teliu, Pictrele lui Solomon, Valea Răcădăului, Feldioara etc. Semnificative sînt piesele care ilustrează persistența populației geto-dace după războaiele din anii 101—102 și 105—106, interdependența dintre culturile spațiului carpato-dunărean. Din exponatele prezentate rezultă că pătrunderea romanilor în sud-estul Transilvaniei a fost marcată de construirea unor caste pe linia Oituz — Rîul Negru — Valea Oltului transilvan, menite să apere frontiera de nord a provinciei Moesia Inferior, în care era inclusă și Țara Birsei. Pe o hartă este marcat și castrul de la Rîșnov, construit pe la începutul secolului al II-lea, care a funcționat pînă la retragerea romanilor din Dacia.

Perioada de trecere la feudalism cuprinsă între anul 271 și a doua jumătate a secolului al X-lea, care coincide cu epoca de formare a poporului român și a limbii române este identificată prin unelte și frumoase vase de lut, descoperite la Cincșor, Toarcia, Hărman, Bratei, Sînpetru, Rodbav, Drăușeni, Brașov etc.

A doua secțiune a Muzeului, în patru săli, ilustrează prin mărturii elocvente istoria Brașovului și a Țării Birsei din secolul al XI-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea. În prima sală întîlnim documente care consemnează la începutul secolului al XIII-lea existența Brașovului și planurile cetăților de la Rîșnov, Hărman. Se află aici o copie figurativă a diplomei emisă în anul 1211

de Andrei al II-lea, regele Ungariei, în care este menționată pentru prima oară Țara Birsei. Tot aici întâlnim documentul emis în anul 1336 de Capitlul din Sibiu, în care Brașovul este menționat sub numele de Corona. În contextul primelor dovezi ale constituirii și existenței statelor feudale românești sînt cuprinse și documente de o deosebită însemnătate privitoare la trecutul Brașovului. Atrag atenția primul acord comercial încheiat între Țara Românească și Brașov la 1368, în timpul domniei lui Vladislav Vlaicu și actul prin care în anul 1369 Brașovul a primit dreptul de depozit și etapă. O sală, prin variate exponate înfățișează dezvoltarea economico-culturală a Brașovului și Țării Birsei în timpul luptei pentru unirea țărilor române sub Mihai Viteazul. Într-un grafic este ilustrat modul în care a evoluat negoțul Brașovului cu Țara Românească și Moldova, în secolul al XVI-lea. Astfel se precizează că în 1503 Brașovul a făcut schimburi comerciale cu 270 negustori din 43 de localități din Țara Românească și cu 100 de negustori din 13 localități din Moldova. În 1550 numărul participanților s-a ridicat la 787 din Țara Românească și 125 din Moldova. Vizitatorul întâlnește în această sală, în copii figurale, realizate într-o excelentă formă grafică, scrisoarea din 1521 a lui Neacșu din Cîmpulung către judele Brașovului, „Manualul de jurisprudență” de I. Honterus, tipărit la Brașov în 1539, „Octoihul mic” tipărit de Coresi la Brașov în 1557, precum și „Tratatul contra ciumei” scris de brașoveanul Sebastian Pauschner și „Gramatica grecească” de Wagner, tipărită la Brașov în 1569. Deosebit de valoroase sînt piesele legate de dezvoltarea meșteșugurilor în Brașov.

Înfăptuirea unirii politice a țărilor române sub Mihai Viteazul în 1600 este ilustrată prin gravuri, documente emise din cancelaria domnitorului, precum și arme datînd din acea perioadă. Atrag atenția registrul cu cheltuieli al Rîșnovului, pentru tabăra lui Mihai Viteazul de la Prejmer, actele prin care domnul întărea brașovenilor dreptul de a percepe vigesima și dreptul de stăpînire asupra muntelui Baiu.

Următoarea sală, dominată de valoroase piese realizate în secolele XVII—XVII—XVIII de meșterii brașoveni, marchează o nouă etapă a istoriei acestor meleaguri. Într-un text se arată: „Legăturile economice formate de-a lungul timpurilor constituiau și în veacurile XVII—XVIII pentru cele trei țări române o necesitate vitală, fiind totodată o bază solidă pentru relațiile politice dintre ele. Brașovul a fost în acest sens un adevărat punct nodal”. Documente, produse ale breslelor (obiecte de uz casnic sau podoabe, ceramică), păstrate din acele veacuri atestă dezvoltarea legăturilor economice, culturale cu Brașovul în timpul lui Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brîncoveanu. Ultima sală din cea de-a doua secțiune ilustrează principalele aspecte ale procesului de destrămare a feudalismului în perioada de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Apariția manufacturilor și puternicele legături statornicite cu meșteri și negustori din București, Iași, Galați, Timișoara sînt redată prin documente și obiecte din această perioadă. În contextul mișcărilor sociale din Transilvania de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, al mișcării revoluționare de la 1821 din Țara Românească este înfățișată lupta politică a românilor din Transilvania, activitatea Școlii Ardelene și a reprezentanților săi. Lucrări originale, gazete, gravuri, ilustrează situația

economică, socială, culturală a Brașovului în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe un spațiu însemnat sînt prezentate expozate privind dezvoltarea învățămîntului, a presei. La 12 martie 1838 a apărut la Brașov sub conducerea lui G. Barițiu „Gazeta Transilvaniei“, ziar politic românesc, care a contribuit activ la popularizarea gîndirii politice și sociale înaintat a epocii.

Secțiunea a treia a Muzeului înfățișează dezvoltarea economică, politică, socială și culturală a Brașovului în perioada 1848—1918. O sală spațioasă redă prin obiecte, documente, fotografii, drapele, valoroase lucrări de artă, dezvoltarea economică a Brașovului și Țării Birsei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Tabele, grafice, consemnează întreprinderile care au luat ființă la Brașov în secolul al XIX-lea, numărul muncitorilor și forța motrice; situația demografică a populației din Transilvania și Brașov pe naționalități; statistica vamală a Brașovului. Articole din presa vremii, fotografii de epocă atestă începutul dezvoltării capitaliste a Brașovului la mijlocul secolului al XIX-lea. Un panou monumental redă în toată amploarea pregătirea ideologică, desfășurarea și urmările revoluției române de la 1848. În acest cadru este ilustrată activitatea Societății economico-culturale din Brașov-Casina, înființată în 1835. Alte documente atestă activitatea Casinei Române din Brașov în secolul al XIX-lea, ea fiind un centru de întîlnire a românilor în lupta pentru afirmarea socială și națională.

Din expozițiile prezentate în această sală rezultă că Brașovul a fost un însemnat centru al revoluției de la 1848. Aici s-au întîlnit, au fost găzduiți, s-au redactat documente de către revoluționarii români din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Alte facsimile atestă lupta comună a românilor, maghiarilor, germanilor în timpul revoluției de la 1848. Este caracteristic în acest sens un facsimil din scrisoarea lui Avram Iancu către Simonfy în care arăta: „Maghiarul de existență și viitor nu poate vorbi fără român și nici românul fără maghiar“. Sînt expuse lucrări, articole din presă, ale lui Stephan Ludwig Roth, militant de seamă în timpul revoluției de la 1848 în Transilvania. Împreună cu alte materiale este prezentat un citat caracteristic din scrierile lui St. L. Roth, care subliniază necesitatea acordării drepturilor naționale românilor din Transilvania; astfel: „Acest sentiment puternic de a trăi și a muri pentru naționalitatea lor l-au exteriorizat și l-au consfințit cu numele de român și unde este puterea care să le poată lua această naționalitate, unde se află dreptul care ar putea să le-o conteste“. Un alt militant de seamă din rîndurile sașilor care s-au ridicat la luptă în timpul revoluției de la 1848 spunea: „Vrem să cultivăm tradițiile progresiste în ciuda birocraților înrăiți. . . să facem țîndări odioasa barieră dintre diferite națiuni și limbi“.

Un alt eveniment de seamă al istoriei poporului nostru, Unirea Țării Românești cu Moldova în 1859 și profundele sale rezonanțe la Brașov constituie o altă temă a acestei săli, bogat ilustrată prin documente și obiecte. Un loc principal îl ocupă în această sală oglindirea procesului apariției și dezvoltării în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a mișcării muncitorești, contribuția muncitorimii brașovene la lupta revoluționară și democratică a proletariatului din țara noastră.

Sală următoare din secțiunea a doua a Muzeului redă lupta românilor din Transilvania împotriva dualismului, ecoul și sprijinul acordat de populația din Brașov războiului de independență al României din 1877—1878, dezvoltarea mișcării muncitorești și crearea la Brașov a secției Partidului Social-Democrat.

A treia sală înfățișează mișcarea memorandistă din Transilvania în anii 1892—1894, dezvoltarea învățământului, culturii și artei în Brașov, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, precum și puternicile frământări și lupte sociale și de eliberare națională din aceeași perioadă.

Prin mărturii deosebite este oglindit procesul destrămării — în condițiile primului război mondial și a victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — a imperiului habsburgic. În acest cadru, este înfățișat momentul desăvârșirii unității statului român, marcat prin Marea Adunare de la Alba-Iulia de la 1 decembrie 1918. Presa din Brașov apărută în perioada pregătirii Adunării Naționale, credinționalele date delegaților din Brașov și Țara Birsei pentru Alba-Iulia sînt documente ce transmit vizitatorului emoții deosebite.

Realizarea statului național unitar român — se arată într-un text — a deschis calea spre dezvoltarea națiunii, a creat cadrul propice pentru o mai accentuată evoluție a economiei, științei și culturii, pentru intensificarea mișcării revoluționare a clasei muncitoare, a activității tuturor forțelor progresiste ale societății. Burghezia și moșierimea au folosit însă unirea pentru consolidarea pozițiilor lor de clasă, pentru intensificarea exploatații celor ce muncesc.

Secțiunea a patra a Muzeului înfățișează în trei săli următoarele perioade: prima, 1918 — 1933; a doua, 1934 — 6 martie 1945; a treia, 1945 — 1969. În prima sală sînt redată aspecte ale dezvoltării economice, politice, sociale și culturale a Brașovului. După 1918, rezultă din exponate că județul Brașov a cunoscut o nouă organizare administrativ-teritorială, o dezvoltare mai accentuată a vieții economice, sociale și culturale, devenind un important centru al mișcării revoluționare și democratice. Un spațiu larg este afectat prezentării luptei clasei muncitoare. Astfel sînt oglindite grevele din anii 1918—1920 și îndeosebi desfășurarea la Brașov a grevei generale din octombrie 1920. Pe un panou central este înfățișat Congresul Partidului Socialist din 8 mai 1921, la care s-a hotărît crearea Partidului Comunist Român. În același loc sînt inserate documente privind activitatea muncitorilor din Brașov pentru crearea partidului de tip nou, precum și a delegaților trimiși la Congresul din București. În continuare sînt redată aspecte ale activității organizațiilor de partid, de tineret și a sindicatelor unitare din Brașov.

Sugestiv sînt oglindite luptele muncitorilor din Brașov în anii crizei economice din 1929—1933 și îndeosebi acțiunile desfășurate în ianuarie-februarie 1933.

A treia sală redă aspectele principale ale luptei clasei muncitoare, țărânimii și intelectualilor sub conducerea Partidului Comunist, împotriva fascismului și a pregătirilor de război. În continuare sînt redată aspecte ale mișcării de rezistență din întreprinderile din Brașov în anii dictaturii militare-fasciste, rolul unor militanți de frunte din diferite întreprinderi brașovene în această perioadă. Exponatele prezentate reliefează în același timp meritul

nepieritor al Partidului Comunist Român în pregătirea și înfăptuirea insurecției armate din august 1944, eroismul muncitorimii brașovene în luptele purtate pentru zdrobirea rezistenței hitleriste. Ultimele panouri ale sălii ilustrează lupta aprigă a muncitorilor din întreaga țară pentru instaurarea guvernului de largă concentrare democratică la 6 martie 1945.

Ultima sală înfățișează efortul economic, militar al țării noastre în războiul antihitlerist, lupta armatei române cot la cot cu armata sovietică pentru eliberarea teritoriului de nord-vest al Transilvaniei, luptele desfășurate pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei până la zdrobirea Germaniei hitleriste. Alte panouri redau evenimentele principale din anii 1945–1947, munca eroică pentru refacerea țării, lupta pentru desăvîrșirea sarcinilor revoluției burghezodemocratice.

În mod sintetic și expresiv sint redată marile realizări ale județului Brașov în economie, știință, învățămînt, cultură și artă, în celelalte domenii ale vieții sociale, obținute de oamenii muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități în anii construcției socialiste. Prin mijloace plastice și arhitectonice expresive graficele, fotografiile, documentele reliefează avîntul în muncă al locuitorilor Brașovului și Țării Birsei în îndeplinirea sarcinilor ce le revin din planul cincinal pînă în 1970. Un panou special redă desfășurarea lucrărilor Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român, eveniment istoric în viața partidului și poporului nostru, care a stabilit ca obiectiv fundamental pentru perioada ce urmează făurirea în România a societății socialiste multilateral dezvoltate. Muzeul de istorie Brașov, important obiectiv de cultură și educare patriotică, își aduce prin tezaurul său de mărturii contribuția la adîncirea cunoașterii trecutului de muncă și luptă al tuturor oamenilor muncii de pe aceste meleaguri; este un început bun care contribuie la dezvoltarea muzeografiei în țara noastră.

RAPORTUL DINTRE ISTORIA NAȚIONALĂ ȘI ISTORIA LOCALĂ

de ION ARDELEANU

Procesul continuu al transformării conștiinței sociale a oamenilor societății noastre socialiste, a schimbării profilului lor moral și spiritual dezvăluie noi laturi ale rolului diferitelor domenii ale activității ideologice, a instituțiilor de cultură și în special al muzeelor.

În ultimii ani în țara noastră și în alte țări conținutul tematic al muzeelor a devenit o problemă majoră în preocupările muzeologilor, istoricilor, sociologilor, filozofilor, criticilor și ziariștilor. În centrul dezbaterilor sînt: definiția muzeului, profilul rețelei de muzee, raportul dintre modern și tradițional în organizarea muzeului, tehnici și metode de organizare și expunere, contribuția muzeului la cercetarea științifică, sociologia muzeului¹.

În această lucrare ne propunem să ilustrăm îndoișeli problema raportului dintre istoria națională și istoria locală în tematica secțiilor de istorie modernă și contemporană. În dezbaterile organizate în trecut de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă referitoare la profilul rețelei de muzee, în paginile presei centrale au apărut articole, interviuri în legătură cu această problemă, opinii și puncte de vedere interesante.

Creșterea numărului muzeelor de istorie, amploarea muncii de cercetare, numărul impresionant al expozițiilor temporare organizate de muzee, au impus tot mai mult prezentarea istoriei moderne și contemporane.

În organizarea acestor secții nu s-a urmărit o prezentare didactică, reeditarea sub această formă a unui tratat, ci materialul muzeistic, dacă ne putem exprima astfel, chiar prin număr și dimensiuni reduse — judicios ales și grupat sub titluri sugestive și explicații concise dar dense ca idei — să arate mult și tot. Prin aceasta s-a urmărit respectarea unei dorințe care și-a făcut tot mai mult simțită prezența și anume: vizitatorul în ambianța mărturiilor să descopere singur exponatele ce-l interesează.

În organizarea și completarea cu noi secții a unor muzee, pornind de la principiile generale ale cercetării și elaborării istoriei s-au impus următoarele criterii fundamentale ale activității muzeologice: a) Prezentarea faptului istoric în contextul dezvoltării economice, politice, științifice și culturale a

¹ Ede Gerelyes: *Contribuție la problemele privind prezentarea muzeistică a istoriei ultimului secol*, Budapesta, 1967. Dezbaterile Sesiunii muzeelor de istorie din R. D. a Germaniei — Berlin, 12—13 noiembrie 1969. *Rețeaua muzeistică brașoveană în discuție* — Masă rotundă organizată de redacția revistei „Astra”: „Astra”, anul IV, nr. 10 (41), octombrie 1969.

țării, în strinsă legătură cu progresul forțelor de producție, cu acțiunea legilor obiective și a diferiților factori interni și externi care au influențat istoria României; b) Oglindirea faptului că poporul muncitor, forțele sale revoluționare, progresiste și patriotice au înfăptuit toate marile transformări revoluționare, au asigurat mersul înainte al societății; c) Prezentarea activității diferitelor personalități ținându-se seama de contribuția și de rolul pe care l-au jucat într-o anumită etapă istorică; d) Încadrarea istoriei Partidului Comunist Român; a mișcării revoluționare și democratice în contextul firesc al istoriei moderne și contemporane; e) În redarea luptei eroice a oamenilor muncii, indiferent de naționalitate, să se oglindească deopotrivă patriotismul cald și caracterul internațional al luptei clasei muncitoare, a poporului român.

Reorganizarea în ultimii ani a principalelor muzee de istorie din țara noastră cum sînt: Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, Muzeul Doftana, Muzeul Militar Central, sau deschiderea Muzeului „Unirii” din Alba Iulia sînt o confirmare grăitoare a aplicării acestor principii².

În aplicarea pe scară generală a acestor principii se ridică probleme complexe. Rezolvarea lor judicioasă este condiționată de pregătirea instrumentelor colective de cercetare — repertorii, indexuri, documentări științifice, cooperarea și colaborarea în efectuarea cercetărilor pe teren, dotarea cu tehnică de investigație, precum și de editarea unui catalog general al pieselor existente la muzee, în sfîrșit de legea muzeelor³.

În acest context se impune ca o problemă de deosebită actualitate proporția dintre monetele și exponatele referitoare la istoria națională și cele privitoare la profilul tematic al unui muzeu de istorie județean, local. În același timp se ridică și problema reprezentării în muzee a unor evenimente internaționale.

În această problemă mai persistă părerea că într-un muzeu de istorie județean trebuie să fie prezentate toate momentele istoriei patriei, inclusiv cele internaționale. Socotim că o astfel de concepție împinge spre superficialitate, spre o repetare tematică supărătoare, care face să dispară trăsăturile tematice specifice ale muzeului județean. Această repetare este subliniată în principal și de următorii factori: preluarea fără criterii precise a ideilor tematice din muzeele centrale; procurarea din același loc a materialului bidimensional (xeroxuri, mulaje, facsimile etc.); insuficienta preocupare pentru depistarea materialului local. Repetarea este accentuată și de reproducerea soluțiilor grafice realizate în muzeele ce au constituit motive de inspirație.

Această părere care asigură o realizare, e drept, facilă a deschiderii la muzeele județene de noi secții trebuie depășită, mai cu seamă în condițiile amplificării activității muzeelor în legătură cu organizarea unor variate expoziții

² În legătură cu aplicarea acestor principii în Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România vezi: Nicolae Ceaușescu, *P.C.R. — conducător al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Editura Politică, 1966, p. 7.

³ Unele puncte de vedere cu privire la aceste aspecte au fost exprimate de Radu Florescu în articolul: *Muzele de istorie — centre de cercetare a trecutului patriei noastre*, în *Revista Muzeelor*, nr. 4/1969.

aniversative. Organizarea expozițiilor temporare cu prilejul sărbătoririi unor evenimente sau personalități a impus cercetarea exhaustivă a materialului local. Totodată, rezultatele deosebite obținute în organizarea secției de istorie modernă la Muzeul de istorie Cluj, precum și a Muzeului de istorie Brașov avînd o expunere tematică „la zi”, permit unele concluzii în privința soluționării problemei ce o urmărim. Exemplul Muzeului de istorie Brașov și a altor unități organizate în ultimii ani, considerăm că este concludent în argumentarea unor soluții. Firul călăuzitor al acestui muzeu urmărește unitatea politică a poporului român, dezvoltarea socială pe teritoriul județului Brașov, lupta comună a poporului român și a naționalităților conlocuitoare pentru apărarea patriei, pentru independență și progres social, rolul clasei muncitoare și al P.C.R. în lupta pentru eliberarea națională și socială. Sublinierea prin expozate — documente, hărți, produse ale meșteșugarilor — a rolului Brașovului în unitatea poporului român de-a lungul întregii istorii, cit și evidențierea Brașovului ca piață comună de mărfuri a principatelor române, conferă muzeului brașovean o personalitate distinctă în ansamblul rețelei muzeelor din țară. Și totuși, pornind de la acest exemplu se pune întrebarea: care sînt evenimentele istoriei moderne și contemporane care trebuie să fie prezentate în muzeele de istorie locale? Considerăm că nu se poate da o rețetă.

Prezentarea istoriei moderne și contemporane în muzeele vechi, cu tradiție, trebuie să se facă cu discernămint, avîndu-se în vedere colecțiile, modul în care ele s-au constituit, profilul și personalitatea muzeului respectiv. Tematica muzeelor de istorie județene — unități complexe care prezintă evoluția și dezvoltarea economică, politică, socială, științifică, culturală pe un anumit teritoriu — apare astfel ca o operă științifică riguroasă care trebuie să exprime sintetic și expresiv faptul istoric prin mărturii autentice. Avem în vedere faptul că muzeul prin piesele sale oferă posibilități concrete și directe de comparare a faptelor, că prin aceasta delimitează ipotezele posibile, îngreuează speculația, este un mijloc de cunoaștere și în același timp laborator. În aceste coordonate considerăm că în muzeele județene trebuie prezentate acele momente ale istoriei moderne și contemporane care au direcționat progresul social-politic al țării noastre. Astfel, în tematica acestor muzee trebuie să-și găsească spațiul cuvenit evenimente ca: revoluția burghezo-democratică de la 1848, unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859, războiul pentru cucerirea independenței României din 1877—1878, desăvîrșirea unității statului național român la 1 decembrie 1918, crearea Partidului Comunist Român în 1921, victoria insurecției armate din august 1944, proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947. Chestiunea care se pune în continuare comportă însă eforturi deosebite. Prezentarea acestor momente nodale ale istoriei moderne și contemporane, trebuie realizată în mod sintetic, expresiv în ceea ce privește evenimentul sub raportul istoriei naționale și larg dovedit prin expozate și acțiunile care au avut loc pe teritoriul respectiv.

Următoarea problemă care se impune este cea referitoare la evenimentele internaționale. Considerăm că unele dintre acestea, și anume, acelea care au marcat într-un fel și istoria patriei noastre trebuie să fie prezentate. Avem în vedere: Comuna din Paris, primul și al doilea război mondial, victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie etc.

Pentru ilustrarea tuturor acestor evenimente istorice, intervine cunoscuta problemă a tipului de exponate prin care se pot ilustra momentele de seamă. Din experiența de pînă acum, din schimburile de păreri s-au definit ca exponate principale: documentele scrise și iconografice, arme, drapele, machete, grafice și tabele, statistice, texte, scheme etc.

Rezolvările date pînă acum în unele muzee de istorie județene nu satisfac. Pe de o parte, din lipsa de exponate s-au minimalizat evenimentele de seamă care au fost rediate prin texte, sau au fost ignorate. Pe de altă parte, acolo unde s-a încercat, nu s-au respectat proporțiile față de celelalte teme prezentate.

Am abordat unele probleme ale modului în care înțelegem aplicarea unor principii pentru prezentarea în muzeele locale a istoriei moderne și contemporane. Cercetările viitoare socotim că vor releva noi laturi pentru activitatea ce o urmărim în ridicarea pe o treaptă superioară a muncii cultural-educative și științifice din instituțiile noastre.

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN NATIONALER UND LOKALER GESCHICHTE

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser weist auf den Aufstieg der Museen in unserem Lande hin und hebt besonders das beschleunigte Tempo hervor, mit welchem die Geschichtsmuseen ins Leben gerufen oder besser eingerichtet wurden. Er erörtert verschiedene Ansichten in Bezug auf das Verhältnis zwischen der fortschreitenden Entwicklung und Veränderung des sozialen Bewusstseins und dem Beitrag, den die Kulturinstitutionen unseres Landes geleistet haben. Von den zahlreichen Problemen, die in den Fachdiskussionen aufgeworfen werden, analysiert der Verfasser vor allem die Beziehung zwischen National- und Lokalgeschichte, die in den für moderne und zeitgenössische Geschichte bestimmten Abteilungen der Museen nebeneinander dargestellt wird. Der Verfasser präzisiert zugleich die Beziehung der lokalen Museen zu denen der Verwaltungsbezirke sowie zu den zentralen Museen und zu deren thematischer Ausrichtung.

COLECȚIA DE LUCERNE GRECO-ROMANE DIN MUZEUL JUDEȚEAN BRAȘOV

de ALEXANDRU OANCEA

Muzeul județean Brașov dispune de o bogată colecție de antichități, provenită din săpături arheologice, achiziții și donații, din care nu lipsesc lucernele, obiecte de folosință zilnică pentru locuitorii lumii antice.

Cuprinzând piese interesante vom prezenta în paginile ce urmează această colecție de lucerne, sub forma unui mic catalog, întocmit, în limita posibilităților, pe baze cronologice și tipologice.

I.

Fig. 1/1, nr. inv. 1287, proveniența necunoscută.
l=8,5 cm. i=3,4 cm. d=5,5 cm.

Lucernă lucrată dintr-un lut fin de culoare roșiatică, acoperit cu un fir nis negru, cu corpul de formă dublu convexă în secțiune, avînd partea superioară bombată și orificiul de umplere mărginit de o adîncitură îngustă și puțin profundă. Este prevăzut cu un apendice lateral pentru apucat. Ciocul este bine dezvoltat și lătit la capăt, fundul profilat și ușor concav.

Sec. III î.e.n.¹.

II.

Fig. 1/2, nr. inv. 2317, proveniență necunoscută.
l=9 cm. i=3,5 cm. d=5 cm. Apendicele lateral spart. Lut brun.

Tipologic, acest opaiț derivă din tipul lucernelor cu corpul în formă de sferă turtită, el fiind dublu convex în secțiune și prezentînd în general aceleași variante determinate de modul de ornamentare al orificiului de umplere. Corpul opaițului este rotund, cu ciocul mult alungit și discul adîncit, despărțit de bordură printr-un cerc incizat. Este prevăzut cu un apendice lateral, acum în stare fragmentară, făcînd parte prin această caracteristică din seria opaițelor așa-numite „delfiniforme”².

Sec. III — II î.e.n.³.

¹ C. Ieonomu, *Opaițe greco-romane*, Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea, 1967, nr. 100 p. 46.

² W. Deona, *Les lampes antiques trouvées à Delos*, în „Bulletin de Correspondance Hellénique”, 1908, p. 164.

³ R. H. Howland, *The Athenian Agora. Greek Lamps and their survivals*, Princeton, 1958, vol. IV, tip. 31, 32, 34 A și 43 D.

III.

Fig. 2/1, nr. inv. 2304, Cluj.

l=6,3 cm. i=2,9 cm. d=5 cm. Toarta fragmentară.

Opați cu corpul rotund și discul concav avînd reprezentat pe el o rozetă în relief, fiind mărginit de un brîu bine conturat. De la ciocul alungit pornesc și se întind pe bordură două mlădițe cu frunze la capete. Ciocul are o formă triunghiulară, detașat de rezervor, fundul este mic, rotund, ușor convăc, înconjurat de un cerc în relief. Opațul este lucrat dintr-un lut fin, roșialic, acoperit cu un firnis brun închis⁴.

Sec. I e.n.⁵.

IV.

Fig. 2/2, nr. inv. 2331, proveniența necunoscută⁶.

l=9,5 cm. i=3 cm. d=6,2 cm. Partea superioară în stare fragmentară.

Opați cu corpul rotund și ciocul mult alungit, lucrat dintr-un lut fin de culoare cenușie. Discul, distrus, pare să fi fost plat, mărginit de un brîu în relief care se desface în jurul ciocului formînd un canal îngust. Pe bordură se găsește un rudiment de agățătoare transformat într-un buton ornamental⁷. Fundul este rotund, plan, înconjurat de un cerc în relief și de altul incizat⁸. Acest tip, de proveniență italică, este datat din ultimul sfert al secolului I e.n. pînă în secolul II e.n., unele variante mergînd însă pînă în secolul IV e.n.⁹.

V.

Fig. 2/3, nr. inv. 2306, proveniența necunoscută.

l=10 cm. i=3,5 cm. d=7,2 cm.

Opați de culoare brun-roșcată, lucrat dintr-o pastă fină, avînd corpul rotund și discul mult adîncit, despărțit de o mică bordură prin două cercuri incizate. Pe bordură, în fața ciocului, se găsesc două adîncituri circulare dispuse la capetele unei bare longitudinale incizate. Ciocul de formă trapezoidală este scurt, toarta lamelară cu orificiu, fundul este rotund, plan, înconjurat de un cerc incizat.

Sec. I — II e.n.¹⁰.

⁴ C. Băluță, *Opațiile romane de la Apulum*, în „Apulum”, V, 1965, pl. I, fig. 3, p. 279.

⁵ *Ibidem*, p. 280, corespunzînd tipului I a.

⁶ Cu toate că nu avem nici o informație asupra locului de descoperire, totuși faptul că acest opați a rămas pînă în momentul publicării plin cu pămînt constituie o indicație că el a ajuns la noi nu prin comerț, ci direct din descoperire.

⁷ H. Menzel, *Antike Lampen in römisch-germanischen Zentral-Museum zu Mainz*, Mainz, 1954, p. 60, tip X.

⁸ M. Rusu, *Cercetări arheologice la Gilău*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, II, 1956, p. 698, fig. 6—7/5 și p. 702.

⁹ D. Ivanyi, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, în „Diss. Pann.”, ser. 2, nr. 2, Budapesta, 1935, p. 19, pl. XLVIII, fig. 5; C. Băluță, *op. cit.*, p. 283; R. H. Howland, *op. cit.*, pl. 38.

¹⁰ Roman Haken, *Roman Lamps in the Prague National Museum and in other czechoslovak collections*, în „Sborník Národního Muzea v Praze”, 1958, p. 68, fig. 66.

VI.

Fig. 2/4, nr. inv. 2314, proveniența necunoscută.

l=8,2 cm. i=2,9 cm. d=6,4 cm.

Opaț de culoare cenușiu închis, acoperit cu un firnis roșiatic, cu corpul rotund și discul concav, înconjurat de două cercuri incizate marcînd umărul, avînd reprezentat în relief o figurină zoomorfă cu capul spre dreapta. Pe bordură se află ca ornament un briu de alveole slab imprimate. Toarta este lamelară, înălțată, tăind cele două cercuri concentrice ce înconjoară discul. Ciocul este scurt, fundul rotund și plan¹¹.

Sec. II e.n.¹².

VII.

Fig. 3/1, nr. inv. 2307, proveniența necunoscută.

l=9,2 cm. i=3 cm. d=7,5 cm. Tortița și discul sînt sparte.

Opaț de culoare cărămizie, cu un firnis brun, avînd corpul rotund și discul concav, mărginit de două incizii circulare. Discul este ocnamentat cu o rozetă în relief. De la ciocul mic pornesc și se întind pe bordură două mlădițe cu frunze la capete. Fundul este rotund și plan¹³.

Sec. II — III e.n.¹⁴.

VIII.

Fig. 3/2, nr. inv. 2310, proveniența necunoscută.

i=2,5 cm. d=6,1 cm. Ciocul este spart.

Opaț lucrat din lut cărămiziu, cu corpul și discul concav, despărțit de bordură printr-un cerc adîncit. Discul are ca ornament o rozetă scoasă în relief; la capătul fiecărei raze s-a practicat o incizie circulară. Bordura este decorată cu motive florale. Toarta este inelară, fundul plan, rotund, mărginit în exterior de un cerc în relief. Posibil ca pe fundul opaițului să fi existat o marcă de olar — un ciorchine de strugure — din care să mai văd urme slabe¹⁵.

Sec. II — III e.n.¹⁶.

IX.

Fig. 3/3, nr. inv. 2315, proveniența necunoscută.

l=7,6 cm. i=2,5 cm. d=6 cm.

Opaț din lut roșiatic, cu corpul rotund și discul adîncit, avînd reprezentat în relief un animal stînd pe picioarele din spate și privind spre stînga. Discul este despărțit de bordură printr-un briu bine reliefat. Bordura scurtă

¹¹ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 119, fig. 107.

¹² Emil Condurachi, *Șantierul arheologic Histria*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, IV, 1957, p. 54, fig. 2.

¹³ G. Severeanu, *Lampes en terre-cuile appartenant aux collection du Musée Municipal de Bucarest et du dr. Severeanu*, în „Bucureștii”, nr. 1—2, an II, 1936, fig. 50.

¹⁴ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 106, nr. 529.

¹⁵ C. Băluță, *op. cit.*, p. 279, pl. I, fig. 14.

¹⁶ D. Tudor, *Oltenia Romană*, Editura Academiei R.S.R., ed. III, 1968, p. 89 și 91.

este ornamentată cu diverse motive florale în relief. Ciocul este scurt, toarta inelară, fundul plan, rotund, mic, despărțit de corpul opaițului printr-un cerc incizat¹⁷.

Sec. II — III e.n.¹⁸.

X.

Fig. 3/4, proveniența necunoscută.

l=7,5 cm. i=3 cm. d=5,7 cm. Discul și toarta sînt sparte.

Opaț cu corpul rotund, lucrat dintr-un lut fin de culoare roșiatică. Discul fragmentar, lasă toluși să se vadă că a fost ornamentat; el este înconjurat de un briu în relief. Bordura scurtă, este decorată cu un motiv floral, acum abia vizibil din cauza stării proaste de conservare. Toarta este inelară, fundul rotund, plan, înconjurat de un cerc incizat¹⁹.

Sfîrșitul secolului II și începutul secolului III e.n.²⁰.

XI.

Fig. 4/1, castrul roman de la Rîșnov²¹.

l=8,3 cm. i=3,1 cm. d=6,9 cm.

Opaț de culoare gălbuie avînd o formă rotundă. Discul este adîncit și despărțit de bordură printr-un briu în relief. Ciocul este scurt, săpat în peretele bazinului, toarta lamelară fără orificiu, fundul drept.

Sec. II — III e.n.

XII.

Fig. 4/4, nr. inv. 2313, proveniența necunoscută.

l=7,5 cm. i=2,5 cm. d=6,7 cm. Discul spart.

Opaț de culoare cărămie, neornamentat, de formă rotundă avînd profilul biconvex, cu orificiul de alimentare larg deschis. Ciocul este scurt, modelat în peretele bazinului, toarta inelară, fundul rotund și plan.

Sec. II — III e.n.²².

XIII.

Fig. 4/2, nr. inv. R 396, castrul roman de la Rîșnov²³.

i=2,5 cm. d=6,2 cm. Ciocul și toarta sparte.

¹⁷ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 121, fig. 133.

¹⁸ *ibidem*, p. 110, nr. 553.

¹⁹ Emil Condurachi, *op. cit.*, p. 36, fig. 20/1.

²⁰ *ibidem*, p. 35.

²¹ Acest opaț provine din săpăturile arheologice executate de către Muzeul județean Brașov, în colaborare cu Institutul de Istorie și Arheologie — Cluj și Muzeul de Istorie al Transilvaniei — Cluj, în vara anului 1969 în castrul roman de la Rîșnov. Mulțumesc pe această cale profesorului I. Pop, care mi-a pus la dispoziție opațul.

²² C. Ionomu, *op. cit.*, p. 110, nr. 553. Variantă locală a tipului de la p. 121, fig. 133.

²³ Opațul provine din săpăturile arheologice începute de M. Macrea în castrul roman de la Rîșnov în vara anului 1939; este descris în inventarul materialului rezultat din săpături, aflat la Muzeul județean Brașov.

Opați din lut cărămiziu cu o pastă fină dar rău arsă, avînd corpul rotund și discul adîncit, mărginit de un cerc incizat. Fundul este rotund și plan.

Sec. II — III e. n.

XIV.

Fig. 4/3, nr. inv. R 597, castrul roman de la Rîșnov²⁴.

l=9,4 cm. i=3,5 cm. d=7,5 cm. Lipsește toarta.

Opați lucrat neîngrijit dintr-o pastă impură de culoare gălbuie, avînd un disc mare, plat, despărțit printr-un cerc incizat de o bordură îngustă. Demn de remarcat este faptul că acest opați dispune de cinci ciocuri așezate în forma degetelor unei mîini. După capetele rămase pe opați se pare că toarta era inelară. Orificiul de umplere este așezat în centrul discului fiind înconjurat de un briu proeminent. Fundul este rotund, mare, ieșit în relief.

Sec. II — III e. n.

XV.

Fig. 4/5, nr. inv. 2311, proveniența necunoscută.

l=7 cm. i=3 cm. d=5 cm.

Opați de culoare cărămie deschisă, lucrat neîngrijit. Corpul este alungit, dublu convex în secțiune, avînd un orificiu de umplere profilat. Toarta este lamelară, fără orificiu, fundul plan.

Sec. III e.n.²⁵.

XVI.

Fig. 5/1, nr. inv. 2308, proveniența necunoscută.

l=9 cm. i=2,5 cm. d=6,5 cm.

Opați de culoare cenușie, cu corpul rotund și ciocul alungit. Discul este adîncit, despărțit de bordură prin cîteva cercuri incizate. Bordura este ornamentată cu diferite elemente de granule și linii în relief. Apucătoarea este lamelară avînd orificiu, fundul este rotund și plan. Ornamentul de granule și linii în relief de pe bordură, caracteristic secolului V e. n., ne îndreptățește să datăm opații în această perioadă.

XVII.

Fig. 5/2, nr. inv. 2312, proveniența necunoscută.

l=9 cm. i=2,5 cm. d=6 cm. Ciocul spat.

Opați de culoare gălbuie, avînd o formă rotundă, cu discul concav, despărțit de bordură printr-un cerc în relief bine conturat. Opații are un cioc lung în care se găsește un orificiu de ardere rotund. Toarta este lamelară, cu orificiu, fundul rotund, înconjurat de un cerc în relief de la care pornesc două briuri ce fac unghi pe acest cerc, continuînd și pe partea superioară.

²⁴ vezi nota 23.

²⁵ G. Severeanu, *op. cit.*, fig. 36.

XVIII.

Fig. 5/3, proveniența necunoscută.

d=6,4 cm. Partea inferioară lipsește. Ciocul spart.

Opaț cu corpul oval, plat, lucrat din lut cărămiziu. Discul mic, este înconjurat de un brîu proeminent ale cărui capete se despart în dreptul ciocului formînd un canal îngust flancat de două cercuri în relief. Bordura bombată, foarte lată, este împodobită cu striuri lungi radiale. Toarta este lamelară, fără orificiu.

Sec. V — VI e.n.²⁶.

XIX.

Fig. 5/4, nr. inv. 2316, proveniența necunoscută.

l=9 cm. i=3,5 cm. d=6,3 cm.

Opaț de culoare cărămizie avînd corpul oval. Discul foarte mic este înconjurat de două brîuri proeminente ale căror capete se despart în dreptul ciocului formînd un canal îngust. Capetele brîului exterior înconjoară orificiul de ardere. Bordura bombată și lată este împodobită cu striuri lungi dispuse radial. Toarta este lamelară, fără orificiu, fundul rotund și inelar.

Sec. V — VI e.n.²⁷.

XX.

Fig. 6/1, nr. inv. 2305, proveniența necunoscută.

i=3 cm. d=8,5 cm. Ciocul spart.

Opaț cu corpul alungit executat dintr-o argilă cărămizie fină. Banda profilată pe marginea discului este decorată cu linii în relief dispuse radial, care se termină spre cioc prin cerculețe. Pe discul opațului se află diferite ornamente de granule și volute. Pe canalul format din prelungirea spre cioc a brîului de pe disc se găsește o cruce în relief. Toarta este lamelară, fără orificiu, fundul inelar, înconjurat de linii duble care marchează ciocul și toarta²⁸.

Sec. V — VI e.n.²⁹.

XXI.

Fig. 6/2, nr. inv. 2309, proveniența necunoscută.

Stare fragmentară.

Opaț din lut de culoare cafenie, cu corpul alungit și bordura lată. Discul concav este încadrat de un dublu brîu, profilat, cordiform, care formează prin prelungirea spre cioc un canal. Apucătoarea este în formă de cruce bizantină, cea ce ne permite datarea opațului în secolul VI e. n.

²⁶ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 145, fig. 173 și nr. 756, tip XXXI.

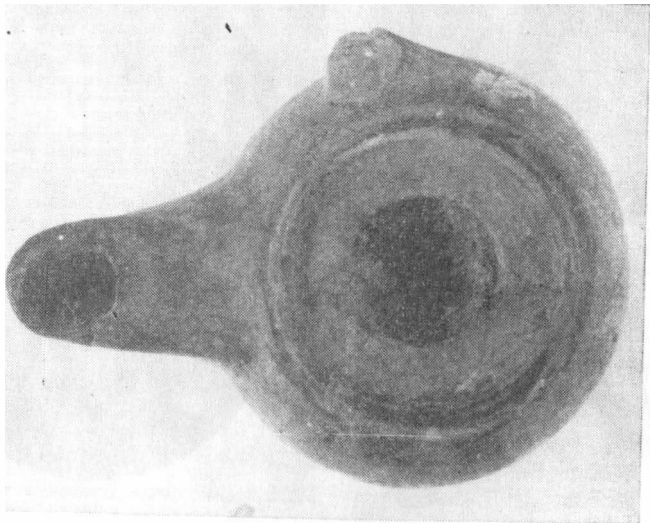
²⁷ *ibidem*, p. 145, fig. 174, nr. 757.

²⁸ I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogelia au VI-e siècle*, în „Dacia”, X, 1966, p. 237—259, fig. 5/2.

²⁹ *Istoria României*, Editura Academiei R.S.R., vol. I, p. 598, fig. 3; R. Vulpe și I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 540, fig. 4.

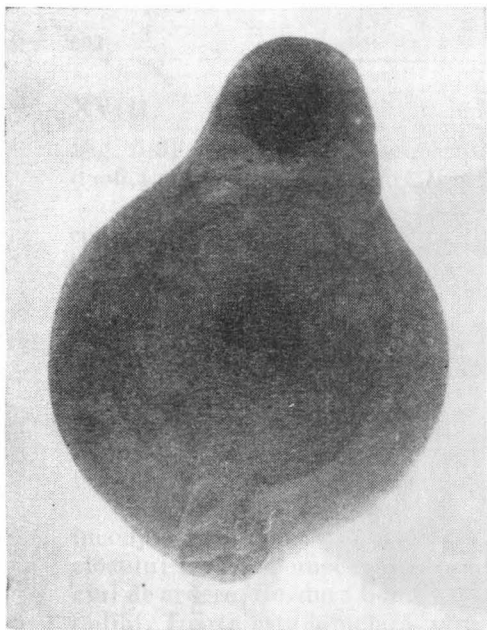

1

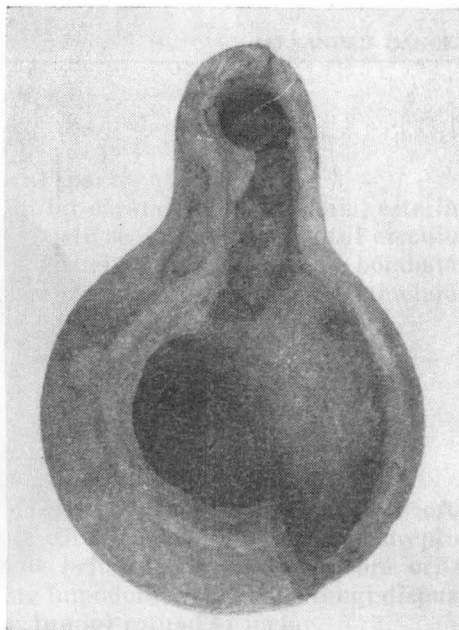

2

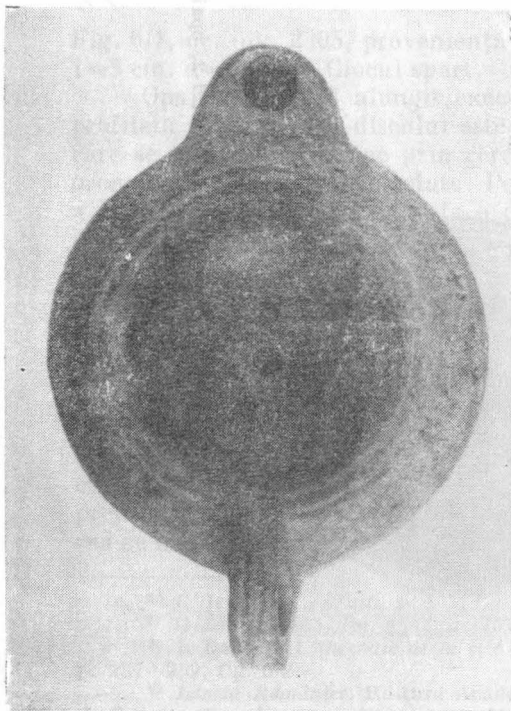
Fig. 1. 1-2, opaițe elenistice.

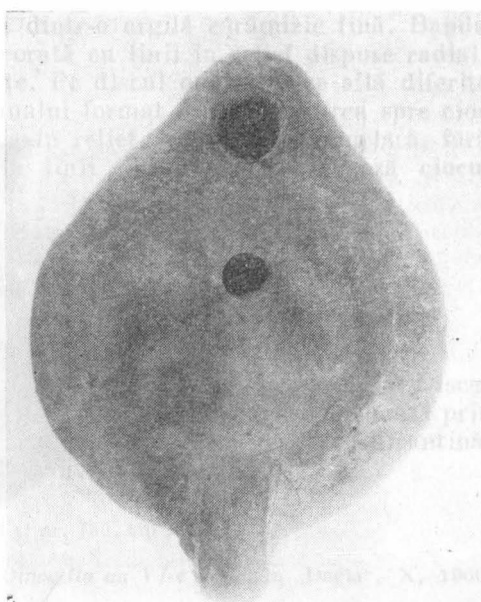
1

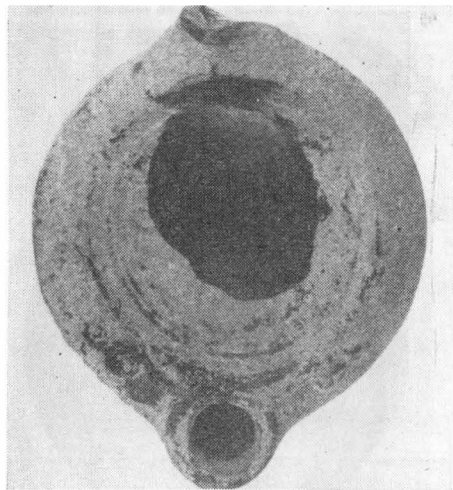
2

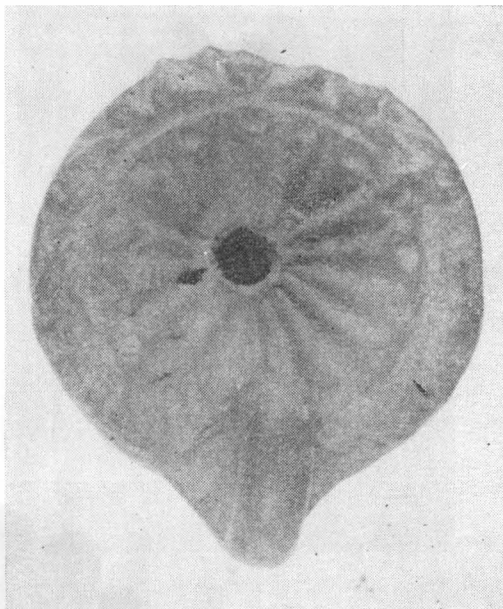
3

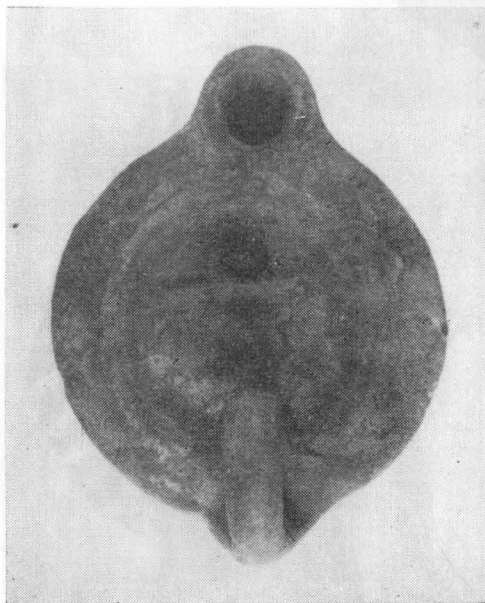
4

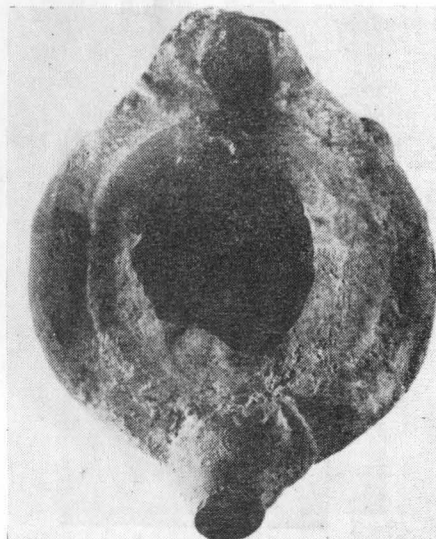
1

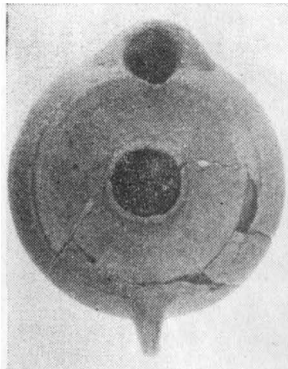
2

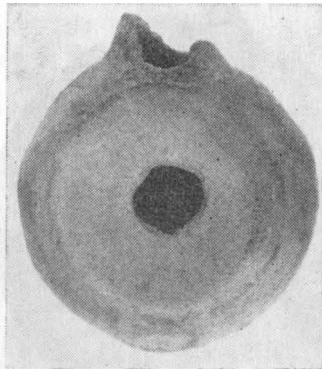
3

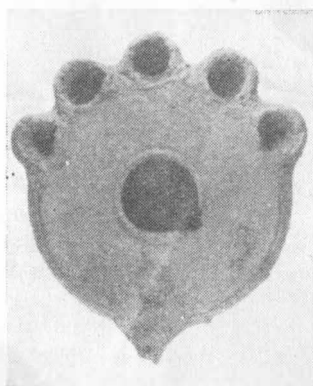
4

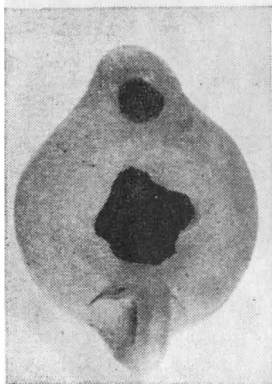
1

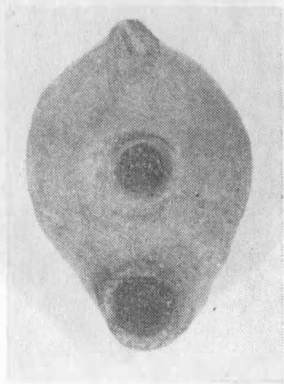
2

3

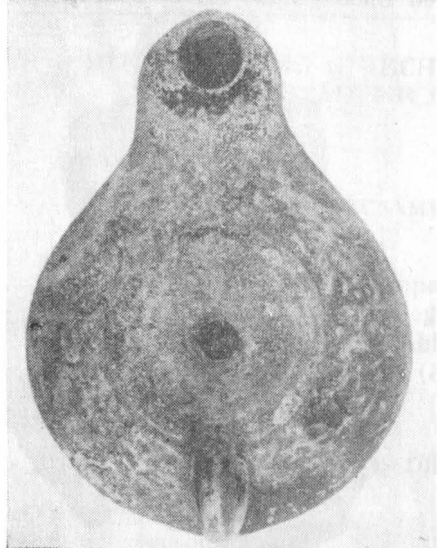

4

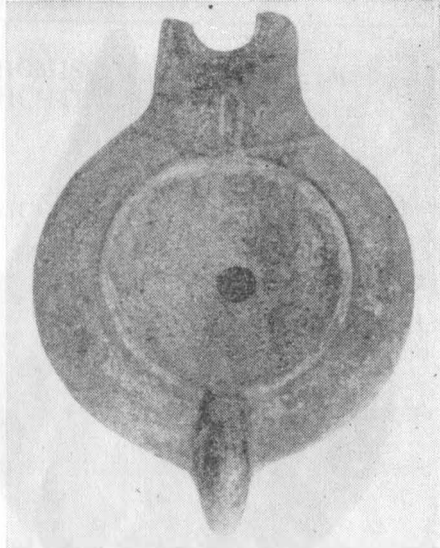

5

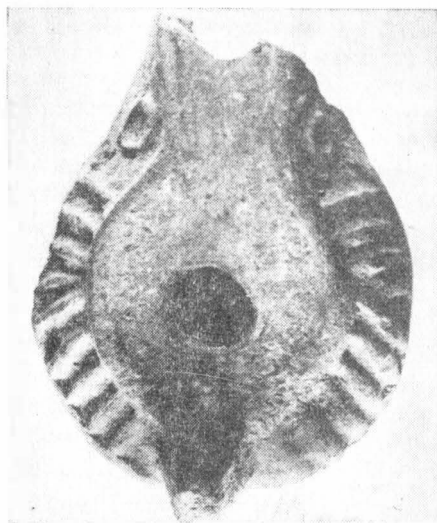
Fig. 4. 1-5, opaițe romane.

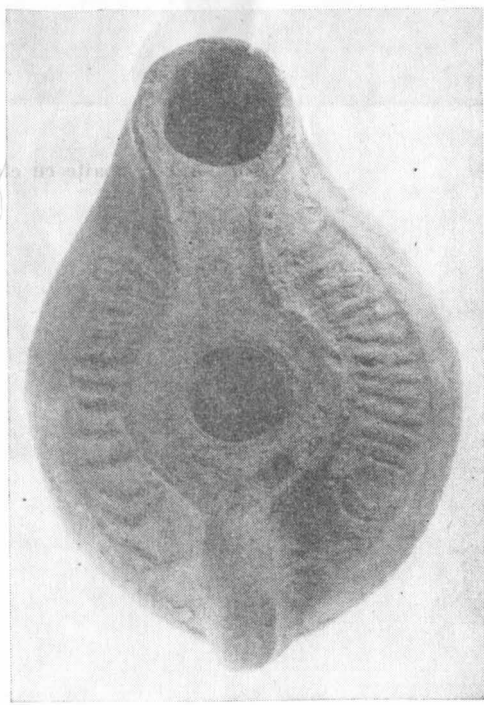
1

2

3

4

Fig. 5. 1-4, opaițe bizantine.

DIE SAMMLUNG GRIECHISCH-RÖMISCHER LAMPEN IM
KRONSTÄDTER GESCHICHTEMUSEUM

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit behandelt Lampen, die aus Ankauf, Schenkungen (I-X, XII, XV-XXI) und durch archäologische Ausgrabungen stammen (XI, XIII, XIV). Sie enthält hellenistische (Abb. 1/1-2), römische (Abb. 2/1-4, 3/1-4 und 4/1-5 und byzantinische Lampen (Abb. 5/1-4, 6/1-2).

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. 1-2, hellenistische Lampen.

Abb. 2. 1-4, römische Lampen.

Abb. 3. 1-4, römische Lampen.

Abb. 4. 1-5, römische Lampen.

Abb. 5. 1-4, byzantinische Lampen.

Abb. 6. 1-2, Lampen mit Kreuzelemente.

UN VECHI HERBAR BRAȘOVEAN

de HEINZ HELTMANN

În secolul al XVI-lea, noțiunea de herbar avea un înțeles mai larg decît astăzi, cînd este considerat numai o colecție de plante presate, fixate pe coli de hîrtie și aranjate după un anumit sistem de clasificare. În vechea noțiune de „Herbarium“ erau cuprinse atît cărțile despre plantele de leac, cît și colecțiile de plante presate, fixate pe coli de hîrtie și legate în formă de carte. Din secolul al XVI-lea s-au păstrat în mai multe țări din Europa (Anglia, Italia, Germania) herbare în formă de carte cu plante presate, denumite „Herbarium vivum“, spre deosebire de cărțile despre plantele de leac, în care acestea erau descrise și redată în imagini, denumite în general „Herbarium“ sau „Herbarius“.

Într-un protocol divizoral¹ din 20 august 1579 se menționează și la Brașov un herbar, care s-a împărțit, împreună cu toată averea decedatului Thomas Balbierer, între văduva și cele trei fiice ale sale. În cazul acesta nu putem însă deduce cu siguranță, dacă herbarul (Herbarium) a fost o carte despre plante de leac sau un herbar propriu-zis cu plante medicinale presate.

În bogata și valoroasa bibliotecă a fostului liceu Honterus din Brașov au existat, înaintea „marelui incendiu“ din 21 aprilie 1689, două herbare, și anume: „Herbarius Fuchsii“ și „Herbarium Othonis Brunfelsii“, care, împreună cu aproape întreaga bibliotecă, au căzut pradă flăcărilor. S-au păstrat doar cîteva cărți și registrul bibliotecii, din care rezultă existența acestor herbare². Cele două herbare erau opere ale unor medici — botaniști germani din secolul al XVI-lea, fiind cărți tipărite despre plantele de leac folosite în acel timp. Din ele putem deduce importanța plantelor de leac în medicina secolului al XVI-lea.

Cele mai vechi herbare cu plante presate din Transilvania, păstrate pînă în zilele noastre, sînt herbarul lui Baussner, în formă de carte, existent în Muzeul Brukenthal din Sibiu (secția de științe naturale) și herbarul lui Plecker, care se găsește în Muzeul din Brașov.

Primul a fost întocmit în anul 1734 de către studentul în medicină Georg Friedrich Baussner din Sibiu, în timpul studiilor sale la Halle și conține exclusiv plante cultivate în grădini și parcuri, culese probabil în mare parte în Germania. În literatură botanică acest herbar a fost menționat pentru prima

¹ Arh. st. Brașov, Fondul Magistratul Brașov, IV. F. 1 (Protocol divizoral, 1578—1597), p. 94.

² J. Gross, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek* în *AVSL*, N. F. 21, 1887, p. 634—365.

dată de botanistul F. Schur³, care l-a găsit în anul 1853 în moștenirea botanistului sibian Josef Lerchenfeld. Fiind vorba aproape exclusiv de plante cultivate al căror loc de recoltare nu a fost menționat de autor, acest herbar are pentru noi o valoare mai mult istorică decât botanică.

Herbarul Plecker, întocmit în anul 1761, constituie opera practicantului în farmacie și ulterior medic în orașul Brașov, Johann Gottlieb Plecker (1745—1795)⁴ și, după cunoștințele noastre, este cel mai vechi herbar cu plante indigene din Transilvania, care s-a păstrat.

J. G. Plecker s-a născut în Brașov la 7 octombrie 1745, fiind fiul aurarului Johann Plecker⁵. După absolvirea liceului (1760) Plecker intră ca practicant în farmacia Beckers din Brașov, unde rămîne pînă la anul 1766. Aici și-a însușit cunoștințe temeinice de botanică, necesare unui farmacist din acele timpuri, cînd plantele medicinale au fost în mare parte singurul mijloc pentru alinarea sau vindecarea diferitelor boli. Sub îndrumarea farmacistului Beckers, Plecker începe chiar din primul său an de activitate în farmacie (1761) să alcătuiască acest herbar în formă de carte (35/22/9 cm), în care a cuprins în primul rînd plantele medicinale culese de el din împrejurimile Brașovului. După anul 1766 Plecker lucrează temporar într-o farmacie din Sopron, ulterior la Leipzig, dedicîndu-se apoi — între anii 1769—1772 — studiului medicinei. În septembrie 1772 obține titlul de doctor în medicină⁶. La sfîrșitul anului 1772 Plecker se întoarce la Brașov, unde funcționează pînă în anul 1787 ca medic particular. În același an Plecker devine medic secund al orașului Brașov, iar în anul 1790 medic al districtului Brașov. Moare în anul 1795.

Moștenitorii lui Plecker au donat herbarul bibliotecii liceului Honterus din Brașov, unde s-a păstrat mult timp. În anul 1935 Muzeul Țării Birsei din Brașov primește, sub formă de împrumut din partea liceului Honterus⁷, mai multe cărți și alte materiale, printre care și acest herbar.

Herbarul lui Plecker este, cum însuși îl intitulează, un „Herbarium vivum“ (fig. 1/1), „cuprinzînd toate plantele de leac care sînt găsite și care se folosesc în farmacie, prezentate aici prin corpurile lor și denumite în mai multe limbi, adunate de lîngă Brașov, unde ele pot fi recoltate în cantitate mare“. Prin aceste cuvinte, scrise de Plecker pe prima pagină a herbarului, se precizează proveniența plantelor, care în mare parte sînt adunate din flora spontană din jurul Brașovului, cîteva dintre ele fiind plante cultivate în grădinile orașului. Tot pe prima pagină e menționată data de 7 septembrie 1761, cînd Plecker a început întocmirea herbarului (vezi fig. 1/1). Cei care cunosc flora Brașovului își pot da seama din ce locuri au fost recoltate plantele din herbar, cu toate că

³ F. Schur, *Über Josef von Lerchenfeld und dessen botanischen Nachlass*, in *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, IV, 1853, p. 88.

⁴ J. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon*, III, Brașov, 1871, p. 66.

⁵ Pentru informațiile privind originea medicului J. G. Plecker aducem mulțumiri Dr. A. Huttmann.

⁶ A. Huttmann și G. Barbu, *Medicina în Orașul Stalin ieri și astăzi*, 1959, fig. 87. Figura redă diploma de doctor în medicină din anul 1772 a lui J. G. Plecker, care este cea mai veche diplomă a unui medic brașovean păstrată în original.

⁷ *Jahresbericht 1936 des Burzenländer sächsischen Museums*, in „Kronstädter Zeitung“, nr. 82/1937.

Plecker nu a trecut la nici una locul precis de unde a cules-o. Astfel, crucea voinicului transilvănean (*Hepatica transilvanica* Fuss) sau *Aristolochia pallida* Willd au fost culese foarte probabil de pe Timpa, acesta fiind locul clasic pentru crucea voinicului transilvănean. O altă specie, căreia îi putem deduce cu siguranță locul de recoltare, este rodul pământului (*Arum maculatum* L.) care în apropierea orașului Brașov crește numai în valea umedă și umbroasă dintre Stejărișul Mare și Stejărișul Mic.

Dintre plantele medicinale cultivate în grădinile Brașovului și incluse de către Plecker în herbarul său, putem cita *Buxus sempervirens* L., *Juniperus sabina* L., *Ruta graveolens* L., *Rosmarinus officinalis* L. și *Cnicus benedictus* L. Despre unele dintre acestea menționează și Plecker că sînt cultivate în grădinile orașului.

Fiind vorba în primul rînd de un herbar farmaceutic, plantele sînt denumite în limbajul farmaciștilor, cu numele drogului care se obține din fiecare specie (de ex. Herba Origani, Flores Calendulae, Radix Gentianae etc.). Pe lângă denumirea drogului, Plecker mai adaugă la majoritatea speciilor și denumirile populare germane ale plantelor, care în cazul unora sînt legate de folosirea sau acțiunea lor curativă.

În al doilea rînd trebuie arătat că întrucît avem de-a face cu herbarul unui practicant de farmacie, neîndrumat îndeajuns, nu este de mirare dacă unele plante au fost greșit determinate, incorect denumite sau lăsate chiar fără denumire. Astfel, frunza de măseaua ciutei (*Erythronium dens canis* L.) este confundată cu cea de mierea ursului (*Pulmonaria officinalis* L.); iarba șarpelui (*Echium vulgare* L.) o consideră drept jaleș (*Slavia officinalis* L.), *Fumaria* drept *Digitalis*.

Pe îmbrăcămintea de piele a copetelor din lemn sînt imprimate diferite ornamente. Pentru legat sînt atașate șireturi.

Dintre cele 151 de file din hîrtie grosieră, de culoare gri-brună ale herbarului, numai 64 sînt ocupate cu plante, lipite cu gumă arabică direct pe colile de hîrtie, numerotate fiind doar 60. Numărul speciilor fixate pe o pagină variază între 1—5. Din plantele mai mari Plecker a folosit, firește, numai fragmente. În prezent, herbarul conține 86 specii. Unele dintre ele apar de 2—3 ori. Douăsprezece specii sînt nelipite, puse la întîmplare între filele goale. De fapt nici cele lipite nu sînt dispuse după un sistem precis de aranjare. Numărul inițial al speciilor incluse de Plecker în herbar a fost mai mare decît cel existent. Din numerotare rezultă că azi lipsesc 16 file, pe care au fost lipite încă cel puțin 35—40 specii de plante. Astfel putem aprecia că herbarul a cuprins inițial cel puțin 140 specii de plante, în el fiind deci reprezentate speciile medicinale mai importante din flora spontană și cultivată, folosite atunci ca de altfel, în mare parte și astăzi, în terapie.

La sfîrșitul herbarului se află un index alfabetic al drogurilor (Designatio herbarum), completat pînă la litera „P, p“, care indică și pagina unde se găsește fiecare specie (fig. 2/2). De asemenea, mai dispunem și de o ciornă (Defectus herbarum), folosită pentru întocmirea indexului. Pe baza acestora putem stabili în parte speciile de pe filele care lipsesc astăzi. Astfel, pe fila 17 se găsea Herba Galegi (*Galega officinalis* L.), pe fila 2 Herba Digitalis (*Digitalis grandiflora* Mill.), pe fila 47 Herba Lunariae (*Lunaria rediviva* L.), pe fila 55 Herba Arnicae (*Arnica montana* L.) etc.,

Plantele s-au păstrat în general în condiții bune în ceea ce privește aspectul și culoarea lor. Numai câteva mai fragile s-au deteriorat parțial sau total, actualmente păstrându-se doar sub formă de fragmente. Florile, mai ales, sînt distruse de larvele unor dăunători de depozit.

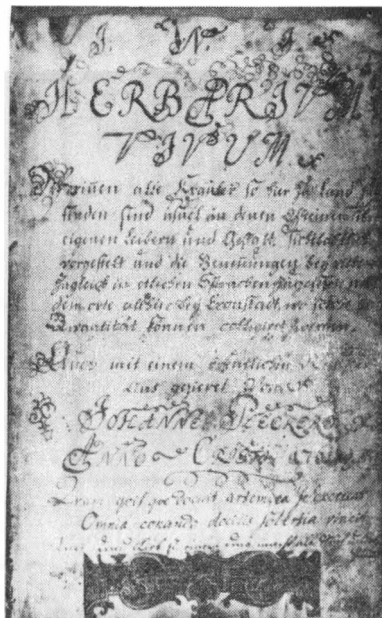
Dintre plantele rare, astăzi ocrotite, herbarul conține: papucul doamnei (*Cypripedium calceolus* L.) și ghințura galbenă (*Gentiana lutea* L.).

Caracteristic pentru herbarele din acea vreme, sînt ornamentațiile și figurile decorative, decupate din coli tipărite în acest scop și lipite la baza plantelor, acoperindu-se astfel secțiunea tulpinii sau rădăcina lor. Printre figurile decorative ale herbarului studiat aici se pot distinge: bărbați cu îmbrăcămîntea tipică a timpului (fig. 1/2), femei ținînd fructe în șorț (fig. 1/3), diferite vase în stil rococo (fig. 1/4), vase colorate pe torțile cărora este aplicată cite o pasăre sau un șarpe etc. Pe unele pagini (fig. 1/2) sînt lipite mici desene colorate, care reprezintă scene din piața timpului (de ex. un negustor de pește). Aceste elemente ornamentale se găsesc în parte și în herbarul lui Baussner, ceea ce ne îndreptățește să presupunem că folosirea lor pentru „înfrumusețarea” herbarelor a fost o modă a timpului.

Pe trei pagini, Plecker grupează drogurile după acțiunea și importanța lor (fig. 2/1). Printre drogurile obișnuite apare și grupa pietrelor semiprețioase (granat, safir, smarald, hiacint și carneol), care au făcut parte din gama medicamentelor folosite în secolul al XVIII-lea sub formă de praf în tratarea bolilor.

Importanța istorică a herbarului constă în primul rînd în faptul că este una din puținele colecții de plante din țara noastră, din secolul al XVIII-lea, cunoscute astăzi. El constituie o mărturie în ceea ce privește preocupările botaniștilor și farmaciștilor în acest domeniu. Modul îngrijit în care autorul a presat plantele, ca și înfrumusețarea herbarului cu elemente decorative, ne dovedește dragostea și pasiunea lui Plecker pentru această muncă.

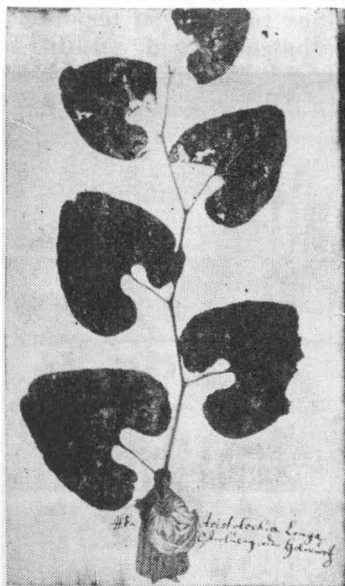
Firește, herbarul are și o valoare științifică, întrucît ne permite cunoașterea plantelor medicinale din împrejurimile Brașovului, care au fost folosite acum 200 de ani în farmaciile vechiului oraș. Herbarul Plecker constituie deci o contribuție valoroasă la istoria botanicii și a medicinei din Transilvania.

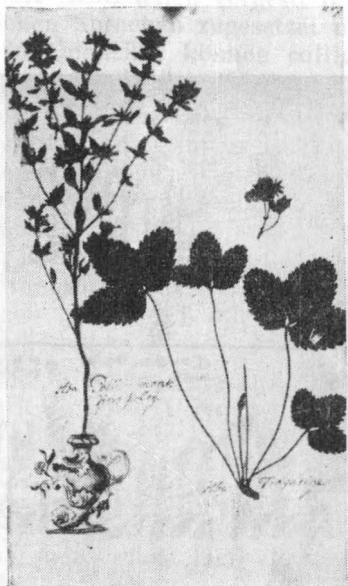
1

2

3

4

Fig. 1. 1, pagina de titlu a herbarului cu plante medicinale, alcătuit de Johann Gottlieb Plecker la Braşov în anul 1761; 2, 3, 4, pagini din herbarul lui Plecker cu diferite elemente ornamentale,

EIN ALTES KRONSTÄDTER HERBARIUM

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der vorliegenden Arbeit wird das älteste bisher bekannte siebenbürgische Herbarium, das Pleckersche Herbarium, besprochen, das im Jahre 1761 vom Apothekerpraktikanten Johann Gottlieb Plecker (1745–1795) in Kronstadt angelegt wurde. Es ist ein Herbarium in Buchform und enthält eine Reihe wichtiger Heilpflanzen (Drogen), die mit dem in der Apothekersprache üblichen Drogennamen und dem deutschen, volkstümlichen Pflanzennamen benannt sind.

Auf dem Titelblatt vermerkt Plecker, dass es ein „Herbarium vivum“ ist, „worinnen alle Kräuter, so hier zu Land zu finden sind usuel in denen Officinen mit ihren eigenen Leibern und Gestalt sichtbarlich vorgestellt und die Benennungen bey vielen, zugleich in etlichen Sprachen zugesetzt nebst dem orte allhier bey Cronstadt wo solche in Quantität können colligiret werden“ (Abb.1/1). Das Titelblatt trägt das Datum 6. Sept. 1761.

Die Pflanzen sind nur auf die Oberseite der Blätter geklebt und meistens befinden sich mehrere Pflanzen auf einer Buchseite. Auf 64 Buchseiten von insgesamt 151, hat Plecker 86 Pflanzenarten aufgeklebt. Weitere 12 Arten sind lose und zufällig zwischen die Buchseiten eingelegt. Sechzehn Buchblätter fehlen heute, aber mit Hilfe des leider unvollständig angefertigten Inhaltsverzeichnisses können wir einen Teil der fehlenden Pflanzen feststellen. Zusammen mit den heute fehlenden Pflanzenarten dürfte das Herbarium etwa 140 Pflanzenarten enthalten haben. Die Pflanzen sind zum Teil gut erhalten, zum Teil aber durch Insektenfrass stark beschädigt.

Interessant sind einige alte, volkstümliche Pflanzennamen, die bei uns heute nicht mehr geläufig sind z.B. Wohlgemuth für Dost (*Origanum vulgare*), Heylkraut für Eibisch (*Althaea officinalis*), Wurmkraut für Rainfarn (*Tanacetum vulgare*) und Sinnenkraut für Frauenmantel (*Alchemilla vulgaris*).

Einer Ergänzung des Herbariums können wir die Anwendung zahlreicher Heilpflanzen für jene Zeit entnehmen und somit gewährt uns dieses Herbarium einen Einblick in die Verwendung heimischer Heilpflanzen in Kronstädter Apotheken des XVIII. Jahrhunderts,

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.** 1, Titelblatt des Heilpflanzenherbariums, das von Johann Gottlieb Plecker in Kronstadt im Jahre 1761 angelegt wurde; 2, 3, 4, Blätter aus dem Pleckerschen Herbarium mit verschiedenen, aus Vorsatzblättern ausgeschnittenen Verzierungen.
- Abb. 2.** 1, Anhang mit der Gruppierung der Pflanzen nach ihrer Anwendung; 2, Drogenindex des Herbariums.

**CRONICĂ
RECENZII
ÎNSEMNĂRI**

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A MUZEELOR DIN JUDEȚUL BRAȘOV 6—7 DEC. 1969

În zilele de 6 și 7 decembrie 1969 s-a desfășurat la Brașov sesiunea de comunicări științifice organizată de Comitetul județean pentru cultură și artă și Muzeul județean Brașov.

La această sesiune au luat parte profesori, cercetători de la institutele Academiei din București și Cluj, precum și cadrele de specialitate de la muzeele din județ.

Comunicările prezentate, ca urmare a cercetărilor efectuate în anul 1969, constituie un pas înainte pe drumul afirmării științifice a personalului de specialitate din muzeu.

P R O G R A M U L

desfășurării sesiunii științifice a muzeelor din județul Brașov, 6—7 decembrie 1969

Sîmbătă, 6 decembrie 1969

- Orele: 10 Prof. Ioan Ghiran — președintele Comitetului pentru cultură și artă al județului Brașov
 — Cuvînt de deschidere a sesiunii
- 10,30—11 Ioan Ardeleanu
 — Raportul dintre istoria națională și locală în muzee
- 11—11,30 Dr. Vasile Netea
 — Activitatea lui A. T. Laurian la Magazinul istoric pentru Dacia
- 11,30—12 Cornelia Bodea
 — Brașovul și unitatea națională în anii revoluției

- 12—12,30 Dr. Georgeta Penelea
— Schimburi comerciale între Țările Române și Transilvania
prin vama Bran în perioada regulamentară 1831—1860

12,30—14 — Pauză

14—15,30 Vizitarea Muzeului de istorie a Brașovului

SECȚIA ISTORIE ȘI ARIHEOLOGIE

- 16—16,30 Ing. Dinu Moraru
— Studiu statistic asupra repartiției teritoriale a construcțiilor
istorice în România
- 16,30—17 Dr. Emil Micu
— Activitatea revoluționară a lui Alexandru Bujor în Italia
pentru formarea statului național unitar român
- 17—17,30 Mariana Marcu
— Cultura Coțofeni în Țara Birsei
- 17,30—18 Nicolae Bărbuță
— Date noi referitoare la conferința fruntașilor Partidului
Național Român. Sibiu, 14 iunie 1899
- 18—18,30 Ioan Pop
— Contribuții la istoria Brașovului în sec. IX—XII
- 18,30—19 Florea Costea
— Date privind censul în satele domeniului Bran între anii
1561—1575
- 19—19,30 George Togan
— Arheologia perioadei de trecere spre feudalism în bazinul
Tîrnavelor (sec. IV—X)

SECȚIA DE ETNOGRAFIE

- 16—16,30 Dr. Nicolae Dunăre
— Semnificația politică și culturală a monografiei etnologice
Țara Birsei

- 16,30—17 Olivia Moraru
— Considerații asupra portului din subzona Săcele
- 17—17,30 Minerva Nistor
— Hanurile din Țara Birsei
- 17,30—18 Valeria Boieru
— Contribuții privind bibliografia etnografică a Țării Birsei
- 18—18,30 Constantin Popescu
— Păstoritul în Țara Făgărașului în sec. XIV—XVIII
- 19—19,30 Lelia Rădulescu
— Ceata feciorilor, obicei la sărbătorile de iarnă în zona Făgărașului
- 19,30—20 Fr. Thomas și L. Munthiu
— Coroziunea rocilor de calcar

SECȚIA DE ARTĂ

- 15,30—16 Dinu VasIU
— Semnificații sociale în pictura lui Mattis Teutsch
- 16—16,30 Mirela Grigore
— Sculptura gotică în colecțiile Muzeului Bran
- 16,30—17 Sanda Buta
— Contribuții privind viața și opera pictoriței brașovene Elena Mureșianu

Duminică, 7 decembrie 1969

SECȚIA DE ISTORIE

- 9—9,30 Mircea Băltescu
— Contribuții privind lupta antifascistă a lui Radu Olteanu
- 9,30—10 Elisabeta Ioniță
— Congresul sindicatelor C.F.R. — Brașov, 1936

- 10–10,30 Titus Hașdeu
— Instituția castelanatului la Bran
- 10,30–11 Stelian Popescu
— Ecoul mișcării de rezistență din România în presa străină
- 11–11,30 Nicolae Moraru
— Importanța hărților în muzeu
- 11,30–12 Dorica Bucur
— Contribuții arhivistice întreprinse în Arhivele statului Brașov referitoare la mișcarea muncitorească și activitatea P.C.R. între anii 1929–1933
- 12–12,30 Valentina Popa
— Aspecte privind situația social-economică a Țării Făgărașului în evul mediu
- 12,30–13 Dr. Zoltán Székely
— Descoperirile arheologice din secc. VI–VIII în sud-estul Transilvaniei
- 13–14 Pauză
- 14–14,20 Nicolae Cordoș
— Congresul studențimii române din 1909
- 14,20–14,40 Gheorghe Șelaru
— Efectele războiului vamal asupra economiei brașovene
- 14,40–15 Rica Popescu
— Aspecte ale organizării militare a domeniului cetății Făgărașului între sec. XIV–XVIII.
- 15–15,20 Ion Mîndrea
— Situația țărănimii în județul Brașov între anii 1930–1944
- 15,20–15,40 Alexandru Oancea
— Aspecte din activitatea antifascistă și democratică a revistelor brașovene „Cuvînt nou” și „Vremuri noi”

SECȚIA DE ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ

- 9—11 — Discuții privind tematica și planul grafic al viitorului muzeu de etnografie din Săcele
- 11—13 — Discuții privind tematica muzeului de artă și a sistemului de expunere
- 15,40 — Închiderea lucrărilor sesiunii

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN CASTRUL DE LA RIȘNOV

În perioada 8 VIII — 10 IX 1969 s-au efectuat săpături în castrul roman de lângă Rișnov (jud. Brașov)

Castrul este situat în hotarul or. Rișnov, în apropiere de riul Bîrsa, pe locul denumit „Grădiște”. S-au executat secțiuni de investigare, de urmărire, dezveliri parțiale. Pentru delimitarea castrului și rezolvarea unor probleme legate de elementele de fortificație, au fost trasate peste incintă 8 secțiuni și o casetă.

S-au constatat două faze de construcție. Prima fază: castru de pământ cu val și șanț. A doua fază: castru de piatră ale cărui laturi au dimensiunile 118×124 m (laturile de SV și respectiv NE mai scurte, iar cele de NV și respectiv SE mai lungi). Zidul de incintă, avînd grosimea medie de 1,80 m, este construit din piatră prînsă cu mortar. În spatele zidului se ridică un agger din pământ bătut. În fața zidului de incintă, pe latura de NE s-au surprins trei șanțuri de apărare, adîncimea și lățimea lor descrescînd spre exterior.

În interiorul castrului au fost urmărite laturile a patru clădiri, dintre care una era, probabil, baia castrului.

S-a dezvelit poarta de pe latura de SE flancată de două turnuri, un turn al porții de pe latura de SV și turnul din colțul sudic. Turnurile porților, de formă dreptunghiulară, sînt adosate zidului de incintă care constituie partea lor din față. Colțurile castrului sînt rotunjite, în interiorul lor fiind plasate turnuri trapezoidale de dimensiuni reduse.

Materialul arheologic corespunzător celor două faze de construcție a castrului este preponderent roman. Din materialul caracteristic de notat: o statueta din lut ars a zeiței Venus, o monetă de la împăratul Nerva, cîteva fragmente de terra sigillata, ceramică provincială romană, arme. În ambele straturi, la același nivel și în aceleași condiții a apărut ceramică dacică, inclusiv cîteva cești fragmentare.

Intrucît săpăturile din acest an au avut un caracter de investigare, cercetările vor trebui continuate în anii viitori în vederea elucidării problemelor legate de natura și sistemul de fortificații, destinația clădirilor interioare, datarea fazelor de construcție etc.

Săpăturile au fost executate de către Muzeul județean Brașov, în colaborare cu Institutul de Istorie și Arheologie-Cluj și Muzeul de Istorie al Transilvaniei-Cluj.

IOAN POP

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA CRISTIAN

În aproape toate localitățile din județul Brașov, s-au făcut numeroase descoperiri arheologice care vorbesc despre locuirea acestor meleaguri din cele mai vechi timpuri.

Astfel și în comuna Cristian s-au făcut câteva descoperiri arheologice întâmplătoare, care sînt suficiente însă pentru a afirma că teritoriul și împrejurimile sale au fost locuite cu mii de ani în urmă. Putem aminti astfel că, de la Cristian provine ceramică neolitică, un depozit de unelte de bronz din epoca bronzului, o fibulă celtică, un mormînt dacic de incinerare cu urnă din sec. III î.e.n., un vas roman de bronz, un pandantiv de fier în formă de căldărușă din sec. III-IV e.n., ceramică din aceeași perioadă, etc.

De curînd seria acestor documente s-a îmbogățit cu o nouă descoperire.

Cu ocazia săpării unei gropi în curtea sa, (strada 7 Noiembrie nr. 41), Gînter Hergez a observat că în pămîntul pe care-l scotea se găseau numeroase fragmente ceramice, unele din ele ornamentate, un prîsnel de lut de la fusul de tors și urme de cărbune.

Ceramica aparținea culturii Coțofeni.

Această ceramică fiind cunoscută pînă în prezent în Țara Bîrsei doar prin descoperiri întâmplătoare, am executat un sondaj arheologic în imediata apropiere a punctului din care au provenit fragmentele ceramice.

Pe întreaga lungime a șanțului de verificare de 20 m, între 0,70 — 1,35 m adîncime, am surprins nivelul aparținînd culturii Coțofeni. La baza sa au apărut și două fragmente ceramice neolitice.

Nivelul aparținînd culturii Coțofeni, gros de 60 cm nu a oferit cantitativ decît puține fragmente ceramice, lucrate în general rudimentar, unele ornamentate cu linii incizate, creștături și împunsături.

Pe parcursul acestui modest șanț nu am surprins nici un complex arheologic.

Dat fiind faptul că zona care ne interesează se găsește pe teritoriul actual al comunei Cristian, nu am avut posibilitatea să executăm o săpătură mai largă. Din această cauză, prin acest sondaj nu am reușit decît să mai adăugăm un punct pe hartă privind răspîndirea culturii Coțofeni în Țara Bîrsei.

Va rămîne în atenția noastră în viitor cercetarea și a altor puncte în care săpăturile să ofere materiale pentru un studiu mai concludent asupra acestei culturi,

În timpul efectuării sondajului de la Cristian, ne-a fost adusă la cunoștință depistarea unui mare număr de fragmente ceramice care s-au dovedit a fi din secolele III-IV e.n., găsite pe un teren din str. Gării din Cristian, cu ocazia săpării fundațiilor unor locuințe.

Bogăția materialului indică în acel loc o așezare prefeudală timpurie, fapt pentru care, am planificat un sondaj arheologic în acel punct în vara anului 1970.

MARIANA MARCU

„CETATEA ȚĂRĂNEASCĂ A RIȘNOVULUI”

Lucrarea apărută sub egida Muzeului județean Brașov, semnată de Emil Micu și intitulată „Cetatea țărănească a Rișnovului” este mai mult decât un ghid de o reală utilitate pentru vizitatorul acestui vechi monument istoric, a cărui piatră de temelie s-a pus în urmă cu 700 de ani. În cele 39 de pagini autorul realizează o sinteză a celor mai importante momente din istoria Cetății. Arhitectura cărții e riguros concepută: ea se deschide cu câteva foarte necesare date despre Țara Bîrsei, configurînd geografic monumentul de care se ocupă.

Investigînd cu rigurozitate mărturiile existente în legătură cu construirea, denumirea toponimică, atît a orașului cît și a cetății, dr. Emil Micu aduce în discuție o serie de aspecte inedite, de mare interes, conchizînd într-un prim capitol că „istoria Cetății țărănești a Rișnovului este în mare măsură istoria însăși a orașului de la poalele ei”.

Este descris cu lux de amănunte sistemul de apărare al cetății care „îmbină unitar și organic obstacolele naturale cu tehnica zidirii, alcătuiind o citadelă greu de cucerit”, prin complexul de ziduri, bastioane, turnuri etc.

Un loc aparte este rezervat evenimentelor politice înscrise în cronica cetății, dovedind că aceasta a fost ridicată prin munca și pricepera țăranilor români și sași din Rișnov, fiind de-a lungul timpului un minunat loc de refugiu și apărare, un punct de rezistență și luptă împotriva dușmanilor.

Se arată, de asemenea, documentar, continuitatea daco-romană, apoi românească pe aceste meleaguri, aceasta din urmă atestată oficial încă prin recensămîntul din 1510, în care este pomenită obștea românească din Rișnov, ca fiind condusă de un cneaz, reminiscență a vechii organizații politico-sociale a românilor, anterioară infiltrării în Țara Bîrsei a feudalismului maghiar. În același sens pledează și existența bisericii de piatră a obștii românilor din Rișnov, ridicată în anul 1384 prin sprijinul Țării Românești acesta fiind unul din cele mai vechi monumente arhitectonice din Țara Bîrsei.

Lucrarea este bogat ilustrată, cuprinzînd numeroase hărți planuri, reproduceri după o valoroasă frescă din biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, reprezentînd intrarea lui Mihai Viteazul în orașul Brașov, un portret al Doamnei Stanca etc. — care au fost găzduiți în 1600 chiar în orașul Rișnov (căruia Mihai Viteazul îi acorda privilegii și într-un document îl numește „orașul domniei mele”) — beneficiind și de o grafică inspirată. De un mare

ajutor pentru cercetătorul care dorește să studieze „in extenso” istoricul cetății se dovedește a fi indicele bibliografic de la sfârșitul cărții. Astfel dr. Emil Micu răspunde prin „Cetatea țărănească a Rișnovului” atât la dorința de informare a vizitatorului, cât și istoricilor sau filologilor care caută date despre acest monument.

E. FLOAREȘ

ESTE VASILE POPP PRIMUL BIBLIOGRAF ROMÂN?

Problema priorității unor idei de mare contribuție la evoluția culturii universale sau naționale, a suscitat întotdeauna pasionante dispute, mai ales atunci, când argumentele specialiștilor erau diferite în ceea ce privește locul unui om de știință sau artă în ordonatorul valoric și cronologic al fenomenului.

Pentru situarea reală a unei creații sau contribuții în tabela culturii umane, cercetătorii din diferite domenii de activitate au purtat uneori îndelungate polemici, în vederea clarificării acelor probleme, care în final îndreptăteau pe cel în cauză, să fie acreditat fără rezerve „primul” în domeniul respectiv.

Uneori aceste discuții au durat pe parcursul mai multor epoci, au angajat generații de savanți și cercetători, dar întotdeauna — și în aceasta constă mesajul optimist al luptei — a învins invariabil adevărul.

Un asemenea teren de dispută îl oferă și începuturile bibliografiei românești. Unul dintre pionierii acestei activități din țara noastră ne interesează nu numai din punctul de vedere arătat mai sus, ci și pentru faptul că o parte din activitatea sa și-a legat-o de numele orașului Brașov.

Este vorba de dr. Vasile Popp, pe care, alături de alți cercetători, îl considerăm fără acel dubitativ „poate”, primul bibliograf român, primul care a abordat într-o manieră cvasiștiințifică, situația tipăriturilor apărute în toate provinciile românești pînă în momentul cercetării efectuate (1838). Cînd spunem „într-o manieră cvasiștiințifică” avem în vedere nivelul cunoștințelor de atunci, antecedentele acestei activități bibliografice la noi în țară.

Vasile Popp s-a născut la Chimitelnic-Cipăeni, județul Mureș, în anul 1789. Își începe studiile la Tg.Mureș și le continuă la Cluj, după care pleacă la Viena unde își ia doctoratul în medicină și filozofie¹.

La vîrsta de 28 de ani, în 1817 se instalează la Brașov unde profesează oficial medicina. În particular este un animator al vieții culturale românești din Brașov, un avid om de știință (publică cîteva broșuri medicale) și un pasionat bibliofil.

După trei ani (1820), la intervenția și rugămintea lui Gh.Asachi, pleacă ca profesor la Iași, unde neîmpăcîndu-se cu relațiile locale revine la Brașov numai după un an de absență²

¹ I. Mușlea, Doctorul Vasile Popp (1789—1842), în „Transilvania”, 1942, nr. 6, p. 432.

² *Ibidem*, p. 433—434.

Reîntors, paralel cu practicarea medicinei, se ocupă șapte ani de ordonarea și clasarea cărților vechi de la Biserica Sf. Nicolae din Șchei³, activitate care avea să-l conducă mai târziu spre îndeletniciri și preocupări mai complexe. Activitatea lui la această bibliotecă a fost atât de consistentă încît rezultatele ei s-au făcut simțite—așa după cum ne-a relatat regretatul profesor Ion Colan — pînă în zilele noastre.

Mutat în 1828 la Făgăraș și de aici la Zlatna, Vasile Popp nu pierde legătura cu mentorii lui spirituali Gh. Barițiu și Timotei Cipariu⁴, care l-au îndrumat și sprijinit în activitatea sa publicistică și culturală.

Lucrarea de bază căreia — după mărturisirile sale — i-a consacrat 20 de ani de muncă, este „Disertația despre tipografiile românești din Transilvania și învecinatele țări, de la începutul lor pînă în vremurile noastre“, apărută la Sibiu în anul 1838.

Îndemnat și sfătuit în special de Timotei Cipariu, Vasile Popp a publicat această disertație în dorința de a informa tinerii noștri din străinătate asupra tuturor lucrărilor tipărite în cele trei țări românești și, mai ales, pentru a nu se crede niciodată că strămoșii „nu ar fi făcut ceva vrednic de știință“⁵.

Contemporanii și urmașii lui Vasile Popp, personalități de la sfîrșitul secolului trecut, i-au apreciat elogios această activitate științifică cu caracter bibliografic. Rînd pe rînd, Gh. Barițiu (în 1838), T. Cipariu (în 1858), Al. Odobescu (în 1862), Aron Pumnul (în 1864), Aron Densușianu (în 1894)⁶, au scos în evidență calitățile acestei lucrări, contribuția sa la identificarea și valorificarea tuturor tipăriturilor românești, încercarea de a sistematiza cronologic apariția acestor cărți. Ulterior, „Disertația“ a constituit obiectul unor largi discuții de specialitate, în cadrul cărora s-au opus argumente și păreri controversate.

Urmărind disputa teoretică cu privire la această lucrare („Disertația asupra tipografiilor românești din Transilvania și învecinatele țări, de la începutul lor pînă în vremurile noastre“), rezultă că părerile emise și apoi cristalizate în urma discuțiilor purtate pe marginea problemei — este sau nu prima bibliografie științifică românească — se pot grupa în două curente de opinie, în unele direcții, acestea fiind diametral opuse.

Punctul de vedere pentru care au subscris cercetători autorizați în această dispută, și anume: Nerva Hodoș, Ioachim Crăciun, Theodor Ludu, Ion Mușlea, Gheorghe Cardoso, ne îndreptățește părerea că această lucrare poate fi considerată prima încercare de bibliografie generală din istoria culturii noastre naționale⁷.

Pe linia acelorași considerente, Th. Ludu susține, pe drept cuvînt, că inconsecvențele și confuziile ivite în această direcție, nu pot influența con-

³ I. Mușlea, Doctorul Vasile Popp, (1789-1842) în „Transilvania“ 1942, nr.6 p. 435.

⁴ *Ibidem*, p. 466.

⁵ B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, Biblioteca documentară, 1945, p. 41—42.

⁶ Th. Ludu, *Dr. Vasile Popp și începuturile bibliografiei naționale*, în „Călăuza bibliotecarului“, 1956, nr. 10, p. 29—30.

⁷ *Ibidem*, p. 27.

cluzia generală conform căreia, Vasile Popp este primul bibliograf român, înaintea lui Dimitrie Iarcu și Eliade Rădulescu⁸.

Părerea opusă este împărtășită de către Ion Bianu care face o apreciere mai puțin favorabilă lucrării amintite, de Nicolae Georgescu Titus care are rezerve asupra caracterului bibliografic al „Disertației” și de Barbu Theodorescu, care de asemenea, consideră discutabilă valoarea ei științifică.

Dacă reprezentanții celor două orientări se situează pe poziții diferite în ceea ce privește modul de redactare și prezentarea bibliografică a lucrării din punct de vedere al normelor științifice actuale (și după părerea noastră în acest aspect rezidă greșeala celei de-a doua grupări), ei concordă ca opinie atunci când este vorba de valoarea „Disertației” privită în limitele noțiunii de istorie literară.

Am putea concluziona deci că gruparea în fruntea căreia se află Nerva Hodoș o acceptă ca o lucrare de bibliografie generală, neuitând să o recomande și pentru cercetătorii de istorie literară, în timp ce Ion Bianu, N. Georgescu Titus și Barbu Theodorescu îi contestă caracterul ei bibliografic⁹, rămânând doar la cel de-al doilea aspect pe care-l consideră primordial, și anume, acela de contribuție în domeniul istoriografiei literare.

Revenind asupra acestei probleme, acum când timpul ne permite să privim cu mai multă claritate asupra acestui fenomen de cultură, nu putem ignora faptul că lucrarea lui Vasile Popp fiind prima încercare de alcătuire a unei bibliografii generale retrospective asupra tuturor cărților românești scoase de tipografiile din Transilvania și țările din jur, pe măsura datelor pe care le-a putut culege în acea perioadă, are incontestabil meritele începutului și în mod inerent greșelile muncii de pionierat.

Ținând cont de reședința tipografiei producătoare de cărți, Vasile Popp întocmește lista cronologică a lucrărilor apărute pe localități, indică anul, denumirea orașului și a tipografiei. În cadrul acestor date și a informațiilor culese de autor, s-au strecurat unele elemente bibliografice inexacte și inadvertențe de formulare.

Dacă din toate acestea reținem faptul actului împlinit și intenția lui Vasile Popp, care pornind, din considerentele arătate la consemnarea sintetică a producției tipografice, a ajuns — poate fără să fie întru totul conștient — la o muncă bibliografică, acest lucru nu poate fi un argument în contestarea meritelor pe care le are ca deschizător de drumuri în această direcție.

Încercînd să introducem un argument de natură logică la problema care se degajează din cuprinsul acestor însemnări referitor la faptul dacă Vasile Popp a desfășurat sau nu deliberat o muncă bibliografică, răspundem printr-o întrebare: Cîți cercetători în căutarea unui obiectiv precis, n-au înfăptuit sau descoperit altceva, mai mult sau mai puțin îndepărtat de obiectivul propus? Acest lucru însă a privat pe cineva de dreptul de paternitate asupra muncii sau descoperirii sale?

DAN MIHĂILESCU

⁸ Th. Ludu, *Dr. Vasile Popp și începuturile bibliografiei naționale*, în „Călușa bibliotecarului”, 1956, nr. 10 p. 29.

⁹ *Ibidem*, p. 27.

IST VASILE POPP DER ERSTE RUMÄNISCHE BIBLIOGRAPH?

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser gibt uns einen zusammenfassenden Überblick über den Wortstreit, ob Vasile Popp der erste rumänische Bibliograph war und zeigt uns, inwieweit die einzelnen Ansichten auseinandergeben, aber auch, worin sie in dieser Frage miteinander übereinstimmen.

Wie andere Verfasser hebt auch er hervor, dass Dr. Vasile Popp, einfach weil er einige für den Anfang selbstverständliche Fehler beging, nicht um die Anerkennung seiner Verdienste gebracht und ihm der ihm zustehende Platz in der rumänischen Kulturgeschichte nicht streitig gemacht werden kann. Der Verfasser gelangt zur Schlussfolgerung, dass der erste rumänische Bibliograph kein anderer als der Autor der „Dissertation über die rumänischen Typographien“ sein kann, selbst wenn dieser noch nicht bewusst bibliographische Forschungsarbeit leistete.

Tiparul executat de Întreprinderea poligrafică **Sibiu**

